FUNDACJA MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARICA
INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KALINA SKÓRA
ANNA LASOTA-KUŚ

RACZKOWICE

CMENTARZYSKO KULTURY PRZEWORSKIEJ W MIĘDZYRZECZU PILICY I WARTY

Łódź-Kraków-Warszawa 2025

MONUMENTA
ARCHAEOLOGICA
BARBARICA
SERIES GEMINA

MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARICA

SERIES GEMINA

TOMUS XIII

COLLEGIUM EDITORUM

Zenon Woźniak – Praeses (Kraków)
Jacek Andrzejowski (Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie)
Adam Cieśliński (Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego)
Andrzej Kokowski (Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)
Renata Madyda-Legutko (Kraków), Magdalena Mączyńska (Kraków)
Wojciech Nowakowski (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego)
Judyta Rodzińska-Nowak (Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego)
Jan Schuster (Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego)

Główka Germanina z tzw. węzłem swebskim z ataszy uchwytu kociołka z Czarnówka, pow. Lębork

FUNDACJA MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARICA
INSTYTUT ARCHEOLOGII I ETNOLOGII POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KALINA SKÓRA
ANNA LASOTA-KUŚ

RACZKOWICE

CMENTARZYSKO KULTURY PRZEWORSKIEJ W MIĘDZYRZECZU PILICY I WARTY

ŁÓDŹ-KRAKÓW-WARSZAWA 2025

Redakcja tomu
Katarzyna Watemborska-Rakowska & Jacek Andrzejowski

Recenzenci tomu
dr hab. Anna Bitner-Wróblewska & dr hab. Marzena Przybyła, prof. UJ

Korekta
Autorzy, Katarzyna Watemborska-Rakowska & Magdalena Piotrowska

Opracowanie graficzne
Emilia Wtorkiewicz-Marosik (tablice), Kalina Skóra & Radosław Zdaniewicz (ryciny)

Okładka
Umbo z grobu 86
(fot. Kalina Skóra)

Skład i łamanie
Tomasz Szmit

© Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica

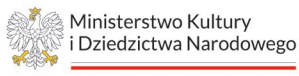
© Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

© Autorzy

Collegium Editorum:
www.monumenta.org.pl
fundacja@monumenta.org.pl

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

ISSN 1644-8774
ISBN 978-83-973169-1-1 (FMAB)
ISBN 978-83-68122-21-3 (IAE PAN)

Druk:
Drukarnia Biały Kruk Milewscy Sp.J.
15-509 Białystok
Sobolewo, ul. Tygrysia 50

Spis treści

I. Wstęp 9
I.1. Położenie 9
I.2. Historia badań 13
I.3. Stan zachowania i wielkość cmentarzyska 17
I.4. Tło osadnicze w mikro- i makroskali 21
I.5. Fazy zasiedlenia 24
I.6. Kilka słów o Bożenie Błaszczyk 24

II. Katalog 27
II.1. Wprowadzenie 27
II.2. Obiekty 28
II.3. Materiały luźne 61

III. Analiza 85
III.1. Części stroju 85
III.1.1. Zapinki 85
III.1.2. Elementy pasa 87
III.1.3. Paciorki 89
III.1.4. Wisiorki i zawieszki 91
III.2. Militaria 92
III.2.1. Miecz 92
III.2.2. Groty broni drzewcowej 93
III.2.3. Elementy okuć tarczy 95
III.2.4. Siatka kolcza 97
III.3. Element uprzęży końskiej (?) 98
III.4. Narzędzia i przedmioty codziennego użytku 101
III.4.1. Noże 101
III.4.2. Nożyki sierpikowate 102
III.4.3. Krzesiwa i krzesaki 103
III.4.4. Szczypczyki 104
III.4.5. Igły 104
III.4.6. Haczyki wrzecion (tzw. szpile hakowe) 105

III.4.7. Przęśliki 105
III.4.8. Grzebienie 106
III.4.9. Kasetki i klucze 107
III.4.10. Przedmioty z poroża i kości 109
III.4.11. Nity i gwoździe 113
III.5. Wiadra 113
III.6. Naczynia szklane 114
III.7. Naczynia *terra sigillata* 114
III.8. Pozostałe przedmioty 116
III.8.1. Blaszki i fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych i ze stopów miedzi 116
III.8.2. Fragment narzędzia kamiennego 116
III.8.3. Inne 116
III.9. Naczynia gliniane 116
III.9.1. Naczynia ręcznie lepione 116
III.9.2. Naczynia wykonane przy użyciu koła garncarskiego 124
III.10. Zwierzęce szczątki kostne 130
III.11. Datowanie cmentarzyska 132
III.12. Rozplanowanie i rozwój przestrzenny cmentarzyska 134
III.13. Obrządek pogrzebowy 139
III.13.1. Stan zachowania i wielkość cmentarzyska 139
III.13.2. Formy i charakterystyka obiektów 141
III.13.2.1. Zasady klasyfikacji obiektów 141
III.13.2.2. Groby 142
III.13.2.3. Elementy infrastruktury cmentarzyska 149
III.13.3. Elementy obrzędowości pogrzebowej 155
III.13.4. Obrządek pogrzebowy w Raczkowicach na tle lokalnych praktyk funeralnych społeczności kultury przeworskiej 166

IV. Wnioski końcowe 169

V. Bibliografia 171

VI. Ekspertyzy specjalistyczne 191
VI.1. Beata Borowska, Stan biologiczny populacji z cmentarzyska w Raczkowicach 191
VI.2. Zdzisław Bełka, Jolanta Dopieralska, Aleksandra Walczak, Beata Borowska, Pochodzenie populacji z cmentarzyska w Raczkowicach na podstawie składu izotopowego strontu ($^{87}Sr/^{86}Sr$) biogenicznych fosforanów 204
VI.3. Anna Grężak, Analiza archeozoologiczna szczątków zwierzęcych z cmentarzyska w Raczkowicach 209
VI.4. Grzegorz Skrzyński, Węgle drzewne z cmentarzyska w Raczkowicach jako źródło danych paleośrodowiskowych i paleoetnobotanicznych 215
VI.5. Sylwia Wajda, Analiza chemiczna przedmiotów szklanych z cmentarzyska w Raczkowicach 222
VI.6. Jerzy Sikora, Tomasz Goslar, Wyniki datowania radiowęglowego próbek węgli drzewnych z cmentarzyska w Raczkowicach 235

VI.7. Paweł Gan, Obserwacje strukturalne i technologiczne wybranych przedmiotów ze stopów miedzi z cmentarzyska w Raczkowicach 238
VI.8. Robert Ryndziewicz, Wyniki nieinwazyjnych badań geofizycznych metodą magnetyczną w okolicy cmentarzyska w Raczkowicach 243
VI.9. Anna Lasota-Kuś, Kalina Skóra, Piotr Strzyż, Radosław Zdaniewicz, Beata Borowska, Wyniki badań nieinwazyjnych na powierzchni stanowiska 3 w Raczkowicach 252
VI.10. Dominik Kacper Płaza, Materiały krzemienne ze stanowiska 3 w Raczkowicach 256
VI.11. Marcin Krystek, Dominik Kacper Płaza, Analiza ułamka narzędzia kamiennego z Raczkowic 261
VI.12. Piotr Włodarczak, Materiały z epoki kamienia oraz z wczesnej epoki brązu ze stanowiska 3 w Raczkowicach 264
VI.13. Agata Sztyber, Nowożytna ceramika naczyniowa ze stanowiska 3 w Raczkowicach 268

VII. Wykaz cytowanych miejscowości 277

VIII. Tablice 279

I. Wstęp

I.1. Położenie

Raczkowice to wieś położona nad rzeką Wierciczką w gminie Dąbrowa Zielona w powiecie częstochowskim w północno-wschodniej części województwa śląskiego (Ryc. 1). W kontekście współczesnego[1] podziału fizyczno-geograficznego Polski jest to mezoregion 342.17 (Niecka Przyrowska), stanowiący z kolei część makroregionu 342.1 (zachodnia część Wyżyny Przedborskiej[2], będącej elementem Wyżyny Małopolskiej)[3]. Południową część Wyżyny Przedborskiej tworzy natomiast odrębny mezoregion 342.14 (Niecka Włoszczowska)[4]. Od południa z Niecką Przyrowską sąsiaduje mezoregion 342.13 (Próg Lelowski)[5]. Wspomniane mezoregiony obejmują również dolinę górnej i środkowej Pilicy[6].

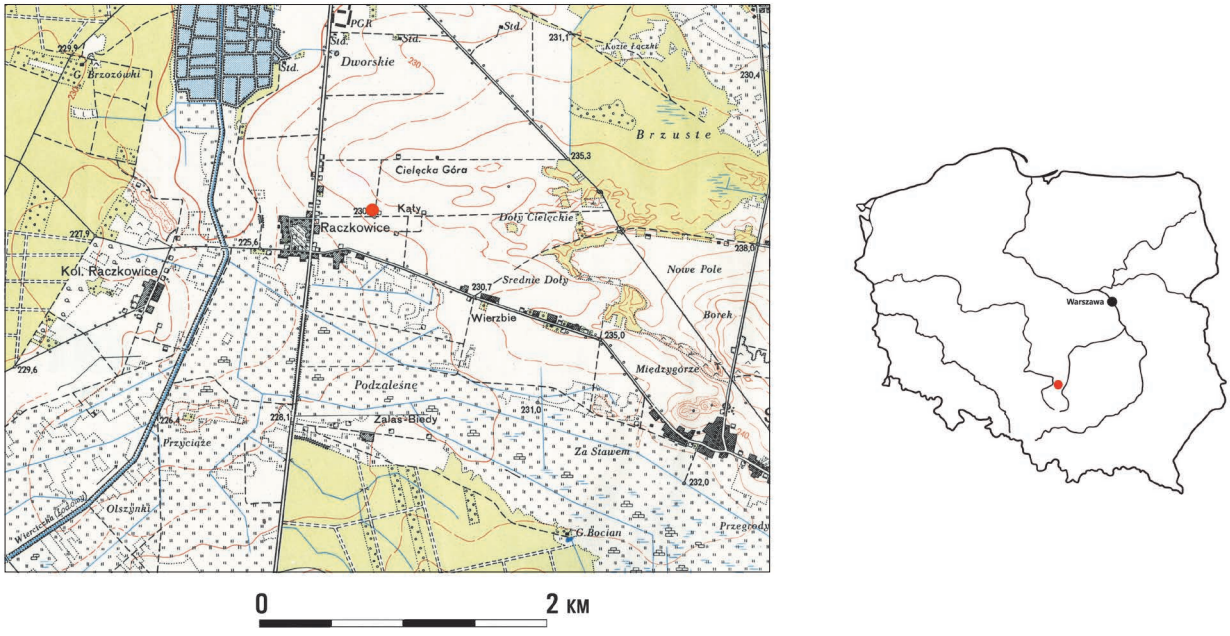
Pod względem geologicznym Niecka Przyrowska znajduje się w obrębie tzw. fałdów radomszczańskich i segmentu miechowskiego synklinorium szczecińsko-miechowskiego. Dominują tutaj osady czwartorzędowe, w tym przede wszystkim plejstoceńskie piaski i żwiry fluwioglacjalne oraz holoceńskie gliny zwietrzelinowe, piaski i gliny deluwialne oraz aluwia. Na wschód od Raczkowic na powierzchni odsłaniają się opoki i margle kredy górnej, które budują także głębsze podłoże tego regionu[7].

W lokalnym krajobrazie dominują niskie, faliste i pagórkowate działy wyżynne. W okolicach badanego stanowiska archeologicznego, w strefach obniżeń i den dolinnych mamy również formy akumulacji rzecznej, holoceńskie równiny zalewowe i terasy nadzalewowe. Zespoły roślinne zdominowane są przez grądy, łęgi i bory kontynentalne (Ryc. 2)[8]. Na opisywanym obszarze wykształciły się gleby rdzawe oraz w dolinach mady właściwe, gleby mułowe, murszowe i gruntowo-glejowe[9].

Przez środkową część Niecki Włoszczowskiej przepływa Pilica, natomiast na łuku Warty położone są północno-zachodnie partie tego obszaru. Krajobraz zachodniej części Niecki Włoszczowskiej kształtują przeplatające się kotliny i doliny wspomnianych rzek wraz z garbami osiągającymi wysokość 260–270 m n.p.m. Teren pomiędzy górną Wartą a górną Pilicą to martwa dolina, częściowo zabagniona, np. szeroki pas torfowisk między Dąbrową Zieloną a Żytnem[10] czy rozciągających się od rzeki Białki w okolicy Koniecpola do terenu obecnie osuszonych bagien w kierunku NW (pradolina Pilicy skierowana ku Warcie i Wiercicy)[11]. Kanał Lodowy i Wiercica to dwa główne cieki Niecki Przyrowskiej, zasilające Wartę.

Stanowisko o numerze 3 (N 50.875278, E 19.575278), którego głównym komponentem jest cmentarzysko kultury przeworskiej, zlokalizowane jest na zachodnim stoku niewielkiej wysoczyzny[12], łagodnie opadającym w kierunku Wierciczki (= Kanał Lodowy), jeszcze stulecia wcześniej noszącej nazwę Brodnica[13], oddalonej od wspomnianego miejsca około 1 km w kierunku zachodnim (Ryc. 3). W okolicy cmentarzyska na terenie dzisiejszej gminy Dąbrowa Zielona dominują tereny

[1] Nowe ujęcie zaproponowane w 2018 roku: A. Majchrowska, E. Papińska 2018.
[2] J. Solon *et alii* 2018; A. Richling *et alii* 2021.
[3] J. Kondracki 2002, 35, ryc. 7.
[4] W monografii będziemy odwoływać się najczęściej do szerszego terytorialnie terminu, tj. Niecka Włoszczowska.
[5] J. Solon *et alii* 2018; A. Richling *et alii* 2021.
[6] S. Gilewska 1972; T. Szczypek, K. Piontek 2017.
[7] A. Hermańska, R. Smyka 1987; 1991.
[8] A. Richling *et alii* 2021.
[9] A. Richling *et alii* 2021.
[10] S. Gilewska 1999, 243; J. Augustyniak 2014, 37, 49.
[11] R. Olaczek, E. Tranda 1990, 111–112.
[12] W lokalnej tradycji wysoczyzna ta jest zwana *Cielęcką Górą*.
[13] *Atlas historyczny Polski. Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, 138.

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzyska kultury przeworskiej w Raczkowicach, pow. częstochowski. Oprac. graficzne: K. Skóra

o małych spadkach (do 2%), a na wyniesieniach osiągających do 7%.

Wierciczka jest jednym z kilku dawnych potoków bagiennych, które po melioracji otrzymały wspólne „koryto". Proces regulacji rzek i melioracji małych cieków przeprowadzony został w tym rejonie na przełomie XIX i XX wieku. Natomiast Wierciczka – znana też jako Kanał Lodowy ze względu na szybkie zamarzanie jej płytkich wód – została zmeliorowana w czasie II wojny światowej, głównie siłą zatrudnionej do tego celu ludności pochodzenia żydowskiego. Był to element zaplanowanego przez nazistów etapu przygotowania tych terenów pod nowe osadnictwo. Bagienne obszary wokół Wiercicy, stanowiącej prawy dopływ Warty, miały zostać osuszone. Żyzne gleby zalewowe miały być zaadaptowane do celów rolniczych.

Na podstawie prospekcji powierzchniowej i badań archeologicznych można uznać, że tereny wzdłuż Kanału Lodowego, terasy nadzalewowe, zasiedlane były w pradziejach oraz we wczesnym średniowieczu[14]. Jego dolina stanowiła naturalny łącznik pomiędzy dorzeczami Pilicy i Warty (z jedynie kilkuset metrowej szerokości wododziałem w rejonie Koniecpola Magdasza).

Trudno ocenić, czy nekropolia w Raczkowicach została założona na powierzchni niezalesionej, czy raczej był to teren porośnięty lasem. Bez przeprowadzenia stosownych badań palinologicznych nie sposób wypowiadać się o ówczesnej szacie roślinnej w okolicach stanowiska. Obecnie powierzchnia gminy Dąbrowa Zielona pokryta jest lasem w 31%, zaś 62% obszaru użytkowane jest rolniczo.

W średniowieczu tereny położone w górnym dorzeczu Warty (pomiędzy dzisiejszą Częstochową a Mstowem łącznie z terenami sąsiednimi) i w okolicy rzeki Wiercicy były najpewniej zalesione i w dużym stopniu zabagnione, co raczej nie sprzyjało osadnictwu. Na terenie Niecki Włoszczowskiej oraz Progu Lelowskiego wybierano zatem do zamieszkania miejsca położone w dolinie rzek (Białka, Białka Zdowska, Warta, Pilica i Biała Nida oraz ich dopływy), z atrakcyjnymi rolniczo żyznymi madami rzecznymi, glebami lessowymi czy rędzinowymi[15]. Tę niekorzystną dla osadnictwa sytuację potwierdzałoby ustalenie w tym miejscu w średniowieczu, tzn. m.in. wzdłuż dzisiejszego Kanału Lodowego, umownej granicy dwóch dzielnic: Małopolski i Wielkopolski. Biegła ona oddzielając województwo krakowskie i sieradzkie od Mstowa do rzeki Wiercicy (przecinała rzekę w odległości ok. 5 km) od miejscowości Przyrów i na południowy wschód od niej – wzdłuż Wierciczki. Następnie między Koniecpolem a Lelowem osiągała ona Pilicę, dzielącą województwo krakowskie od sandomierskiego[16].

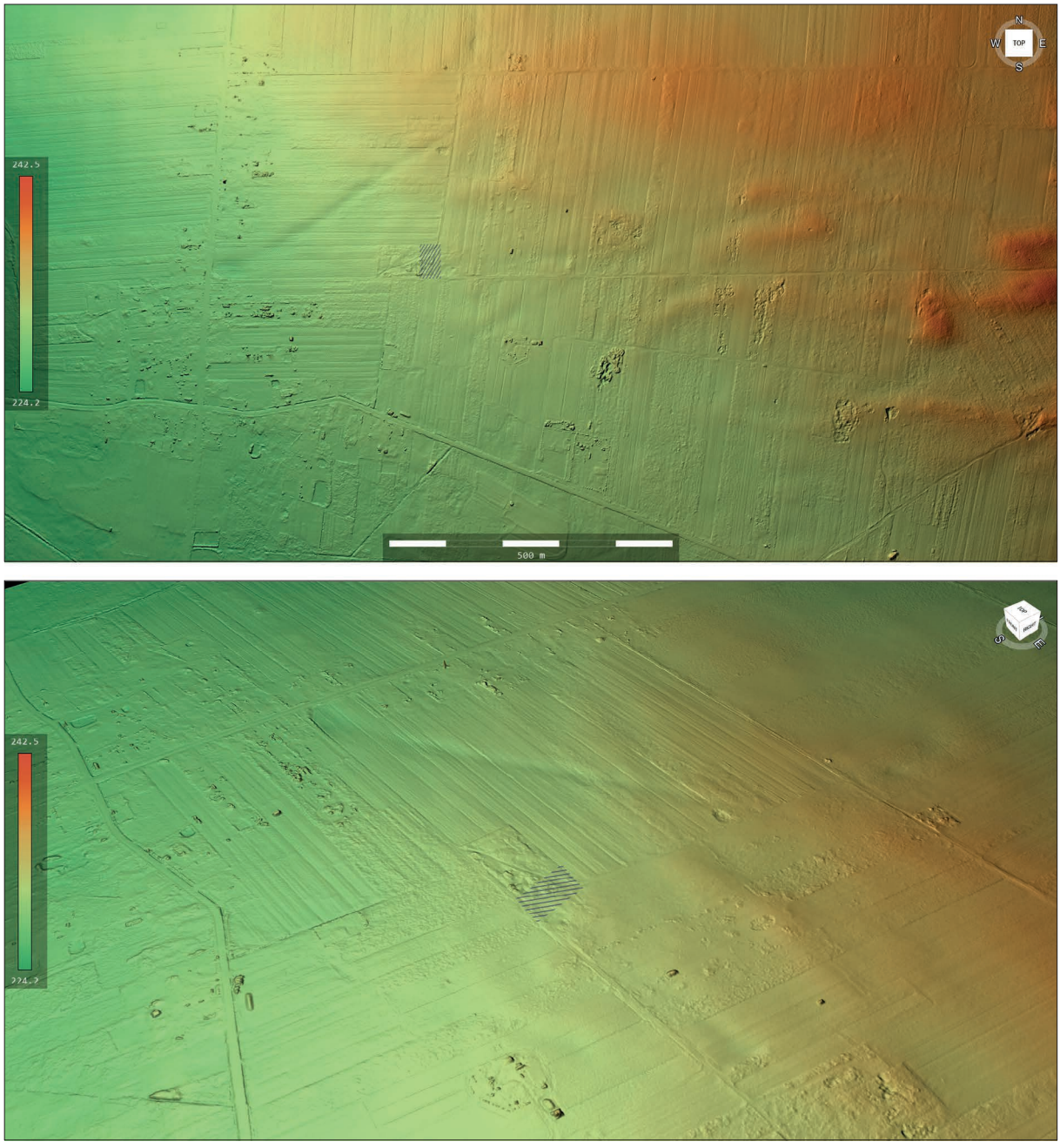
[14] J. Wiklak 1963; J. Koj 2000, 19.

[15] J. Laberschek 2004, 73.

[16] Źródło: https://www.przyrow.pl/kategorie/historia

Ryc. 2. Widok na stanowisko 3 w Raczkowicach i jego okolicę w kierunku północno-wschodnim. Fot.: P. Strzyż

Ryc. 3. Położenie cmentarzyska kultury przeworskiej w Raczkowicach w ujęciu hipsometrycznym. Oprac. graficzne: R. Zdaniewicz

Archeologiczne oceny stanu osadnictwa w IX i X wieku w tej części doliny Warty stały się podstawą do uznania tego odcinka rzeki za rubież terenów zasiedlonych przez plemiona polskie. Wspomniane uwarunkowania topograficzne wykorzystane zostały podczas ustalania granic diecezji krakowskiej i gnieźnieńskiej w XII wieku, w stuleciu następnym podziału terenów między dzielnicą krakowską a sieradzko-łęczycką[17]. W XII i na przełomie XII i XIII wieku obszar nad górną Wartą aż po Sieradz wchodził w skład dzielnicy senioralnej utworzonej przez Bolesława Krzywoustego[18]. W XIV wieku przez tereny te wyznaczono „drogę solną", łączącą Bochnię z Kaliszem. Na jej trasie znalazły się Ujście Dolne, Słomniki, Radomsko, Szczerców, Burzenin oraz Sieradz. Między Słomnikami a Szczercowem według Jerzego Augustyniaka prowadziła ona przez Miechów, Żarnowiec, Lelów,

[17] J. Laberschek 2014, 20.

[18] J. Laberschek 2014, 21.

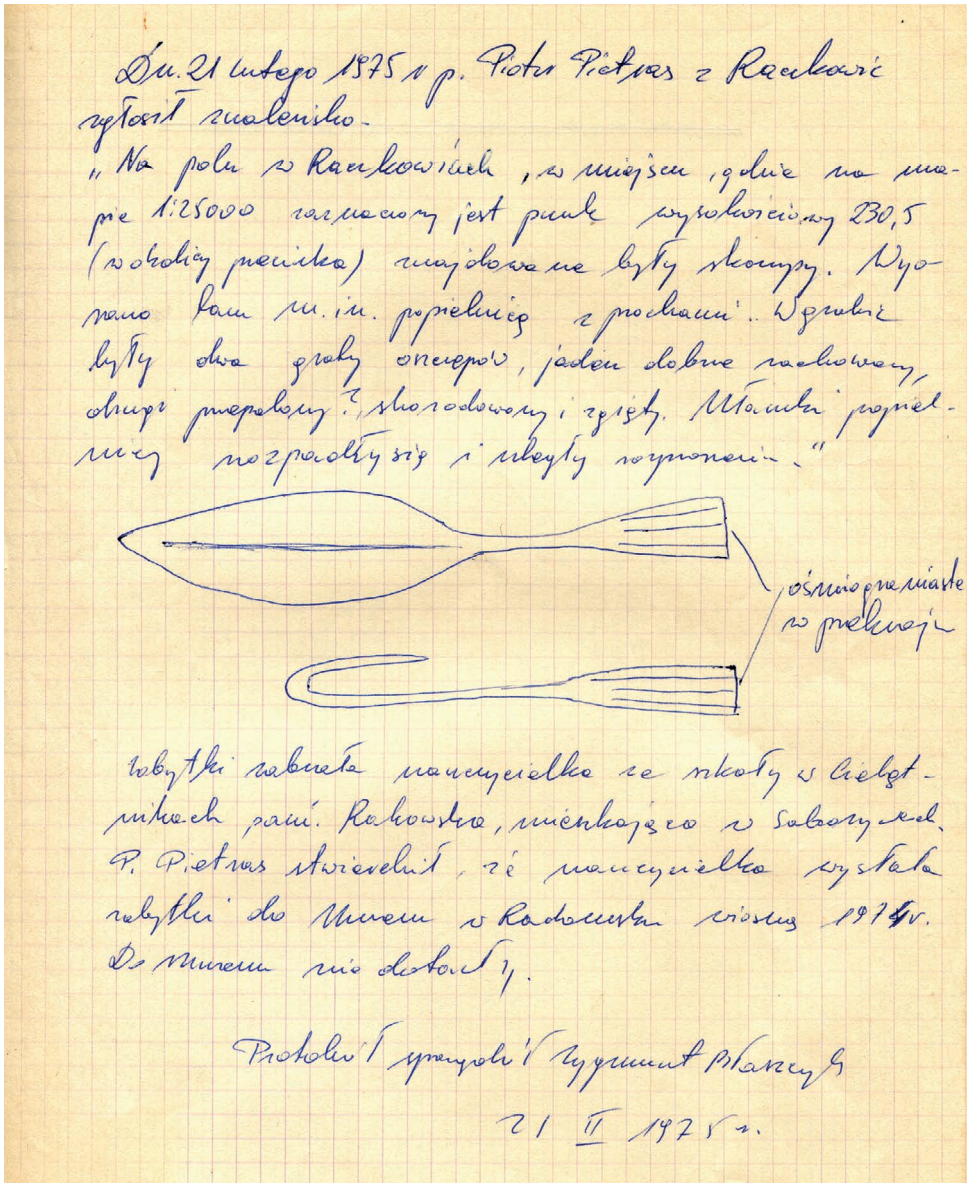
Drochlin, Przyrów, Dąbrowę Zieloną, Gidle, Radomsko i Brzeźnicę[19].

Nie wiadomo, jak dokładnie datują się początki wsi Raczkowice. Według *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego*[20] w 1553 roku stanowiła ona własność Prokopa, Benedykta i Mikołaja Witowskich i liczyła dziewięć osad i dwa łany. W XIX wieku Raczkowice należały do dóbr Cielętniki. Dziesięcinę z niej otrzymywała kolegiata w Kurzelowie i pleban w Dąbrowie.

[19] J. Augustyniak 2014, 344.
[20] *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, 374.

I.2. Historia badań

W lutym 1975 roku do Muzeum Regionalnego w Radomsku przekazana została przez Piotra Pietrasa, mieszkańca wsi Raczkowice, informacja o odkryciu popielnicy z dwoma żelaznymi grotami *oszczepów*. Z zachowanej notatki sporządzonej 21 lutego przez Zygmunta Błaszczyka wiadomo, że groty były: *jeden dobrze zachowany, drugi przepalony?, skorodowany, zgięty*. Z dołączonego szkicu wynika, że liść zagięty był w ⅓ długości, zaś tuleja – w przekroju ośmiokątna (Ryc. 4). Odkrywcą grobu był w 1974 roku Mieczysław Wróbel. Jego córka Jolanta, uczennica szkoły w Cielętnikach, przekazała przedmioty znalezione na polu dyrektorce szkoły,

Ryc. 4. Grot włóczni odkryty w 1974 roku według szkicu Zygmunta Błaszczyka. Notatka z Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

pani Marii Rakowskiej, która wiosną tego roku – jak sama deklarowała – miała wysłać je do muzeum w Radomsku. Wspomniane groty broni drzewcowej nigdy jednak do adresata nie dotarły. W naczyniu miały znajdować się kości – tych jednak nie zebrano. Zbiory muzealne wzbogaciła tylko wspomniana popielnica z drobnymi okruchami szczątków kostnych (por. Katalog, grób A)[21].

Według zapisanej relacji Bożeny Błaszczyk powstałe w 1970 roku muzeum radomszczańskie dysponowało zbiorami archeologicznymi o charakterze raczej przypadkowym. Narodził się wówczas pomysł wzbogacenia kolekcji o materiały z cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich. Na okoliczności sprzyjające tej idei przyszło poczekać kilka lat. Rozpoczęcie badań stało się możliwe dopiero w 1976 roku. Rok 1975 to czas reformy administracyjnej, w wyniku której część powiatu radomszczańskiego włączono do województwa częstochowskiego. Dla cmentarzyska oznaczało to dofinansowanie wykopalisk ze strony Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Częstochowie. Badania zainicjowane w czerwcu 1976 roku, były kontynuowane w następnych sezonach (Ryc. 5). Przez pierwsze trzy lata – ze względu na wsparcie pochodzące ze skromnych „funduszy bezosobowych" – wykopaliskami objęto stosunkowo mały obszar (1976 – 0,75 ara; 1977 – 1,75 ara; 1978 – 1,5 ara).

W 1976 roku w niezniszczonej części stanowiska wytyczono siatkę obejmującą 13 odcinków (Ryc. 6). Wybrano obszar w sąsiedztwie powierzchni zdewastowanej kopcami na ziemniaki, w obrębie której w 1974 roku znaleziono popielnicę z dwoma grotami broni drzewcowej. Od 10 do 19 czerwca udało się przebadać tylko trzy odcinki (1, 3 i 9 – jeden na północy, dwa na południu stanowiska, równoległe do drogi prowadzącej do Soborzyc), na których zadokumentowano łącznie 19 grobów ciałopalnych jamowych i popielnicowych (Ryc. 7).

W roku 1977 (od 26 maja do 16 czerwca) przebadano siedem odcinków (nr 2, 4–8, 11), w roku następnym (od 26 czerwca do 20 lipca) – kolejnych sześć odcinków (nr 10, 12–16). W sezonie 1980 wykopami objęto pięć odcinków (nr 19–22, 32) i odkryto tylko grób popielnicowy 65. W kolejnym roku odsłonięto trzy groby (66–68) – przebadano jedenaście odcinków (nr 17–18, 23–28, 29–31). Po rocznej przerwie na teren cmentarzyska powrócono w 1983 roku. Zarejestrowano wówczas 18 grobów (69–86) w obrębie przebadanych czternastu odcinków (33–46). Ostatni sezon (1984 r.) przyniósł odkrycie tylko jednego grobu (87). Eksplorowano odcinki 47–55 oraz teren (2×5 m) wyznaczony pod sondaż. Badania odcinków w zachodniej stronie stanowiska doprowadziły do wniosku o uchwyceniu rubieży nekropolii. Do roku 1984 w ciągu ośmiu sezonów wykopaliskowych zadokumentowano w sumie 90 obiektów, określonych na tym etapie rozpoznania jako groby popielnicowe (Ryc. 8) i jamowe kultury przeworskiej oraz liczną grupę zabytków pochodzących ze zniszczonej powierzchni stanowiska.

Obecne w obiegu naukowym wiadomości o cmentarzysku w Raczkowicach pochodzą w głównej mierze ze sprawozdań, publikowanych po kolejnych sezonach badawczych przez Bożenę Błaszczyk w „Informatorze Archeologicznym"[22]. Prace te zostały uwzględnione w *Materiałach do bibliografii archeologii antycznej w Polsce za lata 1984–1985* w podrozdziale dotyczącym kontaktów mieszkańców ziem polskich ze Scytami, Celtami i Rzymianami, ze wskazaniem jednego paciorka szklanego i fragmentów *terra sigillata* jako tych kontaktów dowodzących[23]. Wspomniane informacje wykorzystano także w pracy Kazimierza Godłowskiego jako uzupełniające obraz osadnictwa kultury przeworskiej w dorzeczu górnej Warty i Pilicy w okresie wpływów rzymskich i okresie wędrówek ludów. Raczkowice znalazły się na mapach osadnictwa kultury przeworskiej w fazach i podfazach: B_2, B_2/C_1–C_{1a}, C_{1b}–C_2 oraz D, ilustrujących cytowaną monografię[24]. Ta informacja została powielona przez Henryka Machajewskiego i Jana Schustera w pracy dotyczącej cmentarzysk i pochówków z okresu wędrówek ludów na ziemiach polskich[25].

Nekropolię wspomniał także Piotr Kaczanowski w monografii ciałopalnego cmentarzyska w Drochlinie[26]. Znalazła się ona wśród innych stanowisk wiązanych z przeworskim ugrupowaniem kulturowym, którego społeczność zaczęła osiedlać się w okresie wpływów rzymskich na terenie Niecki Włoszczowskiej[27]. Raczkowice zostały odnotowane również w pracy Tomasza Tokarczyka, poświęconej chronologii zakładania cmentarzysk kultury przeworskiej[28].

Naczynia *terra sigilatta* z Raczkowic zostały udostępnione Lubomirze Tyszler i opublikowane w dwutomowej monografii tej kategorii zabytków w 1999 roku[29]. W pracy z 2012 roku ta sama autorka omówiła ceramikę z Raczkowic w grupie stanowisk z pogranicza Śląska i Małopolski, w dorzeczu górnej Warty i Liswarty oraz górnej Pilicy[30]. Zabytki te uwzględnił także w katalogu

[21] Informacje uzupełnione dzięki uprzejmości p. Jolanty Małolepszej z Raczkowic.

[22] B. Błaszczyk 1977; 1979; 1985a.

[23] P. Taracha 1990, 217.

[24] K. Godłowski 1985, 168, 171, 176, 180, mapy 4–6, 9.

[25] H. Machajewski, J. Schuster 2020, 334, 368, mapa 8.1.

[26] P. Kaczanowski 1987.

[27] P. Kaczanowski 1987, 113–114.

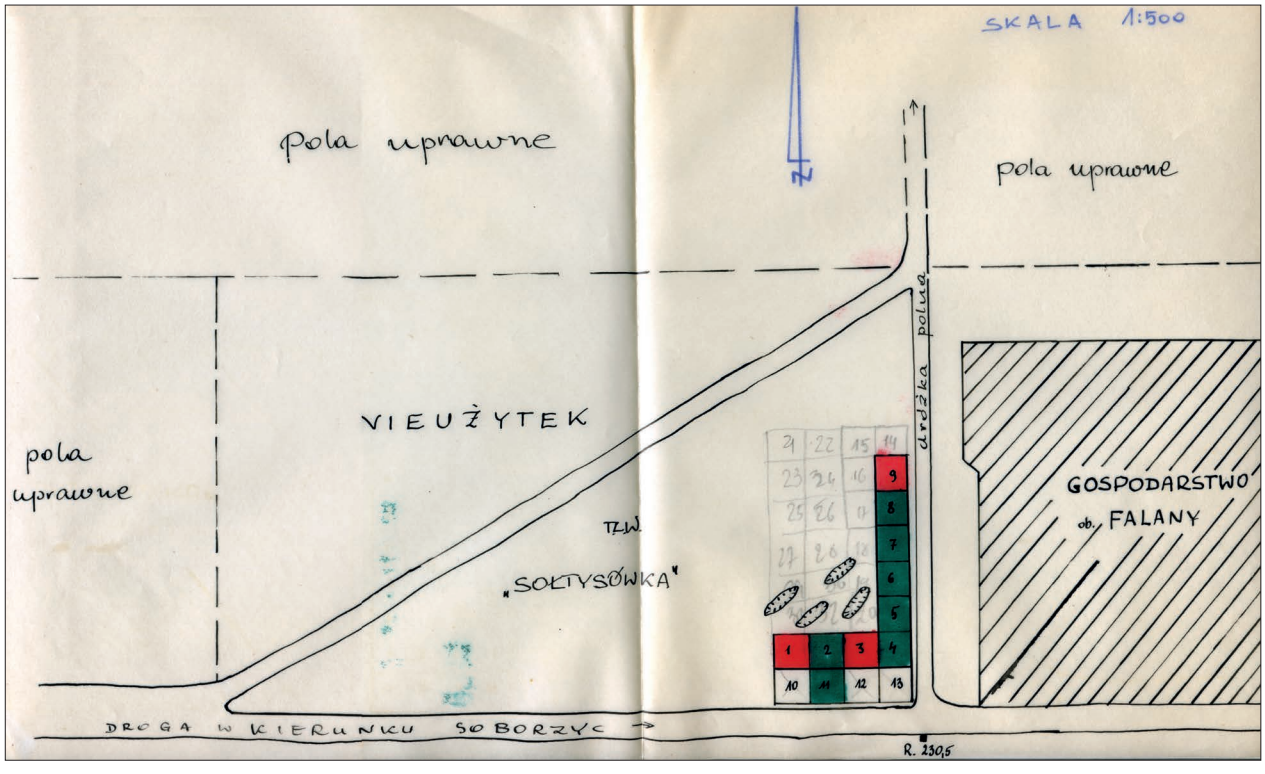
[28] T. Tokarczyk 2011.

[29] L. Tyszler 1999a, 61–62, 160, 169, 171, 178, tab. XVII, XVIII, XXIII–XXVI, mapa 1–3, 9; 1999b, 84–85, tabl. LXIX.

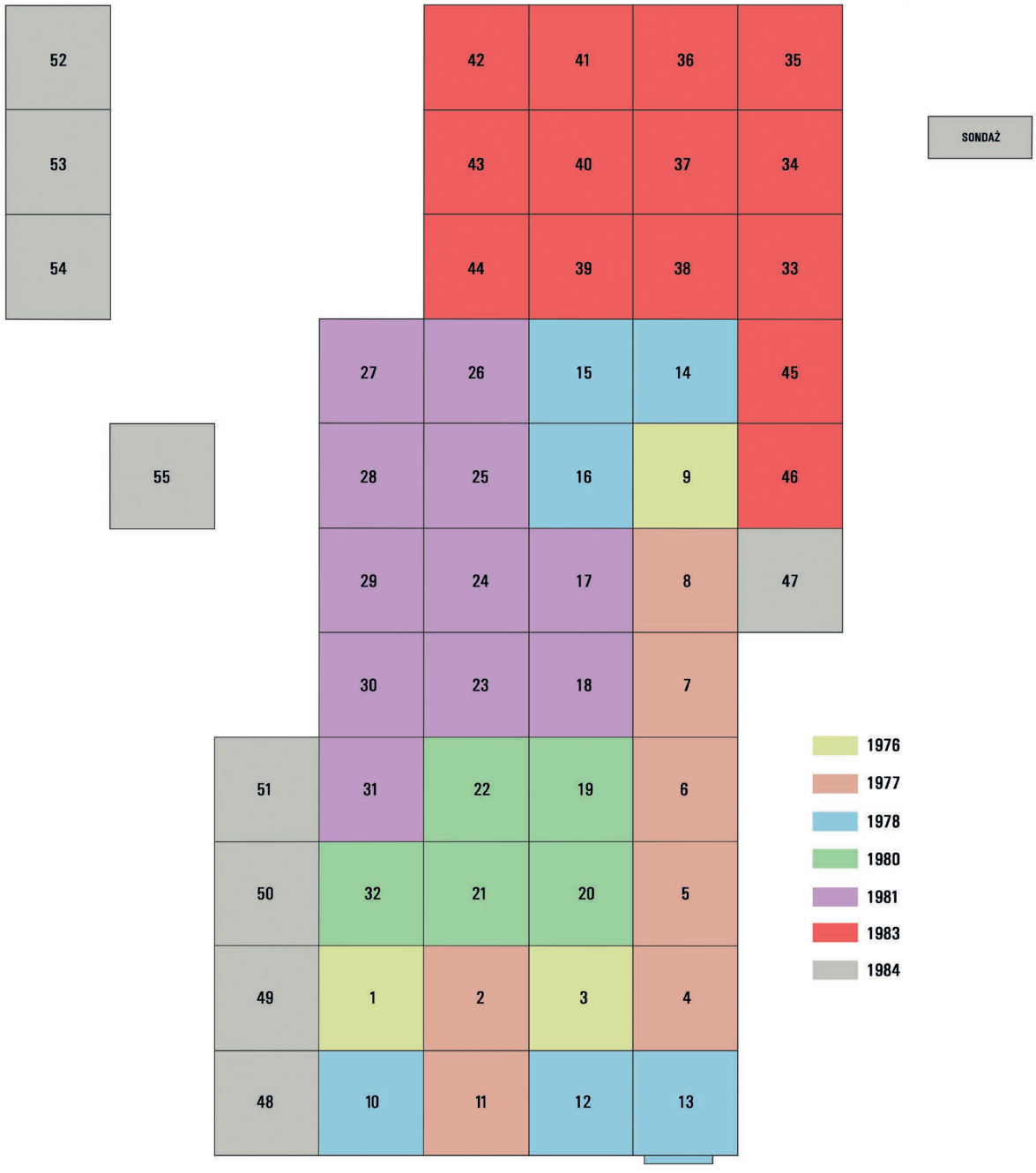
[30] L. Tyszler 2012, ryc. 13.

Ryc. 5. Fotografia z badań archeologicznych. W towarzystwie Zygmunta Błaszczyka (w centrum) mieszkańcy Raczkowic

Ryc. 6. Raczkowice, stan. 3. Plan sytuacyjny z rozplanowaniem wykopów w 1976 roku. Rys.: B. Błaszczyk

Ryc. 7. Raczkowice, stan. 3. Schemat siatki odcinków i rozplanowanie wykopów w kolejnych sezonach badawczych. Oprac. graficzne: K. Skóra

znalezisk naczyń *terra sigilatta* Andrzej Przychodni[31]. Odnotowuje ją też w części poświęconej importom z terenu dzisiejszej Polski praca *Tabula Imperii Romanii M34 – Kraków*. Na mapie 'J' Raczkowice zaznaczone zostały jako cmentarzysko z importami rzymskimi, pochodzącymi z fazy C_1 (150/160–260)[32].

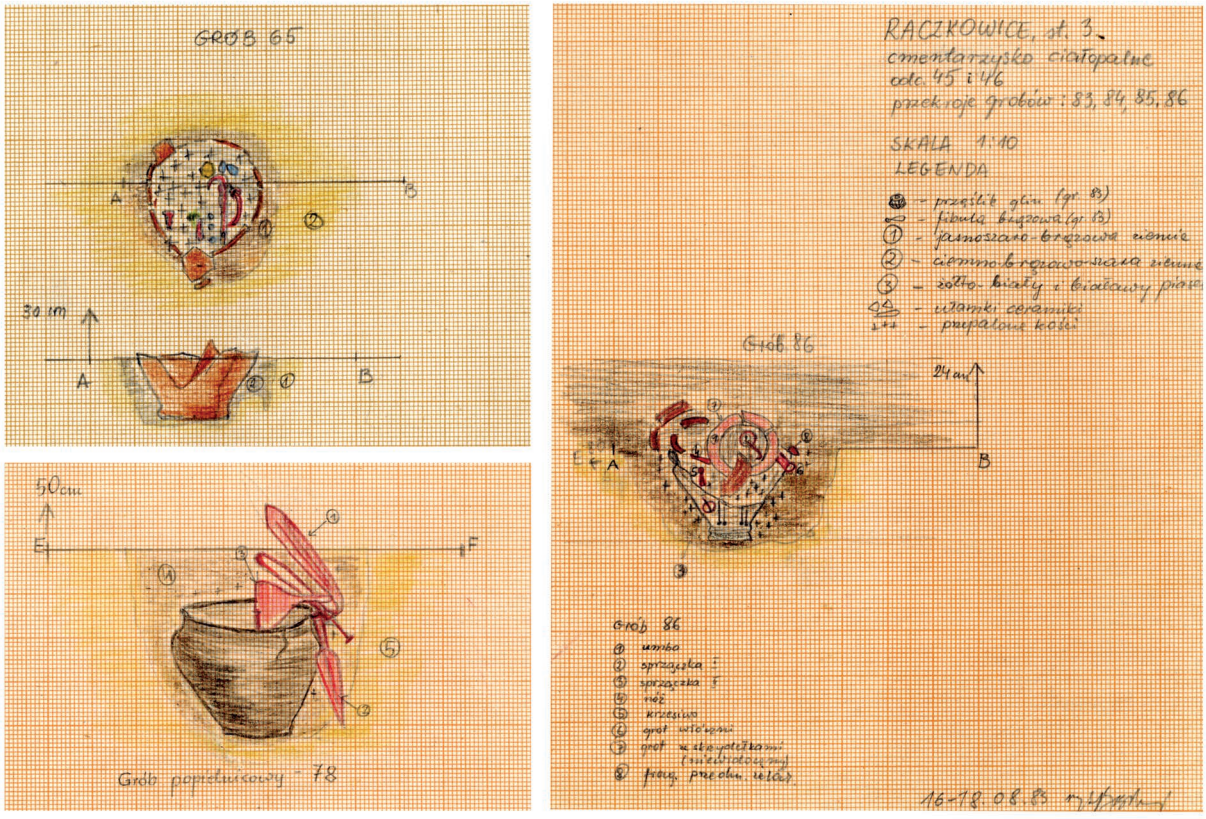
Nekropolię wspomniał też Zenon Woźniak w artykule omawiającym badania przeprowadzone w Polsce na stanowiskach z epoki brązu i żelaza (*20 cremation burials, phases B2–C of the Roman Period, from the area of the new cemetery; small finds included a silver-plaited brooch*)[33].

Miecz z Raczkowic, odkryty w grobie 78 (1), został ujęty w omówieniu tej kategorii zabytków podtypu 1 mieczów

[31] A. Przychodni 2010, nr 313 i 314 w Aneksie 2.

[32] P. Kaczanowski, U. Margos 2002, 264, nr 631, mapa D oraz mapy B i J.

[33] Z. Woźniak 1977, 196.

Ryc. 8. Raczkowice, stan. 3. Rysunkowa dokumentacja polowa grobów popielnicowych 65, 78 i 86. Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

typu *Lachmirowice-Apa*, opublikowanym w tomie 11 monografii stanowiska bagiennego w Illerup Ådal[34].

Ostatni punkt bibliograficzny stanowi artykuł poświęcony uzbrojeniu z Raczkowic (miecz i sześć grotów włóczni), które poddano badaniom metaloznawczym[35].

I.3. Stan zachowania i wielkość cmentarzyska

Stan zachowania stanowiska

W czasie badań archeologicznych stanowisko 3 w Raczkowicach położone było na nieużytku, zwanym przez mieszkańców *Sołtysówką*". Do tej pory ten teren, graniczący od wschodu z budynkami gospodarstwa rodziny Falana, wyłączony jest z upraw. Ogólna sytuacja topograficzna przez kilka dekad, które minęły od badań Bożeny Błaszczyk, nie uległa zmianie (Ryc. 9). *Sołtysówkę* oddano raczkowiczanom do dowolnej dyspozycji („zagospodarowania") 10 lat przed rozpoczęciem badań archeologicznych. To dla stanowiska oznaczało postępującą degradację. W tym miejscu lokowano doły do przechowywania ziemniaków i wybierzyska żwiru, a następnie zasypywano je kamieniami usuwanymi z pól oraz odpadami. Nie są zatem zaskoczeniem okoliczności odkrycia pierwszych zabytków. Doszło do nich podczas kopcowania ziemniaków[36].

Stan zachowania cmentarzyska w roku podjęcia badań należy ocenić jako zły. Na tę opinię wpływają wszystkie wymienione powyżej okoliczności. Badania zainicjowano w tej części terenu, która według B. Błaszczyk była najbardziej narażona na zniszczenie[37] i poszerzano w kolejnych latach w kierunku północnym i zachodnim, na terenie nieograniczonym zabudowanymi i zamykającym się w przestrzeni między dwiema polnymi drogami.

Trudno oszacować, jaką liczbę grobów utracono. Można założyć, że dewastacja dotknęła przede wszystkim płytko położone groby ciałopalne jamowe. Niezbyt głębokie

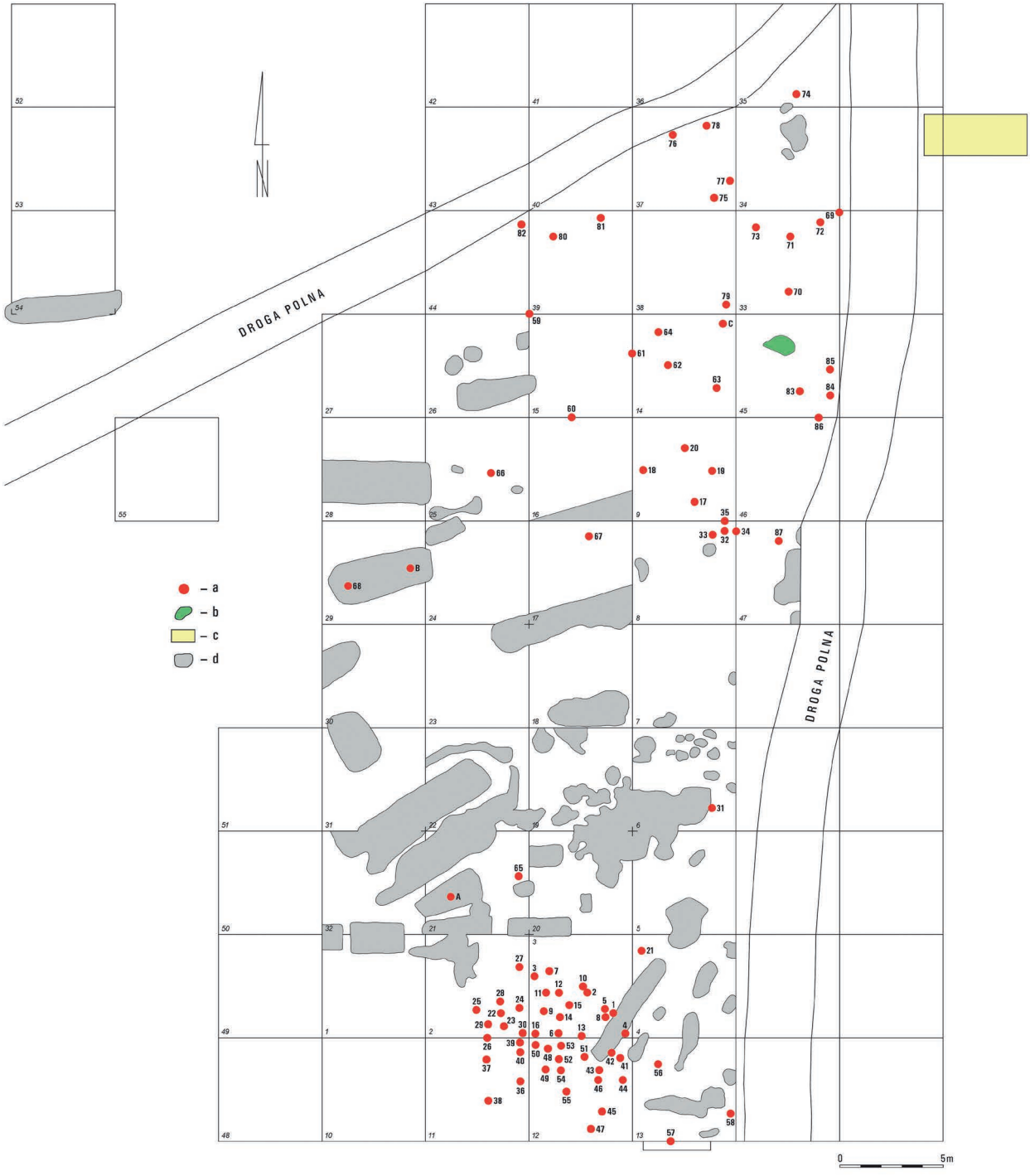
[34] M. Biborski, J. Ilkjær 2006a, 187, tab. 11, ryc. 131 – mapa rozprzestrzenienia mieczów typu *Lachmirowice-Apa* w Europie.
[35] K. Skóra, G. Żabiński, E. Miśta-Jakubowska 2019.
[36] B. Błaszczyk 1985b.
[37] B. Błaszczyk 1985b.

Ryc. 9. Raczkowice, stan. 3. Widok na stanowisko w trakcie badań archeologicznych. Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

jamy z niewielką ilością przepalonych szczątków kostnych i elementami wyposażenia, głównie ułamkami naczyń, zniszczonymi w ogniu stosu kremacyjnego były z pewnością łatwe do przeoczenia dla przypadkowych odkrywców. Takie założenie oznaczałoby pełne nadziei przekonanie, że w wypadku odkrycia popielnic z towarzyszącymi im licznymi elementami wyposażenia grobowego nastąpiłoby właściwe rozpoznanie przez znalazców historycznego charakteru obiektów i poinformowanie służb konserwatorskich. Potwierdzałoby taką zależność pierwsze zgłoszenie w lutym 1975 roku odkrycia urny i dwóch żelaznych grotów broni drzewcowej (grób A). Kolejne materiały przekazane przez przypadkowych odkrywców to także pozostałości pochówków ciałopalnych: grób B i 68. Ich położenie zostało odtworzone przez B. Błaszczyk i zaznaczone w przybliżonej lokalizacji (odc. 29) na planie cmentarzyska (Ryc. 10). Zabytki trafiły do muzeum w Radomsku.

Materiał archeologiczny w postaci licznych ułamków naczyń (w tym *terra sigillata*), przedmiotów z metali, kości i szkła oraz przepalonych szczątków ludzkich, rozproszonych na stanowisku nr 3 w warstwie próchnicy i podglebia poświadcza jednak, że upłynęło kilka lat, zanim odkrywane przedmioty zwróciły uwagę i skłoniły mieszkańców do zachowania się w sposób satysfakcjonujący z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego. Z kopii listu wysłanego w lipcu 1980 roku do WUOZ w Częstochowie, do sołtysa Raczkowic oraz do

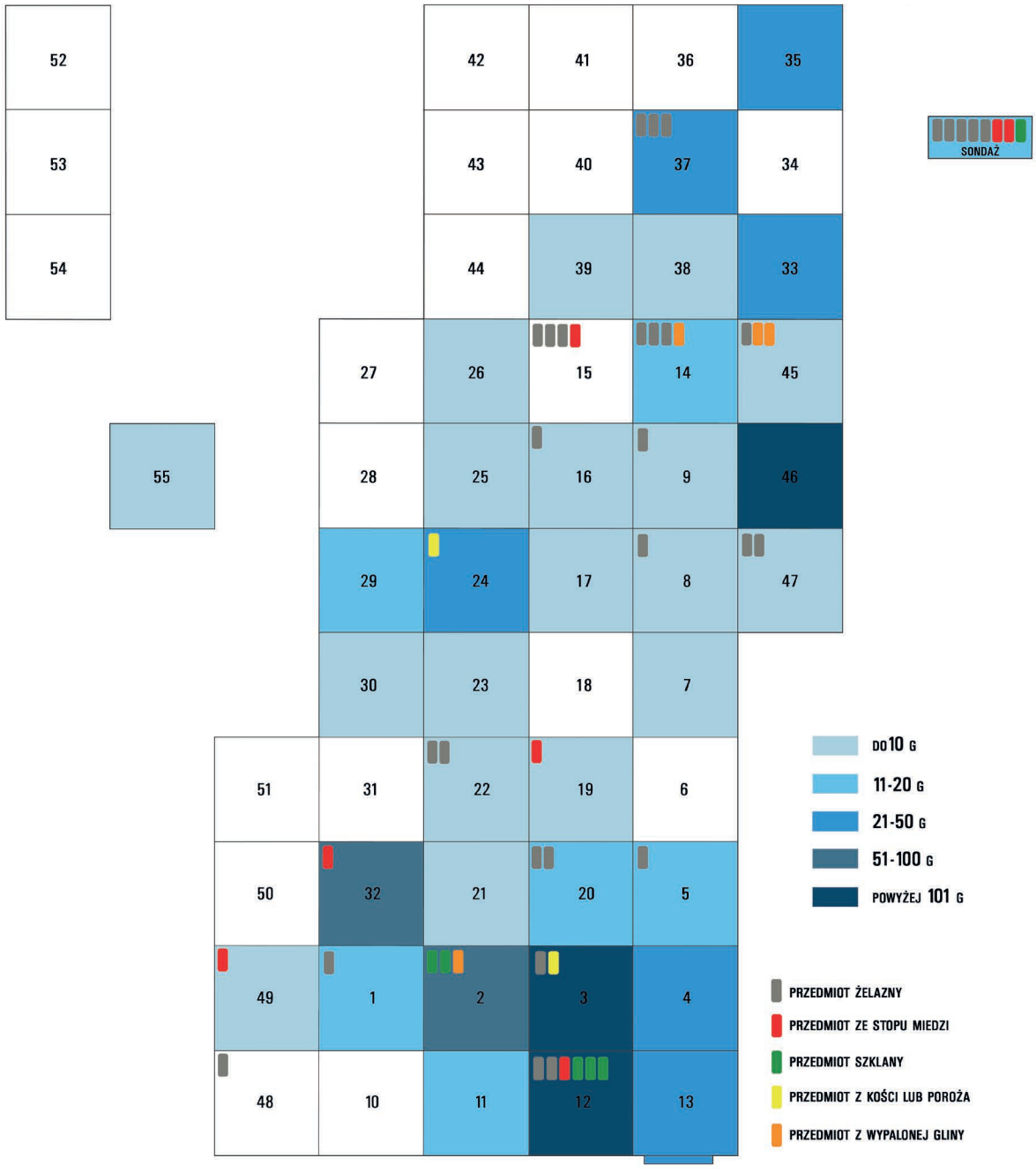

Ryc. 10. Raczkowice, stan. 3. Plan cmentarzyska: a – obiekty z okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów; b – obiekt kultury mierzanowickiej; c – sondaż z 1984 r.; d – obszar współcześnie zniszczony.
Oprac. graficzne: E. Wtorkiewicz-Marosik

gminy w Dąbrowie Zielonej wynika, że mimo kilku sezonów badań archeologicznych mieszkańcy nie zaprzestali użytkowania tego terenu, oznaczającego w rzeczywistości dewastację cmentarzyska. Podczas wizyty na stanowisku, po rocznej przerwie od badań, B. Błaszczyk zarejestrowała 15 nowych dołów po kopcowaniu ziemniaków, ponadto pojawiły się składowiska obornika, śmieci i złomu.

Wielkość nekropolii

W trakcie kilku sezonów badawczych zarejestrowano łącznie 90 obiektów sepulkralnych (nr 1–87 oraz A–C – por. Katalog) na powierzchni ok. 1300 m^2 (Ryc. 10). Obiekty były rozmieszczone nierównomiernie na przestrzeni rozciągającej się na długości ok. 55 m na osi N-S

Ryc. 11. Raczkowice, stan. 3. Rozprzestrzenienie przepalonych szczątków kostnych i przedmiotów pochodzących ze zniszczonych pochówków w obrębie odcinków. Oprac. graficzne: K. Skóra

i 35 m na osi W-E. Z przebadanych 55 odcinków (obszar odcinka to 5 m^2), pochówki uchwycono na mniej niż połowie z nich. Ponad 20 odcinków, w większości położonych w centrum badanego terenu, wyróżniał znaczny stopień zdewastowania powierzchni. W środkowej strefie cmentarzyska odkryto tylko kilka grobów, z których trzy, zniszczone, zarejestrowano bezpośrednio w dołach *pod ziemniaki*. Nie można zatem uznać, że była to przestrzeń wyłączona z celów sepulkralnych. Uchwycony archeologicznie obraz tej części nekropolii jest zatem wynikiem zniszczenia grobów ciałopalnych jamowych, z tym jednak zastrzeżeniem, że nie były one równie liczne i gęsto położone, jak w wyraźnie rysującym się skupisku południowym.

Skala zniszczenia stanowiska jest nie do końca poznana, co wyklucza możliwość dokładnego oszacowania jego pierwotnego rozmiaru. Zachodnia i północna granica nekropolii zostały uznane przez B. Błaszczyk

za uchwycone[38]. Przypuszczenie, że stanowisko rozpościera się w kierunku północno-wschodnim i ewentualnie na południe okazało się niemożliwe do sprawdzenia metodami wykopaliskowymi z powodu braku zgody właściciela terenu[39]. Powiodło się natomiast małe rozpoznanie sondażowe (wykop o rozmiarze 2×5 m), które potwierdziło przypuszczenie o kontynuacji nekropolii w kierunku wschodnim. Natrafiono tu na ułamki naczyń, przepalone szczątki ludzkie, fragmenty fibul i ozdób ze stopu miedzi i ułamki szkła. Pochodziły one z pochówków zniszczonych przez *wkopy współczesne* w czasie *gospodarczego* użytkowania terenu. W tym czasie właściciele posesji przypomnieli sobie, że podczas prac związanych z wznoszeniem nowego budynku natrafili *na skorupy naczyń i kości*[40].

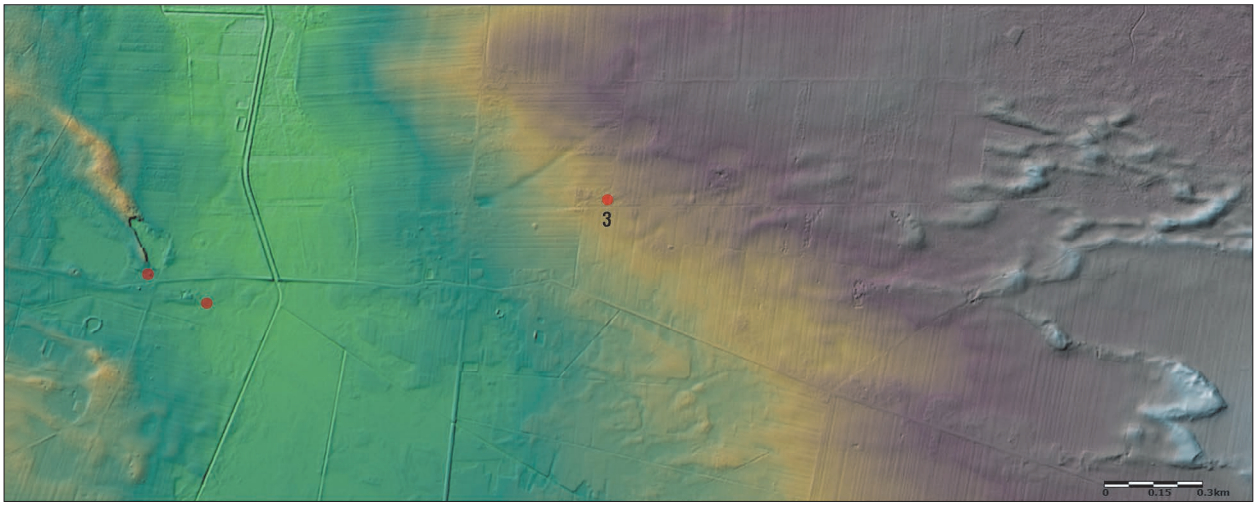
Na podstawie dotychczasowego stanu badań przyjmuje się, że mimo pewnych wyjątków, niezbyt rozległe nekropolie, liczące do 100 obiektów, charakterystyczne są dla Śląska[41]. W wypadku Mazowsza zwykle liczba obiektów mieści się w przedziale 50–100, mniej niż 200[42], ale to ustalenie zdążyło się nieco zdezaktualizować wraz z publikacją materiałów np. z Nadkola, Kamieńczyka, Oblina czy Niedanowa[43]. Najbliższej Raczkowic położona jest – częściowo zniszczona – nekropolia w Drochlinie, licząca w sumie 29 grobów[44]. Suma powyższych danych pozwala uznać cmentarzysko w Raczkowicach za obiekt średniej wielkości w skali kultury przeworskiej i największy w skali regionu wyznaczonego górnym biegiem Warty i Pilicy.

I.4. Tło osadnicze w mikro- i makroskali

Mikroskala

Stanowisko 3 w Raczkowicach rozciąga się u podnóża łagodnego stoku. Prospekcja terenowa przeprowadzona w 1978 roku w okolicy cmentarzyska wskazała, że w odległości 1000 m na zachód, w pobliżu Wierciczki, mogła znajdować się współczesna mu osada. Natrafiono tu na materiały z okresu wpływów rzymskich, tj. cztery fragmenty ceramiki[45]. Zaklasyfikowano je jako pozostałość osady z okresu wpływów rzymskich, tj. stanowisko 6 w Raczkowicach. Kolejne ślady osadnictwa z tego czasu ujawniono również nad Wierciczką, w Kolonii Raczkowicach, stan. 3 (Ryc. 12). Jest to kilkanaście fragmentów naczyń, w tym jeden ornamentowany oraz polepa[46]. Ponadto z kart AZP wynika, że materialne pozostałości bytowania w tym rejonie społeczności kultury przeworskiej, oznaczone jako osady lub ślady osadnicze, zostały ujawnione także w innych miejscach w pobliżu cmentarzyska w Raczkowicach. Są to następujące stanowiska w Raczkowicach: stan. 4 (AZP 85-53/4), stan. 5 (AZP 85-53/5), stan. 6 (AZP 85-53/78), stan. 8

[38] B. Błaszczyk 1985b.
[39] B. Błaszczyk 1985b.
[40] B. Błaszczyk 1985b.
[41] A. Błażejewski 1998, 10–12.
[42] A. Kempisty 1965, 63–64.
[43] J. Andrzejowski 1998; T. Dąbrowska 1997; K. Czarnecka 2007; W. Ziemlińska-Odojowa 1999.
[44] P. Kaczanowski 1987, 8.
[45] Według informacji zawartej w karcie AZP ich datowanie określił Jerzy Augustyniak.
[46] B. Błaszczyk 1985b, 3–4.

Ryc. 12. Relacja cmentarzyska kultury przeworskiej w Raczkowicach (stan. 3) z osadami z okresu wpływów rzymskich zidentyfikowanymi podczas AZP. Oprac. graficzne: K. Skóra

(AZP 85-53/80), stan. 9 (AZP 85-53/81), stan. 15 (AZP 85--53/88), stan. 17 (AZP 85-53/90), stan. 18 (AZP 85-53/91), stan. 19 (AZP 85-53/3) oraz stan. 20 (AZP 85-53/94). Na ślady osadnictwa związanego z kulturą przeworską natrafiono w czasie badań powierzchniowych w także w Kolonii Raczkowicach, stan. 2, 3, 7, 8, 9, 10 (obszar AZP 85-52).

Taki układ cmentarzyska i osad, zakładając, że powierzchniowe odkrycia i ustalone datowanie są miarodajne i znajdą potwierdzenie w trakcie prac terenowych, odpowiadałby zasadom uchwyconym w dotychczasowych badaniach kompleksów osadniczych kultury przeworskiej. Osiedla i miejsca grzebania zmarłych lokowano w pobliżu dolin rzek, często na kulminacjach terenu. Przy tym, z praktycznych względów, bliżej źródła wody umiejscawiano osady, zaś dalej – obiekty sepulkralne[47].

Odniesienie położenia nekropolii do takich elementów jak fizjograficzne właściwości terenu, sieć hydrologiczna czy geomorfologia, daje w pewnym stopniu obraz preferencji dawnych społeczności w zakresie wyboru miejsc grzebania zmarłych, które są wypadkową względów praktycznych i wierzeniowych, tj. sakralnej waloryzacji przestrzeni. Wybór z przeznaczeniem na cmentarz wzniesień, pagórków – ich szczytów, stoków nie jest specyficzny wyłącznie dla kultury przeworskiej. Tendencja zdaje się mieć charakter niemal ponadczasowy. Międzykulturowe różnice w tym względzie mogą uwidaczniać się w wyborze ekspozycji stoku względem stron świata. W wypadku ludności kultury przeworskiej jest to najczęściej kierunek południowy i południowo-zachodni[48]. Dotyczy to również nekropolii w stokach dolin, teras rzecznych i na cyplach[49].

Również pod względem dystansu dzielącego miejsce pochówków od cieków wodnych cmentarzysko w Raczkowicach (ok. 1 km od Wierciczki) wpisuje się w pewien rejestrowany archeologicznie schemat. Na podstawie tego parametru dla cmentarzysk wielkopolskich[50], mazowieckich[51] czy małopolskich[52] zauważono, że omawiana odległość zawiera się w przedziale od kilkudziesięciu do 1000 m, rzadziej do 1500 m, co pozostawało być może w związku m.in. z dostępnością formy terenowej, która swoją wysokością zabezpieczałaby groby przed okresowymi podtopieniami. Chociaż, jak wiemy na przykładzie stanowiska II w Łęgonicach Małych nad Pilicą, sytuacje takie miały miejsce i próbowano im przeciwdziałać[53]. Potwierdzone jest też lokalizowanie cmentarzysk na terenach zalewowych Wisły, np. Czersk[54] czy Glinki[55].

Wiedza na temat podłoża w miejscu założenia nekropolii w Raczkowicach opiera się na informacjach pochodzących z archeologicznych obserwacji terenowych. Do momentu przeprowadzenia analizy geomorfologicznej nie może stanowić punktu wyjścia do analiz tego aspektu na szerszym tle kulturowym. Na przykładzie odkryć z Wielkopolski wiadomo, że preferowano podglebie piaszczyste lub piaszczysto-żwirowe, co tłumaczone bywa jako podyktowane względami praktycznymi, czyli łatwością przygotowania jamy grobowej[56].

Makroskala

W okresie przedrzymskim i w fazie B_1 osadnictwo kultury przeworskiej stopniowo rozwijało się na obszarze Małopolski i części Śląska. Na istnienie pustki osadniczej w górnym dorzeczu Warty i Pilicy oraz w większej części Górnego Śląska wskazywał, omawiając przemiany kulturowe i osadnicze – Kazimierz Godłowski[57]. Tereny te miały pozostać niezaludnione jeszcze na początku młodszej fazy wczesnego okresu wpływów rzymskich (B_2). Początek kolonizacji międzyrzecza Warty i Pilicy przez ludność kultury przeworskiej odnoszony jest do podfazy B_{2b}. W tym czasie ten sam proces obserwujemy na Śląsku Opolskim[58]. W podfazie B_2/C_1–C_{1a} zaczyna kształtować się skupisko osadnicze nad dolną Liswartą z rozległą nekropolią w Opatowie[59]. W jego bliskim sąsiedztwie znajdują się kolejne cmentarzyska, tj. Mokra[60], Prusicko[61] oraz Rybno[62]. Po prawej stronie górnej Warty i w strefie górnej Pilicy obserwujemy rozwój osadnictwa kultury przeworskiej, czego znamiennym przykładem jest cmentarzysko w Drochlinie,

[47] K. Godłowski 1969, 46; J. Zagórska-Telega 2019, 190–191, z przykładami.
[48] D. Żychliński 2014, 65.
[49] Na przykładzie Wielkopolski, por. D. Żychliński 2014, 65.
[50] Odległość ok. 1000 m stwierdzono w wypadku m.in. cmentarzysk w Koninie i Łęgu Piekarskim, nieco większą (1500 m) dla Młodzikowa (D. Żychliński 2014, 66).
[51] Np. Nadkole, 250 m od Liwca (J. Andrzejowski 1998, 7); Kamieńczyk, 100 m od strumienia i 200 m od koryta Bugu (T. Dąbrowska 1997, 7).
[52] Np. Chmielów Piaskowy, 350 m od Kamiennej (K. Godłowski, T. Wichman 1998, 7, ryc. 1); Drochlin, 2000 m od Białki (P. Kaczanowski 1987, 7).
[53] T. Liana 1976a, 125; M. Kordowska, K. Kowalska 2018, 76–78.
[54] K. Watemborska-Rakowska 2014, 263.
[55] A. Niewęgłowski 1972, 227.
[56] D. Żychliński 2014, 68.
[57] K. Godłowski 1985, 47.
[58] K. Godłowski 1985, 59, mapa 4.
[59] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a; 2011b.
[60] M. Biborski 1998; 2000a; 2000b; 2001; 2002; 2004a; 2004b; 2006a; 2006b; 2010.
[61] Niepublikowane materiały Jacka Ziętka (Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim); por. L. Tyszler 2012, 66.
[62] M. Biborski 1998; 2001.

założone w fazie B_2/C_1[63]. Raczkowice od Drochlina dzieli w linii prostej dystans ok. 20 km.

W młodszym okresie wpływów rzymskich, tj. fazach C_{1b}–C_2, niezakłócony rozwój osadnictwa widoczny jest na interesującym nas obszarze dorzecza górnej Warty, wraz z terenami nad Liswartą, oraz górną Pilicą. Potwierdzeniem tego jest kontynuacja użytkowania cmentarzyska w Opatowie oraz założenie w fazie C_2 nekropolii w Żabieńcu[64]. Te stanowiska sepulkralne dostarczyły materiałów także z okresu wędrówek ludów[65].

Ze słabo archeologicznie rozpoznanego obszaru Niecki Przyrowskiej i części Niecki Włoszczowskiej, poza Drochlinem i Raczkowicami, znane są także badane wykopaliskowo cmentarzysko w Seceminie[66] oraz ujawniona w czasie badań powierzchniowych nekropolia w Świdnie[67]. Oba stanowiska położone są już na prawym brzegu Pilicy: Secemin w odległości ponad 20 km od Raczkowic, Świdno zaś – w przybliżeniu 40 km. Pierwsze cmentarzysko użytkowane było od młodszego do późnego okresu wpływów rzymskich włącznie; dla drugiego przyjmuje się podobne ramy chronologiczne – głównie na podstawie ceramiki, w tym przede wszystkim naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego[68]. W Drochlinie odkryto także osadę kultury przeworskiej, której funkcjonowanie na podstawie ceramiki korelowane jest z młodszą fazą położonego w pobliżu cmentarzyska[69]. Wśród odkryć uzupełniających obraz zasiedlenia tego terenu w okresie wpływów rzymskich trzeba wymienić przypadkowo ujawniony pochówek w Piaskach, pochodzący z podfazy C_{1a}[70]. Z północnej rubieży Niecki Włoszczowskiej znane są najprawdopodobniej cztery cmentarzyska, zarejestrowane w trakcie badań AZP; ich dokładniejsza pozycja chronologiczna nie jest określona[71].

Na Progu Lelowskim, graniczącym z Niecką Włoszczowską od wschodu w ostatnich latach zarejestrowano pojedynczy pochówek kultury przeworskiej w Lelowie[72]. Dalsze badania tego stanowiska, których autorem jest Tomasz Wagner, nie ujawniły cmentarzyska, tylko osadę społeczności tej kultury. Odpowiedź na pytanie, czy to odkrycie przesuwa początki zasiedlenia omawianego obszaru z fazy B_2 do fazy B_1 wymaga dalszych badań[73]. Konieczna jest weryfikacja tej hipotezy, która może być dokonana jednakże dopiero po włączeniu do obiegu naukowego niepublikowanych wyników badań archeologicznych[74].

Nie wiadomo, jak datują się znaleziska pochodzące z międzyrzecza Warty i Pilicy, ujawnione podczas badań AZP przeprowadzonych w tym rejonie. Na ślady osadnictwa z okresu wpływów rzymskich natrafiono w miejscowościach Mosty, Gościęcin, stan. 1, Grodzisko, stan. 1, Borzykowa, stan. 5 i 7 oraz Pławno-Gidle, stan. 2[75]. Tych ogólnych ustaleń opartych na małej grupie znalezisk powierzchniowych nie można uznać za ewidentny dowód zasiedlenia tych terenów w początkach okresu wpływów rzymskich. Niektóre z ocen chronologicznych przeprowadzono na podstawie drobnych ułamków ceramiki, o startej powierzchni (Mosty, Gościęcin). Pod względem frekwencji i stanu zachowania odróżniają się od nich materiały ceramiczne z Pławna-Gidel, co stanowiłoby podstawę do wykopaliskowego przebadania stanowiska[76].

Na obszarze pomiędzy górną Wartą i Pilicą nie ujawniono, jak do tej pory, wyraźnych śladów osadnictwa kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim i na początku wczesnej fazy okresu wpływów rzymskich. Początki zasiedlenia datują się tutaj najpewniej na fazę B_2 – podstawowych, jeśli nie jedynych, przesłanek ku temu dostarcza cmentarzysko w Raczkowicach. Piotr Kaczanowski wyróżnił na terenie Niecki Włoszczowskiej w młodszym i późnym okresie wpływów rzymskich dwa rysujące się skupienia osadnicze: pierwsze obejmujące północno-wschodni skraj Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, czyli obszar Progu Lelowskiego (z sąsiadującym Drochlinem) i drugie – nad Czarną koło Włoszczowej[77].

Obserwowany na terenie Niecki Włoszczowskiej rozwój sieci osadniczej wpisuje się w szersze zjawisko, które w kulturze przeworskiej ma swoje początki na przełomie wczesnego i młodszego okresu wpływów rzymskich. Wówczas zajmowane są przez społeczność omawianej jednostki kulturowej niezamieszkałe do tej pory obszary, osadnictwo wkracza na tereny pustek, niezasiedlonych od okresu przedrzymskiego. Przyczyn rozpoczęcia kolonizacji nowych obszarów upatruje się w ekspansji ludności kultury wielbarskiej na prawobrzeżne Mazowsze i Podlasie lub wskazuje się ogólnie na przemiany demograficzne czy gospodarcze

[63] P. Kaczanowski 1980; K. Godłowski 1985, 86–87, mapa 5.
[64] K. Godłowski 1985, 102, mapa 6.
[65] K. Godłowski 1985, 118, mapa 9.
[66] P. Kaczanowski, R. Madyda 1976.
[67] P. Kaczanowski 1980.
[68] P. Kaczanowski 1987, 114.
[69] P. Kaczanowski 1971, 45–46; 1987, 113.
[70] J. Kuczyński 1970, 24, 26.
[71] P. Kaczanowski 1987, 113–114; E. Kaszewska 1975, ryc. 2.
[72] T. Wagner 2015, 37–38.
[73] T. Wagner 2015; B. Karolczyk 2018.
[74] W 2015 roku kontynuację badań cmentarzyska w Drochlinie zainicjował Tomasz Wagner (por. T. Wagner 2015, 34).
[75] J. Augustyniak 1977, 297–301.
[76] J. Augustyniak 1977, 303.
[77] P. Kaczanowski 1987, 114.

zachodzące w tym okresie[78]. Kazimierz Godłowski sugerował, że ludność zasiedlająca obszary nad górną Pilicą mogła przywędrować ze środkowej Polski, południowej Wielkopolski lub północnej części Górnego Śląska[79]. P. Kaczanowski uzupełnił listę potencjalnych źródeł migracji do tej strefy o Małopolskę[80].

I.5. Fazy zasiedlenia

Głównym komponentem i podstawą do wydzielenia stanowiska 3 w Raczkowicach jest cmentarzysko kultury przeworskiej. W trakcie analizy ujawniono także materiały innych kultur, świadczące o obecności człowieka lub zasiedleniu tego obszaru dużo wcześniej, w epoce kamienia, jak również we wczesnej epoce brązu. Ostatni etap wyznaczają materiały ceramiczne pochodzące z epoki nowożytnej.

Najstarsze materiały pochodzą najprawdopodobniej ze schyłku paleolitu. Są to krzemienie, będące wytworami społeczności kultury świderskiej[81]. Niektóre artefakty mikrolityczne dowodzą obecności ludzkiej w tym rejonie w okresie borealnym lub wczesnoatlantyckim, w mezolicie.

Następny poświadczony etap chronologiczny stanowiska 3 przypada na neolit i wczesną epokę brązu. W materiałach luźnych pozyskanych w trakcie eksploracji odcinków wyróżniono pozostałości naczyń glinianych i przedmioty kamienne[82]. W odcinku 45 – w przestrzeni między grobami kultury przeworskiej – odkryto jamę związaną z kulturą mierzanowicką[83].

W materiałach luźnych wyróżniono również ułamki ceramiki naczyniowej oraz kafli piecowych, które chronologicznie plasują się nowożytności[84].

Wspomniane pozostałości, w większości niezbyt liczne, zostały włączone do opracowania. Ich wyniki prezentowane są w kolejnych rozdziałach.

Należy dodać, że wyniki badań radiowęglowych węgli drzewnych wskazały także inne etapy aktywności ludzkiej w rejonie stanowiska 3, niepoświadczone podczas badań archeologicznych materialnymi pozostałościami. Ich omówienie zawiera rozdział VI.6.

[78] P. Kaczanowski 1987, 115.
[79] K. Godłowski 1971, 84.
[80] P. Kaczanowski 1987, 116.
[81] Por. rozdział VI.10.
[82] Por. rozdział VI.12.
[83] Por. rozdział VI.12.
[84] Por. rozdział VI.13.

I.6. Kilka słów o Bożenie Błaszczyk

Badania archeologiczne na cmentarzysku kultury przeworskiej w Raczkowicach w całości są dziełem Bożeny Błaszczyk (1948–2009), absolwentki kierunku archeologia w Uniwersytecie Jagiellońskim (1971) i dyrektorki Muzeum w Radomsku w latach 1981–2002. Autorka przygotowywała na ich podstawie publikację, o czym świadczą notatki oraz rysunki wybranych zabytków i zespołów grobowych przechowywane w dziale archeologicznym Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku. To zamierzenie zapewne udałoby się jej sfinalizować, gdyby nie choroba i przedwczesna śmierć. Aktywność terenowa B. Błaszczyk pozwoliła na zorganizowanie stałej wystawy archeologicznej w muzeum w Radomsku – zabytki z cmentarzyska z Raczkowic stanowią jej istotną część.

Pani Bożeny Błaszczyk nigdy nie poznałyśmy. Znane są nam jednak Jej działania na rzecz muzeum i zangażowanie w społeczno-kulturalny rozwój ziemi radomszczańskiej. Świetnie dokumentuje to jej biogram, opublikowany przez Iwonę Młodkowską-Przepiórowską w „Radomszczańskim Słowniku Biograficznym"[85].

~

Materiały zabytkowe oraz dokumentacja ze wszystkich sezonów badań na stanowisku 3 w Raczkowicach przechowywane są w Muzeum Regionalnym im. Stanisława Sankowskiego w Radomsku. W 2008 roku przeprowadzono re-konserwację przedmiotów metalowych w Pracowni Konserwacji Zabytków Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego.

Monografia powstała w ramach dwuletniego projektu *Raczkowice. Największe cmentarzysko kultury przeworskiej w międzyrzeczu Warty i Pilicy*, sfinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pochodzących z Funduszu Promocji Kultury, w ramach programu „Ochrona Zabytków Archeologicznych" (umowa 03272/24/FPK/NID z dnia 16.05.2024 roku).

W ramach projektu możliwe było przeprowadzenie dodatkowych badań specjalistycznych. Analizę antropologiczną szczątków kostnych wykonała Beata Borowska (Wydział Biologii UŁ), antrakologiczną – Grzegorz Skrzyński (Polska Akademia Nauk, Muzeum Ziemi w Warszawie). Autorem ekspertyzy archeozoologicznej jest Anna Gręzak (Wydział Archeologii UW). Zabytki z okresu poprzedzającego założenie w tym miejscu nekropolii, czyli od epoki kamienia po epokę brązu,

[85] I. Młodkowska-Przepiórowska 2017, 17–19.

zostały opracowane przez Dominika Płazę, Marcina Krystka (Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi) oraz Piotra Włodarczaka (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków). Badania chemiczne szkła paciorków i pozostałości naczyń szklanych przeprowadzono w Wydziale Chemii UJ (Anna Telk) – ich wyniki opracowała Sylwia Wajda, natomiast przedmioty ze stopu miedzi i ze srebra analizowane były przez Pawła Gana (Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii PAN). Weryfikacja terenowa stanowiska metodami nieinwazyjnymi jest zasługą Roberta Ryndziewicza (Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii PAN).

Specjalne podziękowanie kierujemy do osób, które wsparły nas w realizacji projektu: Krzysztof Błaszczyk (Muzeum Regionalne im. S. Sankowskiego w Radomsku), Magdalena Krajcarz (Instytut Archeologii UMK w Toruniu), Andrzej Przychodni (Kielce), Ewa Rydzewska (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Kraków), Piotr Strzyż (Instytut Archeologii UŁ), Michał Wasilewski (Instytut Archeologii UJ), Radosław Zdaniewicz (Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych UŁ).

II. Katalog

II.1. Wprowadzenie

Materiały zamieszczone w katalogu podzielono na trzy części. W pierwszej zamieszczono inwentarze 90 obiektów kultury przeworskiej, oznaczonych numerami arabskimi od 1 do 87 oraz literami A, B i C, które zastosowano do pierwszych odkryć poprzedzających regularne badania wykopaliskowe na cmentarzysku (A i B) oraz zniszczonego grobu, opisanego jako skupisko ceramiki i kości ludzkich (C). Opis grobu (forma, kształty, wymiary, rodzaj wypełniska, rozmieszczenie wyposażenia, kości ludzkich oraz zwierzęcych i węgli drzewnych) opiera się na informacjach zawartych w dokumentacji polowej, którą zestawiono z danymi z dzienników badań oraz notatek terenowych i gabinetowych Bożeny Błaszczyk z lat 1976––1984. Charakterystykę obiektów uzupełniono o wyniki ekspertyz antropologicznej (I), archeozoologicznej (II) oraz antrakologicznej (III). W wypadku niepobrania węgli drzewnych do analiz taka informacja jest zamieszczona w opisie obiektu.

Opisując zabytki podajemy tylko informację o nieprzepaleniu lub całkowitym przepaleniu, wychodząc z założenia, że bezwzględna liczba przedmiotów poddana była działaniu wysokiej temperatury stosu pogrzebowego i takie ślady nosi. Nie dotyczy to ułamków naczyń scharakteryzowanych w inwentarzu polowym jako *zżużlone*, które w katalogu opisujemy jako silnie przepalone czy wtórnie przepalone. Uwaga o sposobie wykonania naczynia pojawiała się tylko w wypadku form wykonanych przy użyciu koła garncarskiego. Brak tej informacji oznacza, iż naczynie było lepione ręcznie. Informacje przytoczone *in extenso* z dziennika badań Bożeny Błaszczyk są w katalogu wyróżnione italikami.

W opisie zabytków ich lokalizacja w obrębie jamy podana jest tylko w sytuacji, gdy taka informacja zawarta była w dokumentacji terenowej.

W części drugiej katalogu przedstawiono materiały luźne z przestrzeni cmentarzyska. Są to przedmioty metalowe, ceramiczne, szklane, kościane oraz ludzkie i zwierzęce szczątki kostne, których atrybucja do kultury przeworskiej nie budzi wątpliwości. Pochodzą one ze zniszczonych grobów, obiektów określonych jako skupiska ceramiki lub z przestrzeni między grobami. W analizie typologicznej przedmiotów odwoływano się do następujących klasyfikacji:

- zapinki – O. Almgren (1923; stosowany skrót A), zapinki trąbkowate T. Liana (1970; TL);
- sprzączki i okucia pasa – R. Madyda-Legutko (1987; 2011; ML);
- paciorki – M. Tempelmann-Mączyńska (1985; TM);
- grzebienie – S. Thomas (1960);
- groty broni drzewcowej, z odniesieniem do symboli wartości metrycznych – P. Kaczanowski (1995);
- umba i imacze – M. Jahn (1916); N. Zieling (1989);
- miecz – M. Biborski, J. Ilkjær (2006);
- noże i igły – T. Dąbrowska (1997);
- nożyki sierpikowate – T. Liana (1970);
- wisiorki wiaderkowate – P. Kaczanowski (1987);
- wisiory opasane – K. Stanek (1999);
- klucze i okucia kasetek – A. Kokowski (1997);
- krzesiwa – A. Kokowski (1985) i M. Jonakowski (1996);
- pęsety – A. Strobin (2006);
- naczynia gliniane – T. Liana (1970).

Plany obiektów zamieszczone na tablicach przygotowano w skali 1:20, natomiast w skali 1:1 zobrazowano: zapinki, grzebienie, przedmioty szklane, igły, wisiorki wiaderkowate, fragmenty przedmiotów z kości i poroża, nity i gwoździe; w skali 2:5: umba, imacze, groty broni drzewcowej; w skali 2:3: sprzączki i elementy okuć pasa, przęśliki, noże proste i sierpikowate, krzesiwo, klucze i elementy okuć skrzyneczek, wytwory kamienne i krzemienne (krzesaki, rozcieracze); w skali 1:3 naczynia gliniane; rekonstrukcję miecza – w skali 1:50.

W wypadku wybranych przedmiotów, w tym bardzo drobnych, zniszczonych w ogniu stosu, zrezygnowano z rysunków, niekiedy na rzecz dokumentacji fotograficznej (np. okruchy stopionego szkła, grudki stopionych przedmiotów ze stopu miedzi, ułamki grzebieni).

II.2. Obiekty

Grób 1 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. I/1).
Na głęb. 12–13 cm od powierzchni gruntu niewielkie skupisko przepalonych kości ludzkich i fragmentów naczyń. Na głęb. 30 cm uchwycono okrągły zarys jamy (średn. 31 cm) o brunatnym wypełnisku, w przekroju workowatej (miąższość 30 cm). W jamie ułamki naczyń, drobny okruch szklany (1), fragmenty grzebienia z zieloną patyną (2) oraz ułamki blaszki (3). Od strony W do grobu 1 bezpośrednio przylegała jama grobu 8.
I. Kobieta, adultus (262,1 g).
Inwentarz (Tabl. I/1): **1.** Drobny okruch przezroczystego szkła jasnożółtego, z paciorka (?). Waga poniżej 1 g. **2.** Cztery małe fragmenty trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, zdobionego koncentrycznymi kółkami, oczkami i linią rytą. Zniekształcone w ogniu stosu. Wym. 2,1×1,0, 1,3×1,0, 1,0×0,8 i 0,9×0,8 cm, grub. ok. 0,2 cm. Typ I (?). **3.** Dwa drobne fragmenty blaszki żelaznej. Wym. 0,6×0,5 cm i 0,6×0,6 cm, grub. 0,06–0,08 cm. **4.** Jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu pogrubionym, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden fragment brzuśca średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim, na największej wydętości brzuśca wąska plastyczna listwa; powierzchnie brunatne, gładkie. **6.** 11 fragmentów silnie przepalonych brzuśców naczyń wykonanych na kole garncarskim. **7.** Jeden fragment brzegu naczynia o krawędzi ukośnie ściętej od zewnątrz; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **8.** Dziewięć drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **9.** Trzy niewielkie fragmenty den naczyń; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **10.** Jeden silnie przepalony fragment załomu brzuśca cienkościennego naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **11.** Dziewięć fragmentów naczyń silnie przepalonych. **12.** 70 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 2 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. I/2).
Na głęb. 25 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (średn. 79 cm), w przekroju trójkątnej (miąższość 30 cm). Wypełnisko brunatne, na obrzeżach i dnie szaro-czarne z węglami drzewnymi. W górnej partii jamy przepalone kości ludzkie, ułamki naczyń, w tym wtórnie przepalone oraz dwa drobne fragmenty blaszek ze stopu miedzi (1). Bezpośrednio przy grobie 2 znajdowała się mała jama grobu 10, z drobnymi węglami drzewnymi oraz kośćmi[86].
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (75,8 g).
II.1. Kura (1); 2. Świnia (1).
III. Pinus sylvestris (36).
Inwentarz (Tabl. I/2): **1.** Dwa drobne fragmenty blaszek żelaznych. Wym. 0,9×0,7 i 0,1×0,1 cm, grub. 0,08––0,09 cm. **2.** Jeden fragment górnej części naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu niewyodrębnionym, krawędzi zaokrąglonej; w górnej części brzuśca dookolna plastyczna listwa; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** 17 drobnych brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona. **4.** 15 fragmentów brzuśców naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnia brunatno-szara, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden fragment cienkościennej miseczki o brzegu niewyodrębnionym, lekko ścienionym, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **6.** 15 drobnych fragmentów brzegów naczyń. **7.** Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń. **8.** 47 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchniach zniszczonych.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 3 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego, zniszczony (?) (Tabl. I/3).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu wydłużony, słabo widoczny, owalny zarys jamy grobowej (51×30 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 6 cm). W warstwie stropowej obiekt uchwycono jako skupisko przepalonych kości ludzkich oraz fragmentów naczyń; pomiędzy nimi w części E obiektu nożyk, umieszczony ukośnie w jamie (1). Poniżej – czytelna jama o brunatnym wypełnisku.

[86] Ich relacja stratygraficzna w świetle dokumentacji rysunkowej nie jest jednoznaczna. W rzucie grób 2 został zarejestrowany jako młodszy od grobu 10, zaś w przekroju obserwujemy sytuację odwrotną. Zakładamy, że ich relację stratygraficzną poprawnie uchwycono w cięciu profilowym.

I. Płeć nieokreślona, infans I/infans II (14,9 g).
I/II. Kość zwierzęca lub ludzka, przepalona (1).
Inwentarz (Tabl. I/3): **1.** Nożyk żelazny, zachowany w postaci 13 bardzo drobnych fragmentów, w tym końcówka ostrza. **2.** Jeden fragment załomu brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku. **3.** Cztery fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **4.** Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń. **5.** Cztery fragmenty naczyń silnie przepalonych. **6.** 20 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 4 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. I/4).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm) o nieckowatym przekroju (miąższość 7 cm). W brunatnym wypełnisku przepalone kości ludzkie oraz fragmenty naczyń, w tym silnie przepalone. Grób 4 zlokalizowany blisko współczesnego wkopu niszczącego narożnik odcinka 3.
I. Mężczyzna, osobnik dorosły (16,6 g).
Inwentarz (Tabl. I/4): **1.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **2.** Dwa drobne fragmenty cienkościennych naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **3.** Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń. **4.** Dziewięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 5 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. I/5).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (średn. 60 cm) o nieckowatym przekroju (miąższość 12 cm). Wypełnisko szaro-brązowe z węglami drzewnymi (niepobrana próbka, nieanalizowane), fragmentami naczyń, w tym silnie przepalonymi oraz przepalonymi kośćmi ludzkimi – w centrum jamy. Grób 5 w skupisku z obiektami 1 i 8.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (47,8 g).
Inwentarz (Tabl. I/5): **1.** Jeden fragment wylewu naczynia wykonanego na kole garncarskim, brzeg pogrubiony, krawędź zaokrąglona; powierzchnia jasnobrunatna, gładka; brak widocznej domieszki schudzającej. **2.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim; brak widocznej domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **4.** 12 silnie przepalonych fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **5.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń. **6.** Jeden drobny fragment dna naczynia. **7.** 12 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **8.** 55 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 6 (odc. 3)
Ciałopalny jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. II/6).
Na głęb. 28 cm od powierzchni gruntu nieregularnie kolisty zarys jamy grobowej (średn. 90 cm), o przekroju zbliżonym do nieckowatego (miąższość 40 cm). Nie uchwycono S części obiektu. W partii stropowej (do głęb. 10 cm od pow. obiektu) wypełnisko czarne z drobinkami węgli drzewnych (niepobrana próbka, nieanalizowane) i ułamkami naczyń. Poniżej tego poziomu do dna: znacznie jaśniejsze, szarobrązowe wypełnisko, w nim przepalone kości ludzkie, ułamki naczyń, bez węgli drzewnych. Z przesiewania fragmenty okucia (1) oraz gwóźdź (2). W części N obiektu na głęb. 33 cm od stropu fragment grzebienia (3).
I. Płeć nieokreślona, iuvenis/adultus (213,5 g).
Inwentarz (Tabl. II/6): **1.** Fragment prostokątnego okucia ze stopu miedzi, z trzema otworami (średn. 0,2 cm), w jednym zachowany żelazny nit (dług. 0,6 cm). Zdobiony poprzecznymi liniami rytymi. Okucie pasa (?). Wym. 2,2×1,0×0,1 cm. **2.** Gwóźdź żelazny z płaską kolistą główką. Przekrój trzonka czworokątny (?). Dług. 1,8 cm. **3.** Fragment trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, z przebarwieniem od nitu. Zdobiony małymi „oczkami". Wym. 1,4×0,7 cm, grub. 0,15 cm. Typ I (?). **4.** Jeden fragment brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim, z zachowanym ornamentem wyświecanym; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden fragment brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim; pojedyncze ziarna domieszki mineralnej; powyżej załomu brzuśca ornament w postaci wyświecanego zygzaka. **6.** Siedem fragmentów misy wykonanej na kole garncarskim, o powierzchniach gładkich, brunatnych; brak widocznej domieszki schudzającej. **7.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona. **8.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg ścieniony, krawędź zaokrąglona, pod wylewem płytki dołek palcowy; powierzchnia nierówna, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **9.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzuścu zaokrąglonym; powierzchnia brązowa gruzełkowata; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **10.** Sześć drobnych fragmentów brzegów naczyń, krawędź zaokrąglona.

11. Jeden fragment płaskiego dna naczynia; powierzchnie gładkie. **12.** Dziewięć fragmentów naczynia średniościennego, w tym lekko wydzielone, płaskie dno; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka niewielkiej ilości drobnoziarnistego tłucznia ceramicznego i piasku. Typ V/1. **13.** Trzy fragmenty części przydennej naczynia wraz z lekko wydzielonym, płaskim dnem; powierzchnia gładka; w domieszce pojedyncze ziarna piasku. **14.** Cztery fragmenty naczynia ostro profilowanego o powierzchniach gładkich; niewielka ilość domieszki piasku; poniżej największej wydętości brzuśca pojedyncza linia ryta, pod którą krótkie, poziome kreseczki. **15.** Siedem fragmentów naczyń o powierzchniach gładkich, jasnobrunatnych; domieszka pojedynczych ziaren piasku. **16.** 27 fragmentów naczyń o powierzchni gładkiej; brak domieszki schudzającej. **17.** 35 fragmentów naczyń silnie przepalonych, w tym 10 fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **18.** 120 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchni szorstkiej i chropowaconej; domieszka niewielkiej ilości tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 7 (odc. 3)
Ciałopalny jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. II/7).
Na głęb. 25 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 50 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 16 cm). W brunatnym wypełnisku z węgielkami drzewnymi (niepobrana próbka, nieanalizowane) równomiernie rozprzestrzenione, bardzo drobne ułamki naczyń i przepalone kości ludzkie. W centrum części stropowej obiektu fragmenty grzebienia (2) i przedmiotu ze stopu miedzi (3).
I. Kobieta (?), wiek nieokreślony (39,1 g).
II. Kura (?) (2).
Inwentarz (Tabl. II/7): **1.** Fragment przedmiotu żelaznego. Prawdopodobnie nożyk (?). Wym. 0,8×1,0×0,04 cm. **2.** Cztery małe fragmenty, w tym fragment zęba, trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, zdobionego koncentrycznymi kółkami. Wym. 1,0×0,4, 0,7×0,6 i 1,1×0,2 cm, grub. ok. 0,1–0,2 cm. **3.** Cztery drobne fragmenty cienkiej blaszki ze stopu miedzi, z ornamentem wytłaczanych dołków. Grub. 0,1 cm. **4.** Dwa fragmenty grubościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; domieszka piasku. **5.** Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń. **6.** Jeden fragment brzuśca ostro profilowanego naczynia; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **7.** Dwa fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **8.** Sześć drobnych fragmentów naczyń o powierzchniach gładkich. **9.** Trzy drobne silnie przepalone fragmenty naczyń. **10.** 33 fragmenty brzuśców naczyń; powierzchnie szorstkie; domieszka niewielkiej ilości tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 8 (odc. 3)
Ciałopalny jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (?) (Tabl. II–III/8).
Na głęb. 25 cm od powierzchni gruntu wydłużony, owalny zarys jamy grobowej (wym. 100×70 cm), w przekroju nieregularnie nieckowaty (miąższość 31 cm). W stropie wypełnisko czarne, bez widocznych węgli drzewnych, z pojedynczymi przepalonymi kośćmi ludzkimi i fragmentami naczyń, na obrzeżach – jaśniejsze, brunatne z ułamkami stopionego szkła i stopionych przedmiotów ze stopu miedzi. Ułamki naczyń rejestrowano głównie w górnej partii stropu, do głębokości 10 cm od stropu a przepalone kości ludzkie rozproszone poniżej w jamie grobowej.
I.1. Kobieta (?), osobnik dorosły; 2. Płeć nieokreślona, infans I (274,8 g).
II. Kości prawdopodobnie zwierzęce (5).
III.1. Pinus sylvestris (15); 2. Larix sp./Picea sp. (5); 3. Nieokreślone (5).
Inwentarz (Tabl. III/8): **1.** Fragment zapinki ze stopu miedzi. Prawdopodobnie stopiona sprężynka z ośką (?). Dług. 2,9 cm. Waga 3 g. **2.** Grudka stopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Wym. 2,6×2,0×1,2 cm. Waga 10 g. **3.** Fragment stopionego szkła przezroczystego, seledynowego, z paciorka. Widoczne pozostałości wtopionych nitek szklanych, żółtej i czarnej. Wym. 2,6×1,9×0,9 cm. **4.** Cztery okruchy szkła przezroczystego, jasnożółtego, z paciorka. Wym. 0,5–1,0×0,2–0,5 cm. **5.** Fragment stopionego szkła granatowego (?), matowego lub skorodowanego, z wtopioną kością. Wym. 2,1×1,8×0,9 cm. **6.** Fragment stopionego szkła przezroczystego, jasnozielonego. Wym. 1,5×1,2×0,8 cm. **7.** Pięć małych ułamków płytki trójwarstwowego (?) grzebienia z poroża jelenia, zdobionego podwójnym rzędem małych „oczek" przy krawędzi płytki i większych w centralnej partii płytki. Zniekształcone w ogniu stosu. Wym. 2,3×1,2, 1,9×0,6, 1,0×0,7, 1,0×0,8 i 0,8×0,7 cm, grub. płytek od 0,12 do 0,24 cm. Typ I (?). **8.** Jeden fragment kryzy z brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej; ornament wyświecanego zygzaka. **9.** Jeden fragment kryzy cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej; na kryzie ornament wyświecanego zygzaka. **10.** Jeden fragment górnej część naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu lekko wychylonym, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia ceglasta; brak domieszki schudzającej. **11.** Pięć drobnych

fragmentów brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, o krawędziach zaokrąglonych. **12.** Jeden drobny fragment dna naczynia wykonanego na kole garncarskim. **13.** Dwa fragmenty grubościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. **14.** 14 fragmentów wykonanych na kole garncarskim naczyń cienko- i średniościennych o powierzchniach brunatnych, gładkich; brak domieszki schudzającej. **15.** 32 fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchni gładkiej siwej i brunatno-siwej. **16.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg niewyodrębniony, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, nierówna, ze śladami wyrównywania ścianek w postaci poziomych lekko ukośnych linii; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **17.** Jeden fragment brzegu o krawędzi zaokrąglonej; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **18.** Dwa drobne fragmenty uch naczyń. **19.** Dwa fragmenty części przydennej z dnem lekko wyodrębnionym, płaskim; powierzchnia naczynia szorstka; duża ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **20.** Trzy fragmenty części przydennej naczynia średniościennego o powierzchniach gładkich. **21.** 30 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **22.** 268 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchni szorstkiej. **23.** Osiem grudek polepy.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 9 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. III/9).
Na głęb. 21 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 17 cm). W stropie wypełnisko brunatne (do głęb. 10 cm) z przepalonymi kośćmi ludzkimi i fragmentami przepalonych naczyń, poniżej – czarne, z domieszką węgli drzewnych, bez ułamków naczyń. W centrum jamy, w partii stropowej stopiony przedmiot ze stopu miedzi (1).
I. Kobieta (?), osobnik dorosły (18,3 g).
Inwentarz (Tabl. III/9): **1.** Stopiony przedmiot ze stopu miedzi. Główka i fragment kabłąka zapinki (?). Waga 11 g. **2.** Jeden fragment brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment brzegu naczynia o krawędzi ściętej; brak domieszki schudzającej. **4.** Jeden fragment brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **5.** Trzy fragmenty naczyń silnie przepalonych. **6.** 23 niecharakterystyczne fragmenty naczyń.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 10 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. III/10).
Na głęb. 25 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 44×30 cm), w przekroju trójkątny (miąższość 21 cm). Wypełnisko czarno-brunatne z drobnymi węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane) i przepalonymi kośćmi ludzkimi w centrum. Fragmenty naczyń głównie w stropie jamy. Obiekt zarejestrowano w skupisku z grobem 2 (por. opis grobu 2).
I. Płeć nieokreślona, senilis (26,9 g).
II. Świnia (1).
Inwentarz (Tabl. III/10): **1.** Fragment blaszki żelaznej[87]. Wym. 1,5×1,2×0,08 cm. **2.** Jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim, o powierzchni gładkiej, siwej; brak domieszki schudzającej. **3.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; domieszka piasku. **4.** Jeden fragment dna naczynia o zniszczonej powierzchni. **5.** Pięć fragmentów naczyń o powierzchniach gładkich, brunatnych; brak domieszki schudzającej. **6.** Cztery fragmenty naczyń silnie przepalonych. **7.** 24 niecharakterystyczne fragmenty naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 11 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego, zniszczony (?) (Tabl. III/11).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 62×50 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 6 cm). Wypełnisko szare. W stropie przepalone kości ludzkie i ułamki naczyń, pomiędzy którymi fragmenty stopionego szkła, drobinki węgli drzewnych (próbka niepobrana, nieanalizowane) oraz fragment żelaznego przedmiotu. Jama przylegała bezpośrednio do grobu 12 od strony W. Na podstawie dokumentacji nie jest możliwe uchwycenie ich relacji stratygraficznej.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (14,5 g).
Inwentarz (Tabl. III/11): **1.** Grudka stopionego przezroczystego szkła ciemnoniebieskiego z przywartą kością, z paciorka. Wym. 1,8×1,2×0,8 cm. Waga 1 g. **2.** Fragment przedmiotu żelaznego. Prawdopodobnie ostrze nożyka (?). Wym. 1,4×1,4 cm, grub. 0,04 cm. **3.** Jeden fragment brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim, o powierzchni siwej, gładkiej; brak domieszki schudzającej; na brzuścu plastyczna listwa. **4.** Jeden drobny fragment dna naczynia wykonanego na kole garncarskim. **5.** Trzy fragmenty naczyń

[87] Przedmiot nr kat. MR/A/75/76 był pomyłkowo zainwentaryzowany wśród zabytków z grobu 9.

wykonanych na kole garncarskim, silnie przepalonych. **6.** Jeden drobny, zniszczony fragment brzegu naczynia. **7.** Jeden fragment naczynia cienkościennego o powierzchni gładkiej; brak domieszki schudzającej. **8.** 14 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 12 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. IV/12).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu niemal regularnie kolisty zarys jamy grobowej (wym. 64×50 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 22 cm). W stropie wypełnisko czarno-brunatne z fragmentami naczyń i przepalonymi kośćmi ludzkimi, poniżej – szaro-brunatne z przepalonymi kośćmi ludzkimi i kilkoma drobnymi węglami drzewnym (próbka niepobrana, nieanalizowane).
I. Płeć nieokreślona, iuvenis/adultus (47,9 g).
Inwentarz (Tabl. IV/12): **1.** Jeden fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden drobny fragment brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; domieszka piasku i pojedyncze ziarna tłucznia kamiennego; na brzuścu dwie plastyczne listwy, pomiędzy nimi wyświecany zygzak. **3.** Cztery fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim, silnie przepalonych. **4.** Jeden fragment lekko wychylonego brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brązowa, gładka; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Grupa V. **5.** Pięć fragmentów brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **6.** Dwa fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **7.** 45 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 13 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. IV/13).
Na głęb. 25 cm od powierzchni gruntu nieregularnie owalny zarys jamy grobowej (wym. 90×75 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 19 cm). Nie uchwycono części S obiektu. Jama o czarno-brunatnym wypełnisku, z dużą liczbą fragmentów naczyń i przepalonych kości ludzkich, rozproszonych regularnie w obrębie grobu. W stropie jamy fragment przepalonego przęślika (3), ułamki grzebienia (2), gwóźdź oraz grudka szklana (1).
I. Kobieta, adultus (207,4 g).
III. Larix sp./Picea sp. (5).
Inwentarz (Tabl. IV/13): **1.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnoniebieskiego, skorodowana. Z paciorka. Średn. 1,1 cm. Waga poniżej 1 g. **2.** Dwa drobne fragmenty trójwarstwowego (?) grzebienia z poroża jelenia, zdobionego trzema zachodzącymi na siebie „oczkami". Zniekształcone w ogniu stosu. Wym. 1,1×0,6 i 0,9×0,8 cm, grub. 0,2–0,3 cm. **3.** Fragment przepalonego przęślika, dwustożkowatego. Masa ceramiczna z domieszką piasku. Bieguny płaskie. Ok. ¼ przedmiotu. Wys. 2,5 cm, średn. rekonstr. 3,5 cm. **4.** Gwóźdź żelazny z płaską owalną główką, spłaszczoną obustronnie. Trzon w przekroju wieloboczny (0,3×0,4 cm). Dług. 2,8 cm. **5.** Jeden fragment wylewu naczynia wykonanego na kole garncarskim, z brzegiem zaopatrzonym w kryzę; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. **6.** Trzy fragmenty brzuśca naczynia średniościennego, wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku; w tym jeden fragment zdobiony na brzuścu listwą plastyczną, pod którą wyświecany zygzak. **7.** Cztery silnie przepalone brzegi naczyń wykonanych na kole garncarskim, o krawędziach zaokrąglonych. **8.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim. **9.** 22 fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim, średniościennych; powierzchnie siwe i brunatne. **10.** Osiem fragmentów brzegów naczyń silnie przepalonych. **11.** Dwa fragmenty uch taśmowatych; powierzchnie gładkie. **12.** 149 silnie zniszczonych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń. **13.** 30 fragmentów naczyń silnie przepalonych.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.
Uwagi: W dokumentacji terenowej południowa krawędź obiektu domknięta sztucznie w obrębie odcinka 3. Rzut sugeruje jej kontynuację w kierunku południowym.

Grób 14 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. IV/14).
Na głęb. 22 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 119×60 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 15 cm). Wypełnisko czarno-brunatne z wyraźną koncentracją fragmentów naczyń, przepalonych kości ludzkich oraz przepalonych przedmiotów wyposażenia w części środkowej i stropowej jamy. W górnej partii grobu pojedyncze węgle drzewne, stopione fragmenty szkła (1, 2) oraz nożyk (3).
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (125 g).
I/II. Kości zwierzęce lub ludzkie, przepalone na biało (13).
III.1. Pinus sylvestris (9); 2. Nieokreślone (1).
Inwentarz (Tabl. IV/14): **1.** Grudka stopionego przezroczystego szkła ciemnoniebieskiego, o skorodowanej powierzchni. Z paciorka. Wym. 1,5×1,2×0,5 cm.

Waga 1 g. **2.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego. Z paciorka. Wym. 1,3×0,9×0,5 cm. Waga poniżej 1 g. **3.** Nożyk żelazny. Z dwustronnie wyodrębnionym trzpieniem, ułamanym. Tylec prosty. Z obu stron ostrza dwie równoległe linie ryte. Dług. 7,1 cm. Maks. szer. ostrza 1,2 cm. Typ IIc. **4.** Jeden fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, z kryzą z ornamentem wyświecanego zygzaka. **5.** Dwa fragmenty den naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchniach gładkich; brak domieszki schudzającej. **6.** Pięć fragmentów naczyń średniościennych wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie, brunatne; brak domieszki schudzającej. **7.** 15 drobnych fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchniach siwych i brunatnych. **8.** Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie barwy siwej. **9.** Dziewięć drobnych brzegów naczyń; powierzchnie szorstkie. **10.** Dwa fragmenty den naczyń o powierzchniach szorstkich; domieszka piasku. **11.** 14 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **12.** Ok. 170 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 15 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. V/15).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu regularnie kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), o nieckowatym przekroju (miąższość 10 cm). Wypełnisko brunatne z równomiernie rozproszonymi przepalonymi ludzkimi szczątkami kostnymi oraz fragmentami naczyń. W stropie grobu ułamki przedmiotów ze stopu miedzi.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (18,5 g).
Inwentarz (Tabl. V/15): **1.** Dwa fragmenty pęsety ze stopu miedzi. Uszko i fragment ramienia. Dług. 2,2 i 1,7 cm. Szer. taśmy 0,4–0,6 cm. Typ IC. **2.** Fragment stopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Wym. 1,8×1,1 cm. Waga 1 g. **3.** Pięć fragmentów cienkościennej miseczki wykonanej na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. **4.** Dwa fragmenty górnej części naczynia o brzegu lekko pogrubionym, krawędzi ściętej prosto, załom brzuśca lekko zaokrąglony; powierzchnia gładka, brunatna; średnia ilość domieszki piasku. **5.** Sześć fragmentów brzuśców naczyń; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku. **6.** Osiem fragmentów naczyń silnie przepalonych, w tym jeden brzeg, jeden fragment dna. **7.** 37 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 16 (odc. 3)
Ciałopalny, jamowy z resztkami stosu pogrzebowego, uchwycony częściowo (Tabl. V/16).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu nieregularnie kolisty zarys jamy grobowej (wym. 70×70 cm), o pierwotnie prawdopodobnie nieckowatym przekroju (miąższość ok. 35 cm). Nie uchwycono części S i W obiektu. Jama o wypełnisku brunatnym, w centralnej części silniej zabarwionym, z przepalonymi kośćmi ludzkimi, węgielkami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane) oraz ułamkami naczyń. W stropie grobu fragmenty grzebienia oraz przedmiotu żelaznego.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (39,3 g).
Inwentarz (Tabl. V/16): **1.** Sześć fragmentów trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia. Płytki zdobione koncentrycznym kółkiem otoczonym „oczkami", przy krawędzi – zygzakiem i ukośnymi nacięciami, z otworami na nity. Zdeformowane w ogniu stosu. Fragment nitu ze stopu miedzi (dług. 1,0 cm, średn. 0,1 cm). Wym. 2,3×0,6, 2,0×0,8, 3,1×1,2, 1,1×0,5, 1,0×0,3 i 0,9×0,5 cm, grub. 0,2–0,3 cm. Waga łącznie ok. 2 g. Typ I (?). **2.** Fragment gwoździa żelaznego, skorodowanego, z czworoboczną, płaską główką. Dług. 3,0 cm. **3.** Połowa pierścienia z róży poroża jelenia, krawędzie wygładzane (?). Przepalony na biało. Dług. 4,0 cm, szer. 0,7–1,0 cm, średn. zewn. 4,0 cm[88]. **4.** Jeden fragment kryzy z brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, o powierzchniach siwych, gładkich; domieszka pojedynczych ziaren tłucznia kamiennego. **5.** Jeden fragment górnej część naczynia wykonanego na kole garncarskim, o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie gładkie, siwe; brak domieszki schudzającej; w górnej partii brzuśca pozioma listwa plastyczna. **6.** Trzy fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim, o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **7.** Dwa fragmenty brzuśców cienkościennych naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, jeden z nich zdobiony wzorem wyświecanej kratki. **8.** Jeden fragment wykonanego na kole garncarskim naczynia średniościennego; domieszka piasku; ornament wyświecanego zygzaka. **9.** Jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **10.** Dziesięć fragmentów brzuśców naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchniach brunatnych, gładkich; brak domieszki schudzającej. **11.** Pięć fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **12.** Jeden fragment dna naczynia; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **13.** 11 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **14.** Ok. 80

[88] Pierścień z poroża jelenia znajdował się pośród przepalonych ludzkich szczątków kostnych. Wyróżniono go na etapie analizy osteologicznej.

niecharakterystycznych fragmentów naczyń. **15.** Cztery grudki polepy.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.
Uwagi: Obiekt odkryty w narożniku SW odcinka 3. Łączy się w stropie z grobem 6. Grób nr 16 wchodzi częściowo w ścianę W odcinka 3, co powinno oznaczać kontynuację w obrębie odcinka 12. Pozostałej części grobu 16 nie uchwycono w następnym sezonie badawczym (rok 1977). Zapewne wówczas zdecydowano o zamknięciu zarysu obiektu na rysunku profilowym na linii granicznej odcinków.

Grób 17 (odc. 9)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. VI/17).
Na głęb. 20 cm od powierzchni gruntu słabo widoczny kolisty (średn. 40 cm) zarys jamy grobowej o szarym wypełnisku, o nieckowatym przekroju (miąższość 7 cm). Miąższość obiektu i stan zachowania świadczą o zniszczeniu górnej partii. W jamie fragmenty naczyń i przedmiotu żelaznego (1). Z przesiewania jamy grobowej stopiona grudka ze stopu miedzi.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (31,8 g).
Inwentarz (Tabl. VI/17): **1.** Fragment przedmiotu żelaznego, zagiętego haczykowato. Prawdopodobnie kolec sprzączki (?). Dług. 3,5 cm, szer. 0,4 cm, grub. 0,1 cm. **2.** Grudka stopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Wym. 1,8×1,2×0,9 cm. Waga 6 g. **3.** 46 fragmentów nieprzepalonej ostro profilowanej wazy, prawdopodobnie popielnica: załom brzuśca pogrubiony, wyraźnie zaznaczony, dno płaskie; powierzchnie czernione, gładkie; brak domieszki schudzającej; powyżej załomu brzuśca poziome dookolne bruzdy, poniżej załomu brzuśca słabo czytelna linia ryta wzdłuż której dołeczki – być może meander. Typ II/2. **4.** Jeden fragment płaskiego dna; powierzchnie brunatne gładkie; domieszka piasku. **5.** Jeden fragment brzuśca naczynia średniościennego; domieszka piasku; zachowana pojedyncza pozioma linia ryta. **6.** 47 fragmentów naczyń silnie przepalonych, w tym dwa fragmenty miseczki o brzegu nachylonym do wewnątrz, brzusiec podkreślony dookolną linią rytą. Typ VI/2. **7.** 35 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o gładkich, brunatnych powierzchniach; domieszka piasku.
Datowanie: B_2.

Grób 18 (odc. 9)
Ciałopalny, popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. VI/18).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 50 cm), w przekroju workowaty (miąższość 33 cm). W szarym wypełnisku z domieszką węgli drzewnych (niepobrana próbka, nieanalizowane) warstwa ułamków naczyń i wisiorek wiaderkowaty (3), pod nimi silnie popękana popielnica ustawiona na ułamkach naczyń. Przykrywało ją dno naczynia (14), pod którym kości czaszki oraz okucie skrzyneczki, klucz na kółku, fragmenty grzebienia, zapinka i fragmenty igły. Poniżej, wśród pozostałych kości *ułożonych w porządku anatomicznym*: nóż, przęślik i zapinka. Z przesiewania wypełniska kilkanaście stopionych kuleczek srebrnych i ze stopu miedzi.
I. Płeć nieokreślona, adultus (995 g).
Inwentarz (Tabl. VI–X/18): **1.** Zapinka trąbkowata, żelazna, z cylindrem na sprężynkę. Kabłąk i grzebyki ornamentowane, inkrustacja srebrem. Dług. 4,2 cm. Waga 17 g. TL odm. 3. **2.** Zapinka trąbkowata, żelazna. Kabłąk i grzebyki ornamentowane, tylko częściowo zachowana inkrustacja srebrem. Osobno 18 kuleczek stopionej inkrustacji ze srebra i kapturków ze stopu miedzi. Dług. 3,9 cm. Waga 5 g. TL odm. 3. **3.** Wisiorek wiaderkowaty, żelazny, z uszkodzonym uszkiem. Wys. cylindra 1,5 cm, wys. uszka 0,6 cm. Średn. cylindra 1,1 cm, grub. ścianek ok. 0,1 cm. Waga 4,5 g. Typ I, odm. 1. **4.** Nóż żelazny, z obustronnie wyodrębnionym trzpieniem. Trzpień łączący się z ostrzem z jednej strony łukowato, zaś od strony ostrza pod kątem prostym. Tylec łukowato wygięty. Dług. 13,4 cm, dług. trzpienia 3,8 cm., maks. szer. ostrza 2,0 cm. Waga 25 g. Typ IIa. **5.** Trzy fragmenty trzonu igły żelaznej. Dług. łącznie 7,5 cm. Średn. 0,2 cm. **6.** Przęślik ceramiczny, dwustożkowaty, o płasko uformowanych biegunach (średn. 1,5 cm). Wys. 2,8 cm, średn. 3,5 cm, średn. otworu 0,5 cm. Waga 26 g. Wypalony w atmosferze częściowo redukcyjnej. **7.** Jednowarstwowy grzebień z poroża jelenia, zachowany w pięciu fragmentach (płytka i fragment zęba). Po obu stronach zdobiony dwoma koncentrycznymi kółkami. Dług. płytki 4,3 cm, wys. płytki 2,8 cm, grub. płytki 0,55 cm. Waga 5 g. Typ A II. **8.** Klucz żelazny na kółku. Trzonek z pręta o przekroju czworokątnym, słabo widoczne ornamentowanie, pierwotnie inkrustowane (?). Zakończenie klucza w przekroju koliste (średn. 0,55 cm). Uchwyt rozklepany w uszko, nanizane na kółko. Dług. 16,2 cm, średn. kółka 2,1 cm. Waga 32 g. Typ A. **9.** Prostokątne żelazne okucie zamka skrzyneczki drewnianej, z dwoma otworami. Zdeformowane w ogniu stosu. Wym. okucia 8,5×3,0 cm., wym. otworów 0,8×1,0 i 0,9×1,0 cm. Obecnie zachowane trzy z czterech nitów o półkolistych główkach (średn. 0,6 cm)[89]. Nóżki nitów zagięte pod kątem prostym (rekonstruowana grubość ścianki skrzyneczki 0,8 cm). Waga 15 g. Typ 2.1. **10.** Sprężyna zamka żelazna, z zawiniętym zakończeniem. Z taśmy, zagiętej V-kształtnie. Dług. 8,2 cm,

[89] Stan zachowania przedmiotu różni się od zadokumentowanego w karcie zabytku z 28.03.1977 roku.

szer. taśmy 0,6–0,8 cm, grub. 0,2 cm. **11.** Element okucia wieczka skrzyneczki. Żelazny okrągły uchwyt na szplincie z drutu o przekroju okrągłym (średn. 0,4 cm). Szplint uszkodzony. Wym. 4,1×4,0 cm. Waga 12 g. **12.** Podwójne, prostokątne okucie taśmowate żelazne, z płytek połączonych trzema nitami. Uszkodzone. *Z dodatkowym otworem pośrodku jednej płytki obok środkowego nitu*[90]. Wym. 5,3×1,3 cm. **13.** Popielnica: waza o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi ściętej prosto, maksymalna wydętość brzuśca powyżej połowy wysokości naczynia, dno niewyodrębnione, płaskie; powierzchnie czernione, gładkie, matowe; w masie ceramicznej domieszka niewielkiej ilości piasku. Średn. wylewu 26 cm. Typ II/3. **14.** Dno naczynia (według dokumentacji terenowej nakrywało popielnicę), płaskie, wtórnie przepalone; domieszka piasku; na powierzchni zewnętrznej płytkie, nieregularne odciski palcowe. **15.** Kubek średniościenny o brzegu niewyodrębnionym, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec lekko zaokrąglony, największa wydętość brzuśca umieszczona powyżej połowy wysokości naczynia, dno lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnia brązowo-szara, zagładzana; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego; taśmowate ucho sięga od wylewu poniżej połowy wysokości naczynia. Średn. wylewu 12,0–12,5 cm, średn. dna 8,0 cm, wys. 11,0 cm. Grupa VII. **16.** Waza średniościenna o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec dwustożkowaty, lekko zaokrąglony, największa wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona, powyżej połowy wysokości naczynia, dno wyraźnie wyodrębnione w stopkę, płaskie; powierzchnia szara, gładka; niewielka ilość domieszki piasku; poniżej krawędzi trzy kolankowate ucha, powyżej załomu brzuśca głęboka linia ryta, od której odchodzą w kierunku dna grupy głęboko rytych, pionowych bruzd, pomiędzy nimi ukośne bruzdy, na barku brzuśca trójkąty z linii rytych wypełnione dołeczkami. Średn. wylewu 19,5–20,0 cm, średn. brzuśca ok. 22,0 cm, średn. dna 9,5 cm, wys. 16,5 cm. Typ II/3. **17.** Miseczka cienkościenna o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany, maksymalna wydętość brzuśca podkreślona dookolną linią, dno wklęsłe; powierzchnie gładkie, brunatno-szare; domieszka piasku; od maksymalnej wydętości brzuśca w kierunku dna cztery grupy po pięć rowków pomiędzy którymi pojedyncze dołki palcowe. Średn. wylewu 14,0–14,5 cm, wys. 6,5 cm. Typ VI/2. **18.** Naczynie średniościenne o brzegu lekko wychylonym, krawędzi zaokrąglonej, szyjka lekko wydzielona, stożkowata, brzusiec baniasty, w dolnej części brzuśca ścianki łukowato wygięte, dno niewyodrębnione, płaskie; powierzchnie gładkie, szare; domieszka niewielkiej ilości piasku, pojedyncze, zapewne przypadkowe ziarna średnioziarnistego tłucznia kamiennego; w górnej części brzuśca meander symetryczny z wstęgi z podwójnej linii rytej wypełnionej dołeczkami, miejscami słabo czytelny, starty, pomiędzy meandrem słabo czytelna swastyka z takiej samej wstęgi. Śred. wylewu 11,5 cm, średn.brzuśca ok. 16,0 cm, średn. dna 8,5 cm, wys. 15,0 cm. Typ I/2. **19.** Miseczka cienkościenna o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej. Brzusiec ostro profilowany, dno wklęsłe; powierzchnie gładkie; domieszka piasku. Średn. wylewu 11,0–11,4 cm, wys. 4,6 cm. Typ VI/2. **20.** Silnie przepalona, zdeformowana misa o brzegu niewyodrębnionym, cylindrycznym, miejscami nachylonym do wewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, dno lekko wydzielone, płaskie; w masie ceramicznej niewielka ilość piasku. Średn. dna ok. 8,5 cm, wys. ok. 10,0 cm. Typ IV/2.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 19 (odc. 9)

Ciałopalny, popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. X/19).

Na głęb. 31 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 55 cm) o nieckowatym przekroju (miąższość 7 cm) i szarym wypełnisku. W uchwyconym skupisku przepalonych kości ludzkich i fragmentów naczyń, przydenna część popielnicy, pod którą także przepalone szczątki kostne z resztkami stosu pogrzebowego.

I. Mężczyzna, osobnik dorosły (180,4 g).

II. Kości zwierzęce, nieoznaczone gatunkowo (9).

III. Pinus sylvestris (5).

Inwentarz (Tabl. X/19): **1.** Fragment przedmiotu żelaznego, częściowo skorodowany, o prostokątnym przekroju u nasady, zwężający się. Trzpień noża (?). Dług. 3,2 cm, maks. szer. 0,5 cm, grub. 0,3 cm. **2.** Fragmentarycznie zachowana popielnica: naczynie średniościenne, brzeg lekko wychylony na zewnątrz, krawędź ścięta ukośnie, brzusiec zaokrąglony, dno niewyodrębnione, płaskie; powierzchnie gruzełkowate, nierówne, brązowe; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Typ V/2. **3.** Trzy fragmenty silnie przepalonego naczynia o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, poniżej brzegu plastyczna listwa podkreślona liniami rytymi, u nasady brzuśca plastyczna listwa zdobiona ukośnymi nacięciami. Typ II/3. **4.** Jeden drobny fragment naczynia zdobiony pionowymi i ukośnymi nacięciami. **5.** 17 fragmentów naczyń

[90] Wymiary i opis przedmiotu (nr kat. MR/A/164/76) na podstawie karty zabytku, w której figuruje jako skuwka żelazna. Przedmiotu nie odnaleziono w zbiorach muzealnych.

silnie przepalonych. **6.** Sześć niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób 20 (odc. 9)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. X/20).
Na głęb. 25 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 35 cm). *Jama grobowa – bardzo płytka, nieckowata o głębokości 8–10 cm*. Wypełnisko brunatne, a w nim fragmenty małego naczynia ceramicznego i przepalone kości ludzkie.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (?) (8,4 g).
Inwentarz: 1. Cztery ułamki wylewu naczynia o wychylonym na zewnątrz brzegu, krawędzi zaokrąglonej; niewielka ilość domieszki piasku. **2.** Trzy ułamki silnie przepalonego brzegu naczynia; domieszka tłucznia kamiennego. **3.** Pięć silnie przepalonych ułamków naczyń. **4.** Trzy ułamki naczynia średniościennego o powierzchniach gładkich; domieszka tłucznia kamiennego.
Datowanie: B_2 (?).
Uwagi: Nie zadokumentowano przekroju grobu.

Grób 21 (odc. 4)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. X/21).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu nieregularny, wydłużony zarys jamy grobowej (wym. 106×40 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 18 cm). Wypełnisko szaro-brązowe z węglami drzewnymi o zróżnicowanej wielkości, niewielką liczbą przepalonych drobnych kości ludzkich oraz z fragmentami naczyń, rozproszonymi w obrębie całego obiektu.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (2,4 g).
III.1. Pinus sylvestris (20); 2. Sambucus sp. (26).
Inwentarz (Tabl. X/21): **1.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden bardzo drobny fragment naczynia cienkościennego; powierzchnia gładka. **3.** Jeden fragment dna naczynia; domieszka tłucznia kamiennego. **4.** Dziesięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 22 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XI/22).
Na głęb. 30 cm kolisty zarys jamy grobowej (średn. 50 cm), w przekroju zbliżony do nieckowatego (miąższość 15 cm). Wypełnisko szaro-brązowe, bez węgli drzewnych. W stropie obiektu sprzączka (1), ułamki naczyń oraz niewielka liczba przepalonych kości ludzkie rozproszonych w całej jamie.
I. Mężczyzna, osobnik dorosły (47,1 g).
Inwentarz (Tabl. XI/22): **1.** Sprzączka żelazna, owalna z pogrubioną w części przedniej ramą. Kolec uszkodzony, zagięty w części przedniej, zwężający się. Rama i kolec w przekroju owalne. Wym. 4,0×2,7 cm, wym. kolca 3,1×0,35 cm. Typ ML H11. **2.** Dwa fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej; domieszka piasku. **3.** Jeden fragment dna naczynia grubościennego; domieszka tłucznia kamiennego. **4.** Jeden fragment dna naczynia średniościennego; domieszka piasku. **5.** Trzy bardzo drobne fragmenty cienkościennych naczyń o powierzchniach gładkich. **6.** Cztery fragmenty naczyń silnie przepalonych. **7.** 55 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych.
Datowanie: C_2–D.

Grób 23 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XI/23).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm). Poziom niżej uchwycono zarys jamy zdecydowanie większej (wym. 80×40 cm) w stosunku do pierwszego poziomu dokumentacji. Wypełnisko szaro-brązowe, w stropie o barwie bardziej intensywnej (miąższość 12 cm). W górnej partii grobu pośród ułamków naczyń i przepalonych kości ludzkich fragment drucika (1).
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (22,1 g).
Inwentarz (Tabl. XI/23): **1.** Mały fragment drucika żelaznego. Dług. 1,7 cm, średn. 0,2 cm. Waga poniżej 1 g. **2.** Jeden ułamek dna naczynia wykonanego na kole garncarskim, z wyodrębnionym dookolnym pierścieniem; powierzchnia gładka. **3.** Pięć ułamków naczyń cienkościennych, wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie brunatne. **4.** Dwa drobne ułamki brzegu naczynia o powierzchniach gładkich; domieszka tłucznia kamiennego. **5.** Dziewięć ułamków naczyń cienkościennych; powierzchnia gładka; domieszka piasku. **6.** 18 niecharakterystycznych ułamków naczyń średniościennych.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 24 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XI/24).
Na głęb. 31 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), w przekroju trójkątnej (miąższość 18 cm). Wypełnisko szaro-czarne z węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane), dużą liczbą fragmentów naczyń i przepalonymi kośćmi ludzkimi, wśród których drobny ułamek grzebienia (1).
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (62,1 g).
Inwentarz (Tabl. XI/24): **1.** Jeden drobny fragment grzebienia z poroża jelenia. Niezdobiony. Wym. 1,0×0,5 cm,

grub. płytki 0,34 cm. **2.** Cztery fragmenty brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, krawędzie zaokrąglone; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim. **4.** 11 fragmentów naczyń cienkościennych, wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie, na powierzchni wewnętrznej jednego fragmentu przywarta cienka warstwa szkła. **5.** Trzy fragmenty brzegów naczyń, krawędzie zaokrąglone; domieszka tłucznia kamiennego. **6.** Trzy drobne fragmenty brzuśców naczyń. **7.** Jeden fragment dna naczynia; domieszka tłucznia kamiennego. **8.** Trzy fragmenty naczyń silnie przepalonych, w tym jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka. **9.** Ok. 70 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchniach szorstkich i chropowaconych; duża i średnia ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 25 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XI/25).
Na głęb. 28 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 28 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 8 cm), słabo wyróżniającym się z podglebia. Wypełnisko szaro-brązowe, z małą liczbą fragmentów naczyń oraz drobnymi ułamkami przepalonych kości ludzkich. Pomiędzy nimi węgle drzewne.
I. Płeć nieokreślona, dziecko (?) (3,7 g).
III. Pinus sylvestris (21).
Inwentarz: 1. Jeden fragment wylewu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia gładka, brunatna. **2.** Jeden fragment cienkościennego naczynia; brak domieszki schudzającej. **3.** Dziesięć fragmentów naczyń średniościennych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 26 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XI/26).
Na głęb. 27 cm od powierzchni gruntu półkolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), o przekroju nieckowatym i zaokrąglonym dnie (miąższość 20 cm). Nie uchwycono części S obiektu. Wypełnisko szaro-brązowe, bez węgli drzewnych. Przepalone kości ludzkie oraz fragmenty naczyń w stropie i w centrum obiektu.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (13,1 g).
Inwentarz (Tabl. XI/26): **1.** Jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu wyodrębnionym w kryzę; powierzchnie gładkie, brunatne; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu lekko wychylonym, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Cztery drobne fragmenty brzuśców naczyń średniościennych wykonanych na kole garncarskim. **4.** Dwa drobne fragmenty brzuśców naczyń. **5.** 16 drobnych fragmentów naczyń cienkościennych o powierzchniach gładkich. **6.** Dwa fragmenty części przydennej naczynia; powierzchnie zagładzane. **7.** Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń. **8.** 20 niecharakterystycznych fragmentów naczyń; domieszka tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 27 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (?), zniszczony (Tabl. XI/27).
Na głęb. 31 cm od powierzchni gruntu zachowany spąg jamy grobowej o owalnym zarysie (wym. 29×25 cm). Pozostałości szaro-brązowego wypełniska, w nim fragment grzebienia (1), ułamki naczyń oraz przepalone kości ludzkie i drobne węgle drzewne. Według dziennika badań: *jama bardzo płytka, prawdopodobnie dno grobu.*
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (3,8 g).
III. Nieokreślone (5).
Inwentarz (Tabl. XI/27): **1.** Jeden drobny fragment okładziny lub grzebienia z poroża jelenia, z ornamentem koncentrycznego kółka. Wym. 0,9×0,7 cm, grub. płytki 0,15 cm. Waga poniżej 1 g. **2.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej. **3.** Dwa drobne fragmenty cienkościennych naczyń; powierzchnia gładka. **4.** Dziewięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń; domieszka tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich (?).
Uwagi: W terenie nie zadokumentowano przekroju jamy grobowej.

Grób 28 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XII/28).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 60 cm), o przekroju workowatym, niesymetrycznym (miąższość 28 cm). W części stropowej wypełnisko szaro-brązowe, poniżej intensywnie szaro-czarne, przesycone węglami drzewnymi. Jama w części przydennej i na ściankach bocznych z wyraźnymi konkrecjami węgli drzewnych – popielnica organiczna (?). W stropie obiektu stop szklany (1), fragmenty naczyń i przepalone kości ludzkie.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (13,1 g).
III. Quercus sp. (55).
Inwentarz (Tabl. XII/28): **1.** Duży fragment stopionego przezroczystego szkła jasnożółtego. Z naczynia. Wym. 2,8×3,9×0,6 cm. Waga 5 g. **2.** Jeden drobny fragment

brzegu naczynia o krawędzi ściętej prosto. **3.** Jeden fragment brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej. **4.** 13 fragmentów brzuśca cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka, ceglasta; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia. **6.** 55 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie szorstkie; domieszka tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 29 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (?) (Tabl. XII/29).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 9 cm). Obiekt o szaro-brązowym wypełnisku, w centrum o barwie bardziej intensywnej, z małą liczbą fragmentów naczyń i niewielką liczbą przepalonych ludzkich szczątków kostnych. Z przesiewania fragment przedmiotu żelaznego (1).
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (5,7 g).
Inwentarz (Tabl. XII/29): **1.** Fragment nitu (?) żelaznego, o trzonie lekko zagiętym, w przekroju czworokątnym. Dług. 2,0 cm. **2.** Jeden fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **3.** Pięć drobnych fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnia gładka. **4.** Ok. 20 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 30 (odc. 2)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XII/30).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 75×55 cm), o przekroju nieckowatym z nieregularną, *rozgałęzioną* linią dna (miąższość 22 cm). Wypełnisko szaro-brązowe z ułamkami przepalonych kości ludzkich, fragmentami naczyń oraz drobnymi węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane). Z przesiewania fragment przedmiotu z poroża jelenia (1). W stropie wypełniska fragment narzędzia kamiennego (na złożu wtórnym?).
I. Płeć nieokreślona, infans (?) (26,5 g).
Inwentarz (Tabl. XII/30): **1.** Jeden mały fragment okładziny lub płytki grzebienia z poroża jelenia, nieornamentowany. Wym. 1,1×0,6 cm, grub. płytki 0,2 cm. Waga poniżej 1 g. **2.** Dwa fragmenty naczyń cienkościennych, wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie. **3.** Sześć drobnych fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie gładkie; domieszka piasku. **4.** Ok. 70 niecharakterystycznych fragmentów naczyń, średnio- i grubościennych; domieszka tłucznia kamiennego, piasku. **5.** Fragment siekierki lub rozcieracza kamiennego. Odłupek skalny, gabro. Wym. 3,5×2,5×0,9 cm[91]. Na złożu wtórnym (?).
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 31 (odc. 6)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XII/31).
Na głęb. 28 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 100×70 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 19 cm). Wypełnisko na obrzeżach szaro-czarno-brązowe, w centrum – czarne, z wyraźnymi konkrecjami węgli drzewnych, z przepalonymi kośćmi ludzkimi oraz fragmentami naczyń, w tym silnie przepalonymi, rozproszonymi równomiernie w całej jamie. Na dnie grobu fragment igły (1). Zachodnia część obiektu naruszona współcześnie.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (62,8 g).
III. Pinus sylvestris (1).
Inwentarz (Tabl. XII/31): **1.** Fragment uszka igły żelaznej. Dług. 2,2 cm, średn. 0,3 cm. Typ II. **2.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia. **3.** Siedem fragmentów dna małego naczynia; powierzchnie zagładzane. **4.** Dziewięć drobnych fragmentów naczyń. **5.** 17 fragmentów jednego silnie przepalonego naczynia; domieszka piasku. **6.** 35 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń; powierzchnie gładkie.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 32 (odc. 8)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XIII/32).
Na głęb. 19 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 50 cm), o przekroju trójkątnym (miąższość 15 cm). Od N przylegała do niej jama grobu 35[92]. Wypełnisko szaro-brązowo-czarne, z wyraźną koncentracją węgli drzewnych, ułamków naczyń i przepalonych kości ludzkich w centrum jamy.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (3,4 g).
Inwentarz: 1. Sześć drobnych fragmentów naczyń cienkościennych, wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia. **3.** Dwa fragmenty części przydennych naczyń średniościennych; domieszka piasku. **4.** Sześć drobnych silnie przepalonych fragmentów naczyń. **5.** Ok. 45 bardzo drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

[91] Por. rozdział VI.11.
[92] Ich relacja stratygraficzna nie została zadokumentowana w sposób czytelny. W rzucie jamy zobrazowano jako stykające się, na profilu przedstawiono je jako nienaruszające się obiekty.

Grób 33 (odc. 8)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XIII/33).
Na głęb. 19 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), o przekroju workowatym (miąższość 38 cm). W górnej partii jama (do głęb. 12 cm od stropu) o intensywnie ciemnym, szaro-czarno-brązowym wypełnisku z węglami drzewnymi, ułamkami przepalonych kości oraz fragmentami naczyń; poniżej wypełnisko brunatne. Na S od grobu uchwycono kolisty zarys kolejnej jamy (średn. 60 cm) o szaro-popielatym wypełnisku z węglami drzewnymi, o przekroju workowatym (miąższość 35 cm), bez szczątków kostnych czy materiału zabytkowego.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (3,3 g).
III. Larix sp./Picea sp. (1).
Inwentarz: 1. Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń. **2.** 16 drobnych fragmentów naczyń silnie przepalonych. **3.** Ok. 50 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 34 (odc. 8, 47)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego, częściowo zniszczony (Tabl. XIII/34).
Na głęb. 21 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 30 cm), częściowo zniszczonej, o przekroju trójkątnym (miąższość 20 cm). Wypełnisko szaro-czarno-brązowe. Pod naczyniem, zachowanym we fragmentach, niewielka liczba przepalonych kości ludzkich, ponadto ułamki innych naczyń, w tym częściowo przepalonych.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (2,6 g).
Inwentarz (Tabl. XIII/34): **1.** Sześć fragmentów naczynia średniościennego; domieszka piasku. **2.** Dwa fragmenty średniościennej czarki, brzeg pogrubiony od zewnątrz, krawędź zaokrąglona, brzusiec zaokrąglony, podkreślony linią rytą; powierzchnie gładkie; domieszka piasku. **3.** 14 fragmentów części przydennej naczynia średniościennego, dno lekko wyodrębnione; powierzchnia zagładzana, nierówna; domieszka piasku. Grupa III lub V. **4.** Ok. 60 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.
Uwagi: W bezpośrednim sąsiedztwie od strony zachodniej jama grobu 32.

Grób 35 (odc. 8)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XIII/35).
Na głęb. 20 cm od powierzchni gruntu półkolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), o przekroju trójkątnym (miąższość 15 cm). Nie uchwycono północnej części obiektu. Wypełnisko szaro-czarno-brązowe, w nim: niewielkie skupisko fragmentów naczyń i przepalonych kości ludzkich.
I. Płeć nieokreślona, infans (?) (1 g).
Inwentarz (Tabl. XIII/35): **1.** Siedem fragmentów brzegów naczyń; powierzchnia zagładzana; domieszka tłucznia kamiennego. **2.** Ok. 60 fragmentów garnka średniościennego o dnie lekko wyodrębnionym, płaskim; powierzchnia chropowacona; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego; w górnej części brzuśca guz plastyczny z wklęśnięciem pośrodku. Typ V/1. **3.** Ok. 70 niecharakterystycznych fragmentów naczyń, w tym silnie przepalonych.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 36 (odc. 11)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XIII/36).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 36×28 cm), o przekroju trójkątnym (miąższość 14 cm). Wypełnisko czarne, na obrzeżach jaśniejsze, z węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane), drobnymi fragmentami przepalonych kości ludzkich oraz fragmentami naczyń.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (12,9 g).
Inwentarz: 1. Jeden fragment silnie przepalonego naczynia wykonanego na kole garncarskim. **2.** 26 fragmentów brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia ciemnoszara, szorstka; domieszka średniej ilości tłucznia kamiennego. **3.** Jedna grudka polepy.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 37 (odc. 11)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XIV/37).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu nieregularnie owalny zarys jamy grobowej (wym. 83×60 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 20 cm). Wypełnisko szaro-brązowe z fragmentami przepalonych kości ludzkich, naczyń i resztkami stosu kremacyjnego. Krawędzie jamy, jej dno i ścianki boczne o większym nasyceniu węglami drzewnymi. Fragmenty naczyń głównie w partii stropowej obiektu.
I. Mężczyzna, osobnik dorosły (37 g).
III. Pinus sylvestris (1).
Inwentarz: 1. Jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu wyodrębnionym w kryzę. **2.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka. **3.** Pięć fragmentów naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **4.** Dwa fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej. **5.** Osiem

fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie gładkie. **6.** 62 niecharakterystyczne ułamki naczyń średniościennych; powierzchnie chropowacone i szorstkie; domieszka tłucznia kamiennego i piasku.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 38 (odc. 11)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XIV/38).
Na głęb. 29 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 50×40 cm), o przekroju półkolistym (miąższość 21 cm). Jama o czarnym wypełnisku, na obrzeżach jaśniejszym, z węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane) i fragmentami naczyń. W centrum przepalone, w większości drobne, szczątki kostne.
I. Płeć nieokreślona, infans I/infans II (5,2 g).
Inwentarz (Tabl. XIV/38): **1.** 18 fragmentów naczynia średniościennego o brzegu pogrubionym od zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia ciemnobrązowa, szorstka, nierówna; domieszka dużej ilości piasku. Grupa V. **2.** Sześć drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 39 (odc. 11)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XIV/39).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu nerkowaty zarys jamy grobowej (wym. ok. 160×116 cm). Długość nie została uchwycona w całości[93]. Jama o przekroju podwójnie nieckowatym (miąższość 11 cm), o wypełnisku szaro-brązowym z węglami drzewnymi. W stropie razem z ułamkami naczyń i węglami drzewnymi fragment przedmiotu szklanego (1) i szpila hakowa (2). Liczne, drobne przepalone szczątki ludzkie, rozproszone w części S jamy grobowej.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (117,8 g).
III.1. Pinus sylvestris (2); 2. Larix sp./Picea sp. (1).
Inwentarz (Tabl. XIV/39): **1.** Fragment stopionego przezroczystego, jasnozielonego szkła, z naczynia (?). Wym. 2,2×1,1×0,5 cm. Waga 1 g. **2.** Haczyk wrzeciona (tzw. szpila hakowa), żelazna. Dług. 2,3 cm, średn. 0,2 cm. **3.** Trzy drobne fragmenty cienkiej blaszki żelaznej. Grub. 0,07 cm. **4.** Dwa fragmenty pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim. **5.** Cztery drobne fragmenty brzuśców naczyń wykonanych na kole garncarskim. **6.** Dwa fragmenty cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie gładkie. **7.** Dziewięć drobnych fragmentów brzegów naczyń. **8.** Jeden fragment brzuśca naczynia. **9.** 12 fragmentów cienkościennych naczyń o powierzchniach gładkich. **10.** Osiem fragmentów naczyń silnie przepalonych. **11.** Ok. 100 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie gruzełkowate, zagładzane i szorstkie; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego i piasku. **12.** Pięć grudek polepy.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 40 (odc. 11)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XIV/40).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu w przybliżeniu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 75 cm), prawdopodobnie naruszającej od południa obiekt 39. Jama w przekroju nieregularnie nieckowato-workowata (miąższość 47 cm) o wypełnisku szaro-brązowym z węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane) w centrum. W stropie obiektu pomiędzy węglami drzewnymi przęślik (1). W całej jamie rozproszone fragmenty naczyń i przepalone ludzkie szczątki kostne.
I. Płeć nieokreślona, adultus/maturus (82,9 g).
Inwentarz (Tabl. XIV/40): **1.** Fragment przęślika glinianego. *Łagodne profilowanie, gładka powierzchnia. Barwa brązowo-szara. Glina z tłuczniem. Zach. ⅓ (średn. ok. 3 cm)*[94]. **2.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; brak domieszki schudzającej. **3.** Pięć fragmentów brzuśca cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **4.** Jeden fragment silnie przepalonego naczynia, brzeg krótki, krawędź zaokrąglona; domieszka piasku. **5.** Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń; krawędź zaokrąglona; domieszka piasku. **6.** Jeden fragment załomu brzuśca cienkościennego naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **7.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczynia średniościennego; domieszka wapienia. **8.** Ok. 45 fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnie brązowe, zagładzane; domieszka piasku, niewielka ilość szamotu. **9.** Drobne grudki polepy.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 41 (odc. 12)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XV/41).

[93] Północna część jamy nie została zauważona w czasie eksploracji południowej partii odcinka 2, a granica obiektu 39 została sztucznie domknięta w obrębie odcinka 11. Od południa do grobu 39 przylegała jama grobu 40, który jest prawdopodobnie stratygraficznie młodszy, co nie zostało zweryfikowane podczas eksploracji (nie poprowadzono wspólnej linii cięcia).

[94] Opis przęślika (nr kat. MR/A/115/77) na podstawie karty zabytku. Przedmiotu nie odnaleziono w zbiorach muzealnych.

Na głęb. 27 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 55 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 15 cm). Od strony W przylega do niej grób 42: brak wyraźnie zarysowanej granicy pomiędzy jamami. Osobne skupiska tworzą szczątki ciałopalenia z wyposażeniem grobowym. Wypełnisko grobu 41 szaro-brązowe z drobnymi przepalonymi kośćmi ludzkimi i fragmentami naczyń. W stropie ułamki stopionego szkła (1) i szpili hakowej (4). Pozostałe fragmenty przedmiotów z przesiewania zawartości jamy.
I. Płeć nieokreślona, maturus (?) (130 g).
Inwentarz (Tabl. XV/41): **1.** Dwie grudki stopionego przezroczystego szkła niebieskiego, skorodowane, z wtopionymi kośćmi. Z paciorka. Wym. 1,3×0,9 i 0,9×0,3 cm. Waga łącznie ok. 2 g. **2.** Trzy małe grudki stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, o powierzchni skorodowanej. Wym. 1,2×0,3 i 0,8×0,4 cm. Z paciorków (?). Waga łącznie ok. 1 g. **3.** Dwa bardzo drobne fragmenty skorodowanej warstwy szkła. Grub. 0,03 cm. **4.** Dwa fragmenty szpili hakowej, żelaznej, skorodowanej. Dług. 3,9 cm, średn. 0,3 cm. **5.** Jeden drobny fragment płytki trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, z zachowaną połową otworu na nit. Wym. 1,8×0,7 cm, grub. płytki 0,25 cm. Typ I (?). **6.** Dwa fragmenty den naczyń cienkościennych, wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie. **7.** Ok. 30 fragmentów naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim. **8.** Pięć drobnych fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **9.** Jeden fragment miseczki o brzegu niewyodrębnionym, podkreślonym dwiema dookolnymi liniami rytymi, o krawędzi zaokrąglonej; domieszka piasku. **10.** Dziewięć drobnych fragmentów brzegów. **11.** Siedem fragmentów naczyń silnie przepalonych; domieszka tłucznia kamiennego. **12.** Ok. 50 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 42 (odc. 12)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XV/42).
Na głęb. 23 cm od powierzchni gruntu nieregularnie owalny zarys jamy grobowej (zach. wym. 65×60 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 30 cm). Zachodnia część obiektu (ok. ¼ całości) zniszczona *przez wykop odcinka 3 z poprzedniego sezonu badań.* Od strony E przylega jama grobu 41. Wypełnisko szaro-brązowe. W stropie grobu (do głęb. 10 cm) przepalone kości ludzkie, fragmenty naczyń oraz ułamki stopionego szkła. Poniżej igła (1). Z przesiewania resztki grzebienia.
I. Mężczyzna, osobnik dorosły (205,6 g).
Inwentarz (Tabl. XV/42): **1.** Fragment przedmiotu żelaznego, częściowo skorodowanego, z przywartą grudką ze stopu miedzi. Igła lub igła zapinki (?). Dług. 1,9 cm, średn. 0,2 cm. **2.** Dwa fragmenty okucia ze stopu miedzi, w przekroju rynienkowatego. Wym. 2,2×0,4×0,1 cm. **3.** Fragment stopionego matowego szkła zielonego, skorodowanego, z wtopioną kością. Z naczynia (?). Wym. 1,5×1,3×0,6 cm. Waga 1 g. **4.** Kilkadziesiąt okruszków stopionego przezroczystego szkła jasnożółtego, skorodowanego z wtopionymi kośćmi. Z naczynia (?). Waga łącznie 9 g. **5.** Cztery fragmenty trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, w tym ułamek z częścią uchwytu (?). Jeden fragment z ornamentem oczek. Wym. 2,1×1,3, 1,2×0,9 i 1,1×0,9 cm, grub. płytek 0,2 cm. Waga łącznie ok. 1 g. Typ I (?). **6.** Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **7.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **8.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim, pierścień podkreślony dodatkową linią rytą. **9.** Sześć drobnych fragmentów den naczyń wykonanych na kole garncarskim. **10.** 11 fragmentów naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim. **11.** 28 drobnych fragmentów naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim. **12.** Dwa fragmenty naczynia o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka szamotu, średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **13.** Sześć fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; domieszka tłucznia kamiennego. **14.** 11 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **15.** 75 drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie szorstkie; domieszka tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 43 (odc. 12)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XV/43).
Na głęb. 27 cm od powierzchni kolisty zarys jamy grobowej (średn. 50 cm), w przekroju workowaty (miąższość 25 cm). Wypełnisko ciemnobrązowo-szare, w centrum czarne (średn. ok. 30 cm), przesycone węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane). W stropie nit (3). Na głęb. 17 cm od stropu obiektu paciorek (1) oraz nity (2). Przepalone kości ludzkie oraz fragmenty naczyń w górnej partii jamy.
I. Kobieta (?), adultus (26,9 g).
Inwentarz (Tabl. XV/43): **1.** Paciorek szklany, przezroczysty, ciemnoniebieski, skorodowany. Średn. 1,2 cm, wys. 0,5 cm. Waga: poniżej 1 g. Typ TM II 35. **2.** Trzy nity żelazne, skorodowane. Dwa z płasko-kulistymi główkami, trzeci – zachowany w postaci trzonka. Dług. 2,1, 2,1 i 1,5 cm, średn. główek 0,8–0,9 cm. **3.** Dwa fragmenty

skorodowanego nitu żelaznego z płasko-kulistą główką, ze stopioną blaszką ze stopu miedzi. Dług. 2,3 cm, średn. główki 1,0 cm, średn. nóżki 0,5 cm. **4.** Jeden fragment wylewu naczynia wykonanego na kole garncarskim, brzeg wychylony, krawędź zaokrąglona. **5.** Cztery fragmenty naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim. **6.** 12 drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 44 (odc. 12)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XVI/44).
Na głęb. 40 cm od powierzchni gruntu nieregularny, zbliżony do trapezowatego zarys jamy grobowej (wym. 85×80 cm), w przekroju trójkątnej (miąższość 29 cm). Wypełnisko szaro-brązowe z węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane), w centrum brązowe z koncentracją przepalonych kości ludzkich, węgli drzewnych i fragmentów naczyń (do głęb. 11 cm). W stropie, w N części jamy fragment blaszki (3). Na głęb. 17 cm od stropu grobu fragment nitu lub gwoździa (2) i fragmenty przetopionego przedmiotu ze stopu miedzi (1).
I. Płeć nieokreślona, infans I (43,6 g).
Inwentarz (Tabl. XVI/44): **1.** Dwa drobne fragmenty przetopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Ozdoba (?). Waga poniżej 1 g. **2.** Fragment nóżki nitu lub gwoździa żelaznego. Lekko zagięta, skorodowana. Dług. 1,6 cm, średn. 0,2 cm. **3.** Prostokątny fragment blaszki żelaznej z otworem na nit. Wym. 1,3×1,0 cm, grub. 0,1 cm. Średn. otworka 0,2 cm. **4.** Jeden fragment czarki o niewyodrębnionym brzegu, lekko nachylonym do wewnątrz, krawędzi zaokrąglonej. **5.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń. **6.** Cztery fragmenty naczyń silnie przepalonych. **7.** 15 niecharakterystycznych fragmentów naczyń; domieszka tłucznia kamiennego. **8.** Dwie grudki polepy, w tym jedna z odciskiem konstrukcyjnym.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Obiekt 45 (odc. 12)
Ustryna (Tabl. XVI/45).
Na głęb. 40–45 cm od powierzchni gruntu obiekt o zarysie zbliżonym do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach (wym. 191×75 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 32–40 cm). Wypełnisko w stropie barwy czarnej, głównie na obrzeżach, w centrum – jaśniejsze, popielate. Przepalone kości ludzkie (w stopniu od średniego do dużego, barwy jasnobrązowej), ułamki stopionego szkła i fragmenty przedmiotów metalowych znajdowały się w górnej partii obiektu, poniżej wypełnisko szaro-czarne, w tej części jamy o miąższości od kilku do kilkunastu centymetrów ułamki naczyń. Spalenizna w postaci kilkunastocentymetrowej warstwy na dnie i w ścianach bocznych obiektu (węgle drzewne, nieanalizowane). Pod nią kilkucentymetrowa warstwa o barwie pomarańczowo-brązowawej – efekt działania wysokiej temperatury stosu (?). Z przesiewania jamy grobowej fragmenty grzebienia.
I. Mężczyzna (?), adultus (109,1 g).
Inwentarz (Tabl. XVI–XVII/45): **1.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, skorodowanego. Z paciorka. Wym. 1,5×0,7 cm. Waga poniżej 1 g. **2.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, skorodowanego. Z paciorka. Średn. 1,6 cm. Waga 1 g. **3.** Kilkadziesiąt grudek pokruszonego stopionego przezroczystego szkła biało-żółtego. Z naczynia (?). Waga łącznie 11 g. **4.** Grudka stopionego przezroczystego szkła niebieskiego. Z paciorka. Wym. 1,5×1,1 cm. **5.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, skorodowanego. Z paciorka. Średn. 1,6 cm, wys. 0,5 cm. **6.** Cztery fragmenty trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia (?), w tym dwa fragmenty zdobione linią falistą i linią kresek. Wym. 1,5×0,4, 1,4×0,6, 1,0×0,9 i 0,8×0,2 cm, grub. płytek 0,15 cm. Typ I (?). **7.** Fragment przedmiotu żelaznego, o przekroju rynienkowatym. Okucie brzegu tarczy (?). Skorodowany. Wym. 2,7×1,5 cm, grub. 0,3 cm. **8.** Kabłąkowaty uchwyt żelazny z kolistymi płytkami pod dwa nity, z płaskiej, profilowanej przy nitach blachy. Wys. 2,6 cm, grub. blachy 0,15 cm. Nity o główkach płasko-wypukłych. Dług. 2,1 cm, średn. główek 0,95 cm. **9.** Dwa fragmenty blaszki ze stopu miedzi, wygiętej U-kształtnie. Wym. 3,5×0,5 cm, grub. blaszki 0,04 cm. **10.** Ułamek przedmiotu żelaznego, skorodowanego: płaski esowato wygięty fragment kabłąka. Dług. 4,7 cm, szer. 1,0–1,7 cm. **11.** Dwa fragmenty okucia żelaznego z pozostałościami dwóch nitów. Wym. blaszek 2,4×1,3 i 1,7×1,3 cm, grub. 0,1 cm. **12.** Nit żelazny, skorodowany, z główką płasko-wypukłą. Dług. 2,2 cm. Nóżka o przekroju kolistym, o średn. 0,2 cm. Średn. główki 1,0 cm. **13.** Fragment żelaznego nitu z kolistą, płaską główką. Dług. 1,3 cm, średn. główki 1,0 cm. Nóżka w przekroju kolista, średn. 0,2 cm. **14.** Pięć fragmentów nitu żelaznego z przywartymi grudkami stopu miedzi, skorodowane. Główka wypukła, w przekroju kolista, uszkodzona. Nóżka o przekroju kolistym, średn. 0,2 cm. **15.** Nit żelazny z płasko-wypukłą główką, skorodowany. Z trzonem w przekroju kolistym. Dług. 2,3 cm, średn. główki 0,9 cm, średn. nóżki 0,2 cm. **16.** Fragment nitu żelaznego z płasko-wypukłą główką, skorodowany. Dług. 1,3 cm, średn. główki 0,9 cm. Nóżka o przekroju kolistym, silnie skorodowana. **17.** Nit żelazny z płasko-wypukłą główką, skorodowany. Dług. 1,9 cm. Nóżka w przekroju okrągła, o średn. 0,25 cm. Średn. główki 1,0 cm. **18.** Fragment nóżki nitu żelaznego. Dług. 1,5 cm,

średn. 0,27 cm. **19.** Nit żelazny z główką płasko-wypukłą, skorodowany. Dług. 2,0 cm. Nóżka o przekroju kolistym o średn. 0,3 cm. Średn. główki 0,8 cm. **20.** Nóżka nitu żelaznego. Dług. 1,85 cm. W przekroju kolista o średn. 0,3 cm. **21.** Fragment nóżki nitu lub gwoździa, o przekroju czworokątnym. Dług. 0,8 cm. Przekrój nóżki 0,3×0,3 cm. **22.** Siedem drobnych fragmentów blaszki żelaznej. Jeden zagięty. Pozostałość ozdoby (?). Grub. 0,05 cm. **23.** Drobny fragment przedmiotu ze stopu miedzi. Średn. 0,9 cm. Waga 1 g. **24.** Kuleczka ze stopu miedzi. Średn. 0,6 cm. Waga poniżej 1 g. **25.** Kuleczka ze stopu miedzi. Średn. 0,5 cm. Waga poniżej 1 g. **26.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, krawędzie zaokrąglone. **27.** Siedem fragmentów brzuśców naczyń średniościennych wykonanych na kole garncarskim. **28.** Jeden fragment silnie przepalonego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim. **29.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu cylindrycznym, niewyodrębnionym, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia gładka; domieszka piasku. **30.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu lekko nachylonym do wewnątrz, pogrubionym od zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia gruzełkowata; domieszka szamotu i piasku. Grupa III lub V. **31.** Sześć drobnych fragmentów brzegów o krawędziach zaokrąglonych. **32.** Cztery silnie przepalone fragmenty den naczyń. **33.** 34 drobne fragmenty naczyń cienko- i średniościennych. **34.** 15 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **35.** Ok. 100 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **36.** Osiem grudek polepy.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 46 (odc. 12)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XVII/46).
Na głęb. ok. 40 cm od powierzchni uchwycono spąg jamy grobowej (miąższość 5–6 cm) o zachowanych wym. 80×30 cm. Na dnie pozostałości szaro-czarnego wypełniska z fragmentami naczyń, niewielką liczbą przepalonych ludzkich szczątków kostnych – pośród nich nit (1) oraz stopiony przedmiot ze stopu miedzi (2). Obiekt w części S zniszczony współcześnie.
I. Płeć nieokreślona, wiek młodociany/dorosły (?) (14,9 g).
Inwentarz (Tabl. XVII/46): **1.** Nit żelazny z płasko-wypukłą główką. Dług. 2,0 cm, średn. główki 0,9 cm. Nóżka o przekroju kolistym, o średn. 0,3 cm. **2.** Drobny fragment stopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Wym. 1,2×0,5 cm. Waga 1 g. **3.** Jeden fragment silnie przepalonego naczynia. **4.** Cztery niecharakterystyczne fragmenty naczyń; domieszka tłucznia kamiennego. **5.** Dwie grudki polepy.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.
Uwagi: Ze względu na zniszczenie nie zadokumentowano profilu grobu.

Grób 47 (odc. 12)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XVII/47).
Na głęb. 44 cm od powierzchni gruntu, w odległości kilku centymetrów na SW od obiektu 45, zarejestrowano część spągową jamy grobowej o zarysie owalnym (wym. 60×30 cm), o wypełnisku szaro-brązowym (miąższość 15 cm). W centrum przepalone kości ludzkie i węgle drzewne (próbka niepobrana, nieanalizowane), pod nimi fragmenty naczyń.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (8,7 g).
Inwentarz: 1. Dziewięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń; domieszka tłucznia kamiennego.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Warstwa ciałopalenia (obiekty 48–54)

Obiekt 48 (odc. 12) (Tabl. XVII/48&49)
Na głęb. 27 cm od powierzchni gruntu skupisko przepalonych kości ludzkich oraz ułamków naczyń (wym. 40×12 cm), o trudnych do uchwycenia granicach w obrębie warstwy o szaro-brązowym wypełnisku z niewielką domieszką węgli drzewnych. W części wydzielonej jako obiekt 48 miąższość warstwy od 2 do 10 cm. W tej samej warstwie ok. 20 cm na W od obiektu 48 skupisko oznaczone jako obiekt 50, a ok. 30 cm na S skupisko kości – obiekt 49.
I. Płeć nieokreślona, maturus (?) (76,4 g).
III.1. Pinus sylvestris (1); 2. Nieokreślone (3).
Inwentarz (Tabl. XVIII/48): **1.** Jeden fragment górnej część pucharka wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka, szara. Średn. wylewu 7 cm. **2.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, o krawędzi zaokrąglonej. **3.** Jeden fragment kryzowato uformowanego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim. **4.** Pięć fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **5.** Dwa fragmenty części przydennych naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **6.** Sześć drobnych fragmentów cienkościennych naczyń wykonanych na kole garncarskim. **7.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu niewyodrębnionym, wychylonym na zewnątrz, krawędzi ściętej ukośnie od zewnątrz; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **8.** Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej. **9.** Dwa fragmenty części przydennej naczynia średniościennego, dno lekko wyodrębnione, płaskie;

powierzchnia chropowacona; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego, piasku. **10.** Cztery fragmenty brzuśców cienkościennych naczyń. **11.** Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **12.** Ok. 80 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchniach gruzełkowatych; domieszka średniej ilości tłucznia kamiennego. **13.** Ok. 60 grudek polepy.
Datowanie: C_3–D.

Obiekt 49 (odc. 12) (Tabl. XVII/48&49)
Ok. 30 cm na S od obiektu 48, na głęb. 27 cm od powierzchni gruntu, kilka skupień przepalonych kości ludzkich (jednego osobnika), pozostałości stosu ciałopalnego, fragmentów naczyń i polepy, zajmujących powierzchnię o wym. 120×40 cm, o miąższości (w obrębie osobnych, nieckowatych w przekroju) skupisk od 20 do 40 cm. Na głęb. 3 cm od stropu jamy ułamek szkła. Ponadto w obiekcie liczne *grudy polepy z odciskami drewna* oraz skrobacz (na złożu wtórnym?).
I. Mężczyzna (?), osobnik dorosły (105,1 g).
Inwentarz (Tabl. XVIII/49): **1.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, skorodowanego. Wym. 2,1×1,5×1,2 cm. Waga 2 g. **2.** Jeden fragment naczynia uformowanego kryzowato, wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka, jasnobrunatna; domieszka niewielkiej ilości piasku. **3.** Jeden fragment górnej części kubka lub czarki wykonanego na kole garncarskim, o brzegu lekko łukowato wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia gładka, siwa; brak domieszki schudzającej. **4.** Pięć drobnych fragmentów naczyń o zaokrąglonych krawędziach, wykonanych na kole garncarskim. **5.** 13 fragmentów brzuśców naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki. **6.** Sześć fragmentów średnościennych naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie, w tym cztery fragmenty o powierzchni siwej. **7.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń. **8.** Dziesięć fragmentów naczyń silnie przepalonych. **9.** Ok. 60 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średnościennych; powierzchnie gruzełkowate; domieszka tłucznia kamiennego. **10.** Ok. 180 grudek polepy. **11.** Skrobacz krzemienny (fragment), przepalony. Wym. 2,4×1,9×0,75 cm.
Datowanie: C_3–D.

Obiekt 50 (odc. 12) (Tabl. XVIII/50)
Na głęb. 25 cm od powierzchni gruntu w ciemnobrązowo-szarej warstwie na E od grobu 48 skupisko fragmentów naczyń, przepalonych kości ludzkich, pozostałości stosu ciałopalnego oraz polepy na powierzchni o wym. 30×24 cm. Miąższość skupiska nieznana. W stropie ślady zniszczeń (?).
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (22,9 g).
III.1. Pinus sylvestris (2); 2. Nieokreślone (2).
Inwentarz: 1. Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **2.** Cztery drobne fragmenty brzuśców naczyń wykonanych na kole garncarskim. **3.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń. **4.** Siedem fragmentów naczyń silnie przepalonych. **5.** Ok. 40 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń; domieszka tłucznia kamiennego. **6.** 20 grudek polepy.
Datowanie: C_3–D.
Uwagi: Profil obiektu nie został zadokumentowany.

Obiekt 51 (odc. 12) (Tabl. XVIII/51)
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy (wym. 140×80 cm), o przekroju podwójnie nieckowatym (miąższość 20 i 22 cm). W części N obiekt zniszczony przez wkop współczesny. Wypełnisko brązowo-szaro-czarne, na obrzeżach – jaśniejsze, z rozproszonymi przepalonymi szczątkami ludzkimi, węglami drzewnymi i fragmentami naczyń. W jamie na różnych głębokościach paciorki szklane, fragmenty blaszek oraz główka nitu. Z przesiewania: ułamek szkła, fragment blaszki, drucik i gwoździk. Fragment grzebienia (4) i przedmiotu żelaznego (5) wydobyte spomiędzy kości ludzkich na etapie analizy osteologicznej.
I. Kobieta, osobnik dorosły (500 g).
II.1. Kura (1); 2. Kości zwierzęce (?); 3. Niediagnostyczne (6).
III.1. Pinus sylvestris (9); 2. Larix sp./Picea sp. (1); 3. Nieokreślone (10).
Inwentarz (Tabl. XVIII–XIX/51): **1.** Paciorek szklany, jasnozielony, przezroczysty. Skorodowany. Melonowaty, żeberka odciskane. Wys. 1,4 cm, średn. 1,1 cm. Waga ok. 1 g. Typ TM X 103a. **2.** Fragment stopionego szkła, skorodowanego, barwy nieokreślonej. Wtopiony fragment kości. Z paciorka. Wym. 1,4×0,9 cm. **3.** Grudka stopionego przezroczystego szkła seledynowego. Z paciorka. Średn. 1,2 cm. Wys. 0,7 cm. Waga: poniżej 1 g. **4.** Fragment trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, zdeformowany w ogniu stosu. Płytka profilowana przy krawędzi. Zdobiona koncentrycznym kółkiem. Ślad po nicie. Wym. 2,1×1,5 cm, grub. 0,17 cm. Typ I[95]. **5.** Fragment przedmiotu z blachy żelaznej, z dwoma otworkami, w jednym ułamany nit. Okucie skrzyneczki lub wiadra (?). Wym. 4,6×2,2 cm, grub. 0,1 cm. Waga łącznie 3 g. **6.** Fragment przedmiotu żelaznego, w przekroju rynienkowaty. Wym. 1,5×0,9×0,2 cm[96]. **7.** Dwa

[95] Wydobyty spomiędzy przepalonych kości ludzkich w trakcie analizy antropologicznej. Brak numeru inwentarzowego.
[96] Wydobyty spomiędzy przepalonych kości ludzkich w trakcie analizy antropologicznej. Brak numeru inwentarzowego.

fragmenty przedmiotu z blaszki żelaznej, skorodowane. Wym. 1,6×2,9 cm i 1,4×1,9 cm, grub. 0,1 cm. **8.** Fragment przedmiotu z blaszki ze stopu miedzi, rynienkowato wygiętej. Wym. 2,6×1,4 cm, grub. blaszki 0,1 cm. **9.** Fragment przedmiotu z blaszki żelaznej, rozwarstwiającej się. Wym. 1,4×1,2 cm, grub. 0,1 cm. **10.** Fragment zagiętego drucika żelaznego. Trzon gwoździka (?). Dług. 0,8 cm, średn. 0,3 cm. **11.** Gwoździk żelazny o kolistej, płaskiej główce. Trzon w przekroju czworokątny, zgięty pod kątem prostym. Dług. 1,2 cm, średn. główki 0,6 cm. **12.** Grudka stopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Wym. 1,5×1,3×0,6 cm. Waga 1 g. **13.** Dwa fragmenty górnej części wazy wykonanej na kole garncarskim, o brzegu wyraźnie wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, w górnej części ścianki łukowato wygięte do wewnątrz, maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona; powierzchnia gładka, siwa; brak widocznej domieszki schudzającej. Średn. wylewu 15 cm. **14.** Jeden fragment górnej części czarki wykonanej na kole garncarskim, brzeg lekko wychylony na zewnątrz, na brzuścu kanelury; powierzchnia siwa gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 9 cm. **15.** Jeden fragment górnej części wazy wykonanej na kole garncarskim, o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec dwustożkowaty; powierzchnie zniszczone, siwe; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 15 cm. **16.** Trzy fragmenty górnej części naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, pogrubionym, krawędzi zaokrąglonej, w górnej części brzuśca plastyczna listwa; powierzchnia gładka, siwa; brak domieszki schudzającej. **17.** Jeden fragment górnej części naczynia cienkościennego wykonanego na kole garncarskim, brzeg lekko wyodrębniony, podkreślony linią rytą, krawędź zaokrąglona; powierzchnia gładka; niewielka ilość domieszki szamotu. **18.** Jeden fragment górnej części wykonanego na kole garncarskim naczynia średniościennego o brzegu wyodrębnionym w kryzę; powierzchnia gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **19.** Jeden fragment górnej części wykonanego na kole garncarskim naczynia cienkościennego o brzegu wyodrębnionym w kryzę; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **20.** Jeden fragment kryzy wykonanego na kole garncarskim naczynia średniościennego; powierzchnia gładka, siwa; niewielka ilość domieszki szamotu. **21.** 17 drobnych fragmentów brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, w tym jeden brzeg wyodrębniony w kryzę, pozostałe o krawędziach zaokrąglonych. **22.** Jeden fragment części przydennej naczynia wykonanego na kole garncarskim, dno pierścieniowate; powierzchnia brunatna, lekko szorstka; na powierzchni wewnętrznej wyraźne ślady toczenia w postaci szerokich pasm; domieszka piasku. **23.** Jeden fragment części przydennej naczynia wykonanego na kole garncarskim, dno nieznacznie wyodrębnione, płaskie; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **24.** Cztery fragmenty części przydennych naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak widocznej domieszki schudzającej. **25.** Jeden drobny fragment cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna; gładka; brak widocznej domieszki; zdobienie stempelkiem. **26.** Jeden drobny fragment brzuśca wykonanego na kole garncarskim naczynia średniościennego, zdobionego wzorem wyświecanej kratki. **27.** 50 fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchniach siwych i brunatnych, gładkich; brak domieszki schudzającej lub niewielka ilość piasku. **28.** 16 drobnych fragmentów brzuśców cienkościennych naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie. **29.** 11 drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie zagładzane. **30.** Jeden fragment części przydennej grubościennego naczynia; dno niewyodrębnione, płaskie; powierzchnia szorstka, nierówna; domieszka średnio- i grubościennego tłucznia kamiennego. Grupa III lub V. **31.** Jeden drobny fragment płaskiego dna naczynia; brak widocznej domieszki schudzającej. **32.** 11 drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie zagładzane. **33.** Jeden drobny fragment płaskiego dna naczynia; brak widocznej domieszki schudzającej. **34.** Ok. 90 drobnych fragmentów brzuśców naczyń cienko- i średniościennych; powierzchnie zagładzane. **35.** 30 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **36.** Ok. 250 niecharakterystycznych fragmentów brzuśców naczyń, w tym grubo- i średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka tłucznia mineralnego (nie noszą śladów przepalenia). **37.** 78 grudek polepy.
Datowanie: C_3–D.

Obiekt 52 (odc. 12) (Tabl. XIX/52).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu słabo wyodrębniający się z warstwy owalny zarys jamy (wym. ok. 80×60 cm), w przekroju stożkowatej (miąższość 30 cm). Poniżej poziomu wyróżnienia wypełnisko brązowo-szaro-czarne z węglami drzewnymi i przepalonymi kośćmi ludzkimi. Od sąsiedniego skupiska kości (obiekt 53) jama oddzielona warstwą biało-szaro-brązowego piasku o szer. 15 cm.
I. Płeć nieokreślona, maturus (?) (193,9 g).
III. Pinus sylvestris (1).
Inwentarz (Tabl. XIX/52): **1.** Grudka stopionego szkła przezroczystego jasnozielonego, skorodowana, z przywartym drobnym ułamkiem naczynia ceramicznego. Wym. 1,6×1,4×0,8 cm. Waga 1 g. **2.** Dwa fragmenty brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, z odłamaną kryzą, na brzuścu ornament wyświecanego

zygzaka; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, o krawędzi zaokrąglonej. **4.** Dwa fragmenty ucha naczynia wykonanego na kole garncarskim, o powierzchni gładkiej, siwej; brak domieszki schudzającej; ucho taśmowate z przewężeniem pośrodku. **5.** Jeden fragment brzuśca cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim, z ornamentem wyświecanego zygzaka. **6.** Jeden fragment cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; z ornamentem delikatnie rytej kratki. **7.** Dwa fragmenty dna naczynia wykonanego na kole garncarskim, o powierzchniach siwych szorstkich, nierównych; domieszka piasku. **8.** 25 fragmentów naczyń cienko- i średniościennych wykonanych na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **9.** Ok. 40 zniszczonych fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **10.** 13 drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; domieszka piasku. **11.** 13 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **12.** Ok. 120 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych o powierzchniach szorstkich, brunatnych; domieszka piasku i tłucznia kamiennego (nie noszą śladów przepalenia). **13.** Ok. 100 grudek polepy.
Datowanie: C_3–D.

Obiekt 53 (odc. 12) (Tabl. XIX/53)
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy (średn. 60 cm), słabo wyodrębniający się z podglebia, bezpośrednio łączący się z obiektem 52. Odrębność tych skupisk uchwycona w profilu. Wypełnisko niejednorodne, brązowo-szaro-czarne, z węglami drzewnymi, w przekroju nieregularnie nieckowate (miąższość 17 cm). W centrum przepalone kości ludzkie, fragmenty naczyń oraz ułamek blaszki (1). Z przesiewania jamy grobowej fragment grzebienia.
I. Mężczyzna (?), wiek nieokreślony (102 g).
I/II. Kości zwierzęce lub ludzkie, niediagnostyczne (2).
III.1. Pinus sylvestris (9); 2. Nieokreślone (18).
Inwentarz (Tabl. XIX/53): **1.** Fragment blaszki żelaznej, zagiętej haczykowato. Fragment zapinki (?). Dług. 1,0 cm, szer. 0,4 cm, grub. 0,15 cm. **2.** Fragment trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, centralna płytka z otworem na nit. Wym. 1,3×1,0 cm, grub. 0,2 cm. Typ I (?)[97]. **3.** Trzy drobne fragmenty zaokrąglonych brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchniach gładkich, siwych; brak domieszki schudzającej. **4.** 12 fragmentów naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie szorstkie; domieszka tłucznia kamiennego. **6.** Trzy fragmenty część przydennych naczyń, w tym jeden fragment części przydennej garnka średniościennego, dno niewyodrębnione, płaskie; powierzchnie jasnobrunatne, zagładzane; domieszka piasku. Średn. dna ok. 15 cm. Grupa III lub V. **7.** Dwa drobne fragmenty części przydennej naczynia średniościennego; domieszka tłucznia kamiennego. **8.** 16 drobnych fragmentów naczyń cienko- i średniościennych; brak domieszki schudzającej. **9.** Siedem fragmentów naczyń silnie przepalonych. **10.** Ok. 60 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; domieszka tłucznia kamiennego. **11.** 16 grudek polepy.
Datowanie: C_3–D.

Obiekt 54 (odc. 12) (Tabl. XXI/54)
Na głęb. 40 cm od powierzchni gruntu w stropie obiektu 55, w jego NW narożniku nieregularnie owalny zarys jamy (wym. 50×40 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 12 cm). Od N przylegał do niego obiekt 52. W szaro-brązowym wypełnisku przepalone kości ludzkie, fragmenty naczyń i przedmiotów żelaznych.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (106,7 g).
Inwentarz (Tabl. XXI/54): **1.** Trzpień noża żelaznego, częściowo skorodowany, z fragmentem pochewki (?). Dług. 4,9 cm, szer. 1,3 cm, grub. 0,3 cm. **2.** Kuleczka ze stopu miedzi. Średn. 0,5 cm. Waga poniżej 1 g. **3.** Fragment płaskiego okucia żelaznego z nitem. Nit o wypukłej główce, z zagiętą pod kątem prostym nóżką. Okucie skrzyneczki lub wiadra (?)[98]. **4.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, w tym jeden fragment kryzy brzegu. **5.** Trzy fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchniach siwych, gładkich; brak domieszki schudzającej. **6.** Jeden fragment brzegu naczynia lekko wychylonego na zewnątrz, krawędź ścięta; powierzchnia zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie zagładzane; domieszka tłucznia kamiennego. **8.** 15 fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie gładkie; domieszka piasku. **9.** Osiem fragmentów naczyń silnie przepalonych. **10.** Ok. 65 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka tłucznia kamiennego. **11.** Ok. 100 grudek polepy, w tym fragment konstrukcyjny – prawdopodobnie z ustryny (obiekt 55).
Datowanie: C_3–D.

[97] Wydobyty spomiędzy przepalonych kości ludzkich w trakcie analizy antropologicznej. Brak numeru inwentarzowego.

[98] Opis przedmiotu (nr kat. MR/A/220/78) na podstawie fotografii z karty zabytku. Brak informacji o wymiarach. Przedmiot zaginął w trakcie konserwacji.

Obiekt 55 (odc. 12)
Ustryna (Tabl. XX–XXI/55).
Na głęb. 40 cm od powierzchni gruntu jama o prostokątnym zarysie, o zaokrąglonych narożnikach (wym. 210×130 cm), w przekroju niemal regularnie prostokątna (miąższość 60 cm). Wypełnisko szaro-brązowe. W NW narożniku obiektu młodszy obiekt 54. Na głęb. 10 cm od stropu jama o zarysie owalnym. Na obrzeżach czarna warstwa z węglami drzewnymi o szer. 10–30 cm. Poniżej wypełnisko niejednorodne, z poziomymi brunatno-szaro-czarnymi, szarymi, żółto-szarym i żółto-brązowymi warstwami z ułamkami kości ludzkich i fragmentów naczyń, nietworzących koncentracji, rozproszonych do głęb. 40 cm od stropu. Na różnych głębokościach obiektu, głównie w centrum, ułamki przedmiotów ze szkła, ze stopu miedzi oraz z żelaza, w tym fragmenty zapinki i okuć wiadra. W obiekcie liczne grudki polepy – nie rejestrowano ich położenia.
I. Mężczyzna (?), wiek nieokreślony (165,5 g).
III. Nieokreślony (1).
Inwentarz (Tabl. XXI/55): **1.** Igła, sprężyna i drobny fragment górnej części kabłąka zapinki żelaznej. Grupa A.VI. Dług. 7,5 cm. **2.** Fragment zwoju sprężynki ze stopu miedzi. Z zapinki (?). Średn. drutu 0,25 cm. **3.** Podłużna grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego. Z paciorka. Wym. 2,8×1,4×0,7 cm. Waga 3 g. **4.** Podłużna grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego. Z paciorka. Wym. 2,4×0,8 cm. Waga 1 g. **5.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, częściowo skorodowanego. Z paciorka. Wym. 1,6×1,2 cm. Waga 1 g. **6.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego. Z paciorka. Wym. 1,4×1,1 cm. Waga 1 g. **7.** Cztery grudki stopionego przezroczystego szkła, jasnozielonego, w tym dwa z przywartą kością. Wym. 2,2×1,5, 1,6×0,5, 1,2×0,7 i 1,0×0,5 cm. Waga łącznie 5 g. **8.** Fragment okucia wiadra, z czworokątnym otworem na nit. Wym. 3,0×1,7 cm, grub. blachy 0,2 cm. **9.** Fragment żelaznej obręczy wiadra. Powierzchnia zewnętrza profilowana, wewnętrzna gładka. Dług. 2,7 cm, szer. 1,0 cm. **10.** Fragment żelaznego okucia wiadra: fragment profilowanej taśmy obręczy i pałąka, złączonych nitem. Szer. 1,2 i 1,2 cm. Nit o płaskiej główce; dług. 1,8 cm, średn. główki 1,4 cm, średn. trzonka 0,3 cm. **11.** Fragment taśmy żelaznej. Z okucia wiadra (?). Wym. 2,1×1,2 cm, grub. 0,1 cm. **12.** Dwa fragmenty gwoździa żelaznego. Dług. 3,7 cm. Główka skorodowana, trzonek w przekroju kolisty o średn. 0,2 cm. **13.** Gwóźdź żelazny z płaską sześcioboczną główką. Trzon w przekroju czworokątny. Dług. 2,0 cm, szer. główki 0,7 cm. **14.** Jeden fragment górnej części naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie gładkie, na powierzchni zewnętrznej pozostałości angoby; domieszka piasku. **15.** Jeden fragment górnej części naczynia wykonanego na kole garncarskim, o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, szyjka lekko zwężająca się ku górze; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 8,0 cm. **16.** Osiem drobnych fragmentów brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, w tym jeden fragment kryzy. **17.** Trzy fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim; dna lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **18.** 24 fragmenty naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **19.** Dwa fragmenty silnie przepalonego naczynia grubościennego wykonanego na kole garncarskim. **20.** Jeden fragment górnej części czarki o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony; powierzchnie gładkie; w masie ceramicznej pojedyncze ziarna szamotu. Średn. wylewu 8,0 cm. **21.** 14 fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie zagładzane, nierówne; domieszka niewielkiej ilości tłucznia kamiennego. **22.** 56 bardzo drobnych fragmentów naczyń cienkościennych. **23.** 39 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **24.** Ok. 250 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń, w tym ułamki cienko- i średniościenne; niewielka ilość domieszki tłucznia kamiennego. **25.** Ok. 400 grudek polepy.
Datowanie: C_3–D (?).

Grób 56 (odc. 13)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (?) (Tabl. XXII/56).
Na głęb. 45 cm od powierzchni gruntu podłużny, owalny zarys jamy grobowej (160×60 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 27 cm). W stropie wypełnisko szaro-czarne z małą liczbą ułamków przepalonych kości ludzkich, fragmentami ceramiki i przedmiotów żelaznych, poniżej – szare, na dnie – szaro-czarne. Część NE obiektu nieznacznie uszkodzona wkopem współczesnym.
I. Płeć nieokreślona, iuvenis (?) (9,5 g).
Inwentarz (Tabl. XXII/56): **1.** Nit żelazny z ułamaną nóżką i płasko-wypukłą główką. Dług. 1,0 cm, średn. główki 0,9 cm. **2.** Fragment skorodowanej wypukłej główki nitu żelaznego. Średn. ok. 1,6 cm. **3.** Połowa kolistej blaszki żelaznej. W centrum otwór. Średn. 1,2 cm, grub. 0,1 cm. **4.** Jeden fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, o krawędzi zaokrąglonej; brak domieszki schudzającej. **5.** Dwa drobne fragmenty naczyń wykonanych na kole garncarskim; niewielka ilość domieszki szamotu. **6.** Dwa silnie przepalone, drobne fragmenty den naczyń. **7.** Cztery fragmenty naczyń silnie przepalonych. **8.** Ok. 50 bardzo drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń. **9.** Grudki polepy.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Obiekt 57 (odc. 13 i częściowo pas drogi na S od odc. 13) Ustryna (?) (Tabl. XXII/57).
Na głęb. 57 cm od powierzchni gruntu prostokątny zarys jamy o zaokrąglonych narożnikach (wym. 200×96 cm), w przekroju odwrotnie trapezowatej (miąższość 28 cm). Wypełnisko niejednorodne, czarno-szare do głęb. 15 cm od stropu, poniżej – brązowo-szare. W jamie nieliczne ułamki naczyń, przepalone kości ludzkie, fragmenty szkła (1) i dwóch przedmiotów żelaznych (2, 3).
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (4,6 g).
Inwentarz (Tabl. XXIII/57): **1.** Fragment stopionego przezroczystego szkła seledynowego. Z paciorka. Wym. 1,3×0,8×0,7 cm. Waga poniżej 1 g. **2.** Fragment przedmiotu żelaznego. Wym. 3,7×1,8×0,3 cm. **3.** Niewielki fragment przedmiotu żelaznego. Wym. 1,5×1,1×0,1 cm. **4.** Pięć drobnych, silnie przepalonych fragmentów brzegów naczyń. **5.** Dwa drobne fragmenty naczyń cienkościennych; domieszka piasku. **6.** 18 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.
Uwagi: Jama częściowo poza odcinkiem 13, który w trakcie badań nieznacznie poszerzono w kierunku południowym. Obiekt uchwycono w pasie drogi, na głęb. 80 cm od powierzchni gruntu.

Grób 58 (odc. 13)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXIII/58).
Na głęb. 53 cm od powierzchni gruntu w części odcinka 13 zniszczonej wkopami współczesnymi (od strony NW i SE) w warstwie przemieszanej próchnicy nieregularny zarys jamy grobowej (średn. ok. 40 cm) z drobnymi węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane). Przekrój nieckowaty (miąższość 10 cm). Wypełnisko brunatno-czarne. W stropie obiektu jedna przepalona kość ludzka, fragment przedmiotu żelaznego (2) i ułamek szkła (1). Poniżej – trzy przepalone kości ludzkie. W wypełnisku wiór krzemienny – na złożu wtórnym (?).
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (1,3 g).
Inwentarz (Tabl. XXIII/58): **1.** Okruch stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, skorodowanego. Wym. 0,7×0,3 cm. Waga poniżej 1 g. **2.** Drobny fragment przedmiotu żelaznego. Wym. 0,5×0,4×0,17 cm. **3.** Cztery fragmenty naczynia grubościennego (grub. ścianek do 1,8 cm); powierzchnie szorstkie; domieszka dużej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i piasku. **4.** Dziesięć niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń; domieszka piasku. **5.** Wiór, krzemień jurajski. Dług. 4,4 cm. Na złożu wtórnym (?). **Ze współczesnego wkopu niszczącego grób 58: 6.** Jeden drobny fragment silnie przepalonego, niewyodrębnionego, cylindrycznego brzegu naczynia, krawędź zaokrąglona; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg pogrubiony obustronnie, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna gładka; domieszka piasku. **8.** Jeden fragment silnie przepalonego, płaskiego dna naczynia; domieszka piasku. **9.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń. **10.** Trzy fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnie jasnobrunatne, chropowacone; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **11.** Jeden fragment naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 59 (odc. 15, 26, 39, 44)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXIII/59).
Na głęb. 14 cm od powierzchni gruntu nieregularny zarys jamy grobowej (wym. 70×50 cm), w przekroju nieregularnej (miąższość 15 cm). Zwarty układ kości sugeruje złożenie ich w popielnicy organicznej. Wypełnisko szaro-brązowe, w centrum popielate.
I. Mężczyzna, adultus (186,7 g).
Inwentarz: 1. Sześć fragmentów lekko wydzielonego, płaskiego dna naczynia silnie przepalonego. **2.** 12 bardzo drobnych fragmentów naczyń.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 60 (odc. 15, 16)
Ciałopalny, popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXIII/60).
Na głęb. 18 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 80×70 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 20 cm). W jej centrum w szaro-czarnym wypełnisku z drobnymi węgielkami drzewnymi popielnica. Na niej ułamki naczyń, drucik, kuleczki ze stopu miedzi, przęślik i sprężyna zamka. Przepalone kości ludzkie wewnątrz urny i na zewnątrz – w górnej partii jamy. W popielnicy szpila hakowa, nóż, okucie zamka skrzyneczki z kluczem, uchwyt na szplincie, zapinka, fragment igły, grudki stopionego szkła oraz ułamki naczyń. Od strony W przy popielnicy miseczka.
I. Płeć nieokreślona (mężczyzna ?), maturus (?) (1325 g).
I/II. Fragmenty kości ludzkiej lub zwierzęcej (2), z wtopionymi grudkami ze stopu miedzi.
Inwentarz (Tabl. XXIV–XXV/60): **1.** Zapinka żelazna z płytkowatą główką. Cięciwa w wyżłobieniu płytki. Wys. 2,7 cm. Waga 10 g. A.V, s. 11, zbliżona do typu A.V.117 (typ *Leonów*). **2.** Dwa fragmenty nadtopionej kilkunastozwojowej sprężyny i ośki zapinki ze stopu miedzi. Dług. 1,4 i 1,6 cm. **3.** Kilkadziesiąt grudek

stopionego przedmiotu ze stopu miedzi i jedna grudka srebra oraz ułamek igły ze stopu miedzi. Prawdopodobnie z zapinki. Waga 12 g. **4.** Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnoniebieskiego (z paciorka) z fragmentami drobnych kości połączonych stopioną masą szklaną. **5.** Trzy fragmenty miniaturowej sprzączki żelaznej o ramie półkolistej, bez skuwki. Dwa fragmenty ramy i kolec. Rama w przekroju czworokątna. Kolec w przekroju czworokątny, o końcówce lekko zwężonej, zachodzącej za ramę, wym. kolca 2,0×0,3 cm. Wym. ramy ok. 2,5×1,7 cm. Grupa ML D (?). **6.** Nóż żelazny z dwustronnie, symetrycznie wyodrębnionym trzpieniem. Tylec prosty, ostrze skorodowane. Dług. 15,1 cm, dług. trzpienia 5,5 cm, maks. szer. ostrza 2,1 cm. Typ IIc. **7.** Fragment igły żelaznej. Dług. 3,0 cm, średn. 0,2 cm. **8.** Szpila hakowa z żelaza, tordowana na całej długości trzonu. Dług. 5,3 cm, średn. 0,2 cm. **9.** Przęślik gliniany, dwustożkowaty. Bieguny lekko wklęsłe. Ornamentowany liniami odcisków kształtu czworokątnego w układzie pionowym i ukośnym oraz nacięciami skośnymi wzdłuż obwodu. Wys. 2,3 cm, średn. 3,4 cm, średn. biegunów 1,5 i 1,7 cm, średn. otworu 0,6 cm. Waga 23 g. **10.** Klucz żelazny, intencjonalnie zgięty. Górna część z uszkiem, pod uszkiem w przekroju pręt czworokątny, o krawędziach zdobionych – delikatne karbowanie na dług. ok. 3,0 cm. Dolna część klucza z pręta o przekroju okrągłym (średn. 0,5 cm). Dług. klucza 20,0 cm. Typ A. **11.** Połowa okucia zamka szkatułki. Prostokątne, z zaokrąglonymi narożnikami. Z zachowanymi dwoma gwoździami – jeden wygięty pod kątem prostym (dług. 5,2 cm, na podstawie stopnia zagięcia grub. ścianki drewnianej 1,14 cm), drugi we fragmencie. Wym. 6,8×3,3 cm, grub. blachy 0,1–0,15 cm. Typ 2. **12.** Sprężyna zamka, żelazna, z zawiniętym zakończeniem. Z taśmy, zagiętej V-kształtnie. Dług. 8,8 cm, szer. taśmy 0,3–0,6 cm, grub. 0,2–0,3 cm. **13.** Element okucia wieczka skrzyneczki. Masywny żelazny D-kształtny uchwyt na szplincie. Wym. uchwytu 3,9×3,6 cm. **14.** Popielnica: waza średniościenna o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany, największa wydętość brzuśca umieszczona powyżej połowy wysokości naczynia podkreślona dwiema szerokimi liniami rytymi, dno niewyodrębnione płaskie; waza zaopatrzona w niewielkie kolankowate uszko umieszczone na barku; powierzchnia czerniona, gładka, matowa; domieszka piasku; brak śladów wtórnego przepalenia. Średn. wylewu 28,3 cm, średn. dna 9,5 cm, wys. 17 cm. Typ II/3. **15.** Miseczka o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany, największa wydętość brzuśca umieszczona powyżej połowy wysokości naczynia, dno półkuliste; powierzchnia czerniona, gładka, matowa; domieszka piasku. Średn. wylewu 10,5 cm, wys. 4 cm. Typ VI/2. **16.** Pięć fragmentów naczynia o powierzchni zewnętrznej gładkiej, wewnętrznej zniszczonej; brak domieszki schudzającej; ornament w postaci dwóch równoległych, głęboko rytych linii, nad nimi odciskane dołeczki. **17.** Dwa fragmenty miseczki o brzegu wychylonym na zewnątrz, pogrubionym od zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **18.** Pięć fragmentów silnie przepalonego naczynia o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej. **19.** Pięć fragmentów silnie przepalonego naczynia o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej. **20.** 44 silnie zniszczone i przepalone fragmenty naczyń.

Datowanie: B_{2b}.

Grób 61 (odc. 14, 15)

Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XXVI/61).

Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu podłużny, nieregularny zarys (wym. 270×100 cm) jamy grobowej. Wypełnisko szaro-brązowe z węgielkami drzewnymi, fragmentami naczyń i stopionymi przedmiotami. W kilku miejscach części stropowej wypełnisko granatowo-czarne z dużymi fragmentami węgli drzewnych (próbka niepobrana, nieanalizowane). W części NE wypełnisko czarno-brunatne, w przekroju nieckowate (od głęb. 34 do 59 cm od pow. gruntu). W nim ułamki naczyń, nieliczne, silnie przepalone drobne kości ludzkie, fragmenty przedmiotów z żelaza i ze stopu miedzi. W stropie obiektu wisiorek wiaderkowaty (1).

I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (14,2 g).

Inwentarz (Tabl. XXVI/61): **1.** Mały żelazny wisiorek wiaderkowaty. Niezachowane uszko. Wysokość cylindra 0,7 cm, średn. 0,9 cm, grub. blaszki 0,1 cm. Typ II, odm. 1. **2.** Dwa fragmenty ozdoby z blaszki ze stopu miedzi. Jeden fragment z otworkiem. Zawieszka (?). Wym. 1,9×0,3 i 2,1×0,4 cm, grub. blaszki 0,1 cm. **3.** Fragment przedmiotu żelaznego. Wym. 2,0×1,0 cm, grub. 0,2 cm. **4.** Fragment przedmiotu żelaznego. Wym. 1,9×1,3 cm, grub. 0,1 cm. **5.** Jeden fragment wylewu naczynia o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi ściętej ukośnie od zewnątrz; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i miki. Średn. wylewu 18,0 cm. Grupa V. **6.** 15 drobnych brzegów naczyń. **7.** Jeden fragment naczynia średniościennego o powierzchniach zagładzanych; domieszka piasku; ornament odcisków stempelkowych. **8.** Jeden fragment naczynia cienkościennego o powierzchni brunatnej, gładkiej; brak domieszki schudzającej; ornament pasma z linii rytych wypełnionego dołeczkami. **9.** Siedem fragmentów części przydennych naczyń średniościennych o powierzchniach

brunatnych, zagładzanych; domieszka tłucznia kamiennego średnioziarnistego i piasku. **10.** 135 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **11.** Ok. 150 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: B_2.

Grób 62 (odc. 14)
Ciałopalny, popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XXVII/62).
Na głęb. 18 cm od powierzchni w szaro-żółtym piasku nieregularnie owalny, zachowany szczątkowo, zarys jamy grobowej (wym. 100×62 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 16 cm). W jamie o wypełnisku brunatno-szarym potłuczona dolna część popielnicy, dnem do góry, a wokół niej i pod nią drobne przepalone kości ludzkie.
I. Płeć nieokreślona, senilis (20,1 g).
III. Pinus sylvestris (1).
Inwentarz (Tabl. XXVII/62): **1.** Ok. 50 drobnych fragmentów przydennej części popielnicy, dno lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego i szamotu. Średn. dna 12,0 cm. Grupa III lub V.
Datowanie: B_2 (?).

Grób 63 (odc. 14)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XXVII/63).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu nieregularny, słabo widoczny zarys jamy grobowej (wym. 72×60 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 16 cm). Wypełnisko szare, na obrzeżach jamy – jaśniejsze. W części stropowej przepalone kości ludzkie. Część N obiektu nieznacznie uszkodzona współczesnym wkopem.
I. Płeć nieokreślona, infans II/iuvenis (17,6 g).
Inwentarz: brak.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 64 (odc. 14)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (?), zniszczony (Tabl. XXVII/64).
W przemieszanej warstwie stanowiącej pozostałość po korzeniu drzewa na głęb. 27 cm od powierzchni gruntu w szarym wypełnisku (dług. 80 cm i miąższość 10 cm) fragmenty naczyń oraz cztery ułamki kości ludzkich. Obok nich fragment przedmiotu żelaznego. Na północ od grobu 64 fragment wisiorka wiaderkowatego, zapinki i nieokreślonego przedmiotu żelaznego. Związek przedmiotów z grobem 64 prawdopodobny[99].
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (0,01 g).
Inwentarz (Tabl. XXVII/64): **1.** Fragment przedmiotu żelaznego, z grubej blachy. Wym. 2,9×2,5×0,3 cm. Waga 6 g. **2.** Trzy fragmenty naczyń silnie przepalonych. **3.** Osiem niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: B_2 (?).

Grób 65 (odc. 21)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego (?), zniszczony (Tabl. XXVIII/65).
Na głęb. 29 cm od powierzchni gruntu w naruszonej wkopami warstwie podglebia kolisty zarys jamy grobowej (średn. 35 cm), w przekroju odwrotnie trapezowaty (miąższość 15 cm). Wypełnisko szaro-brązowe. Na dnie jamy dolna część popielnicy, zachowana do wysokości 18 cm. Nad nią mała zapinka i fragment okucia. W naczyniu przepalone kości ludzkie *w porządku anatomicznym*, tj. kości czaszki w górnej partii naczynia. Pod nimi pośród pozostałych szczątków kostnych zgięte okucie skrzyneczki, sprzączka do pasa, przęślik, trzy zapinki, nity, paciorki i grudki stopionego szkła, zgięty nóż, okucie w kształcie koniczyny oraz trzy małe wisiory opasane.
I. Kobieta, adultus (?) (760 g).
II.1. Kura (2); 2. Ssak (1).
Inwentarz (Tabl. XXVIII–XXIX/65): **1.** Mała zapinka z dwoma grzebykami. Kabłąk ze stopu miedzi. Żelazny aparat sprężyny i żelazna igła. Wys. 2,65 cm, szer. sprężyny 2,65 cm. Waga 3 g. Typ A.V.110. **2.** Zapinka żelazna. A.V, s. 11 (najprawdopodobniej typ *Leonów*)[100]. **3.** Zapinka żelazna, silnie profilowana, nadtopiona w ogniu stosu. Na grzebykach i kabłąku inkrustacja srebrna, zachowana częściowo. Nóżka zakończona masywnym półkulistym guzkiem, z liniami rytymi w poprzek i dookolnie. Wys. 4,2 cm. Waga 23 g. Typ TL odm. 3. **4.** Zapinka żelazna, silnie profilowana, nadtopiona w ogniu stosu. Na grzebykach i kabłąku inkrustacja srebrna, zachowana częściowo. Nóżka zakończona masywnym półkulistym guzkiem, z liniami rytymi w poprzek i dookolnie. Aparat sprężyny uszkodzony. Na sprężynce pozostałość cylindra (?). Wys. 4,3 cm. Waga 21 g. Typ TL odm. 3. **5.** Sprzączka żelazna, zniszczona w ogniu stosu, skorodowana. Rama prostokątna w przekroju czworoboczna. Skuwka prostokątna z trzema nitami. Wym. ramy 3,8×1,9 cm, wym. skuwki 3,7×1,9 cm. Waga 16 g. Typ ML G16. **6.** Stopiony paciorek, ze szkła matowego, ciemnoniebieskiego. Skorodowany. Wym. 1,3×0,7 cm. **7.** Stopiony paciorek,

[99] Por. listę znalezisk luźnych z odcinka 14 – Tabl. XLVIII:1.19, L:46.

[100] Opis na podstawie fotografii w karcie zabytku. Brak informacji o wymiarach przedmiotu. Nie odnaleziono go w zbiorach muzeum (nr kat. MR/A/69/80).

ze szkła ciemnoniebieskiego. Dolepiony żółty guzek. Skorodowany. Na powierzchni widoczne trzy kobaltowe oczka. Wym. 1,4×0,8 cm. Grupa TM XXIV (?). **8.** Stopiony paciorek mozaikowy barwy ciemnoniebieskiej, z motywem szachownicy o polach białych, żółtych i czerwonych. Wym. 1,8×1,4×0,8 cm. Grupa TM XXIII. **9.** Stopiony kulisty paciorek z przezroczystego szkła pomarańczowego, pokryty fioletową korozją. Średn. 0,8 cm. Grupa TM I. **10.** Kilkadziesiąt różnej wielkości okruchów i stopów szklanych, przezroczystych, jasnoniebieskich i seledynowych. Skorodowane. Z naczynia (?). Waga łącznie ok. 26 g. Wym. najw. 3,8×1,6×1,4, 2,5×1,8×0,8 i 2,2×1,6×0,8 cm. **11.** Trzy małe wisiory opasane z taśm ze stopu miedzi. Zachowane trzy zaczepy w postaci poprzecznej spiralki, taśma boczna torebki zdobiona otworkami oraz dolna część wisiora w postaci krzyżujących się taśm. Szer. poprzecznych spiralek 0,8, 1,1 i 1,1 cm. Typ I, war. C. **12.** Nóż żelazny, zgięty w połowie długości. Z obustronnie wyodrębnionym trzpieniem, od strony tylca – łagodnie. Dług. całk. 12,4 cm, dług. trzpienia 2,8 cm, maks. szer. ostrza 1,5 cm. Waga 10 g. Typ IIa. **13.** Przęślik gliniany dwustożkowaty, o płasko ukształtowanych biegunach. Wys. 2,5 cm, średn. 3,4 cm, średn. otworu 0,6 cm, średn. biegunów 1,7 i 1,8 cm. Waga 24 g. **14.** Taśmowate okucie żelazne kasetki drewnianej, zgięte w połowie długości. Dług. 37,3 cm, szer. 1,8 cm. Jeden koniec zakończony prosto, drugi – o ramionach kotwicowato rozwidlonych, jedno ramię uszkodzone. Z czterema otworami: w dwóch z nich koliste uchwyty na szplincie (kółka o wym. 4,2×4,3 cm i 5,7×6,0 cm z drutu w przekroju kolistym, o średn. 0,4–0,5 cm), w jednym nit o średn. główki 0,6×0,8 cm. **15.** Okucie żelazne, zniszczone, z zachowanymi dwoma nitami. W kształcie koniczynki. Jedno ramię w zarysie koliste. Wym. 3,3×2,9 cm, grub. 0,16 cm. Waga 3 g. **16.** Cztery fragmenty okucia żelaznego skrzyneczki (?) z blachy o grub. 0,15 cm, w tym dwa częściowo uszkodzone gwoździki. Na podstawie zagięcia nóżki gwoździa – prawdopodobna grubość ścianek skrzyneczki 1,8 cm. **17.** Uszkodzona kolista płaska główka nitu ze stopu miedzi. Zachowany niewielki fragment nóżki o przekroju okrągłym, średn. 0,37 cm. Średn. główki 1,5 cm, grub. 0,24 cm. **18.** Drobny fragment nitu ze stopu miedzi. Główka i fragment trzpienia. Prawdopodobnie od grzebienia (?). Dług. 0,4 cm, średn. główki 0,25 cm. **19.** Popielnica: dolna część garnka o dnie lekko wyodrębnionym, płaskim; powierzchnia brunatna, gruzełkowata; domieszka niewielkiej ilości piasku i średnioziarnistego szamotu. Średn. dna 17,7 cm. **20.** Jeden fragment miseczki o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, załom brzuśca wyraźnie zaznaczony; największa wydętość brzuśca podkreślona linią rytą, pod nią dwie ukośne linie ryte i pojedynczy odciskany dołeczek; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku. Średn. wylewu 12 cm. Typ VI/2. **21.** Dwa fragmenty naczynia cienkościennego o powierzchniach brunatnych, gładkich; domieszka piasku; zachowane trzy równoległe, poziome linie ryte. **22.** 23 fragmenty silnie zniszczonego naczynia o powierzchni zewnętrznej gładkiej; domieszka piasku. **23.** Pięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń cienkościennych.
Datowanie: B_2.

Grób 66 (odc. 25)
Ciałopalny, popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXX/66).
Na głęb. 35 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 60 cm), o przekroju półowalnym (miąższość 40 cm). Na dnie jamy o wypełnisku szaro-czarnym z przepalonymi szczątkami kostnymi lekko pochylona popielnica, na jej brzegu fragment okucia. Obok urny od S fragmenty miseczki, od NE fragmenty silnie przepalonych fragmentów kilku naczyń (miseczek, kubka i wazy), od W – sprzączka, fragmenty okucia tarczy, fragmenty wazowatego naczynia z ornamentem. Wewnątrz popielnicy umbo, nakrywające pozostałe wyposażenie, obok niego imacz w trzech fragmentach. Pod umbem dwa groty broni drzewcowej a na niższych poziomach popielnicy: nóż, okucie końca pasa, krzesiwo, fragmenty przedmiotu z poroża jelenia. Na dnie naczynia zapinka. Obok grobu nożyk sierpikowaty. Większość przepalonych szczątków kostnych w popielnicy, niektóre zachowane w dużych fragmentach, m.in. kilkanaście kręgów w całości.
I. Mężczyzna, adultus/maturus (2099,5 g).
Inwentarz (Tabl. XXX–XXXIII/66): **1.** Zapinka ze stopu miedzi. Kabłąk zdeformowany w ogniu stosu, brak igły. Ośka sprężynki żelazna. Nóżka zdobiona przy krawędzi linią rytą (?). Wys. 4,9 cm. Waga 15,5 g. Typ A.V.148. **2.** Fragment prostokątnej ramy sprzączki żelaznej. Rama o przekroju czworokątnym. Wym. 4,1×2,2×0,3 cm. Grupa ML G (?). **3.** Okucie końca pasa z żelaza, kształtu zbliżonego do prostokątnego. Powstałe z jednego zgiętego kawałka taśmy, ukształtowanej w górnej partii trójkątnie, połączonej nitem. Dług. 6,5 cm, szer. 0,6–0,9 cm, grub. 0,11 cm. Waga 5 g. ML grupa IV, typ 9, odm. 1. **4.** Grot broni drzewcowej, żelazny, o zgiętym w połowie długości liściu. Grot mocowany do drzewca żelazną przetyczką. Dług. 38,6 cm (G), dług. liścia 29,4 cm (L), szer. liścia 7,1 cm (A), grub. liścia 0,2 cm (a), średn. tulei 2,0 cm. Waga 202 g. Typ VI.1. **5.** Grot broni drzewcowej, żelazny. Grot mocowany do drzewca żelazną przetyczką (niezachowana). Dług. 17,8 cm (G), dług. liścia 11,2 cm (L), szer. liścia 2,4 cm (A), grub. liścia 0,4 cm (a), średn. tulei 1,6 cm. Waga 70 g. Typ X.

6. Umbo z tępym kolcem, żelazne. Kolec o 11-bocznym przekroju, lekko odgięty. Zdobiony w górnej partii dwiema liniami rytymi, w miejscu połączenia z kopułą – profilowanie. Kryza niezachowana w całości, częściowo zdeformowana, wygięta ku górze i częściowo oderwana. Szer. 2,5 cm. Typ Jahn 7a / Zieling B2d. Wys. 12,7 cm, średn. 14,8 cm, wys. kolca 5,5 cm. Dwa ozdobne nity żelazne o kształcie krzyżyków (wym. 1,9×2,0 cm, wys. 1,6 cm) – typ Zieling L, oraz dwa nity żelazne, nadtopione (wys. 1,4 i 1,7 cm). **7.** Cztery fragmenty imacza żelaznego, z szerokimi, trapezowato rozszerzającymi się płytkami. Dwa nity o płaskich główkach, typ Zieling D. Wys. 1,4 cm, średn. główki 1,7 cm. Dług. imacza ok. 25,0 cm, maks. szer. płytek 6,2 cm, grub. blachy 0,1–0,15 cm. Typ Zieling T1/1. **8.** Niewielki fragment skorodowanego żelaznego okucia rynienkowatego brzegu tarczy. Zachowany szczątkowo jeden nit. Dług. 4,1 cm, światło wew. 0,4 cm. Typ Zieling C. **9.** Masywny żelazny okrągły uchwyt na szplincie. Rama w przekroju kolista. Jedno ramię szplintu ułamane. Średn. zew. uchwytu 3,9 cm, średn. ramy 0,5 cm. Dług. zach. szplintu 5,2 cm. **10.** Nóż żelazny, z obustronnie wyodrębnionym pod kątem prostym masywnym trzpieniem, niezachowanym w całości. Koniec ostrza ułamany. Tylec lekko łukowaty. Dług. całk. 14,4 cm, dług. trzpienia 4,2 cm, maks. szer. ostrza 2,4 cm. Waga 32 g. Typ IIa. **11.** Fragment żelaznego nożyka sierpikowatego z trzpieniem. Trzpień prosty, ostrze łukowato wygięte, ułamane. Dług. 7,1 cm, dług. trzpienia 3,6 cm, zach. dług. ostrza 3,5 cm, grub. ostrza 0,14 cm, szer. ostrza 1,2 cm. Waga 5 g. Grupa 3. **12.** Krzesiwo żelazne, sztabkowate. Dług. 7,6 cm, szer. sztabki 0,7–1,2 cm, grub. 0,3–0,4 cm. Typ A1c. **13.** Dwa fragmenty jednoczęściowego grzebienia z poroża jelenia: część uchwytu ze skrajnym zębem. Obie strony zdobione kilkoma rzędami nakłuć układających się półkoliście. Wym. 4,1×3,8 cm, grub. 0,7 cm. Typ A I. **14.** Podłużny przedmiot z poroża jelenia, zachowany w kilku fragmentach. Łukowato wygięty w ogniu stosu. Jedna końcówka ukształtowana w czworokątną płytkę z centralnie nawierconym otworem o średn. 0,5 cm, druga rozwidlona, ułamana. Dług. 9,9 cm, szer. 0,6–0,8 cm, grub. 0,4–0,5 cm, wym.płytki 1,3×1,1–1,2×0,5 cm. Waga 5 g. **15.** Popielnica: naczynie jajowate o profilu nieregularnym, brzeg lekko wychylony na zewnątrz, lekko pogrubiony, krawędź zaokrąglona, miejscami lekko ścięta, brzusiec lekko zaokrąglony; powierzchnia brunatna, chropowacona, wylew i bark brzuśca zagładzany; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego i miki. Średn. wylewu 29,0–30,0 cm, średn. dna 21,0 cm, wys. 30,0 cm. Typ V/1. **16.** Cienkościenna miseczka o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany, podkreślony dwiema głęboko rytymi liniami, dno wklęsłe; w dolnej partii brzuśca cztery grupy po dwie głęboko ryte pionowe linie biegnące od maksymalnej wydętości brzuśca do dna; powierzchnie gładkie; brak widocznej domieszki schudzającej. Średn. wylewu 10,3 cm, wys. 4,5 cm. Typ VI/2. **17.** Miseczka o brzegu niewyodrębnionym, nachylonym do wewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany, dno półkuliste; na brzuścu cztery grupy po trzy linie ryte; powierzchnia beżowo-szara; domieszka niewielkiej ilości piasku. Średn. wylewu 10,5 cm, wys. 3,5 cm. Typ VI/2. **18.** Silnie przepalona waza (zachowana w całości, niestłuczona rytualnie), brzeg wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, brzusiec ostro profilowany podkreślony linią rytą, dno wydzielone w wysoką, pustą stopkę; powierzchnia gładka, prawdopodobnie pierwotnie czerniona; domieszka piasku. Średn. wylewu ok. 20,0 cm, średn. dna 9,5 cm, wys.18,5 cm. **19.** Silnie wtórnie przepalona miseczka (zdeformowana, ale w całości, nie została rytualnie rozbita), brzeg wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, brzusiec ostro profilowany, dno wklęsłe, nasada brzegu i największa wydętość brzuśca podkreślone linią rytą, od maksymalnej wydętości brzuśca w kierunku dna biegną cztery grupy po trzy pionowe linie ryte, pomiędzy nimi po trzy dołeczki w układzie trójkątnym. Średn. wylewu ok. 19,0 cm, wys. 7,0 cm. **20.** Kubek średniościenny o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony, dno niezachowane, kolankowate ucho sięga od wylewu do partii przydennej naczynia; powierzchnia gruzełkowata, zagładzana; domieszka tłucznia kamiennego średnioziarnistego. Średn. wylewu 10 cm, wys. 7,5 cm. Grupa VII. **21.** Osiem fragmentów silnie przepalonego, płaskiego dna naczynia średniościennego; brak domieszki schudzającej. Średn. dna 6,0 cm. **22.** Dwa fragmenty niewyodrębnionego, płaskiego dna naczynia wraz z częścią przydenną; powierzchnia brunatna, zagładzana; niewielka ilość domieszki piasku. Średn. dna 7,0 cm. **23.** Ok. 50 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średnio- i cienkościennych.
Datowanie: B_2.

Grób 67 (odc. 17)
Ciałopalny, popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXXIV/67).
Na głęb. 40 cm od powierzchni gruntu nerkowaty zarys jamy grobowej (wym. 50×48 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 18 cm). Wypełnisko szaro-czarne. W stropie grobu ułamki naczyń oraz przepalone kości ludzkie.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (43,9 g).
III. Pinus sylvestris (1).
Inwentarz (Tabl. XXXIV/67): **1.** Popielnica: ok. 40 fragmentów naczynia cienkościennego, nieprzepalonego

o powierzchniach czernionych, gładkich, matowych; brak domieszki schudzającej; zachowany ornament niewielkich odciskanych dołeczków. Grupa II. **2.** 24 fragmenty silnie przepalonej, dolnej partii naczynia, dno wyodrębnione w nóżkę, płaskie; lekko ukośne kanelury sięgają do nasady dna. Średn. dna 8 cm. Prawdopodobnie typ II/3. **3.** Cztery fragmenty górnej części miseczki o brzegu krótkim, wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona; powierzchnia gładka; niewielka ilość domieszki piasku. Typ VI/2. **4.** Dwa fragmenty brzegu naczynia silnie przepalonego. **5.** 25 fragmentów silnie zniszczonego naczynia cienkościennego o powierzchniach gładkich; brak domieszki. **6.** Ok. 20 niecharakterystycznych fragmentów drobnych naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób 68 (odc. 29)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego (?), zniszczony (Tabl. XXXIV/68).
Grób zniszczony współczesnym wkopem, na jego dnie na głęb. 65 cm od powierzchni gruntu grot broni drzewcowej (1), leżący ostrzem ku górze na zniszczonym naczyniu ceramicznym (2) (rozsypało się po wydobyciu). Jego dno uchwycono *in situ* w spągu jamy grobowej o wypełnisku szaro-czarnym (miąższość 13 cm). Na dnie przepalone kości ludzkie.
I. Mężczyzna, osobnik dorosły (281,4 g).
Inwentarz (Tabl. XXXIV/68): **1.** Grot broni drzewcowej, żelazny. W górnej części liścia pierwotnie ornament z inkrustacją srebrem[101]. Dług. całk. 17,4 cm (G), dług. liścia (L) 12,1 cm, szer. liścia 2,5 cm (A), średn. światła tulei 1,5 cm. Waga 45 g. Typ X. **2.** Drobne fragmenty silnie zniszczonej popielnicy w tym dno lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnia czerniona, gładka, matowa; domieszka niewielkiej ilości piasku. Średn. dna 8 cm. Grupa II.
Datowanie: B_2 (?).

Grób 69 (odc. 33, 34 i poszerzenie w kierunku E)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XXXIV/69).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 64×50 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 11 cm). Wypełnisko szaro-brązowe, w centrum fragmenty naczyń i przepalone ludzkie szczątki kostne. W części S jamy grobowej pionowo igła (1), obok niej nit (2).
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (<senilis) (185,7 g).
Inwentarz (Tabl. XXXIV/69): **1.** Igła żelazna, zgięta dwukrotnie. Po obu stronach uszka pionowy żłobek. Dług. 7,7 cm, średn. 0,2 cm, dług. uszka 0,5 cm. Typ II. **2.** Nit żelazny z kolistą, wypukłą główką. Nóżka w przekroju okrągła, zaklepana w drobnym czworokątnym fragmencie przedmiotu żelaznego, o średn. 0,3 cm. Średn. główki 0,7 cm, grub. przedmiotu (lub ścianki połączonej nitem) ok. 0,7 cm. **3.** Sześć fragmentów górnej części średniościennej czarki o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi lekko ściętej od wewnątrz, brzusiec zaokrąglony; powierzchnia ceglasta, gładka; brak widocznej domieszki schudzającej. Średn. wylewu 10 cm. **4.** Cztery fragmenty średniościennej miseczki o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany; powierzchnia gładka; niewielka ilość domieszki piasku. Średn. wylewu 9 cm. Typ VI/2. **5.** 11 drobnych fragmentów górnej części cienkościennego naczynia o krawędzi ściętej; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **6.** 19 fragmentów silnie zniszczonego naczynia o powierzchni zewnętrznej gładkiej; powierzchnia wewnętrzna zniszczona; brak domieszki schudzającej; na brzuścu pozioma linia ryta, pod nią ukośne linie ryte. **7.** Jeden fragment taśmowatego ucha o przekroju prostokątnym; powierzchnia gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **8.** Trzy fragmenty ostro profilowanego brzuśca naczynia średniościennego o powierzchniach brunatnych, gładkich; brak widocznej domieszki schudzającej. **9.** Dwa fragmenty brzuśców naczyń o powierzchniach gładkich; niewielka ilość domieszki piasku. **10.** Dziesięć fragmentów brzuśców naczyń silnie przepalonych. **11.** Ok. 100 niecharakterystycznych fragmentów naczyń cienko- i średniościennych o powierzchniach gładkich; domieszka piasku.
Datowanie: B_2.

Grób 70 (odc. 33)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXXIV/70).
Na głęb. 27 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (40×30 cm), w przekroju trójkątnej (miąższość 19 cm). Wypełnisko szaro-brązowe z czarno-szarą warstwą w połowie głębokości i w spągu. W jamie fragmenty naczyń oraz niewielka liczba przepalonych kości ludzkich. Na S od jamy grobowej wisiorek wiaderkowaty (1).
I. Płeć nieokreślona, infans I (5,1 g).
Inwentarz (Tabl. XXXIV/70): **1.** Mały wisiorek wiaderkowaty żelazny[102]. Wys. 1,1 cm. Wys. cylindra 0,8 cm, średn. cylindra 0,8 cm, grub. blaszki 0,09 cm. Typ II, odm. 1. **2.** Siedem ułamków górnej części cienkościennej

[101] Zdobienie utracone podczas zabiegów konserwatorskich. Brak bliższych informacji na temat ornamentyki.

[102] Wisiorek wiaderkowaty został znaleziony obok obiektu 70. Jego związek z grobem uznano za wysoce prawdopodobny i włączono do inwentarza tego zespołu grobowego.

wazy wykonanej na kole garncarskim, brzeg wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, u nasady brzegu dookolna plastyczna listwa, brzusiec ostro profilowany; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 16 cm. **3.** Jeden drobny fragment pierścienia z dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka, siwa; brak widocznej domieszki. **4.** Osiem drobnych fragmentów cienkościennego naczynia o brzegu krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, załom brzuśca wyraźnie zaznaczony; powierzchnia brązowa, gładka; domieszka pojedynczych ziaren tłucznia kamiennego; na powierzchni zewnętrznej delikatnie ryte ukośne linie. **5.** Cztery drobne fragmenty dna naczynia, o zniszczonych powierzchniach; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **6.** 18 drobnych fragmentów brzuśców naczyń o powierzchniach szorstkich; domieszka piasku.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 71 (odc. 33)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XXXV/71).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 60×50 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 17 cm). W stropie jamy zniszczona górna część popielnicy. Pod nią *in situ* dolna część naczynia oraz trzy ułamki *terra sigillata*. Wypełnisko szaro-brązowe z przepalonymi kośćmi ludzkimi wokół urny.
I. Płeć nieokreślona, infans II/iuvenis (12,4 g).
Inwentarz (Tabl. XXXV/71): **1.** Przepalony fragment naczynia *terra sigillata*, zdeformowany w ogniu stosu. Drag. 37 (?), *ovolo* Kiss. 5.5 (słabo czytelne), ozdobna sztabka Pfaffenhofen 10 (Kiss. 6. 85). Helenius, Pfaffenhofen. **2.** Przepalony fragment naczynia *terra sigillata* Drag. 37, tancerka na prawo Pfaffenhofen 29 (Kiss 4.9), wojownik (Apollo) Pfaffenhofen 28 (Kiss 4.2). Helenius, Pfaffenhofen. **3.** Fragment krążka stopki, nadpalony, z naczynia Heleniusa z Pfaffenhofen. Wym. 2,5×1,5 cm. **4.** Dziewięć fragmentów przedmiotu żelaznego, z cienkiej blaszki. Wym. 0,5–1,1×0,4–0,9 cm, grub. 0,03–0,08 cm[103]. **5.** Popielnica: dolna część garnka o brzuścu jajowatym, dno wyodrębnione poprzez rozciągnięcie ścianek, płaskie; powierzchnia ceglasto-brunatna, szorstka; domieszka piasku i tłucznia kamiennego średnioziarnistego, pojedyncze ziarna tłucznia gruboziarnistego; ornament ukośnych, płytkich linii rytych sięgających do dna naczynia. Średn. dna 17,6 cm. Typ V/2. **6.** Jeden fragment brzegu naczynia cienkościennego o krawędzi ściętej; domieszka piasku. **7.** Jeden fragment naczynia silnie przepalonego. **8.** Dwa fragmenty cienkościennego naczynia kultury mierzanowickiej, w tym jeden z odciskiem sznura. Na złożu wtórnym[104].
Datowanie: C_1.

Grób 72 (odc. 33)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XXXV/72).
Na głęb. 28 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (44×32 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 25 cm). W jamie o wypełnisku szaro-brązowym przepalone kości ludzkie oraz fragmenty naczyń, w tym *terra sigillata*. W stropie nit, poniżej – fragmenty imacza.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (2,7 g).
Inwentarz (Tabl. XXXV/72): **1.** Dwa fragmenty środkowej części imacza żelaznego. Jeden z częściowo zachowaną, rozszerzającą się trapezowato płytką. Wym. 5,2×2,4 i 4,7×1,9 cm, grub. blachy 0,1 cm. Typ Jahn 9 / Zieling T. **2.** Nit żelazny od imacza; z płasko-wypukłą główką, o nóżce w przekroju kolistej (średn. 0,26 cm), której koniec zaklepany w niewielkim fragmencie przedmiotu żelaznego. Typ Zieling E. Wys. 1,6 cm, średn. główki 0,7 cm, grub. ścianki połączonej nitem ok. 0,9 cm. **3.** Fragment dna naczynia *terra sigillata* ze śladem po oderwanym krążku stopki, miejscami nadpalony. Drag. 37 (?). Helenius, Pfaffenhofen (?). **4.** Jeden fragment brzegu naczynia o krawędzi ściętej prosto, pod wylewem linia ryta; powierzchnia brązowa, gładka; domieszka piasku. **5.** Jeden fragment brzuśca naczynia średniościennego z głębokimi odciskami paznokciowymi; powierzchnia szorstka; duża ilość domieszki piasku; brak śladów wtórnego przepalenia. **6.** Pięć fragmentów brzuśców naczyń średniościennych o powierzchniach zagładzanych; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Jeden fragment brzuśca średniościennego naczynia; powierzchnia brunatna, zagładzana; na największej wydętości brzuśca odciski palcowo-paznokciowe; domieszka szamotu i piasku. **8.** Pięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: C_{1a}.

Grób 73 (odc. 33)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXXVI/73).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 55 cm), w przekroju nieregularnie workowaty (miąższość 30 cm). W wypełnisku szaro-brązowym przepalone kości ludzkie, fragmenty

[103] Wydobyte spomiędzy przepalonych kości ludzkich podczas analizy antropologicznej. Brak numeru inwentarzowego.

[104] Por. rozdział VI.12.

naczyń, w tym *terra sigillata* oraz ułamek zapinki. W centrum jamy workowata czarno-szara struktura od poziomu dna. W części N jamy fragmenty od zapinki, w części S – fragment przedmiotu z kości (2).
I. Płeć nieokreślona, infans I (7,3 g).
Inwentarz (Tabl. XXXVI/73): **1.** Dwa fragmenty zapinki z wysoką pochewką: kabłąk ze stopu miedzi, sprężyna żelazna. Nóżka wyodrębniona, zakończona profilowanym guzkiem. Kabłąk i nóżka o przekroju wielobocznym; 14-zwojowa sprężyna na ośce, bez igły. Wys. 3,1 cm, szer. sprężyny 3,4 cm. Zbliżona do typu A.VII.193. **2.** Fragment gładkiego pierścienia, wykonanego z z poroża jelenia lub z kości metapodialnej dużego zwierzęcia (bydła, konia lub jelenia). Lekko zdeformowany w ogniu stosu. Grub. 0,47 cm, szer. obrączki 1,15 cm, rekonstruowana średn. wewn. ok. 1,5 cm. **3.** Dwa fragmenty krawędzi naczynia *terra sigillata*, składanka, częściowo zdeformowane w ogniu stosu. Drag. 37 (?), *ovolo* Kiss 5.5. Helenius, Pfaffenhofen. **4.** Jeden fragment naczynia *terra sigillata*. Nieokreślony. Wym. 3,0×3,0 cm. **5.** Zrekonstruowane naczynie średniościenne o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi lekko ściętej ukośnie, załom brzuśca wyraźnie zaznaczony, dno wyodrębnione, płaskie; powierzchnia gładka; domieszka dużej ilości piasku, pojedyncze ziarna średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Średn. wylewu 16 cm; średn. dna 10 cm. **6.** Zrekonstruowana czarka, o brzegu krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony, największa wydętość brzuśca powyżej połowy wysokości naczynia, dno niewyodrębnione, płaskie; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. Zrekonstruowana średn. wylewu 11,5 cm, średn. dna 7,0 cm, wys. 7,9 cm. **7.** Dziewięć fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku i średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Siedem fragmentów naczynia średniościennego o brzegu wychylonym na zewnątrz, lekko pogrubionym od zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec słabo zaokrąglony, dno wyodrębnione poprzez rozciągnięcie ścianek, płaskie, na brzuścu odciski paznokciowe z wałkiem gliny; powierzchnia brunatna, zagładzana; duża ilość domieszki piasku, pojedyncze ziarna średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Średn. wylewu 18,0 cm, średn. dna 13,0 cm. Typ V/2. **9.** Dwa fragmenty silnie przepalonych naczyń. **10.** Ok. 50 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: C_1.

Grób 74 (odc. 35)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XXXVI/74).
Na głęb. 28 cm od powierzchni gruntu nerkowaty zarys jamy grobowej (wym. 64×40 cm), w przekroju lejkowatej (miąższość 28 cm). Wypełnisko szaro-brązowe. W centrum na różnych głębokościach poziome warstewki szarego wypełniska, pomiędzy nimi przepalone kości ludzkie, tworzące skupisko o średn. 15 cm i głęb. 12 cm. Pod nimi fragment umba. Układ nawarstwień sugeruje użycie popielnicy organicznej (?).
I. Mężczyzna (?), osobnik dorosły (28,5 g).
Inwentarz (Tabl. XXXVI/74): **1.** Żelazny grot broni drzewcowej. Dług. całk. 22,9 cm (G), dług. liścia 16,8 cm (L), szer. liścia 4,5 cm (A), grub. liścia 0,5 cm (a). Grot mocowany do drzewca żelazną przetyczką. Waga 153 g. Typ VI.1. **2.** Kryza umba żelaznego w 11 fragmentach i ułamek trzonka nitu. Średn. rekonstruowana ok. 17,0 cm, grub. blachy 0,2 cm. **3.** Dziesięć niecharakterystycznych fragmentów brzuśców naczyń cienko- i średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku. **4.** Ok. 50 silnie przepalonych fragmentów naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób 75 (odc. 37)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XXXVII/75).
Na głęb. 35 cm od powierzchni gruntu kolisty, nieregularny zarys zniszczonej jamy grobowej (średn. 70 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 11 cm). W centrum spągu jamy o szarym wypełnisku przepalone kości ludzkie oraz fragmenty naczyń.
I. Mężczyzna, adultus (130,6 g).
III. Pinus sylvestris (1).
Inwentarz (Tabl. XXXVII/75): **1.** 11 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **2.** 16 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń. **3.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu niewyodrębnionym, lekko nachylonym do wewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, poniżej brzegu pozioma linia ryta; powierzchnia czerniona, gładka; domieszka piasku.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 76 (odc. 37)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXXVII/76).
Na głęb. 30 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (65×40 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 18 cm). W stropie szarego wypełniska fragmenty naczyń oraz przepalone kości ludzkie.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (81,7 g).
III. Pinus sylvestris (1).
Inwentarz: 1. Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej; brak domieszki schudzającej. **2.** Trzy fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna o zniszczonej powierzchni wewnętrznej,

zewnętrzna – zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **3.** Ok. 50 niecharakterystycznych fragmentów brzuśców naczyń średniościennych o powierzchniach szorstkich i zagładzanych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego i piasku. **4.** Jeden fragment naczynia z ukośnymi nacięciami na załomie brzuśca, nieprzepalony (atrybucja kulturowa nieokreślona).
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

Grób 77 (odc. 37)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XXXVII/77).
Na głęb. 37 cm od powierzchni gruntu owalny słabo wyróżniający się zarys owalnej jamy grobowej, uchwyconej w części spągowej (wym. 60×40 cm). Nie zadokumentowano przekroju obiektu. W szaro-żółtym piasku przepalone kości ludzkie, ułamki grzebienia (1) oraz fragmenty naczyń.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (29,9 g).
Inwentarz (Tabl. XXXVII/77): **1.** Fragment trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia (?), z nitem żelaznym o przekroju czworokątnym. Wym. 1,7×0,9 cm, grub. płytki 0,3 cm. **2.** Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń, w tym jeden silnie przepalony. **3.** Pięć fragmentów części przydennej naczynia wraz z fragmentem niewyodrębnionego dna; powierzchnie czernione, silnie zniszczone, starte; domieszka piasku; słabo widoczny ornament płytko rytych, ukośnych linii. **4.** 25 fragmentów brzuśców naczyń o powierzchniach szorstkich i zagładzanych; domieszka tłucznia kamiennego, średnioziarnistego i piasku.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.
Uwagi: Brak dokumentacji polowej profilu grobu.

Grób 78 (odc. 37)
Ciałopalny, popielnicowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XXXVII/78).
Na głęb. 50 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 55 cm), w przekroju workowatej (miąższość 45 cm). Wypełnisko szaro-brązowe z kilkoma niewielkimi węglami drzewnymi (próbka niepobrana, nieanalizowane). W jamie nieznacznie uszkodzona popielnica, nad nią trzykrotnie zgięty miecz, sztychem ku górze. W górnej partii naczynia umbo, skierowane kolcem na zewnątrz, w stronę miecza. Od strony S tuż przy brzuścu popielnicy w pozycji pionowej grot broni drzewcowej, częściowo poza jamą grobową. W naczyniu przepalone kości ludzkie, ułamki grzebienia (4) i kolista zawieszka z poroża (5). Przepalone szczątki ludzkie i zwierzęce również w jamie, poza urną.
I. Mężczyzna, osobnik dorosły (2850 g).
II.1. Kura (3); 2. Świnia (6).
Inwentarz (Tabl. XXXVII–XXXIX/78): **1.** Miecz żelazny, zgięty. Dług. całk. 77,7 cm, dług. ostrza 66,2 cm, grub. ostrza 0,3–0,5 cm, szer. 4,6–4,9 cm, dług. rękojeści 11,5 cm. Waga 498 g. Typ *Lachmirowice-Apa*. **2.** Grot broni drzewcowej, żelazny, mocowany do drzewca żelazną przetyczką. Dług. całk. 27,4 cm (G), szer. liścia 4,6 cm (A). Waga 160 g. Typ VI/1. **3.** Umbo żelazne z tępym kolcem o okrągłym przekroju. Kryza zachowana w postaci małego fragmentu o wym. 3,6×1,4 cm. Wys. 11,8 cm, średn. 11,5 cm, grub. blachy 0,24 cm. Typ Jahn 7a / Zieling B2 (B2b?). **4.** Liczne drobne fragmenty trójwarstwowego grzebienia z poroża jelenia, z dwoma nitami żelaznymi. Płytki zdobione koncentrycznymi kółkami różnej wielkości. Grub. 0,21–0,24 cm, dług. nitów 0,7 i 1,1 cm. Typ I. **5.** Cztery fragmenty płasko-kulistego przedmiotu z poroża jelenia, z centralnym otworkiem. Zawieszka lub pacior mieczowy (?). Średn. 4,0 cm, średn. otworka klepsydrowatego 0,55 cm i 0,65 cm, grub. płytki 0,9 cm. Waga 11 g. **6.** Popielnica: naczynie dwustożkowate o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona, umieszczona tuż pod wylewem, dno lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnia brunatna chropowacona, w partii wylewowej zagładzana; duża ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego i pojedyncze ziarna tłucznia gruboziarnistego. Średn. wylewu 30 cm, średn. dna 18 cm, wys. 26,5 cm. Typ V/2. **7.** Ok. 40 fragmentów naczynia średniościennego silnie przepalonego o powierzchni gładkiej; brak domieszki schudzającej; pojedyncza linia ryta. **8.** Jeden fragment brzuśca naczynia średniościennego o powierzchni zagładzanej; domieszka piasku.
Datowanie: B_{2b}.

Grób 79 (odc. 38)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XL/79).
Na głęb. 20 cm od powierzchni gruntu wydłużony, nieregularny zarys jamy grobowej (wym. 138×50 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 24 cm). Wypełnisko szaro-brązowe. W jamie od poziomu stropu rozproszone przepalone kości ludzkie, węgle drzewne (próbka niepobrana, nieanalizowane) oraz fragmenty naczyń. Dno naczynia (3) w centrum jamy na głęb. 6 cm od stropu obiektu, w stropie jamy – igła.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (316,3 g).
Inwentarz (Tabl. XL/79): **1.** Dwa drobne fragmenty stopionego szkła, silnie skorodowane, barwy nieokreślonej. Waga poniżej 1 g. **2.** Cztery fragmenty igły żelaznej, w tym jeden z częścią uszka. Dług. 1,0, 1,1, 1,2 i 0,7 cm, średn. 0,2 cm. Typ II. **3.** Dolna część lekko przepalonej wazy o brzuścu zaokrąglonym, dno wyodrębnione w stopkę, płaskie; naczynie średniościenne;

powierzchnia brunatna, gładka; domieszka pojedynczych ziaren piasku i szamotu; największa wydętość brzuśca podkreślona płytko rytą linią. Średn. dna 7,4 cm. Typ I/3. **4.** Dwa fragmenty górnej części naczynia średniościennego o brzegu łukowato wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka piasku. Grupa V. **5.** Sześć fragmentów górnej części naczynia o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, trójkątnie pogrubionym, krawędź lekko ścięta ukośnie; powierzchnia gładka, prawdopodobnie czerniona; brak domieszki schudzającej. **6.** 17 fragmentów brzegów naczyń, o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie gładkie i zagładzane; domieszka piasku. **7.** Dwa fragmenty miseczki o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. Typ VI/2. **8.** Jeden fragment ucha kolankowatego o przekroju prostokątnym; powierzchnia zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **9.** Cztery fragmenty silnie przepalonego, uformowanego w stopkę dna naczynia. **10.** Pięć fragmentów brzuśców naczynia średniościennego o powierzchni brunatnej, szorstkiej; domieszka piasku, niewielka ilość domieszki szamotu; ornament głęboko rytej kratki. Grupa V. **11.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczynia średniościennego o powierzchni gładkiej, prawdopodobnie czernionej; brak domieszki schudzającej; słabo czytelny ornament odcisków trójkątnego stempelka (drewienka?). **12.** Dwa fragmenty silnie przepalonego, średniościennego naczynia o powierzchni gładkiej; brak domieszki; słabo czytelny ornament linii poziomej i odchodzących od niej dwóch linii pionowych. **13.** Jeden drobny fragment naczynia średniościennego; domieszka piasku; ornament nieregularnie rozmieszczonych odcisków paznokciowych. **14.** 27 fragmentów cienkościennego naczynia o brzuścu ostro profilowanym; powierzchnia gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **15.** 28 fragmentów silnie przepalonych, średniościennych naczyń w tym fragment płaskiego dna; niewielka ilość domieszki piasku. **16.** Ok. 200 fragmentów drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń średnio- i cienkościennych.
Datowanie: B_2.

Grób 80 (odc. 39)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XL/80).
Na głęb. 27 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 50 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 14 cm). W jasnoszarym wypełnisku zniszczonej jamy grobowej dolna część popielnicy. W niej przepalone ludzkie szczątki kostne oraz fragment zapinki (1). W części S jamy grobowej bezpośrednio przy popielnicy miseczka (3).
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (243,9 g).
Inwentarz (Tabl. XL/80): **1.** Fragment zapinki ze stopu miedzi: 14-zwojowa sprężyna z cięciwą i igłą, osadzona na ośce z jednym guzkiem. Wys. 2,7 cm, dług. sprężynki 3,2 cm. Grupa A.VII (?). **2.** Ok. 160 fragmentów dolnej części popielnicy, dno wyodrębnione poprzez rozciągnięcie ścianek, płaskie; naczynie średniościenne; powierzchnia zagładzana; domieszka dużej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i pojedyncze ziarna tłucznia gruboziarnistego oraz piasku. Średn. dna 14 cm. Grupa III lub V. **3.** Miseczka o brzegu niewyodrębnionym, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony, dno wklęsłe; powierzchnia gładka; niewielka ilość domieszki piasku. Średn. wylewu 7,2 cm, wys. 3,8 cm. Typ VI/2. **4.** Cztery fragmenty naczyń silnie przepalonych.
Datowanie: C_1.

Grób 81 (odc. 39)
Ciałopalny, jamowy, z resztkami stosu pogrzebowego (Tabl. XLI/81).
Na głęb. 26 cm od powierzchni gruntu nieregularny, owalny zarys jamy grobowej (wym. 100×56 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 23 cm). Wypełnisko szaro-brązowe, na obrzeżach – szare. W stropie jamy ułamki przepalonych kości ludzkich oraz fragmenty naczyń, ponadto paciorek, igła i fragmenty przedmiotów ze stopu miedzi.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (54,4 g).
III. Pinus sylvestris (5).
Inwentarz (Tabl. XLI/81): **1.** Paciorek dwustożkowaty z niebieskiego przezroczystego szkła, lekko nadtopiony. Wys. 0,6 cm, średn. 0,9 cm[105]. **2.** Igła żelazna z uszkodzonym uszkiem. Dług. 7,1 cm. Średn. 0,2 cm. Typ II. **3.** Drucik ze stopu miedzi, hakowato zagięty: fragment szpili (?). Dług. 1,4 cm, średn. 0,2 cm. **4.** Stopiony fragment przedmiotu ze stopu miedzi. Wym. 1,2×0,8×0,4 cm. Waga ok. 1 g. **5.** Dwa fragmenty lekko wychylonych brzegów naczyń średniościennych, krawędzie zaokrąglone; powierzchnie zagładzane; domieszka średniościennego tłucznia kamiennego. **6.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń cienkościennych; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **7.** Dwa fragmenty silnie przepalonego, wałeczkowatego ucha o przekroju kolistym; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Jeden fragment niewyodrębnionego, płaskiego

[105] Dwie torebki o numerze MR/A/87/83. W jednej znajdował się paciorek opisany powyżej w katalogu, z metryczką wypełnioną tylko częściowo, w drugiej – z adnotacją *wystawa* – paciorek znaleziony luźno w odcinku 2 (MR/A/148/77).

dna; powierzchnia zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **9.** 75 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **10.** Ok. 100 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; domieszka piasku i średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
Datowanie: B_2–C_1.

Grób 82 (odc. 44)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego, zniszczony (Tabl. XLI/82).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 40 cm), o przekroju nieckowatym (miąższość 12 cm). W jasnoszarym wypełnisku przechylona dolna część popielnicy i fragmenty innych naczyń. W zachowanej partii popielnicy przepalone kości ludzkie i zwierzęce, wisiorek wiaderkowaty (3), igła we fragmentach (4), paciorek (1) i grudki stopionych kolejnych paciorków (2).
I. Płeć nieokreślona, infans I (43,1 g).
II. Świnia (2).
Inwentarz (Tabl. XLI/82): **1.** Stopiony paciorek ze szkła przezroczystego jasnozielonego. Wym. 2,2×1,4×0,9 cm. Waga 3 g. **2.** Cztery grudki stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego. Silnie skorodowane z licznie wtopionymi fragmentami kości. Waga 7 g. **3.** Mały wisiorek wiaderkowaty z żelaza. Wys. 1,3 cm, wys. cylindra 0,92 cm, średn. cylindra 0,58 cm. Typ I, odm. 1. **4.** Środkowa część igły żelaznej, nadtopionej. Dług. 3,1 cm, średn. 0,25 cm. **5.** Popielnica: waza o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi ściętej, brzusiec ostro profilowany, największa wydętość brzuśca umieszczona powyżej połowy wysokości naczynia, dno wyodrębnione, płaskie; naczynie średniościenne; powierzchnia czerniona, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. Średn. dna 10,2 cm. Typ II/3. **6.** Zrekonstruowana miseczka (12 fragmentów) o brzegu krótkim, wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony; powierzchna gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 8 cm. Typ VI/2. **7.** Silnie przepalona czarka o brzegu lekko wychylonym, krawędzi zaokrąglonej, maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona, dno wyodrębnione, płaskie; powierzchnia gładka, brunatno-szara; domieszka piasku. Wys. ok. 10 cm. **8.** 24 fragmenty naczyń silnie przepalonych. **9.** Ok. 80 bardzo drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób 83 (odc. 45)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XLII/83).
Na głęb. 22 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (wym. 106×66 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 32 cm). W centrum jamy o szaro-brązowym wypełnisku popielnica, obok niej fragmenty kolejnych naczyń. W popielnicy dwie zapinki, igła i przepalone szczątki kostne – te również na zewnątrz w jamie. Przy zewnętrznej krawędzi urny przęślik.
I. Płeć nieokreślona, adultus/maturus (1030 g).
II. Ptak (1).
Inwentarz (Tabl. XLII–XLIII/83): **1.** Zapinka ze stopu miedzi, z metopą na nóżce. Kabłąk profilowany, w przekroju trapezowaty. Dług. 5,1 cm. Waga 3 g. Typ A.VI.158. **2.** Fragment zapinki ze stopu miedzi. Część igły i sprężynki. Dług. 2,7 cm. **3.** Igła żelazna, o zgiętej końcówce trzonu. Po obu stronach uszka pionowy żłobek. Dług. 10,8 cm, średn. 0,2 cm, wym. wewn. uszka 0,5×0,1 cm. Typ II. **4.** Przęślik gliniany, dwustożkowaty. Na obu ściankach zdobiony głęboko nacinanymi pionowymi i skośnymi liniami. Na obwodzie kilka nacięć pionowych i linia ryta. Na jednej ściance pomiędzy liniami cztery odciśnięte dołki. Wys. 2,3 cm, średn. 3,4 cm. Wierzchołki lekko wklęsłe o średn. 1,7 i 1,8 cm. Średn. otworu 0,6 cm. Waga 25 g. **5.** Dziewięć fragmentów naczynia wykonanego na kole garncarskim, dno wyodrębnione pierścieniowato; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. dna 6,2 cm. **6.** Popielnica: naczynie dwustożkowate, średniościenne o brzegu niewyodrębnionym, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi ściętej, maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona, umieszczona tuż pod wylewem, dno lekko wyodrębnione, płaskie; od załomu brzuśca do dna ornament płytko rytej kratki, powyżej załomu brzuśca słabo widoczny dookolny rząd odcisków palcowych; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia kamiennego. Średn. wylewu 19,0 cm, średn. dna 15,0 cm, wys. 18,5 cm. Typ V/2. **7.** Pucharek o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi lekko ściętej, brzusiec ostro profilowany, dno wyodrębnione w wysoką nóżkę; na brzuścu, poniżej załomu dwa rzędy nalepianych, stożkowatych guzków, tzw. ornament jeżowaty; powierzchnia gładka, szara; domieszka piasku. Średn. wylewu ok. 10 cm, średn. dna 5,5 cm, wys. 10,5 cm. **8.** Miseczka o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi lekko ukośnie ściętej, brzusiec ostro profilowany, największa wydętość brzuśca umieszczona nisko, przy dnie, dno wklęsłe; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 6 cm, wys. 4,8 cm. Typ VI/2. **9.** 33 fragmenty czarki o krótkim brzegu, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony, o największej wydętości brzuśca powyżej połowy wysokości naczynia, dno niewyodrębnione, płaskie; na największej wydętości brzuśca dwa guzy z przewężeniem osadzone czopowato, poniżej załomu brzuśca

linie ryte sięgające do dna; powierzchnia zagładzana; domieszka piasku, niewielka ilość domieszki tłucznia kamiennego średnioziarnistego. **10.** 20 fragmentów silnie przepalonej, zdeformowanej wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, dno płaskie; niewielka ilość domieszki piasku. **11.** 20 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **12.** Ok. 100 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń średniościennych.
Datowanie: C_1.
Uwagi: Według dziennika badań B. Błaszczyk: *Popielnica obsypana resztkami stosu*. W jamie nie zadokumentowano węgli drzewnych.

Grób 84 (odc. 45)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XLIII/84).
Na głęb. 20 cm od powierzchni gruntu owalny zarys jamy grobowej (112×90 cm), w przekroju nieckowaty (miąższość 30 cm). Wypełnisko szaro-brązowe, w nim w rozproszeniu, głównie w partii stropowej, przepalone kości ludzkie i duża liczba fragmentów naczyń. W stropie grobu zapinka we fragmentach (1). W odległości 60 cm od grobu nożyk sierpikowaty (2).
I. Płeć nieokreślona, adultus (37,9 g).
Inwentarz (Tabl. XLIII/84): **1.** Dwa fragmenty zapinki ze stopu miedzi. Środkowa część kabłąka z grzebykiem i nóżka z grzebykiem, bez guzka. Grzebyki z dwoma bruzdkami, pierwotnie zapewne z inkrustacją. Wym. 2,1×1,5 i 1,9×1,7 cm, szer. grzebyka środkowego 2,2 cm, dolnego 1,8 cm. Zbliżona do typu A.IV.93. **2.** Nożyk sierpikowaty, żelazny. Trzpień łukowato odgięty do dołu w połowie długości, uformowany w uszko. Ostrze i tylec łukowate. Dług. ostrza 6,7 cm, maks. szer. ostrza 1,9 cm, grub. ostrza 0,1–0,2 cm, dług. trzpienia 3,4 cm. Waga 10 g. Grupa 2. **3.** Fragment przedmiotu ze stopu miedzi. Dwie koliste blaszki połączone nitem o rozklepanej główce. Średn. 0,8 cm. **4.** Cztery fragmenty wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany, największa wydętość brzuśca pogrubiona trójkątnie; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu ok. 20 cm. Typ II/2. **5.** 44 fragmenty cienkościennego naczynia o zaokrąglonym brzuścu; powierzchnia gładka; domieszka piasku; na największej wydętości brzuśca wstęga z linii rytych, wypełniona ukośnymi kreseczkami, pod nią trójkąty z linii rytych wypełnione dołeczkami; na jednym z fragmentów zachowana nasada ucha. Typ I/3. **6.** 14 silnie przepalonych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych. **7.** Sześć fragmentów płaskiego dna grubościennego naczynia; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Jeden fragment brzuśca naczynia o powierzchni szorstkiej; domieszka piasku; ornament głęboko rytej kratki. **9.** Jeden fragment brzuśca naczynia; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej; ornament pionowych i ukośnych linii rytych. **10.** Jeden fragment silnie przepalonego brzuśca naczynia; zachowane trzy poziome linie ryte. **11.** 88 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **12.** Ok. 100 niecharakterystycznych drobnych fragmentów naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób 85 (odc. 45)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XLIII/85).
Na głęb. 28 cm od powierzchni gruntu nieregularny zarys jamy grobowej (wym. 100×70 cm), w przekroju nieckowatej (miąższość 26 cm). Wypełnisko szaro-brązowe, w części centralnej – brązowe. W stropie fragmenty naczyń, w tym silnie przepalonych, a na całej powierzchni od stropu do spągu: przepalone szczątki ludzkie.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (9,8 g).
Inwentarz: 1. Jeden fragment cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **2.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych o krawędzi zaokrąglonej; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia; domieszka piasku. **4.** Jeden silnie przepalony guz ze ścianki naczynia. **5.** 20 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **6.** 28 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; domieszka tłucznia kamiennego.
Datowanie: młodszy okres wpływów rzymskich.

Grób 86 (odc. 45, 46)
Ciałopalny, popielnicowy, bez resztek stosu pogrzebowego, uszkodzony (Tabl. XLIV/86).
Na głęb. 24 cm od powierzchni gruntu kolisty zarys jamy grobowej (średn. 50 cm), w przekroju półkolisty (miąższość 33 cm). Wypełnisko szaro-brązowe. W jamie popielnica, uszkodzona w górnej partii. Nad nią ludzkie szczątki kostne. Na urnie kolcem do dołu umbo, w nim również przepalone kości ludzkie i uchwyt na szplincie. Na umbie duży fragment miseczki wykonanej na kole garncarskim. Fragmenty innych naczyń obok popielnicy i nad nią. Pod umbem przepalone szczątki kostne i nóż, a pod nimi krzesiwo i nieco niżej sprzączka. Obok popielnicy pionowo (*wbite w ziemię*) dwa groty broni drzewcowej. Wśród przepalonych kości kulka ze stopu miedzi.
I. Mężczyzna, maturus (?) (1230 g).
Inwentarz (Tabl. XLIV–XLVI/86): **1.** Sprzączka żelazna o półkolistej ramie. Rama i kolec o przekroju czworokątnym. Wym. 4,0×3,8 cm, dług. kolca 4,0 cm. Waga

14 g. Typ ML D1. **2.** Grot broni drzewcowej, żelazny. Dług. całk. 19,1 cm (G), dług. liścia 12,9 (L), szer. liścia 2,2 cm (A), grub. liścia 0,5 cm, średn. tulei 1,6 cm. Grot mocowany do drzewca żelazną przetyczką, lekko ukośnie. Waga 65 g. Typ X. **3.** Grot broni drzewcowej z zadziorami, żelazny. Grot mocowany do drzewca żelazną przetyczką. Dług. całk. 20,9 cm (G), dług. liścia 13,3 cm (L), szer. liścia 4,8 cm (A), grub. liścia 0,3 cm, średn. tulei 1,9 cm. Waga 110 g. Typ A.2. **4.** Umbo żelazne, z zaczątkowym kolcem. Kryza częściowo zachowana, część uszkodzona, intencjonalnie wygięta ku górze. Wys. 10,5 cm, średn. 15,0 cm. Typ Jahn 6 / Zieling F1. Zachowane cztery nity (średn. główki 1,2–1,4 cm, wys. 1,6 cm), z których trzy ornamentowane: w centrum kółko, od którego promieniście odchodzi osiem do dziewięciu linii nacięć, jeden z dodatkową linią na obwodzie główki nitu. Prawdopodobnie pierwotnie inkrustowane. Typ Zieling D. **5.** Kolisty uchwyt żelazny na szplincie. *Kółko z drutu żelaznego z zaciśniętą podwójną sztabką zagiętą na końcu haczykowato. Średn. kółka 3,9 cm, dług. całk. 8,3 cm*[106]. **6.** Nóż żelazny, z obustronnie, lekko łukowato wyodrębnionym trzpieniem. Tylec łagodnie łukowaty. Dług. całk. 14,1 cm, dług. trzpienia 3,2 cm, maks. szer. ostrza 2,1 cm. Waga 25 g. Typ IIa. **7.** Krzesiwo żelazne, sztabkowate. Dług. 9,9 cm, szer. sztabki 0,7–1,0 cm, grub. 0,3–0,4 cm. Typ IA3c. **8.** Stopiona kuleczka ze stopu miedzi. Średn. 0,5 cm. Waga poniżej 1 g. **9.** Popielnica: naczynie średniościenne, brzeg wyodrębniony, wychylony na zewnątrz, krawędź lekko ścięta ukośnie, brzusiec ostro profilowany, podkreślony dookolną linią rytą, dno wyodrębnione, płaskie, na załomie brzuśca zachowana nasada pojedynczego ucha; od załomu brzuśca do dna sześć grup po dwie kanelury zakończone na załomie brzuśca i przy dnie kolistym wgłębieniem, pomiędzy grupami kanelur, poniżej załomu brzuśca trzy tworzące trójkąt dołeczki, nad dnem dookolny pierścień; powierzchnia czerniona, gładka, lekko błyszcząca; domieszka piasku. Średn. wylewu 24 cm, średn. dna 10 cm, wys. 17,5 cm. Typ II/3. **10.** 20 fragmentów silnie przepalonej misy o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, dno wklęsłe; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **11.** 11 fragmentów silnie przepalonej wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony; powierzchnia gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku; na największej wydętości brzuśca wstęga z linii rytych wypełniona nacięciami, pod nią trójkąty z linii rytych wypełnione dołeczkami. **12.** 17 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **13.** Sześć niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób 87 (odc. 47)
Ciałopalny, jamowy, bez resztek stosu pogrzebowego (Tabl. XLVI/87).
Na głęb. 32 cm od powierzchni gruntu nieregularny, zbliżony do kolistego zarys jamy grobowej (średn. 60 cm), w przekroju trójkątny (miąższość 28 cm). Wypełnisko brązowe. W centrum jamy grobowej, dno wazy (1) i fragmenty innych naczyń. Koncentracja przepalonych szczątków kostnych, *ze śladami patyny brązowej*, głównie w części środkowej jamy, nad naczyniem.
I. Kobieta (?), adultus (98,7 g).
Inwentarz (Tabl. XLVI/87): **1.** 32 fragmenty silnie przepalonej wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, dno wyodrębnione w stopkę, płaskie, na brzuścu ornament dwóch równoległych, poziomych, głęboko rytych linii, nad nimi zygzak z linii rytej, oraz pojedynczy dołek; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. dna 7,5 cm. Typ II/3. **2.** Jeden fragment miseczki o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi lekko ściętej, szyjka wydzielona, brzusiec ostro profilowany; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej; na brzuścu pionowe kanelury biegnące w kierunku dna. Średn. wylewu 10 cm. Typ VI/2. **3.** Osiem fragmentów silnie przepalonych brzegów naczyń. **4.** 11 fragmentów naczynia cienkościennego o powierzchni gładkiej, pierwotnie czernionej; brak domieszki schudzającej. **5.** Ok. 30 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób A (odc. 21)
Ciałopalny, popielnicowy, zniszczony (Tabl. XLVII/A). W 1974 roku w piaśnicy na polu Mieczysława Wróbla odkryto pozostałości zniszczonej popielnicy, a w niej dwa groty broni drzewcowej. Do muzeum przekazano tylko naczynie we fragmentach. W świetle dokumentacji szczątków kostnych „odkrywca" nie zebrał, natomiast wewnątrz naczynia zachowały się drobne ułamki kostne.
I. Płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.
Inwentarz (Tabl. XLVII/A): **1.** Grot broni drzewcowej. *Dobrze zachowany*. **2.** Grot broni drzewcowej o szerokim liściu i tulei w przekroju ośmiokątnej. *Przepalony, skorodowany, zgięty*. Typ VIII (?). **3.** Dziewięć fragmentów przydennej części grubościennej popielnicy o powierzchni brunatnej chropowaconej; domieszka dużej ilości gruboziarnistego tłucznia kamiennego. Grupa III lub V.
Datowanie: B_2–C_1.

[106] Opis przedmiotu (nr kat. MR/A/140/83) za kartą zabytku. Przedmiotu nie odnaleziono w zbiorach muzealnych.

Grób B (odc. 29)
Ciałopalny, zniszczony (Tabl. XLVII/B).
We wkopie współczesnym niszczącym powierzchnię cmentarzyska odkryto pozostałości grobu ciałopalnego w postaci przepalonych ludzkich szczątków kostnych, grotu broni drzewcowej, noża i sprzączki.
I. Płeć nieokreślona, osobnik dorosły (265,6 g).
Inwentarz (Tabl. XLVII/B): **1.** Sprzączka żelazna z ramą D-kształtną, bez skuwki, z ruchomym kolcem. Rama w przekroju czworokątna. Kolec z drobnym uszkodzeniem na końcu, zwężający się, w przekroju czworokątny. Wym. ramy 3,5×3,0 cm, dług. kolca 3,1 cm. Typ ML D1. **2.** Grot broni drzewcowej, żelazny. Liść lekko zgięty. Grot mocowany do drzewca żelazną przetyczką (niezachowana). Dług. całk. 21,8 cm (G), dług. liścia 15,7 cm (L), szer. liścia 4,5 cm (A), grub. liścia 0,4 cm (a), średn. tulei 1,6 cm. Waga 89 g. Typ VI.1. **3.** Nóż żelazny, z dwustronnie wyodrębnionym pod kątem prostym trzpieniem. Tylec lekko łukowaty. Dług. całk. 14,3 cm, dług. trzpienia 4,4 cm, maks. szer. ostrza 2,2 cm. Waga 29 g. Typ IIa. **4.** Dwa drobne brzegi naczyń cienkościennych, krawędź zaokrąglona; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden drobny fragment płaskiego, niewyodrębnionego dna naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **6.** 16 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **7.** 12 drobnych fragmentów naczyń.
Datowanie: B_2.

Grób C (odc. 14)[107]
Ciałopalny, popielnicowy, zniszczony (Tabl. XLVII/C). Obiekt oznaczony jako *skupisko ceramiki* odsłonięto w NE narożniku odcinka 14 na głęb. 29 cm od pow. gruntu. W warstwie brązowo-szarej próchnicy o średnicy ok. 40 cm i miąższości ok. 15 cm znaleziono ułamki naczyń, węgle drzewne i przepalone kości ludzkie.
I. Płeć nieokreślona, infans (3,4 g).
Inwentarz (Tabl. XLVII/C): **1.** 35 fragmentów nieprzepalonego, średniościennego naczynia, brzeg łukowato wychylony na zewnątrz, pogrubiony, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, szorstka, pod wylewem nierówna; domieszka dużej ilości piasku. Średn. wylewu 18 cm. Grupa V. **2.** Osiem fragmentów brzuśca cienkościennego naczynia; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku.
Datowanie: okres wpływów rzymskich.

[107] Skupisko ułamków naczyń, ludzkich szczątków kostnych i węgli drzewnych odkryte w odcinku 14 uznałyśmy za zniszczony pochówek i określiłyśmy jako grób C.

II.3. Materiały luźne (Tabl. XLVIII–LII)

Odcinek 1
Warstwa 0–20 cm
1. Krzesiwo żelazne, sztabkowate. Dług. 11,5 cm, szer. dolnej części 1,6 cm, grub. 0,5 cm. Typ IA2a (Tabl. XLIX:25). **2.** Jeden fragment silnie przepalonego, płaskiego, niewyodrębnionego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; domieszka piasku. **3.** Dwa drobne fragmenty górnej części naczynia, brzeg niewyodrębniony, cylindryczny, krawędź ścięta prosto; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Sześć fragmentów naczyń cienkościennych o powierzchniach silnie zniszczonych, startych; brak domieszki schudzającej. **5.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **6.** 42 silnie zniszczone, niecharakterystyczne fragmenty naczyń.
I. 18 ułamków przepalonych kości barwy jasnoszarej: płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (15,1 g).
II. Kość zwierzęca, przepalona (1).

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment płaskiego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; domieszka piasku. **2.** Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej. **3.** Jeden fragment przydennej części średniościennego naczynia; powierzchnie szorstkie; domieszka piasku. **3.** Siedem fragmentów naczyń cienkościennych, w tym cztery o powierzchni szarej, trzy o powierzchni brunatnej, gładkie; brak domieszki schudzającej. **4.** Jeden drobny fragment silnie przepalonego naczynia z pionowo przekłutym uszkiem. **5.** Dziesięć fragmentów naczyń silnie przepalonych. **6.** 25 fragmentów brzuśców naczyń; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku. **7.** Trzy drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń.
I. Drobny ułamek przepalonej kości barwy jasnobrązowej (0,5 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 2
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden drobny fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden fragment silnie zniszczonego kryzowatego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brązowa, starta, pierwotnie gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Dwa fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia jasnobrunatna, gładka; brak widocznej domieszki schudzającej. Średn. dna 14,0 cm (Tabl. LI:67). **4.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia cienkościennego wykonanego

na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej (Tabl. LI:68). **5.** Jeden fragment lekko wyodrębnionego, płaskiego dna cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **6.** Dwa fragmenty brzuśca średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka, starta, szara; brak domieszki schudzającej. **7.** Sześć drobnych fragmentów brzegów naczyń średniościennych; powierzchnia nierówna, zagładzana; domieszka szamotu. **8.** Cztery drobne fragmenty brzegu miseczki średniościennej, brzeg krótki, krawędź zaokrąglona; powierzchnia starta, pierwotnie zagładzana; brak widocznej domieszki schudzającej. **9.** Dwa silnie przepalone fragmenty dolnych części brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; niewielka ilość domieszki piasku. **10.** Jeden drobny fragment wyodrębnionego dna naczynia; powierzchnie zniszczone; domieszka niewielkiej ilości piasku. **11.** 46 fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne, nierówne, zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **12.** Ok. 75 fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie chropowacone; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i szamotu.
I. 14 ułamków przepalonych kości barwy jasnoszarej (2,5 g): płeć nieokreślona, maturus.

Warstwa 20–30 cm
1. Paciorek kulisty z ciemnoniebieskiego przezroczystego szkła, nadtopiony. Wys. 0,7 cm, średn. 0,9 cm. TM I.7[108] (Tabl. XLVIII:11). **2.** Fragment dwustożkowatego przęślika glinianego. Bieguny lekko wklęsłe. Ok. ½ całości. Powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. Wym. 2,2×2,9 cm, średn. otworu 0,6 cm (Tabl. XLIX:27). **3.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden fragment silnie przepalonego, pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole; powierzchnia zniszczona; domieszka piasku. **6.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg pogrubiony od zewnątrz, krawędź zaokrąglona; powierzchnia szara, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Trzy fragmenty wylewu średniościennego naczynia; brzeg niewyodrębniony, lekko wychylony na zewnątrz, krawędź ścięta prosto; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku, tłuczeń kamienny średnioziarnisty. **8.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych. **9.** Siedem fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **10.** 15 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **11.** 70 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne i brązowe, zagładzane i szorstkie; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego i piasku.
I. 70 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej: płeć nieokreślona, wiek nieokreślony (33 g).

Warstwa 30–40 cm
1. Grudka silnie stopionego szkła niebieskiego, z przywartymi drobnymi kośćmi. Wym. 1,7×0,7 cm. Waga poniżej 1 g (Tabl. XLVIII:12) **2.** Pięć fragmentów średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; na jednym fragmencie ornament dookolnych, plastycznych listew. **3.** Dwa fragmenty wylewu naczynia, brzeg lekko wychylony, krawędź ścięta prosto; powierzchnia zagładzana; domieszka piasku. **4.** Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych. **5.** Jeden fragment przydennej części naczynia średniościennego, dno lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnia gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **6.** Dziewięć fragmentów silnie zniszczonych naczyń; brak domieszki schudzającej. **7.** Ok. 50 fragmentów średniościennych naczyń; powierzchnie brązowe, zagładzane; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. 67 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (28,7 g), wśród nich szczątki osobnika dorosłego, mężczyzny (?).

Z wkopów w obrębie odcinka 3 (warstwa 20–40 cm)
1. Jeden fragment naczynia grubościennego wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg niewyodrębniony, łukowato wygięty na zewnątrz, krawędź lekko ukośnie ścięta od zewnątrz; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka piasku, niewielka ilość średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **3.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg niewyodrębniony, lekko pogrubiony od zewnątrz, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Trzy silnie zniszczone fragmentu brzegu naczynia; domieszka szamotu i średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **5.** Jeden fragment silnie przepalonego, grubego (4 cm) dna (?); ornament w postaci trójkąta z wstęgi z linii rytych wypełnionej dołeczkami. **6.** Pięć fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **7.** Ok. 120 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

[108] Zainwentaryzowany jako: nr kat. MR/A/148/77.

Odcinek 3

Warstwa 0–20 cm

1. Jeden fragment górnej części cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; brzeg pogrubiony, krawędź zaokrąglona; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej (Tabl. LI:60). **2.** Siedem fragmentów kryzowato uformowanego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, starta, pierwotnie gładka; domieszka pojedynczych ziaren średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Średn. wylewu 20,0 cm, szer. kryzy 2,6 cm (Tabl. LI:61). **3.** Cztery silnie przepalone brzegi naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim, krawędzie zaokrąglone; brak domieszki schudzającej. **4.** Osiem fragmentów naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden fragment brzegu naczynia cienkościennego wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna gładka; brak domieszki schudzającej, na szyjce poziome listwy (Tabl. LI:72). **6.** 15 drobnych, silnie przepalonych brzegów naczyń; domieszka piasku. **7.** Jeden drobny fragment naczynia z przewierconym otworkiem; powierzchnia brązowa, gładka; brak domieszki schudzającej. **8.** 48 fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne i brązowo-brunatne; gładkie; brak domieszki schudzającej. **9.** Dziewięć fragmentów części przydennych naczyń silnie przepalonych. **10.** 40 fragmentów naczyń silnie przepalonych. **11.** Ok. 180 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.

Warstwa 20–40 cm

1. Fragment okładziny kościanej lub grzebienia z poroża jelenia, zdobiony dwoma rzędami wybijanych kółek. Barwa szaro-biała. Wym. 1,0×0,8 cm (Tabl. XLIX:29). **2.** Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych, wykonanych na kole garncarskim, brzegi pogrubione, krawędź zaokrąglona; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment przydennej części naczynia wykonanego na kole garncarskim, dno wyodrębnione w stopkę; powierzchnie zniszczone; domieszka piasku. **4.** 11 fragmentów brzuśców naczyń cienkościennych wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **5.** 11 drobnych fragmentów brzegów naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, starte, zniszczone; domieszka piasku. **6.** Cztery fragmenty brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gruzełkowata; domieszka piasku. **7.** 25 fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnia brązowa i brunatna, gładka, starta; niewielka ilość domieszki piasku. **8.** 44 fragmenty naczyń silnie przepalonych. **9.** Ok. 190 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.

I. 260 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (89 g), pośród nich szczątki osobnika dorosłego, mężczyzny (?).

III.1. Pinus sylvestris (5); 2. Nieokreślone (1).

Warstwa 20–60 cm

1. Jeden drobny fragment naczynia średniościennego wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej; ornament wyświecanego zygzaka. **2.** Dwa fragmenty brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden drobny fragment cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; ornament kratki z płytko rytych linii. **4.** Dziewięć drobnych fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne i brunatno-brązowe; gładkie; niewielka ilość domieszki piasku. **5.** Dwa fragmenty przydennej części naczynia szorstkiego; dno lekko wyodrębnione, płaskie; domieszka piasku. **6.** Dziewięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **7.** 32 niecharakterystyczne, drobne fragmenty naczyń.

Współczesny wkop, w narożniku SE odcinka 3

1. Kolec sprzączki z żelaza, zwężający się, o zagiętej końcówce. Zaopatrzony w haczykowaty zaczep do ramy. W przekroju kolisty. Dług. 3,5 cm, średn. kolca 0,5 cm. Grupa ML H (Tabl. XLVIII:8). **2.** Osiem drobnych, zniszczonych fragmentów brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie gładkie siwe i brunatne; brak domieszki schudzającej. **3.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **4.** Cztery grudki polepy.

I. 54 ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej, w tym szczątki osobnika dorosłego, płci nieokreślonej (41 g).

Odcinek 4

Warstwa 0–20 cm

1. Jeden fragment wyodrębnionego w kryzę brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, cienkościennego; powierzchnia szara, starta; masa ceramiczna „miękka", mączysta; powierzchnia siwa, gładka; niewielka ilość domieszki schudzającej (Tabl. LI:62). **2.** Górna część naczynia cienkościennego wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona, na szyjce poziome żeberka; powierzchnia ciemnoszara, gładka; domieszka piasku (Tabl. LI:63). **3.** Jeden fragment brzegu naczynia wykonanego na kole uformowanego w kryzę; powierzchnia szara, starta; brak domieszki schudzającej

(Tabl. LI:64). **4.** Jeden fragment silnie pogrubionego brzegu średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia szara, gładka; domieszka piasku (Tabl. LI:65). **5.** Jeden fragment pogrubionego od zewnątrz brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; domieszka piasku. **6.** Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnia szara, gładka; domieszka piasku. **7.** Jeden fragment silnie przepalonego pierścieniowato wyodrębnionego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim. **8.** Dwa drobne fragmenty niewyodrębnionych den naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie starte; domieszka piasku. **9.** Jeden fragment lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia jasnobrunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku, pojedyncze ziarno żwirku. **10.** Dwa fragmenty brzuśca cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **11.** Dwa fragmenty esowato wychylonych na zewnątrz brzegów naczyń, krawędź zaokrąglona; powierzchnia szara, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **12.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu niewyodrębnionym, cylindrycznym, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brązowa, gruzełkowata; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **13.** 16 drobnych brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej. **14.** Jeden fragment brzuśca cienkościennego naczynia; powierzchnia jasnobrunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **15.** 50 fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku. **16.** 33 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **17.** Jeden silnie przepalony fragment średniościennego naczynia; na jednej powierzchni przywarta warstwa stopionego szkła; duża ilość domieszki piasku, pojedyncze ziarna wapienia. **18.** Ok. 160 fragmentów brzuśców naczyń; powierzchnie gruzełkowate i zagładzane; domieszka szamotu i tłucznia kamiennego średnioziarnistego.
I. 25 ułamków przepalonych kości barwy szarej (16,1 g), w tym szczątki osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment wylewu cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim, brzeg pogrubiony od zewnątrz, krawędź zaokrąglona; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Trzy fragmenty brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden silnie przepalony fragment niewyodrębnionego, płaskiego dna naczynia; domieszka piasku. **4.** Siedem drobnych fragmentów naczyń o zniszczonych powierzchniach.

Warstwa 20–40 cm
I. Z warstwy i z wkopów: 70 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (25 g), w tym osobnika w wieku infans II, płci nieokreślonej.
III.1. Pinus sylvestris (1); 2. Betula sp. (3).

Wkop współczesny
1. Jeden fragment kryzowato wyodrębnionego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie szare, gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku. **2.** Jeden fragment łukowato wychylonego na zewnątrz brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Dwa drobne fragmenty niewyodrębnionych brzegów naczyń, krawędź ścięta prosto; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** 18 bardzo drobnych fragmentów naczyń cienkościennych o powierzchniach gładkich; brak domieszki schudzającej. **5.** Dziewięć fragmentów naczyń silnie przepalonych. **6.** Ok. 60 drobnych fragmentów naczyń średniościennych; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Odcinek 5
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden silnie przepalony fragment kryzowatego brzegu naczynia średniościennego wykonanego na kole garncarskim. **2.** Jeden fragment kryzowatego brzegu naczynia cienkościennego wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment kryzowatego brzegu naczynia cienkościennego wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **4.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń. **5.** Jeden fragment części przydennej naczynia średniościennego, dno lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnia gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **6.** 23 fragmenty naczyń cienkościennych; powierzchnie jasnobrunatne (13 fragmentów) i brunatno-szare (10 fragmentów), gładkie; domieszka piasku. **7.** 21 silnie przepalonych fragmentów naczyń, w tym zdobione poziomymi liniami rytymi. **8.** 50 niecharakterystycznych fragmentów średniościennych naczyń; powierzchnie zniszczone; domieszka piasku.
I. 24 ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (18 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Wkop współczesny w NW części odc. 5
1. Fragment blaszki żelaznej, kształtu języczkowatego. Wym. 2,7×1,9 cm, grub. 0,1 cm (Tabl. L:43). **2.** Trzy drobne niecharakterystyczne fragmenty naczyń.
I. Ułamek przepalonej kości barwy jasnobrązowej (0,4 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 6

Warstwa 0–20 cm

1. Jeden ułamek pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej (Tabl. LI:69). **2.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg obustronnie pogrubiony, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **3.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **4.** 12 fragmentów średniościennych naczyń; powierzchnia ciemnobrunatna, szorstka; domieszka dużej ilości piasku. **5.** Pięć fragmentów górnej części cienkościennego naczynia, brzeg pogrubiony, podkreślony linią rytą; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej; na brzuścu nieregularnie rozmieszczone, krótkie odciski (nacięcia).

Warstwa 20–40 cm

1. Jeden fragment brzegu cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim. **3.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia; domieszka piasku. **4.** Trzy drobne fragmenty cienkościennego naczynia; powierzchnia gładka; domieszka piasku. **5.** 28 drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń. **6.** 29 drobnych, silnie przepalonych fragmentów naczyń.

Odcinek 7

Warstwa 0–20 cm

1. Pięć fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Osiem silnie przepalonych ułamków naczyń. **3.** Dziewięć niecharakterystycznych, drobnych ułamków naczyń.

I. Ułamek przepalonej kości długiej barwy jasnobrązowej (0,05 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–40 cm

1. Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń. **2.** Jeden ułamek brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia gładka, szara; domieszka piasku. **3.** Jeden ułamek brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **4.** Trzy niecharakterystyczne, drobne ułamki naczyń. **5.** Trzy ułamki górnej części naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej.

Odcinek 8

Warstwa 0–20 cm

1. Fragment blaszki żelaznej. Wym. 1,9×1,7 cm, grub. 0,1 cm (Tabl. L:44). **2.** Siedem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **3.** 11 drobnych, silnie zniszczonych fragmentów naczyń.

I. Ułamek przepalonej kości barwy jasnobrązowej (1,3 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm

1. Jeden drobny brzeg naczynia o krawędzi zaokrąglonej. **2.** Dwa fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** 43 fragmenty brzuśców średniościennych naczyń; powierzchnie szorstkie i zagładzane; domieszka piasku. **4.** Jeden fragment cienkościennego naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Siedem fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna; chropowacona; domieszka piasku, niewielka ilość średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **6.** 13 silnie przepalonych fragmentów naczyń.

I. 24 ułamki przepalonych kości barwy jasnoszarej (5,6 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.
II. Bydło (2).

Odcinek 9

Z powierzchni

1. Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **2.** Dwa drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Warstwa 0–20 cm

1. Masywny fragment nadtopionego przedmiotu żelaznego. Wym. 5,6×1,6×1,2 cm (Tabl. XLIX:34). **2.** Dwa silnie zniszczone fragmenty brzegów naczyń cienkościennych; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment części przydennej naczynia o powierzchniach silnie zniszczonych. **4.** 47 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **5.** 37 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.

I. Cztery ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (2,3 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–40 cm

1. Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych o krawędziach zaokrąglonych. **2.** 28 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **3.** 35 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń. **4.** Dwa niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Odcinek 10

Warstwa 0–20 cm

1. Dwa fragmenty silnie przepalonych pierścieniowatych den naczyń wykonanych na kole garncarskim. **2.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia szorstka; domieszka piasku. **3.** Pięć fragmentów brzuśca cienko-ściennego naczynia wykonanego na kole garncarskim;

powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej; w górnej części brzuśca wyświecany zygzak. **4.** Jeden fragment silnie przepalonego, średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim. **5.** Trzy drobne fragmenty cienkościennego naczynia, brzeg niewyodrębniony, krawędź zaokrąglona; powierzchnia zagładzana; domieszka piasku. **6.** Dwa fragmenty średniościennego naczynia o powierzchniach jasnobrunatnych szorstkich; duża ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego i pojedyncze ziarna tłucznia gruboziarnistego. **7.** 12 niecharakterystycznych fragmentów naczyń o powierzchniach szorstkich; domieszka piasku. **8.** Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Fragment brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gruzełkowata; domieszka szamotu, niewielka ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Odcinek 11

Warstwa 0–20 cm
1. Jeden fragment górnej części cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim, brzeg wychylony na zewnątrz, krawędź lekko pogrubiona od wewnątrz, brzusiec ostro profilowany; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej (Tabl. LI:66). **2.** Jeden fragment silnie przepalonej kryzy brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim. **3.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, o krawędzi zaokrąglonej. **4.** Trzy fragmenty naczynia cienkościennego wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Dwa fragmenty brzuśca średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. **6.** Trzy drobne fragmenty naczynia cienkościennego wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej; na jednym fragmencie widoczny ornament wyświecany. **7.** Dwa fragmenty kryzy z brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **8.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych; domieszka piasku. **9.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia; powierzchnie zniszczone; niewielka ilość domieszki piasku. **10.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń. **11.** 29 niecharakterystycznych brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **12.** Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń. **13.** 14 grudek polepy.

I. Trzy ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (1 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń (prawdopodobnie wykonanych na kole garncarskim). **2.** 11 fragmentów brzuśców naczyń cienkościennych; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden drobny fragment płaskiego dna naczynia; domieszka piasku. **4.** 46 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów brzuśców naczyń. **5.** Sześć grudek polepy.
I. 22 ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (11 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.
II. Kość zwierzęca (?) (1).

Odcinek 12

Warstwa 0–20 cm
1. Podłużna grudka stopionego szkła niebieskiego, przezroczystego. Paciorek (?). Wym. 2,1×1,4×1,0 cm. Waga 1 g (Tabl. XLVIII:13). **2.** Jeden fragment kryzowato uformowanego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **3.** Siedem fragmentów pogrubionych od zewnątrz brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, krawędzie zaokrąglone; powierzchnie siwe, gładkie. **4.** Dziewięć drobnych fragmentów brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; brak domieszki schudzającej. **5.** Trzy fragmenty silnie przepalonych brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **6.** Jeden fragment części przydennej średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej; na powierzchni zewnętrznej ślad stopionego szkła. **7.** Jeden fragment brzuśca średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie gładkie; domieszka piasku. **8.** 30 fragmentów cienkościennych naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie brunatne i siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. **9.** 22 fragmenty silnie przepalonego naczynia wykonanego na kole garncarskim z zachowaną plastyczną, dookolną listwą. **10.** 29 fragmentów cienko- i średniościennych naczyń; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka piasku. **11.** 112 niecharakterystycznych fragmentów brzuśców naczyń o powierzchniach zagładzanych; domieszka piasku.
I. 92 drobne ułamki przepalonych kości barwy szarej (57,5 g), w tym osobnika w wieku senilis, płci nieokreślonej.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwie grudki stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego, skorodowanego. Wym. 2,0×1,5×1,0 i 1,4×0,9×0,6 cm. Waga 2 g (Tabl. XLVIII:14). **2.** Dwa frag-

menty przedmiotu żelaznego o przekroju czworokątnym. Szpila lub szydło (?). Dług. łącznie 5,1 cm (Tabl. XLIX:26). **3.** Ok. 45 grudek polepy, w tym fragmenty z wygładzoną ścianką.

Warstwa 20–50 cm
1. Grudka stopionego przezroczystego szkła jasnozielonego. Wym. 1,9×1,3×0,9 cm. Waga ok. 2 g (Tabl. XLVIII:15). **2.** Fragment blaszki żelaznej z otworem na nit. Wym. 2,0×0,8 cm, grub. 0,1 cm (Tabl. L:45). **3.** Pięć fragmentów silnie przepalonych kryzowato uformowanych brzegów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **4.** Cztery fragmenty silnie przepalonych brzegów naczyń średniościennych wykonanych na kole garncarskim, o krawędziach zaokrąglonych. **5.** Trzy drobne fragmenty brzegów cienkościennych naczyń wykonanych na kole garncarskim, o krawędzi zaokrąglonej. **6.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. Średn. dna 6 cm (Tabl. LI:71). **7.** Jeden fragment pierścieniowatego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej (Tabl. LI:70). **8.** Cztery fragmenty płaskich den naczyń wykonanych na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **9.** Jeden fragment średniościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **10.** 12 fragmentów brzuśców naczyń wykonanych na kole garncarskim, o powierzchniach gładkich, siwych; brak domieszki schudzającej. **11.** Jeden fragment górnej części czarki o brzegu niewyodrębnionym, cylindrycznym, krawędzi zaokrąglonej, największa wydętość brzuśca słabo zaznaczona; pod wylewem ukośna linia ryta; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku (Tabl. LI:73). **12.** Dwa fragmenty górnej części naczynia o brzegu nachylonym do wewnątrz, krawędzi pogrubionej obustronnie, szyjka stożkowata; powierzchnia szorstka, nierówna; domieszka piasku, miki (Tabl. LI:74). **13.** Jeden fragment górnej części cienkościennej czarki o brzegu krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku (Tabl. LI:75). **14.** Siedem fragmentów drobnych, silnie przepalonych brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; domieszka piasku. **15.** Jeden fragment wydzielonego dna naczynia; powierzchnie szorstkie; domieszka piasku. **16.** 36 fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne gładkie; domieszka piasku; na jednym fragmencie pozioma bruzda. **17.** 18 silnie przepalonych fragmentów naczyń grubościennych. **18.** Ok. 140 niecharakterystycznych fragmentów brzuśców naczyń o powierzchniach zagładzanych; domieszka piasku.
I. 115 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (61,8 g), w tym dorosłego mężczyzny.

Z wkopu współczesnego
1. Okucie końca pasa ze stopu miedzi, języczkowate. Owalne, zdeformowane w ogniu stosu. Brak górnej partii. Wym. 4,5×2,6 cm, grub. 0,16 cm. Ornament w postaci sześciu kółeczek z punktem w środku odciśniętych przy krawędziach. ML typ 12, odm. 2 (Tabl. XLVIII:9). **2.** Kółko z drutu ze stopu miedzi, spłaszczone. Element zawieszki (?). Wym. 2,0×1,6 cm, średn. 0,14 cm (Tabl. XLVIII:18). **3.** 11 ułamków silnie przepalonych fragmentów naczyń wykonanych na kole garncarskim. **4.** Dwa ułamki wylewu naczynia cienkościennego, brzeg niewyodrębniony, łukowato wychylony na zewnątrz, krawędź ścięta prosto; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Sześć silnie przepalonych ułamki naczyń. **6.** 20 niecharakterystycznych, drobnych ułamków naczyń. **7.** Sześć grudek polepy.
I. 70 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (21 g), w tym osobnika w wieku iuvenis/adultus, płci nieokreślonej.

Odcinek 13
Warstwa 20–30 cm
1. Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **2.** Trzy fragmenty naczyń cienkościennych; brak domieszki schudzającej. **3.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń. **4.** 18 drobnych fragmentów naczynia średniościennego; domieszka piasku. **5.** Pięć grudek polepy konstrukcyjnej.
I. 33 ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (15,4 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Z jamy zlokalizowanej przy profilu W odcinka 13
1. Trzy fragmenty naczyń cienkościennych; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **2.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń. **3.** Osiem fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gruzełkowata; duża ilość domieszki piasku. **4.** Dwa fragmenty naczynia grubościennego; powierzchnie brunatne, zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i pojedyncze grube ziarna tłucznia.
I. 20 ułamków przepalonych kości barwy szarej (9 g), osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Odcinek 14
Warstwa 0–20 cm
1. Fragment prostokątnego okucia żelaznego, połączonego nitem. Okucie pasa lub innego przedmiotu ze skóry (?). Krawędzie zaokrąglone. Zdobiony przy krawędzi

motywem nacinanych trójkątów. Wym. 4,3×1,4 cm, grub. zewn. 0,5 cm (Tabl. XLVIII:10). **2.** Trzy fragmenty żelaznego wisiorka wiaderkowatego. Denko, połowa cylinderka, zdobiona dwoma rowkami i fragment kabłąka. Wys. cylindra 1,0 cm, średn. cylindra 1,0 cm, grub. blaszki 0,1 cm. Typ II, odm. 2 (Tabl. XLVIII:19). **3.** Fragment przedmiotu z blaszki żelaznej. Wym. 1,3×2,4 cm, grub. 0,15–0,2 cm (Tabl. L:46). **4.** Jeden drobny ułamek brzegu naczynia, krawędź zaokrąglona; powierzchnia szorstka; domieszka piasku. **5.** Jeden ułamek płaskiego, lekko wyodrębnionego dna naczynia średniościennego; powierzchnie szorstkie; duża ilość domieszki piasku. **6.** 37 silnie przepalonych ułamków naczyń. **7.** 55 drobnych, zniszczonych ułamków naczyń; domieszka piasku.
I. Osiem ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (6,9 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Połowa sprężynki (osiem zwojów), fragment cięciwy i igła zapinki ze stopu miedzi. Wys. 3,1 cm. Grupa A.VII (?) (Tabl. XLVIII:1). **2.** Dwa fragmenty płaskiego dna; domieszka dużej ilości piasku. **3.** Trzy fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **4.** 15 silnie przepalonych ułamków naczyń. **5.** 60 ułamków naczyń średniościennych; powierzchnie szorstkie i zagładzane; domieszka piasku. **6.** Pięć drobnych, silnie przepalonych ułamków naczyń.
I. 23 drobne ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (7,7 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Połowa zniszczonego, niskiego, lekko trapezowatego (?) w przekroju przęślika. Z masy ceramicznej bez domieszki schudzającej; powierzchnia brunatna, nierówna. Zach. wym.: średn. ok. 2,7 cm, wys. 1,1 cm (Tabl. XLIX:28). **2.** Cztery fragmenty nieprzepalonego, średniościennego naczynia; powierzchnia jasnobrunatna, zagładzana; domieszka dużej ilości piasku. **3.** Jeden fragment średniościennego, wtórnie przepalonego naczynia; powierzchnia szarobrunatna, gładka; w masie ceramicznej pojedyncze średniej wielkości ziarno tłucznia kamiennego (przypadkowe). **4.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.
I. Trzy ułamki przepalone kości barwy jasnobrązowej (0,6 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 15
Warstwa 0–20 cm
1. Fragment okucia ze stopu miedzi, z otworem o średn. 0,3 cm. Wym. 2,1×1,3 cm, grub. 0,1 cm (Tabl. L:47). **2.** Fragment przedmiotu żelaznego. Jedna krawędź zagięta. Okucie pochewki noża (?). Wym. 2,0×1,3 cm, grub. 0,2 cm (Tabl. L:49). **3.** Dwa małe fragmenty przedmiotu żelaznego, w tym główka nitu (?). Wym. 1,3×0,8 i 1,2×0,8 cm. Waga 1 g (Tabl. L:48). **4.** Dwa fragmenty niewyodrębnionego, łukowato na zewnątrz wychylonego brzegu naczynia o krawędzi ściętej prosto; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **5.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych. **6.** Jeden fragment lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku. **7.** Dwa drobne, silnie przepalone dna naczyń. **8.** Dziewięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **9.** 45 niecharakterystycznych fragmentów naczyń; powierzchnie brunatne, zagładzane; domieszka szamotu i piasku.

Warstwa 20–30 cm
1. Pięć bardzo drobnych ułamków przedmiotu z cienkiej blaszki żelaznej. Grub. 0,1 cm (Tabl. L:50). **2.** Jeden fragment górnej części cienkościennej miseczki, brzeg krótki, wychylony na zewnątrz, krawędź ścięta lekko ukośnie od zewnątrz, maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej; poniżej załomu brzuśca ukośne linie ryte. Średn. wylewu ok. 12 cm. Typ VI/2 (Tabl. LI:76). **3.** Jeden silnie przepalony fragment górnej części naczynia (wazy), maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona, podkreślona dookolną linią rytą. **4.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych, krawędzie zaokrąglone. **5.** Jeden fragment brzuśca średniościennego naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku; zachowany fragment płytko rytego ornamentu w postaci pasm z linii wypełnionych odciskanymi dołeczkami. Grupa II (Tabl. LI:77). **6.** Jeden fragment górnej części brzuśca naczynia średniościennego; na brzuścu ornament głęboko odciskanego stempelka; brak domieszki schudzającej (Tabl. LI:78). **7.** Jeden fragment lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **8.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku, pojedyncze ziarna średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **9.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń cienkościennych; niewielka ilość domieszki piasku. **10.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **11.** 16 drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; domieszka szamotu i średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Odcinek 16
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden fragment silnie przepalonej przydennej części naczynia wykonanego na kole garncarskim. **2.** Jeden

drobny fragment silnie przepalonego brzegu naczynia, krawędź zaokrąglona. **3.** 16 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **4.** 32 drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń średniościennych; domieszka szamotu.
I. 13 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (3,3 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 20–30 cm
1. Okucie żelazne ścianki wiadra lub skrzyneczki drewnianej. Z dwóch płytek prostokątnych (wym. 4,1×1,0× 0,1 cm) połączonych dwoma nitami. Światło wew. 1,5 cm (Tabl. XLIX:33). **2.** Pięć fragmentów silnie przepalonych brzegów naczyń; duża ilość domieszki piasku. **3.** 14 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **4.** 23 drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku.

Odcinek 17
Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment górnej części naczynia – miseczki (?), brzeg wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, powyżej załomu brzuśca dookolna linia ryta; powierzchnia gładka; domieszka piasku. **2.** Trzy fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna; powierzchnia szorstka; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **3.** Jeden fragment naczynia średniościennego; powierzchnia szorstka; domieszka piasku; zachowany ornament paznokciowy z wałkiem gliny (przesunięcie palca). **4.** Dwa drobne fragmenty naczyń o powierzchniach szorstkich z odcinkiem paznokciowym; brak śladów wtórnego przepalenia. **5.** Jeden fragment cienkościennego naczynia o powierzchniach czernionych, gładkich; brak domieszki schudzającej. **6.** Osiem fragmentów naczyń średniościennych o powierzchniach szorstkich; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. Dwa drobne ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (0,05 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 18
Warstwa 30–40 cm
1. Dwa drobne fragmenty naczyń średniościennych; powierzchnia szorstka; domieszka piasku.

Odcinek 19
Warstwa 0–20 cm
1. Dwa silnie zniszczone brzegi naczynia średniościennego; powierzchnia starta, pierwotnie czerniona, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **2.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń. **3.** Trzy fragmenty brzuśca grubościennego naczynia; powierzchnia zagładzana; domieszka dużej ilości piasku. **4.** Pięć fragmentów naczyń o powierzchniach silnie zniszczonych; domieszka tłucznia kamiennego średnioziarnistego.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment brzuśca grubościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; domieszka piasku. **2.** Jeden fragment brzuśca naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **3.** Jeden drobny brzeg naczynia o krawędzi zaokrąglonej; pod krawędzią dookolna linia ryta. **4.** Jeden fragment załomu brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia ceglasta, zniszczona; domieszka niewielkiej ilości piasku; maksymalna wydętość brzuśca podkreślona dookolną linią rytą. **5.** Jeden drobny fragment naczynia cienkościennego; zachowany ornament linii rytej i nacinanych kreseczek. **6.** Sześć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **7.** 38 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.
I. Dwa ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (0,9 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Stopiony fragment przedmiotu ze stopu miedzi. Wym. 1,7×1,4 cm, grub. 0,26 cm. Waga 2 g (Tabl. L:51). **2.** Jeden drobny, silnie przepalony fragment brzegu o krawędzi zaokrąglonej; brak widocznej domieszki schudzającej. **3.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń. **4.** 15 silnie przepalonych, drobnych fragmentów naczyń.

Warstwa 40–50 cm
1. Sześć niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń. **2.** Dwa niecharakterystyczne fragmenty naczyń średniościennych; domieszka piasku.

Warstwa 50–70 cm
1. Jeden fragment kryzy z brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden drobny brzeg naczynia; domieszka niewielkiej ilości tłucznia kamiennego średnioziarnistego. **3.** Cztery niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Odcinek 20
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden drobny fragment niewyodrębnionego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Trzy fragmenty cienkościennej miseczki o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony, podkreślony dookolną linią rytą; powierzchnia starta,

pierwotnie czerniona, gładka; niewielka ilość piasku. Typ VI/2 (Tabl. LI:79). **3.** Pięć drobnych fragmentów brzegów naczyń, krawędzie zaokrąglone; domieszka niewielkiej ilości piasku. **4.** Pięć silnie zniszczonych fragmentów brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, starta, pierwotnie gładka; na maksymalnej wydętości dookolny rowek, pod nim kilka drobnych odciskanych kreseczek (prawdopodobnie fragment meandra); domieszka niewielkiej ilości piasku. **5.** Dwa fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia średniościennego; powierzchnia zagładzana; duża ilość domieszki piasku. Średn. dna 8,0 cm (Tabl. LI:80). **6.** Dwa fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, chropowacona; domieszka dużej ilości piasku, szamot. **7.** 15 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **8.** Cztery fragmenty cylindrycznego uchwytu pokrywki, podkreślonego dookolną linią rytą; powierzchnia szara gładka; domieszka średniej ilości drobnoziarnistego tłucznia kamiennego (wapień). Średn. dna 1,5 cm (Tabl. LI:81). **9.** 17 fragmentów cienkościennych naczyń; powierzchnie brunatne, starte, pierwotnie gładkie; domieszka piasku. **10.** 43 fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnie brązowe, zagładzane; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

I. Trzy ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (1,8 g): płeć nieokreślona, infans II.

Warstwa 20–30 cm

1. Fragment okucia żelaznego, z dwoma otworkami. Wym. 2,2×1,1 cm, grub. ok. 0,1 cm (Tabl. L:52). **2.** Jeden fragment silnie przepalonego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **3.** Cztery fragmenty cienkościennej miseczki, brzeg krótki lekko wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, brzusiec ostro profilowany, podkreślony dookolnym rowkiem; powierzchnie starte, zniszczone, pierwotnie gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku. Średn. wylewu 13 cm. Typ VI/2 (Tabl. LI:82). **4.** Dwa fragmenty górnej części cienkościennej miseczki, brzeg krótki, lekko wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, brzusiec ostro profilowany, podkreślony dookolną linią rytą; powierzchnia starta, pierwotnie gładka; domieszka piasku. Typ VI/2 (Tabl. LI:83). **5.** Jeden fragment, cienkościennej pokrywki; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku (Tabl. LI:84). **6.** Jeden fragment górnej części średniościennego garnka o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi ściętej lekko ukośnie od zewnątrz; powierzchnie nierówne, zagładzane; domieszka szamotu, piasku (Tabl. LI:85). **7.** Siedem drobnych fragmentów brzegów naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **8.** Trzy silnie zniszczone brzegi naczyń średniościennych; powierzchnie starte, zniszczone; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **9.** Trzy drobne fragmenty cienkościennego naczynia; powierzchnie czernione, gładkie; brak domieszki schudzającej. Zachowany ornament trójkątów z linii rytych wypełnionych kreseczkami. **10.** Dwa fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnia starta; domieszka piasku; na brzuścu zachowany fragment meandra z pasma wypełnionego krótkimi kreseczkami (Tabl. LI:86). **11.** Jeden fragment naczynia cienkościennego o brzuścu ostro profilowanym (waza), pierwotnie o powierzchniach czernionych, gładkich; brak widocznej domieszki schudzającej; maksymalna wydętość brzuśca podkreślona linią rytą. **12.** Dwa fragmenty naczynia cienkościennego o brzuścu zaokrąglonym; powierzchnia brunatna, starta; niewielka ilość domieszki schudzającej; największa wydętość brzuśca podkreślona dookolną linią rytą, nad nią meander z pasma wypełnionego dołeczkami. **13.** Trzy fragmenty wklęsłego dna miseczki z zachowanymi dwiema liniami rytymi idącymi od dna w kierunku brzuśca; powierzchnia brunatna, gładka; brak widocznej domieszki. **14.** Jeden fragment niewyodrębnionego, płaskiego dna naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **15.** Dwa fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia cienkościennego; powierzchnia starta, pierwotnie brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **16.** 20 fragmentów brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, miejscami brunatno-szara, gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **17.** 24 silnie przepalone fragmenty naczyń. **18.** 110 niecharakterystycznych fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

I. Siedem ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (11,5 g), w tym osobnika dorosłego (?), płci nieokreślonej.

Warstwa 30–40 cm

1. Dwa fragmenty przedmiotu żelaznego, w tym jeden z krawędzią uformowaną łukowato: ostrze noża (?). Wym. 2,3×1,5 cm i 2,0×1,0 cm, grub. 0,1 cm (Tabl. L:53). **2.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej. **3.** 11 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych o powierzchniach brunatnych, szorstkich i zagładzanych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego i piasku. **4.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń.

I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (4,3 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden drobny fragment naczynia. **2.** Osiem drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń.

Warstwa 50–80 cm
1. Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń.

Odcinek 21
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden drobny fragment kryzy naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden fragment pierścieniowato uformowanego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak widocznej domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment płaskiego dna cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim. **4.** Dwa fragmenty górnej części cienkościennej miseczki o brzegu krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany podkreślony dookolną linią rytą, poniżej pionowe, płytko ryte kanelury; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. Typ VI/2 (Tabl. LI:87). **5.** Sześć drobnych fragmentów brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie starte, gładkie; domieszka piasku. **6.** Jeden fragment płaskiego, niewyodrębnionego dna naczynia cienkościennego, na stronie zewnętrznej płytkie, nieregularne odciski palcowe; powierzchnia jasnobrunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **7.** Dwa fragmenty podkreślonego linią rytą załomu brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **8.** Jeden fragment brzuśca cienkościennego naczynia zdobionego pasmem z linii rytych wypełnionych dołeczkami (prawdopodobnie meander); powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. Grupa II (Tabl. LI:88). **9.** Dwa fragmenty brzuśca cienkościennego naczynia z ornamentem pionowych linii rytych; powierzchnia brunatna, zagładzana; duża ilość domieszki piasku. **10.** Trzy drobne fragmenty brzuśców naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne i brunatno-szare, gładkie; domieszka piasku. **11.** Jeden fragment silnie przepalonego, płaskiego dna. **12.** Osiem fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka piasku. **13.** 13 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **14.** 15 fragmentów nieprzepalonego garnka średniościennego o powierzchni brunatnej, chropowaconej; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **15.** Cztery fragmenty brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i piasku.
I. Trzy ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (1,9 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden drobny fragment pogrubionego od zewnątrz, cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Trzy fragmenty górnej części miseczki cienkościennej o brzegu krótkim, wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany, największa wydętość brzuśca podkreślona linią rytą, pod nią dwie ukośne, ryte linie; powierzchnia brunatno-szara, starta; domieszka piasku. Typ VI/2 (Tabl. LI:89). **3.** Jeden fragment wydłużonego brzegu naczynia cienkościennego, krawędź lekko ścięta prosto, nasada brzegu podkreślona linią rytą; powierzchnia starta, pierwotnie czerniona, gładka; domieszka piasku (Tabl. LI:91). **4.** 14 drobnych fragmentów brzegów naczyń cienkościennych, krawędzie zaokrąglone; powierzchnie starte, gładkie; domieszka piasku. **5.** Jeden fragment lekko wychylonego na zewnątrz brzegu naczynia średniościennego; powierzchnia jasnobrunatna, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości piasku. **6.** Cztery fragmenty silnie przepalonej miseczki z wklęsłym dnem. **7.** Cztery fragmenty załomu brzuśca cienkościennego naczynia, załom podkreślony linią rytą; powierzchnia brunatno-szara, starta; domieszka piasku. **8.** Cztery fragmenty części przydennej prawdopodobnie miniaturowego naczynia; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **9.** Jeden fragment silnie przepalonego, zdeformowanego dna naczynia. **10.** Osiem drobnych fragmentów brzuśców naczyń cienkościennych z ornamentem pionowych linii rytych; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka piasku. **11.** 15 drobnych fragmentów naczyń cienkościennych o powierzchniach startych, gładkich; brak domieszki schudzającej. **12.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń, w tym fragment zdobiony pionowymi kanelurami. **13.** Dwa fragmenty grubościennego garnka o powierzchni brunatnej, chropowaconej; domieszka dużej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i pojedyncze grube ziarna tłucznia kamiennego. **14.** 12 fragmentów naczynia średniościennego o brzegu niewyodrębnionym, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatno-szara, plamista, zagładzana; domieszka piasku, niewielka ilość średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **15.** 45 niecharakterystycznych fragmentów naczyń cienko- i średniościennych; powierzchnie gładkie i zagładzane; domieszka piasku.
I. Siedem ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (2 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Dwa fragmenty górnej części cienkościennej miseczki o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi

zaokrąglonej; maksymalna wydętość brzuśca powyżej połowy wysokości naczynia; powierzchnie starte, pierwotnie gładkie; duża ilość domieszki piasku; zachowany fragment ornamentu w postaci lekko ukośnych linii rytych. Typ VI/2 (Tabl. LI:90). **2.** Jeden fragment wylewu naczynia średniościennego o brzuścu zaokrąglonym, brzeg lekko wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, na powierzchni wewnętrznej zniszczona; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku (Tabl. LI:92). **3.** Jeden fragment górnej części cienkościennej, ostro profilowanej wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatna, gładka; brak widocznej domieszki schudzającej (Tabl. LI:93). **4.** Jeden fragment niewyodrębnionego brzegu naczynia średniościennego o krawędzi ściętej prosto; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **5.** Dwa fragmenty ostrych załomów brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia pierwotnie czerniona, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku; największa wydętość brzuśca podkreślona linia rytą. **6.** Pięć fragmentów naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku.
I. Dwa ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (3,7 g): płeć nieokreślona, osobnik dorosły.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden drobny fragment płaskiego dna naczynia; brak domieszki schudzającej. **2.** Cztery fragmenty brzuśców naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku.

Odcinek 22
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden fragment górnej części wazy cienkościennej, brzeg krótki lekko wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona; powierzchnie starte, pierwotnie gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku. **2.** Jeden drobny, silnie przepalony fragment naczynia o krawędzi zaokrąglonej. **3.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia średniościennego; powierzchnia szorstka; duża ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Dziewięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **5.** Trzy fragmenty grubościennego garnka, bez śladów przepalenia; powierzchnia jasnobrunatna, chropowacona; domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia kamiennego. **6.** 17 drobnych, silnie przepalonych fragmentów naczyń o zniszczonych powierzchniach; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie gładkie; brak domieszki. **2.** Jeden fragment załomu brzuśca cienkościennego naczynia; powierzchnia pierwotnie czerniona, gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **3.** Jeden fragment załomu brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia zniszczona, pierwotnie gładka; domieszka piasku; największa wydętość brzuśca podkreślona dookolną linią rytą. **4.** Dziesięć drobnych fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie zniszczone; domieszka piasku. **5.** 23 niecharakterystyczne fragmenty naczyń średniościennych; domieszka piasku.
I. Trzy ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (1,2 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Prostokątny imacz żelazny, skorodowany, z plastycznym żeberkiem pośrodku. Dług. 10,9 cm, szer. 1,5 cm. Dwa otworki na nity, w jednym pozostałość nitu. Typ Zieling K (Tabl. XLVIII:20). **2.** Dwa kółeczka żelazne z siatki kolczej. Średn. wew. kółek 0,65 i 0,70 cm, szer. taśmy 0,20 cm, grub. taśmy 0,15 cm (Tabl. XLVIII:21). **3.** Odłupek krzemienny, przepalony. Dług. 1,9 cm. **4.** Cztery bardzo drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych. **5.** Cztery fragmenty naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **6.** Dziesięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **7.** 28 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (2,4 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden ułamek guzowatego uchwytu naczynia; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Dziesięć drobnych niecharakterystycznych ułamków naczyń.

Odcinek 23
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden fragment brzegu naczynia cienkościennego o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden drobny ułamek naczynia cienkościennego; powierzchnia gładka; domieszka piasku; ornament dwóch równoległych poziomych linii rytych, pod nimi ukośne linie ryte. **3.** Jeden drobny ułamek płaskiego dna naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **4.** Sześć silnie przepalonych ułamków naczyń. **5.** Trzy ułamki naczyń średniościennych; powierzchnia zagładzana; domieszka piasku.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń, krawędzie zaokrąglone; powierzchnia szorstka; domieszka piasku.

2. Jeden fragment brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku; ornament płytko rytej, ukośnej kratki. **3.** Jeden fragment naczynia grubościennego nieprzepalonego; powierzchnia zewnętrzna brunatna, szorstka; powierzchnia wewnętrzna zniszczona; domieszka średnio- i gruboziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** 19 fragmentów brzuśców naczyń o powierzchniach szorstkich.

Warstwa 30–40 cm
1. Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń, krawędź zaokrąglona; powierzchnia gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **2.** 20 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych, w tym sześć fragmentów o powierzchniach szorstkich i 14 fragmentów o powierzchniach zagładzanych; domieszka średniej ilości tłucznia kamiennego.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden drobny fragment brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Dwa fragmenty naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku.
I. Dwa ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (0,02 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 50–60 cm
1. Cztery niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Odcinek 24
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu niewyodrębnionym, cylindrycznym, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie brunatne, zagładzane; domieszka piasku. **2.** Trzy fragmenty silnie przepalonej misy *terra sigillata*; zachowany ornament *ovolo*. Na jednym fragmencie sześcioczęściowa okrągła rozeta Ricken-Fischer O74. Na drugim – podwójne gładkie koło Ricken-Fischer K19. Attillus, Rheinzabern (Tabl. L:36). **3.** Dziewięć fragmentów brzuśców naczyń średniościennych o powierzchniach brązowych zagładzanych; domieszka piasku. **4.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń.
I. Trzy ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (4,4 g): płeć nieokreślona, osobnik dorosły.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwa fragmenty górnej części naczynia o brzegu wychylonym na zewnątrz, lekko pogrubionym, krawędzi zaokrąglonej, powyżej największej wydętości zaokrąglonego brzuśca dwie równoległe linie ryte; domieszka piasku. Typ I/3 (Tabl. LI:94). **2.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu niewyodrębnionym, pogrubionym od zewnątrz, krawędź ścięta prosto; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka pojedynczych ziaren średnioziarnistego tłucznia kamiennego; brak śladów wtórnego przepalenia (Tabl. LII:95). **3.** Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu niewyodrębnionym, nachylonym do wewnątrz, krawędź zaokrąglona, zachowana nasada ucha sięgająca od wylewu; powierzchnia zagładzana; domieszka piasku i pojedyncze ziarna tłucznia kamiennego. **4.** Trzy drobne fragmenty brzegu naczynia; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku. **5.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **6.** 14 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów brzuśców naczyń.
I. Cztery ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (5 g): płeć nieokreślona, osobnik dorosły.

Warstwa 30–40 cm
1. Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej. **2.** Jeden drobny fragment dna naczynia o powierzchni gładkiej. **3.** Siedem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **4.** 16 niecharakterystycznych, silnie przepalonych fragmentów naczyń.
I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (10,1 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 40–50 cm
1. Drobny fragment grzebienia z poroża jelenia. Wym. 0,8×1,4 cm, grub. płytki 0,3 cm (Tabl. XLIX:30). **2.** Jeden drobny fragment brzegu cienkościennego naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden fragment brzuśca cienkościennego naczynia; powierzchnie pierwotnie czernione, gładkie; brak domieszki schudzającej; zachowany ornament pionowych kanelur. **4.** Trzy drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń średniościennych.
I. Jeden ułamek przepalonej kości barwy jasnobrązowej (0,4 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 50–60 cm
1. Sześć fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnie brązowe, zagładzane; domieszka piasku; na jednym fragmencie zachowany ornament dwóch krzyżujących się płytkich linii rytych.
I. Dwa małe ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (0,5 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 25
Warstwa 0–20 cm
1. Dziewięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **2.** 26 drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń; domieszka piasku.
I. Dwa ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (1,9 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment łukowato wychylonego na zewnątrz brzegu naczynia średniościennego, krawędź ścięta ukośnie od zewnątrz; powierzchnia brunatno-szara, zagładzana; niewielka ilość domieszki piasku i średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **2.** Trzy silnie przepalone fragmenty brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych. **3.** Jeden fragment części przydennej naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **4.** 20 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **5.** 46 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie szorstkie i chropowacone; domieszka szamotu, piasku i średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. Osiem ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (3,7 g), w tym osobnika w wieku iuvenis/adultus, płci nieokreślonej.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden fragment obustronnie pogrubionego brzegu naczynia o krawędzi ściętej prosto; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego (Tabl. LII:96). **2.** Trzy fragmenty brzuśca naczynia średniościennego, nieprzepalonego; powierzchnia jasnobrunatna, szorstka; domieszka dużej ilości piasku, średnia ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego; zachowany ornament pionowych, płytko rytych pasm. **3.** 12 fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnia jasnobrunatna, chropowacona; domieszka piasku. **4.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.
I. Jeden ułamek przepalonej kości barwy jasnobrązowej (0,5 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 50–60 cm
1. Jeden fragment brzuśca naczynia grubościennego; powierzchnia brunatna, szorstka; duża ilość domieszki piasku.

Odcinek 26
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden drobny fragment płaskiego dna naczynia; domieszka szamotu. **2.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń. **3.** 12 drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (4 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 20–30 cm
1. Grudka zdeformowanego w ogniu fragmentu przedmiotu (naczynia?) glinianego ze szklaną powłoką barwy jasnozielonej. Wym. 3,2×2,2×1,4 cm (Tabl. XLVIII:16). **2.** Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **3.** Dziesięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy od jasnobrązowej do szarej (1,9 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden drobny fragment naczynia cienkościennego, krawędź zaokrąglona; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej.

Odcinek 28
Warstwa 0–20 cm
1. Sześć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **2.** Sześć niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne, zagładzane; domieszka piasku, szamotu.

Warstwa 30–50 cm
1. Pięć silnie przepalonych ułamków naczyń. **2.** Cztery niecharakterystyczne ułamki naczyń średniościennych; powierzchnia zagładzana; domieszka piasku i szamotu.

Odcinek 29
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden drobny fragment naczynia cienkościennego, krawędź zaokrąglona; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden fragment brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia ceglasta, zagładzana; domieszka piasku.
I. Ułamek trzonu przepalonej kości długiej barwy jasnobrązowej (1,9 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Stożkowaty guzek z naczynia; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku. **2.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń. **3.** Dziewięć niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; duża ilość domieszki piasku.
I. Przepalona kość czaszki barwy jasnobrązowej (2,5 g): płeć nieokreślona, infans II/iuvenis.

Warstwa 30–40 cm
1. Siedem niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne i brunatno-brązowe; domieszka piasku. **2.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden fragment brzegu silnie przepalonego naczynia wykonanego na kole garncarskim. **2.** Jeden fragment górnej części naczynia, brzeg nachylony do wewnątrz,

pogrubiony od zewnątrz, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Grupa III lub V (Tabl. LII:97). **3.** Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg niewyodrębniony, krawędź ścięta prosto; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku. Grupa III lub V (Tabl. LII:98). **4.** Dwa drobne fragmenty brzegu naczynia. **5.** Jeden fragment części przydennej naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku. **6.** Dwa fragmenty ostro profilowanego brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnie brunatne, gładkie; niewielka ilość domieszki piasku. **7.** 20 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych o powierzchniach zagładzanych; domieszka niewielkiej ilości tłucznia kamiennego średnioziarnistego, piasku. **8.** 46 silnie przepalonych fragmentów naczyń.
I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (6,2 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 50–70 cm
1. Jeden fragment niewyodrębnionego brzegu naczynia, łukowato wychylonego na zewnątrz, pogrubionego od zewnątrz, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka piasku. **2.** Dwa silnie przepalone fragmenty stożkowatej nóżki naczynia; domieszka piasku. **3.** Jeden fragment płaskiego dna; duża ilość domieszki piasku. **4.** 12 niecharakterystycznych fragmentów brzuśców naczyń o powierzchniach brunatnych, zagładzanych; domieszka piasku. **5.** 50 silnie przepalonych fragmentów naczyń.
I. 12 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (7,1 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Odcinek 30
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden drobny fragment dna naczynia; domieszka piasku. **2.** Pięć fragmentów silnie przepalonego naczynia.
I. Dwa ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (0,6 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń. **2.** 12 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń średniościennych.

Warstwa 30–40 cm
1. Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **2.** 18 niecharakterystycznych fragmentów brzuśców, średniościennych naczyń.
I. Ułamek przepalonej kości barwy jasnobrązowej (0,05 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden drobny fragment brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej. **2.** Jeden fragment ostro profilowanego brzuśca naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **3.** Sześć fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie gładkie; domieszka niewielkiej ilości piasku. **4.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

Odcinek 31
Warstwa 0–20 cm
1. Dwa fragmenty brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka dużej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **2.** Jeden fragment silnie przepalonego naczynia.

Warstwa 20–30 cm
1. Cztery niecharakterystyczne fragmenty naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, zagładzane; domieszka piasku. **2.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden fragment przydennej części naczynia grubościennego; powierzchnia brunatna chropowacona; domieszka piasku, średnia ilość domieszki średnio- i grubościennego tłucznia kamiennego. **2.** Cztery fragmenty silnie przepalonego naczynia średniościennego; domieszka piasku. **3.** Jeden fragment silnie przepalonego naczynia.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden fragment wylewu naczynia o brzegu wydłużonym, wychylonym na zewnątrz lekko pogrubionym, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku, niewielka ilość średnioziarnistego tłucznia kamiennego (Tabl. LII:99). **2.** Cztery fragmenty przydennej części średniościennego naczynia; domieszka piasku.

Warstwa 50–60 cm
1. Jeden fragment górnej części naczynia o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku (Tabl. LII:100).

Warstwa 60–70 cm
1. Jeden fragment górnej części naczynia, brzeg krótki, ścieniony, krawędź zaokrąglona; powierzchnia gładka; domieszka piasku. Typ VI/2 (Tabl. LII:101). **2.** Trzy fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnie gładkie; domieszka dużej ilości piasku.

Odcinek 32

Warstwa 0–20 cm

1. Jeden fragment pogrubionego brzegu naczynia o krawędzi ściętej prosto; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości piasku; brak śladów przepalenia. Grupa III lub V (Tabl. LII:102). **2.** Jeden drobny fragment naczynia o brzegu pogrubionym od zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku; brak śladów przepalenia. **3.** Jeden fragment wyodrębnionego w stopkę dna naczynia cienkościennego – wazy (?); powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka piasku (Tabl. LII:103). **4.** Dwa fragmenty brzegu naczynia nieprzepalonego; powierzchnia zewnętrzna czerniona, gładka, błyszcząca, wewnętrzna zniszczona; brak domieszki schudzającej. **5.** Dwa fragmenty brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku. **6.** Pięć drobnych, niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
I. 13 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (4,3 g), w tym osobnika młodocianego, płci nieokreślonej.

Warstwa 20–30 cm

1. Nóżka zapinki ze stopu miedzi, z guzkiem na profilowanej podstawie i fragmentem pochewki. Wys. 1,9 cm. Grupa A.IV (Tabl. XLVIII:2). **2.** Jeden ułamek górnej części miseczki o brzegu niewyodrębnionym, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia starta, pierwotnie czerniona; domieszka niewielkiej ilości piasku; największa wydętość brzuśca podkreślona linią rytą, poniżej pojedynczy dołek. Typ VI/2 (Tabl. LII:104). **3.** Dwa ułamki górnej części ostro profilowanej średniościennej wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku; największa wydętość brzuśca podkreślona linią rytą. Typ II/3 (Tabl. LII:105). **4.** Cztery drobne ułamki brzegów naczyń średniościennych; krawędzie zaokrąglone; powierzchnie brunatne, zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **5.** Trzy ułamki stopki i brzuśca cienkościennego naczynia; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka piasku (por. naczynie z warstwy 0–20 cm – Tabl. LII:103). **6.** Dwa ułamki wyodrębnionego w stopkę naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka średniej ilości piasku (Tabl. LII:106). **7.** Trzy ułamki załomów brzuśców naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka piasku. **8.** Jeden ułamek brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnie brunatne, szorstkie; domieszka piasku; ornament pionowych linii rytych. **9.** Jeden ułamek naczynia cienkościennego; powierzchnia czerniona, gładka; domieszka piasku; pionowe kanelury. **10.** 50 ułamków brzuśca naczynia średniościennego o powierzchniach brunatnych, chropowaconych; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **11.** Cztery silnie przepalone ułamki naczyń.
I. 68 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (34,6 g), w tym osobnika w wieku iuvenis, płci nieokreślonej.

Warstwa 30–40 cm

1. Jeden fragment wydłużonego brzegu naczynia średniościennego o krawędzi ściętej prosto; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku, niewielka ilość średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Grupa III lub V (Tabl. LII:107). **2.** Jeden fragment niewyodrębnionego brzegu naczynia cienkościennego; powierzchnie starte, pierwotnie czernione; domieszka niewielkiej ilości piasku. **3.** Dwa fragmenty brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** 11 fragmentów naczynia cienkościennego; powierzchnie gładkie, starte; domieszka piasku. **5.** Trzy fragmenty brzuśca średniościennego garnka; powierzchnia brązowa, górna część brzuśca zagładzana, dolna chropowacona; duża ilość domieszki miki, drobny żwirek. **6.** Jeden fragment grubościennego garnka; powierzchnia jasnobrunatna, chropowacona; ornament płytko rytej kratki; niewielka ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Siedem drobnych fragmentów brzuśców naczyń średniościennych o powierzchniach szorstkich; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń.
I. 21 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (12,9 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 40–50 cm

1. Trzy fragmenty górnej części cienkościennej, ostro profilowanej wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia gładka, starta; domieszka piasku (Tabl. LII:108). **2.** Jeden fragment pogrubionego brzegu naczynia cienkościennego; powierzchnia zniszczona; domieszka piasku. **3.** Dwa drobne fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Dwa fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **5.** 11 drobnych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne, szorstkie; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Odcinek 33

Warstwa 0–20 cm

1. Dwa fragmenty brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia

gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Cztery fragmenty górnej części wazy o brzegu wychylonym na zewnątrz, ścienionym, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 16 cm. Typ I/3 (Tabl. LII:109). **3.** Jeden fragment górnej części czarki o brzegu łukowato wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia ciemnobrunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 5,5 cm (Tabl. LII:110). **4.** Trzy fragmenty górnej części naczynia o brzegu krótkim, wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec ostro profilowany; powierzchnia szara, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Dziewięć drobnych fragmentów brzegów naczyń, krawędź zaokrąglona. **6.** Dwa fragmenty części przydennej naczynia cienkościennego; powierzchnie brunatne, gładkie; niewielka ilość domieszki piasku. **7.** Jeden fragment części przydennej naczynia średniościennego; powierzchnie brunatne, szorstkie; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Jeden fragment silnie przepalonego, płaskiego dna naczynia. **9.** 20 fragmentów naczynia średniościennego, brzusiec zaokrąglony, podkreślony dookolną bruzdą; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **10.** Ok. 100 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku. **11.** 18 silnie przepalonych fragmentów naczyń.
I. 10 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (5,1 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 20–30 cm
1. Cztery fragmenty krążka stopki naczynia *terra sigillata*. Helenius, Pfaffenhofen (?) (Tabl. L:41). **2.** Dwa częściowo przepalone fragmenty naczynia *terra sigillata*. *Ovolo* Kiss 5.5. Helenius, Pfaffenhofen (Tabl. L:39). **3.** Dwa fragmenty krawędzi naczynia *terra sigillata*.Helenius, Pfaffenhofen (?) (Tabl. L:38). **4.** Pięć fragmentów krawędzi naczynia *terra sigillata*. Helenius, Pfaffenhofen (?) (Tabl. L:37). **5.** Dwa fragmenty naczynia *terra sigillata,* składanka. Orzeł Kellner 134 (Kiss 5.48) mniejsza wersja. Helenius, Pfaffenhofen (Tabl. L:40). **6.** Dwa fragmenty krawędzi naczynia *terra sigillata*. **7.** Jeden przepalony fragment naczynia *terra sigillata*, ozdobna sztabka Kiss 6.85. Helenius, Pfaffenhofen. **8.** Jeden nadpalony fragment naczynia *terra sigillata*, *Ovolo* Kiss 5.5 (słabo czytelne). Helenius, Pfaffenhofen. **9.** 29 fragmentów naczyń *terra sigillata*. Nieokreślone; powierzchnie zniszczone. **10.** 15 drobnych fragmentów brzegów naczyń, krawędzie zaokrąglone; powierzchnie gładkie i zagładzane. **11.** 11 fragmentów silnie przepalonego naczynia o brzegu lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony; domieszka niewielkiej ilości piasku; u nasady wylewu dwie równoległe linie ryte, pod nimi pionowe kanelury dochodzące do załomu brzuśca. Typ I/3 (Tabl. LII:111). **12.** Sześć fragmentów naczynia cienkościennego; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku; na brzuścu dwa rzędy odcisków paznokciowych, pomiędzy nimi pozioma linia ryta. **13.** Jeden drobny fragment cienkościennego naczynia z odciskami paznokciowymi. **14.** Jeden drobny fragment naczynia średniościennego; powierzchnie gładkie; odciski trójkątnego stempla. **15.** Jeden drobny fragment naczynia cienkościennego; powierzchnie gładkie; ornament w postaci dwóch równoległych wstęg z linii rytych wypełnionych krótkimi kreseczkami. **16.** Jeden drobny, stożkowaty guzek ze ścianki naczynia. **17.** Dziewięć fragmentów wydzielonych, płaskich den naczyń średniościennych; powierzchnie szorstkie; domieszka piasku, szamotu. **18.** Dziesięć fragmentów naczyń cienkościennych o powierzchniach gładkich; brak domieszki schudzającej. **19.** 25 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **20.** Ok. 200 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie szorstkie i zagładzane; domieszka piasku.
I. 63 ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (39 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 30–40 cm
1. Osiem fragmentów brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnie brunatne, szorstkie; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **2.** 23 fragmenty garnka o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony, dno wyodrębnione, płaskie; powierzchnia brunatna, nierówna z pionowymi i poziomymi śladami obmazywania; domieszka szamotu, piasku, średnia ilość średnioziarnistego tłucznia kamiennego. Średn. wylewu 20 cm, średn. dna 14 cm, rekonstruowana wysokość ok. 22,5 cm. Typ V/1 (Tabl. LII:112). **3.** Trzy fragmenty silnie przepalonego naczynia cienkościennego o brzegu wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej.
I. Cztery fragmenty przepalonych kości czaszki barwy jasnobrązowej i dwa korzenie zębów (1,3 g): płeć nieokreślona, osobnik dorosły.

Odcinek 34
Warstwa 0–20 cm
1. Ułamki naczynia *terra sigillata*, częściowo przepalone. Drag. 37, tancerka na prawo Pfaffenhofen 29 (Kiss 4.9), wojownik (Apollo) Pfaffenhofen 28 (Kiss 4.2), ozdobna sztabka Pfaffenhofen 10 (Kiss 6.85). Helenius, Pfaffenhofen (Tabl. L:42). **2.** Jeden fragment brzuśca naczynia z guzem; powierzchnia brązowa, zagładzana; duża ilość domieszki piasku; brak śladów wtórnego przepalenia. Grupa III lub V (Tabl. LII:113). **3.** Dwa fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego

dna naczynia; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku; brak śladów wtórnego przepalenia. **4.** 23 niecharakterystyczne, drobne fragmenty naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwa drobne ułamki brzegów naczyń o krawędziach zaokrąglonych. **2.** Dwa ułamki wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. dna 4,0 cm. **3.** Dwa ułamki cienkościennego naczynia o powierzchniach pierwotnie czernionych, gładkich; brak domieszki schudzającej; pojedyncza linia ryta; krawędzie fragmentu silnie ścienione, gładkie, fragment prawdopodobnie użyty jako gładzik. **4.** Dwa ułamki brzuśca cienkościennego naczynia o powierzchniach brązowych szorstkich; duża ilość domieszki piasku; ornament odcisków paznokciowych; brak śladów wtórnego przepalenia. **5.** 60 niecharakterystycznych ułamków naczyń o powierzchniach zagładzanych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego i szamotu. **6.** Dziewięć silnie przepalonych ułamków naczyń.
I. 52 ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (19,2 g), w tym osobnika w wieku senilis, płci nieokreślonej.

Warstwa 30–40 cm
1. Siedem niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.
I. Dwa ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (2,2 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 35
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden fragment wylewu naczynia, brzeg niewyodrębniony, wychylony łukowato, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku. **2.** 18 silnie przepalonych fragmentów naczyń.
I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (3,6 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment górnej części garnka średniościennego o brzegu wydłużonym, wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, brzusiec zaokrąglony; powierzchnia zagładzana, nierówna, pod wylewem ślady formowania brzegu w postaci odcisków palcowych; domieszka pojedynczych ziaren średnioziarnistego tłucznia kamiennego i szamotu (Tabl. LII:114). **2.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych; powierzchnie starte, gładkie; domieszka piasku. **3.** Jeden fragment przydennej części naczynia, dno lekko wyodrębnione, płaskie; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka niewielkiej ilości piasku. **4.** Dwa fragmenty cienkościennej miseczki o wklęsłym dnie; powierzchnia brunatna, gładka; domieszka piasku; ornament linii rytych odchodzących od dna. **5.** Dziesięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **6.** Siedem niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.
I. 19 drobnych fragmentów przepalonych kości barwy jasnobrązowej (9,4 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden fragment wylewu cienkościennej miseczki, brzeg krótki, lekko wychylony na zewnątrz, krawędź zaokrąglona, brzusiec zaokrąglony; powierzchnia jasnobrunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden silnie przepalony brzeg naczynia o krawędzi zaokrąglonej. **3.** Trzy niecharakterystyczne, silnie przepalone fragmenty naczyń.
I. 15 drobnych ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (9,8 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 36
Warstwa 0–20 cm
1. Pięć drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Pięć drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń. **2.** Kilkadziesiąt grudek polepy, w tym z odciskami konstrukcyjnymi.

Odcinek 37
Warstwa 0–20 cm
1. Jeden drobny fragment lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka szamotu; brak śladów przepalenia. **2.** Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **3.** 11 drobnych niecharakterystycznych fragmentów naczyń.
I. Dwa ułamki przepalonych kości barwy szarej (6,9 g): płeć nieokreślona, osobnik dorosły.

Warstwa 20–30 cm
1. Fragment zniszczonej zapinki żelaznej z podwiniętą nóżką. Górna część kabłąka ze sprężyną i fragment igły. Wys. 3,2 cm. Typ A.VI.158 (Tabl. XLVIII:3). **2.** Nóż żelazny. Tylec prosty. Trzpień jednostronnie wyodrębniony. Dług. 11,5 cm, szer. ostrza 1,7 cm, dług. trzpienia 4,0 cm. Typ Ib (Tabl. XLIX:24). **3.** Fragment naczynia *terra sigillata*, nadpalony. Nieokreślony. **4.** Cztery fragmenty łukowato wychylonego brzegu naczynia średniościennego o krawędzi ściętej prosto; powierzchnia brunatno-brązowa, zagładzana; domieszka piasku i średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **5.** Trzy fragmenty brzegu naczynia cienkościennego o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia czerniona, gładka; brak

domieszki schudzającej. **6.** Cztery fragmenty brzegu cienkościennego naczynia o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia zagładzana, nierówna; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Siedem fragmentów lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku, niewielka ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Jeden fragment silnie przepalonego, lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia; powierzchnia pierwotnie czerniona, gładka; brak domieszki. **9.** Pięć silnie przepalonych den naczyń. **10.** Dziesięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **11.** Ok. 90 fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnie brązowo-brunatne, szorstkie; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. 52 fragmenty przepalonych kości barwy szarej (34,7 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 30–40 cm
1. Mały nóż żelazny. Tylec łagodnie łukowaty. Trzpień dwustronnie wyodrębniony, o dług. 2,9 cm. Dług. 9,3 cm, maks. szer. ostrza 1,4 cm. Typ IIa (Tabl. XLIX:23). **2.** Cztery fragmenty miseczki o brzegu krótkim, lekko wychylonym na zewnątrz, krawędzi zaokrąglonej, maksymalna wydętość brzuśca wyraźnie zaznaczona, dolna część półkulista; powierzchnie gładkie; domieszka piasku. Średn. wylewu 10 cm. Typ VI/2 (Tabl. LII:115). **3.** Dziewięć drobnych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie gładkie; domieszka piasku. **4.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń.
I. Pięć fragmentów przepalonych kości barwy jasnobrązowej (0,5 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Odcinek 38
Warstwa 0–20 cm
1. Pięć fragmentów dolnej części naczynia na wysokiej, pustej nóżce, w miejscu przejścia nóżki w brzusiec dookolne żeberko; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. Śred. dna 5 cm (Tabl. LII:116). **2.** Trzy drobne brzegi naczyń o krawędziach zaokrąglonych. **3.** Jeden fragment płaskiego dna naczynia; domieszka dużej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Jeden fragment silnie przepalonego, płaskiego dna; brak domieszki schudzającej. **5.** Osiem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **6.** 42 fragmenty brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie brązowe, szorstkie; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Warstwa 20–30 cm
1. Trzy fragmenty wylewu naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, szorstka; duża ilość domieszki piasku. **2.** Dwa fragmenty dna naczynia; powierzchnia brunatna, szorstka; duża ilość domieszki piasku, pojedyncze średniej wielkości ziarna tłucznia kamiennego[109]. **3.** Jeden fragment cienkościennego naczynia; powierzchnie pierwotnie czernione, gładkie; brak domieszki schudzającej; zachowany ornament pojedynczego trójkąta wykonanego z dwóch linii rytych. **4.** Siedem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **5.** 38 fragmentów średniościennego naczynia; powierzchnia brunatna, szorstka; duża ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. Pięć fragmentów przepalonych kości barwy jasnobrązowej (5,1 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden fragment łukowato wygiętego na zewnątrz brzegu naczynia o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie ceglasto-brunatne; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **2.** Cztery fragmenty dolnej części naczynia, dno wyodrębnione, płaskie; powierzchnia brunatna, szorstka; duża ilość domieszki piasku, pojedyncze średniej wielkości ziarna tłucznia kamiennego. Średn. dna 10,0 cm. Grupa III lub V (Tabl. LII:117). **3.** Sześć fragmentów średniościennego naczynia; powierzchnia zagładzana; duża ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden fragment nieprzepalonego naczynia, brzeg wychylony na zewnątrz, pogrubiony, krawędź zaokrąglony; powierzchnie jasnobrunatne, szorstkie; domieszka piasku (Tabl. LII:118). **2.** Jeden fragment silnie przepalonego brzuśca naczynia; na największej wydętości dookolna linia ryta, nad którą trzy ukośne bruzdy; duża ilość domieszki piasku. **3.** Jeden fragment naczynia średniościennego; powierzchnie zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Odcinek 39
Warstwa 0–20 cm
1. Trzy fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnie brązowe, zagładzane; domieszka szamotu, niewielka ilość średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **2.** Siedem fragmentów naczynia średniościennego; powierzchnie ciemnobrązowe, szorstkie; domieszka piasku, tłuczeń kamienny średnioziarnisty. **3.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment płaskiego dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie zniszczone, starte.

[109] Fragmenty tego samego naczynia znaleziono na głębokości 30–40 cm (Tabl. LII:117).

2. Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **3.** 15 fragmentów brzuśców naczyń średniościennych; powierzchnie brązowe, zagładzane; domieszka piasku. *I. Ułamek przepalonej kości długiej barwy jasnoszarej (1,1 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.*

Warstwa 30–40 cm
1. Cztery fragmenty średniościennego naczynia; powierzchnie zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Odcinek 40

Warstwa 0–20 cm
1. Silnie przepalony guz z czopem do osadzania w ściance; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego (Tabl. LII:119). **2.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń. **3.** 17 fragmentów brzuśców naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej.

Odcinek 42

Warstwa 0–20 cm
1. Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń. **2.** Jeden fragment średniościennego naczynia; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku.

Warstwa 20–30 cm
1. Trzy fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnie jasnobrunatne, zagładzane; domieszka piasku, szamotu; zachowany otwór po osadzaniu ucha.

Odcinek 43

Warstwa 0–20 cm
1. Dwa fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnie brunatne, szorstkie; domieszka piasku. **2.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwa fragmenty części przydennej naczynia średniościennego; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń. **3.** Trzy drobne fragmenty naczyń.

Odcinek 44

Warstwa 0–20 cm
1. Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń. **2.** Dwa fragmenty naczynia średniościennego; powierzchnie brunatne, szorstkie; domieszka piasku.

Odcinek 45

Warstwa 0–20 cm
1. Fragment blaszki żelaznej z otworem o średn. 0,3 cm. Wym. 1,9×1,1 cm, grub. 0,1 cm (Tabl. L:54). **2.** Dwa fragmenty brzegu cienkościennego naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia siwa, gładka; domieszka piasku. **3.** Sześć drobnych brzegów naczyń, krawędź zaokrąglona. **4.** Jeden drobny czopowato osadzony guz z naczynia; powierzchnie gładkie. **5.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń z odciskiem trójkątnego stempelka. **6.** Trzy fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **7.** Cztery fragmenty silnie przepalonych, płaskich den naczyń; domieszka piasku. **8.** 26 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **9.** 74 niecharakterystyczne, drobne fragmenty średniościennych naczyń; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. Dziewięć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (4,1 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm
1. Osiem drobnych fragmentów brzegów naczyń cienkościennych o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie starte; brak domieszki schudzającej. **2.** Dwa drobne fragmenty silnie przepalonych, płaskich den. **3.** 50 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **4.** Ok. 70 niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.

Warstwa 30–50 cm
1. Dwie gliniane kuleczki z wypalonej gliny. Powierzchnie gładkie, delikatnie starte. Wym. 1,6×1,1 i 1,6×1,4 cm (Tabl. L:58,59). **2.** Jeden fragment brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. Średn. wylewu 14,0 cm. **3.** Dwa silnie przepalone brzegi naczyń. **4.** Jeden drobny fragment płaskiego dna naczynia; brak domieszki schudzającej. **5.** Jeden fragment brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku, szamotu; odcisk palcowo-paznokciowy. **6.** Cztery drobne fragmenty naczyń średniościennych; powierzchnie szorstkie; domieszka piasku i średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Osiem fragmentów brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gruzełkowata; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Siedem silnie przepalonych fragmentów naczyń.

Odcinek 46

Warstwa 0–20 cm
1. Dwa fragmenty lekko wychylonych brzegów naczyń średniościennych, krawędzie ścięte prosto; powierz-

chnie brązowe, zagładzane; domieszka niewielkiej ilości piasku. **2.** Cztery drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych, krawędzie zaokrąglone; powierzchnie starte, gładkie; brak domieszki schudzającej. **3.** 17 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne zagładzane i szorstkie; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Dwa fragmenty silnie przepalonych den. **5.** 11 silnie przepalonych fragmentów naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment krótkiego brzegu naczynia średniościennego o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia jasnobrunatna, szorstka; duża ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **2.** Siedem drobnych fragmentów brzegów naczyń cienkościennych; powierzchnie brunatne, gładkie; brak domieszki schudzającej. **3.** Trzy fragmenty lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia średniościennego; brak domieszki schudzającej. **4.** Jeden fragment silnie przepalonego, taśmowatego ucha; brak domieszki schudzającej. **5.** 45 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **6.** Sześć silnie przepalonych fragmentów naczyń.
I. 330 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (110,1 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej. III.1. Pinus sylvestris (5); 2. Nieokreślone (1).

Warstwa 30–40 cm
1. Dwa drobne, niecharakterystyczne ułamki naczyń.

Odcinek 47
Warstwa 0–20 cm
1. Trzy ułamki górnej części nieprzepalonego naczynia o brzegu niewyodrębnionym, nachylonym do wewnątrz, krawędź zaokrąglona; powierzchnia ceglasta silnie wygładzona; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden ułamek nieprzepalonego załomu brzuśca naczynia średniościennego o powierzchniach czernionych, gładkich; brak domieszki schudzającej. **3.** Trzy ułamki brzuśca naczynia z grobu 87, z ornamentem zygzaka i odciskanego dołeczka. **4.** Dwa ułamki naczynia średniościennego o powierzchniach gładkich; brak domieszki; zachowana nasada ucha. **5.** Siedem silnie przepalonych ułamków naczyń. **6.** 80 niecharakterystycznych ułamków naczyń cienko- i średniościennych; powierzchnie szorstkie i zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.
I. 27 ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (3,1 g), w tym osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

Warstwa 20–30 cm
1. Nit żelazny, prawdopodobnie z grzebienia. W przekroju czworokątny. Bez główki. Dług. 0,9 cm, średn. 0,35 cm (Tabl. XLIX:31). **2.** Jeden drobny fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **3.** Dwa fragmenty górnej części naczynia o brzegu nachylonym do wewnątrz, krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **4.** Jeden drobny fragment wklęsłego dna naczynia; powierzchnia zagładzana; domieszka piasku. **5.** Jeden drobny fragment naczynia o powierzchni wewnętrznej zniszczonej; domieszka szamotu; zachowany ornament ukośnych, krótkich kreseczek. **6.** Jeden fragment średniościennego naczynia o powierzchniach szorstkich; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **7.** Dwa fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnia gładka; domieszka piasku. **8.** 20 fragmentów naczyń; powierzchnie szorstkie; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **9.** Siedem silnie przepalonych fragmentów naczyń.
I. Pięć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (3,4 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Cztery niecharakterystyczne, silnie przepalone fragmenty naczyń. **2.** Jeden fragment nieprzepalonego, średniościennego naczynia; powierzchnia zagładzana; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Warstwa 40–50 cm
1. Zapinka żelazna z płytkowatą główką, z uszkodzoną sprężyną, bez igły i pochewki. Wys. 2,6 cm, szer. płytki górnej 2,7 cm, szer. dolnej części kabłąka 1,8 cm. A.V, s. 11 (Tabl. XLVIII:4). **2.** Cztery silnie przepalone fragmenty naczyń.

Odcinek 48
Warstwa 0–20 cm
1. 16 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Fragment przedmiotu żelaznego, o przekroju prostokątnym. Kolec sprzączki (?). Wym. 2,8×0,5 cm (Tabl. XLVIII:7). **2.** 11 niecharakterystycznych fragmentów naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

Odcinek 49
Warstwa 0–20 cm
1. Cztery niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Warstwa 20–30 cm
1. Nieforemny fragment stopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Zapinka (?). Wym. 3,2×2,1×1,3 cm. Waga 6 g (Tabl. L:55). **2.** Jeden fragment dna naczynia wykonanego na kole garncarskim; brak domieszki schudzającej. **3.** Jeden drobny fragment brzegu naczynia. **4.** 22 drobne, silnie przepalone fragmenty naczyń.
I. Sześć ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (3,4 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm
1. Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

Odcinek 50
Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment naczynia wykonanego na kole garncarskim; powierzchnie siwe, gładkie; brak domieszki schudzającej. **2.** Dwa drobne fragmenty brzegu naczynia. **3.** Cztery niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden drobny fragment brzegu naczynia cienkościennego. **2.** Trzy drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Odcinek 51
Warstwa 20–30 cm
1. Jeden fragment załomu brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia szorstka; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **2.** Trzy fragmenty naczynia cienkościennego; powierzchnie gładkie; brak domieszki schudzającej. **3.** Siedem silnie przepalonych fragmentów naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Dwa silnie przepalone fragmenty naczynia grubościennego. **2.** Dwa drobne niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Odcinek 52
Warstwa 0–20 cm
1. Trzy silnie przepalone fragmenty naczyń, w tym jeden fragment brzegu o zaokrąglonej krawędzi.

Odcinek 53
Warstwa 20–30 cm
1. Cztery drobne fragmenty naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden silnie przepalony fragment naczynia.

Odcinek 54
Warstwa 0–20 cm
1. Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Cztery drobne fragmenty naczyń.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden fragment naczynia średniościennego o powierzchni chropowaconej; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Odcinek 55
Warstwa 0–20 cm
1. Dwa drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń średniościennych; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Warstwa 20–30 cm
1. Jeden silnie przepalony fragment naczynia grubościennego. **2.** Dwa drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

Warstwa 30–40 cm
1. Sześć niecharakterystycznych fragmentów naczyń, w tym cztery o powierzchni chropowaconej, dwa o powierzchni zagładzanej; domieszka piasku.
I. Trzy ułamki przepalonych kości barwy jasnobrązowej (1,7 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 40–50 cm
1. Jeden fragment brzuśca naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, zagładzana; średnia ilość domieszki piasku. **2.** Pięć drobnych fragmentów naczyń cienkościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka piasku. **3.** Dwa drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka niewielkiej ilości piasku.

Warstwa 50–60 cm
1. Jeden drobny fragment brzegu naczynia cienkościennego o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnia brązowa, zagładzana; domieszka piasku. **2.** Jeden drobny ułamek brzegu naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, zagładzana; domieszka piasku. **3.** 15 fragmentów brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia jasnobrunatna, zagładzana; domieszka dużej ilości piasku.

Z hałdy
1. Dwa fragmenty naczyń *terra sigillata,* w tym ułamek krawędzi. Nieokreślone. **2.** Jeden fragment górnej części naczynia, brzeg wyodrębniony, wychylony na zewnątrz, krawędź ścięta ukośnie od zewnątrz; powierzchnia brą-

zowa, zagładzana; domieszka piasku, pojedyncze ziarna średnioziarnistego tłucznia kamiennego (Tabl. LII:120). **3.** Sześć drobnych fragmentów brzegów naczyń średniościennych, krawędź zaokrąglona; powierzchnie brunatne i brązowe, zagładzane; domieszka niewielkiej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Jeden fragment cienkościennego naczynia; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej; ornament pionowych kanelur. **5.** Jeden fragment średniościennego naczynia; powierzchnia szorstka; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego; ornament odcisków paznokciowych ułożonych w dwa równoległe rzędy. **6.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń. **7.** Sześć fragmentów lekko wyodrębnionych, płaskich den naczyń średniościennych; powierzchnie zagładzane; domieszka szamotu, piasku. **8.** 38 niecharakterystycznych fragmentów naczyń średniościennych; powierzchnie brunatne, nierówne, zagładzane i szorstkie; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego.

Wykop sondażowy z 07.08.1984 roku

Warstwa 0–20 cm

1. Jeden fragment taśmowatego ucha; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka piasku. **2.** 11 silnie przepalonych fragmentów naczyń. **3.** 32 drobne fragmenty brzuśców naczyń.

I. Trzy drobne ułamki przepalonych kości barwy szarej (0,5 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 20–30 cm

1. Główka zapinki żelaznej. Dług. 2,0 cm. Kabłąk o przekroju płasko-wypukłym, szer. 0,4–0,5 cm. Typ A.VI. 158 (?) (Tabl. XLVIII:5). **2.** Stopiony szklany paciorek przezroczysty, jasnozielony. Wym. 1,4×0,9×0,7 cm. Waga 1 g (Tabl. XLVIII:17). **3.** Fragment czterolistnej aplikacji ażurowej ze stopu miedzi. Zachowana ¼ przedmiotu, z otworkiem na nit. Element uprzęży końskiej (?). Wym. 2,1×1,6 cm, grub. 0,4 cm (Tabl. XLIX:22). **4.** Fragment podłużnego narzędzia żelaznego. Po obu stronach dłuższej krawędzi po trzy wgłębienia – „zęby". Wym. 7,6×1,2 cm, grub. 0,2–0,3 cm (Tabl. XLIX:35) **5.** Cztery fragmenty prostokątnego okucia z blaszki żelaznej, z zachowanym ułamkiem nitu. Wym. płytki 2,3×2,0 cm, grub. 0,15 cm (Tabl. L:56). **6.** Tordowane okucie narożnika skrzyneczki drewnianej (?), uszkodzone. Dwa żelazne zaplecione druty o średn. 0,3 cm. Końcówki rozplecione. Dług. 7,8 cm (Tabl. XLIX:32). **7.** Trzy drobne brzegi naczyń o krawędziach zaokrąglonych; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **8.** Dziesięć silnie przepalonych, drobnych fragmentów naczyń. **9.** 40 drobnych fragmentów naczynia średniościennego z niewielką ilością domieszki tłucznia kamiennego średnioziarnistego.

I. 22 ułamki przepalonych kości barwy szarej (3,4 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 30–40 cm

1. Dwa drobne fragmenty pogrubionego brzegu naczynia wykonanego na kole garncarskim, krawędź zaokrąglona; powierzchnia siwa, gładka; brak domieszki schudzającej. **2.** Jeden fragment łukowato wychylonego na zewnątrz brzegu naczynia, krawędź zaokrąglona; powierzchnia brunatna, szorstka, nierówna; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **3.** Trzy drobne fragmenty brzegów naczyń o krawędzi zaokrąglonej; powierzchnie szorstkie; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **4.** Jeden drobny fragment załomu brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; brak domieszki schudzającej. **5.** Siedem silnie przepalonych fragmentów naczyń. **6.** Ok. 70 niecharakterystycznych fragmentów naczyń cienko- i średniościennych.

I. 14 ułamków przepalonych kości barwy szarej (5,6 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 40–50 cm

1. Fragment kabłąka zapinki ze stopu miedzi, z dziewięciozwojową owijką z drutu na nóżce. Wys. 3,6 cm, szer. kabłąka 0,74 cm. Prawdopodobnie typ A.VI.158 (Tabl. XLVIII:6). **2.** Dwa drobne, niecharakterystyczne fragmenty naczyń.

I. Siedem ułamków przepalonych kości barwy jasnobrązowej (2,9 g): płeć nieokreślona, wiek nieokreślony.

Warstwa 50–60 cm

1. Dwa drobne fragmenty brzegów naczyń cienkościennych o krawędziach zaokrąglonych; powierzchnie szorstkie; duża ilość domieszki piasku. **2.** Jeden fragment lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, szorstka; domieszka średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **3.** Jeden fragment przydennej części naczynia cienkościennego; powierzchnia gładka, pierwotnie czerniona; brak domieszki schudzającej. **4.** Jeden fragment załomu brzuśca naczynia cienkościennego; powierzchnia brunatna, gładka; niewielka ilość domieszki piasku. **5.** Jeden fragment załomu brzuśca z dołkiem palcowym naczynia średniościennego; powierzchnia brunatna, gruzełkowata; domieszka piasku. **6.** Pięć silnie przepalonych fragmentów naczyń. **7.** Siedem niecharakterystycznych, drobnych fragmentów naczyń.

Warstwa 60–125 cm

1. Fragment przedmiotu ze stopu miedzi. Okucie (?). Wym. 2,0×0,6 cm (Tabl. L:57). **2.** Jeden drobny, silnie przepalony fragment brzegu naczynia; domieszka

piasku. **3.** Jeden drobny fragment płaskiego dna cienkościennego naczynia; powierzchnia gładka; brak domieszki schudzającej. **4.** Jeden fragment lekko wyodrębnionego, płaskiego dna naczynia średniościennego; powierzchnia jasnobrunatna, szorstka; domieszka średniej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego. **5.** Jeden fragment naczynia cienkościennego z ornamentem odciskanego dołeczka; powierzchnia gładka, pierwotnie czerniona; brak domieszki schudzającej. **6.** Dwa silnie przepalone fragmenty naczyń.

I. 13 fragmentów przepalonych kości barwy jasnobrązowej (5 g), w tym szczątki osobnika dorosłego, płci nieokreślonej.

III. Analiza

III.1. Części stroju

III.1.1. Zapinki

Zapinki są najliczniej reprezentowanym w Raczkowicach metalowym elementem stroju. Łącznie odkryto 25 egzemplarzy, a dwa kolejne, silnie zniszczone być może należy traktować jako ich pozostałość. Wyróżniono je w 13 zespołach grobowych. Sześć fibul, głównie ich fragmentów, znaleziono luźno w warstwach badanych odcinków i w wykopie sondażowym.

Zazwyczaj w grobie notowano jedną zapinkę. Większą ich liczbę zarejestrowano tylko w dwóch popielnicowych pochówkach: 18 (dwie fibule) i 65 (cztery fibule), ocenionych na podstawie analizy antropologicznej lub asortymentu wyposażenia grobowego jako kobiece.

Stopień defragmentacji zapinek jest raczej wysoki. Część uchwycono w postaci sprężynek, igieł i bliżej nieokreślonych części kabłąka, z reguły nadtopionych w ogniu stosu, co utrudnia przyporządkowanie typologiczne. Niektóre fragmenty są drobne i uznane zostały za pozostałości fibul, jednak nie bez wątpliwości (obiekty 8, 9, 42 i 53).

Najwcześniejszą fazę użytkowania cmentarzyska wyróżnia obecność zapinek IV grupy Almgrena. Pięć egzemplarzy znaleziono w trzech zespołach grobowych (18/1, 18/2, 65/3, 65/4, 84/1), a pojedynczy odkryto luźno w warstwie odcinka 32 (ZL/2). W trzech wypadkach fibule te były zdobione filigranem. W żłobkach na główce i kabłąku zachowały się pozostałości srebrnych drucików.

Dwie bardzo zbliżone do siebie pod względem wielkości żelazne zapinki IV grupy pochodzą z grobu 18. Silnie wygięty kabłąk i masywny guzek na nóżce pozwalają łączyć je z odmianą 3 TL. Na jednym egzemplarzu zachował się cylinder na sprężynie (18/1), przez co nawiązuje ona do typu A.V.93. W żłobkach na kabłąku i guzku obu egzemplarzy widoczne są liczne ślady srebrnej inkrustacji.

Dwie niemal identyczne żelazne fibule stanowiły element wyposażenia popielnicowego grobu 65 (65/3, 65/4). Także na jednej z nich zachował się fragment żelaznego cylindra (65/4).

Dobrą analogią do egzemplarzy z cylindrem na sprężynę jest żelazna zapinka z masywnym guzkiem na nóżce zdobiona inkrustacją z cmentarzyska w Nadkolu[110], gdzie stanowiła element wyposażenia grobu kobiecego 121, datowanego w obrębie podfaz B_{2c}–B_2/C_1. Jak dotąd, najwięcej takich egzemplarzy odkryto na cmentarzysku w Radawie[111], gdzie znaleziono je w zespołach pochodzących z fazy B_2. Pary żelaznych fibul grupy IV odmiany 3 TL odnotowano także w grobach 104 i 112 na cmentarzysku w Kolonii Rychłocicach. Podobnie jak w wypadku egzemplarzy z Raczkowic, podstawa główki, grzebyk na kabłąku i stożkowaty guzek na zakończeniu nóżki są zdobione rowkami, w których zachowały się pozostałości srebrnej inkrustacji[112]. Dwie bardzo zbliżone zapinki omawianej odmiany odnotowano ponadto w popielnicowym, kobiecym grobie 78 w Strobinie[113] oraz luźno na nekropolii w Konopnicy[114]. Szczególnie bliskie podobieństwo morfologiczne przywołanych egzemplarzy, do których należy dołączyć zapinki z Raczkowic, pozwoliło wysnuć hipotezę o ich lokalnej, nadwarciańskiej proweniencji[115].

Prawdopodobnie z typem A.V.93 można wiązać ułamki fibuli z grobu 84, wykonanej ze stopu miedzi. Zachowała się środkowa część jej kabłąka z grzebykiem oraz nóżka z grzebykiem (84/1), na których czytelne są

[110] J. Andrzejowski 1998, tabl. LXXV/121:3.
[111] G. Kieferling 2000, ryc. 6:3.4; 2001, ryc. 4:5.6.8.
[112] W. Siciński 2019, ryc. 66:3.4; 70:1.2.
[113] B. Abramek 1986, tabl. XII:1.3.
[114] B. Abramek 1988, tabl. XXV:7.
[115] W. Siciński 2019, 114.

niewielkie bruzdy. Natomiast z odcinka 32 pochodzi fragment egzemplarza IV grupy według O. Almgrena w postaci nóżki ze stopu miedzi, z guzkiem na profilowanej podstawie i fragmentem pochewki.

Zapinki grupy V według O. Almgrena, na cmentarzysku w Raczkowicach odkryto w trzech zespołach grobowych oraz w odcinku 47. Niewielkich rozmiarów fibula ze stopu miedzi, z dwoma grzebykami typu A.V.110 pochodzi z grobu 65 (65/1), w którym znajdowała się ze wspomnianymi zapinkami IV grupy według O. Almgrena oraz zapinką typu *Leonów* (por. poniżej). W środowisku kultury przeworskiej zapinki typu A.V.110 zazwyczaj wykonywane były ze stopów miedzi, a tylko nieliczne egzemplarze są żelazne[116]. Stanowią one formę przewodnią podfazy B_{2a}, choć spotykane są również w odcinku B_{2b}[117].

Ze starszą fazą użytkowania cmentarzyska związana jest również zapinka V grupy serii 10 według O. Almgrena, typ A.V.148, odkryta w grobie popielnicowym 66. Wykonana jest ze stopu miedzi, natomiast ośka na sprężynę jest żelazna. Kabłąk jest zdeformowany w ogniu stosu pogrzebowego, przy jednej z jego krawędzi widoczne jest jednak delikatne facetowanie (66/1). Zapinki tego typu są dość szeroko rozprzestrzenione na obszarze środkowoeuropejskiego *Barbaricum*. W środowisku kultury przeworskiej, w tym w jej wschodniej strefie, częściej spotykane są egzemplarze żelazne, które są charakterystyczne dla fazy B_2[118], podczas gdy ten typ zapinek ze stopu miedzi rozpowszechniony jest w materiałach kultury wielbarskiej i w północnej strefie kręgu nadłabskiego w tym samym odcinku chronologicznym[119]. Na terenie Śląska egzemplarze wykonane ze stopu miedzi potwierdzono także w Kietrzu, w grobie 465[120] i w Tarnowie, w grobie 150[121]. Pewna koncentracja omawianych fibul ze stopu miedzi, odkrytych w kontekście materiałów kultury przeworskiej notowana jest na Kujawach, gdzie dość często występują jako element wyposażenia grobów inhumacyjnych. Dwa egzemplarze odkryto w Bodzanowie, w pochówkach inhumacyjnych 6 i 7[122] oraz kolejne dwa – w Inowrocławiu-Szymborzu[123]. Natomiast aż pięć zapinek A.V.148 z tego stopu zarejestrowano na cmentarzysku w Karczynie/Witowych, gdzie stanowiły element wyposażenia grobów inhumacyjnych i ciałopalnych[124]. Stosunkowo dużą liczbę tych fibul wykonanych ze stopów miedzi obserwowaną we wschodniej strefie kultury przeworskiej tłumaczy się rezultatem wpływów płynących ze środowiska kultury wielbarskiej[125].

Do chwili obecnej nie zachowała się natomiast odkryta w grobie 65 żelazna zapinka grupy V serii 11 według O. Almgrena, prawdopodobnie typ *Leonów*. Na podstawie fotografii zamieszczonej na karcie zabytku można przyjąć, że egzemplarz ten, poza charakterystyczną dla tego typu płytkowatą główką, zaopatrzony był w wyjątkowo wysoką pochewkę na sprężynę (Ryc. 13). Z typem *Leonów* należy utożsamiać także egzemplarz z grobu 60 (60/1) z rozszerzającym się kabłąkiem oraz nieco zdeformowaną fibulę odkrytą luźno w odcinku 47 (ZL/4). Wyróżnione przez Rudolfa Jamkę zapinki typu *Leonów*[126] są charakterystyczne dla stanowisk kultury przeworskiej położonych w zachodniej strefie jej zasięgu, gdzie obecne są w zespołach datowanych na młodsze stadium fazy B_2[127]. Dotychczas sporadycznie odkrywane były także w strefie środkowodunajskiej, na stanowiskach z czytelnymi wpływami kultury przeworskiej. Wyjątkowa pod tym względem jest badana w ostatnich latach nekropolia w Závodzie, z której pochodzi aż siedem egzemplarzy zapinek omawianego typu[128]. Kolejne trzy odkryto na położonym w nieznacznej odległości od stanowiska w Závodzie, cmentarzysku w miejscowości Sekule[129]. Obecność m.in. tych zapinek w strefie środkowodunajskiej, jak również charakterystycznych typów pochówków, interpretuje się obecnie jako dowód migracji na te obszary grup ludności wywodzącej się z terenów kultury przeworskiej[130].

Młodszy horyzont użytkowania nekropolii w Raczkowicach wyznaczają zapinki grupy VI typu 158, których odkryto pięć egzemplarzy, w tym trzy wykonane ze stopu miedzi (83/1, 83/2, ZL/6) i dwie z żelaza (ZL/3, 5). Bardziej precyzyjnie pod względem typologicznym można określić wyłącznie zapinkę z grobu 83, która ma facetowany kabłąk, a nieznacznie krótsza od niego nóżka zdobiona jest wzorem metopowym (83/1). W klasyfikacji Ireneusza Jakubczyka najbliższa jest ona wariantowi *Igołomia* 1[131]. Zaklasyfikowane do tego typu egzemplarze potwierdzone były m.in. na

[116] Por. T. Dąbrowska 1997, 83; J. Andrzejowski 1998, 22, 56; Z. Nowakowski 2003, 292.
[117] M. Mączyńska 2011, 44–45.
[118] T. Liana 1970, 445; K. Godłowski 1977a, 21–22; J. Andrzejowski 1998, 107–108.
[119] J. Tejral 1971, 38; T. Dąbrowska 1997, 116–119; M. Mączyńska 2011, lista 11.
[120] M. Gedl 1964, 149–150, tabl. I:4; 1988, 127–130, ryc. 9.
[121] K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, 220, tabl. XLIX.
[122] B. Zielonka 1958, 352–353, ryc. 40:b, 41:b.
[123] J. Bednarczyk, T. Łaszkiewicz 1990, 39, ryc. 14:3; 19:7.
[124] J. Bednarczyk, A. Romańska 2015, 52.
[125] T. Dąbrowska 1981, 46, 47.
[126] R. Jamka 1963.
[127] R. Jamka 1963, 70; K. Godłowski 1977a, 22.
[128] I. Bazovský 2023, 73, ryc. 3:1.
[129] R. Iván *et alii* 2019, 244, 245.
[130] J. Rajtár *et alii* 2019, 133, 134.
[131] I. Jakubczyk 2014, 122.

Ryc. 13. Raczkowice, grób 65. Zapinka grupy V, serii 11. Fotografia z karty zabytku z Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

cmentarzysku w Drochlinie (znalezisko luźne)[132] i Opatowie (groby 166 i 582)[133], a także na terenie osady w Jakuszowicach[134]. Podobnie jak w Raczkowicach, zdecydowana większość zapinek tego wariantu pochodzi z zespołów datowanych na fazę C_1. Prawdopodobnie VI grupę zapinek reprezentuje fibula odkryta w grobie 55 (55/1). Uchwycono jednak wyłącznie igłę, sprężynę oraz fragment górnej części kabłąka. Z tego samego zespołu pochodzi fragment zwoju sprężyny kolejnej, nieokreślonej typologicznie zapinki ze stopu miedzi (55/2).

Zapinki grupy VII są reprezentowane przez trzy egzemplarze. Natrafiono na nie w grobach 73 (1), 80 (1) oraz luźno w odcinku 14 (ZL/1). Najlepiej zachowana z nich, fibula z grobu 73, najbliższa jest typowi A.VII.193 (wariant 1 serii 1 fibul grupy VII w klasyfikacji Macieja Kaczmarka[135] oraz forma 8 grupy VII serii 2 w ujęciu Lothara Schulte[136]). Na cmentarzysku w Opatowie egzemplarze tego typu wystąpiły w zespołach grobowych położonych w centralnej jego partii i odnoszonych do podfazy C_{1a}[137]. W Drochlinie dwie zbliżone formy odkryto luźno w warstwach poza obiektami[138]. Zdecydowanie częściej okazy te występują natomiast jako element wyposażenia grobów kultury wielbarskiej[139]. Egzemplarze grupy VII spotykane są głównie w zespołach z podfazy C_{1a}, choć sporadycznie obserwuje się ich dłuższe trwanie[140].

[132] P. Kaczanowski 1987, tabl. XXIV:24.
[133] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011b, tabl. LVIII/166:10, CCI/582:9.
[134] I. Jakubczyk 2014, 149.
[135] M. Kaczmarek 1998, 306.
[136] L. Schulte 2011, 85.
[137] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011c, 12.
[138] P. Kaczanowski 1987, tabl. XXIV:4.5.
[139] Por. M. Mączyńska 2011, lista 17.
[140] K. Godłowski 1977a, 23–24; M. Mączyńska 2011, 64.

Fragmentaryczność zachowania pozostałych zapinek uniemożliwia ich bardziej precyzyjne określenie typologiczne. Są to ułamki z obiektów: 42 – żelazna igła zapinki; 53 – fragment zagiętej haczykowato żelaznej blaszki; 8 i 9 – fragmenty ze stopu miedzi; 60 – fragment kilkunastozwojowej sprężyny i ośki ze stopu miedzi.

III.1.2. Elementy pasa

Sprzączki

W Raczkowicach sprzączki lub ich fragmenty, dość często zachowane w postaci samego kolca, znajdowały się w siedmiu grobach. W większości stanowiły one element stroju dorosłych mężczyzn (groby 22, 60, 66, 86). Tylko jedno wskazanie antropologiczne dotyczy kobiety (grób 65, *adultus*), z pozostałością pasa w postaci sprzączki typu ML G16 (65/5).

Sprzączki grupy D reprezentowane są przez dwa żelazne egzemplarze, które należą do typów ML D1 i odkryte zostały w grobach 86 (86/1) oraz B (B/1). Obydwa obiekty zawierały elementy uzbrojenia (umbo Jahn 6/Zieling F1, groty broni drzewcowej typu X, A.2 i VI.1). Sprzączki mają ramy oraz kolce w przekroju czworokątne.

Sprzączki ML D1 w kulturze przeworskiej pojawiają się w grobach z uzbrojeniem w fazie B_2 – najwcześniejsze przykłady to obiekty z umbami Jahn 6 i imaczami Jahn 7. Najczęściej jednak współwystępują z umbami Jahn 7a i imaczami Jahn 9. Sprzączki tego typu stanowiły część pasa wojowników jeszcze w początkach okresu późnorzymskiego[141].

Do grupy D należy też egzemplarz (60/5) zachowany w postaci dwóch fragmentów półkolistej ramy, w przekroju czworokątnej, oraz kolca, również o takim przekroju i o końcówce lekko zwężonej, zachodzącej za ramę. Rama miała wymiary około 2,5×1,7 cm. Nie jest pogrubiona, lecz raczej delikatna i mała, co sugeruje użycie sprzączki nie jako elementu pasa skórzanego, ale do innych rozwiązań – zapięcie obuwia, torebki (?). Elementy inwentarza grobu 60 wskazują na płeć żeńską, natomiast analiza antropologiczna, nie bez wątpliwości, sugeruje, że szczątki kostne należą do mężczyzny.

Grupa G jest reprezentowana przez sprzączkę ML G16 (65/5) oraz okaz niezachowany w całości z grobu 66 (66/2). Pierwsza z wymienionych stanowiła element pasa kobiety (*adultus*). Jest to egzemplarz żelazny, zniszczony w ogniu stosu. Rama jest prostokątna, w przekroju czworoboczna, natomiast skuwka prostokątna z trzema nitami. Sprzączki tego typu w kulturze przeworskiej są częścią stroju, będącą w użyciu

[141] R. Madyda-Legutko 1987, 25.

w rozwiniętym stadium fazy B_2 i w podfazie C_{1a}, sporadycznie notowane są też w fazie C_{1b}. W Raczkowicach sprzączka taka współwystąpiła z zapinką A.V.110, parą inkrustowanych silnie profilowanych zapinek żelaznych odmiany TL 3 oraz fibulą typu *Leonów*.

Do grupy H należą dwie sprzączki: ML H11 z grobu 22 oraz kolec z odcinka 3, który morfologicznie odpowiada tej grupie sprzączek. Żelazny egzemplarz H11 (22/1) to owalna sprzączka, z pogrubioną w części przedniej ramą. Jej kolec jest uszkodzony, zagięty w części przedniej, zwężający się. Rama i kolec są w przekroju owalne. W grobie nie były obecne inne przedmioty o walorze datującym. Szczątki kostne należały do mężczyzny. Sprzączki H11 w kulturze przeworskiej znane są z zespołów grobowych datowanych na późny okres wpływów rzymskich i początek okresu wędrówek ludów. Odnotowano je na cmentarzyskach m.in. w Korzeniu, Drochlinie, grób 3 i Opatowie, grób 1199 oraz na nekropoliach warstwowych w Olsztynie, Dobrodzieniu i Szczedrzyku[142].

Żelazny kolec sprzączki z odcinka 3 (ZL/8) jest pozostałością sprzączki grupy H. Jest pogrubiony u nasady, zwężający się ku zagiętej końcówce, która sięgała poza ramę. Do ramy, która w miejscu jego mocowania mogła być pocieniona, przytwierdzony był za pomocą haczykowatego zaczepu. Takie rozwiązanie widoczne jest w typie 28 grupy H[143], który w kulturze przeworskiej reprezentowany jest przez egzemplarze z piątej fazy cmentarzyska w Opatowie i na podstawie odkryć z Żabieńca umiejscawiany chronologicznie we wczesnej fazie wędrówek ludów[144].

Część sprzączek z Raczkowic zachowała się w stopniu uniemożliwiającym przyporządkowanie typologiczne. Są to żelazne kolce i pozostałości ram z grobu 17 (17/1) oraz z odcinka 48 (ZL/7).

Okucia rzemieni

Zaskakująco niska jest w wyposażeniu grobów w Raczkowicach frekwencja metalowych okuć zakończeń pasa. Pochodzą one tylko z dwóch grobów (6/1 i 66/3). Kolejne dwa zabytki tej kategorii znaleziono luźno w odcinkach 12 i 14 (?).

W grobie popielnicowym 66 z fazy B_2 znajdowało się płaskie okucie, w kształcie zbliżone do prostokąta, które odpowiada typowi 9 grupy IV w ujęciu R. Madydy-Legutko[145]. Reprezentuje ono odmianę 1, czyli wąskie, taśmowate okucia, zwężające się ku dołowi. Przedmiot z Raczkowic, podobnie jak inne okucia tej odmiany, został wykonany z niezdobionej taśmy żelaznej, zgiętej w połowie i skutej. Górny jego brzeg jest zakończony trójkątnie i połączony nitem. Taka metoda, czyli skuwanie złożonej w połowie taśmy jest charakterystyczna w *Barbaricum* tylko dla typu 9 zakończeń pasa[146].

Okucie końca pasa analogiczne pod względem morfologicznym i rozmiaru pochodzi z Domaradzic, grób 160[147]. Okucia odmiany 1 stosowane były od młodszego okresu przedrzymskiego po schyłek fazy B_2. W początkowym okresie (faza B_1) ich rozprzestrzenienie obejmuje przede wszystkim północne połacie kręgu nadłabskiego, ale także Kotlinę Czeską oraz zachodnie tereny kultury przeworskiej. W fazie B_2 do kręgu ich użytkowników dołącza społeczność kultury wielbarskiej i luboszyckiej (tu do początku młodszego okresu wpływów rzymskich) oraz kultury bogaczewskiej. Pojawiają się również na Olandii[148].

Pasy zdobione tego rodzaju okuciami, raczej z trójkątnie zakończonym górnym brzegiem, są w kulturze przeworskiej elementem stroju najczęściej mężczyzn w fazach B_1 i B_2[149]. Znalezisko z Raczkowic tę obserwację potwierdza. W grobie 66 okuciu towarzyszyła prostokątna sprzączka grupy G według R. Madydy-Legutko[150]. Stan zachowania przedmiotu nie pozwala na dokładne określenie pod względem typologicznym.

W grobie 6 z młodszego okresu wpływów rzymskich odkryto mały fragment prostokątnego płytkowego okucia ze stopu miedzi, z trzema otworami (w jednym z nich zachował się nit). Przedmiot jest zdobiony poprzecznymi liniami rytymi (Tabl. II:1). Można założyć, że stanowił raczej element okucia obwodu pasa, niż końca rzemienia. Pozostałe wyposażenie tego zespołu grobowego nie uprawnia do podjęcia próby rekonstrukcji.

Znaleziskiem luźnym z odcinka 14 jest fragment prostokątnego okucia żelaznego, z taśmy złożonej na pół, połączonej jednym nitem (ZL/10). Krawędzie są zaokrąglone, z jednej strony słabo widoczne jest zdobienie motywem nacinanych trójkątów. Światło skuwki i długość nitu łączącego pozwalają przypuszczać, że przedmiot (np. rzemień skórzany) miał grubość nie większą niż 0,22 cm. Można założyć zatem, że mamy do czynienia z pozostałością pasa, skuwką o szerokości 4,3 cm.

[142] R. Madyda-Legutko 1987, 63.
[143] R. Madyda-Legutko 1987, tabl. 20:28.
[144] R. Madyda-Legutko 1987, 67–68.
[145] R. Madyda-Legutko 2011, 71–72.
[146] R. Madyda-Legutko 2011, 71.
[147] B. Kostrzewski 1954, 250, ryc. 195:2; R. Madyda-Legutko 2011, 150, zest. 9.
[148] R. Madyda-Legutko 2011, 74, mapa 17.
[149] R. Madyda-Legutko 2011, 73–74.
[150] R. Madyda-Legutko 1987.

Również poza zespołem grobowym – we współczesnym wkopie zlokalizowanym w obrębie odcinka 12 – znaleziono ornamentowane okucie ze stopu miedzi (ZL/9). Jest to wydłużone, owalne zakończenie końca pasa o długości 4,5 cm i szerokości 2,6 cm. Nie zachowała się jego górna partia, zatem nieznany pozostaje sposób mocowania do rzemienia. Na podstawie cech formalnych przedmiot odpowiada typowi 12 okuć końca pasa w klasyfikacji R. Madydy-Legutko[151]. Zdobienie w postaci wybijanych stemplem kółek z punktem w centrum (trzy kółka w dwóch pionowych rzędach) pokrywa tylko jedną stronę przedmiotu. Wydaje się, że użyto dwóch różnych punc, jednak może to być złudzenie spowodowane nadtopieniem przedmiotu w ogniu stosu i zatarciem niektórych szczegółów. Zbliżony ornament znajduje się na okuciach z Jaskini Kroczyckiej (Kostkowice) oraz z cmentarzysk w Szczedrzyku i Olsztynie[152]. Ze względu na sposób ornamentowania oraz rozmiary, zwłaszcza szerokość, okucie można zaliczyć do odmiany 2 egzemplarzy języczkowatych[153].

Okucia odmiany 2 w kulturze przeworskiej uchodzą za wyznacznik schyłku późnego okresu wpływów rzymskich i początków wczesnej fazy okresu wędrówek ludów, tj. faz C_3–D. Znalezisko z Raczkowic, ze względu na kontekst odkrycia, tych ustaleń nie modyfikuje. Języczkowatych zakończeń pasa ze zwartych zespołów kultury przeworskiej jest stosunkowo mało, a więc przesłanek precyzujących powyższe obserwacje chronologiczne jest niewiele[154].

Okucia języczkowate są elementem stroju społeczności kultury przeworskiej głównie w południowym zasięgu jej osadnictwa. Z terenu Mazowsza i Wielkopolski pochodzą nieliczne znaleziska. Odmiana 2 znana jest także z kultury wielbarskiej, grupy masłomęckiej oraz z Gotlandii i Jutlandii. Sporadycznie notowana jest ona w zachodniej części *Barbaricum*[155]. Poza kulturą przeworską okucia w tej formie są licznie reprezentowane na terenach zachodniobałtyjskich, przede wszystkim w kulturze Dollkeim-Kovrovo. Egzemplarze z tego rejonu wyróżnia bardziej rozbudowana ornamentyka stempelkowa, która nie ogranicza się jak w kulturze przeworskiej do kółek o różnej formie. Zdobienie obejmuje m.in. motyw stylizowanej gwiazdy, litery S, krzyża oraz tzw. wilczych zębów (*Wolfszahnmuster*). Koncentracja ornamentowanych okuć języczkowatych na Półwyspie Sambijskim pozwoliła wydzielić je w osobny typ – sambijski, rozpowszechniony od fazy C_3 do D[156]. Niektóre znaleziska okuć z południa Polski (Jakuszowice, Mokra) bywają rozpatrywane jako świadectwo kontaktów społeczności kultury przeworskiej z sambijskim środowiskiem kulturowym we wczesnej fazie wędrówek ludów[157]. Na podstawie analizy materiałów z cmentarzysk jako główną grupę użytkowników pasów zdobionych okuciami języczkowatymi wskazuje się mężczyzn[158].

III.1.3. Paciorki

W Raczkowicach stanowiące pozostałość paciorków okruchy, grudki stopionego szkła lub przylepioną do naczyń glinianych stopioną masę szklaną, rzadziej zachowane w całości egzemplarze, znaleziono w 19 obiektach (1, 8, 11, 13, 14, 41 [?], 43, 45, 49, 51, 52, 55, 57, 58, 60, 65, 78, 81 i 82). Kilka tego rodzaju pozostałości odkryto luźno w odcinkach 2, 4, 12 oraz w wykopie sondażowym. W większości wypadków w pochówku odkrywano pojedynczy paciorek. Pod tym względem wyróżnia się kobiecy grób popielnicowy 65 i kobiecy (?) grób jamowy 43, w których zapewne złożono kolię składającą się z kilku paciorków szklanych. W opisanym zbiorze z Raczkowic tylko pojedyncze okazy przetrwały w stanie pozwalającym na ocenę typologiczną.

Grupę TM I reprezentuje paciorek z grobu 65 oraz egzemplarz znaleziony luźno w obrębie odcinka 2. Pierwszy z nich to kulisty paciorek z przezroczystego szkła pomarańczowego, pokryty fioletowawą korozją. Jest częściowo nadtopiony w ogniu stosu, co powoduje, że jego typ nie mógł być dokładnie przyporządkowany klasyfikacji Magdaleny Tempelmann-Mączyńskiej[159]. Paciorek z odcinka 2 jest także nadtopiony, lecz w dużo mniejszym stopniu. Jest to okaz kulisty z ciemnoniebieskiego przezroczystego szkła, typu TM I.7. Zbliżony egzemplarz został odkryty również luźno na nieodległym cmentarzysku w Drochlinie[160].

Paciorki grupy TM I typów 1–12 są najbardziej rozpowszechnione ze wszystkich tego typu przedmiotów. Tym samym oznacza to, że ich ramy chronologiczne są bardzo szerokie. Ich pojawienie się notuje się bowiem we wczesnym okresie wpływów rzymskich a koniec wyznacza faza D wczesnego okresu wędrówek ludów. W Opatowie paciorek TM I.5 współwystąpił w grobie 260 wraz z zapinką A.V serii 1, co pozwala plasować go

[151] R. Madyda-Legutko 2011, 91–97.
[152] R. Madyda-Legutko 2011, tabl. XLII:3, XLI:11.12.
[153] R. Madyda-Legutko 2011, 91.
[154] R. Madyda-Legutko 2011, 92.
[155] R. Madyda-Legutko 2011, 93.
[156] A. Bitner-Wróblewska 2001, 109–113, ryc. 28, 29; 2003, 204–205, ryc. 10, 11.
[157] R. Madyda-Legutko 2011, 94.
[158] R. Madyda-Legutko 2011, 96.
[159] M. Tempelmann-Mączyńska 1985.
[160] P. Kaczanowski 1987, tabl. XXVIII:42.

chronologicznie w obrębie fazy C_1[161]. Na tej samej nekropolii paciorki grupy I odkryto jednak także w zespołach wiązanych z III. i IV. strefą jej rozwoju, czyli z faz C_2 i C_3–D (groby 347/C i 637). Na innych cmentarzyskach paciorki te często występują z zapinkami grupy A.VI i – podobnie jak w wypadku grobu 65 z Raczkowic – grupy A.V[162].

Grupę TM II reprezentuje płasko-kulisty okaz z grobu 43. Jest to paciorek szklany, przezroczysty, ciemnoniebieski, prawdopodobnie typu TM II.35. Paciorki grupy II są równie szeroko rozpowszechnione jak grupy I, jednak zaznacza się tendencja do ich częstszej obecności w późnym okresie wpływów rzymskich oraz wczesnej fazie okresu wędrówek ludów. Współwystępują one z zapinkami z podwiniętą nóżką oraz ich pochodnymi[163]. W Opatowie paciorek tej grupy odkryto w grobie 1231b, datowanym na fazy C_3–D. Czas złożenia pochówku 43 z Raczkowic miał miejsce w młodszym okresie wpływów rzymskich.

Do bardzo rzadkich paciorków należy egzemplarz X grupy TM 103a. Odkryto go w zagłębieniu poniżej warstwy ciałopalenia, określonym jako obiekt 51. Jest to okaz segmentowy, melonowaty, ze szkła przezroczystego barwy zielonej (51/1). Dotąd paciorki te znane były z pojedynczych zespołów datowanych głównie na fazy C_1–C_2. Na fazę B_2 datowany jest grób szkieletowy 71/1897 ze stanowiska w Ciepłem, w którym paciorek taki odkryto wraz z zapinką A.II. 38[164]. Zarówno stratygrafia horyzontalna jak też charakterystyczne typy naczyń odkryte w obiekcie 51 pozwalają łączyć go z fazami C_3–D. Pozostałe fragmenty paciorków ujawnione w zespole 51 w postaci grudki szkła seledynowego oraz o barwie obecnie nie do rozpoznania z powodu korozji, nie pozwalają na precyzyjne zdefiniowanie ich typów.

Do grupy XXIII można zaliczyć nadtopiony paciorek mozaikowy barwy ciemnoniebieskiej z motywem szachownicy z pól białych, żółtych i czerwonych. Stanowił część kolii paciorków z grobu 65. Stan jego zachowania uniemożliwia daleko idącą charakterystykę motywu zdobniczego. Uchwycone cechy pozwalają określić go z pewną dozą prawdopodobieństwa jako zbliżony do typów 364b, 366b lub 367a[165].

Ramy chronologiczne i rozprzestrzenienie paciorków typu 363–368 są bardzo szerokie. Jednak w środkowej i południowej strefie kultury przeworskiej paciorki mozaikowe (typ 354–371) są dość rzadko spotykane. W Nadkolu paciorek TM 366–367 wchodził w skład kolii złożonej do popielnicowego grobu kobiecego 114 z podfazy B_{2a}[166]. Listę tych znalezisk można uzupełnić o paciorek z Aleksandrowic (TM 269)[167] oraz z Leżnicy Wielkiej[168].

Z grobu 65 pochodzi także nadtopiony paciorek ze szkła ciemnoniebieskiego. Na jego powierzchni widoczny jest dolepiony żółty guzek oraz trzy oczka barwy kobaltowej. Prawdopodobnie jest to egzemplarz, który formalnie należy do grupy XXIV.

Paciorki tej grupy są dość rzadko spotykane. Najliczniejszy jest spośród nich typ 373 z opakowego szkła z guzkami jednej barwy, który był w użyciu głównie w późnym okresie wpływów rzymskich, jednak wcześniejsza jego obecność nie jest wykluczona. Pozostałe typy spotykane są głównie na obszarze grupy Niemberg w fazach C_2 i C_3, a także w fazie D[169]. Duże paciorki typów 374–378 są szczególnie charakterystyczne dla późnego okresu wpływów rzymskich i fazy D okresu wędrówek ludów. Są formą ponadregionalną, lecz najliczniej są reprezentowane w stroju ludności kręgu nadłabskiego[170].

Kolia osoby pochowanej w grobie 65 składała się niewątpliwie również z innych paciorków, o czym świadczą stopy szkła barwy ciemnoniebieskiej, jasnoniebieskiej i seledynowej. Zróżnicowaną kolorystykę posiadały również paciorki wchodzące w skład koli złożonej do grobu 43, jednak stan ich zachowania nie pozwala na bliższe określenie typologiczne. Z kolei w obiekcie 55 wszystkie odkryte stopy szkła miały barwę seledynową.

Pozostałe stopione paciorki szklane zarejestrowane na cmentarzysku w Raczkowicach wykonane są na ogół ze szkła przezroczystego, barwy jasnozielonej. Drugą grupę kolorystyczną tworzą okazy ciemnoniebieskie i granatowe. W zdecydowanej mniejszości są formy jasnożółte (groby 2 i 8), jasnoniebieskie (groby 13, 60 i 81), pomarańczowe (grób 68), czarne (grób 79) i fioletowe (odc. 2 i 12). Pojedynczy egzemplarz barwy białej potwierdzono w grobie 58. W materiałach kultury przeworskiej paciorki tego koloru spotykane są rzadko. Pewną ich koncentrację obserwuje się na terenie Polski południowo-wschodniej. Na stanowisku 2 w Hruszowicach dziewięć takich okazów, najprawdopodobniej grupy TM I, wystąpiło w grobie szkieletowym 11651, m.in. wraz z zapinką typu A.VI.158[171]. Obiekt ten datowany jest na fazy C_2–D. Kilka okruchów paciorków

[161] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 73.
[162] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 27.
[163] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 29.
[164] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 35.
[165] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 59, 60.
[166] J. Andrzejowski 1998, 64, 107.
[167] P. Kaczanowski 2017, 44.
[168] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 60, 61, 290.
[169] J. Bemmann 2002, 85, 87, 88.
[170] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 62.
[171] M. Bohr 2019, 522, 523, ryc. 5:8.

ze szkła mlecznobiałego odkryto w ciałopalnych grobach 2, 11, 95 i 104 z wczesnorzymskiego cmentarzyska w Ostrowie[172], a także na nekropolii w Prusieku (groby 10, 27, 30 i 41)[173]. Paciorki mlecznobiałe, cylindryczne i kuliste wchodziły w skład wielobarwnych kolii noszonych w środowisku sarmackim; ich produkcja miała miejsce w *Tibiscum*[174]. Małe paciorki, nieprzezroczyste, mlecznobiałe znane są też ze stanowiska Illerup Ådal na Jutlandii[175].

Na cmentarzysku w Raczkowicach paciorki szklane w większości wypadków pochodzą z zespołów grobowych datowanych na młodszy okres wpływów rzymskich. Odnotowano je także w starszych obiektach (60, 65, 78, 81 i 82) datowanych na fazę B_2.

Pod względem antropologicznych wskazań płci wyróżnia się grupa kobiet (*adultus* lub wiek dorosły). Paciorki zarejestrowano tylko w jednym grobie dziecka (*infans* I; grób 82) oraz we wspólnym grobie kobiety i dziecka (grób 8). Kilkukrotnie według oceny osteologicznej uznane za paciorki pozostałości szklane ujawniono w obiektach, w których zidentyfikowano szczątki kostne mężczyzny lub prawdopodobnie mężczyzny (45, 49, 55 i 60).

III.1.4. Wisiorki i zawieszki

Najliczniejszą grupą wisiorków w Raczkowicach są formy wiaderkowate. Odkryto je w grobach 18 (3), 61 (1), 70 (1) i 82 (3), czyli w dwóch pochówkach jamowych oraz dwóch popielnicowych, datowanych głównie na fazę B_2 (lub podfazę B_{2b} w wypadku grobu 18), natomiast egzemplarz z obiektu 70 pochodzi z młodszego okresu wpływów rzymskich. Jeden wisiorek we fragmentach (połowa cylindra i denko) znaleziono luźno w odcinku 14 (ZL/19).

Ocena antropologiczna pozwoliła zidentyfikować jako właścicieli tych ozdób-amuletów dwukrotnie małe dzieci, *infans* I (grób 70 i 82). W wypadku grobu 18 były to szczątki osoby z kategorii *adultus*, wnosząc z asortymentu wyposażenia – prawdopodobnie kobiety. Stan zachowania kości z grobu 61 wykluczył diagnozę płci i wieku.

Wisiorki wiaderkowate z Raczkowic to egzemplarze małe (zakres wysokości cylindra od 0,7 do 1,5 cm), niezdobione, odpowiadające typowi I, odmianie 1 i typowi II, odmianie 1 w typologii P. Kaczanowskiego[176]. Ornament znajduje się tylko na cylinderku wisiorka typu II, odmiany 2 z odcinka 14. Są to dwa dookolne rowki, które jak można przypuszczać, były pierwotnie inkrustowane.

Wszystkie omawiane przedmioty wykonano z żelaza. Cylinderki zrobiono z cienkich blaszek o grubości 0,09–0,1 cm. Niewielka wewnętrzna przestrzeń pozwalała na umieszczenie w niej zupełnie drobnej zawartości.

W grobie 65, w którym złożono szczątki kostne kobiety (*adultus*), znajdowały się trzy małe wisiory opasane (65/11). Liczne okruchy i stopy szklane znalezione w popielnicy sugerują, że wisiory te mogły stanowić element kolii paciorków. Ozdoby te wykonano z taśm ze stopu miedzi. Nie zachowały się przedmioty z wnętrza wisiorów. Można tylko domyślać się, że mogły być to małe szklane kulki, które uległy zniszczeniu na stosie kremacyjnym, którego temperatura uszkodziła także w dużym stopniu metalowe elementy wisiorów. Zachowały się one w postaci zaczepów (szerokość od 0,8 do 1,1 cm), czyli poprzecznej spiralki, taśm bocznych torebki oraz w jednym wpadku dolnej części wisiora tj. krzyżujących się taśm. Taśmy boczne są zdobione otworkami. Ozdoby reprezentują typ I w klasyfikacji Kingi Stanek[177]. Na podstawie zachowanych fragmentarycznie dolnych partii dwóch ozdób można założyć, że jest to wariant C, w którym torebki wycięto z jednego kawałka blachy. Natomiast ze względu na brak zachowanych szczegółów konstrukcyjnych trzeciego wisiora jego wariant pozostaje nieznany, aczkolwiek jest możliwe, że jako część kompletu nie różnił się pod tym względem od pozostałych ozdób.

Wisiory opasane typu I znane są z licznych stanowisk kultury przeworskiej, co stanowiło uzasadnienie do określenia ich jako przeworski typ wisiorów opasanych[178]. Pochodzą głównie z fazy B_2, co potwierdza również zespół grobowy z Raczkowic. Torebki wariantu C znane są m.in. z grobu 3/79 z Modły oraz z Kleszewa (znalezisko luźne, z paciorem szklanym)[179].

W grobie 61 obok – wymienionego powyżej – wisiorka wiaderkowatego znaleziono przedmiot z cienkiej blaszki ze stopu miedzi, który być może jest pozostałością zawieszki (61/2). Są to dwa fragmenty, z których jeden – o kształcie soplowatym – ma otwór służący do zawieszenia. Stan zachowania uniemożliwia jego rekonstrukcję.

Z odcinka 12 pochodzi uszkodzone małe (2,0×1,6 cm), otwarte kółko z drutu ze stopu miedzi, które pierwotnie mogło służyć jako zawieszka, np. paciorka (ZL/18).

[172] Niepublikowane materiały z badań A. Lasoty-Kuś.
[173] Materiały niepublikowane – uprzejma informacja J. Zagórskiej-Telegi, za którą serdecznie dziękujemy.
[174] E. Istvánovits, V. Kulcsár 2017, 227, ryc. 179:1; L. Grumeza 2018, tabl. II, IV.
[175] A. Kokowski 2019, 73, ryc. 61.
[176] P. Kaczanowski 1987.
[177] K. Stanek 1999, 332–333.
[178] K. Stanek 1999, 335–336.
[179] K. Stanek 1999, 335; M. Woźniak 2021, 178, tabl. CCCIII:50.

III.2. Militaria

III.2.1. Miecz

W grobie 78 nad popielnicą znaleziono dwukrotnie zgięty obosieczny żelazny miecz (78/1). Przedmiot ten reprezentuje typ *Lachmirowice-Apa*, wariant 1[180]. Długość całkowita miecza wynosi 77,7 cm, natomiast ostrze ma 66,2 cm długości i 4,6 do 4,9 cm szerokości. Te proporcje odpowiadają zakresowi rozmiarów omawianego typu. Ostrze w tej grupie mieczy zwęża się ku sztychowi, który jest krótki lub średnio-długi; może być on łukowaty lub trójkątny. W przekroju poprzecznym najczęściej spotykane są formy profilowane ze zbroczami oraz tzw. warianty płaskie, głównie sześciokątne, a także formy płaskie, soczewkowate i rombowate, sporadycznie trapezowate. Trzpienie są w większości wypadków krótkie (11,0–15,0 cm) i zakończone prostokątnymi lub okrągłymi płytkami żelaznymi, choć sporadycznie spotyka się również płytki ze stopu miedzi.

W liczącym 47 znalezisk typie *Lachmirowice-Apa* (stan na 2006 rok) wyodrębniono trzy warianty. Wariant 1, do którego należy okaz z Raczkowic, jest najliczniejszy (30 egzemplarzy). Obejmuje on ostrza krótkie lub średnio-długie, które lekko zwężają się ku sztychowi. Sztychy są krótkie, najczęściej łukowate lub trójkątne. Przekrój poprzeczny takich ostrzy jest płaski lub soczewkowaty z dwoma zbroczami lub sporadycznie trapezowaty. Przedział długości ostrzy wynosi 58,0–68,0 cm, a ich szerokość 4,2–5,7 cm. W kilku egzemplarzach głownie były zaopatrzone w nacięcia lub inkrustacje, które przedstawiają Marsa, Marsa i Victorię, orła legionowego, wieniec laurowy lub gałązkę palmową. Na dwóch mieczach znajdowały się stemple nazw rzymskich warsztatów oraz inskrypcje punctim[181].

Rozprzestrzenienie mieczy typu *Lachmirowice-Apa* obejmuje tereny *Barbaricum* i prowincji rzymskich: *Gallia Belgica*, *Gallia Lugdunensis* i *Germania Superior*. Najbardziej na północ wysunięte odkrycie to okaz z Gisleberg Nordre w środkowej Norwegii. Na Północy oręż tego typu odnotowano też na Półwyspie Jutlandzkim (Illerup Ådal), na Fionii i Gotlandii. Z nadłabskiego kręgu kulturowego należy wspomnieć o stanowiskach w miejscowociach Plotiště nad Labem, Čáslavky i Pňov[182]. Znad Odry pochodzi znalezisko z warstwy na cmentarzysku w Czelinie[183]. Z kolei na zachód od Odry, w Janow w grobie 50 znaleziono miecz typu *Lachmirowice-Apa*, datowany na podfazę C_{1a}. Wyposażenie grobu świadczy o silnym wpływie kultury przeworskiej[184]. Kolejny okaz wymieniany w literaturze pochodzi ze Stendell[185]. Z północno-wschodniej Polski listę znalezisk można uzupełnić o dwa okazy ze stanowiska bagiennego w Wólce (daw. *Wolka-See*)[186].

Nadal większość mieczy tego typu pochodzi z terenu kultury przeworskiej. Egzemplarze znad górnej Cisy są wiązane z przenikaniem społeczności kultury przeworskiej w kierunku południowo-wschodnim[187].

Miecze *Lachmirowice-Apa* datowane są na czas od B_{2b} do C_{1b} (np. Illerup Ådal)[188]. Z terenu kultury przeworskiej pochodzi 18 egzemplarzy wariantu 1, których datowanie zamyka się głównie w fazach B_2–C_{1a}[189].

Zróżnicowanie morfologiczne uchwycone wewnątrz typu *Lachmirowice-Apa* uważane jest za dowód przemian dokujących się w uzbrojeniu między fazą B_2 i podfazą C_{1a}, kiedy to formy podobne do gladiusów zostały zastąpione przez miecze lekkie, które w literaturze określane są jako późnorzymskie spatha. Zmianę tę można prześledzić w analizie cech kształtu ostrzy i zakończenia sztychów oraz proporcji pomiędzy poszczególnymi elementami miecza, ponieważ wydłużone ostrza miały w przeważającej mierze krótsze trzpienie i sztychy. Jak zauważył P. Kaczanowski okazy typu *Lachmirowice-Apa* nie są jednolite[190]. Wydzielenie kilku wariantów w obrębie tej grupy tę obserwację potwierdza.

Dość liczna (ponad 20) grupa mieczy typu *Lachmirowice-Apa* została poddana badaniom technologicznym. Wynika z nich, że oręż ten wykonywano dwiema technikami. Pierwsza obejmuje egzemplarze wykonane z jednego kawałka żelaza niskiej jakości, noszącego cechy dwóch sposobów produkcji, czyli nawęglania w całości (typ A.II) lub niewielkim stopniu (typ A.I, np. Czelin)[191]. Druga grupa to miecze zaawansowane pod względem użytych technik produkcji. Ich głownie wytwarzano z kilku prętów o różnym stopniu nawęglenia, w układzie mającym na celu wydobycie pożądanych właściwości poszczególnych elementów miecza. W tej grupie znajdują się okazy rzymskiej proweniencji powstałe w technice dziwerowania (typ B.II.2.1)[192].

Badania metalograficzne miecza z Raczkowic wykazały, że jego ostrze zostało najprawdopodobniej wykonane z jednego kawałka żelaza z miejscowo nawęgloną strefą (do 0,1–0,2% C). Takie nawęglenie mogło

[180] M. Biborski, J. Ilkjær 2006a, 185–193.
[181] M. Biborski, K. Ilkjær 2006a, 186–192; 2006b, tab. 11–13.
[182] J. Jílek, P. Horník 2017, 62–63, ryc. 2:1.4, 3.
[183] B. Rogalski 2014, 161; 2021, 225.
[184] J. Bemmann 2007, 253–254.
[185] A. Leube 1975, 74.
[186] B. Kontny 2015, 314.
[187] D. Vích *et alii* 2018, 539.
[188] M. Biborski, J. Ilkjær 2006a, 192–193, 194, tab. 14, ryc. 131.
[189] M. Biborski, J. Ilkjær 2006a, 187, tab. 11.
[190] P. Kaczanowski 1992, 30.
[191] M. Biborski, P. Kaczanowski, J. Stępiński 2013, 136.
[192] M. Biborski, P. Kaczanowski, J. Stępiński 2013, 137.

nastąpić przypadkowo, np. w trakcie nagrzewania metalu przed kuciem. Można również przypuszczać, że ostrze mogło być nawęglone powierzchniowo lub zostało wyprodukowane z heterogenicznej stali niskowęglowej. Jednakże pierwotna zawartość węgla jest trudna do określenia, gdyż ostrze mogło ulec znacznemu odwęgleniu w wyniku przepalenia na stosie kremacyjnym. Technologia wykonania może być sklasyfikowana jako typ A.I.1 lub typ A.I.2. Te pierwsze to ostrza zrobione z jednego kawałka heterogenicznego metalu, gdzie rozmieszczenie składników mikrostruktury (zwłaszcza węgla) jest przypadkowe. Zawartość węgla zwykle jest zbyt mała, aby umożliwić obróbkę cieplną. Te drugie są również ostrzami jednoczęściowymi, ale rozkład składników mikrostruktury wynika z celowego postępowania wytwórcy, czyli rdzenie są zwykle niskowęglowe lub czysto ferrytyczne, natomiast zawartość węgla w częściach krawędziowych i płaskich jest znacznie wyższa. Takie miecze mogą być poddane obróbce cieplnej, pod warunkiem, że zawartość węgla jest wystarczająco wysoka. Tak też mogło być w wypadku miecza z Raczkowic, ale nie da się tego jednoznacznie ustalić[193].

III.2.2. Groty broni drzewcowej

Na cmentarzysku w Raczkowicach odkryto łącznie 10 grotów broni drzewcowej (66/4, 66/5, 68/1, 74/1, 78/2, 86/2, 86/3, B/2 i dwa z grobu A). W dwóch grobach złożono po dwa egzemplarze tego oręża (groby 66 i 86). Dwa groty ujawniono jeszcze przed rozpoczęciem regularnych badań archeologicznych. Są to znaleziska z 1974 roku (grób A) – informację o nich przekazał do Muzeum Regionalnego w Radomsku mieszkaniec wsi Raczkowice. Z zachowanej w muzeum notatki wiadomo, że w grobie popielnicowym znajdowały się dwa groty. Jeden z nich był dobrze zachowany a drugi *przepalony?, skorodowany, zgięty*. Z dołączonego szkicu (Ryc. 4) wynika, że liść zagięty był w ⅓ długości, zaś tuleja miała ośmiokątny przekrój. Metalowe zabytki nie trafiły do muzeum i ślad po nich zaginął. Przy założeniu, że odręczny rysunek jednego z grotów odzwierciedla jego proporcje, to najbardziej odpowiednim zdaje się przyporządkowanie go do typu VIII w ujęciu P. Kaczanowskiego[194].

Pozostałe osiem zachowanych egzemplarzy odkryto w sześciu zespołach grobowych. Z grobu 66 (5) pochodzi okaz o znacznej długości (38,6 cm), z bardzo cienkim ostrzem zaopatrzonym w żeberko. Ostrze rozszerza się u podstawy i osiąga maksymalną szerokość w około ¼ długości. Następnie, łagodnie zwęża się w kierunku łukowatego czubka. Tuleja jest raczej krótka i wąska. W klasyfikacji P. Kaczanowskiego odpowiada on typowi VI, odmianie 1. Ten typ grotów jest szczególnie częsty w rozwiniętej fazie B_2. Rzadziej spotykamy je w początkach młodszego okresu wpływów rzymskich. Z terenu kultury przeworskiej znanych jest kilka grotów tego typu[195].

Drugi grot z tego samego zespołu (66/5) jest dość krótki (17,8 cm), a jego ostrze jest wąskie (2,4 cm). Ma też słabo zaznaczone żeberko. Ostrze rozszerza się łagodnie u podstawy, osiąga maksymalną szerokość w około ¼ długości i zwęża się nieco w stronę wierzchołka. Tuleja jest dość długa w stosunku do całego grotu, a jej przekrój poprzeczny jest okrągły. Grot reprezentuje typ X, którego ramy chronologiczne obejmują odcinek od B_2 do C_{1a}, ale większość z nich można chyba odnieść do młodszego odcinka wczesnego okresu wpływów rzymskich[196]. W świetle zestawienia P. Kaczanowskiego nie jest to typ oręża szeroko rozpowszechniony w środowisku przeworskim[197].

W zniszczonym grobie 68 (1) na pozostałości popielnicy znaleziono grot typu X. Jest to egzemplarz raczej krótki (17,4 cm) o wąskim liściu (2,5 cm). Z notatek B. Błaszczyk wynika, że górną partię liścia pokrywał ornament ze srebrną inkrustacją. Najprawdopodobniej przeprowadzone zabiegi konserwatorskie usunęły jej ślady, co uniemożliwia wypowiadanie się na temat formy zdobienia.

Z grobu 74 (1) pochodzi grot średniej długości (22,9 cm) o ostrzu zaopatrzonym w żeberko, które kończy się przed osiągnięciem wierzchołka. Ostrze rozszerza się u podstawy, a jego maksymalna szerokość wynosi ok. ¼ długości, następnie łagodnie zwęża się. Tuleja jest raczej krótka i wąska, a jej przekrój poprzeczny jest ośmiokątny. W jednej ze ścian gniazda znajduje się główka żelaznego gwoździa, który mocował drzewce. Ten grot można, jak i egzemplarz z grobu 66, zaklasyfikować jako typ VI, odmiana 1[198].

W grobie 78 (2) obok popielnicy znajdował się wbity pionowo grot, który na podstawie cech formalnych można zaliczyć również do typu VI, odmiany 1. Jest to oręż długi (27,4 cm) i o szerokim liściu (4,6 cm).

Egzemplarz broni drzewcowej z grobu 86 (1) to okaz raczej krótki (19,1 cm) o wąskim (2,2 cm), romboidalnym w przekroju poprzecznym ostrzu. Ostrze rozszerza się łagodnie u podstawy, a jego maksymalna szerokość przypada ok. ¼ długości, a następnie silnie zwęża się w kierunku wierzchołka. Tuleja jest raczej krótka

[193] Szerszej na temat badań: K. Skóra, G. Żabiński, E. Miśta-Jakubowska 2019.
[194] P. Kaczanowski 1995, 18–20, tabl. IX.
[195] P. Kaczanowski 1995, 17–18, tabl. XX.
[196] P. Kaczanowski 1995, 20–21.
[197] P. Kaczanowski 1995, 21.
[198] P. Kaczanowski 1995, 17–18.

w stosunku do całego grotu, a jej przekrój jest kolisty. Grot reprezentuje typ X[199]. Współwystąpił z nim grot z zadziorami (86/3), który spełnia kryteria typu A, odmiany 2[200]. Ten grot jest dość krótki (20,9 cm) o dwóch długich zadziorach. Ostrze jest w przekroju romboidalne; zwęża się w sposób „wgięty" w kierunku wierzchołka. Tuleja jest stosunkowo długa, w przekroju kolista. Groty z zadziorami typu A datowane są na fazy B_1–B_2, a odmiana 2 odnoszona jest przez P. Kaczanowskiego do fazy B_1[201]. Groty grupy X pochodzą m.in. z depozytu w Illerup Ådal w Danii[202]. Analogiczne znaleziska rejestrujemy także na terytorium kultury przeworskiej[203].

Ostre groty z zadziorami (typ A.2) znane są nie tylko z kultury przeworskiej, ale podobne groty odnotowano również w depozycie z późnego okresu wpływów rzymskich z Vimose[204].

Ze zniszczonego grobu B (2) pochodzi grot, który jako kolejny reprezentuje grupę VI, odmianę 1. Ten oręż jest średniej długości (21,8 cm), z cienkim ostrzem z żeberkiem. Ostrze rozszerza się u podstawy, a jego maksymalna szerokość przypada ok. ¼ długości. Następnie ostrze zwęża się ku wierzchołkowi. Tuleja jest dość krótka i wąska, a jej przekrój poprzeczny jest kolisty.

Groty broni drzewcowej z Raczkowic tworzą mało zróżnicowaną grupę. Najliczniej reprezentowany jest typ VI, odmiana 1 (Tab. 1). Nieznacznie ustępuje mu pod względem frekwencji grupa X. Odnotowano tylko jeden egzemplarz z zadziorami (typ A.2) i jeden, który tylko hipotetycznie można włączyć do grupy VIII (grób A).

[199] P. Kaczanowski 1995, 20–21.
[200] P. Kaczanowski 1995, 29–30.
[201] P. Kaczanowski 1995, 29–30, tabl. XXI.
[202] J. Ilkjær 1990a, 48–52, z przykładami ze Skandynawii; J. Ilkjær 1990b, tabl. 11. Por. też Nydam (A. Rau 2010, 34–37, ryc. 16).
[203] Por. np. K. Kozłowska 1958, 345, tabl. 90:16.
[204] X. Pauli Jensen 2008a, 95–97.

Tab. 1. Raczkowice, stan. 3. Zestawienie elementów uzbrojenia z zespołów grobowych i znalezionych luźno

Nr obiektu/ rodzaj	Datowanie	Koszula kolcza	Grot broni drzewcowej	Miecz	Okucia tarczy			
					Imacz	Umbo	Okucia brzegów	Uchwyt na szplincie
45/ ustryna	MOWR	–	–	–	–	nity (?)	+	–
66/grób popielnicowy	B_2	–	Kaczanowski VI.1 Kaczanowski X	–	Zieling T1/1 + nity Zieling D	Jahn 7a / Zieling B2d + nity Zieling L	Zieling C	1
68/grób popielnicowy	B_2 (?)	–	Kaczanowski X	–	–	–	–	–
72/grób jamowy	C_{1a}	–	–	–	Jahn 9 / Zieling T + nity Zieling E	–	–	–
74/grób jamowy	B_2	–	Kaczanowski VI.1	–	–	typ (?)	–	–
78/ grób popielnicowy	B_{2b}	–	Kaczanowski VI.1	Lachmirowice--Apa	–	Jahn 7a / Zieling B2 (B2b?)	–	–
86/grób popielnicowy	B_2	–	Kaczanowski A.2 Kaczanowski X	–	–	Jahn 6 / Zieling F1 + nity Zieling D	–	1
A/grób popielnicowy	B_2–C_1	–	Dwa egz.: ? i Kaczanowski VIII	–	–	–	–	–
B/grób ?	B_2	–	Kaczanowski VI.1	–	–	–	–	–
Znaleziska bez kontekstu								
Odcinek 22	–	dwa kółeczka	–	–	Zieling K	–	–	–

Ryc. 14. Raczkowice, stan. 3, uchwyt na szplincie z grobu 86. Fotografia z karty zabytku z Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

III.2.3. Elementy okuć tarczy

Metalowe elementy tarczy w postaci umba, imacza oraz okuć brzegów znajdowały się w Raczkowicach w pięciu grobach (66, 72, 74, 78 i 86; Tab. 1). Najczęściej identyfikowano w obiekcie pojedynczy element tej broni ochronnej, np. wyłącznie umbo, rzadziej sam imacz. Tylko w jednym grobie (66) stwierdzono jednocześnie pozostałości umba, imacza i okuć bocznych.

Większość pozostałości tarcz pochodzi z obiektów datowanych na fazę B_2. Wyjątkiem jest grób 72 (1) z podfazy C_{1a}, w którym zidentyfikowano wyłącznie imacz, bez pozostałych metalowych okuć tarczy. Zwyczaj składania w pochówku pojedynczych części okuć tarczy upowszechnia się w środowisku kultury przeworskiej począwszy od podfazy C_{1b}[205]. Nie jest też jasne, jak należy tłumaczyć obecność w Raczkowicach w grobach samych umb, bez imaczy (74, 78, 86). Może to wynikać zarówno z reguł pogrzebowych oraz stanu zachowania stanowiska. Nie można też wykluczyć stosowania imaczy całkowicie wykonanych z drewna, o czym świadczą liczne znaleziska z Illerup Ådal[206].

Ponadto luźno w odcinku 22 (ZL/20) znaleziono krótki prostokątny imacz. Elementami okuć tarczy mogą być także uchwyty na szplincie, które znajdowały się w grobach 66 (9) i 86 (5). Przedmiot z grobu 86 znany jest tylko z fotografii (Ryc. 14).

Natomiast okucie żelazne w kształcie liścia koniczyny z grobu 65 (15), mimo że formalnie nawiązujące do okuć tarcz (m.in. z Thorsberg czy z Illerup Ådal) ze względu na kontekst odkrycia uznajemy za element kasetki drewnianej.

Imacze z Raczkowic reprezentują trzy różne formy. Są to egzemplarze, które odpowiadają typom T1/1 (66/7) lub T (?) / Jahn 9 (72/1). Prostokątny egzemplarz z odcinka 22 (ZL/20) spełnia kryteria typu K w klasyfikacji Norberta Zielinga.

Imacz z grobu 72 (1) zachował się w niepełnej postaci. Jest to środkowa część uchwytu w dwóch fragmentach i jeden nit. Na podstawie jego kształtu i formy wyodrębnionego przejścia uchwytu w płytkę pod nit można zaklasyfikować go tylko ogólnie jako typ T[207]. W zespole grobowym zachował się jeden nit żelazny typu E[208], o zwężającym się trzonku. Nity tego typu charakterystyczne są przede wszystkim dla terenów kultury przeworskiej, ale spotykane są również w kręgu nadłabskim (np. Hamfelde). Obecne są w zespołach grobowych przez cały okres wpływów rzymskich[209]. Imacz z grobu 72 jest jedyną pozostałością tarczy, nie znaleziono w nim umba czy okuć brzegów tarczy.

Imacz z grobu 66 (7) reprezentuje typ T1. Zachował się w postaci czterech fragmentów: dwóch elementów uchwytu i oderwanych płytek z dwoma nitami, z których jeden jest uszkodzony. Płytki na nity są szerokie, trapezowato rozszerzające się (do 6,2 cm), o lekko łukowatej zewnętrznej krawędzi. Nity są żelazne, mają płaskie, okrągłe główki o średnicy 1,7–1,8 cm i proste trzonki, których wysokość sugeruje grubość deski w miejscu przytroczenia imacza nie większą niż 0,7 cm. Odpowiadają one typowi Zieling D, który rozpowszechniony był jako element okuć umb lub imaczy głównie w fazach B_2–C_1. Ten typ nitów charakterystyczny jest dla kultury przeworskiej i jej wschodnich rubieży na

[205] B. Kontny 2002, 109–111.
[206] J. Ilkjær 2001, 314–316, tab. 14 (głównie z leszczyny).
[207] N. Zieling 1989, 213–215.
[208] N. Zieling 1989, 272–274.
[209] N. Zieling 1989, 262–263.

terenie ziem ukraińskich. Obecne są także w regionie Uckermark i na południu Skandynawii[210].

Imacz z grobu 66 tworzył komplet okuć tarczy z umbem Zieling B2d / Jahn 7a oraz bocznymi okuciami typu Zieling C. Imacze typu T1 mają przeciętnie 22,9 cm długości (od 18,0 do 27,5 cm). Szerokość płytek pod nity mieści się w zakresie od 4,6 do 8,0 cm. Współwystępują najczęściej w komplecie z umbami typu B2c, B2, rzadziej B2d, A1a i C2 i okuciami brzegów typu T1[211].

Imacz znaleziony luźno w odcinku 22 (ZL/20) to forma prostokątna typu K. Jego długość jest niewielka, wynosi 10,9 cm, z kolei szerokość tylko 1,5 cm. Uchwyt jest sztabkowaty, płaski. Pośrodku znajduje się plastyczne żeberko, które zanika przed przejściem w płytkę nitu. Płytki na nity są niewyodrębnione. Mają dwa otworki na nity; w jednym znajduje się pozostałość nitu. Wymiary imacza z Raczkowic są poniżej zakresu wielkości ustalonego na podstawie innych znalezisk ze środkowoeuropejskiego *Barbaricum*, tj. długości w zakresie 14,5 do 15,0 cm i szerokości 2,0 do 2,3 cm. Są formą rzadko rejestrowaną, typową dla kultury przeworskiej, której obecność ograniczona jest terytorialnie do Polski Środkowej i Śląska. Chronologicznie opowiadają podfazie C_{1a}[212]. Szerokość 10,9 cm, uwzględniając szerokość dłoni ludzkiej, plasuje się na granicy przydatności tego rodzaju uchwytu. Imacze o sztabkowatych uchwytach nie należą do częstych znalezisk w materiałach kultury przeworskiej[213]. W przewadze pozostają formy rynienkowate.

Umba przetrwały w różnym stanie – prawie kompletne, ale jednak rytualnie uszkodzone lub silnie zdefragmentowane, np. tylko część kołnierza, co uniemożliwia ich przyporządkowanie typologiczne (np. grób 74).

Egzemplarze z grobu 66 (6) i 78 (3) reprezentują typ Jahn 7a, przy czym pierwsze umbo – w typologii N. Zielinga odpowiada typowi B2d, a drugie – grupie B2 (prawdopodobnie B2b). Jako typ Jahn 6 (lub Zieling F1) zaklasyfikowano okaz z grobu 86 (4).

Umbo z grobu 66 (Jahn 7a / Zieling B2d) to forma z tępym kolcem o 11-bocznym przekroju. Kolec jest ornamentowany: w górnej partii znajdują się dwie linie ryte, w miejscu połączenia z kopułą – plastyczny wałek, pod którym u szczytu kopuły występuje linia ryta. Kryza nie zachowała się w całości. Pozostała część jest uszkodzona, zdeformowana – wygięta ku górze. Można przypuszczać, że po rytualnej destrukcji do grobu nie trafiła połowa odłamanej kryzy. Sama kopuła umba jest lekko zgnieciona, a kolec odgięty.

Umbo do tarczy mocowały nity (66/6), które – jak można założyć na podstawie dwóch zachowanych, o kształcie krzyżyków z profilowanymi ramionami – reprezentują typ Zieling L. Na podstawie ich wysokości grubość deski tarczy w miejscu centralnym można ocenić na ok. 1 cm. Nity tego typu uważane są za rozwinięcie formy typu K. Najliczniej reprezentowane są na Śląsku, z tego powodu rozważana jest ich „śląska" geneza. Ich rozpowszechnienie obejmuje szeroki obszar od Woli Skromowskiej na wschodzie po Kemnitz na zachodzie. Ze środkowej Norwegii z Egge koło Steinkjer pochodzi najdalej na północ wysunięte znalezisko tego typu. Ramiona krzyżyków stanowiące główkę nitu mają różne formy i stopień dopracowania – są słabo lub wyraźnie wyodrębnione. Wykonywano je ze stopu miedzi lub – jak w wypadku Raczkowic – z żelaza[214]. Współwystępują z umbami typu A1a, B2b/d, B2c i C2 według N. Zielinga. Chronologiczne ramy użytkowania nitów typu L obejmują fazę B_2 oraz podfazę C_{1a}[215]. Nity typu L znajdują się m.in. przy umbie i imaczu z grobu popielnicowego 82 z Opatowa z C_{1a}[216].

Umbo z grobu 78 (3) to egzemplarz w dużym stopniu uszkodzony. Brakuje większej części kryzy i dolnej części kołnierza. Na podstawie ukształtowania kolca i zachowanej kopuły można je zaklasyfikować jako typ Jahn 7a / Zieling B2 (B2b?). Kolec jest w przekroju okrągły. Kryza zachowała się tylko w postaci małego fragmentu (3,6×1,4 cm).

Z grobu 86 (4) pochodzi umbo z wysokim kołnierzem i z zaczątkowym kolcem (typ Jahn 6 / Zieling F1). Kryza jest częściowo uszkodzona, intencjonalnie odgięta ku górze. Zachowane są tylko cztery nity, z których trzy są ornamentowane: w centrum główki znajduje się kółko, od którego promieniście odchodzi osiem do dziewięciu linii nacięć. Jeden nit ma ponadto na obwodzie główki dodatkową linię. Nie można wykluczyć, że rowki te były pierwotnie inkrustowane. Pod względem formalnym nity te zbliżone są do typu Zieling D, który wyróżniają płaskie koliste główki. Od charakterystycznego dla okresu przedrzymskiego typu A odróżnia je mniejsza średnica główek, poniżej 2 cm. W wypadku grobu 86 z Raczkowic wynosi ona od 1,2 do 1,4 cm. Większość nitów tego typu jest niezdobiona[217]. Umba F1 mocowane nitami typu D znane są z Hohenwutzen i z Dobřichova-Pičhory (grób 26)[218]. Ich średnica wynosi od 13,2 do 16 cm (średnio 14,5 cm), a wysokość

[210] N. Zieling 1989, 261.
[211] N. Zieling 1989, 213–214.
[212] N. Zieling 1989, 199–200.
[213] Por. A. Lasota 2014, 156–157, ryc. 4.
[214] N. Zieling 1989, 270–271.
[215] N. Zieling 1989, 271.
[216] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 45–46; 2011b, tabl. XL/82:12.13.
[217] N. Zieling 1989, 260.
[218] N. Zieling 1989, 84–85.

między 7,2 a 12 cm (średnio 9,8 cm), co odpowiada parametrom egzemplarza z Raczkowic (średn. 15,0 cm, wys. 10,5 cm). Umba tego typu pochodzą z terenów północno-zachodniej Słowacji, znad dolnej Łaby, południowej Jutlandii, Meklemburgii i środkowej Polski. Datowane są głównie na fazy B_1 i B_2[219].

Okucia brzegu zachowały się w grobie 66 (8) – w niewielkim fragmencie, niepozwalającym na rekonstrukcję kształtu tarczy. Pod względem morfologicznym element ten odpowiada typowi Zieling C. Jest to czterocentymetrowy ułamek okucia rynienkowatego z zachowaną jedną półkolistą płytką pod nit i z nitem. Światło okucia ma ok. 0,4 cm. Formy typu C wykonywano ze stopu miedzi lub – jak w Raczkowicach – z żelaza[220]. Tarcza, z której pochodzi omawiane okucie brzegu, wyposażona była w imacz T1/1 i umbo B2d w klasyfikacji N. Zielinga. Typ C jest charakterystyczny dla osłon używanych przez wojowników środkowoeuropejskiej części *Barbaricum*: z dorzeczy Łaby i Soławy oraz z ziem środkowej Polski. Pojedyncze egzemplarze pochodzą znad środkowego Renu, z południowej Jutlandii i Fionii. Datowanie w większości zamyka się w fazie B_2, ale spotykane są także na tarczach chronologicznie plasujących się w fazach B_1 oraz C_1[221].

Można też założyć, że pozostałością okucia brzegu tarczy jest fragment z obiektu 45 (7). Jego rozmiar nie pozwala na jakiekolwiek dalsze wnioski.

Prawdopodobnie elementem okuć tarczy są też żelazne okrągłe uchwyty na szplincie (66/9 i 86/5). Ten rodzaj zaczepu miał również swoje zastosowanie w skrzyneczkach drewnianych jako uchwyt wieka lub w wiadrach drewnianych i chyba takie ich użycie bywa najczęściej stwierdzane w materiałach z cmentarzysk. Zwraca się jednak uwagę na obecność tego typu przedmiotów w grobach zawierających pozostałości tarczy. W Raczkowicach kółka te miały ten sam rozmiar (średn. 3,9 cm), a ze względu na współwystąpienie z elementami tarczy w obu grobach taka ich funkcja jest prawdopodobna. Ciałopalny obrządek pogrzebowy stanowi przeszkodę w rekonstrukcji umiejscowienia uchwytów na tarczy, a zatem także ustalenie przeznaczenia. Uchwyt na szplincie towarzyszył tarczy m.in. w grobie 55 z Łęgonic Małych[222]. Znaleziska z Raczkowic i z Łęgonic Małych chronologicznie plasują się w fazie B_2. Czy brak tego rodzaju elementów w grupie okuć tarcz ze stanowiska w Illerup Ådal podważa zasadność rozważanej tu interpretacji, trudno jest jednoznacznie ocenić.

[219] N. Zieling 1989, 86–87.
[220] N. Zieling 1989, 231–232.
[221] N. Zieling 1989, 232.
[222] M. Kordowska, K. Kowalska 2018, 53–54, tabl. LIX/55:7.

III.2.4. Siatka kolcza

W Raczkowicach, luźno w warstwie odcinka 22 (ZL/21), którego powierzchnia została w znacznym stopniu współcześnie zniszczona, zostały odkryte dwa kółeczka żelazne, które mogą stanowić element siatki kolczej, *circuli*. Średnica wewnętrza kółek wynosi 0,65 i 0,70 cm. Taśma, z której są wykonane ma szerokość 0,20 cm, grubość – 0,15 cm. Kółka powstały ze sklepywanej i zgrzewanej taśmy żelaznej, o czym świadczy punktowe niewielkie zgrubienie kółek.

W środowisku kultury przeworskiej rzymskie kolczugi znane są przeważnie w formie „recyklingowanej", czyli w postaci fragmentów bransolet, dodatkowo ozdabianych miniaturkami militariów (tarcze, groty broni drzewcowej, topory), narzędzi (noże, krzesiwa), przedmiotów codziennego użytku (nożyce) i innego rodzaju zawieszkami, np. lunule[223]. Jest to obserwacja, która – jak wiemy – dotyczy sfery funeralnej i aspektu mody na tego rodzaju ozdoby i obejmowała kobiety oraz dzieci, głównie w fazach B_2–C_{1a} (ponad 30 grobów, głównie ze Śląska i Małopolski)[224]. To potwierdzają również wyniki badań cmentarzysk kultury przeworskiej spoza tych regionów, np. w Krupicach[225], Ciebłowicach Dużych[226], Kolonii Rychłocice[227] czy Zadowicach[228]. Szczytowy punkt ich upowszechnienia, odnoszony do horyzontu B_2/C_1, bywa wiązany z szeroko pojętym oddziaływaniem wojen markomańskich. Ozdoby z siatki kolczej używane przez rodziny wojowników mogłyby być rozpatrywane jako amulety i „pamiątki" ze stoczonych z Rzymianami walk w drugiej połowie II wieku [229]. Nie jest jasne, dlaczego koszule kolcze lub ich pozostałości rzadko spotykane są w kulturze przeworskiej w grobach z uzbrojeniem. Przykład tego rodzaju miał pochodzić z cmentarzyska w Puławach-Włostowicach, w grobie 8[230]. Informacji tej nie można było potwierdzić w trakcie ostatnio przeprowadzonej kompleksowej re-analizy materiałów[231]. Grób 22 z Witaszewic uchodzi za drugi przykład grobu mężczyzny (ostrogi i elementy uprzęży końskiej) z pozostałościami kolczugi[232]. Zwartość tego zespołu grobowego

[223] P. Kaczanowski 1987, 77; L. Hansen 2003, 78–81, 122; H.-U. Voß 2007, 60–61, ryc. 4.
[224] P. Kaczanowski 1987, 77.
[225] Grób 208, por. J. Jaskanis 2005, 53–54, tabl. LX/208:4.
[226] M. Dzięgielewska, M. Kulczyńska 2008, 12, tabl. I/1:1.
[227] Grób 101 i 198. Bryłki siatki kolczej z Kolonii Rychłocic składały się z kółek o zróżnicowanej średnicy: od 8,8 do 11,7 mm (por. W. Siciński 2019, 75, 87–88).
[228] E. Kaszewska 2023, 29–30, 164 (groby 67 i 823).
[229] K. Czarnecka 1994, 250–253; B. Kontny 2019, 39–40.
[230] P. Kaczanowski 1987, 77.
[231] B. Niezabitowska-Wiśniewska 2018, 448.
[232] P. Kaczanowski 1987, 77; E. Kaszewska 1971, tabl. 167(1):7; L. Tyszler 2015, 114–115, ryc. 6, 11.

budzi jednak pewne wątpliwości. Kolejnym przykładem jest pochówek podkurhanowy z Psar[233]. Spoza kultury przeworskiej depozyty całych kolczug pochodzą z Danii, Szlezwiku-Holsztynu i kręgu nadłabskiego[234].

Pozostałości kolczug odnotowano w większej liczbie w położonym blisko Raczkowic cmentarzysku w Drochlinie (obiekty 3, 100, 207 i okolice obiektu 270). W sumie jest to kilkadziesiąt kółek o różnych rozmiarach. Ich średnice wewnętrzne wynoszą od 0,65 do maksymalnie 1,2 cm. Wśród nich w mniejszości są egzemplarze nitowane.

Standardowo kolczugi rzymskie konstruowano przemiennie z rzędów kółek nitowanych i sklepywanych, metodą 4-1[235]. Nitowanie – jak się przyjmuje – miało być inwencją Rzymian, którzy doskonalili ten element broni ochronnej przejętej od Celtów[236]. Technika ta była stosowana już w młodszym okresie przedrzymskim i kontynuowana w stuleciach następnych, co poświadczają liczne znaleziska z cmentarzysk oraz ze stanowisk bagiennych. W okresie wpływów rzymskich w użytkowaniu były też kolczugi konstruowane wyłącznie z nitowanych kółek, zatem takie znane były też społeczności kultury przeworskiej (Młodzikowo, grób 57[237]; Zadowice, grób 67[238]).

Circuli, czyli kółka nienitowane, wytwarzano w warsztatach rzymskich na różne sposoby: były kute i zgrzewane (czytelny ukośny szew), wybijane z płaskiej blachy[239] i – metoda budząca najwięcej wątpliwości – odcinane z metalowej rury za pomocą tokarki[240].

Problematyczne jest ustalenie proweniencji kolczug używanych w *Barbaricum*. Zwykle zakłada się ich rzymskie pochodzenie, jednak na podstawie odkryć z Thorsberg i analizy Suzany Matešić dopuszcza się możliwość lokalnej produkcji tej osłony ciała. Zauważa się przy tym, że kółka rzymskich koszul kolczych mają raczej – z nielicznymi wyjątkami – zewnętrzną średnicę mniejszą niż 10 mm[241].

Kolczugi w różnej wielkości fragmentach odkrywane są w *Barbaricum* głównie w grobach[242] oraz w bagiennych depozytach ofiarnych (Vimose – ponad 20 tysięcy kółek; Thorsberg[243]; Czaszkowo[244]). Z terenu osiedli pochodzą – dotychczas – nieliczne znaleziska, np. z Dortmundu-Oespel[245] czy Krakowa-Nowej Huty-Pleszowa[246]. Z horyzontu wojen markomańskich znamy fragmenty pancerzy kolczych i łuskowych, znalezione wewnątrz domostw (Cífer-Pác i Biely Kostol)[247] i na grodzisku w Mušovie[248].

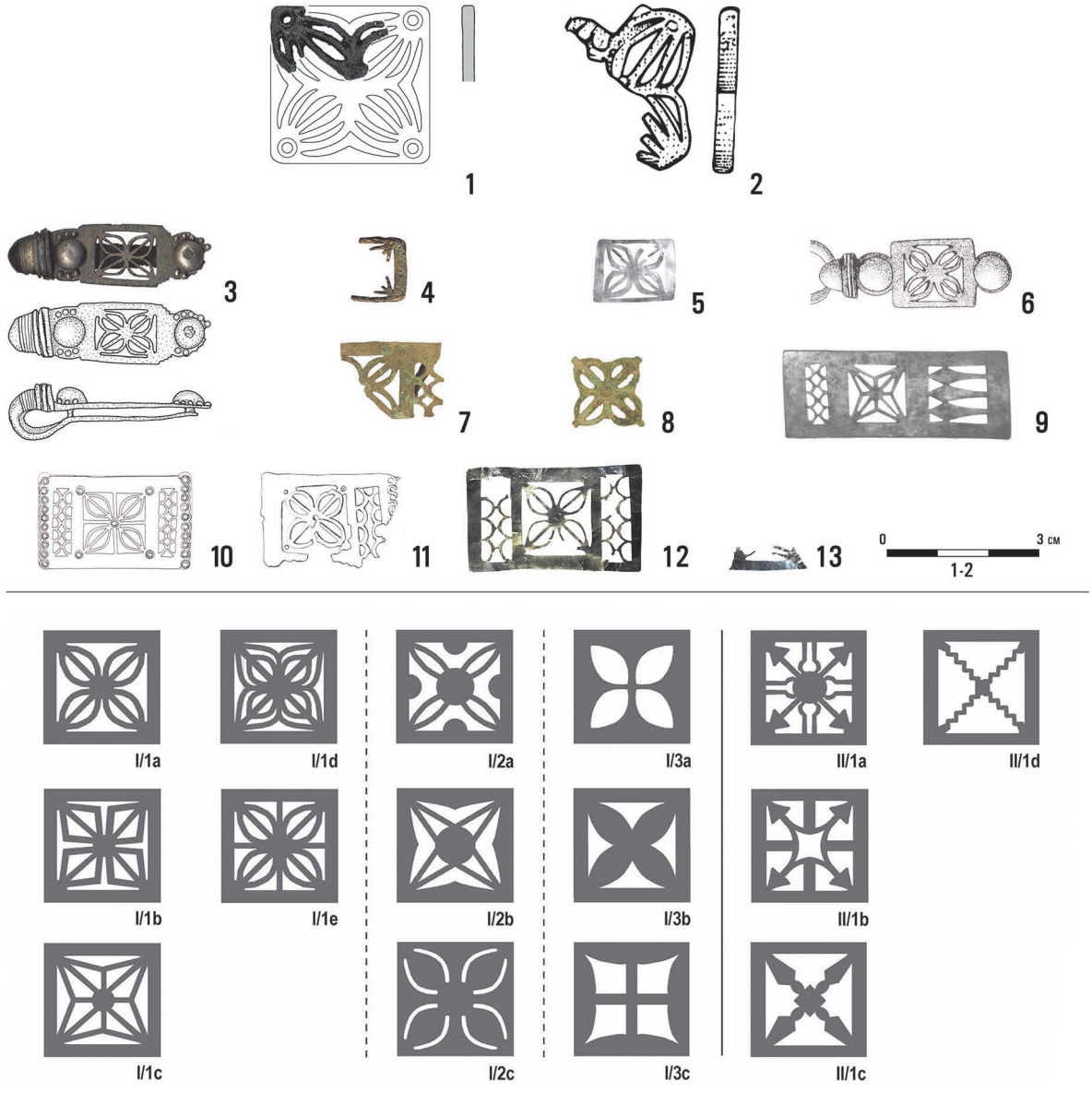
Luźny charakter znaleziska z Raczkowic nie pozwala na uzupełnienie danych dotyczących związku tego rodzaju przedmiotów z płcią i wiekiem, ani na potwierdzenie użycia w formie biżuterii – nie znaleziono w jego pobliżu miniaturowych zawieszek. Wobec licznych odkryć tego typu w środowisku kultury przeworskiej[249] nie można takiego zastosowania wykluczyć w Raczkowicach. Z tego samego odcinka pochodzi imacz – można zatem założyć, że kilka grobów w tym miejscu uległo dewastacji a ich inwentarz został rozproszony.

III.3. Element uprzęży końskiej (?)

W Raczkowicach w wykopie sondażowym z 1984 roku natrafiono na ażurowy przedmiot (2,1×1,6 cm, grub. 0,35 cm) ze stopu miedzi (ZL/22). Jest to aplikacja zachowana tylko częściowo (około ¼ przedmiotu), zaopatrzona w narożniku w otworek pozwalający na umieszczenie nitu. Płytka pierwotnie była czworokątna (ok. 3×3 cm) a jej centrum wypełniał ażurowy motyw czterolistny, z powtórzonym wewnątrz konturem liścia w układzie symetrycznym. Nie przetrwała natomiast ramka, która – jak można sądzić na podstawie analogicznych znalezisk – była prostokątna.

Podobny przedmiot ze stopu miedzi, również zachowany tylko we fragmencie pochodzi z pobliskiego cmentarzyska w Drochlinie, analogicznie jak w Raczkowicach, należy do znalezisk luźnych (Ryc. 15:2). Rozmiary płytki wynoszą 3,5×2,8 cm a grubość 0,4 cm[250]. P. Kaczanowskiemu nie były znane inne tego rodzaju przedmioty z *Barbaricum* ani z terenów prowincjonalnorzymskich. Poszukiwania wątków ornamentacyjnych doprowadziły go natomiast do grobu „książęcego" z Witaszewic (grób 22)[251]. Przedmiot z tego cmentarzyska zachowany jest w większym fragmencie, z ramką, w której mieści się dodatkowe prostokątne pole ażurowe. Założenie, że płytka z Witaszewic pierwotnie była częścią metalowego garnituru uprzęży końskiej, a następnie

[233] T. Makiewicz 1995, 49–51.
[234] L. Hansen 2003, 81.
[235] Przez Celtów miała być stosowana raczej technika 6-1 (por. M. Gut 2009, 68, 79, 81; S. Matešić 2015, 212).
[236] M. Gut 2009, 68.
[237] A. Dymaczewski 1958, 228, ryc. 102.
[238] A. Abramowicz 1956, 81, tabl. XL:8; E. Kaszewska 2023, 246.
[239] P. Kaczanowski 1992, 58.
[240] M.C. Bishop, J.C.N. Coulston 2006, 241; S. Matešić 2015, 213.
[241] S. Matešić 2015, 214–215.
[242] Lista grobów męskich, por. P. Kaczanowski 1992, 58.
[243] S. Matešić 2015, 208–224.
[244] A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2024, 255.
[245] L. Hansen 2003, 176, nr kat. 92; S. Matešić 2015, 211.
[246] P. Kaczanowski 1992, 57–58.
[247] J. Tejral 2008, 79–80, ryc. 8, 9.
[248] B. Komoróczy 2008, 415–416, ryc. 19, 20.
[249] K. Godłowski 1980; K. Czarnecka 1994; J. Skowron 1997, 33–34; J. Andrzejowski 2000, 38; J. Ziętek 2004, 30.
[250] P. Kaczanowski 1987, 55, tabl. XXXIV:19.
[251] P. Kaczanowski 1987, 79; E. Kaszewska 1971, tabl. 167(2):13; L. Tyszler 2015, 118–119, ryc. 8.

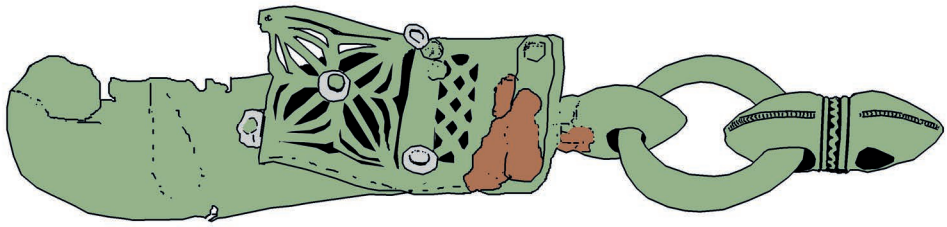
Ryc. 15. Ażurowe aplikacje z motywem czterolistnym z Raczkowic (1) i Drochlina (2) na tle wybranych przykładów okuć z motywem czterolistnym: 3, 4 Borinka; 5, 6 Mödring; 7, 8 Mojmírovce; 9 Trinnemose; 10 Illerup Ådal; 11 Witaszewice; 12, 13 Rihtiči. Źródło: 2 wg P. Kaczanowski 1987; 3–11 wg I. Bazovsky *et alii* 2020; N. Lau 2018, ryc. 10; H. Friesinger, J.M. Tuzar, M. Pollak 2001, ryc. 11; 12, 13 wg Y. Onyshchuk 2022; Schemat motywów wg J. Schuster 2024

została użyta wtórnie jako ozdoba pasa[252] jest w świetle podobnych ostatnich odkryć bardzo możliwe.

Ornamentyka ażurowa była szeroko rozpowszechniona w zachodniobałtyjskim kręgu kulturowym. Pojawia się także w innych częściach świata barbarzyńskiego. W ten sposób zdobione były sprzączki, okucia końca pasa oraz inne elementy pasów wojowników horyzontu od schyłku fazy B_2 wczesnego okresu wpływów rzymskich po podfazę C_{1a} młodszego okresu wpływów rzymskich[253], dla którego typowe są sprzączki z podwójnym kolcem. Należą do nich też prostokątne płytki stanowiące okucia obwodu pasa zdobione różnymi motywami, przy czym w kulturze przeworskiej jest to ornament pasm łuków, rombów i czterolistny, który obecny jest także na skuwkach sprzączek. W tej stylistyce wykonane są elementy pasa

[252] L. Tyszler 2015, 118–119, ryc. 8; R. Madyda-Legutko 2009, 781–782, tabl. 4.

[253] R. Madyda-Legutko 2009, 773–774.

Ryc. 16. Stinka. Część uprzęży końskiej. Oprac. graficzne: J. Schuster

z Witaszewic, Chmielowa Piaskowego[254], ze Starachowic[255], z Radawy czy z Ciebłowic Dużych[256].

Motyw czterolistny, który zdobi przedmioty z Raczkowic i Drochlina, odpowiadający typowi I/1d w klasyfikacji obejmującej ażurowe wątki ornamentacyjne okuć, zestawiony został w ostatnim czasie przez Jana Schustera. Ten sposób zdobnictwa wyróżnia płytki z wodzy końskich z Illerup Ådal z podfazy C_{1b} (skupisko SARK, okucia ABGR, ABGW – pośród nich także ABEX, ABLB, ABLC, ABLD, czyli warianty I/1e i II/1a)[257]. Motyw podwojonego liścia pojawił się także na okuciu dolnej części pochwy mieczowej ze stanowiska bagiennego w Thorsberg (Süderbrarup)[258]. Należy przywołać także znalezisko z nielegalnych poszukiwań z użyciem detektorów ze Stinki w Ukrainie[259], wśród których znajduje się zdobiony takim ażurem fragment wodzy łańcuchowych (Ryc. 16). Kontekst odkrycia nie jest pewny. Możliwe, lecz nie potwierdzone, są dwie interpretacje: pochodzenie z grobu podkurhanowego lub z depozytu ofiarnego[260]. Okucie ze Stinki jest niemal w całości zachowane, stanowiąc element prawie kompletnego zestawu rzędu końskiego. Przedmiot jest częścią wydłużonej prostokątnej płytki będącej okuciem rzemienia, z której odchodził żołędziowaty łącznik z kółkiem. Nakładka z motywem czworokąta i półkola w *opus interrasile* ma w narożnikach nity mocujące, z których każdy osadzony jest w pierścieniu z drutu. Nity i druty są prawdopodobnie wykonane ze srebra. Wzór tej nakładki pasuje do kilku innych okuć i ich fragmentów z „depozytu" w Stince[261]. Są one zdobione w *opus interrasile* i większość ma lub prawdopodobnie miała kształt prostokątny. Spośród nich najlepiej zachowany jest przedmiot oznaczony numerem 55, który zdobi motyw czworokąta pomiędzy dwiema strefami z pionowymi dwoma rzędami przeciwległych półkoli obramowujących rząd rombów, znanych ze srebrnej blachy z miejscowości Rihtiči[262].

Prawdopodobnie okucia zdobione w ten sposób noszą ślady posrebrzania. Pozostałe przedmioty z motywem czterolistnym prezentują się nieco inaczej pod względem stanu zachowania i kompozycji wątków zdobniczych.

Ornament czterolistny (pojedynczy lub zdwojony) na okuciach o różnym przeznaczeniu pojawia się w kilku strefach *Barbaricum*. Na ogół są to elementy wodzy łańcuchowych uprzęży końskiej, jak w wypadku Mödring w Dolnej Austrii z początku młodszego okresu wpływów rzymskich[263] czy słowackiej Borinki[264]. Te pokryte są srebrną folią. Dwa kolejne okucia pochodzą z odkryć detektorowych z Mojmirovic. W Illerup Ådal znaleziono okucie, które uznano za element rzędu siodła, lokalizowane na piersi konia[265].

Ażurowa ornamentyka środkowoeuropejskiego *Barbaricum* we wczesnym okresie rzymskim jest najprawdopodobniej wynikiem oddziaływania rzymskiego kręgu kulturowego. Dla niektórych obszarów (tereny sambijskie) wykazywane są bezpośrednie kontakty z prowincjami naddunajskimi, manifestujące się przede wszystkim w stroju kobiet[266]. W stroju męskim ten sposób zdobienia pojawia się w schyłku fazy B_2 i w podfazie C_{1a}, już nie tylko w środowisku bałtyjskim (motyw trójkąta), ale również w kulturze przeworskiej, w której ornamentyka jest bardziej rozbudowana. Według R. Madydy-Legutko motywy obecne na metalowych

[254] K. Godłowski, T. Wichman 1998, 21, tabl. XVII/15:5.8, LXXXVII/II.4:4, XCIII:4.
[255] R. Jamka 1959, 48, ryc. 30: b, f.
[256] M. Dzięgielewska, M. Kulczyńska 2008, 30, tabl. LXI/82:2.
[257] C. von Carnap-Bornheim, J. Ilkjær 1996a, ryc. 175; 1996b, 221–222, ryc. 91, 92; 1996c, tabl. 231.
[258] Okucie dolnej części pochwy mieczowej, M 120 (S. Matešić 2015, 334, tabl. 17:M 120).
[259] J. Schuster 2024.
[260] J. Schuster 2024.
[261] J. Schuster 2024.
[262] J. Schuster 2024.
[263] H. Friesinger, J.M. Tuzar, M. Pollak 2001, 265, ryc. 11, tabl. 5.
[264] Ostatnie znalezisko ze strefy naddunajskiej to uprzęż z Borinki (Słowacja), w której motyw czterolistny uchwycono na kilku okuciach (tu określany jako koniczynowy); por. I. Bazovsky *et alii* 2020.
[265] C. von Carnap-Bornheim, J. Ilkjær 1996, 237, ryc. 176.
[266] J. Okulicz 1976, 191–198; R. Madyda-Legutko 1983; A. Chilińska-Drapella 2010, 7–9.

częściach stroju mężczyzn kultury przeworskiej mają swoje analogie w młodszym okresie wpływów rzymskich pośród przedmiotów znad limesu naddunajskiego, na terenie Dolnej Austrii, ale także w północnoeuropejskich stanowiskach bagiennych[267]. Użycie ażurowych okuć w tym stylu rozpowszechniło się dość szeroko w środkowoeuropejskim *Barbaricum*, wykraczając również poza ten obszar – na wschodzie potwierdzone jest znalezisko uprzęży z kurhanu 16 w Kazanskiej Stanicy, datowane na fazę C_1[268].

Według J. Schustera w wypadku okuć wykonanych w *opus interrasile* z młodszego okresu wpływów rzymskich brak przesłanek potwierdzających ich produkcję w pracowniach rzymskich. To nie wyklucza, że możemy mieć do czynienia z wyrobami germańskich, „rzymsko" wyszkolonych rzemieślników[269]. Omawiana grupa przedmiotów nosi wiele cech odpowiadających miejscowym „barbarzyńskim" gustom i potrzebom estetycznym.

Skartowanie znalezisk z motywem czterolistnym wskazało trzy główne obszary ich rozprzestrzenienia: 1) nad środkowym Dunajem, 2) południową i środkową Polskę i zachodnią Ukrainę, 3) region zachodniego Bałtyku i południowej Skandynawii. Obecnie brakuje tego rodzaju ornamentyki w strefie nadłabskiej (wyjątek stanowi Hamfelde)[270].

Istotne jest, że wszystkie omawiane wyroby pochodzą z kontekstów militarnych i jeździeckich, co oznaczałoby ich użycie przez elitarnych konnych wojowników, o szerokich kontaktach ponadregionalnych.

Przedmioty z Raczkowic i Drochlina to znaleziska luźne, zachowane w niewielkim fragmencie. Z tego powodu trudno rozstrzygnąć jednoznacznie ich przeznaczenie. Rola jako okucia uprzęży końskiej, biorąc pod uwagę formalne podobieństwo, jest wysoce prawdopodobna. To z kolei włączałoby obszar między górnym biegiem Warty i Pilicy do strefy interkulturowych kontaktów w młodszym okresie wpływów rzymskich.

III.4. Narzędzia i przedmioty codziennego użytku

III.4.1. Noże

W Raczkowicach znaleziono 15 noży zachowanych w całości lub w postaci fragmentów trzpieni bądź ostrzy, które uznano za destrukty tych narzędzi (Tab. 2). Trzy egzemplarze znaleziono luźno podczas eksploracji warstw odcinków.

Na podstawie analizy antropologicznej można przyjąć, że narzędzie to w Raczkowicach obecne było w inwentarzach grobowych przede wszystkim dorosłych kobiet i mężczyzn. W jednym wypadku nożyk złożono w grobie dziecka (3/1).

Niemal wszystkie noże z Raczkowic to formy relatywnie małe (do 15 cm) z dwustronnie wyodrębnionym trzpieniem, reprezentujące typ II w klasyfikacji Teresy Dąbrowskiej[271]. Ich długość jest zróżnicowana – wynosi od 7,1 do 15,1 cm. Za formy dłuższe można uznać te, które mierzą od 12 do 14 cm. Bardzo małe są natomiast nożyki z grobu 14 (3) i z odcinka 37 (ZL/23). Pierwszy ma długość 7,1 cm i jest zdobiony przy tylcu liniami rytymi, które – jak można przypuszczać – były pierwotnie inkrustowane srebrem. Jeden z dwóch noży znalezionych luźno w trakcie eksploracji odcinka 37 (warstwa 30–40 cm) jest nieco dłuższy; mierzy 9,3 cm.

W obrębie typu II noży z Raczkowic można wydzielić dwie grupy: a – z łagodnie łukowatym tylcem oraz c – z prostym lub prawie prostym tylcem, niekiedy lekko zaokrąglonym[272]. Wariant IIa zdecydowanie przeważa liczebnie. Na podstawie analizy chronologicznej materiałów z Kamieńczyka uważany jest za charakterystyczny dla zespołów grobowych z młodszego okresu przedrzymskiego i fazy B_1. Z kolei wariant IIc był w użyciu przez cały okres wpływów rzymskich[273].

Nóż z odcinka 37 (ZL/23) jest formą z jednostronnie wyodrębnionym trzpieniem, od strony ostrza. Tylec jest prosty, łagodnie opadający. Przedmiot reprezentuje wariant Ib. W Kamieńczyku noże typu I pochodzą głównie z zespołów z młodszego okresu przedrzymskiego, ale zdarzają się też w kontekstach młodszych (w fazach od B_1 do B_2)[274].

Z porównania datowania zespołów grobowych i parametrów noży z Raczkowic wyłania się wniosek o użytkowaniu w stadium B_2 form długich, natomiast egzemplarzy krótkich – w młodszym okresie wpływów rzymskich. Nie jest wykluczone, ze względu na niezbyt liczną grupę poddaną analizie, że jest to przypadkowa koincydencja.

Noże nie są kategorią narzędzi, którą chętnie ornamentowano. Podłużne linie ryte, tak jak w wypadku tylca małego noża z grobu 14 z Raczkowic, odnotowano m.in. na egzemplarzach pochodzących z Opatowa[275].

[267] R. Madyda-Legutko 2009, 782; też J. Tejral 2006, 144–145, ryc. 16, 17.
[268] O. Sharov 2017.
[269] J. Schuster 2024.
[270] J. Schuster 2024.
[271] T. Dąbrowska 1997, 95–96.
[272] T. Dąbrowska 1997, 95.
[273] T. Dąbrowska 1997, 95–96.
[274] T. Dąbrowska 1997, 95.
[275] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011b, tabl. CLIV/439:32, CLX/439:156.

Tab. 2. Raczkowice, stan. 3. Zestawienie noży odkrytych na cmentarzysku

Nr obiektu/ nr inw.		Typ	Surowiec	Długość [cm]	Płeć i wiek	Datowanie
3/1	nożyk we fragmentach	?	Fe	–	*infans* I/*infans* II	MOWR
7/1	nożyk (?)	?	Fe	–	K (?), nieokreślony	MOWR
11/2	ostrze nożyka (?)	?	Fe	–	(?), (?)	MOWR
14/3	nóż ornamentowany	IIc	Fe + Ag (?)	7,1	(?), (?)	MOWR
18/4	nóż	IIa	Fe	13,4	(?), *adultus*	B_{2b}
19/1	trzpień	–	Fe	–	M, dorosły	B_2
54/1	trzpień	?	Fe	–	(?), dorosły	C_3–D
60/6	nóż	IIc	Fe	15,1	M (?), *maturus* (?)	B_{2b}
65/12	nóż, zgięty w połowie długości	IIa	Fe	12,4	K, *adultus* (?)	B_2
66/10	nóż, koniec ostrza ułamany	IIa	Fe	14,5	M, *adultus*/*maturus*	B_2
86/6	nóż	IIa	Fe	14,0	M, *maturus* (?)	B_2
B/3	nóż	IIa	Fe	14,3	(?), dorosły	B_2
Znaleziska z odcinków						
20 – ZL/53	ostrze noża (?)	?	Fe	–	–	OWR
37 – ZL/23	nóż	IIa	Fe	9,3	–	OWR
37 – ZL/24	nóż	Ib	Fe	11,5	–	OWR

III.4.2. Nożyki sierpikowate

Dwa żelazne przedmioty z cmentarzyska w Raczkowicach zaklasyfikowano pod względem funkcji jako nożyki sierpikowate (66/11 i 84/2). Jest to kategoria uznawana za element rozpowszechniony w inwentarzach grobowych młodszego okresu przedrzymskiego, ale obecny także w okresie wpływów rzymskich[276].

Fragment pierwszego znaleziono obok popielnicy w grobie 66, zawierającym szczątki kostne mężczyzny oraz elementy uzbrojenia. Jest to narzędzie z trzpieniem prostym, wyodrębnionym jednostronnie, o ułamanym ostrzu łukowato wygiętym, analogiczne do form typu IIa według Józefa Kostrzewskiego[277] lub grupy III w klasyfikacji Teresy Liany[278]. Trzpień służył do osadzenia organicznej rękojeści, z drewna lub kości. Nożyki tej grupy licznie występują w drugim stadium fazy B_2 i w późnym okresie wpływów rzymskich wyłącznie w grobach mężczyzn. Egzemplarze z jednostronnie wyodrębnionym trzpieniem są rzadziej spotykane niż w formie dwustronnej[279]. Przypuszcza się, że nożyki sierpikowate tej formy mogły pełnić również funkcję brzytew. Wniosek ten nie wynika wyłącznie z podobieństwa formalnego, ale także z braku przykładów jednoczesnej obecności w inwentarzu grobowym brzytwy i nożyka grupy III[280].

W odległości 60 cm od obiektu 84 (2) znaleziono drugi żelazny przedmiot omawianej kategorii. Uznano, że stanowił najprawdopodobniej element wyposażenia tego grobu. Nóż ma trzpień łukowato odgięty do dołu, uformowany w uszko. Ostrze i tylec są także ukształtowane łukowato. Jest to forma zbliżona do typu IIc według J. Kostrzewskiego[281] i grupy 2 według T. Liany[282]. Okazy tej grupy uchodzą za rzadsze od pozostałych nożyków. W użyciu są już od młodszego okresu przedrzymskiego[283].

W Raczkowicach datowanie obu nożyków zamyka się w fazie B_2. Znalezisko z grobu 66 należy do wyposażenia pośmiertnego mężczyzny, pochowanego z elementami uzbrojenia. Inwentarz grobu 84 nie ma cech pozwalających określić płeć zmarłej osoby (wiek *adultus*).

[276] J. Kostrzewski 1919, 153–157.
[277] J. Kostrzewski 1919, 154, ryc. 148.
[278] T. Liana 1970, 449.
[279] T. Liana 1970, 449.
[280] K. Czarnecka 2007, 89.
[281] J. Kostrzewski 1919, 155–156, ryc. 152.
[282] T. Liana 1970, 449.
[283] T. Liana 1970, 449.

III.4.3. Krzesiwa i krzesaki

Krzesiwa znalezione w Raczkowicach reprezentują bez wyjątku typ sztabkowaty, tzw. „polski”[284]. Dwa były elementem wyposażenia pośmiertnego mężczyzn, których szczątki złożono w popielnicach, 66/12 i 86/7, datowanych na fazę B_2. Nie towarzyszyły im iglice czy krzesaki krzemienne. Trzeci przedmiot znaleziono luźno w humusie podczas eksploracji odcinka 1 (ZL/25) – w strefie, w której nie zarejestrowano grobów. Nie ujawniono natomiast w materiale krzesiw iglicowych, co też może wynikać ze znacznego stopnia defragmentacji wielu przedmiotów z nekropolii.

W typologii Andrzeja Kokowskiego krzesiwa te odpowiadają kolejno typom IA1c (66/12), IA3c (86/7) oraz IA2a (ZL/25)[285]. Mają one różne długości, które wynoszą kolejno 7,5, 9,9 i 11,5 cm, grubości sztabki zawierają się w przedziale od 0,3 do 0,5 cm, a ich szerokość jest zmienna. W Raczkowicach krzesiwa są elementem inwentarzy zawierających elementy uzbrojenia.

Krzesiwa typu IA1c były rozpowszechnione na całym terytorium kultury przeworskiej[286]. Ich użycie potwierdzone jest w zasadzie od podfazy B_{1b} do C_{1a}[287]. Najmłodsze zespoły grobowe z tego typu narzędziami pochodzą z Krapkowic, Tarnowa i Opatowa, gdzie współwystąpiły z zapinkami A.VI.158[288].

Krzesiwa typu IA2a są szeroko rozpowszechnionym rodzajem tej kategorii narzędzi, którego datowanie jest dość wąskie – przypada na podfazy B_{2a} i B_{2b} oraz starszy odcinek fazy C_1[289]. Znaleziska koncentrują się przeważnie w zachodniej strefie kultury przeworskiej[290]. Odnotowano je w zespołach grobowych z zapinkami A.V.132, ale też z wariantem 4 zapinek trąbkowatych według T. Liany. Odosobnionym wypadkiem wydaje się współwystąpienie krzesiwa z zapinką A.VI.158 w Opatowie, grób 872[291].

Typ IA3c jest rzadko rejestrowaną formą krzesiw. Według A. Kokowskiego spotykane są w rozwiniętym stadium B_2 oraz w stadium C_1[292], zaś w ujęciu Mirosława Jonakowskiego obecne są przede wszystkim w podfazach B_{2a} i B_{2b}[293].

Zestaw do rozniecania ognia poza krzesiwem tworzyły iglice, które – według niektórych interpretacji – służyły do podtrzymywania hubki. Materiałem tym w świetle przekazów etnograficznych mogły być owocniki grzybów różnych gatunków z rodziny hub (hubiak pospolity, czyreń ogniowy, porek brzozowy)[294]. W celu ochrony przed wilgocią mogły być przechowywane, np. w pęcherzach zwierzęcych. Według Marcina Piotrowskiego i Grzegorza Dąbrowskiego widoczny od okresu wpływów rzymskich po wczesne średniowiecze silny związek przedmiotów związanych z nieceniem ognia z pochówkami mężczyzn może być rozpatrywany w szerszym kontekście myślenia magicznego[295], utożsamiania atrybutów ognia i pierwiastka męskiego oraz ścisłego związku przedmiotów z ich właścicielem[296].

Krzesaki

Wśród narzędzi krzemiennych znalezionych bez kontekstu na stanowisku w Raczkowicach znajduje się złuszczona bryłka krzemienia narzutowego z regularnym, półstromym retuszem na jednej krawędzi. Odkryto ją w odcinku 1. Według oceny Dominika Płazy tę nietypową formę można wiązać z krzesaniem ognia w okresie wpływów rzymskich[297].

Ponadto dwa wyroby krzemienne odnotowano w wypełniskach jam 49 i 58. Z pierwszego obiektu pochodzi skrobacz (retuszowana forma łuszczniowa). Jego przepalenie świadczy o obecności na stosie ciałopalnym, co w pewnym stopniu uprawdopodabnia bezpośredni związek z pochówkiem.

W grobie 58 (5) znajdował się wiór, będący formą odbitą od boku rdzenia jednopiętowego, z małą owalną piętką i wyraźną wargą. W przeciwieństwie do poprzedniego przedmiotu ten okaz nie nosi śladów działania wysokiej temperatury.

Prawdopodobnie z etapem funkcjonowania cmentarzyska łączyć można też dwa inne przepalone krzemienie pochodzące z odcinków 22 i 30. Są to odłupek krzemienny i wiór[298].

Użycie tego rodzaju narzędzi w okresie wpływów rzymskich jako krzesaków jest możliwe, co zwykle potwierdzają wymiażdżenia ich krawędzi i pseudoretusze, ale w Raczkowicach nie jest to potwierdzone obecnością w zespołach grobowych żelaznych krzesiw. Wtórne użycie narzędzi krzemiennych ze starszych epok lub,

[284] J. Ilkjær 1993a, 246–248.
[285] A. Kokowski 1985.
[286] Wcześniej uznawano je za charakterystyczne dla obszaru Górnego Śląska (A. Kokowski 1985, 125).
[287] M. Jonakowski 1996, tab. 1.
[288] A. Kokowski 1985, 116–117.
[289] A. Kokowski 1985, 117.
[290] M. Jonakowski 1996, 97.
[291] A. Kokowski 1985, 117–118; R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 202.
[292] Najmłodszym w tej grupie jest krzesiwo z grobu z Opatowa, któremu towarzyszyła zapinka A.VI i ceramika wykonana na kole (A. Kokowski 1985, 119–120).
[293] M. Jonakowski 1996, tab. 1.
[294] M. Piotrowski, G. Dąbrowski 2007, 238–239.
[295] Por. również B. Polit, P. Mączyński 2016; P. Mączyński, B. Polit 2017.
[296] M. Piotrowski, G. Dąbrowski 2007, 240.
[297] Por. rozdział VI.10.
[298] Por. rozdział VI.10.

rzadziej, przystosowanie form krzemiennych do sposobu ich użycia w okresie wpływów rzymskich lub wędrówek ludów, ale także i później we wczesnym średniowieczu udokumentowane jest dość licznymi odkryciami z cmentarzysk[299].

Dwa wtórnie przepalone wióry krzemienne odkryto wewnątrz popielnicy z grobu 50 z cmentarzyska w Ostrowie, w którym natrafiono również na fragment żelaznego krzesiwa[300]. Przepalony krzemień wraz z żelaznym krzesiwem sztabkowatym typu IB1b wchodziły w skład wyposażenia datowanego na początek młodszego okresu wpływów rzymskich grobu 8 z cmentarzyska w Czarnocinie[301]. Z tego samego odcinka chronologicznego pochodzi grób 3 z nekropolii w Zapowiedni, w którym natrafiono m.in. na zestaw do krzesania ognia składający się z odłupka krzemiennego, krzesiwa sztabkowatego i prostokątnego krzesaka z piaskowca[302].

Na longobardzkim cmentarzysku w Holubicach koło Vyškova narzędzia krzemienne odkryto w kilkunastu pochówkach, głównie mężczyzn i dzieci[303]. Żelazne krzesiwa, które odnotowano w pięciu grobach, tylko w dwóch wypadkach obecne były w zestawie z krzemieniem (groby 98 i 104). W pozostałych grobach narzędzia krzemienne odnotowano w różnej liczbie, bez krzesiw, ale w lokalizacji sugerującej noszenie ich w woreczku przy pasie[304]. Ocenę ich umiejscowienia utrudnia naruszenie porządku anatomicznego szczątków kostnych na skutek otwarcia grobów.

III.4.4. Szczypczyki

W grobie jamowym 15 (1) z młodszego okresu wpływów rzymskich pośród szczątków kostnych osoby dorosłej (płeć nieokreślona) znaleziono dwa fragmenty nadtopionego przedmiotu ze stopu miedzi. Jest to prawdopodobnie pozostałość uszka i ramienia pęsetki, reprezentującej typ IC według klasyfikacji Anny Strobin, obejmującej znaleziska kultury oksywskiej[305]. Są to egzemplarze długie i smukłe, o ramionach rozszerzających się ku dołowi. Przedmiot z Raczkowic jest uszkodzony i niezachowany w całości, co uniemożliwia dokładniejszą jego charakterystykę. W grobie 15 nie odkryto innych przedmiotów o znaczeniu „determinantów płci". W okresie wpływów rzymskich żelazne pęsety uchodzą za element asortymentu męskiego, podczas gdy w młodszym okresie przedrzymskim miały być częścią inwentarzy grobowych kobiet[306]. Ze względu na ich szersze przeznaczenie, nie ograniczające się do aspektów związanych z pielęgnacją ciała, można przyjąć ich uniwersalny charakter[307]. Spotykamy je w *Barbaricum* także w grobach kobiet i dzieci. Zagadnienie to wymaga dalszych badań uwzględniających szerszy obszar, kontekst i stosowany surowiec. Ścisły związek z mężczyznami i sferą militarną „osłabia" zaskakująco niska frekwencja pęset w ofiarnych stanowiskach bagiennych Europy Północnej. W Illerup Ådal odnotowano tylko sześć pęset z żelaza i stopu miedzi, co uwzględniając liczbę zidentyfikowanych 150 zestawów uzbrojenia, daje 4%. W Thorsberg odkryto trzy pęsety ze stopu miedzi, w Vimose – dwa egzemplarze żelazne, w Kragehul – cztery, a w Nydam – osiem[308]. Trudno ocenić, czy tę słabą reprezentację można tłumaczyć warunkami depozycji, metodami badań, czy nie wykorzystywaniem przez wojowników tego narzędzia toaletowego[309].

III.4.5. Igły

Zachowane w całości lub we fragmentach igły do szycia znaleziono w Raczkowicach w siedmiu zespołach grobowych (18/5, 31/1, 69/1, 79/2, 81/2, 82/4 i 83/3). Wątpliwości w jednoznacznej klasyfikacji funkcji budzi fragment z grobu 42 (1). Jest to ułamek żelaznej igły lub igły zapinki. Przywarta była do niego grudka stopu miedzi, może pochodząca z kabłąka zapinki.

Długość zachowanych egzemplarzy zawiera się w przedziale 7,1 do 10,8 cm. Średnica trzonków we wszystkich wypadkach wynosi 0,2 cm. Bez wyjątku zrobiono je z żelaza.

Na podstawie sposobu wykonania oczek wyróżnia się dwa rodzaje igieł – z oczkiem z zawiniętej końcówki igły (typ I) oraz z oczkiem wybitym puncą (typ II)[310]. W Raczkowicach igły, które zachowane są w sposób umożliwiający określenie formy uszka, reprezentują głównie typ II (groby 31/1, 69/1, 79/2 i 81/2). Ze względu na brak zachowanego uszka niemożliwe jest przyporządkowanie typologiczne przedmiotu z grobów 18 (5) i 82 (4).

Ocena antropologiczna płci i wieku nie wniosła wiele do zagadnienia użytkowników igieł. Płci zmarłych nie określono, ale wiek oceniono przeważnie jako dorosły (groby 31, 69 i 81) i *adultus* (groby 18 i 83). Tylko jedna

[299] M. Piotrowski, G. Dąbrowski 2007, 237.
[300] S. Stempniak-Kusy, A. Lasota-Kuś 2021, 240.
[301] M. Mączyńska, M. Jagusiak 2002, 356, 360.
[302] M. Ciesielski 2008, 270.
[303] M. Čižmář 2011, 141, 164–165.
[304] Np. M. Čižmář 2011, ryc. 31:79.
[305] A. Strobin 2006, 129, ryc. 5.
[306] K. Godłowski 1977a, 109; A. Strobin 2006, 135.
[307] W odniesieniu do znalezisk pęset w grobach kultury wielbarskiej zob. K. Skóra 2008.
[308] J. Ilkjær 1993a, 321–323.
[309] J. Ilkjær 1993a, 323.
[310] T. Dąbrowska 1997, 97.

ocena dotyczy dziecka, zmarłego przed ukończeniem siódmego roku życia (grób 82). Większość zespołów grobowych pochodzi z fazy B_2, przy czym dokładniej datowany jest grób 18 (B_{2b}). Z fazy C_1 pochodzi obiekt 83. Igły nie są ścisłym determinantem płci, mimo że relatywnie często obecne są w grobach kobiet. Jako element osobistego ekwipunku wojowników odnotowano je m.in. w Illerup Ådal i w Thorsberg[311].

Stan zachowania omawianej grupy narzędzi na cmentarzyskach ciałopalnych jest głównie wypadkową ich kruchości i obecności na stosie. Jednak w kilku wypadkach stwierdzono działanie mieszczące się w zakresie działań rytualnej destrukcji. Igła z grobu 69 (1) została dwukrotnie zgięta przed złożeniem w jamie grobowej. Egzemplarz z grobu 83 (3) ma zgiętą końcówkę.

Igły, podobnie jak inne żelazne przedmioty – noże czy groty broni drzewcowej, były też przedmiotem zabiegów apotropaicznych, manifestujących się wbijaniem ich w jamę grobową. W ten sposób postąpiono w Raczkowicach z igłą z grobu 69, umieszczoną w pozycji pionowej w południowej części jamy.

III.4.6. Haczyki wrzecion (tzw. szpile hakowe)

W Raczkowicach szpile hakowe lub ich fragmenty zidentyfikowano w czterech grobach (39/2, 41/4, 60/8 i prawdopodobnie 81/2) oraz bez kontekstu w odcinku 12 (ZL/26). Przedmioty te pochodzą z podfazy B_{2b} i z młodszego okresu wpływów rzymskich, z pochówków osób dorosłych. Tylko w jednym zespole grobowym szpila (60/8) tworzyła parę z przęślikiem (60/9).

Na temat zachowanego we fragmentach egzemplarza 81/2 oraz ZL/26 trudno się wypowiadać w sposób pewny. Pierwszy to haczykowato zagięty drucik ze stopu miedzi o długości 1,4 cm i średnicy 0,2 cm. Drugi przedmiot zachował się w dwóch ułamkach o długości 3,2 i 1,9 cm. Trzonek jest w przekroju czworokątny (0,25×0,25 cm).

W Raczkowicach szpile hakowe to przedmioty żelazne o niewielkiej, zróżnicowanej długości, od 2,3 do 5,3 cm i średnicy trzonu 0,2–0,3 cm. Tylko egzemplarz z grobu 60 jest tordowany na całej długości trzonka. Ich identyfikacja jako haczyków wrzecion nie budzi raczej wątpliwości, jednak każde znalezisko powinno być rozpatrzone indywidualnie przed przypisaniem funkcji. Resztki drewna, z którymi znajdowane są w grobach inhumacyjnych kultury wielbarskiej lub grupy masłomęckiej, mogą stanowić pozostałość wrzecion, w których zamocowane były haczyki[312], w wypadku pustych kości ptasich przekonuje ich funkcja jako futerałów[313]. Warto przypomnieć również odkrycie z kurhanu w Lędyczku, w którym znaleziono w naczynku z drewna brzozowego fragment tkaniny, w którą wbite były igła i szpila hakowa o tordowanym trzonku, co z kolei mogłoby wskazywać na użycie tego typu szpil jako szydełek[314].

W wypadku cmentarzysk kultury przeworskiej ze względu na ciałopalenie omawiane elementy organiczne nie zachowują się. Drobne rozmiary szpil sugerują, że rzeczywiście mogły być częścią większej całości, a nie samodzielnymi narzędziami, tj. szydełkami.

III.4.7. Przęśliki

W Raczkowicach przęśliki zostały złożone do sześciu grobów (13/3, 18/6, 40/1, 60/9, 65/13 i 83/4), w których – w świetle analizy antropologicznej – pochowano osoby w wieku od *adultus* do *maturus*, płci żeńskiej (groby 13 i 65) lub prawdopodobnie męskiej (grób 60). W pozostałych wypadkach zachowane kości były pozbawione cech diagnostycznych umożliwiających tego rodzaju ocenę. Cztery przęśliki znaleziono luźno w trakcie eksploracji odcinków 2, 7, 14 i 45. Za formy związane z kulturą przeworską uznano przedmioty z odcinków 2 i 14 (ZL/27, 28), a dwa pozostałe oceniono jako pochodzące ze starszych faz użytkowania tego miejsca przez społeczności kultury pucharów lejkowatych[315].

Przęśliki z Raczkowic to formy w większości dwustożkowate, wykonane są z wypalonej gliny. Pod względem kształtu wyróżnia się niski, częściowo zniszczony, okaz w przekroju lekko trapezowaty, o nieco wklęsłych biegunach (odc. 14).

Po przełomie przęślika z grobu 18 można wnioskować o jego wypale w atmosferze redukcyjnej. Bieguny przęślików są płaskie (13, 18 i 65) lub lekko wklęsłe (60, 83, odc. 2, 14). Niewiele wiadomo na temat egzemplarza z grobu 40, którego nie odnaleziono w zbiorach muzeum. Do grobu trafiło ok. ⅓ przedmiotu. Na podstawie opisu i fotografii w karcie zabytku wiemy, że charakteryzowało go *łagodne profilowanie i gładka powierzchnia*. Pierwotną średnicę przęślika oszacowano na 3 cm. Egzemplarze znalezione poza zespołami grobowymi zachowały się we fragmentach.

Pod względem takich cech jak waga i wysokość narzędzia te tworzą dość jednorodną grupę, którą można uznać za przeznaczoną do przędzenia nici o podobnych własnościach (Ryc. 17). Nie są też silnie zróżnicowane

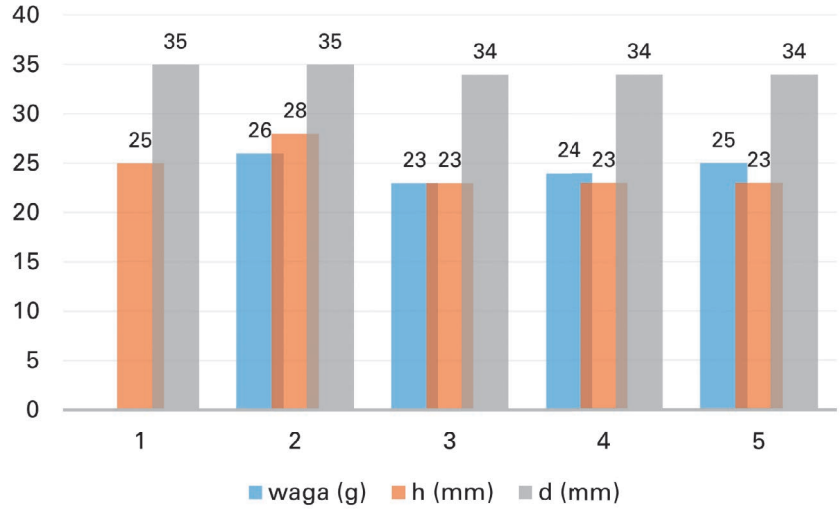
[311] J. Ilkjær 1993a, 333.

[312] J. Maik 2012, 57–59.

[313] Ostatnio na ten temat na przykładzie znalezisk z trzech cmentarzysk kultury wielbarskiej por. M. Przymorska-Sztuczka 2024.

[314] A. Cieśliński 2014, 411, ryc. 2:3.4.8.9.

[315] Por. rozdział VI.12.

Ryc. 17. Raczkowice, stan. 3. Podstawowe parametry przęślików z grobów 13, 18, 60, 65 i 83. Oprac. graficzne: K. Skóra

pod względem wysokości, jednak ten parametr ma mniejsze znaczenie od powyżej wymienionych. Istotną cechą przęślików jest surowiec, który koreluje z ciężarem, oraz średnica otworu (w Raczkowicach dwie wartości: 0,5 i 0,6 cm), która pozostaje w związku z grubością użytego wrzeciona. Waga tego ostatniego jest także istotna przy decyzji o użyciu do przędzenia nici określonego surowca (wełna, konopie, len). Badania eksperymentalne wykazały, że o jakości produktu przędzenia i grubości nici decyduje w stopniu najwyższym waga całości zestawu, czyli wrzeciona z przęślikiem. Zewnętrzna średnica przęślika ma wpływ na prędkość obrotu, czyli stopień skręcenia przędzy[316].

Uważany za integralną część wrzeciona haczyk (tzw. szpila hakowa) odnotowano w Raczkowicach w zestawie z przęślikiem tylko w grobie 60. Poza tym przedmioty te zarejestrowano w pochówkach bez przęślików (39/1 i 41/4). W wypadku obrządku ciałopalnego ten brak może być wynikiem reguł pogrzebowych i selekcji określonych grup przedmiotów w trakcie zbierania szczątków ze stosu, ale też możliwe jest przeoczenie drobnych przedmiotów w miejscu kremacji.

Większość przęślików z Raczkowic to formy niezdobione. Ornament znajdował się na okazach z grobów 60 i 83. Egzemplarz z obiektu 60 pokryty jest odciskami wykonanymi narzędziem o czworokątnym zakończeniu. Układają się one w linie pionowe i ukośne na ściankach górnych i dolnych przęślika. Na jego obwodzie umieszczono kilka krótkich ukośnych nacięć. Podobny sposób zdobienia widoczny jest na obwodzie przęślika z grobu 83. Ścianki boczne pokryto liniami odciśniętymi ukośnie. Nie zbiegają się one na obwodzie narzędzia. Zdobienie poza walorem estetycznym, ściślejszemu związaniu przedmiotu z właścicielem, miało wartość mnemotechniczną – pozwalało zapamiętać prządce przydatność przęślika do przędzenia produktów o określonych właściwościach. Znaki mogły też być „podpisem" wytwórcy, co być może miałoby większe znaczenie w wypadku form z piaskowca lub innych surowców o większej trwałości i wartości, które były przedmiotem dystrybuowanym ponadlokalnie. Przęśliki gliniane, jak można sądzić, to w dużej części produkty nie najwyższej jakości, pochodzące z wytwórczości przydomowej.

III.4.8. Grzebienie

Grzebienie w Raczkowicach stanowiły element wyposażenia 17 grobów (1, 6, 7, 8, 13, 16, 18, 24, 27, 41, 42, 45, 51, 53, 66, 77 i 78). Fragmenty kilku egzemplarzy znaleziono luźno w odcinkach 3, 24 i 47 (ZL/29–31). W wypadku niektórych pozostałości niemożliwe było wskazanie ich przeznaczenia – grzebień czy okładzina innego przedmiotu (grób 30, odcinek 2).

Z grobu 66 pochodzi, zachowany w dwóch fragmentach, grzebień typu A.I zdobiony po obydwu stronach kilkoma rzędami półkoliście układających się nakłuć (66/13). W centralnej partii uchwytu zachowany jest niewielki odcinek kolistego otworu. W ujęciu Stefana W. Teubera takie zdobienie jest wyznacznikiem

[316] I. Żołędziowska 2013, 150.

typu D.I grzebieni jednoczęściowych[317]. U egzemplarzy tych rzadko jednak notuje się współwystępowanie otworu ze zdobieniem w postaci nakłuć (ornament typu V7 według S.W. Teubera). Najczęściej tego rodzaju wycięcie obecne jest bowiem samodzielnie bądź wraz z ornamentem odciskanych kółeczek. Chociaż typ A.I jednoczęściowych grzebieni bardzo często spotykany jest na obszarze środkowoeuropejskiego *Barbaricum,* w tym w materiałach kultury przeworskiej, to egzemplarze z otworem pośrodku uchwytu odnotowywane są raczej sporadycznie[318]. Ich użytkowanie w środowisku kultury przeworskiej odnoszone jest do faz B_2 i C_1. Na fazę B_2 datowane są m.in. trzy egzemplarze odkryte na cmentarzysku w Siemiechowie[319], a także grzebień odkryty w grobie 88 z nekropolii w Ostrowie[320]. Natomiast jednym z najmłodszych znalezisk jest przedmiot z grobu 20 z Białej, pochodzący z fazy C_1[321].

Rzadziej na stanowiskach kultury przeworskiej odkrywane są natomiast jednowarstwowe grzebienie o trójkątnie uformowanym uchwycie typu A.II. Akcesorium tego rodzaju w Raczkowicach stanowiło element wyposażenia grobu 18 datowanego na podfazę B_{2b}. Przedmiot wyróżnia zdobienie po obu stronach dwoma wybijanymi, koncentrycznymi kółkami (18/7). W Chmielowie Piaskowym niezdobiony egzemplarz tego typu odkryto w grobie 54 datowanym na fazę B_2[322]. Z kolei w Ciebłowicach Dużych na fragment takiego grzebienia natrafiono w grobie 59 z podfazy C_{1a}[323]. Grzebienie typu A.II należy więc datować analogicznie jak typ A.I, tj. na fazy B_2 i C_1 okresu wpływów rzymskich[324].

Na fragmenty grzebieni trójwarstwowych, odpowiadających typowi I, natrafiono w dwóch obiektach (51/4, 53/2). Z tym typem prawdopodobnie można utożsamiać także fragmenty pochodzące z grobów: 1 (1), 6 (3), 8 (7), 16 (1), 41 (5), 42 (5) i 78 (4) oraz z ustryny 45 (6). Grzebienie tego typu najczęściej są zdobione wybijanymi, koncentrycznymi kółkami i oczkami (6/3, 8/7 i 51/4). Ornament ten uzupełniony o ryty zygzak znajduje się na egzemplarzu z grobu 16 (1). Zwraca również uwagę rozbudowany motyw koncentrycznych kółek różnej wielkości pokrywający płytki egzemplarza z grobu 78. Wraz z nimi w zespole natrafiono na dwa krótkie, żelazne nity (78/4). Grzebienie T.I w materiałach kultury przeworskiej spotykane są w zespołach grobowych od przełomu faz B_2 i C_1 po fazę D okresu wędrówek ludów[325].

Ponadto w pięciu grobach (7, 13, 24, 27 i 77) odkryto drobne fragmenty trójwarstwowych grzebieni, których ze względu na stan zachowania nie można bliżej sklasyfikować.

Ekspertyza archeozoologiczna wykazała, że niemal wszystkie grzebienie wykonano z poroża jelenia[326]. Pozostałości przedmiotów z obiektów 45 i 77 określono jako powstałe prawdopodobnie z tego surowca.

Grzebienie to akcesorium, które nie wykazuje związku z płcią czy wiekiem. Na podstawie analiz antropologicznych można stwierdzić, że fragmenty tych przedmiotów znalazły się w Raczkowicach w grobach kobiet (1, 7, 13 i 51) i mężczyzn (42, 45, 53, 66 i 78), zmarłych w różnym wieku. Jednokrotnie grzebień zarejestrowano w grobie podwójnym, zawierającym szczątki kobiety i dziecka (8).

III.4.9. Kasetki i klucze

Pozostałości żelaznych okuć drewnianych skrzyneczek oraz kluczy do nich odkryto w Raczkowicach w grobach 18 (8–11), 60 (10–13) i 65 (14–17). Na pojedynczy metalowy element kasetki natrafiono także w wykopie sondażowym (ZL/32). Zaklasyfikowanie dwóch przedmiotów żelaznych odkrytych w grobie 66 (9) oraz luźno w odcinku 16 (ZL/33) jako elementów skrzyneczek drewnianych nie jest potwierdzone obecnością innych okuć. Jest to kółko na szplincie, które odkryto w grobie 66 z elementami uzbrojenia przy szczątkach mężczyzny w wieku *maturus.* Mogło być pozostałością tarczy. Drugi przedmiot to taśmowate prostokątne okucie z nitami, które służyć mogło jako łącznik desek skrzyneczki lub klepek wiadra[327]. Nie jest pewne, czy okuciem drewnianego pojemnika jest fragment przedmiotu żelaznego z nitem z grobu 51/5.

W świetle ekspertyzy osteologicznej w grobie 18 pochowano osobę zmarłą w wieku *adultus*, w grobie 65 – kobietę w tym samym wieku. Szczątki kostne osoby z obiektu 60 zostały ocenione – nie bez wahania – jako należące do mężczyzny (*maturus*). Żeński charakter inwentarza grobowego tę wątpliwość diagnozy potwierdza.

W popielnicy z grobu 18 znaleziono kilka metalowych pozostałości kasetki drewnianej. Są to prostokątne okucie zamka (typ 2 według A. Kokowskiego) z zachowanymi nitami, których zagięte nóżki pozwalają ocenić grubość desek przedniej ścianki na około

[317] S.W. Teuber 2005, 185.
[318] Por. ostatnio: M. Kordowska, K. Kowalska 2018, 58.
[319] M. Jażdżewska, W. Siciński 2017, 52.
[320] Materiały niepublikowane z badań A. Lasoty-Kuś.
[321] T. Makiewicz 1970, 185, tabl. VIII:22.
[322] K. Godłowski, T. Wichman 1998, 40.
[323] M. Dzięgielewska, M. Kulczyńska 2008, 25.
[324] S. Thomas 1960, 58; K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, 120.
[325] S. Thomas 1960, 77–94; K. Godłowski 1977a, 50, 51.
[326] Por. rozdział VI.3.
[327] Por. rozdział III.5.

Ryc. 18. Raczkowice, stan. 3. Okucie z grobu 18. Fotografia z karty zabytku z Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

0,8 cm, oraz żelazna sprężyna zamka, z zawiniętym zakończeniem, z taśmy, zagiętej V-kształtnie. Prawdopodobnie elementem okucia wieczka skrzyneczki jest żelazny okrągły uchwyt na szplincie (średn. 4,0 cm) oraz podwójne okucie z dwóch prostokątnych płytek żelaznych połączonych trzema nitami[328]. To ostatnie znane obecnie tylko z zachowanej w archiwum fotografii (Ryc. 18) i opisu z karty zabytku: *z dodatkowym otworem pośrodku jednej płytki obok środkowego nitu.* Obecnie trudno rozstrzygnąć, czy otwór ten był funkcjonalny, czy jest świadectwem recyklingu jednej z taśm żelaznych. Jest wysoce prawdopodobne, że okucie służyło do połączenia deszczułek ścianki skrzyneczki. W okuciu zamka znajdował się żelazny klucz z kółkiem, typu A według A. Kokowskiego[329].

Okucia kolejnej kasetki pochodzą również z grobu popielnicowego. W obiekcie 60 (11) znajdowało się zniszczone w ogniu stosu, zachowane w połowie, prostokątne okucie zamka, z zaokrąglonymi narożnikami (typ 2 według A. Kokowskiego). Na podstawie stopnia zagięcia gwoździ tkwiących w okuciu można przyjąć, że grubość przedniej ścianki wynosiła ok. 1,2 cm. Z zamka zachowała się żelazna sprężyna z taśmy żelaznej z zawiniętym zakończeniem, zagiętym V-kształtnie (60/12). Z wieczka kasetki pozostał masywny żelazny D-kształtny uchwyt na szplincie (60/13). Do popielnicy złożono również zgięty rytualnie klucz (60/10), wykonany z żelaznego pręta o przekroju okrągłym (typ A według A. Kokowskiego). Jego górną część rozklepano w uszko. Pod uszkiem pręt jest w przekroju czworokątny, zdobiony delikatnie karbowaniem na krawędziach. Centralna partia klucza jest zniszczona.

Również z grobu popielnicowego (65) pochodzą okucia trzeciej dobrze reprezentowanej metalowymi elementami kasetki drewnianej. Na urnie złożono natomiast długie taśmowate okucie żelazne (65/14), intencjonalnie zgięte w połowie długości. Jeden koniec ukształtowany jest prosto, drugi ma kotwicowato rozwidlone ramiona. W okuciu znajdują się cztery otwory. Dwa z nich służyły do przymocowania do wieczka kasetki, w dwóch pozostałych znajdowały się koliste uchwyty na szplincie, o różnej średnicy. Prawdopodobnie do tego garnituru należy okucie w kształcie koniczynki, z dwoma nitami oraz cztery fragmenty okucia żelaznego z blachy o grubości 0,15 cm z nitami. Na podstawie zagięcia nóżki nitu można przypuszczać, że grubość tej ścianki kasetki wynosiła 1,8 cm.

Okucie kotwicowe (65/14) pod względem wielkości (dług. 37,3 cm, szer. 1,8 cm) odpowiada innym znaleziskom tego rodzaju z terenu kultury przeworskiej. Egzemplarz z Raczkowic ma dwa uchwyty, co jest jednak rozwiązaniem rzadziej spotykanym. W nawiązaniu do dyskusji nad przeznaczeniem tych okuć – wiadro czy skrzynka – na przykładzie Raczkowic trudno rozstrzygnąć funkcję. W grobie 65 nie odnotowano klucza ani okucia zamka, co jest argumentem na rzecz interpretacji tych reliktów jako wiadra. Jednak, jak zauważyła Katarzyna Czarnecka elementy te – tak jak w Raczkowicach – występują pojedynczo, co znów przeczyłoby zastosowaniu ich jako okuć pojemników na wodę[330]. Oczywiście możliwe są oba scenariusze. Decydujące byłoby jednak odkrycie taśmy tego typu w grobie inhumacyjnym lub w obrębie osady *in situ*, co pozwoliłoby rozwiać wątpliwości mnożone odkryciami z grobów ciałopalnych[331]. Przekonujące są rekonstrukcje K. Czarneckiej, w których okucia umieszczone są na przesuwnych wiekach skrzynek, niezamykanych kluczem[332]. Jeśli pozostałe wymienione powyżej elementy metalowe wiążą się z tym drewnianym pojemnikiem i założenie o blisko dwucentymetrowej grubości ścianki jest poprawne, to być może rzeczywiście osobie pochowanej w grobie 65 na stosie towarzyszyć mogła duża skrzynka.

Przedmiot żelazny w kształcie koniczynki (65/15), z nitami na ramionach, przypomina okucia tarczy ze

[328] W inwentarzu zabytków jako żelazna skuwka, nr kat. MR/A/164/76.
[329] A. Kokowski 1997.
[330] K. Czarnecka 2020, 171, ryc. 120.
[331] Por. J. Zeman 1956, ryc. 2.
[332] K. Czarnecka 2020, ryc. 120:7.8.

stanowisk bagiennych w Illerup Ådal[333] czy Thorsberg[334]. Ze względu na surowiec oraz kontekst użycia uważa się je za elementy służące do naprawy poprzez połączenie uszkodzonych desek lub przypisuje się funkcję dekoracyjną w wypadku egzemplarzy ze srebra. Jednoznaczne ustalenie pochodzenia tego rodzaju metalowych elementów jest trudne – nie zawsze na podstawie zawartości inwentarza grobowego możliwe jest jednoznaczne przyporządkowanie ich kasetkom drewnianym, pochwom mieczowym czy tarczom[335]. W wypadku grobu 65 są podstawy, by uznać je za związane ze skrzyneczką.

W wykopie sondażowym z 1984 roku zostało odkryte uszkodzone okucie, splecione z dwóch drutów o średnicy 0,3 cm (ZL/32). Jego końcówki są rozplecione. Długość wynosi 7,8 cm. Jest to prawdopodobnie element okucia narożnika skrzynki drewnianej. Pierwotnie zakończenia drutu mogły być rozklepane w celu umieszczenia w nich nitów. Takich okuć skrzyneczka miała zwykle kilka. To rozwiązanie w *Barbaricum* stosowane jest u schyłku okresu wpływów rzymskich i uważane jest za barbarzyńską alternatywę dla rzymskiego rodzaju okuć z taśmy brązowej lub żelaznej, zakończonych łezką z otworem na nit przytwierdzający do ścianki[336]. W okuciu z Raczkowic końcówki te nie zachowały się, wobec tego trudno o wiążące interpretacje.

Typ 2 okuć zamków skrzynek (grób 18 i 60) jest podobnie jak typ 1 szeroko rozpowszechniony w kulturze przeworskiej[337], ma też podobne ramy chronologiczne, obejmujące cały okres wpływów rzymskich, jednak z tendencją do częstszej obecności we wczesnej fazie młodszego okresu wpływów rzymskich. Najmłodsze elementy tego typu datowane są na C_2, zdarzają się także znaleziska z wczesnej fazy wędrówek ludów[338].

Klucze związane z powyższymi zamkami reprezentują typ A według typologii A. Kokowskiego. Jest on często spotykany w zachodniej strefie kultury przeworskiej, w południowej Wielkopolsce i terenach w sąsiedztwie Śląska. Kolejne strefy to tereny nadłabskie oraz Bornholm[339]. Klucze typu A były w użyciu od młodszego okresu przedrzymskiego po okres wędrówek ludów, przy czym najliczniejsze są znaleziska z rozwiniętej i młodszej części fazy B_2 oraz stadium B_2/C_1–C_{1a}[340].

Na cmentarzyskach nadliswarciańskich metalowe okucia skrzyneczek oraz klucze rejestrowane są głównie w horyzoncie B_2/C_1. Nieliczne zespoły grobowe datowane są później – na fazę C_2 lub C_2–C_3 (Mokra, Rybno)[341].

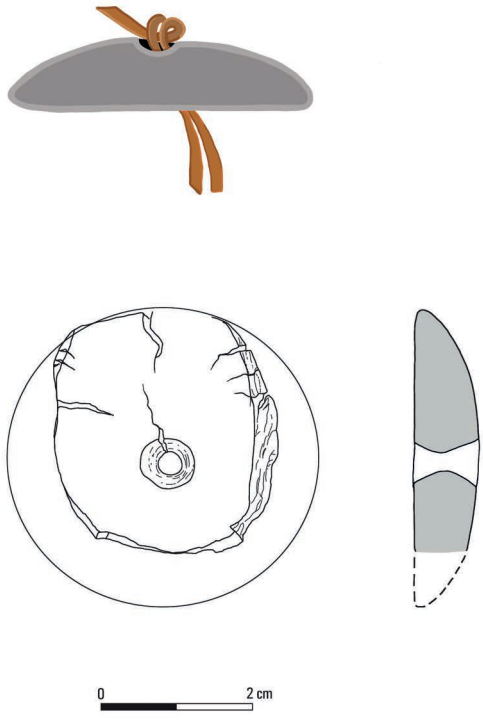
III.4.10. Przedmioty z poroża i kości

W grobie 78 (5) – w popielnicy pomiędzy szczątkami kostnymi mężczyzny (*adultus*), pochowanego z elementami uzbrojenia, znaleziono przedmiot w zarysie kolisty, lekko wypukły, o płaskiej podstawie, średnicy 3,7 cm i wysokości 0,9 cm, wykonany z poroża jelenia. W centrum nawiercono z dwóch stron otwór – w przekroju lekko klepsydrowaty (średnica 0,55–0,65 cm). Przedmiot waży obecnie 11 g.

Pod względem kształtu, rozmiaru i wagi nawiązuje on do obiektów wykonanych z bydlęcych głów kości ramiennych lub udowych pochodzących ze stanowisk m.in. z epoki brązu i epoki żelaza, którym przypisuje się funkcję przęślików[342] lub guzików[343]. Podobne przedmioty znane są także z okresu wpływów rzymskich, również z prowincji rzymskich i łączone także z wytwórczością tekstylną[344] lub spinaniem odzieży[345]. Zbliżona formalnie grupa znalezisk, zróżnicowana pod względem wagi i rozmiaru pochodzi z Feddersen Wierde[346]. Obiekty te, wykonane bądź z kości bydlęcych, bądź z poroża jelenia, uważane są za przęśliki – w zależności od wagi (13–26 g) – służące do przędzenia nici delikatnych lub średniej grubości[347]. Potwierdzona jest też funkcja dekoracyjna podobnych egzemplarzy, tj. użycie w stroju jako zawieszki na zapinkach, amuletu, zawieszki przy pasie[348]. Wiele wskazuje też na ich zastosowanie jako przyszywanych do odzieży guzików, co dotyczyłoby garderoby mężczyzn (Ryc. 19)[349].

Ze względu na kontekst odkrycia w wypadku Raczkowic do rozważenia są dwie możliwości. Pierwsza zakłada, że mamy do czynienia z zapięciem płaszcza, sakwy lub elementem pasa. Druga, ze względu na obecność w grobie miecza, pozwala zastanowić się, czy omawiany kościany przedmiot nie jest paciorem mieczowym (*Schwertperle*). Pod względem kształtu i rozmiaru (średnica zwykle między 20 a 50 mm[350]) znalezisko to

[333] J. Ilkjær 2001a, 341, ryc. 313; 2001b, 333 (znaleziska UON2; WKE).
[334] S. Matesić 2015, 433–437, tabl. 83.
[335] J. Ilkjær 2001a, 339–341, ryc. 313.
[336] K. Czarnecka 2020, 169–170, ryc. 119.
[337] A. Kokowski 1997, 36–37, ryc. 28, 29.
[338] A. Kokowski 1997, 38.
[339] A. Kokowski 1997, 39.
[340] A. Kokowski 1997, 40.
[341] J. Zagórska-Telega 2019, 144.
[342] Przęśliki z kości, poroża, również z drewna rejestrowane są na stanowiskach archeologicznych różnych epok, jeśli środowisko zalegania sprzyja ich przetrwaniu (C. Becker 2005, 162).
[343] C. Becker 2005.
[344] E. Hrnčiarik 2012, 29, tabl. XI:205.
[345] M. Biró *et alii* 2012, 80, nr 28.
[346] K. Struckmeyer 2011, tabl. 22:1–3.
[347] K. Struckmeyer 2011, 78–79.
[348] K. Struckmeyer 2011, 79.
[349] C. Becker 2005, 166–171.
[350] E. Flatscher 2024, 135.

Ryc. 19. Raczkowice, stan. 3, grób 78. Przedmiot z poroża i rekonstrukcja wzorowana na C. Becker 2005, ryc. 7

nawiązuje właśnie do tej grupy zabytków. Przykłady paciorów z tego surowca z terenów na południe od Bałtyku nie są nam znane[351]. Na tym obszarze są to zasadniczo przedmioty bursztynowe[352] i z kwarcytu[353]. Generalnie odkrycia z germańskiej strefy *Barbaricum* i poza nią wskazują na powszechne użycie kamieni półszlachetnych, bursztynu i szkła. Takie materiały jak kość lub poroże, ceramika lub drewno są niezwykle rzadko rejestrowane[354]. Paciory z tych sporadycznie notowanych materiałów odkryto m.in. w Nydam (drewno, poroże, metal)[355] oraz w koncentracji 968 w Ejsbøl Nord (kościana płytka o średn. 21 mm)[356].

Kwestia genezy i rozprzestrzenienia paciorów mieczowych była wielokrotnie przedmiotem dyskusji[357]. Rytuał ciałopalny i tabu uzbrojenia powodowały, iż z powyższych rozważań wykluczano krąg nadłabski, kulturę przeworską i kulturę wielbarską, czyniąc ten obraz niepełnym. Przykład z Raczkowic nie wnosi nowych informacji do dyskusji na temat praktycznej funkcji paciorów. Kwestią niewyjaśnioną pozostanie, czy były to zawieszki mieczowe mocowane do rękojeści, czy – jak proponuje Andreas Rau[358] – paciory lub zawieszki pochew mieczowych. Pacior mógł też stanowić element rzemienia przytraczanego do dłoni, co zapobiegało utracie oręża podczas walki[359]. Sugeruje się także, iż rzemień z paciorem stabilizował miecz w pochwie, a wśród innych propozycji pojawia się funkcja paciora jako amuletu, znaku braterstwa broni czy wyznacznika rangi[360].

Prawdopodobnie kościane paciory mieczowe były używane w okresie rzymskim częściej niż wynika to z dotychczasowych odkryć. Można założyć, że ten deficyt jest wynikiem niszczenia przedmiotów podczas kremacji i trudności wyróżnienia ich spośród przepalonych szczątków kostnych.

Podobny przedmiot, wykonany z główki kości udowej jelenia pochodzi z osady w Będlewie. Charakterystyczne wyświecenia powierzchni – jak ustalono – mogą być efektem długotrwałego kontaktu z materiałem organicznym (tkanina wełniana, skóra, futro). Z tego powodu za możliwe uznano przedmiot za amulet, nie wykluczając przy tym jego militarnych konotacji i funkcjonalnego związku z mieczem[361].

Na etapie analizy antropologicznej wydzielono spomiędzy kości ludzkich pochodzących z grobu 16 (3) fragment przepalonej na biało róży poroża jelenia. Jest to połowa pierścienia, z usuniętą istotą gąbczastą, którego wewnętrzne krawędzie zostały wygładzone. Liczne otworki przelotowe na jego krawędzi mogły być wykorzystane do przyszycia do tkaniny lub skóry. Pierwotna średnica zewnętrzna wynosiła ok. 4 cm. Stan zachowania szczątków kostnych nie pozwolił na ocenę płci właściciela przedmiotu, natomiast wiek określono jako dorosły. Grób pochodzi z młodszego okresu wpływów rzymskich.

Róże poroży na stanowiskach kultury przeworskiej w porównaniu np. z sąsiednią kulturą czerniachiwską-Sântana de Mureș nie są często rejestrowane. Znanych jest dotychczas nie więcej niż kilkanaście tego rodzaju przedmiotów z cmentarzysk[362], rzadziej bezpośrednio

[351] Zestawienie w: A. Rau 2010, ryc. 158, wykaz znalezisk 23.
[352] Ostatnio K. Dyrda, B. Kontny, M. Mączyńska 2014; J. Rodzińska-Nowak 2020, 381.
[353] A. Rzeszotarska-Nowakiewicz 2024, 42.
[354] A. Rau 2010, 378; E. Flatscher 2024, 135.
[355] A. Rau 2010, 274–275, ryc. 156.
[356] M. Ørsnes 1988, tabl. 211:3.
[357] Podsumowanie z odwołaniem do starszej literatury m.in. w: A. Rau 2010; K. Dyrda, B. Kontny, M. Mączyńska 2014; E. Flatscher 2024.
[358] A. Rau 2010, 284.
[359] E. Flatschter 2024.
[360] K. Dyrda, B. Kontny, M. Mączyńska 2014, 124–125.
[361] Na temat tego i podobnych odkryć oraz ich interpretacji zob. M. Teska, M. Frankiewicz, D. Żychliński 2021.
[362] M.in. Izbicko, grób 31, Opatów, Spicymierz, grób 109 i Tarnów, grób 3/1925 (J. Rogatko 1994, tab. 1); Mierzanowice, grób 1 (L. Wrotek 1968). Natrafiono na nie także w Mokrej, obiekty 82/LXI, 228/LXXII i 439/CXCII (M. Biborski 2000a, 82, 85, ryc. 4, 5; 2004a, 134, ryc. 7:b; 2010, 146) oraz w Wiktorowie, grób 28 (J. Moszczyński 2010, 109, ryc. 96).

Ryc. 20. Stela grobowa dziecka z amuletem z róży jelenia (1) oraz przykłady amuletów z *Augusta Raurica* (Augst) (2–5).
1 Fot.: Ortolf Harl, © Auxerre – Musée Saint-Germain d'Auxerre; 2–5 B. Pfäffli 2013

z warsztatów grzebieniarskich[363] czy rogowniarskich, na ogół z kontekstów chronologicznie plasujących się od młodszego okresu wpływów rzymskich po okres wędrówek ludów[364], co odpowiadałoby chronologii ich rozprzestrzenienia w innych rejonach Europy (grupa masłomęcka[365], kultura czerniachiwska-Sântana de Mureș, tereny nadłabskie[366]). Coraz liczniejsze odkrycia warsztatów wytwarzających wyroby z poroża z centralnego *Barbaricum*[367] i dyspersja znalezisk dezaktualizują pogląd o południowo-wschodnim kierunku napływu przedmiotów z róży wzdłuż zewnętrznego łuku Karpat, prawdopodobnie z migrującymi grupami gockimi[368]. Potwierdzenie wpływów również na produkcję grzebieniarsko-rogowniczą z terenów kultury czerniachiwskiej-Sântana de Mureș wymaga szerszych analiz, uwzględniających nowe znaleziska.

Na podstawie odkryć pracowni grzebieniarskich (np. w Bârlad-Valea Seacă w Mołdawii[369]) zakłada się, że wytwarzanie ozdób z poroża stanowiło uboczną działalność, opartą o wykorzystanie odpadów poprodukcyjnych, tj. nasad poroża[370]. Przedmioty z róży jeleniowatych, biorąc pod uwagę ich lokalizację w grobach inhumacyjnych, uważane są za bransolety[371], wisiorki (amulety)[372] i zawieszki (przy pasie). Wykonywanie w nich otworów, tak jak w Raczkowicach, mogłoby dowodzić użycia ich jako aplikacji przyszywanych do tkanin. W taki właśnie sposób przedmioty stosowane były także przez społeczności cesarstwa rzymskiego i jego prowincji. Znaleziska grobowe i przedstawienia ikonograficzne (stele nagrobne) potwierdzają czynienie z nich amuletów zawieszanych na szyjach dzieci (Ryc. 20)[373]. Jak wynika z analizy dzieł Pliniusza Starszego, poroże jeleni uchodziło za środek przeciwko niebezpieczeństwu i chorobom, nie tylko w formie amuletów, ale również w postaci popiołu aplikowanego jako medykament. Amulety z róży jelenia

[363] Np. Przemyśl, ul. Rycerska (A. Koperski 1986, 105, tabl. IV:1) oraz Regów (W. Brzeziński 1980, z uzupełnieniem P. Szpondowskiego 2017, 48–49, ryc. 1, tabl. II–IX). Por. również J. Skowron 2015, 59–62.

[364] J. Rogatko 1994, 345.

[365] Masłomęcz, grób 200, A. Kokowski 1995, 21.

[366] U. Koch 2001, 222, ryc. 96. Też Kostelec na Hané, grób 52 z młodszego okresu wpływów rzymskich (J. Zeman 1961, 30, 269, ryc. 9: B:c). Obrobione podstawy poroża znaleziono również w grobach popielnicowych 12 i 66 z Opočna, w których złożono szczątki mężczyzn (I. Pleinerová 1995, 21, 24, 83). Ich fragmenty znaleziono w Plotiště nad Labem, groby 770, 786, 1181 (A. Rybová 1979, ryc. 46:4, 47:17, 61:21; T. Zeman 2001, ryc. 11:5–9).

[367] Np. warsztat w Nitrze-Chrenovej (G. Březinová, E. Hrnčiarik 2021).

[368] J. Rogatko 1994, 346; A. Kokowski 2004, 28–29, zest. III, mapa 3.

[369] V. Palade 1981.

[370] J. Rogatko 1994, 346.

[371] Np. bransoleta z grobu 474 (7,5×6,1 cm) z nekropolii z Nejzac (I. Khrapunov 2013, 186, ryc. 8:4).

[372] J. Moszczyński 2010, 123; S. Musteață, A. Popa 2010, 159, ryc. 6.

[373] Również osób dorosłych; por. U. Koch 2001, 222.

miały być znane także w czasach przedrzymskich wśród ludności celtyckiej[374].

Niektóre znaleziska grobowe uważane są za półprodukty, jak np. częściowo obrobiona róża z poroża jelenia z grobu 52 z Kostelca na Hané[375]. Mało prawdopodobne wydaje się jednak składanie do grobu półwytworów. Nie jest wszakże wykluczone, że tego typu przedmioty, nawet w formie – z naszej perspektywy – „półwytworu", podobnie jak obrobione kości zwierzęce mogły być również wykorzystywane jako narzędzia, np. w garncarstwie[376]. Połowicznie obrobione róże z poroża jelenia mogły być używane np. do ozdabiania ceramiki.

W Raczkowicach w grobie 66 (66/14) znajdowało się kilka fragmentów długiego (9,1 cm), wąskiego przedmiotu z poroża jelenia, łukowato zdeformowanego w ogniu stosu. Jeden z końców ukształtowany jest czworokątnie i ma centralnie nawiercony otwór. Drugi jest rozwidlony, częściowo uszkodzony. Wstępnie przyjęłyśmy założenie, że jest to narzędzie związane z rybołówstwem: naprawą sieci lub bezpośrednio połowem ryb. Jednak wspólne cechy z narzędziami rybackimi z innych okresów są tylko częściowe, nie na tyle ewidentne, by taką funkcję bezkrytycznie przyjąć. Ewentualne związki z produkcją tekstylną również zostały oddalone. Rozważono także możliwość użycia tak ukształtowanego przedmiotu do usztywnienia brzegu sakwy, wówczas otwory służyłyby do przytroczenia sznurków. Podobne pod pewnymi względami rozwiązania, zakładające użycie dwóch „listewek", znane są z kontekstów średniowiecznych. Jednak w wypadku Raczkowic przeczyłoby temu odmienne ukształtowanie jednego końca zabytku. Nie jest on symetryczny. Analiza antropologiczna wykazała, że szczątki kostne z tego grobu należą do mężczyzny, co tylko dość ogólnie ogranicza zakres możliwych zastosowań omawianego przedmiotu. W popielnicy złożono elementy uzbrojenia: groty włóczni oraz okucia tarczy. Przeznaczenie wytworu z poroża z grobu 66 pozostaje niewyjaśnione.

W grobie 73 (2), w którym złożono kości małego dziecka (*infans* I), znaleziono fragment gładkiej obrączki, wykonanej z poroża jelenia lub z kości metapodialnej dużego zwierzęcia (bydła, konia lub jelenia)[377]. Przedmiot ma przekrój płasko-wypukły, jest lekko zdeformowany w ogniu stosu. Jego rekonstruowana średnica wewnętrzna wynosi ok. 1,5 cm. Grubość kabłąka (tzw. szyny) obrączki wynosi ok. 0,5 cm a jego szerokość 1,15 cm.

Podobne przedmioty znane są głównie z cmentarzysk z terenów środkowoeuropejskiego *Barbaricum* oraz z terenów prowincjonalnorzymskich. Obrączki z kości zwierzęcych (zdarzają się okazy z kości słoniowej) mają średnice zewnętrzne rzędu 2–3 cm, grubość szyny wynoszącą 0,2–0,5 cm, a szerokość 0,5–1,2 cm. Według zestawienia Alicji Gałęzowskiej i Piotra Wawrzyniaka najliczniej rejestrowane są one na stanowiskach kultury przeworskiej. Mniejsza liczba znalezisk pochodzi z obszaru kultury wielbarskiej i grupy masłomęckiej czy z kręgu nadłabskiego[378]. Kilkukrotnie w obrębie nekropolii odnotowano od dwóch do czterech zespołów grobowych z tego rodzaju akcesorium (m.in. Mokra).

Na podstawie oznaczeń antropologicznych grupa użytkowników tej kategorii ozdób zawęża się do dzieci (*infans* I i II) oraz kobiet w różnym wieku. Tę zależność potwierdza zespół grobowy z Raczkowic. W pojedynczych wypadkach obrączki pochodzą z grobów ocenionych na podstawie ustaleń osteologicznych lub asortymentu wyposażenia jako należące do mężczyzn. Z ostatnich odkryć z terenu kultury przeworskiej warto wspomnieć o dwóch pierścieniach znalezionych w jednym obiekcie. Jest to grób ciałopalny z uzbrojeniem (obiekt 110) z Wyszomierza Wielkiego, w którym złożono szczątki mężczyzny (*maturus*)[379].

W Plotiště nad Labem kościana obrączka została znaleziona w grobie popielnicowym 192, w którym znajdowały się ponadto dwie kościane „spinki"[380]. W świetle wyobrażeń na stelach nagrobnych M.T. Biró sądzi, że mogły one służyć jako guziki płaszcza militarnego[381]. Z pewnością miały one szersze zastosowanie polegające na łączeniu nie tylko tekstyliów, ale także wyrobów skórzanych, np. pasów i elementów rzędu końskiego[382]. Podobne wyroby kościane znaleziono też w grobie 620 w Plotiště nad Labem, w którym znajdowała się zawieszka do pasa mieczowego[383]. Pierścień kościany pojawił się zatem w grobie z wyposażeniem o charakterze militarnym. Przedmioty te weszły do użycia w prowincjach rzymskich w III wieku, czyli w czasie rozkwitu rzemiosła kościanego[384].

Gładkie obrączki kościane z ziem polskich, w większości pochodzą z fazy C_1. Najstarsze, datowane na podfazę C_{1a}, znane są m.in. z cmentarzysk w Mokrej,

[374] B. Pfäffli 2013, 43.
[375] J. Tejral 1982, 23, ryc. 3:15; T. Zeman 2001, 138.
[376] Por. E. Droberjar 1993, 45–46.
[377] Por. rozdział VI.3.
[378] A. Gałęzowska, P. Wawrzyniak 2012, 387, lista.
[379] T. Rakowski 2020, 328, 335, ryc. 7:16.17.
[380] A. Rybová 1979, 395, ryc. 12:3–4.
[381] M.T. Biró 2009, 64, ryc. 3a–3b.
[382] J. Oldenstein 1976, 168.
[383] A. Rybová 1979, ryc. 12:19–20.
[384] „Spinki" ze stopu miedzi mają starszą metrykę – były w użyciu przed połową II wieku, ale notowane są czasem w kontekstach młodszych (A. Rybová 1980, 164–165; por. też J. Oldenstein 1976, 167–168, tabl. 46, nr 473–489; J. Tejral 2017, ryc. 12:6).

Wiktorowie[385], Koninie i Masłomęczu. Jest też kilka znalezisk młodszych, pochodzących z faz C_2 i C_3–D[386].

Określenie przeznaczenia tego rodzaju przedmiotów jest zwykle utrudnione, rzadko bowiem zdarzają się w grobach inhumacyjnych. Z reguły kontekst odkrycia może jednak tylko ogólnie wytyczyć kierunek poszukiwań zastosowania. Funkcja obrączek jako ozdoby palca raczej nie budzi wątpliwości. Zakłada się także użycie obrączek lub ich fragmentów jako zawieszek w kolii, co jest potwierdzone znaleziskiem z grobu inhumacyjnego z Masłomęcza (grób 56). Sugerowano ich przeznaczenie do ochrony kciuka łuczników[387]. W opracowaniu tej kategorii przedmiotów zwrócono uwagę nie tylko na ich ozdobne, ale także na apotropaiczne przeznaczenie, co ilustruje kontekst ich odkrycia – stanowiły w Mokrej (grób 92) element zespołu z miniaturowymi przyborami, wisiorkami wiaderkowatymi, wisiorem opasanym, zawieszką z róży jelenia i zębem niedźwiedzia (?)[388], natomiast w Biejkowie aż cztery obrączki stanowiły część zbioru „amuletów", wśród których szczególną uwagę zwraca kolista zawieszka z sylwetką ludzką[389].

Można założyć, że obrączka z Raczkowic znaleziona w grobie dziecka była ozdobą dłoni, jednak jej zastosowanie jako elementu stroju (zawieszka) lub odzieży nie jest również wykluczone. Inspiracją dla upowszechnienia się obrączek kościanych wśród społeczności środkowoeuropejskiego *Barbaricum* mogły być kontakty z prowincjami rzymskimi, gdzie ozdoby tego typu były w szerokim użyciu. Czy rysującą się koncentrację znalezisk na cmentarzyskach między Wartą a Pilicą można łączyć z horyzontem wojen markomańskich i wzmożeniem kontaktów ze strefą południową, trudno ocenić[390].

III.4.11. Nity i gwoździe

Nity i gwoździe stanowią dość liczną grupę znalezisk na cmentarzysku w Raczkowicach. Nity w większości wypadków współtowarzyszyły zniszczonym w ogniu stosu przedmiotom, z którymi można połączyć je funkcjonalnie – grzebienie (16/1, 65/18 i ZL/31) i skrzyneczki (18/9). Niekiedy są to niecharakterystyczne ułamki okuć metalowych z nitami (51/5, 54/3, 84/3 i ZL/56). Odnotowano je także w grobach, w których połączenie z konkretnym elementem wyposażenia grobowego nie było możliwe (29/1, 43/2.3, 46/1, 56/1.2 i 69/2). Zróżnicowaną pod względem wielkości grupę nitów znaleziono w ustrynie (45/12–21). W tym obiekcie nie ma przedmiotów, które pozwoliłyby na identyfikację funkcji nitów. Ewentualny wniosek o pochodzeniu ich z tarczy, opiera się na przypuszczeniu, że kabłąkowaty uchwyt z kolistymi płytkami pod nity (45/8), stanowiłby pozostałość tej broni ochronnej.

Gwoździe różnej wielkości odnotowano w kilku obiektach (16/2, 51/11 i 55/12.13). Ich przeznaczenie pozostaje niewyjaśnione w wypadku grobu 16. Fragmenty okuć wiadra w grobie 55, z którymi współwystąpiły dopuszcza ich związek funkcjonalny. Stan zachowania niektórych przedmiotów nie zawsze pozwala na określenie, czy fragment jest pozostałością nitu bądź gwoździa (44/2).

III.5. Wiadra

Na cmentarzysku w Raczkowicach odkryto jedno wiadro drewniane, najprawdopodobniej klepkowe. Jego pozostałością są żelazne, silnie zdekompletowane okucia. Zidentyfikowano je w ustrynie (obiekt 55). Są to fragmenty obręczy (55/9) oraz połączonych za pomocą nitu: uchwytu z obręczą lub dwóch obręczy (55/10). Ze względu na stan zachowania trudno o bliższą identyfikację typu okuć. Elementami wiadra mogą być też ułamki okucia, taśmy żelaznej i nity (55/8.11–13). Zachowane fragmenty są na tyle małe, że trudno o przeprowadzenie rekonstrukcji pojemnika czy ocenienie jego gabarytów. Nie przetrwały także pozostałości drewna; wiadro z Raczkowic uzupełnia długą listę znalezisk z kultury przeworskiej, które nie mają określonego gatunku drzewa zastosowanego do produkcji klepek. Dotychczasowe nieliczne odkrycia z ziem polskich z grobów inhumacyjnych wskazują na drewno cisu lub dębinę[391]. Poświadczone jest też użycie innych gatunków drzew, co dotyczy jednak naczyń wykonanych na tokarce: klon, brzoza[392], olcha[393].

Elementy obręczy ukształtowanej jak te z Raczkowic, tj. o zewnętrznej powierzchni profilowanej, znane są z Dobrodzienia-Rędziny[394], Korzenia (groby 33 i 35)[395]

[385] Grób 7 (J. Moszczyński 2010, 102–103, ryc. 85:24).
[386] A. Gałęzowska, P. Wawrzyniak 2012.
[387] A. Szela 2007, 290.
[388] Inne przykłady, por. A. Gałęzowska, P. Wawrzyniak 2012, 389.
[389] A. Szela 2007.
[390] Por. A. Gałęzowska, P. Wawrzyniak 2012, 389–390. Listę znalezisk powiększyć należy o zabytki z Opatowa, grób 566 (R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 140; 2011b, tabl. CXCIII/566:6) i Raczkowic.
[391] J. Szydłowski 1984, 38. Jest to pewien standard również we wczesnym średniowieczu; do grobów składano wówczas ponadto wiaderka z drewna modrzewioweg (T. Kurasiński 2015, 202–204).
[392] A. Cieśliński 2014, 411.
[393] K. Skóra, G. Skrzyński 2025.
[394] J. Szydłowski 1984, tabl. VIII:m.
[395] J. Szydłowski 1984, tabl. X:g.h.

i Olsztyna[396], czyli stanowisk z późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy wędrówek ludów.

Umiejętność wytwarzania naczyń klepkowych na obszarze kultury przeworskiej odnoszona jest do czasów począwszy od okresu późnorzymskiego[397], aczkolwiek coraz więcej danych dotyczy wcześniejszych odcinków chronologicznych[398]. Ta gałąź wytwórczości jest wciąż słabo rozpoznana, co wynika z niewielkiej liczby znalezisk pochodzących z osad[399] czy innych kontekstów[400]. W większości znane nam wiadra drewniane pochodzą ze stanowisk sepulkralnych, co dotyczy nie tylko kultury przeworskiej, ale jest to problem obejmujący szersze terytoria, wynikający w dużym stopniu z różnic w zakresie przebadania osad i nekropolii[401].

Przepalone szczątki kostne z obiektu 55 w Raczkowicach zostały określone jako należące prawdopodobnie do mężczyzny, co potwierdza dotychczasowe ustalenia o związku wiader z tą płcią w obrzędowości pogrzebowej.

Nie jest wykluczone, że elementem konstrukcyjnym wiadra klepkowego jest podwójne okucie znalezione w Raczkowicach luźno w odcinku 16 (ZL/33). Są to dwie żelazne płytki prostokątne (wym. 4,1×1,0×0,1 cm) połączone dwoma nitami. Z pewnością służyły one do scalenia deseczek drewnianych o grubości 1,5 cm. Drugie równorzędnie rozpatrywane przeznaczenie to element konstrukcyjny skrzyneczki drewnianej[402]. Przypadkowy charakter znaleziska nie pozwala na jednoznaczne ustalenie jego funkcji.

Nie mamy podstaw, by określić przeznaczenie okucia z płaskiej prostokątnej taśmy z nitem, która pochodzi z obiektu 54 (3). Przedmiot znany jest wyłącznie z fotografii w karcie zabytku (Ryc. 21). W grobie nie znaleziono elementów, które można by połączyć w funkcjonalną całość z opisywanym ułamkiem. Możliwe jest, że mógł stanowić okucie skrzyneczki drewnianej. Biorąc jednak pod uwagę lokalizację obiektu 54 w stropie ustryny 55 można założyć, że opisywany element znalazł się tu na złożu wtórnym i stanowi część wiadra ze starszego obiektu.

Ryc. 21. Raczkowice, stan. 3. Żelazne okucie z obiektu 54. Fotografia z karty zabytku z Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

III.6. Naczynia szklane

W Raczkowicach przedmioty szklane ze względu na obecność na stosie kremacyjnym przetrwały na ogół w stanie wykluczającym pewne określenie ich funkcji. W kilku wypadkach zakładamy, że są one pozostałością naczyń (28/1, 39/1, 42/3–4, 45/3). Są to jednakże elementy niewielkie i w ułamkach, których przyporządkowanie morfologiczne nie jest możliwe. Nie mamy zatem podstaw do łączenia zachowanych fragmentów z konkretnym rodzajem naczynia szklanego. Wszystkie wymienione obiekty datowane są na młodszy okres wpływów rzymskich.

W wypadku grobu jamowego 28 można było przyjąć hipotetycznie, że duży fragment stopionego, przezroczystego szkła barwy białej pochodzi z naczynia (28/1). Podobnie w grobie 42 (mężczyzna, dorosły) znajdowało się kilkadziesiąt okruszków stopionego przezroczystego skorodowanego szkła białego, z wtopionymi kośćmi. Przypuszczać można, że jest to pozostałość stopionego naczynia. Z obiektu 45 (3), interpretowanego jako ustryna, pochodzi kilkadziesiąt grudek pokruszonego, stopionego przezroczystego szkła biało-żółtego, o łącznej wadze 11 g. Jednak jakakolwiek dalsza identyfikacja jest wykluczona. Z kolei w grobie 39 (1) znaleziono płaski fragment przedmiotu ze stopionego przezroczystego jasnozielonego szkła z wtopioną nitką barwy ciemnoniebieskiej lub czarnej.

III.7. Naczynia *terra sigillata*

Jedną z kilku kategorii przedmiotów obcego pochodzenia są w Raczkowicach naczynia *terra sigillata*. Od jednego do trzech fragmentów tej importowanej ceramiki odkryto w trzech grobach ciałopalnych, w popielnicowym 71 (1–3) oraz w dwóch jamowych, 72 (3)

[396] J. Szydłowski 1984, tabl. XI.
[397] K. Godłowski 1977a, 195.
[398] Np. Siemiechów (por. M. Jażdżewska, W. Siciński 2017, 54––55) i Karczyn-Witowy (por. J. Bednarczyk, A. Romańska 2015, 41–42). Elementem drewnianej skrzyneczki może być także datowane na fazę B_2 kotwicowate okucie z Głogowa-Nosocic, grób 85 (por. A. Błażejewski, M. Bohr, A. Chrzanowska 2020, 102, tabl. 74).
[399] M.in. M. Piotrowska 2019.
[400] Np. fragment z Jaskini Kroczyckiej (J. Jędrysik, T. Wagner 2015, 45, tabl. 1:3).
[401] A. Becker 2006, 370–372.
[402] K. Czarnecka 2020, 166–168, ryc. 118.

i 73 (3). Kilkadziesiąt fragmentów naczyń tego rodzaju znajdowało się poza zespołami grobowymi. Znaleziono je w warstwach odcinków 24, 33, 34 i 37 (ZL/36–42). Łącznie odnotowano 61 ułamków tej ceramiki.

Frekwencję fragmentów odkrytych luźno, szczególnie licznych w odcinku 33, należy wiązać ze zniszczeniem stanowiska. Jest wysoce prawdopodobne, że w dużym stopniu pochodzą one z położonych w omawianej części cmentarzyska grobów 71, 72 i 73.

Jedynie w obrębie odcinka 24 (Tabl. L:36) nie natrafiono na pozostałości grobów. Odkryte fragmenty pochodzą z naczyń, które przebywały na stosie kremacyjnym, z tego powodu dokładna ich identyfikacja nie zawsze jest możliwa.

W grobie popielnicowym 71, skrywającym szczątki kostne osoby dorosłej, znaleziono trzy ułamki naczynia 71 (1–3), w tym fragment krążka stopki, z pracowni Heleniusa z Pfaffenhofen (Drag. 37), zdobione motywem tancerki (Pfaffenhofen 29, Kiss 4.9) i wojownika (Apollo, Pfaffenhofen 28, Kiss 4.2).

Z kolei w grobie jamowym 72 (płeć i wiek zmarłego nieokreślone) zadokumentowano tylko fragment dna naczynia *terra sigillata*, prawdopodobnie również Heleniusa, z Pfaffenhofen (Drag. 37?).

Z tego samego warsztatu pochodziły fragmenty *terra sigillata* odkryte w grobie 73 (3) ze szczątkami dziecka (*infans* I). Są to dwa fragmenty krawędzi Drag. 37 (?) zdobione jajownikiem (ovolo Kiss 5.5). Trzeci ułamek nie nosi cech pozwalających na identyfikację.

Trzy silnie przepalone fragmenty odkryto w obrębie odcinka 24 (ZL/36). Jest to element stopki i dwa ułamki z czerepu. Na jednym z nich fragmentarycznie zachowana jest sześcioczęściowa okrągła rozeta (Ricken-Fischer O74), na drugim gładkie koło (Ricken-Fischer K19). Pochodzą one z pracowni Attillusa z Rheinzabern[403], której funkcjonowanie przypada na okres panowania dynastii Sewerów.

W odcinku 33 w warstwie identyfikacji grobów (20––30 cm od poziomu humusu) natrafiono na 48 fragmentów naczyń *terra sigillata* (ZL/37–41). Ze względu na rozdrobnienie i przepalenie 29 ułamków nie określono. Pozostałe 19 pochodzi na pewno lub prawdopodobnie z wyrobów Heleniusa powstałych w Pfaffenhofen w pierwszej i początkach drugiej tercji III wieku[404]. Są to fragmenty krążka stopki (4), ułamki krawędzi (7) oraz z czerepu zdobionego motywem m.in. orła (Kellner 134; Kiss 5.48).

Luźno w odcinku 34 (ZL/42) znaleziono jeden fragment, częściowo przepalony pochodzący z naczynia typ Drag. 37, ze stemplem wyobrażającym tancerkę (Pfaffenhofen 29, Kiss 4.9), wojownika (Apollo, Pfaffenhofen 28, Kiss 4. 2) oraz z ozdobną sztabką (Pfaffenhofen 10, Kiss 6. 85). Pochodzi on z naczynia powstałego w pracowni Heleniusa w Pfaffenhofen, datowanego na pierwszą i początek drugiej tercji III wieku[405].

Podczas eksploracji odcinka 37 natrafiono na jeden nadpalony ułamek naczynia *terra sigillata*, którego klasyfikacja nie jest możliwa[406].

Pod względem zróżnicowania asortymentu wyposażenia omawiane groby nie wyróżniają się na tle innych obiektów z Raczkowic. W grobie 71 nie stwierdzono innych istotnych elementów, w grobie 72 zidentyfikowano dwa fragmenty środkowej części imacza żelaznego (typ Jahn 9 / Zieling T), zaś w dziecięcym grobie 73 obecne były zapinka zbliżona do typu A.VII.193 oraz fragment gładkiego pierścienia wykonanego z poroża jelenia lub z kości metapodialnej dużego zwierzęcia.

Deponowanie w grobie fragmentów niekompletnych naczyń rozpatrywane jest jako wynik zasady *pars pro toto* lub innych zwyczajów pogrzebowych, dla nas niepoznanych[407]. Osobną kwestię stanowi niewątpliwa trudność w zebraniu ze stosu wszystkich fragmentów uszkodzonych w ogniu naczyń. Przeciętny asortyment wyposażenia grobowego z Raczkowic poświadczyłby też wyrażone w literaturze przypuszczenie potwierdzone innymi przykładami zespołów grobowych, że nasze postrzeganie tych naczyń różni się od ich recepcji wśród społeczności środkowoeuropejskiego *Barbaricum*. Ceramika taka mogła bowiem spełniać funkcję utylitarną, bez cech prestiżu transmitowanego na jej właściciela[408]. Odkrycia z terenu kultury przeworskiej sugerują, że importowane naczynia miały status utensyliów, a ich znaczenie w kontekście obrzędów pogrzebowych było raczej drugorzędne.

Obecność *terra sigillata* w grobie małego dziecka w Raczkowicach nie znajduje analogii w Opatowie, gdzie naczynia tego typu ujawniono wyłącznie w grobach osób dorosłych[409], jak się okazuje, raczej o stosunkowo ubogim inwentarzu[410].

Odnotowanie pozostałości imacza w Raczkowicach może dowodzić, że pozycja społeczna zmarłego nie była najniższa, a tylko inwentarz grobowy uległ rozproszeniu. W Mokrej, w obiekcie 323, naczynie *terra sigillata* włożone zostało do popielnicy z pełnym zestawem uzbrojenia, w tym także z mieczem.

[403] Za pomoc w identyfikacji fragmentów dziękujemy dr. Andrzejowi Przychodniemu.
[404] L. Tyszler 1999b, 84.
[405] L. Tyszler 1999b, 85.
[406] L. Tyszler 1999b, 85.
[407] J. Andrzejowski, A. Przychodni 2008, 168.
[408] J. Andrzejowski, A. Przychodni 2008, 176–177.
[409] A. Przychodni 2010, 79.
[410] J. Zagórska-Telega 2013, 231–232.

W Raczkowicach analiza planigraficzna znalezisk *terra sigillata* wykazała ich koncentrację w części stanowiska datowanej na schyłek wczesnego i początek młodszego okresu wpływów rzymskich, co jest zgodne z sytuacją obserwowaną na innych stanowiskach kultury przeworskiej[411]. Wyroby warsztatów z Pfaffenhofen stanowią znaczący, po Rheinzabern i Westendorf odsetek znalezisk z ziem polskich. Formy Drag. 37 należą też do najczęściej identyfikowanych[412], co według Andrzeja Przychodniego może być również częściowo związane ze społecznymi preferencjami[413].

III.8. Pozostałe przedmioty

III.8.1. Blaszki i fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych i ze stopów miedzi

Drobne fragmenty przedmiotów z żelaza i ze stopów miedzi zarejestrowano w kilkunastu grobach. W większości obiektów znajdowało się od jednego do trzech małych pozostałości blaszek z wymienionych surowców, o długości nie przekraczającej 3 cm i grubości do 0,1 cm. Stopień rozdrobnienia nie pozwala na określenie ich funkcji.

Blaszki żelazne i ułamki przedmiotów z tego surowca pochodzą z obiektów 1 (3), 10 (1), 39 (3), 51 (7, 9), 56 (3), 58 (2), 61 (3.4), 64 (1) i 71 (4) oraz zostały znalezione luźno w odcinkach 5, 8, 12, 14, 15, 20, 45 i w wykopie sondażowym (ZL/43–50, 52–54, 56).

Niecharakterystyczne ułamki przedmiotów ze stopu miedzi odnotowano w obiektach 7 (3), 45 (9), 51 (8) i w odcinkach 15 i 19 oraz w sondażu (ZL/51, 55, 57).

O tym, że mogą one stanowić elementy okuć większych przedmiotów świadczą tkwiące w nich nity lub otworki na nity. Pozostałości tych nie można w sposób pewny powiązać z konkretnymi kategoriami wyposażenia grobowego. Przyjmuje się, że w wyniku działania ognia stosu kremacyjnego głównie wyroby ze stopu miedzi czy z kruszcu mogą nie pozostawiać śladów uchwytnych archeologicznie. Szacunki z badań eksperymentalnych wskazują nawet na 30% wyposażenia traconego w taki sposób[414].

III.8.2. Fragment narzędzia kamiennego

W stropie grobu 30 (5) znaleziony został fragment siekierki lub rozcieracza kamiennego (3,5×2,5×0,9 cm). W świetle oceny geologicznej surowcem jest gabro[415]. Przedmiot nie nosi śladów przepalenia.

Nie jest możliwa ocena, czy ułamek tego narzędzia znalazł się w pochówku kultury przeworskiej na złożu wtórnym lub trafił tu nieprzypadkowo. Przedmiot znaleziono w grobie dziecka. Można więc założyć, że złożono go jako amulet[416]. Czarna barwa, kształt i mały rozmiar mogłyby być także przesłanką za użyciem go jako kamienia do gry. Stan zachowania omawianego przedmiotu, jego fragmentaryczność i brak śladów obecności na stosie ciałopalnym osłabiają jednak tezę o intencjonalności tego depozytu.

III.8.3. Inne

W odcinku 9 odkryto masywny fragment nadtopionego przedmiotu żelaznego (5,6×1,6×1,2 cm), który przywodzi na myśl element narzędzia rolniczego (ZL/34). Jednak jego bliższa identyfikacja nie jest możliwa.

Z kolei w sondażu natrafiono na podłużne narzędzie żelazne (7,6×1,2 cm), które wzdłuż dłuższej krawędzi, po obu stronach, ma po trzy wgłębienia – zęby (ZL/35). Można przypuszczać, że pierwotnie posiadało drewnianą rękojeść i pełniło funkcję pilnika (?).

III.9. Naczynia gliniane

Na cmentarzysku w Raczkowicach odkryto łącznie 12268 fragmentów naczyń. Z tego zbioru 11261 to ułamki naczyń ręcznie lepionych, a 1007 pochodzi od form wykonanych przy użyciu koła garncarskiego. 5785 fragmentów naczyń ręcznie lepionych i 749 ułamków form wykonanych przy użyciu koła garncarskiego odkryto w obiektach, a pozostałe zostały zebrane podczas eksploracji warstw, z wykopu sondażowego oraz z hałdy przy odcinku 55.

III.9.1. Naczynia ręcznie lepione

Technologia

Ceramika ręcznie lepiona została podzielona na trzy grupy technologiczne (I–III) różniące się składem masy garncarskiej.

Grupa I charakteryzuje się brakiem w masie garncarskiej widocznej domieszki schudzającej lub zawiera niewielką ilość piasku. Naczynia wykonane w ten sposób są cienko- i średniościenne. Ich powierzchnie

[411] L. Tyszler 1999a; 1999b; 2012; A. Przychodni 2010.
[412] A. Przychodni 2010, ryc. 2, 3.
[413] A. Przychodni 2010, 79.
[414] M. Becker, H. Breuer, R. Schafberg 2003; J. Zagórska-Telega 2019, 147.
[415] Por. rozdział VI.11.
[416] Na temat recyklingu prahistorycznych narzędzi kamiennych i krzemiennych w epokach młodszych zob. np. T. Kurasiński 2021.

Ryc. 22. Raczkowice, stan. 3. Powierzchnia wazy z grobu 18 z widocznymi ziarnami domieszki. Fot.: K. Skóra

są gładkie, starannie opracowane, zazwyczaj dodatkowo czernione. Wyjątkowo spotyka się tu formy z gliną niedokładnie przeszlamowaną, gdzie ziarna domieszki przebijają ściankę naczynia (Ryc. 22).

Ceramika grupy II zawiera domieszkę mineralną w postaci średniej wielkości ziaren tłucznia kamiennego, piasku i rzadko – miki. Naczynia wykonane z tego typu masy garncarskiej są średniościenne. Ich powierzchnie są szorstkie, sporadycznie miejscami lekko wygładzone. W tej grupie znajdują się również formy o powierzchniach chropowaconych poprzez obrzucanie brzuśca i dolnej partii naczynia rozrzedzoną glinką.

Ceramikę grupy III cechuje obecność średnich i dużych ziaren tłucznia kamiennego, które często przebijają ściankę naczynia. Dodatkowym składnikiem masy garncarskiej jest zazwyczaj piasek. W grupie III znajdują się naczynia średnio- i grubościenne. Ich powierzchnie są szorstkie, nierówne, niejednokrotnie chropowacone.

Analiza typologiczna

Formy naczyń ręcznie lepionych z Raczkowic w dużym stopniu odnajdują swoje odpowiedniki w typologii naczyń wczesnorzymskich autorstwa T. Liany[417] dlatego analiza form została przeprowadzona na jej podstawie.

Naczynia określone jako grupa I nie są liczne w materiałach z cmentarzyska. Są to formy o brzegu wychylonym na zewnątrz i wyraźnie zaokrąglonym, baniastym brzuścu oraz z dnem niewyodrębnionym lub lekko wyodrębnionym, płaskim. Wykonano je z masy ceramicznej bez domieszki schudzającej lub tylko z niewielką ilością piasku (I grupa technologiczna).

Odnotowano dwa typy tej grupy naczyń. Pojedyncza waza, odkryta w grobie 18 nawiązuje do typu I/2, chociaż nie w pełni mu odpowiada. Jest to niewielkich rozmiarów egzemplarz o brzegu wychylonym na zewnątrz, wydzielonej szyjce oraz o silnie wydętym zaokrąglonym brzuścu i płaskim dnie (18/18). Średnica wylewu wynosi 11,5 cm, średnica dna – 8,5 cm, a wysokość – 15 cm. Rozbudowany, ryty ornament w postaci meandra i swastyki wykonanych z wstęgi wypełnionej dołeczkami, obejmuje górną część brzuśca. Naczynie odkryto w jednym z bogatszych grobów z nekropolii. Dwie zapinki trąbkowate odmiany 3 TL pozwalają odnieść czas jego powstania do podfazy B_{2b}. Naczynie to wyróżniają jednak pewne „archaiczne" cechy, tj. wyraźne wydzielenie szyjki i łukowato podcięte ścianki w jego dolnej części. Formy zbliżone do tego typu są rzadko spotykane na stanowiskach kultury przeworskiej, i – co istotne – są elementem zespołów datowanych na podfazy B_{1a} i B_{1b}. Do tych naczyń nawiązują pojedyncze egzemplarze pochodzące z północnego Mazowsza. Na cmentarzysku w Modle formę taką odkryto w grobie 218 wraz z zapinką A.V.45b oraz sprzączką typu ML A1. Daje to podstawy do datowania zespołu na podfazę B_{1a}[418]. Wspólne cechy wykazuje ponadto pojedyncze naczynie z Kamieńczyka z grobu 224, zaliczone przez T. Dąbrowską do wariantu A.3.1 i datowane ogólnie na fazę B_1[419]. Dwie podobne wazy pochodzą z małopolskiego cmentarzyska w Kryspinowie z grobu 74[420], datowanego zapinką A.IV.68 na podfazę B_{1b}. Wazę z Raczkowic należałoby traktować jako świadectwo przetrwania

[417] T. Liana 1970.

[418] J. Andrzejowski 2006, 25, 38, ryc. 13:5.

[419] T. Dąbrowska 1997, 51, 104, 244, tabl. CXIV/224:25.

[420] K. Godłowski 1976, ryc. 3:a.h.

tego rodzaju form aż do podfazy B_{2b}. Naczynie to ma ponadto wyraźnie startą powierzchnię zewnętrzną, co może dowodzić długiego użytkowania.

Pięć fragmentarycznie zachowanych naczyń z Raczkowic należy najprawdopodobniej zaliczyć do typu I/3. Są to niewielkich rozmiarów wazy o wyraźnie zaokrąglonym brzuścu. Jeden egzemplarz, zachowany w lepszym stopniu, ma średnicę wylewu równą 16 cm (ZL/109). Ornament form tego typu w Raczkowicach ogranicza się do pojedynczej linii podkreślającej załom brzuśca, pasma zapełnionego nacięciami, pod którym znajdują się ryte trójkąty wypełnione dołeczkami oraz pionowe kanelury pod listwą plastyczną.

Egzemplarze z Raczkowic pochodzą z faz B_2 i C_1 (79/3 i 84/5). Taka pozycja chronologiczna wynika z lokalizacji zespołów grobowych w północnej strefie cmentarzyska, będącej w użyciu w tych stadiach (groby 79 i 84). Jeden fragment naczynia pochodzi z odcinka 24, z którego pozyskano wyłącznie ceramikę ręcznie lepioną (ZL/94). Dwa inne egzemplarze (ZL/109, 111) odkryto natomiast w obrębie warstwy odcinka 33, w której natrafiono wśród przeważającej liczby ułamków ręcznie lepionych, na dwa wykonane przy użyciu koła garncarskiego oraz kilkanaście fragmentów naczyń *terra sigillata*, w tym pochodzących z warsztatu Heleniusa z Pfaffenhofen.

Na innych nekropoliach kultury przeworskiej naczynia typu I/3 obecne są w pochówkach z faz B_1 i B_2[421]. Do formy z pionowymi kanelurami odkrytej w Raczkowicach w odcinku 33 (ZL/111) nawiązuje egzemplarz z zaokrąglonym brzuścem z grobu 567/567a z Opatowa[422], który wiązany jest z fazami I–II użytkowania cmentarzyska[423], odnoszonymi do początków młodszego okresu wpływów rzymskich[424].

Na cmentarzysku w Raczkowicach dość licznie reprezentowane są dwustożkowate naczynia grupy II. Są to formy o brzuścu ostro profilowanym i wyraźnie zaznaczonej jego największej wydętości. Średnica wylewu jest zawsze większa od wysokości naczynia i mniejsza lub równa największej wydętości brzuśca. Jest to dość silnie rozbudowana grupa naczyń, jednak większość z nich została wykonana z glin bez intencjonalnej domieszki schudzającej, o powierzchniach wygładzanych, często dodatkowo czernionych (grupa technologiczna I).

Dwa naczynia można przydzielić precyzyjnie do typu II/2. Odkryto je w grobach 17 i 84. Waza z grobu 84 miała średnicę wylewu wynoszącą ok. 20 cm (84/4). Naczynie wyróżnia lekko wydzielona szyjka i charakterystyczne pogrubienie w miejscu załomu brzuśca, widoczne w przekroju. Takie samo pogrubienie ma fragmentarycznie zachowana waza z grobu 17 (17/3). Jest to cecha „archaiczna", spotykana zazwyczaj u naczyń datowanych na fazę B_1[425]. Obydwa naczynia z Raczkowic należy jednak wiązać z fazą B_2. W wypadku grobu 84 na takie datowanie wskazuje przede wszystkim zapinka zbliżona do typu A.IV.93, jak również pozostałe typy naczyń ręcznie lepionych. Na powiązanie grobu 17 i odkrytej w nim wazy typu II/2 z wczesnym okresem wpływów rzymskich wskazują współwystępujące formy naczyń, jak też położenie grobu w północnej strefie użytkowania cmentarzyska. W świetle ustaleń dokonanych przez T. Lianę analogiczne okazy obecne były na stanowiskach kultury przeworskiej w fazach B_1 i B_2[426].

Wśród naczyń zaliczonych do grupy II dominują egzemplarze dwustożkowate bez wydzielonej szyjki, o brzegu wychylonym na zewnątrz i dnie wyraźnie wyodrębnionym, czasem uformowanym w stopkę, które odpowiadają typowi II/3 w ujęciu T. Liany. Zdecydowana większość waz tej odmiany wykonana jest z glin bez intencjonalnej domieszki schudzającej (grupa technologiczna I). W wypadku naczynia z grobu 73 stwierdzono w masie ceramicznej duży udział domieszki piasku i pojedyncze ziarna średnioziarnistego tłucznia kamiennego (grupa technologiczna II). Łącznie do omawianej grupy zaliczono cztery egzemplarze o całkowicie zrekonstruowanym profilu i pięć zachowanych fragmentarycznie. Pełniły one funkcję popielnic w grobach 18 (13), 60 (14), 82 (5) i 86 (9), a także przystawek – w grobach 18 (16), 19 (3) i 87 (1). Ponadto fragment takiej formy znaleziono luźno w odcinku 21 oraz 32 (ZL/105). Najczęstszym motywem zdobniczym jest dookolna linia ryta podkreślająca załom brzuśca. Pojawia się też bardziej rozbudowany ornament obejmujący również dolną partię naczynia, jak w wypadku wazy z grobu 18 zdobionej kanelurami i rytymi trójkątami (18/16) oraz wazy z grobu 86 pokrytej kanelurami i odciskanymi dołeczkami (86/9). Trzy naczynia tej grupy zaopatrzone były w kolankowate ucha, przy tym popielnice z grobu 60 i 86 mają pojedyncze ucho sięgające od nasady wylewu po załom brzuśca, a waza z grobu 18 ma trzy takie ucha. Średnice wlewów naczyń tej grupy wahają się od 16 do 26 cm, przy dnach mierzących od 8 do 10 cm. Z kolei ich wysokości są dość jednolite: od 16 do 17,5 cm.

Wazy typu II/3 na cmentarzysku w Raczkowicach zarejestrowano wyłącznie w grobach z najstarszego horyzontu użytkowania cmentarzyska, tj. z fazy B_2. Precyzyjnie

[421] T. Liana 1970, 439; por. K. Czarnecka 2007, 101, 102.

[422] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011b, tabl. CXCIV/567/567a:1.

[423] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 141.

[424] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011c, 6.

[425] A. Lasota-Kuś 2023, 133.

[426] T. Liana 1970, 439; por. K. Czarnecka 2007, 102.

z podfazą B_{2b} można wiązać grób 18, z którego pochodzą dwa egzemplarze omawianego typu. Na taką chronologię wskazują przede wszystkim dwie zapinki trąbkowate odmiany 3 TL. Jedna z waz zaopatrzona jest w trzy kolankowate ucha, a ornament pokrywa dolną część naczynia. Analogiczne ostro profilowane, trójuche wazy były omawiane wielokrotnie w literaturze[427]. Z dotychczasowych ustaleń wynika, iż są one obecne raczej na stanowiskach wschodniej strefy kultury przeworskiej. Znane z nekropolii prawobrzeżnego Mazowsza, takich jak Kamieńczyk czy Nadkole, gdzie trójuche wazy są datowane na schyłek wczesnego i początek młodszego okresu wpływów rzymskich. Z tymi odcinkami chronologicznymi należy wiązać egzemplarze z eponimicznego cmentarzyska kultury przeworskiej w Gaci[428], a także z Prusieka[429]. Natomiast na terenie Lubelszczyzny pod względem liczby odkrytych trójuchych waz wyróżnia się cmentarzysko w Opoce, gdzie naczynia te pojawiły się w grobach ze schyłku wczesnego i początku młodszego okresu wpływów rzymskich[430]. Co najmniej kilka takich egzemplarzy pochodzi ponadto ze zniszczonego cmentarzyska w Wąchocku, położonego w rejonie Gór Świętokrzyskich[431]. Należy jednak zwrócić uwagę, iż formy takie sporadycznie odnotowywane są również na stanowiskach z zachodnich i centralnych obszarów osadnictwa kultury przeworskiej. Znane są m.in. z nekropolii w Kłobucku-Zakrzewiu[432], gdzie odnoszone są do początków młodszego okresu wpływów rzymskich, a na cmentarzysku w Kolonii Rychłocicach stanowią część inwentarza grobów z wczesnego okresu wpływów rzymskich[433]. Należy więc uznać, iż ostro profilowane trójuche wazy były w szerszym użyciu, nie ograniczającym się do wschodniej strefy kultury przeworskiej.

Precyzyjnie na podfazę B_{2b} datowany jest grób 60 z Raczkowic z naczyniem typu II/3. W tym wypadku na taką metrykę wskazuje m.in. współwystępowanie zapinki typu A.V serii 11 z egzemplarzem zbliżonym do A.V.117. Prawdopodobnie do typu II/3 zaliczyć można dolną część naczynia zdobioną pionowymi kanelurami (67/2), odkrytą w grobie 67 z fazy B_2. Materiały luźne z odcinka 21, a wśród nich fragment naczynia typu II/3, należy datować na młodszy okres wpływów rzymskich. Wskazuje na to współwystępowanie w jej obrębie wraz z ceramiką ręcznie lepioną, niewielkiej liczby naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego.

Z grupy II wywodzą się niewielkie wazy-pucharki na wyodrębnionych, wysokich nóżkach, które nie mają odpowiedników w typologii T. Liany. Można je podzielić na egzemplarze o nóżce pustej w środku, wklęsłej (grób 66/18) oraz na nóżce cylindrycznej lub lekko rozszerzającej się z płaskim dnem, określanej jako „kopytkowata"[434] (83/7; odcinek 38 – ZL/116). Pucharek z grobu 83 pokryty jest charakterystycznym ornamentem plastycznym w postaci naklejanych, stożkowatych guzków, tzw. ornament jeżowaty. Groby, z których pochodzą omawiane naczynia są datowane na fazę B_2 (grób 66) i C_1 (grób 83). Egzemplarz z grobu 66 znajduje swój odpowiednik w typie II/3 wyróżnionym na cmentarzysku w Opatowie[435] – analogiczne naczynie odnotowano w grobie 576 datowanym na fazę C_1[436].

Ornament jeżowaty na innych stanowiskach kultury przeworskiej wyraźniej wiąże się z naczyniami o zaokrąglonym brzuścu. W wypadku pucharka z Raczkowic brzusiec jest ostro profilowany[437], co znajduje bliską analogię w ostro profilowanym naczyniu odkrytym luźno na cmentarzysku w Kolonii Rychłocicach[438].

Na cmentarzysku w Opatowie zachowane fragmenty nóżek obydwu typów współwystąpiły w grobie 400[439] z trzeciej fazy użytkowania nekropolii.

Do waz grupy II prawdopodobnie należy też włączyć ułamki odkryte w obrębie odcinków 15 i 21 (ZL/77, 88).

Grupę IV reprezentuje pojedyncze naczynie odkryte w grobie 18. Jest to silnie przepalona, zdeformowana waza o brzegu niewyodrębnionym, cylindrycznym lub lekko nachylonym do wewnątrz. Ma wyraźnie zaznaczony i umieszczony powyżej połowy wysokości załom brzuśca oraz wydzielone, płaskie dno (18/20). W masie ceramicznej wykorzystanej do ulepienia naczynia zastosowano niewielką ilość domieszki schudzającej w postaci drobnego piasku (grupa technologiczna I). Naczynie nie jest zdobione. Zrekonstruowana średnica dna wynosi 7 cm, a wysokość całej formy ok. 9 cm. Waza ta odpowiada okazom określonym w typologii T. Liany jako typ IV/2. Grób 18 z cmentarzyska w Raczkowicach jest datowany na podfazę B_{2b} i z tym odcinkiem chronologicznym można wiązać opisaną wazę.

W materiałach sepulkralnych kultury przeworskiej zbliżone egzemplarze odkrywane są dość okazjonalnie.

[427] Por. J. Andrzejowski 2001, 80–82.
[428] K. Hadaczek 1909, tabl. R:31.
[429] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2006, 397.
[430] M. Stasiak 1994, ryc. 1:b, 6:c, 12:a, 19:a, 61:b.
[431] B. Balke, W. Bender 1991, tabl. II:7.8.
[432] Z. Małek 2003, tabl. X:1, XXXII:1.
[433] W. Siciński 2019, 98.
[434] Por. R. Jamka 1936, 53, ryc. 20; Godłowski 1977a, 140.
[435] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, ryc. 3.
[436] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011b, tabl. CXCVIII/576:3.
[437] Np. G. Domański 1967, ryc. 1, 2; K. Godłowski 1977a, tabl. XI:16; M. Ciesielski 2008, tabl. XX:e.
[438] W. Siciński 2019, ryc. 130.
[439] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011b, tabl. CXXXVII/400:2.3.

Podobnie, na podfazę B_{2b} datowana jest forma z grobu 255 z Kamieńczyka, w którym waza ta współwystąpiła m.in. z zapinką trąbkowatą typu A.IV.76/78[440]. Z położonego w Polsce centralnej cmentarzyska w Gledzianówku, waza taka znana jest z obiektu 7/1934, którego dokładniejsze datowanie nie jest jednak możliwe[441]. Sporadycznie w fazie B_2 wazy z zagiętymi do wewnątrz górnymi partiami odkrywane są w zachodniej strefie osadnictwa kultury przeworskiej. Na cmentarzysku w Młodzikowie takie naczynie odnotowano w zespole, m.in. wraz z umbem typu Jahn 7a[442]. Natomiast pochodząca z Domaradzic, z grobu 136 z fazy B_2, forma omawianego typu miała lekko pogrubioną krawędź[443]. W Opatowie pojedyncze naczynie o zbliżonej morfologii, określone jako typ IV/2, stanowiło wyposażenie grobu 700 datowanego m.in. zapinką A.V serii 8 na stadium B_2/C_1[444]. Przywołane analogie potwierdzają ustalenia T. Liany, iż naczynia te były rozpowszechnione głównie w fazie B_2, chociaż sporadycznie pojawiały się już w fazie B_1[445].

Grupa V to naczynia garnkowate. Są to formy o słabo zaznaczonej tektonice, o wydzielonym, wychylonym na zewnątrz brzegu i lekko wydzielonym dnie. W odróżnieniu od typologii T. Liany, ze względu na kształt profilu wyróżniono dwa ich typy. Typ V/1 obejmuje okazy o bardziej zaokrąglonym profilu i jajowatym brzuścu. Typ V/2 tworzą egzemplarze o profilu zbliżonym do dwustożkowatego i załomie brzuśca umieszczonym powyżej połowy wysokości naczynia. Wśród obydwu typów zdarzają się formy chropowacone zazwyczaj poniżej załomu brzuśca, sporadycznie – obmazywane.

Naczynia typów V/1 i V/2 to wyłącznie egzemplarze wykonane z masy ceramicznej ze średnią lub dużą ilością domieszki schudzającej (grupy technologiczne II i III).

Spośród czterech odkrytych na cmentarzysku form typu V/1 zaledwie jedna pełniła funkcję popielnicy (66/15), pozostałe złożono w charakterze przystawek (6/12 i 35/2). Pojedynczy egzemplarz znaleziono luźno w obrębie odcinka 33 (ZL/112). Tylko naczynie z grobu 35 zdobione było plastycznym guzem z wgłębieniem pośrodku, umieszczonym na największej wydętości brzuśca.

Średnice wylewów tych naczyń są dość zróżnicowane i wynoszą od 20 do 30 cm, przy dnach mierzących od 8 do 14 cm. Natomiast wysokość jedynego, kompletnie zachowanego naczynia z grobu 66 mierzy 30 cm.

Naczynia te odnotowano w grobach zarówno strefy północnej jak i południowej cmentarzyska. W grobie 66 naczyniu V/1 współtowarzyszyło m.in. umbo typu Jahn 7a i imacz typu T1/1, co pozwala datować je na fazę B_2. Prawdopodobnie taką metrykę ma również grób 35. Natomiast tylko na fragment omawianego naczynia natrafiono w grobie 6 (12). Są to zespoły położone w skupisku południowym, użytkowanym od młodszego okresu wpływów rzymskich.

Analogicznie uformowane naczynia należy uznać za rozpowszechnione w inwentarzach grobowych kultury przeworskiej, co można tłumaczyć ich prostą budową. Pojawiają się jednak dopiero w fazie B_2 i często na cmentarzyskach pełnią funkcję popielnic. Znane są także ze stanowisk z terenu Górnego Śląska, m.in. z Choruli, groby 4, 6 i 28[446], Krapkowic, grób 27[447], a także z Tarnowa, groby 5/1925, 19/1938 i 58/1938[448]. Na cmentarzysku w Opatowie garnki takie zostały ujęte w typ V/1[449]. Egzemplarze ze stanowisk górnośląskich są dość dokładnie datowane od fazy B_2 lub stadium B_2/C_1 (m.in. zapinkami A.II serii wschodniej, A.V serii 8, A.158) do fazy C_2 włącznie[450].

W czterech obiektach w Raczkowicach funkcję popielnic pełniły naczynia typu V/2 (19/2, 71/5, 78/6 i 83/6). Dodatkowo w grobie 73 (8) taki garnek był przystawką. Formy omawianego typu pokrywa ornament ryty obejmujący dolną partię, a na garnkach z grobów 73 i 83 odnotowano także dołki palcowe na największej wydętości brzuśca. Egzemplarz odkryty w grobie 78 cechuje się znacznymi rozmiarami (średnica wynosi 30 cm, średnica dna 18, wysokość 26,5 cm). Natomiast średnice wylewów form z grobów 73 i 83 wynosiły odpowiednio 18 i 19 cm.

Na cmentarzysku w Raczkowicach naczynia te pojawiają się w grobach z początków jego użytkowania, tj. z fazy B_2. Tak można datować popielnicę z grobu 78 (6), w którym złożono miecz typu *Lachmirowice-Apa* oraz umbo typu Jahn 7b. Z tą fazą, głównie na podstawie planigrafii, należy wiązać również pochówek 19 z naczyniem typu V/1 pełniącym funkcję urny.

Garnki typu V/2 służyły jako popielnice jeszcze w fazie C_1, co poświadczają inwentarze grobów 71 i 83. Z tego samego okresu pochodzi naczynie z grobu 73 (8), będące przystawką. Odkryto wraz z nim zapinkę A.VII.193 oraz ułamki naczynia *terra sigillata* z warsztatu Heleniusa w Pfaffenhofen.

[440] T. Dąbrowska 1997, 55, tabl. CXXII/255:5.
[441] E. Kaszewska 1977, tabl. V:13.
[442] A. Dymaczewski 1958, ryc. 226:3.
[443] B. Kostrzewski 1954, ryc. 156:5.
[444] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 176; 2011b, tabl. CCLVII/700:5.
[445] T. Liana 1970, 439.
[446] J. Szydłowski 1964, 18, 21, 39, ryc. 4:6, 6:3, 27:2.
[447] M. Mączyńska 1971, 274, ryc. 31.
[448] K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, tabl. VIII:4, XXVII:10, XXXIII:8.
[449] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 15.
[450] K. Godłowski 1977a, 128.

Garnek podobny do omawianych egzemplarzy typu V/2 odnotowano na cmentarzysku w Opatowie w grobie 826, wraz z dwiema zapinkami typu A.II.43[451]. W ramach podfaz B_{2b} i C_{1a} datowane są takie garnki odkryte na nekropolii w Kolonii Rychłocicach w grobach 87, 104, 134, 147 i 183 – w większości wypadków pełniły funkcję popielnic[452].

Ogólnie do grupy V należy zaliczyć górne części garnków z grobów 61 (5) i 79 (4), które datowane są na fazę B_2 oraz fragment popielnicy z grobu C (1), położonego w strefie północnej, łączonej ze schyłkiem wczesnego i początkiem młodszego okresu wpływów rzymskich. Jest też prawdopodobne, że typ V/1 lub V/2 naczyń garnkowatych reprezentują fragmenty brzuśca naczynia z ornamentem rytych bruzd z grobu 79 (10) z fazy B_2. Według K. Godłowskiego ten typ ornamentu jest charakterystyczny zwłaszcza dla omawianej grupy naczyń[453]. Górne części form grupy V pochodzą ponadto z pochówków (12/4 i 38/1) zlokalizowanych w południowej strefie cmentarzyska, w której użytkowanie rozpoczęto się w młodszym okresie wpływów rzymskich. Dużą liczbę ułamków naczyń z cmentarzyska można ogólnie zaliczyć do grupy III lub V według T. Liany. Są to zazwyczaj górne części naczyń o brzegach lekko nachylonych do wewnątrz lub części przydenne, a stopień ich zachowania nie pozwala na precyzyjne określenie typologiczne. Natrafiono na nie zarówno w grobach i obiektach strefy południowej: groby A (3) i 34 (3); obiekty 51 (30) i 53 (6), jak i północnej: groby 62 (1) i 80 (2), w ustrynie 45 (30) oraz luźno w odcinkach (ZL/97, 98, 102, 107, 113, 117).

Grupa VI obejmuje naczynia małych rozmiarów określane najczęściej jako miseczki. Są to formy niewielkich rozmiarów, płytkie, o średnicy wylewu większej od wysokości naczynia i zazwyczaj równej średnicy brzuśca. Dno jest najczęściej zaokrąglone, wklęsłe. Na cmentarzysku w Raczkowicach wystąpiły wyłącznie miseczki typu VI/2 według T. Liany. W masie ceramicznej często brak widocznej domieszki schudzającej lub stanowi ją niewielka ilość piasku (I grupa technologiczna). Wszystkie w grobach złożono w charakterze przystawek. Ornamentowanie miseczek dość często ma postać promieniście rozchodzących się od brzuśca w kierunku dna linii rytych czy bruzd. Obecne są one także w rozmaitych kombinacjach z dołeczkami. Niejednokrotnie zdobienie ogranicza się do pojedynczej bądź podwójnej poziomej linii rytej lub bruzdy podkreślającej załom brzuśca. Średnice wylewów misek odmiany VI/2 mieszczą się w przedziale od 8 do 14 cm, przy czym najczęściej spotykane są formy o średnicy wylewu osiągającej około 10 cm. Od naczyń tych odbiega niewielką średnicą (6 cm) miseczka z grobu 83 (8). Wysokości naczyń, których profile zdołano zrekonstruować, zawierają się w przedziale od 3,5 do 6 cm.

Jest to najliczniej reprezentowany w Raczkowicach typ naczyń ręcznie lepionych. W główniej mierze pochodzą z grobów strefy północnej: 17 (6), 18 (17, 19), 60 (15), 66 (16, 17), 67 (3), 69 (4), 79 (7), 80 (3), 82 (6), 83 (8) i 87 (2). W strefie południowej misę taką potwierdzono wyłącznie w grobie 65 (20). Kilka pozostałości form tego typu znaleziono luźno w warstwach odcinków: 15 (ZL/76), 20 (ZL/79), 21 (ZL/87, 89, 90), 31 (ZL/101), 32 (ZL/104) i 37 (ZL/115). Pewne cechy „archaiczne" w postaci lekko wyodrębnionej szyjki ma egzemplarz z grobu 87 (2). Jest on datowany na fazę B_2, jednak wspomniane wydzielenie szyjki u form misowatych występuje głównie w typie VI/1, będącym w użyciu w fazie B_1 i początkach fazy B_2[454].

Precyzyjnie na podfazę B_{2b} datowane są groby 18 i 60, w których natrafiono na omawiane misy. W pierwszym znajdowały się dwie zapinki trąbkowate odmiany 3 TL, natomiast w grobie 60 m.in. zapinka typu *Leonów*. Użytkowanie tego typu miseczek w fazie C_1 potwierdzają znaleziska z grobów 80 i 83, w których natrafiono wśród pozostałych typów naczyń ręcznie lepionych i wykonanych przy użyciu koła garncarskiego również na zapinkę A.VI.158 (grób 83) oraz fragment zapinki prawdopodobnie typ A.VII.

Miseczki zbliżone do typu VI/2 są formą rozpowszechnioną w kulturze przeworskiej, przy tym licznie reprezentowane są na cmentarzyskach. Notowane są w grobach, które według przyjętych w literaturze kryteriów[455] można uznać za przeciętnie wyposażone (np. Grzybów, grób 7[456], Gościeradów, grób 2[457], Sobieszyn[458]), jak również w pochówkach wyróżniających się bogactwem inwentarza. Przykładowo, dwa przepalone naczynia tej odmiany obecne były w elitarnym pochówku wojownika w Sandomierzu-Krakówce[459].

Większość takich mis datowana jest na fazę B_2[460]. Ze stadium B_2/C_1 pochodzi naczynie zbliżonego typu odkryte na cmentarzysku w Drochlinie, w grobie 102[461]. Inne znaleziska tego rodzaju mis dowodzą

[451] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011b, tabl. CCXCVIII/826:1.3.4.

[452] W. Siciński 2019, 97, ryc. 59:2, 66:2, 80:2, 86:3, 96:4.

[453] K. Godłowski 1977a, 157–160.

[454] T. Liana 1970, 440.

[455] K. Czarnecka 1990, 42–53.

[456] K. Garbacz 2000, 24.

[457] A. Niewęgłowski 1982, 64.

[458] A. Kokowski 1991, 64–67.

[459] A. Kokowski, J. Ścibor 1990, tabl. 385:10.11; por. A. Kokowski 2005, 109–114.

[460] T. Liana 1970, 440.

[461] P. Kaczanowski 1987, 111, tabl. XI:4.

ich upowszechnienia w młodszym okresie wpływów rzymskich. Na podfazy C_{1a} i C_{1b} datowane są ułamki miseczek pochodzące z osady w Jakuszowicach[462]. Sporadyczne występowanie jeszcze w fazie C_2 okresu wpływów rzymskich form nawiązujących budową do omawianego typu poświadcza egzemplarz takiej misy odkryty w grobie 3 w Sadowiu na terenie Wielkopolski[463]. Ponadto na cmentarzysku w Opatowie, datowanym zasadniczo na okres młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich poświadczone są zbliżone miseczki, określone jako typ VI/1 i VI/2[464]. Rysuje się także pewna zależność, wedle której naczynia datowane na młodszy okres wpływów rzymskich są w porównaniu do naczyń z wczesnego okresu wpływów rzymskich nieco łagodniej profilowane.

W stosunku do omówionych powyżej miseczek wysuwa się przypuszczenie, iż inspiracją do ich powstania były rzymskie naczynia szklane[465].

Do grupy VII zaliczono kubki zaopatrzone w jedno kolankowate ucho, które łączy krawędź wylewu z brzuścem. Dwa kompletnie zachowane okazy odkryte w Raczkowicach mają wyodrębniony, wychylony na zewnątrz brzeg, zaokrąglony brzusiec i płaskie dno. Średnica ich wylewu jest nieznacznie większa od wysokości. Naczynia te nie były zdobione.

Kubek odkryty w grobie popielnicowym 18 (15) może być precyzyjnie datowany na podfazę B_{2b}, natomiast forma z grobu 66 (20) ogólnie na fazę B_2. Zwłaszcza egzemplarz z grobu 66 poprzez silnie zaokrąglony, również w dolnej części, brzusiec nawiązuje do form określanych jako przejściowe między kubkami a czerpakami, które na terenie Górnego Śląska są datowane na fazy B_2 i C_1[466]. W Opatowie dwa takie egzemplarze, określone jako typ VII/2, wystąpiły w grobach 601 i 719[467] datowanych na stadium B_2/C_1.

W klasyfikacji T. Liany nie znajdują swoich odpowiedników niewielkich rozmiarów naczynia o brzegu wychylonym, brzuścu lekko zaokrąglonym lub zbliżonym do stożkowatego i wyodrębnionym dnie, które należy określić jako czarki. Wykonane były z gliny z domieszką niewielkiej ilości piasku (I grupa technologiczna) lub z dodatkiem małej ilości średnioziarnistego tłucznia kamiennego i piasku (II grupa technologiczna). Ich powierzchnie były gładkie lub zagładzane. Pełniły funkcję przystawek w grobach 69 (4), 73 (6), 82 (7) i 83 (9). Natrafiono na nie również luźno podczas eksploracji odcinków 12 (ZL/73, 75) i 33 (ZL/110). Czarki zdobione są plastycznymi guzami, które umieszczone są na największej wydętości brzuśca lub nieco powyżej oraz pionowymi liniami rytymi. Średnica wylewu jedynego zrekonstruowanego egzemplarza wynosi 11,5 cm przy wysokości 7,9 cm (grób 73), a czarka z grobu 82 miała wysokość około 10 cm.

W Raczkowicach czarki omawianego typu były użytkowane od fazy B_2 do młodszego okresu wpływów rzymskich. Najstarsze ich znaleziska pochodzą z grobów 69 i 82, których metrykę określono głównie na podstawie współwystępujących naczyń ręcznie lepionych. Na fazę C_1 można datować czarkę z grobu 73, w którym odkryto również m.in. zapinkę A.VII.193. Do tej fazy odnieść można ponadto czarkę z grobu 83.

Zbliżone formy małych czarek odkryto m.in. na cmentarzysku w Tarnowie w grobach 27/1936 i 150/1938[468], datowanych odpowiednio na fazy C_1 i B_2. Pozycja chronologiczna czarek odkrytych na cmentarzysku w Raczkowicach pokrywa się więc z ustaleniami dotyczącymi ich rozpowszechnienia na terenie Górnego Śląska, gdzie spotykane są w fazach B_2 i C_1; wychodzą z użycia w ciągu fazy C_2[469].

Prawdopodobnie za czarkę należy uznać naczynie odkryte na cmentarzysku w Raczkowicach w ustrynie 55 (20). Ma ona jednak nieco inny, esowaty profil i wydłużony wychylony na zewnątrz brzeg, a jej powierzchnie są silnie wygładzone. Obiekt ten jest jednym z najpóźniej datowanych na cmentarzysku (C_3–D). Tak późną metrykę ma także fragmentarycznie zachowana czarka z cmentarzyska w Rybnie, gdzie odkryta została w warstwie nad obiektami z faz C_2–C_3[470].

Fragmentarycznie zachowana miseczka z grobu 41 (9) także nie znajduje odpowiedników w typologii T. Liany. Jej brzeg jest niewyodrębniony, cylindryczny, podkreślony linią rytą a brzusiec jest zaokrąglony. Obiekt ten zawierał bardzo niewielką liczbę materiału zabytkowego i jest datowany ogólnie na młodszy okres wpływów rzymskich. Omawiane naczynie to forma sporadycznie spotykana w środowisku kultury przeworskiej. Na cmentarzysku w Rybnie dwie analogiczne miseczki odkryto w grobie 7/1964, datowanym na fazę C_{1a} na podstawie wyposażenia charakterystycznego dla 5 grupy grobów z bronią w kulturze przeworskiej[471].

Z odcinka 20, położonego w południowej strefie cmentarzyska w Raczkowicach, pochodzą ułamki

[462] J. Rodzińska-Nowak 2006, 141–142.
[463] S. Jasnosz 1954, 148, ryc. 10:2–3.
[464] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 17.
[465] K. Tackenberg 1925, 85; J. Moszczyński, W. Siciński 1997, 21–24; J. Schuster 2016, 149–153.
[466] K. Godłowski 1977a, 144, 145.
[467] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011b, tabl. CCXI/601:7, CCLXI/719:1.
[468] K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, tabl. XX:5, XLIX:8.
[469] K. Godłowski 1977a, 140, 141.
[470] Z. Małek 2003, 114.
[471] Z. Małek 2003, 119.

dwóch różnych pokryw (ZL/81, 84). Obydwie cechowały się gładkimi powierzchniami oraz barwą szarą i brunatną. Wykonane były z różnych mas ceramicznych (jeden ułamek z masy z niewielką ilością piasku, drugi z małą ilością średnioziarnistego tłucznia kamiennego). Dotychczas uważano, że pokrywki nie są charakterystyczne dla garncarstwa kultury przeworskiej. Najnowsze studia wykazały jednak, że są to formy dość powszechne, jednak zazwyczaj nie rozpoznawano ich w materiałach archeologicznych[472].

Z analizowanego stanowiska pochodzą ponadto nieliczne znaleziska uch. Wszystkie wykonane są z masy ceramicznej z domieszką piasku lub tłucznia kamiennego, a fragment z odcinka 46 jest silnie przepalony. Ucho taśmowate o prostokątnym przekroju odkryto w grobie 69 i w wykopie sondażowym, kolankowate o takim samym kształcie w przekroju pochodzi z grobu 79, natomiast z grobu 81 pozyskano pojedynczy fragment ucha wałeczkowatego o przekroju owalnym.

Ornamentyka naczyń ręcznie lepionych

Wśród ornamentyki naczyń ręcznie lepionych z cmentarzyska w Raczkowicach widoczne jest duże bogactwo motywów. Ze względu na sposób wykonania wyróżniono ornament ryty, odciskany, kłuty, plastyczny oraz połączenia tych różnych metod.

Obserwuje się ponadto pewne różnice w zdobnictwie naczyń związane z rodzajem opracowania ich powierzchni. Inne motywy są charakterystyczne dla egzemplarzy o powierzchniach gładkich, a inne dla tych o powierzchniach szorstkich czy chropowaconych.

Najprostsze zdobienie, a zarazem najczęściej spotykane na naczyniach z Raczkowic, ogranicza się do pojedynczej linii rytej poprowadzonej w miejscu nasady wylewu (ZL/91) lub na największej wydętości brzuśca, bądź tuż nad nią (17/6, 66/19, ZL/82–83, 101, 109). Czasem linia taka pojawia się w obydwu tych miejscach, co być może miało na celu podkreślenie tektoniki naczynia (66/18). Tego typu motyw na cmentarzysku w Raczkowicach jest charakterystyczny głównie dla naczyń o gładkich powierzchniach, w tym waz typu I/3 (ZL/94, 109), waz typu II/3 (ZL/105), miseczek typu VI/2 (17/6, 66/16, 17, ZL/82, 83, 101) oraz pucharków (66/18). Na miseczkach typu VI/2 poświadczone są ponadto umieszczone w dolnych partiach brzuśca rowki lub żłobki różnej wielkości, które rozchodzą się promieniście od dna do załomu brzuśca. Obserwowane są na ceramice z grobów: 18 (17), 66 (16, 17, 19), 87 (2) oraz odcinka 21 (ZL/87, 90). Szerokie kanelury pokrywały też dolną część wazy z grobu 67 (2). Natomiast na miseczkach z grobu 18 (17) i 65 (20) pomiędzy grupami żłobków umieszczono dodatkowo odciskane dołeczki, a w wypadku grobu 66 trzy takie dołeczki tworzą układ trójkąta (66/19). Warto podkreślić, iż analogiczne zdobienie zastosowano na ostro profilowanej wazie z grobu 86, przy czym dodatkowe odciskane dołeczki umieszczono na początku i na zakończeniu każdego żłobka (86/9). Niewielkie odciskane dołeczki w układzie trójkątnym w połączeniu z pasmem z linii rytych wypełnionych ukośnymi nacięciami, wystąpiły na silnie przepalonej wazie z grobu 86 (11).

Pokryta bogatym ornamentem rytym i odciskanym jest trójucha waza z grobu 18 (16). Pomiędzy zwielokrotnionymi pionowymi żłobkami sięgającymi od załomu brzuśca do dna umieszczone są żłobki ukośne. W górnej partii naczynia, powyżej linii rytej podkreślającej załom brzuśca, znajduje się natomiast pasmo rytych trójkątów wypełnionych kłutymi dołeczkami. Zwłaszcza zdobienie z dolnej części brzuśca przypomina ornament znajdujący się na popielnicy z grobu 10 w Nowym Mieście nad Pilicą, datowanego na fazę B_2[473]. Podobieństwo w zakresie zdobienia wykazuje także dwuucha waza na wysokiej nóżce z wczesnorzymskiego grobu 8 z Mierzyna-Grobli[474]. Podobnie jest też zdobiona waza pochodząca z cmentarzyska w Gaci[475]. Ten typ ornamentu, a zwłaszcza jego umiejscowienie w dolnej części brzuśca, uznano za nietypowy dla kultury przeworskiej, mający analogie w kręgu nadłabskim[476].

Rozbudowany układ rytych wątków ornamentacyjnych wyróżnia kolejną wazę z grobu 18 (18). Powierzchnia tego naczynia jest mocno starta. Widoczny jest jednak meander obustronny wykonany z pasma z linii rytych, wypełniony odciskanymi dołeczkami, umieszczony w górnej części brzuśca. Pomiędzy ramionami meandra czytelny jest motyw swastyki wykonany z analogicznego pasma. Prawdopodobnie pasma z linii rytych wypełnionych dołeczkami lub krótkimi nacięciami, odkryte na niewielkich fragmentach z grobu 17 (3) oraz odcinków 21 (ZL/88), 20 (ZL/86) i 15 (ZL/77) również tworzyły ten motyw. Meander z linii rytych jest powszechnie obecny na naczyniach o gładkich powierzchniach z innych stanowisk kultury przeworskiej. Stosowano go najliczniej w fazie B_2, zrezygnowano zeń w późnej fazie młodszego okresu wpływów rzymskich[477]. Podobnie, dla wczesnego okresu wpływów rzymskich charakterystyczny jest motyw swastyki, który interpretowany jest jako symbol solarny.

[472] A. Lasota-Kuś 2023, 207–212.

[473] T. Liana 2000, ryc. 1:3.

[474] J. Ziętek 2004, tabl. II:9.

[475] K. Hadaczek 1909, tabl. O:18.

[476] T. Liana 2000, 224.

[477] K. Godłowski 1977a, 160, 161.

Pojawia się zazwyczaj na popielnicach, w różnych kompozycjach geometrycznych[478].

Sporadycznie na cmentarzysku w Raczkowicach na ceramice o szorstkich powierzchniach notowany jest – rozpowszechniony w kulturze przeworskiej na naczyniach kuchennych – ornament krzyżujących się, dość szerokich bruzd. Na popielnicy z grobu 83 pokrywał on całą dolną część brzuśca, a nad nim umieszczono dookolne pasmo odcisków palcowych (83/6). Natomiast tylko pojedyncze fragmenty brzuśca garnka zdobionego w ten sposób odkryto w grobie 79 (10). Naczynia te pochodzą z pochówków położonych w północnej, starszej strefie cmentarzyska. W kulturze przeworskiej ornament rytych bruzd na garnkach pojawia się już w fazie B_1 lub w początkach fazy B_2, zanika natomiast w fazie C_2[479].

Poza wspomnianym ornamentem odciskanych dołeczków, który współtworzył rozmaite kombinacje z liniami rytymi na ceramice o gładkich powierzchniach, obserwuje się też zdobienie odciskami palcowymi i palcowo-paznokciowymi, pokrywającymi formy o powierzchniach szorstkich. Odciski palcowo-paznokciowe znajdowały się na największej wydętości brzuśca naczynia z grobu 73 (8), pojedynczy dołek widoczny jest na krawędzi naczynia z odcinka 35 (ZL/114), a w całości pokryte odciskami palcowymi było niewielkie dno naczynia, którym przykryto popielnicę w grobie 18 (14). Dekorację tego typu notuje się na ręcznie lepionej ceramice kultury przeworskiej zarówno we wczesnym, jak i młodszym oraz późnym okresie wpływów rzymskich. Wychodzi ona natomiast z użycia zapewne w pod koniec późnego okresu wpływów rzymskich[480].

Za formę ornamentu odciskanego należy uznać zdobienie wykonane poprzez nakłuwanie powierzchni naczynia półksiężycowatym przedmiotem, prawdopodobnie drewienkiem lub kością. Potwierdzono je na fragmencie naczynia z grobu 61 (7) oraz z odcinka 15 (ZL/78).

Nieliczne naczynia ręcznie lepione o gładkich powierzchniach zdobione były za pomocą plastycznych, dookolnych żeberek oddzielających wydzielone dno od dolnej partii brzuśca. Potwierdzono je na opisanej wyżej popielnicy z grobu 86 (9) oraz fragmentach z odcinków 21 (ZL/106) i 38 (ZL/116). Ten typ zdobienia jest zgodny z ogólną tendencją profilowania waz z wczesnego okresu wpływów rzymskich na innych nekropoliach kultury przeworskiej.

W omawianym materiale pojawia się też zdobienie plastyczne w postaci guzów. Mają one owalny zarys z dodatkowym wgłębieniem pośrodku (35/2, 83/9, odcinek 40 – ZL/119) lub takiego nie mają (odcinek 34 – ZL/113). Zarejestrowano je na garnku o powierzchni chropowaconej (grób 35) i w formach o powierzchniach zagładzanych (grób 83, odcinek 34). Ten sposób ornamentacji, mający zapewne także walor użytkowy, pojawił się kilkukrotnie na naczyniach grupy V typu 3 i 4 z cmentarzyska w Opatowie[481], a więc na formach zbliżonych do egzemplarzy z Raczkowic. Groby te pochodzą z młodszego okresu wpływów rzymskich. Plastyczne guzy nieobce są materiałom datowanym na schyłek wczesnego i początek młodszego okresu wpływów rzymskich z terenu południowo-wschodniej Małopolski, gdzie ich obecność wiązana jest jednak z wpływami idącymi ze środowiska dackiego[482].

Specyficzną formą zdobienia plastycznego potwierdzonego w Raczkowicach jest tzw. ornament jeżowaty. Tworzą go niewielkich rozmiarów, w przybliżeniu stożkowate, naklejane guzki. Zdobiony w ten sposób był pucharek z grobu 83 (7) z fazy C_1. Jest to zgodne z ustaleniami dotyczącymi rozpowszechnienia tego typu ornamentu w materiałach kultury przeworskiej. Najwcześniej tak zdobione naczynia pojawiają się w fazie B_2, jednak spotykane są głównie w początkach młodszego okresu wpływów rzymskich[483].

Na kilku garnkach grupy V (66/15 i 78/6) oraz innych fragmentarycznie zachowanych egzemplarzach reprezentujących II i III grupę technologiczną widoczne są ślady zabiegów polegających na celowym chropowaceniu dolnych partii naczynia (Ryc. 23). Takie potraktowanie powierzchni miało być może walor użytkowy i zapobiegało wyślizgiwaniu się ciężkiej formy z dłoni. Chropowacenie obserwuje się bowiem właściwie na egzemplarzach większych rozmiarów. Uzyskiwano je poprzez obrzucanie naczyń rozrzedzoną glinką.

III.9.2. Naczynia wykonane przy użyciu koła garncarskiego

Technologia

Materiał ceramiczny tej grupy naczyń jest dość jednorodny. Wydzielono wyłącznie dwie grupy technologiczne, tj. IV i V. Grupa IV są to naczynia cienko- lub średniościenne o powierzchniach gładkich szarych, ciemnoszarych, siwych. W domieszce występuje niewielka ilość piasku lub brak widocznej domieszki schudzającej. Odpowiada grupie IV ceramiki wydzielonej

[478] A. Lasota-Kuś 2018, 164.
[479] K. Godłowski 1977a, 158.
[480] K. Godłowski 1977a, 160; H. Dobrzańska 1990b, 63.
[481] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 16, ryc. 6.
[482] A. Lasota-Kuś 2023, 261.
[483] K. Godłowski 1977a, 146; G. Domański 1967, 149.

Ryc. 23. Raczkowice, stan. 3. Naczynia z grobów 66 (1) i 78 (2). Przykład chropowacenia powierzchni garnków. Fot.: K. Skóra

na cmentarzysku w Opatowie[484], grupie I materiałów z osady w Jakuszowicach[485] oraz grupie I w podziale Haliny Dobrzańskiej[486]. W literaturze przedmiotu tego typu ceramika określana jest jako stołowa[487]. Do tej kategorii należy większość fragmentów naczyń odkrytych na cmentarzysku w Raczkowicach.

Grupa V to naczynia średniościenne o powierzchniach szorstkich, siwych, szarych, powstałe z masy ceramicznej z dużą ilością domieszki piasku. Odpowiada ona grupie II materiałów z Jakuszowic, grupie II z Górnego Śląska[488] oraz grupie II wydzielonej przez H. Dobrzańską[489]. Do omawianej grupy zaliczono tylko dwa fragmenty naczyń: z grobu 52 (7) i znaleziony luźno w odcinku 10.

Analiza typologiczna

W Raczkowicach naczynia wykonane przy użyciu koła garncarskiego są zachowane znacznie gorzej niż formy ręcznie lepione. Nie zdołano zrekonstruować pełnego profilu żadnego egzemplarza. Tylko w wypadku kilku

[484] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, 14.
[485] J. Rodzińska-Nowak 2006, 52.
[486] H. Dobrzańska 1990b.
[487] H. Dobrzańska 1990b, 17, 18.
[488] K. Godłowski 1977a.
[489] H. Dobrzańska 1990b.

form określono kształt naczynia. Typologię oparto na dotychczasowych opracowaniach naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego obecnych w kulturze przeworskiej[490].

Fragmenty naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego odkryto prawie we wszystkich grobach strefy południowej, tj.: 1–8, 10–16, 21, 23–26, 28–30, 32, 36, 37, 39–43, 56, 70, 83, 85 i 86, w ustrynach 45 i 55 oraz w obiektach w warstwie ciałopalenia: 48–54. Wyróżniono je także w materiałach luźnych z odcinków: 1–6, 10–12, 16, 19–21, 29, 33, 39, 45, 47, 49 i 50, jak również w wykopie sondażowym z 1984 roku.

Wśród odkrytych fragmentów naczyń najliczniej reprezentowana jest grupa ogólnie określana jako misy, czarki i wazy[491]. Wszystkie one zostały wykonane z masy ceramicznej IV grupy technologicznej. Z tej grupy wywodzą się średnich rozmiarów cienkościenne wazy o pogrubionych brzegach i zaokrąglonych krawędziach, których ścianki w górnej części są lekko nachylone do wewnątrz. Załom brzuśca umieszczony jest prawdopodobnie około połowy wysokości formy. Uchwycona średnica wylewu pojedynczego okazu wynosiła 15 cm (51/15). Naczynia tej grupy odkryte w Raczkowicach nie były zdobione. Dwa takie egzemplarze odkryto w obiekcie 51 wyróżnionym w obrębie warstwy ciałopalenia (51/15.17) z najmłodszego horyzontu użytkowania nekropolii, tj. fazy C_3–D. Ponadto pojedynczy fragment znaleziono luźno w warstwie w odcinku 3 (ZL/60). Nawiązań formalnych do omawianych naczyń można natomiast szukać w typie IBa i 1C wydzielonym przez H. Dobrzańską dla materiałów z osady w Igołomi[492]. Egzemplarze takie odkryto m.in. w komorze pieca garncarskiego 3/52, w jamie przypiecowej pieców garncarskich 5/52 i 7/54 oraz w jamie przypiecowej pieca 6/52[493]. Czas powstania tych obiektów przypada na przełom C_{1a}/C_{1b} i podfazę C_{1b}[494]. Z kolei w Jakuszowicach egzemplarze najbardziej zbliżone formalnie zostały ujęte w wariant IA/7a naczyń, które były użytkowane przez cały młodszy i późny okres wpływów rzymskich[495].

Do grupy waz, mis lub czarek należy kolejne naczynie z obiektu 51, które posiada brzeg mocno wychylony na zewnątrz, ścianki łukowato wygięte do wewnątrz i wyraźnie zaznaczony uskokiem załom brzuśca (51/13). Średnica wylewu wynosi 15 cm i jest równa średnicy brzuśca. Forma ta nawiązuje do naczyń z osady w Igołomi zaliczanych do odmiany 2Ba, pochodzących z obiektów datowanych od podfazy C_{1b} do schyłku fazy C_2[496]. Podobne naczynie – zakwalifikowane do typu IIA/4[497] – znaleziono podczas badań osady w Jakuszowicach. Odkryto je w odcinku w warstwie z dużym udziałem procentowym innych naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego, co sugeruje ich użytkowanie w głąb późnego okresu wpływów rzymskich[498].

Grupę waz reprezentują w Raczkowicach także naczynia z grobów 51 (16) i 70 (2). Są to formy o brzegu niepogrubionym, wychylonym na zewnątrz, ściankach w górnej części łukowato wygiętych do środka i wyraźnie zaznaczonej największej wydętości brzuśca, umieszczonej prawdopodobnie nieco powyżej połowy wysokości naczynia. Średnica wylewu jest równa największej wydętości brzuśca lub jest nieznacznie mniejsza. W obydwu wypadkach nasada brzegu jest podkreślona poziomą listwą. Średnica wylewu formy z grobu 70 wynosiła 16 cm. Analogie do omawianych form wskazać można wśród pojedynczych egzemplarzy typu A, wydzielonego spośród form ceramicznych z nekropolii w Opatowie[499]. Nie jest to jednak w kulturze przeworskiej typ szerszej rozpowszechniony. Na cmentarzysku w Izbicku pewne podobieństwo wykazują dwa takie naczynia odkryte w grobach 10 i 50[500], pochodzące w przybliżeniu z fazy C_2.

Do grupy naczyń wazowatych należy również fragment odkryty w warstwie w odcinku 11 (ZL/66). Jego brzeg jest pogrubiony od zewnątrz, od wewnątrz – podcięty. Maksymalna wydętość brzuśca jest wyraźnie zaznaczona, znajduje się około połowy wysokości naczynia. Tak uformowanymi brzegami w materiałach z osady w Jakuszowicach charakteryzowały się głównie naczynia typu IA/20, pozyskane z warstwy z przewagą naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego[501].

Liczną grupę na cmentarzysku w Raczkowicach stanowią naczynia wyróżniające się kryzowato uformowanym brzegiem. Niestety żadne z nich nie przetrwało w stopniu pozwalającym na rekonstrukcję całej formy. Widoczne są natomiast różnice w sposobie uformowania krawędzi. Można wyróżnić brzegi cylindryczne z jednostronnie rozciągniętą krawędzią (8/8, 16/4, 49/2, 51/20, 52/2, ZL/64), cylindryczne z obustronnie rozciągniętą krawędzią (13/5, 26/1, ZL/61) oraz nachylone do wnętrza z jednostronnie rozciągniętą krawędzią

[490] H. Dobrzańska 1990b; J. Rodzińska-Nowak 2006.
[491] H. Dobrzańska 1990b, 29, 30; J. Rodzińska-Nowak 2006, 73.
[492] H. Dobrzańska 1990b, 31, 32.
[493] H. Dobrzańska 1990b, tabl. LIII:12, LXXI:19, LXXVI:1.6.
[494] H. Dobrzańska 1990b, 80, 81.
[495] J. Rodzińska-Nowak 2006, 87, 88.
[496] H. Dobrzańska 1990b, 32.
[497] J. Rodzińska-Nowak 2006, tabl. XLVIII:4.
[498] J. Rodzińska-Nowak 2006, 124.
[499] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2011a, ryc. 9.
[500] J. Szydłowski 1963, ryc. 7:c, 11:e.j.
[501] J. Rodzińska-Nowak 2006, 99.

(8/9, 14/4, 51/18, 51/19, ZL/65). U wszystkich tych brzegów spotykane są krawędzie płaskie lub wklęsłe w środku. Szerokość kryzy brzegów cylindrycznych wynosi od 2,8 do 3,3 cm a nachylonych do środka od 1,8 do 3 cm. Są to formy średniościenne, zazwyczaj wykonane z masy ceramicznej bez dodatkowej domieszki schudzającej (IV grupa technologiczna) lub sporadycznie – z masy zawierającej małą ilość domieszki średnioziarnistego tłucznia kamiennego (V grupa technologiczna). Średnica wylewu jednego lepiej zachowanego egzemplarza wynosi 20 cm (ZL/61). Krawędź brzegów naczyń z grobów 8 (8) i 14 (4) była zdobiona wyświecanym zygzakiem. Z kolei pod kryzowatym brzegiem formy z obiektu 13 (5) znajdowała się niewielka listwa plastyczna.

Stosunkowo liczne kryzowate brzegi, w tym egzemplarze zdobione wyświecanym zygzakiem odkryto na cmentarzysku w Drochlinie[502]. Natomiast większość form z osady w Igołomi z krawędziami omawianego typu była zdobiona wzorem wyświecanym i dodatkowo listwami plastycznymi umieszczonymi poniżej brzegów[503].

Omawiane naczynia odpowiadają tzw. zasobnicom w klasyfikacji Leszka Gajewskiego ceramiki gładkiej z osady w Igołomi[504] i typowi 15 w typologii Haliny Dobrzańskiej[505]. W ujęciu Judyty Rodzińskiej-Nowak naczynia takie spełniają kryteria typu IA/24 wydzielonego dla materiałów ceramicznych z Jakuszowic[506]. Są to głębokie naczynia o średnicach wylewów mniejszych lub równych największym wydętościom brzuśców i nieco większych od wysokości całych form. Górne ścianki są mniej lub bardziej nachylone do wewnątrz.

Naczynia z kryzowato uformowanym brzegiem znane są z licznych stanowisk kultury przeworskiej z terenu Małopolski, Górnego i Dolnego Śląska, Wielkopolski, Polski Środkowej, lewobrzeżnego Mazowsza oraz rzadziej Kujaw[507]. W materiałach z Igołomi obecne są od przełomu C_{1a}/C_{1b} i występują po fazę C_3 i w fazie D[508]. Podobnie, na stanowisku w Jakuszowicach naczynia te były użytkowane przez cały młodszy i późny okres wpływów rzymskich[509].

Nieco odmiennie uformowany, ale niewątpliwie nawiązujący do brzegów o kryzowato ukształtowanej krawędzi jest fragment cienkościennego naczynia odkryty luźno w obrębie odcinka 4 (ZL/62). Bliską analogię do niego stanowi brzeg formy znaleziony w Igołomi[510].

Specyficzną grupę naczyń tworzą niewielkich rozmiarów egzemplarze o przewężonych szyjkach, które można określić jako pucharki. Odkryto je w Raczkowicach w obiekcie 51 (14) oraz w warstwie odcinków 3 (ZL/72) i 4 (ZL/63). Średnica ich wylewu jest równa lub nieznacznie mniejsza od średnicy brzuśca. Wykonane są z masy ceramicznej, przygotowanej bez domieszki schudzającej. Dwa zachowane w większym stopniu egzemplarze mają średnice wylewów równe 9 i 12 cm. Ich cechą charakterystyczną są niewielkie poziome listwy, pomiędzy którymi powierzchnia jest silnie wygładzona. Okazy te wykazują wyraźne podobieństwo do typu I pucharków o łagodnie zaokrąglonym brzuścu w typologii H. Dobrzańskiej, a zwłaszcza do podtypów I1 i I2[511]. Są to formy znane głównie z obszaru Śląska. Zarejestrowano je na cmentarzysku warstwowym w Szczedrzyku[512] oraz Dobrodzieniu-Rędzinie[513], a także podczas badań nekropolii w Kietrzu[514]. Pojedyncze egzemplarze odkryto na osadach, m.in. w Opatowie, stan. 6 na taki fragment natrafiono w wypełnisku chaty 3 datowanej na fazę D[515]. Nieco inną budowę mają ornamentowane egzemplarze odkryte w Jakuszowicach[516]. Natomiast w Siemiechowie zbliżoną do pucharków z Raczkowic formę znaleziono w obiekcie 265, łączonym z podfazą D_1 wczesnego okresu wędrówek ludów[517].

Naczynia te w materiałach kultury przeworskiej pojawiają się późno, w ramach faz C_3–D. Według P. Kaczanowskiego ich twórcy inspirowali się w zakresie morfologii i zdobienia szklanymi pucharkami typu E 195 lub 189[518].

Do grupy niewielkich pucharków należy zaliczyć także trzy egzemplarze o wychylonym na zewnątrz brzegu i zaokrąglonej krawędzi oraz o dość silnie przewężonych ściankach. Są to formy cienkościenne o wyraźnie wygładzonych, siwych powierzchniach. W masie ceramicznej brak domieszki schudzającej (grupa technologiczna IV). Dwa lepiej zachowane okazy mają brzegi o średnicach wynoszących odpowiednio 8 i 6 cm. Pucharki te odkryto w obiekcie 49 (3) oraz ustrynie 55 (14, 15), pochodzącej z najmłodszego horyzontu użytkowania cmentarzyska, przypadającego na fazy C_3–D.

[502] P. Kaczanowski 1987, tabl. III:18, IV:11.13.18.
[503] H. Dobrzańska 1990a, tabl. XXXII:1.2.4, LXXII:6–10.13.14, LXIII:1, LXXIV:4.7–9, LXXV:2.
[504] L. Gajewski 1959, 146.
[505] H. Dobrzańska 1990b, 36, 37.
[506] J. Rodzińska-Nowak 2006, 101–105.
[507] Por. J. Rodzińska-Nowak 2006, 103, 104.
[508] H. Dobrzańska 1990b, 80, 81.
[509] J. Rodzińska-Nowak 2006, 102.
[510] H. Dobrzańska 1990a, tabl. XLVII:2.
[511] H. Dobrzańska 1980, 119, 120.
[512] J. Szydłowski 1974, tabl. XXXV:a.
[513] J. Szydłowski 1974, tabl. CXVI:b.c, CXVII:c.
[514] P. Kaczanowski 1970, tabl. II:4.6.8.9.
[515] M. Tempelmann-Mączyńska 1983, 193, ryc. 7:b.
[516] J. Rodzińska-Nowak 2006, 115, tabl. XVII:3.
[517] M. Jażdżewska, W. Siciński 2017, 192, ryc. 149:8.
[518] P. Kaczanowski 1970, 109.

Niewielkie pucharki, nawiązujące budową do okazów z Raczkowic, odkryto w Jakuszowicach w obiektach 758 oraz 958, które datowane są na fazę C_2 i ewentualnie początki fazy C_3[519].

Odmienną formę pucharka reprezentuje w Raczkowicach naczynie z obiektu 48 (1). Jego brzeg jest niewyodrębniony, podkreślony linią rytą, a ścianki rozchylają się nieznacznie ku górze. Średnica wylewu wynosi 7 cm. Podobnie ukształtowane są formy zaliczone do typu 22 pucharków w klasyfikacji H. Dobrzańskiej, dotyczącej materiałów z osady produkcyjnej w Igołomi. Pochodzą one z obiektów, których chronologię odnosi się do przełomu podfaz C_{1a}/C_{1b} oraz podfazy C_{1b}[520]. Na cmentarzysku w Tarnowie fragment analogicznego pucharka odkryto w grobie 1/1938, najprawdopodobniej z początków fazy C_2[521].

Jedyny egzemplarz ucha pochodzący z naczynia wykonanego przy użyciu koła garncarskiego znaleziono w Raczkowicach w obiekcie 52, wyróżnionym w obrębie warstwy ciałopalenia. Jest to drobny fragment z widocznym przewężeniem pośrodku, nadającym mu ósemkowaty przekrój.

Poza omówionymi egzemplarzami powstałymi przy użyciu koła garncarskiego, na cmentarzysku w Raczkowicach odkryto liczne dolne części naczyń wraz z pierścieniowatymi dnami, które ze względu na stan zachowania nie mogą być przyporządkowane typologicznie.

Ornamentyka naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego

Tylko 15 fragmentów naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego nosi ślady zdobienia. W większości wypadków są to pojedyncze motywy, najczęściej nie w pełni uchwytne.

Ornament wyświecany jest najliczniej reprezentowanym motywem zdobniczym na naczyniach z Raczkowic. Zazwyczaj stosowany był w formie pojedynczej linii zygzakowatej (6/5 oraz dwa drobne fragmenty z obiektu 52), niekiedy w towarzystwie zdobienia plastycznego w postaci ostrego występu (52/2) lub poziomych listew plastycznych (12/2, 13/6).

W jednym wypadku ornament wyświecany przybiera postać wielokrotnych, ukośnych linii falistych oddzielonych linią rytą od poziomych linii wyświecanych (6/4). Dwa drobne ułamki naczyń z grobu 16 oraz obiektu 51 zdobiła wyświecana kratka.

Wyświecana linia falista pojawia się także na górnych powierzchniach kryzowato uformowanych brzegów. W ten sposób zdobione były trzy naczynia z grobów 8 (8, 9) i 14 (4). Wyświecane pasma pojawiły się ponadto pomiędzy plastycznymi listwami na opisanych powyżej pucharkach.

W kulturze przeworskiej zdobienie ceramiki wykonanej na kole garncarskim o gładkich powierzchniach obserwujemy na całym jej terytorium od podfazy C_{1a}[522], ale najczęściej spotykane jest na naczyniach z faz C_2–D[523].

Na ceramice z Raczkowic poświadczona jest ponadto obecność dekoracji plastycznej. W dwóch wypadkach przybiera ona postać niewielkich występów zlokalizowanych w górnej partii naczynia (2/2, 26/2). Niekiedy – jak w wypadku formy z obiektu 52 – uskok taki występuje wraz z wyświecaną linią falistą (52/2). Na wazie z grobu 70 dookolna listwa plastyczna znajduje się w górnej części naczynia, tuż pod wylewem (70/2). Natomiast na ułamku z grobu 26 dwie bardzo wąskie listwy umieszczono pod wylewem (26/1). Drobny fragment naczynia o gładkich powierzchniach zaopatrzony w poziomą listwę odnotowano też w grobie 11. Często spotykane na formach z innych stanowisk kultury przeworskiej zdobienie w postaci wyświecanego zygzaka obramowanego dwiema plastycznymi listwami w Raczkowicach zaobserwowano tylko na pojedynczym fragmencie z grobu 12 (2).

Zwraca uwagę, wspomniane powyżej, urozmaicanie powierzchni naczyń niewielkimi plastycznymi listwami z silnie wygładzoną powierzchnią pomiędzy nimi. Zaobserwowano je na trzech ułamkach pucharków. Sądzi się, iż listwy takie mogły powstać w efekcie wypychania do wewnątrz ścianek naczynia[524].

Na podstawie analizy materiałów ceramicznych z cmentarzysk kultury przeworskiej przyjmuje się, że zdobienie plastyczne naczyń o gładkich powierzchniach, wykonanych przy pomocy koła garncarskiego, pojawia się w ciągu fazy C_2 i stopniowo upowszechnia się w fazach C_3–D[525].

Z kolei motyw ryty zaobserwowano w Raczkowicach na fragmencie naczynia z grobu 6 (5). Oddzielał on ukośne linie faliste od linii poziomych. Natomiast na pucharku z grobu 48 (1) linia ryta podkreślała brzeg naczynia. Ten typ zdobienia spotykany jest w materiałach kultury przeworskiej zarówno na ceramice o powierzchniach siwych, gładkich, jak i szorstkich. Jest on jednak bardziej charakterystyczny dla tych ostatnich. Omawianą technikę ornamentacyjną stosowano na

[519] J. Rodzińska-Nowak 2006, 114, tabl. XXXIX:9, XLIII:7.
[520] H. Dobrzańska 1990b, 38, 80, 81.
[521] K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, 35, 166, 194, tabl. XXVIII:5.
[522] J. Rodzińska-Nowak 2006, 155.
[523] H. Dobrzańska 1980, 132; 1990a, 50.
[524] H. Dobrzańska 1980, 130, 131; 1990a, 52.
[525] H. Dobrzańska 1980, 130, 131; J. Rodzińska-Nowak 2006, 156.

formach wykonanych przy użyciu koła garncarskiego przez cały okres ich wytwarzania[526].

Na pojedynczym fragmencie pochodzącym z obiektu 51 z faz C_3–D pojawiła się dekoracja stempelkowa (51/25, 25a). Jest to niewielki ułamek cienkościennego naczynia, a odciski stempelka mają postać niewielkich kwadratów ujętych w dwie odrębne grupy, tworzące również rodzaj czworoboku.

Ornament stempelkowy rzadko stosowany był na naczyniach kultury przeworskiej wykonanych przy użyciu koła garncarskiego. Z osady w Krapkowicach pochodzi egzemplarz zdobiony stemplami o formie wydłużonych prostokątów[527]. W tym wypadku jako analogię wskazuje się tak dekorowane wyroby prowincjonalnorzymskie znane z Intercissa[528]. Stempelki o czworokątnym zarysie, zbliżone do tych z Raczkowic, odciśnięto na misie odkrytej na złożu wtórnym w średniowiecznym obiekcie w Jakuszowicach[529]. Spoza terenu Śląska znane są nieliczne przykłady tak ornamentowanych naczyń. Z ośrodka igołomskiego pochodzą egzemplarze z motywem rozetki[530]. Ten wątek pojawia się też na pojedynczych okazach z pracowni garncarskich nad dolną Rabą[531], a także z datowanej na okres wędrówek ludów osady w Rytrze[532].

Rzadki w garncarstwie kultury przeworskiej ornament stempelkowy, częściej notowany jest w materiałach wschodniosłowackich oraz na terenach północno-wschodnich Węgier. Szerokie spektrum motywów zdobniczych, w tych zbliżonych do znanego z Raczkowic, potwierdzono na naczyniach z pieca garncarskiego 1/1958 z osady produkcyjnej w Blažicach, datowanego na młodszy okres wpływów rzymskich[533].

Inne przedmioty z ceramiki

W odcinku 45 zostały znalezione luźno dwie kuleczki z wypalonej gliny, o podobnej wielkości (1,6×1,1 i 1,6×1,4 cm) i o powierzchniach gładkich, noszących lekkie ślady wytarcia. Nie sposób rozstrzygnąć, czy przedmioty te wiążą się z cmentarzyskiem kultury przeworskiej, czy jednak ich metryka jest starsza. Z tego odcinka pochodzą także materiały neolityczne (?) i z wczesnej epoki brązu, więc taka możliwość byłaby także do rozważenia.

Nie jest jasne, czy ich rozmiar odpowiada kuleczkom z wnętrza – znanych z obszaru kultury przeworskiej – grzechotek lub naczyń „grzechoczących"[534]. Przedmioty tego rodzaju zwykle są zachowane w całości i nie były prześwietlane. Według Tadeusza Malinowskiego umieszczano w grzechotkach grudki wypalonej gliny lub kamyczki[535]. Ich średnica (ocena na podstawie publikowanych ilustracji) zwykle nie przekracza 1 cm. Na podstawie odkrycia z jaskini Koziarnia wiemy, że jako materiału grzechodzącego używano również prawdopodobnie ziaren grochu (średnica 4,7–5 mm)[536].

Grzechotki o kształcie walca, częściej dwustożkowate z biegunami płaskimi lub ostrymi znane są z omawianego obszaru w kilku egzemplarzach[537] i pochodzą z kontekstów datowanych raczej na fazy B_1 i B_2. Przedmioty ceramiczne określane jako grzechotki znamy także z cmentarzysk grupy masłomęckiej: z Werbkowic-Kotorowa (*infans* II, 13 lat) i Masłomęcza, grób 263[538]. Prawdopodobnie pozostałością takiego narzędzia-instrumentu mogą być kuleczki z wypalonej gliny o średnicy 0,6 cm z grobu dziecka z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Brulino-Koskach, grób 30[539]. Trzy tego rodzaju kulki zostały znalezione w pochówkach kobiety i dzieci w Nowym Targu[540].

Równie nieliczne są w kulturze przeworskiej naczynia z podwójnym dnem, zawierającym elementy wytwarzające dźwięk. Pochodzą m.in. z Nosocic[541] i z Łęgu Piekarskiego[542] oraz ze wschodniej strefy kultury przeworskiej, tj. z Kamieńczyka, Nadkola oraz Niedanowa[543]. Używano ich także jako popielnic. W tym wypadku także nie mamy informacji o rodzaju i wielkości wypełnienia ich den.

Na marginesie można dodać, że z Warszawy-Wilanowa z grobu 10 pochodzi piętnaście owalnych i kulistych przedmiotów, które uznano za pociski do procy[544]. Są one jednak wykonane z kamienia i większe od znalezisk z Raczkowic. Ich średnice wynoszą od 2 do 4 cm. W odniesieniu do kulek kamiennych proponuje się również funkcję amuletu[545].

[526] H. Dobrzańska 1980, 128; J. Rodzińska-Nowak 2006, 157.
[527] M. Mączyńska 1971, ryc. 49:b.
[528] M. Mączyńska 1971, 312.
[529] J. Rodzińska-Nowak 2006, tabl. L:6.
[530] H. Dobrzańska 1990b, 52.
[531] J. Kordecki, J. Okoński 1999, ryc. 10:a1.b.c.
[532] R. Madyda-Legutko, K. Tunia 1993, tabl. XI:a.
[533] L. Luštíková, J. Rákoš 2018.
[534] Por. T. Malinowski 1999.
[535] T. Malinowski 1999, 46. W naczynku z grobu 7 z Nosocic znajdowało się kilka kamyków (por. A. Błażejewski, M. Bohr, A. Chrzanowska 2020, 86, 153).
[536] B. Kontny *et alii* 2021, 95, 98–99.
[537] Por. T. Malinowski 1999 (z uzup. T. Dąbrowskiej 2002, 238).
[538] T. Liana, T. Piętka-Dąbrowska 1962, 162, tabl. XXXV:5; A. Kokowski 1994, 61–62.
[539] A. Kempisty 1968, 428.
[540] Groby 420, 478 i 560, E. Fudzińska, P. Fudziński 2013, 206.
[541] A. Błażejewski, M. Bohr, A. Chrzanowska 2020, 153.
[542] E. Petersen 1940, 51, ryc. 12.
[543] T. Dąbrowska 2002, 238, tam dalsza literatura.
[544] J. Marciniak 1957, 19, 150, tabl. XII:14–28.
[545] Np. w stosunku do kulki z piaskowca ze Słopanowa (A. Gałęzowska 2007, 176).

Dość liczny zbiór podobnych przedmiotów z wypalonej gliny pochodzi z cmentarzyska w Jartyporach. W pięciu grobach, należących w świetle oceny antropologicznej w większości do kobiet, znajdowały się pojedyncze gliniane kuleczki o kształcie od kulistego do płasko-kulistego. Pod względem wielkości zbliżone są do zabytków z Raczkowic: ich średnica zawiera się w przedziale od 0,8 do 2,0 cm, przy tym trzy mierzą od 1,1 do 1,5 cm[546]. Możliwy jest zatem związek z gałęzią wytwórczości przypisanej kobietom (gładziki?), do pomyślenia jest zastosowanie w funkcji guzików – kulki obleczone tkaniną. Współwystąpienie niektórych form, szczególnie płasko-kulistych, w zespole z żetonami do gry dopuszcza też taki kierunek interpretacji. Pionki gliniane takiego kształtu, ale również stożkowate uzupełniają zestawy *calculi* szklanych znanych z zespołów grobowych środkowoeuropejskiego *Barbaricum*. Pod względem rozmiaru kulki z Raczkowic odpowiadałyby dużym żetonom – średnica powyżej 15 mm[547].

Pytanie o funkcję omawianych przedmiotów z Raczkowic wobec braku kontekstu ich odkrycia musi pozostać otwarte.

III.10. Zwierzęce szczątki kostne

W Raczkowicach wszystkie kości zwierzęce zostały wydzielone spomiędzy szczątków ludzkich dopiero na etapie ekspertyzy antropologicznej, co nie jest praktyką odosobnioną w wypadku pracy z materiałami pochodzącymi z dawnych badań. W wypadku obiektów 3, 8, 14, 53, 60, 62 i 79 oraz znaleziska z odcinka 11 przepalone szczątki nie miały cech diagnostycznych, pozwalających na jednoznaczne rozstrzygnięcie, czy są one zwierzęce, czy ludzkie. Kości ssaków pochodzące z odcinków 1 i 8 mogą mieć metrykę młodszą, związaną z późniejszym zasiedleniem tego terenu[548].

Kości zwierzęce odnotowano w podobnej proporcji w grobach jamowych i popielnicowych. Również nie rysuje się wyraźny związek z którąś płcią (trzy pochówki kobiet, dwa – mężczyzn). Natomiast z pewnością wyróżnia się pod względem frekwencji grupa osób dorosłych w różnym wieku. Kości zwierzęce zarejestrowano tylko raz w pochówku dziecka (grób 82)[549].

Na podstawie oceny asortymentu inwentarza grobowego trudno o wskazanie jednoznacznie rysującej się zależności między obecnością kości zwierząt a pozycją społeczną zmarłego. Kilka grobów można zaklasyfikować jako ubogie lub o średniej jakości wyposażenia. Wyróżnia się w tej grupie pochówek mężczyzny z zestawem uzbrojenia (78) oraz grób kobiety, wyposażonej w kolię złożoną z paciorków i wisiorów opasanych, ponadto w inkrustowane zapinki i skrzyneczkę (65). Są to obiekty, w których odkryto szczątki kostne dwóch różnych gatunków zwierząt.

Zbiór kości z Raczkowic zdominowały dwa gatunki zwierząt domowych: świnia i kura. Należy zauważyć, że nie ujawniono obecności w grobie liczby gatunków większej niż dwa. Na pobliskich cmentarzyskach sytuacja ta kształtuje się różnie. W Opatowie liczba gatunków ssaków w pochówku ogranicza się do jednego, wyjątkiem jest obiekt 719 z kośćmi świni i kóz/owiec[550]. Z kolei w Mokrej w kilku obiektach stwierdzono po trzy gatunki (bydło, świnia i koza/owca)[551].

W Raczkowicach wśród szczątków świni stwierdzono kości udowe, kości ramienne oraz elementy miednicy. Wiek zwierząt w wypadku, gdzie było to możliwe, oceniono jako młody (poniżej 6–7 miesięcy i poniżej 3,5 lat życia). Osobniki w tym wieku przeznaczane były na ubój, co potwierdzają także materiały z osad[552]. Świnia przez cały okres wpływów rzymskich ustępowała miejsca w strukturze hodowli bydłu. Tę drugorzędną pozycję dzieliła z drobnymi przeżuwaczami (koza i owca) oraz koniem. Wzrost znaczenia świni, oceniając na podstawie zbiorów kości z osad, datowałby się w kulturze przeworskiej od młodszego okresu wpływów rzymskich[553]. Na cmentarzysku w Opatowie pośród kości zwierzęcych pochodzących z grobów świnia zajmuje pod względem frekwencji drugą pozycję po kozie/owcy[554], drugą po kurze domowej w Puławach-Włostowicach[555], natomiast pierwszą – w Ciebłowicach Dużych, Grzybowie i Chmielowie Piaskowym[556].

W wypadku szczątków kury w Raczkowicach najczęściej wyróżnianą była kość udowa, poza tym zidentyfikowano kość goleniową oraz kość śródręcza-nadgarstkową. To pozostaje w zgodzie z materiałami z innych nekropolii kultury przeworskiej, na których te właśnie elementy kośćca kur pojawiają się dość często i uważane są za pozostałość darów w postaci

[546] Groby 107, 127, 162, 184 i 257 (por. J. Andrzejowski 2023, tabl. LXVIII/107:10, LXXXIII/127:7, CVI/162:3, CXXII/184:5, CLXV/257:3).

[547] Por. M. Krzyżanowska 2020, 258.

[548] Por. zestawienie w rozdziale VI.3.

[549] Dla porównania zwierzęcy materiał osteologiczny jest liczniej reprezentowany w grobach dzieci w skupisku nadliswarciańskim (J. Zagórska-Telega 2019, 170).

[550] D. Makowicz-Poliszot 2015, 91.

[551] J. Zagórska-Telega 2019, 170–171.

[552] J. Pyrgała 1973, 486–487.

[553] T. Dąbrowska 1988.

[554] D. Makowicz-Poliszot 2015, 91.

[555] J. Wilczyński, K. Wertz 2018, 726, tab. 2.

[556] D. Makowicz-Poliszot 2015, 92

pożywienia[557]. Materiały kostne z innych cmentarzysk kultury przeworskiej sugerują, że praktykowano składanie kuraków w całości, ale też na podstawie śladów cięcia w postaci poporcjowanej – przed złożeniem ich na stosie lub w grobie[558]. Szczątki kury domowej zarejestrowano w grobach z cmentarzysk m.in. w Opatowie i Mokrej[559], Ciebłowicach Dużych[560] i Puławach-Włostowicach[561]. Zbyt mała próba nie pozwala stwierdzić, czy w Raczkowicach, podobnie jako to uchwycono w Opatowie, szczątki kur najczęściej są obecne w grobach kobiet i dzieci[562].

Ta ograniczona liczba gatunków, które miały swój udział w obrzędowości pogrzebowej społeczności Raczkowic jest zastanawiająca. W pewnym stopniu może odpowiadać za to częściowe zniszczenie cmentarzyska i uszkodzenie kości wykluczające ocenę gatunku. Nie stwierdzono szczątków psów i koni, co jednak zdarza się w materiałach kultury przeworskiej, w tym nadliswarciańskich nekropoliach[563]. Do pomyślenia jest sytuacja, w której subtelnie uwidaczniają się tu uwarunkowania obrzędowe: w grobach z młodszego okresu wpływów rzymskich rysująca się ogólna tendencja do ograniczenia objętości szczątków kostnych składanych w jamie grobowej – w wypadku zwierząt są to dwa do trzech ułamków kości. W wypadku grobów popielnicowych ze stadium B_2 kości zwierzęcych jest więcej, nie jest to jednak liczba znacząco większa. Ta różnica może znamionuje pewne zmiany w obrzędowości dokonujące się na przestrzeni wczesnego i młodszego okresu wpływów rzymskich.

Jest wiele nekropolii kultury przeworskiej o szerszej puli gatunków, w tym dzikich[564]. Osobną kwestią jest ustalenie, czy kości znajdowane w jamach grobowych stanowią pozostałość tuszy zwierzęcych, gotowych potraw składanych ze zmarłym na stosie kremacyjnym, czy są resztkami pokonsumpcyjnymi z uroczystości funeralnej. Ślady obróbki rzeźniczej, termicznej bądź ślady konsumpcyjne są na tyle rzadko ujawniane, że ten aspekt obrzędowości funeralnej pozostaje wciąż rozpoznany w marginalny sposób. Kolejną potrzebą badawczą jest ocena, czy rytuały funeralne różnią się w analizowanym aspekcie od codziennych zwyczajów żywieniowych. Menu powszednie i z ceremonii pogrzebowych lub postpogrzebowych mogą dostarczać różnych typów asamblaży kostnych. Stan zachowania źródeł archeozoologicznych w wypadku ciałopalenia ogranicza możliwości poznawcze. Różnice w jadłospisie mogą wynikać z doboru gatunków zwierząt i sposobu przygotowania pożywienia, co oznacza wykorzystanie części tuszy o różnej atrakcyjności konsumpcyjnej i związanych z tym metod porcjowania. W ocenie ważny jest również wiek ubitych zwierząt. Ślady rozbioru, skórowania i cięcia występują na ogół zarówno na kościach z odpadów osadniczych, jak i na kościach z depozytów rytualnych. W Oberdorla nawet mniej lub bardziej kompletne szkielety nie zostały znalezione w układzie anatomicznym, ale jako rozczłonkowane *ofiary kostne* w formie stosu. Günter Behm-Blancke uważał, że drobne ślady cięcia wskazują, że z kośćmi obchodzono się ostrożnie, zgodnie z regułami rytualnymi[565]. Kości zwierzęce odkryte w grobach elitarnych (np. Neudorf-Bornstein) uważane są, ze względu na brak śladów nacięć, za *repräsentative Teilskelette*, pochodzące w całości ze złożonych zwierząt, a nie z wybranych porcji mięsa. Praktyka ta, znajdująca odzwierciedlenie także na cmentarzyskach zelandzkich np. w Skovgårde, uważana jest za charakterystyczną dla elit w młodszym okresie wpływów rzymskich[566].

Związek liczby gatunków zwierząt ze statusem jest widoczny w okresie wpływów rzymskich w wielu obszarach świata barbarzyńskiego, m.in. w grobach inhumacyjnych na wyspach wschodniej Danii. Uchwycono go także m.in. w grobach ciałopalnych z rzymskiej Brytanii[567]. Ponadto udokumentowano wyraźny związek między liczbą naczyń w grobie a liczbą gatunków zwierząt[568]. Wysoki status może być odzwierciedlony w jakości naczyń i ich rodzajach. Można by się spodziewać, że liczba gatunków zwierząt (i porcji) będzie

[557] J. Rodzińska-Nowak 2012, 116.
[558] T. Tomek 2015, 103–104.
[559] T. Tomek 2015, 104.
[560] D. Makowiecki 2008.
[561] J. Wilczyński, K. Wertz 2018, 724.
[562] R. Madyda-Legutko, J. Zagórska-Telega 2006, 36. O asocjacji pochówków męskich i szczątków kostnych ssaków oraz pochówków kobiecych i szczątków ptaków zob. B. Kuziak 2009, 85.
[563] J. Zagórska-Telega 2019, 168, ryc. 102.
[564] W osadach kultury przeworskiej udział gatunków łownych waha się od 1–2 do 10%. Natomiast w materiale z cmentarzysk nie jest on wysoki, o czym świadczy przypadek cmentarzyska w Opatowie – wśród około 1000 grobów były tylko trzy groby ze szczątkami dzikich zwierząt (J. Rodzińska-Nowak 2012, 122). Z dzikich gatunków awifauny stwierdzonych na cmentarzyskach kultury przeworskiej na uwagę zasługują ptaki drapieżne (Opatów, grób 171; T. Tomek 2015, 103–104) oraz żuraw (Nadkole, stan. 2; J. Andrzejowski 1998, 104, 120, 121). Pod względem częstotliwości występowania gatunków dzikich ssaków wyróżnia się cmentarzysko w Kamieńczyku, gdzie oprócz przedstawicieli jeleniowatych znaleziono szczątki kostne wilka, lisa, niedźwiedzia, borsuka, łasicy, zająca i bobra (T. Dąbrowska 1997, 112–114). Dzikie gatunki zwierząt na ogół wykazują związek z grobami przedstawicieli elit. Przypuszczenie to wymaga jednak weryfikacji, w tym oceny, które elementy były wykorzystywane i – w jaki sposób.
[565] G. Behm-Blancke 2003, 100.
[566] A. Abegg-Wigg 2008, 291–292.
[567] R. Philpott 1991, 200.
[568] R. Philpott 1991, 200.

korelować z liczbą naczyń, gdyż szczątki zwierzęce często były deponowane w pojemnikach[569].

Kwestią, którą wciąż trudno ocenić jest istnienie różnic obrzędowych w zakresie wyboru gatunków zwierząt na poziomie lokalnych społeczności. Dotyczy to również znaczących różnic we frekwencji – udział od 1 do ponad 90% obiektów w skali nekropolii[570]. Należy mieć nadzieję, że uda się ustalić dokładniej, czy rysujące się odmienności, niekiedy znaczne, między cmentarzyskami i regionami są wynikiem stanu badań i reprezentatywności materiałów, czy jednak uwidaczniają preferencje konsumpcyjne, ceremonialne i wierzeniowe i ich zmienność w czasie oraz wskutek związku określonych gatunków z płcią, wiekiem i pozycją społeczną.

III.11. Datowanie cmentarzyska

Cmentarzysko w Raczkowicach zostało założone w fazie B_2, prawdopodobnie w jej młodszym stadium, tj. B_{2b}. Było ono nieprzerwanie użytkowane być może aż do wczesnej fazy okresu wędrówek ludów (faza D). Pośród 90 obiektów (pochówki, ustryny, obiekty w warstwie ciałopalenia) datowanie 16 z nich, ze względu na stopień zniszczenia i brak wyznaczników chronologicznych, nie może być precyzyjnie określone (Ryc. 24).

Faza B_{2b} reprezentowana jest przez trzy zespoły grobowe (18, 60 i 78), które wyróżniają się pod względem jakości wyposażenia na tle pozostałych pochówków. W inwentarzach dwóch z nich (18 i 60) znalazły się części stroju w postaci żelaznych zapinek. W grobie 18 były to dwie fibule IV grupy, odmiany 3 TL. W obiekcie 60 taki element wyposażenia stanowiła zapinka typu *Leonów*. Ponadto w pierwszym z wymienionych pochówków odkryto wisiorek wiaderkowaty typu I, odmiany 1. Natomiast grób 78 wyróżnia tzw. pełny zestaw uzbrojenia. Taką sytuację w Raczkowicach odnotowano jednokrotnie. Ten militarny ekwipunek tworzył miecz typu *Lachmirowice-Apa*, grot broni drzewcowej typu VI/1 oraz tarcza, której pozostałością jest umbo z tępym kolcem typu Jahn 7a / Zieling B2. W dwóch zespołach fazy inicjalnej nekropolii (18 i 60) natrafiono na narzędzia i przedmioty codziennego użytku w postaci noży typu IIa i IIc, przęślików glinianych oraz kluczy typu A, a także innych metalowych elementów drewnianych skrzyneczek. W grobach 18 i 78 odkryto fragmenty grzebieni rogowych, odpowiednio typu A II i I. W obiektach 18 i 60 znalazły się charakterystyczne ostro profilowane wazy II grupy Liany oraz miseczki typu VI/2, a funkcję popielnicy w grobie 78 pełnił garnek typu V/2. Nieco uwagi należy w tym miejscu poświęcić wazie nawiązującej do typu I/2 z grobu 18. Naczynie to wyróżniają pewne „archaiczne" cechy w postaci wyraźnie wydzielonej szyjki i łukowatego podcięcia ścianek w jego dolnej części. Jak wykazano, formy zbliżone do tego typu w kulturze przeworskiej są elementem zespołów datowanych na podfazy B_{1a} i B_{1b}. Wobec powyższego wazę z Raczkowic można by traktować jako świadectwo przetrwania tego rodzaju form aż do podfazy B_{2b}.

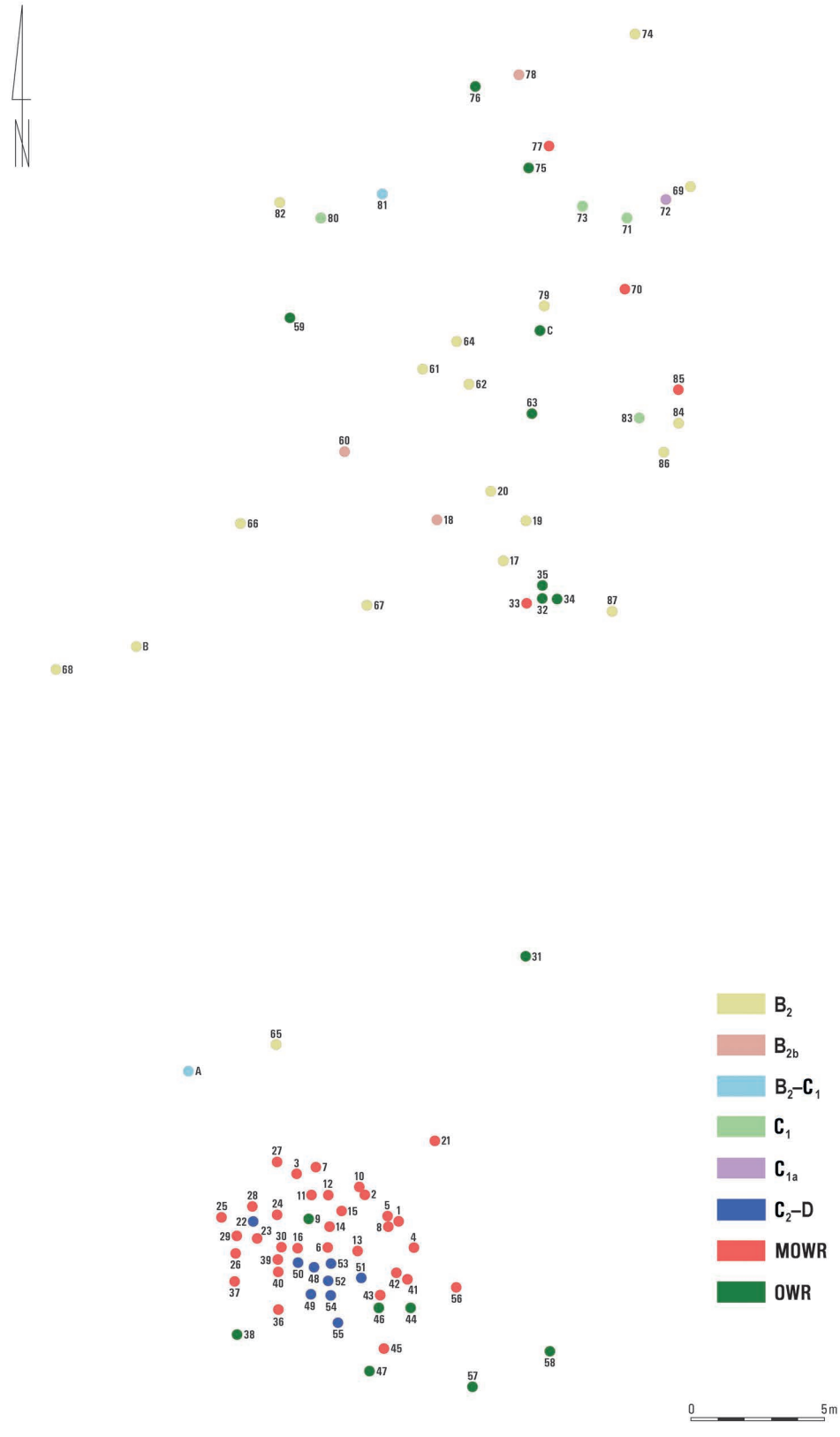
Ogólnie na fazę B_2 można datować 14 grobów (17, 19, 61, 65, 66, 67, 69, 74, 79, 82, 84, 86, 87 i B), a prawdopodobnie także cztery kolejne (20, 62, 64 i 68). W tej grupie znalazły się dwa bogato wyposażone obiekty 65 i 66. W pierwszym z nich, będącym według oceny antropologicznej pochówkiem kobiety w wieku *adultus*, części stroju reprezentowały trzy fibule: A.V.110, A.V, serii 11 (typu *Leonów*) oraz A.IV odmiany 3 TL. Z kolei w grobie 66, w którym szczątki kostne określono jako należące do mężczyzny (*adultus*/*maturus*), znajdowała się zapinka A.V.148. Egzemplarz grupy IV, zbliżony do typu A.V.93, odkryto natomiast w grobie 84. Na sprzączki natrafiono w czterech zespołach tej fazy. Były to zabytki typu ML G16 (65/5), G (66/2) i D1 (86/1 i B/1). Prawdopodobnie jako kolec sprzączki można interpretować żelazny fragment z grobu 17 (17/1). Końcowe okucie pasa stanowiło element wyposażenia tylko jednego grobu. Reprezentuje ono grupę ML IV, typ 9, odmianę 1 (66/3). We wspomnianym pochówku kobiecym 65 potwierdzono obecność kolii paciorków szklanych, wśród których typologicznie rozpoznano trzy egzemplarze: prawdopodobnie grupy XXIV (65/7), mozaikowy grupy XXIII (65/8) oraz grupy I (65/9). Dwa zespoły wyposażone były w militaria w postaci grotów typu X (66/5 i 86/2), przy czym w grobie 86 grot taki współwystąpił z egzemplarzem z zadziorami typu A.2 (86/3) oraz umbem Jahn 6 / Zieling F1 (86/4). Groty typu VI.1 odkryto w dwóch zespołach z fazy B_2 (74/1 i B/2). Umbo typu Jahn 7a / Zieling B2d (66/6) i imacz Zieling D (66/7) stanowią pozostałość tarczy z bogato wyposażonego grobu 66.

Stylistyka omawianej fazy jest czytelna także w morfologii naczyń. Dominują tu fragmenty dwustożkowatych waz typu II oraz miseczek typu VI/2. W kilku wypadkach natrafiono na ułamki garnków typu V.

Dwa groby (81 i A) datować należy w obrębie faz B_2–C_1. Odkryte w ich inwentarzach fragmenty naczyń pochodzą wyłącznie od form ręcznie lepionych, charakterystycznych dla wczesnego okresu wpływów rzymskich, które jednak w dużej mierze płynnie przechodziły do początkowych stadiów młodszego okresu wpływów rzymskich, stąd wyraźne rozgraniczenie nie

[569] B. Gotfredsen 2017, 202.

[570] Por. uwagi J. Zagórskiej-Telegi 2019, 171–172.

Ryc. 24. Raczkowice, stan. 3. Zróżnicowanie chronologiczne obiektów. Oprac. graficzne: K. Skóra

jest możliwe[571]. Podobnie jest z żelazną igłą typu II, odkrytą w grobie 81 (1), która nie należy do zabytków czułych chronologicznie.

Precyzyjnie z podfazą C_{1a} łączyć można wyłącznie jeden zespół grobowy (72), położony w północnej strefie cmentarzyska. Na militarne wyposażenie pochówka składały się fragmenty imacza żelaznego typu Jahn 9 / Zieling T (72/1). Pochodzący z tego obiektu niewielki fragment naczynia *terra sigillata* jest prawdopodobnie wyrobem warsztatu Heleniusa z Pfaffenhofen. Z kolei w obrębie fazy C_1 chronologicznie plasują się groby 71 i 73. W obydwu zespołach potwierdzono również ułamki naczyń *terra sigillata* z warsztatu Heleniusa z Pfaffenhofen. Określenie czasu powstania grobu 73 umożliwia ponadto zapinka zbliżona do typu A.VII.193 (73/1). Naczynia grupy V o lekko dwustożkowatym profilu, które w niniejszym opracowaniu określono jako typ V/2, stanowiły element wyposażenia ceramicznego obydwu pochówków tej fazy. Obiekty 71, 72 i 73 są najmłodszymi pochówkami w starszej, północnej strefie użytkowania cmentarzyska.

Natomiast w obrębie całej fazy C_1 chronologicznie plasują się dwa pochówki: 80 i 83. W ich inwentarzach obecne były: zapinka typu A.VI.158, wariant *Igołomia* 1 według I. Jakubczyka oraz egzemplarz prawdopodobnie reprezentujący grupę A.VII. Ceramika z tych grobów łączy tradycje okresu wczesnorzymskiego (garnki V/2, miseczki VI/2), przy jednoczesnym występowaniu, w wypadku grobu 83, fragmentów naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego.

Najliczniejszą grupę obiektów (37 zespołów) stanowią groby i ustryna (45) datowane ogólnie na młodszy okres wpływów rzymskich. Położone są one w obu strefach cmentarzyska: w północnej i południowej. Są one zazwyczaj słabo wyposażone: głównie w niewielką liczbę fragmentów naczyń. Stanowią je pozostałości form ręcznie lepionych, jak też wykonanych przy użyciu koła garncarskiego. W 13 zespołach tego stadium odkryto fragmenty grzebieni trójwarstwowych z poroża jelenia (1/2, 6/3, 7/2, 8/7, 13/2, 16/1, 24/1, 27/1[?], 30/1[?], 41/5, 42/5 i 45/6). Większość z nich określono jako reprezentujące typ I. W dziesięciu grobach (1, 8, 11–14, 39 oraz 41–43) i w ustrynie (55) potwierdzono obecność stopionych paciorków szklanych, ale tylko egzemplarz pochodzący z zespołu 43 zdołano przyporządkować typologicznie (TM II 35). Trzy groby wyposażone były w żelazne noże, jednak stan ich zachowania nie pozwolił na klasyfikację.

Najmłodszy horyzont użytkowania cmentarzyska w Raczkowicach, odnoszony do faz C_2–D i C_3–D, potwierdzony jest przez dziewięć obiektów. Grób 22, na podstawie obecności w wypełnisku sprzączki żelaznej typu ML H11, umieszczono w ramach faz C_2–D. Ustalono, iż wszystkie obiekty wydzielone w warstwie ciałopalenia (48–54) oraz ustryna 55 mogły natomiast funkcjonować w późnym okresie wpływów rzymskich po wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Poza stratygrafią horyzontalną, podstawy ku temu dały takie zabytki metalowe jak okucia drewnianego wiadra odkryte w ustrynie (55/9.10) oraz być może w obiekcie 51 (51/5). Wyraźną wskazówką do takiego datowania wspomnianych obiektów są też ułamki charakterystycznych naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego. Mowa tu przede wszystkim o takich formach jak egzemplarz nawiązujący w typologii H. Dobrzańskiej do typu I pucharków o łagodnie zaokrąglonym brzuścu a zwłaszcza do podtypów I1 i I2, na którego fragment natrafiono w obiekcie 51 (14) oraz czarka odkryta w ustrynie (55/10).

Końcowy czas użytkowania cmentarzyska przypadający na fazy C_3–D potwierdzają także nieliczne zabytki znalezione poza obiektami w obrębie odcinków zlokalizowanych w południowej strefie cmentarzyska. Wśród nich znalazło się języczkowe okucie końca pasa typu 12 odmiany 2 (ZL/9) oraz wspomniane wyżej fragmenty pucharków odkryte w warstwie odcinków 3 (ZL/72) i 4 (ZL/63).

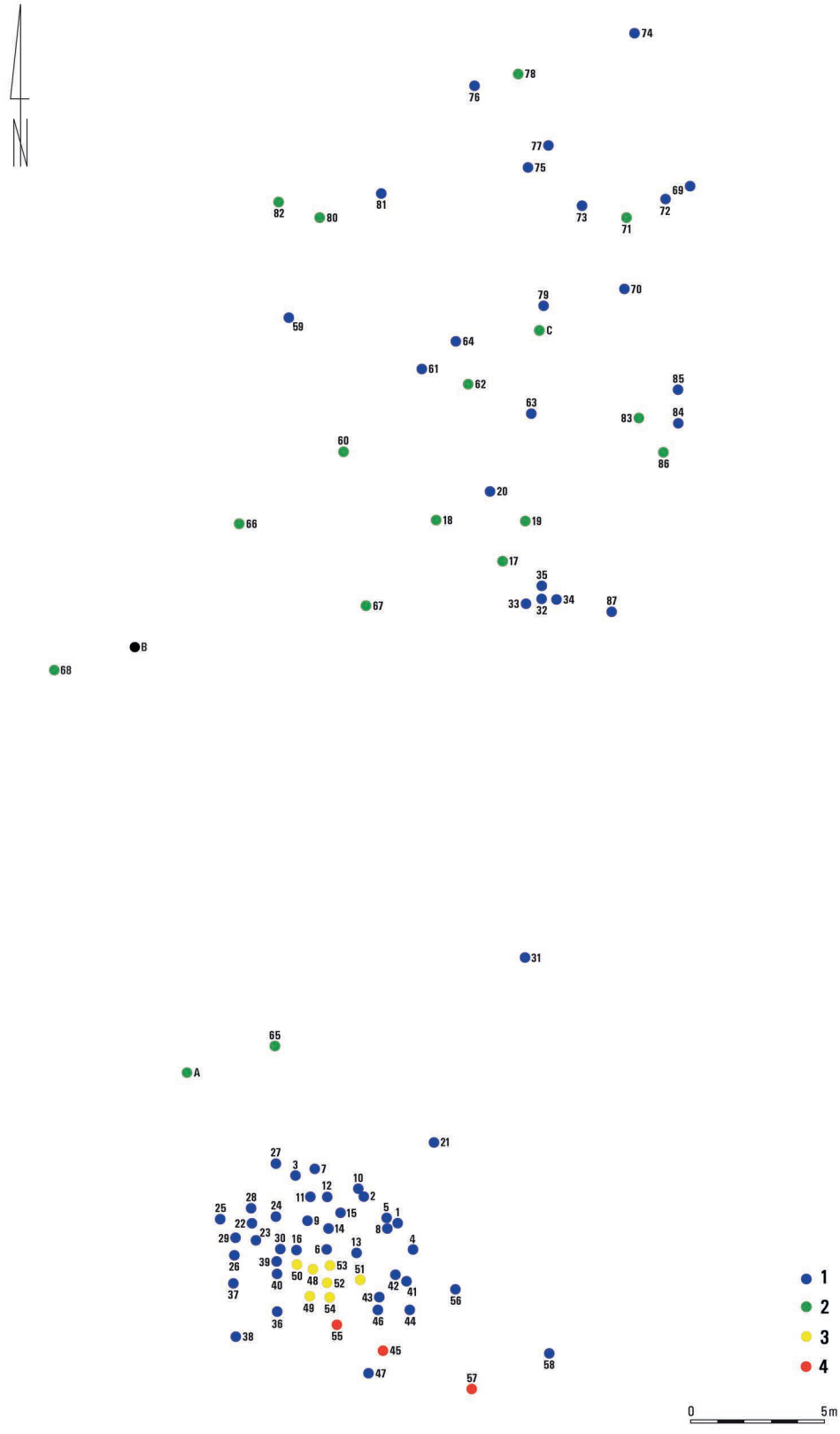
III.12. Rozplanowanie i rozwój przestrzenny cmentarzyska

Cmentarzysko w Raczkowicach jest obiektem jednokulturowym. Nie stwierdzono obecności pochówków starszych jednostek kulturowych, co odpowiada dotychczasowym obserwacjom na nekropoliach kultury przeworskiej z Polski środkowej i zachodniej[572].

Rozwój przestrzenno-chronologiczny omawianego cmentarzyska jest wysoce czytelny (Ryc. 24–27). Najstarsze pochówki zlokalizowane są w jego północnej części. Grzebanie zmarłych zainicjowano w tym miejscu w fazie B_2, raczej w jej rozwiniętym stadium. Większość pochówków w tej strefie powstała w tym właśnie czasie (21 obiektów). Zlokalizowane są tu też niemal wszystkie groby popielnicowe, z wyjątkiem pochówków oznaczonych jako 65 i A, które znajdują się w oddaleniu około 15 m w kierunku południowym, w pobliżu młodszej, południowej partii cmentarzyska. Grobów z następnej fazy, C_1 jest zdecydowanie mniej (pięć obiektów: dwa jamowe i trzy popielnicowe), ponadto datowanie kilku innych można było określić ogólnie jako młodszy okres wpływów rzymskich (cztery groby: 32, 70, 72 i 85).

[571] Por. A. Lasota-Kuś 2023, 8, 10, 12.

[572] T. Dąbrowska 2007, 252.

Ryc. 25. Raczkowice, stan. 3. Zróżnicowanie obrządku pogrzebowego na cmentarzysku: grób jamowy (1), grób popielnicowy (2), obiekt w warstwie ciałopalenia (3), ustryna (4). Oprac. graficzne: K. Skóra

Pochówki w strefie północnej znajdują się w dużym rozproszeniu, niekiedy w znacznej odległości od siebie – od jednego do kilku metrów. Obiekty z fazy B_2 raczej skupiają się w centrum tego obszaru, młodsze znajdują się w jego północnej i wschodniej części.

Ok. 20 m na południe od skupiska N w młodszym okresie wpływów rzymskich powstała nowa strefa pochówkowa. Ustalenie momentu inicjalnego jest utrudnione ze względu na reguły obrządku pogrzebowego. Całkowicie zaprzestano składania przepalonych szczątków kostnych w popielnicach. Wszystkie groby z tej części stanowiska to obiekty ciałopalne jamowe o zredukowanym asortymencie wyposażenia grobowego i wysokim stopniu fragmentaryzacji przedmiotów. W porównaniu z północną częścią cmentarzyska skupisko to jest kompaktowe – pochówki składano blisko siebie. Zajmuje stosunkowo mały obszar w zarysie owalny, obejmujący przestrzeń o długości 12,5 m i szerokości 11 m.

Strefę północną od południowej oddziela pusty pas o szerokości ok. 20 m, którego powierzchnia w dużym stopniu zniszczona została współcześnie dołami związanymi z działalnością gospodarczo-rolniczą mieszkańców pobliskich gospodarstw. Poza jego północną rubieżą znajdują się trzy groby (31, 65 i A), które pod względem obrządku i chronologii odpowiadają skupieniu północnemu. To pozwalałoby na przypuszczenie, że brak grobów nie wynika z rozplanowania przestrzeni w czasie użytkowania cmentarza, a jest jednak efektem destrukcji – pierwotnej liczby grobów nie sposób oszacować. W przebadanych odcinkach z centrum stanowiska uchwycono rozproszony materiał zabytkowy, który może pochodzić ze zniszczonych pochówków. Przepalone kości ludzkie i ułamki naczyń ceramicznych w zróżnicowanej ilości zarejestrowano we wszystkich odcinkach, również w tych bezpochówkowych (w wypadku braku kości wyjątek stanowią odcinki 15, 81 i 31, w wypadku braku ułamków naczyń – odcinki 17 i 18). Natomiast w zachodnim krańcu stanowiska, w którym nie ma obiektów grobowych, luźne materiały to przede wszystkim przepalone fragmenty naczyń; nie rejestrowano tu szczątków kostnych (Ryc. 27).

Na podstawie stanowisk w pełni zbadanych możemy stwierdzić, że nekropolie kultury przeworskiej rozwijały się w jednym lub kilku kierunkach, przy tym obiekty najmłodsze zwykle zajmują krańce użytkowanego terenu[573].

Na krótko używanych miejscach grzebalnych wypadki naruszania starszych grobów raczej się nie zdarzają. „Powroty" z reguły obserwujemy na założeniach funkcjonujących przez kilka stuleci, gdzie istniała możliwość ograniczenia wolnej przestrzeni warunkami terenowymi, brakiem możliwości poszerzenia obszaru nekropolii oraz upłynął czas na tyle długi, że zniknęły w sposób naturalny oznaczenia naziemne najstarszych grobów.

W Raczkowicach nie zauważono sytuacji ewidentnego niszczenia starszych pochówków przez młodsze obiekty, co tylko pozwalałoby wnioskować o tym, że jest to nekropolia niezbyt duża i krótkoczasowa. Jest kilka wypadków „nachodzenia" na siebie grobów, których relacja stratygraficzna jest w świetle dokumentacji terenowej trudna do ocenienia. Kilkukrotne zazębianie się obiektów stwierdzono w rysunkach profilowych obiektów, przy jednoczesnym braku potwierdzenia takiej relacji w rzutach. Wydaje się, że nie licząc sytuacji ocenionych niewłaściwie z powodu niekorzystnych do obserwacji warunków podglebia czy pogodowych, to opisywane ingerencje, raczej niewielkie, mogą świadczyć o krótkim dystansie czasowym między jednym a drugim pochówkiem. Być może mamy do czynienia ze złożeniem obok siebie osób spokrewnionych, zmarłych w tym samym czasie.

Wszystkie omawiane wypadki dotyczą grobów jamowych, zarejestrowanych w strefie południowej (groby 2 i 10 w odcinku 3; 11 i 12 w odcinku 3; 32 i 35 w odcinku 8; 39 i 40 w odcinku 11). Położony obok grobu 2 obiekt 10 został w rzucie przedstawiony jako starszy, zaś w przekroju „zaobserwowano" sytuację odwrotną. Według oceny antropologicznej pochowano obok siebie osobę dorosłą i w wieku *senilis* (w obu wypadkach płci nieokreślonej). Natomiast jama grobu 11 przylegała bezpośrednio do obiektu 12 od strony zachodniej. Na podstawie dokumentacji nie jest możliwe odtworzenie ich relacji stratygraficznej. Płci obu osób nie udało się określić, osobnik z grobu 12 zmarł w wieku *iuvenis*/*adultus*, natomiast wieku drugiej osoby nie określono.

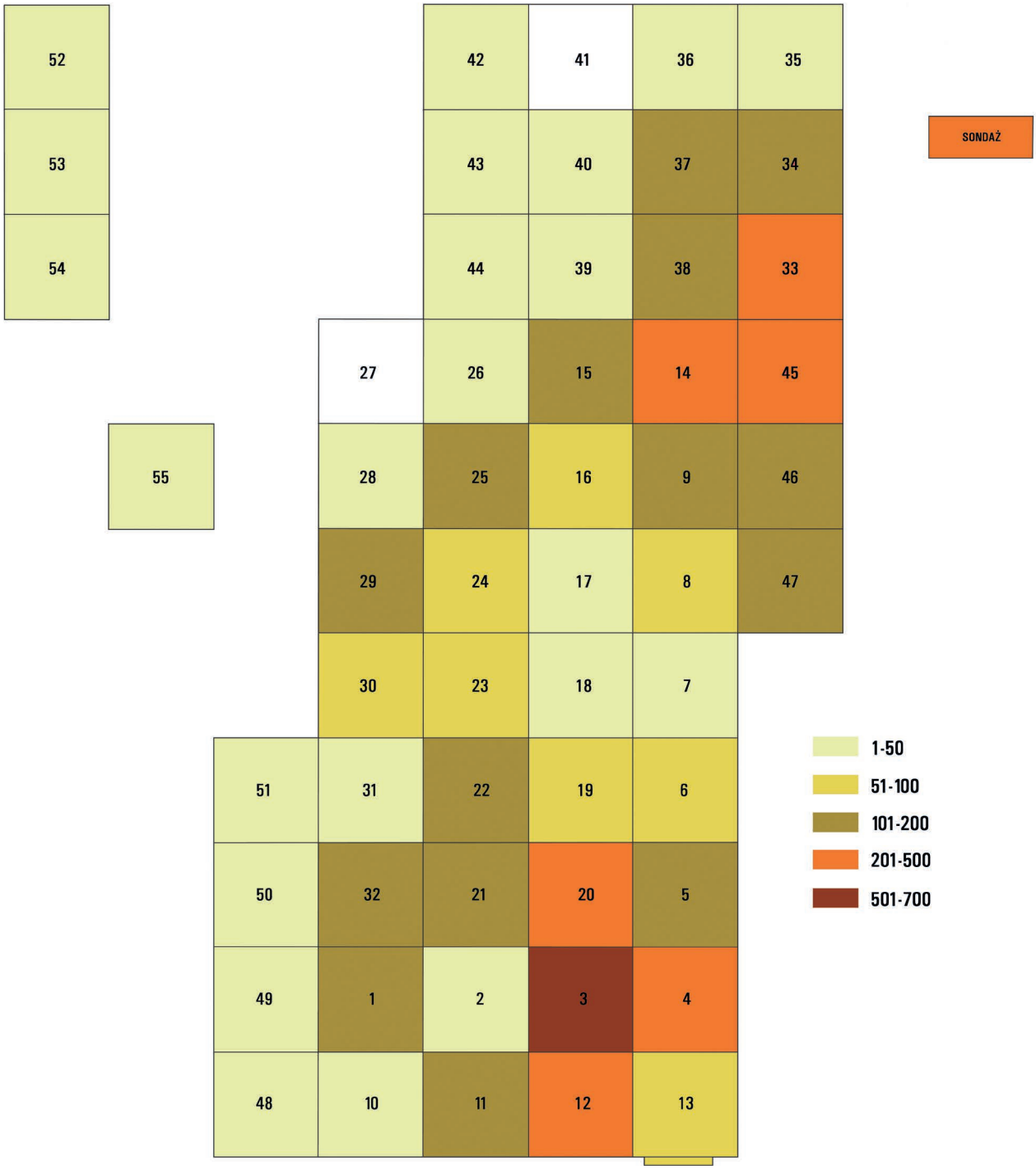
Groby 32 i 35 w rzucie zadokumentowano jako stykające się jamy, w profilu zobrazowano jako nienaruszające się obiekty. W pierwszym płci i wieku zmarłej osoby nie ustalono, w drugim pochowane było prawdopodobnie dziecko.

Grób 40 od strony południowej miałby zostać naruszony przez obiekt 39 – tak ta sytuacja została przedstawiona w rzucie. Nie poprowadzono wspólnej linii cięcia, więc kwestia ta musi pozostać nierozstrzygnięta. Kości z grobu 39 zostały ocenione jako należące do osoby dorosłej (płeć nieokreślona), a z grobu 40 – *adultus*/*maturus* (płeć nieokreślona).

Osobnego komentarza wymaga sytuacja obiektów 55 i 54. Ustryna (55) w północno-zachodnim narożniku została naruszona przez grób jamowy (54), o niewielkiej miąższości, tj. 12 cm, w którym znajdowały się szczątki osoby dorosłej.

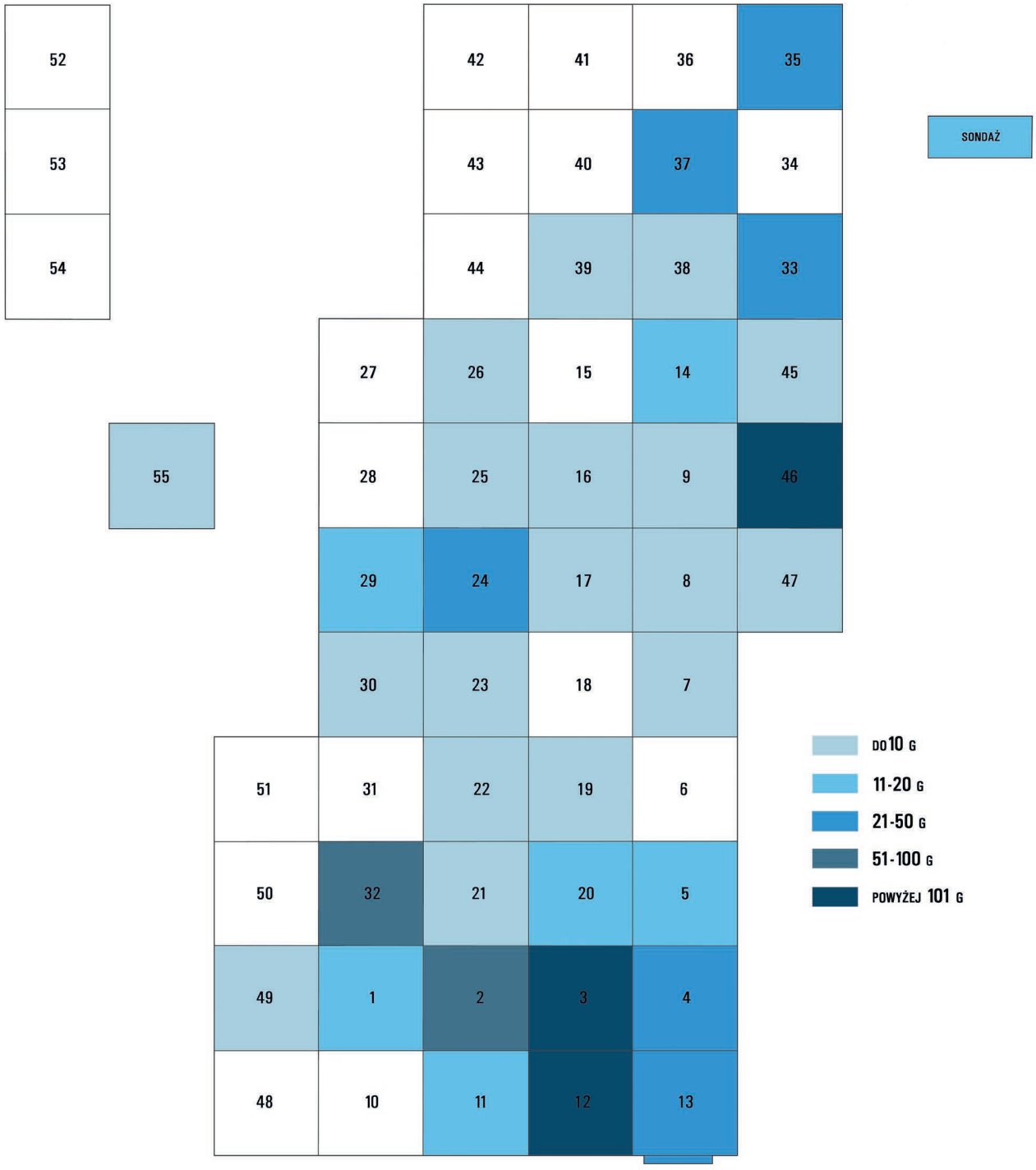
Wyraźnie wyodrębniające się skupiska grobów, północne i południowe, są przejawem rozwoju chrono-

[573] T. Dąbrowska 2007, 253.

Ryc. 26. Raczkowice, stan. 3. Dyspersja ułamków naczyń glinianych w obrębie badanych odcinków w ujęciu liczbowym. Oprac. graficzne: K. Skóra

logiczno-przestrzennego oraz użytkowania kwater, prawdopodobnie przez różne grupy społeczne. Do pomyślenia jest ewentualność, że grzebanie zmarłych na południe od skupiska północnego zainicjowano z powodu, nie będącego wypadkową przyczyn o charakterze naturalnym. Nie wydaje się bowiem, by istniała między nimi – na zboczu wyniesienia – przeszkoda, np. w postaci cieku wodnego, wydmy. Możliwe jest, że mamy do czynienia z nową grupą krewniaczą, która postanowiła zająć nową, osobną przestrzeń.

Ryc. 27. Raczkowice, stan. 3. Analiza rozprzestrzenienia ludzkich szczątków kostnych w ujęciu wagowym znalezionych poza obiektami grobowymi. Oprac. graficzne: K. Skóra

Skupisko południowe jest pod względem reguł pogrzebowych różne od północnej części nekropolii. Tę odrębność tylko częściowo potwierdziły badania izotopów strontu. Szczątki osób ze skupiska południowego (BB02, BB03, BB11) cechują się najniższymi wartościami $^{87}Sr/^{86}Sr$ w grupie poddanej analizie, jednakże wskazującymi na lokalne pochodzenie tych osób (groby 22, 51 i 56)[574]. Przy tym jednak sugeruje się ich pochodzenie

[574] Por. rozdział VI.2, tab. 1.

z obszaru na zachód od Wierciczki. Również prawdopodobnie miejscowej proweniencji były niektóre osoby pochowane w skupisku północnym – jednak ich wartości $^{87}Sr/^{86}Sr$ wskazują na tereny na wschód od Wierciczki. W tym skupisku wyróżniono również szczątki osoby „obcej". Jest to kobieta, zmarła w wieku *adultus*, której grób znajduje się w południowym skraju skupiska północnego (osobnik BB012, grób 87). Pochówek pochodzi z fazy inicjalnej cmentarzyska, tj. z B_2 (Ryc. 28). Nie zawiera innych niż naczynia elementów inwentarza pozwalających doprecyzować metrykę pochówku. W świetle przeprowadzonych analiz ostatnie lata życia osoba ta spędziła poza okolicami Raczkowic. Wysoce prawdopodobne jest jej przybycie z kierunku północnego, tj. z jakiegoś obszaru Niżu Polskiego lub Dolnego Śląska[575].

Nie jest jasne, czy część północna w momencie organizowania pierwszych pochówków w strefie południowej wciąż była użytkowana do celów sepukralnych. Nie dysponujemy materiałem wystarczająco czułym chronologicznie, by stwierdzić taką przerwę w funkcjonowaniu nekropolii. W skupisku północnym znajduje się dziewięć grobów datowanych na młodszy okres wpływów rzymskich (32, 70–73, 77, 80, 83, 85), przy tym dokładniejsza ocena chronologiczna możliwa była dla czterech z nich: C_1, ewentualnie C_{1a} (groby 71––73, 80, 83). Skupisko południowe zawierające w większości materiały z młodszego okresu wpływów rzymskich zawiera także przedmioty, które w użyciu były w późnym okresie wpływów rzymskich i w początku okresu wędrówek ludów. Są to okucie końca pasa z odcinka 12 (ZL/9) i kolec sprzączki grupy H z odcinka 3 (ZL/8).

W wypadku leżącego w pobliskim nadliswarciańskim skupisku osadniczym cmentarzyska w Mokrej, wyróżniające się dwie strefy (z fazy C_1 i C_2–D) oddziela pas ziemi bez obiektów archeologicznych, co tłumaczone było istnieniem naturalnej granicy między nimi, w postaci formy terenu czy cieku wodnego. Różnice chronologiczne pozwalają też przypuszczać, że przyczyną nie była bariera naturalna, a porzucenie nekropolii pod koniec podfazy C_{1b}, a do grzebania zmarłych powrócono w fazie C_2, ale już w innej części obszaru[576].

Na nekropoliach z okresu wpływów rzymskich środkowoeuropejskiego *Barbaricum* oprócz lokalizowania obok siebie pochówków w następstwie kolejno umierających członków społeczności możliwa była organizacja przestrzeni według wieku (np. kwatery dziecięce), profesji (np. wojownicy), statusu społecznego czy według pokrewieństwa[577]. Uchwycenie reguł kierujących wspólnotą zarządzającą przestrzenią grzebalną nie jest proste, jeśli do dyspozycji mamy jedynie dane *stricte* archeologiczne. Wszystkie teoretyczne rozważania mogły być zastąpione ustaleniami opartymi na badaniach aDNA, pozwalającymi ocenić pokrewieństwo pochowanych. W wypadku kultury przeworskiej ciałopalny obrządek pogrzebowy takie badania wyklucza. Bez tego narzędzia, dyskusji o aranżacji przestrzeni nekropolii nie sposób rozwinąć. Uwaga ta odnosi się także do badań nad pochówkami podwójnymi i zbiorowymi[578].

Należy również zauważyć, że do momentu zweryfikowania metodami wykopaliskowymi założenia o kontynuacji cmentarzyska w kierunku wschodnim lub północno-wschodnim rozważania dotyczące wielkości nekropolii i reguł organizacji jej przestrzeni mają charakter wstępny. Odnoszą się tylko do uchwyconych dwóch skupisk grobów. Zakładając, że wyniki badań potwierdzą to założenie, wówczas w kierunku wschodnim lub północno-wschodnim można się spodziewać materiałów z młodszego okresu wpływów rzymskich lub młodszych. Jest to hipoteza, której podstawą są dotychczasowe ustalenia dotyczące planigrafii cmentarzysk kultury przeworskiej[579].

Z obserwacji T. Dąbrowskiej, opartych na analizach wielkości i chronologii cmentarzysk kultury przeworskiej wynika, że były one miejscem pochówku zmarłych z paru wielopokoleniowych rodzin, co dla całego okresu trwania cmentarza oznacza grzebanie zmarłych przez kilka do kilkunastu pokoleń[580]. Warunkiem formułowania wiążących wniosków jest jednak rozpoznanie nekropolii w całości. Tego kryterium stanowisko w Raczkowicach nie spełnia.

III.13. Obrządek pogrzebowy

III.13.1. Stan zachowania i wielkość cmentarzyska

Stan zachowania cmentarzyska jest w wielu aspektach niezadawalający. Trudno ocenić, jak duża część pochówków znajdujących się pierwotnie w obrębie

[575] Por. rozdział VI.2.

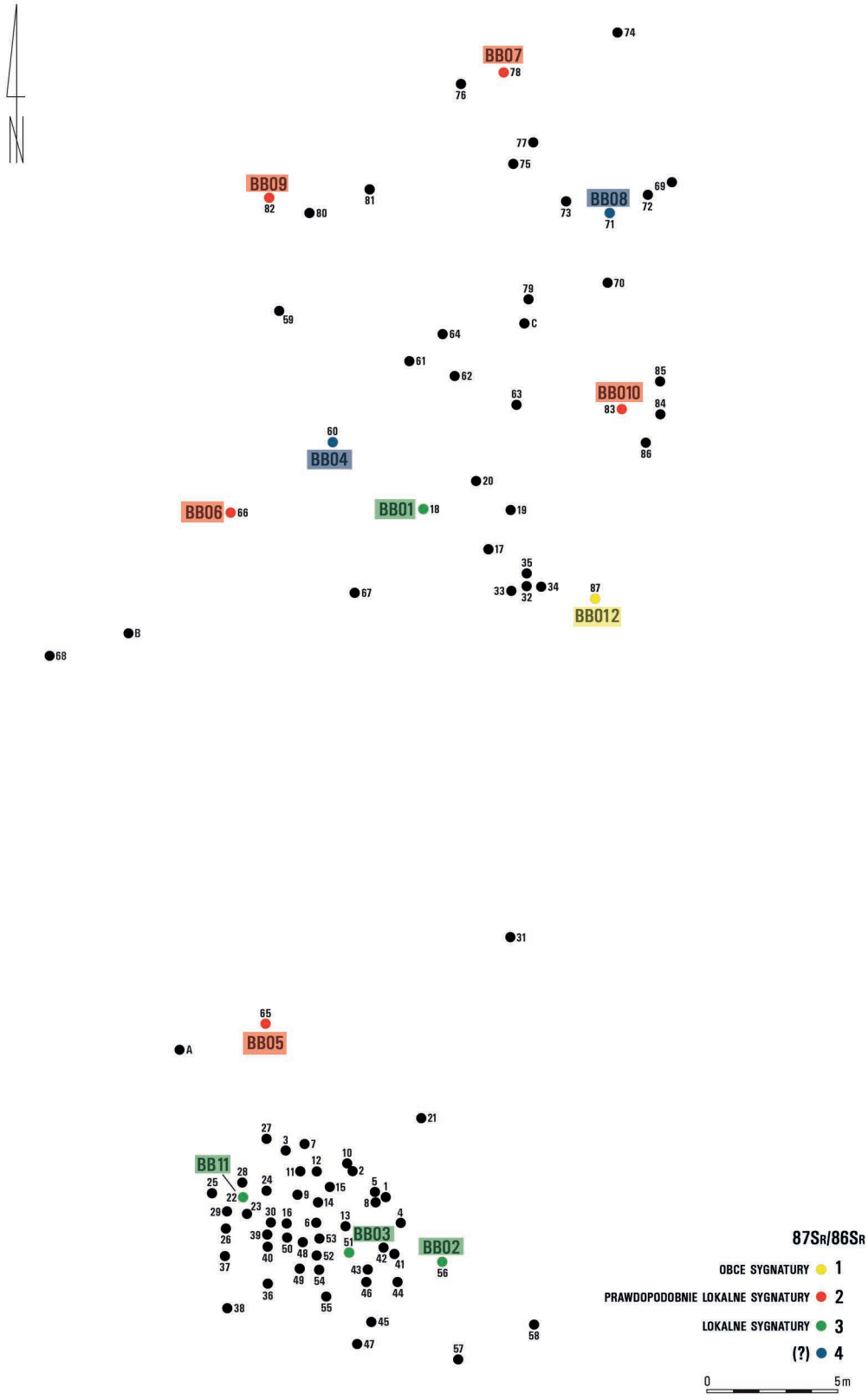
[576] J. Zagórska-Telega 2019, 195.

[577] Por. np. K. Skóra 2020, 266.

[578] Ocena pokrewieństwa osób pochowanych w grobach podwójnych prowadzona np. dla populacji wczesnośredniowiecznej z ziem polskich dowodzi, że we wspólnym grobie chowano osoby ze sobą niespokrewnione w linii matczynej (K. Doan *et alii* 2019, 460).

[579] Por. T. Dąbrowska 2014.

[580] T. Dąbrowska 2007, 252.

Ryc. 28. Raczkowice, stan. 3. Obiekty ujęte w badaniu izotopów $^{87}Sr/^{86}Sr$. Oprac. graficzne: K. Skóra

stanowiska została zniszczona w czasie prac rolno-gospodarczych. Obiekty z reguły rejestrowano na głębokości 20–30 cm od powierzchni gruntu, zatem bezpośrednio lub kilka centymetrów pod humusem. Nie są to warunki sprzyjające zachowaniu pochówków w stanie nienaruszonym, co widoczne jest na przykładzie niektórych popielnic, z których niekiedy pozostały *in situ* tylko dolne ich partie. Podobny stopień naruszenia widoczny jest w grobach jamowych, z których do czasu zadokumentowania podczas prac archeologicznych pozostała kilkucentymetrowa warstwa spągowa, z nielicznymi przepalonymi szczątkami kostnymi i pojedynczymi ułamkami naczyń.

W Raczkowicach zarejestrowano łącznie 90 obiektów sepulkralnych. W większości są to groby ciałopalne jamowe. Zdecydowaną mniejszość tworzą pochówki w popielnicach ceramicznych. Jest też pewna liczba grobów, które można z pewnym prawdopodobieństwem uznać za groby w pojemnikach organicznych. Trzy obiekty pod względem funkcji zaklasyfikowano jako ustryny. Pozostałe to skupiska szczątków kostnych oraz rozdrobnionych i przepalonych przedmiotów w warstwie ciałopalenia.

W obrębie eksplorowanych odcinków natrafiano także na skupiska ułamków naczyń lub przepalonych kości ludzkich, które mogą być bezpośrednią pozostałością zniszczonych pochówków. W odcinku 2 na głębokości 20–30 cm znaleziono fragmenty naczyń i 70 ułamków silnie przepalonych szczątków kostnych (łącznie 33 g) w śladzie po korzeniu drzewa. Skupisko kości[581], ceramiki i węgli drzewnych zadokumentowano także w odcinku 7 (głęb. 30–40 cm) oraz w odcinku 14. W tym ostatnim wypadku kości i ułamki naczyń leżały w płytkiej jamie o miąższości 15 cm i średnicy ok. 40 cm. Jest zatem wysoce prawdopodobne, że jest to spągowa warstwa grobu. Ułamki kostne (o masie 3,4 g), w tym jeden fragment czaszki, należały do dziecka. W związku z powyższym skupisko to wyodrębniono jako kolejny grób, określając go jako „C".

Trzy małe skupiska przepalonych kości, w jednym wypadku z węglami drzewnymi znajdowały się także w odcinku 4[582]. Z poziomu 20–40 cm pochodzi 25 g szczątków, które na podstawie ekspertyzy antropologicznej oceniono jako należące do dziecka (*infans* II). Natomiast podczas eksploracji odcinka 9 odnotowano dwa niewielkie skupiska fragmentów naczyń.

W pozostałych wypadkach są to pojedyncze fragmenty ceramiki i pojedyncze kości, które jako materiały z warstwy badanego odcinka łączono w ramach jednego numeru inwentarza. Przepalone kości i ułamki naczyń wydobywano także ze współczesnych wkopów niszczących stanowisko, co miało miejsce w obrębie m.in. odcinka 21: kilkanaście fragmentów, w tym należące do osobnika dorosłego, z różnych poziomów odcinka (głęb. 0–30 cm), i odcinka 32: ponad 90 fragmentów ułamków kości osobników młodocianych (głęb. 0–40 cm).

Rejestrowano także skupiska węgli drzewnych, które mogą pochodzić z czasu użytkowania nekropolii. Jednak o ich chronologii i ocenie gatunkowej nie wiemy nic, ponieważ nie pobrano próbek pozwalających na wyjaśnienie tych podstawowych kwestii (np. odc. 32 na głęb. 50 cm; odc. 46 na głęb. 20–30 cm). Zdaje się, że niektóre z nich można klasyfikować jako pozostałości po systemach korzeniowych drzew i krzewów. W taki sposób były też określane w dokumentacji polowej (np. odc. 1 – głęb. 30–40 cm). W niektórych jednak znajdowano przedmioty, mogące stanowić pierwotną zawartość wyposażenia grobowego (przęślik z odc. 7, warstwa 30–40 cm).

Przedmioty metalowe, w tym części stroju, stopy szklane czy ułamki grzebieni były znajdowane w dużym rozproszeniu między grobami, ale też w obrębie odcinków, gdzie pochówków nie stwierdzono. Ocena, czy są one pozostałością obiektów sepulkralnych, czy porzucono je tu w innych okolicznościach, nie jest możliwa do przeprowadzenia. Aczkolwiek ta pierwsza ewentualność wydaje się bardziej prawdopodobna.

III.13.2. Formy i charakterystyka obiektów

III.13.2.1. Zasady klasyfikacji obiektów

Obiekty zarejestrowane w Raczkowicach w latach 1976–1984 zostały poddane ponownej ocenie, uwzględniającej stan badań i nowe ustalenia dotyczące zwyczajów pogrzebowych kultury przeworskiej (Tab. 3). Dotyczy to kilku aspektów obrzędowości funeralnej niezdefiniowanych wówczas właściwie (m.in. miejsca kremacji zwłok).

W Raczkowicach nie prowadzono w terenie na bieżąco rozróżnienia odmian grobów na: zawierające resztki stosu pogrzebowego bądź niezawierające resztek stosu. W związku z tym nie zawsze taki podział był też możliwy, zważywszy na fakt, iż posługiwano się głównie dziennikiem badań i rysunkami polowymi. Zsypania do jamy grobowej kości ludzkich z częścią stosu pogrzebowego dowodzą węgle drzewne, które zaznaczano na planach obiektów; niekiedy ich ilość jest zupełnie

[581] Do inwentarza zabytków włączony został tylko jeden fragment silnie przepalonej kości długiej. Stan inwentarza nie zawsze konweniuje z dokumentacją polową. W wypadku przepalonych szczątków kostnych można założyć, że poprzestawano na ich rejestracji – nie zawsze nadawały się do zebrania.

[582] Kości z poziomu 0–20 cm nie odnaleziono w zbiorach muzealnych (nr kat. MR/A/133/77).

Tab. 3. Raczkowice, stan. 3. Zróżnicowanie form obiektów na cmentarzysku

	Nr obiektu	N	Bez resztek stosu pogrzebowego	N	Z resztkami stosu pogrzebowego	N
Groby popielnicowe	A, C, 17, 18, 19, 60, 62, 65, 66, 67, 68, 71, 78, 80, 82, 83, 86	17	A (?), C (?), 17, 65 (?), 68 (?), 71, 80, 82, 83, 86	10	18, 19, 60, 62, 66, 67, 78	7
Groby jamowe	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 56, 58, 59, 61, 63, 64, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 81, 84, 85, 87	62	1, 3, 4, 15, 20, 22, 23, 26, 34, 35, 41, 42, 63, 64 (?), 69, 70, 72, 74, 77, 84, 85, 87	22	2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 21, 24, 25, 27 (?), 28, 29 (?), 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 56 (?), 58, 59, 61, 73, 75, 76, 79, 81	40
Nieokreślony	B	1	–	–	–	–
Warstwa ciałopalenia	Skupisko: 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54	7	–	–	–	–
Ustryny	45, 55, 57 (?)	3	–	–	–	–

symboliczna, tj. kilka węgielków. O praktyce dodawania do jamy części stosu mogłoby świadczyć zabarwienie wypełniska – kolor czarny, czarno-brunatny, co jednak niewyrażone *expressis verbis* w opisie obiektu w dokumentacji polowej, ma walor rekonstrukcji, bez możliwości obiektywizacji.

Podczas badań na stanowisku 3 pobrano nieliczne próbki węgli drzewnych, które pozwoliłyby na archeobotaniczną ocenę gatunkową drzew, wybieranych do wzniesienia stosów kremacyjnych. Wyniki tej ekspertyzy prezentuje rozdział VI.4. Analiza ceramiki naczyniowej pochodzącej z pochówków pozwoliła kilkukrotnie na zmianę klasyfikacji obiektu z ciałopalnego popielnicowego w ciałopalny jamowy lub odwrotnie, w stosunku do dokumentacji terenowej. Możliwe stało się też wydzielenie w analizowanym materiale miejsc kremacji.

III.13.2.2. Groby

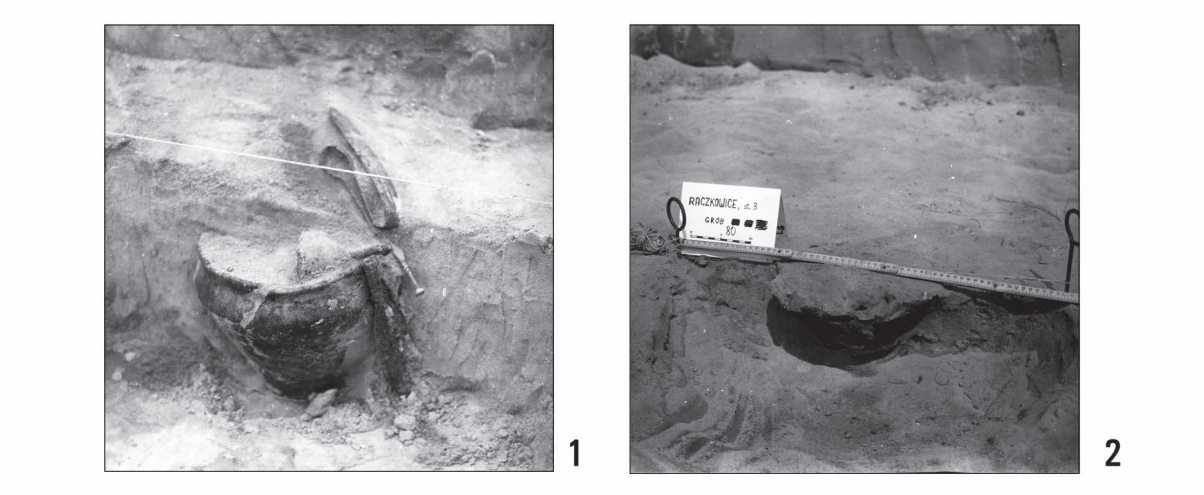
W Raczkowicach odkryto 17 grobów z popielnicami (Ryc. 29, 30) w formie naczyń glinianych, zarówno z resztkami stosu zsypanego do jamy grobowej, jak również bez pozostałości stosu. W kilku wypadkach nie było możliwe ocenienie tego jednoznacznie. Istnieje także prawdopodobieństwo, że w użyciu były popielnice organiczne – ten aspekt zostanie omówiony osobno.

Groby, w których do depozycji szczątków kostnych użyto naczyń ceramicznych grupują się w północnej strefie nekropolii (Ryc. 25). Tylko dwie popielnice: A i 65 odkryto poza tą strefą – w bezpośrednim sąsiedztwie skupiska określonego jako południowe. Pod względem chronologicznym większość grobów popielnicowych wiąże się z fazą B_2 (17, 19, 62, 65, 66, 67, 68, 82, 86) czy dokładniej z podfazą B_{2b} (18, 60, 78). Elementy inwentarza wskazujące na późniejsze złożenie popielnic znajdowały się w grobach 80 i 83 (C_1) oraz 71 (C_1). Zniszczony pochówek, oznaczony jako C nie zawierał przedmiotów o walorze datującym. Kilka obiektów jest uszkodzonych w znacznym stopniu – zachowały się w nich dolne części urn (65, 71, 80, 82) lub – dużych fragmentów naczyń (62 i 68).

Na podstawie antropologicznego oznaczenia płci i wieku można było stwierdzić, że większość ocen płci dotyczy mężczyzn (19, 60, 66, 68, 78, 86). Wyróżniono tylko jeden pochówek kobiety (65), zmarłej w wieku *adultus* (?). Na szczątki dziecięce wskazano dwukrotnie (82 i C). Mężczyźni z omawianej grupy to osobnicy dorośli (19, 68, 78) lub dokładniej – w wieku *adultus/maturus* (66) i *maturus* (60, 86). W omawianej grupie grobów płci nie oznaczono kilkukrotnie (A, 17, 18, 62, 67, 71, 80, 83), jednak możliwe było ocenienie wieku (osoby w wieku dorosłym – 67, 71, 80, *adultus–maturus* – 18, 83 i *senilis* – 62). W Raczkowicach wszystkie popielnice miały centralną lokalizację w jamie[583].

Na cmentarzysku w Raczkowicach wśród pochówków w naczyniach ceramicznych przeważają te, które mają jamy średniej wielkości, od 40 do 100 cm: 18, 19, 60, 66, 71, 78, 80, 86. Jako duże można zaklasyfikować dwa obiekty 62 i 82, odpowiednio o jamach długości

[583] W Oblinie zarysowała się zależność między stroną złożenia urny w grobie a płcią – w grobach kobiet naczynia ustawiono po wschodniej stronie jamy, w grobach mężczyzn – po zachodniej (K. Czarnecka 2007).

Ryc. 29. Raczkowice, stan. 3. Groby ciałopalne popielnicowe: 1 – grób 78; 2 – grób 80.
Fot. Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

100 i 106 cm. Cztery popielnice umieszczono w małych jamach, o średnicy nieprzekraczającej 40 cm[584].

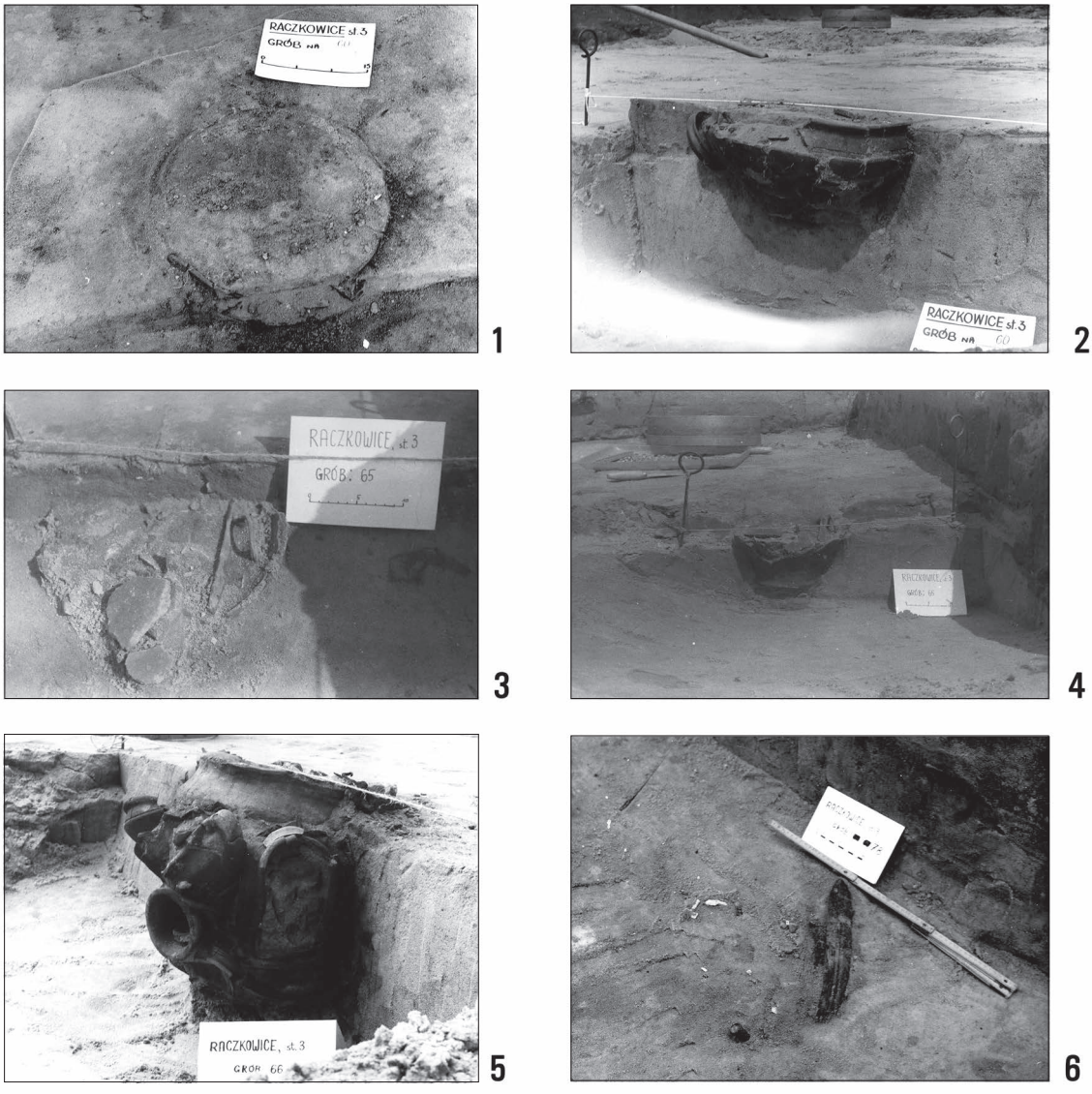
Popielnice bez wyjątku zajmują centralną pozycję w jamach grobowych, również w tych, w których naczynie jest odwrócone do góry dnem (62). Jest to czynność uznawana za przejaw zabiegów apotropaicznych stosowanych w okresie wpływów rzymskich w stosunku do osób zmarłych śmiercią przedwczesną, a więc niekiedy porównywana do praktyki składania zmarłego w grobie inhumacyjnym twarzą do ziemi. W stosunku do odkryć z terenu kultury przeworskiej sugeruje się, iż zwyczaj ten był praktykowany w wypadku młodych kobiet i dzieci[585].

W Raczkowicach nie zaobserwowano zwyczaju ustawiania popielnic na kamieniach lub nakrywania ich nimi. Zdarzyło się natomiast jednokrotnie zastosowanie pokrywy ceramicznej (18). Do tego celu zostało użyte wtórnie przepalone, płaskie dno naczynia, z widocznymi nieregularnymi odciskami palcowymi (18/14). Praktyka przesłaniania otworu popielnicy innym naczyniem, której początek odnoszony jest w kulturze przeworskiej do raczej późniejszych faz młodszego okresu przedrzymskiego, upowszechnia się szerzej w kulturze przeworskiej w fazie B_1[586]. Akceptowane jest przejęcie tej idei z kultury pomorskiej, jastorfskiej bądź oksywskiej – w zależności od regionu występowania[587]. W Raczkowicach ten zwyczaj odnotowano w grobie datowanym na podfazę B_{2b}. Z kolei w obiekcie 18 na popielnicy ułożone były fragmenty naczyń, co jest też spotykane na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej, np. w Oblinie stwierdzono ją w kilkudziesięciu grobach z młodszego okresu przedrzymskich i z okresu wpływów rzymskich. Zdaniem K. Czarneckiej zabieg ten miał charakter magiczny lub kultowy, którego celem byłoby zabezpieczenie bądź „odseparowanie" popielnicy[588].

W kilku grobach, jak wynikałoby z notatek terenowych, sporządzonych przez B. Błaszczyk, ujawniono anatomiczną kolejność depozycji szczątków kostnych w naczyniu ceramicznym. Nie dysponujemy potwierdzającą tę regułę dokumentacją fotograficzną czy szczątkami kostnymi posegregowanymi w warstwy podczas eksploracji wnętrza naczynia. Szczątki kostne z kolejnych grobów zbierano w terenie łącznie do papierowych toreb. Według dziennika badań kości zmarłych miały być złożone w porządku anatomicznym w obiektach 18 i 65. Domyślamy się jednak, że chodzi o pozostałości czaszki, które rejestrowano w górnej partii naczynia, co dało asumpt do bardziej ogólnego wniosku dotyczącego przestrzegania kolejności w depozycji elementów szkieletu postkranialnego. Kwestia anatomicznego układu kości była wielokrotnie poruszana w odniesieniu do materiałów kultury przeworskiej, jednak nieczęsto towarzyszyła temu antropologiczna refleksja. Rzadko prowadzona była rejestracja pozwalająca uchwycić skrupulatnie sposób zbierania pozostałości ze stosu kremacyjnego[589].

W wypadku grobów datowanych na wczesny okres wpływów rzymskich popielnicami były wazy grupy (17/3, 18/13, 60/14, 82/5, 86/9 oraz prawdopodobnie

[584] Kryterium wielkości przyjęto za wytycznymi w pracy J. Zagórskiej-Telegi 2019.
[585] T. Liana 1968; K. Czarnecka 1990; J. Zagórska-Telega 2019, 152.
[586] Ostatnio M. Woźniak 2023, 172.
[587] T. Dąbrowska 1970, 280; 1988, 182; A. Niewęgłowski 1981, 31.
[588] K. Czarnecka 2007, 108.
[589] Por. np. M. Dzierlińska 2021, 151–152.

Ryc. 30. Raczkowice, stan. 3. Groby ciałopalne: grób 60 (1–2); grób 65 (3–4); grób 66 (5); grób 78 (6).
Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku

67/1 i 68/2). Są to ponadto zazwyczaj formy zdobione, a ich walor wizualny podnosi czerniona, wygładzona, czasem błyszcząca powierzchnia. Dekoracja ogranicza się jednak do poziomych i pionowych bruzd oraz linii rytych niejednokrotnie w połączeniu z odciskanymi dołeczkami. Tak uboga ornamentyka tej grupy naczyń stanowi wyraźną różnicę w stosunku do egzemplarzy pochodzących z innych cmentarzysk kultury przeworskiej, a zwłaszcza jej wschodniej strefy. Na tym obszarze od fazy B_2, zwłaszcza od podfazy B_{2b}, popielnice są znacznie częściej zdobione, w tym rozbudowanymi, niejednokrotnie segmentowymi wzorami[590]. Różniące się od omówionych waz sposobem wykończenia powierzchni garnki grupy V, lub zaliczone ze względu na stopień zachowania do grupy III lub V, były wykorzystywane jako popielnice na analizowanym cmentarzysku rzadziej (19/2, 66/15, 78/6; grupa III lub V – 62/1 oraz prawdopodobnie 65/19). Są to formy o powierzchniach szorstkich, gruzełkowatych, a nawet chropowaconych, które często znajdują zastosowanie na osadach tworząc tzw. nurt kuchenny garncarstwa kultury przeworskiej[591]. W Raczkowicach żaden egzemplarz pochodzący z grobu z wczesnego okresu wpływów rzymskich nie był zdobiony.

Tendencja do wykorzystywania tych garnków jako popielnic utrzymuje się na cmentarzysku w Raczkowicach do początków młodszego okresu rzymskiego.

[590] Por. np. J. Andrzejowski 2001; 2020.

[591] Por. A. Lasota-Kuś 2023, 247.

Odkryto je bowiem w grobach 71 i 83, których chronologia odnoszona jest do fazy C. W odróżnieniu do starszych egzemplarzy, pojawia się na nich ornament w postaci linii rytych (71/5) oraz rytej kratki z dookolnym pasmem odcisków palcowych (83/6).

Zakłada się, że społeczność kultury przeworskiej popielnice poddawała podobnie jak inne przedmioty rytualnemu niszczeniu[592]. Ten aspekt jednak trudno ocenić w sytuacji naruszenia grobów i uszkodzenia ich partii stropowych.

We wszystkich grobach popielnicowych mamy do czynienia ze szczątkami jednej osoby. Głównym miejscem depozycji przepalonych szczątków kostnych były naczynia, ale trafiały one także do jamy, niekiedy z pozostałościami stosu kremacyjnego (60, 78, 83, 86). W grobie 60 szczątki zarejestrowano w partii stropowej jamy. Z kolei w grobach 19 i 34 przepalone kości znajdowały się również pod urną[593] lub w jamie i pod naczyniem (grób 71)[594]. Kości ludzkie rejestrowano także nad naczyniem, co może stanowić świadectwo zsypywania pozostałości ciałopalenia do jamy po umieszczeniu w niej urny (78). Natomiast w grobie 86 szczątki kostne znajdowały się w jamie, wokół naczynia, na którym położone było na boku uszkodzone umbo, w którym złożono też pewną ilość przepalonych kości oraz sprzączkę. Na umbie znajdował się duży fragment miseczki wykonanej na kole. Pod nim w naczyniu na warstwie przepalonych kości odnotowano nóż i krzesiwo.

Zakres wagowy kości umieszczonych w naczyniach jest bardzo zróżnicowany: od kilku (grób 71 z fazy C) do prawie 3000 g (grób 78, podfaza B_{2b}). Przy tym w obiekcie 60 było to 1325 g skremowanych kości, w grobie 78 – 2850 g, w grobie 83 – 1030 g, a w obiekcie 86 – 1230 g. W popielnicy i pod nią w grobie 19 znajdowało się 180,4 g, zaś w wypadku grobu 71 tylko 8 g.

Węgle drzewne rejestrowano w różnych częściach jamy grobowej, także bezpośrednio pod popielnicą (18).

Analiza pozycji elementów wyposażenia w stosunku do naczynia pełniącego rolę urny (Tab. 4) prowadzi do wniosku, że zdecydowana większość przedmiotów trafiała do ich wnętrza. Dotyczy to rzeczy o odpowiednim rozmiarze: niezbyt dużych, celowo złożonych i bardzo drobnych, które mogły dostać się niezauważone w trakcie zbierania ułamków kostnych ze stosu kremacyjnego. Na podstawie odkryć tekstyliów w popielnicach można założyć, że pozostałości kostne zbierano wpierw do woreczków lub chust lnianych lub wełnianych a nie bezpośrednio do popielnicy. Przystawki oraz ułamki przepalonych naczyń innego rodzaju znajdowano w Raczkowicach obok urny lub nad nią. W grobie 18 na popielnicę ustawioną w dość wąskiej jamie wrzucono ułamki kilku potłuczonych naczyń. Urna ponadto była ustawiona na warstwie fragmentów ceramiki i węgli drzewnych. Z kolei w grobie 60 miseczka przylegała bezpośrednio w pozycji ukośnej do ściany popielnicy. Przystawki o różnym stanie zachowania otaczały też urnę z obiektu 66 (Ryc. 30:5).

Dokładniejsze reguły depozycji elementów zbieranych ze stosu do naczynia zadokumentowano w kilku obiektach. W grobie 18 kości czaszki znajdowały się w górnej partii popielnicy, a na nich ułożono okucia skrzyneczki, fragmenty grzebienia kościanego, zapinkę i dwie igły. Poniżej, wśród fragmentów kostnych *położonych w porządku anatomicznym*[595] znajdował się nóż, przęślik gliniany i kolejna zapinka. Taka kolejność może hipotetycznie odzwierciedlać lokalizację przedmiotów na stosie, względem zwłok zmarłej osoby. Według porządku anatomicznego, tj. z kośćmi czaszki na poziomie górnej partii naczynia miały być też złożone szczątki w grobie 65. Pomiędzy nimi znajdowała się mała żelazna zapinka oraz żelazny przedmiot. We wnętrzu popielnicy złożono metalowe elementy skrzyneczki, sprzączkę do pasa, dwie zapinki, paciorki szklane, nity oraz nóż. Kolejna fibula, zniszczona, znajdowała się na dnie urny.

Odnotowano także obiekty, w których pojedyncze elementy stroju: zapinka, sprzączka czy narzędzia (przęślik, nożyk sierpikowaty) znajdowały się obok urny lub w warstwie nad nią. Sprzączkę z grobu 86 odkryto w umbie, wypełnionym fragmentami przepalonych kości. Ten element tarczy był złożony na naczyniu. Odnotowano także złożenie szczytu tarczy w naczyniu, przynajmniej częściowo. Przyjmuje się, że ten element tarczy na nekropoliach kultury przeworskiej raczej składano obok popielnicy, rzadziej nakrywano nim naczynie[596].

W porównaniu z innymi kategoriami przedmiotów nie tylko umba, ale też inne militaria częściej niż w naczyniu rejestrowano obok urny lub na niej. Z jednej strony można przypuszczać, że kierowano się głównie względami praktycznymi: celem było pomieszczenie rzeczy w popielnicy, z drugiej – nie można odrzucać całkowicie powodów o genezie obrzędowej. Elementy uzbrojenia podlegały rytualnej destrukcji. Miecz, zgięty kilkukrotnie, złożono na naczyniu (78). Groty włóczni

[592] Por. np. J. Andrzejowski 1998, 102; M. Kordowska, K. Kowalska 2018, 72.

[593] Szczątki kostne pod popielnicami rejestrowane są w nadliswarciańskim skupisku cmentarzysk, np. w Mokrej, grób 25/XIII (por. J. Zagórska-Telega 2013, 16).

[594] Podobny sposób depozycji zarejestrowano na cmentarzysku w Mokrej, grób 56/VII i w Opatowie, grób 152/IV (J. Zagórska-Telega 2013, 31–32, 290).

[595] Informacja z *Dziennika badań* Bożeny Błaszczyk.

[596] M. Kordowska, K. Kowalska 2018, 73, z przykładami.

znajdowały się w popielnicach lub na nich, ewentualnie wbijano je w ziemię w jamie grobowej, w pobliżu urny (Tab. 4).

Społeczność kultury przeworskiej praktykowała także składanie do ziemi skremowanych szczątków w popielnicach z surowców organicznych[597]. Można przypuszczać, że w użyciu były woreczki tekstylne, skórzane, wełniane czy drewniane skrzyneczki. Polowe materiały rysunkowe oraz brak udokumentowania fotograficznego nie pozwalają na wydzielenie tej formy pochówku w Raczkowicach z grupy grobów ciałopalnych jamowych w sposób pewny. Zdarza się, że sposób zilustrowania w dokumentacji polowej liczby kości w jamie nie odpowiada uzyskanej objętości szczątków kostnych. To utrudnia ocenę analizowanego aspektu obrządku pogrzebowego na podstawie archiwaliów.

Z pewnym prawdopodobieństwem na podstawie zwartego układu szczątków kostnych, kryterium kształtu i rozmiaru jamy grobowej można wskazać kilka takich obiektów: 24, 28, 33, 36, 38, 43, 73, 74, 87 (?). W grobach tych znajdowały się pozostałości stosu w postaci dużych węgli drzewnych (38), niekiedy także – wyraźnych ich konkrecji w części przydennej i ściankach bocznych jamy (28), co mogłoby wskazywać na użycie pojemnika drewnianego.

Rejestrowano w nich duże fragmenty kości (36, 38). W tej grupie szczególnie zwracają uwagę obiekty, w których kości lub resztki stosu obserwujemy w wypełnisku jamy w postaci osobnej struktury, o własnym kształcie. Przede wszystkim chodzi o zarys przekroju zbliżony do workowatego, który widoczny jest w centrum jamy (28, 43, 73, 74). Pod względem średnicy i wysokości opisywane struktury mogą w pewien sposób odpowiadać gabarytom naczyń ceramicznych: średnica 20 do 30 cm i miąższość do 30 cm.

Część grobów w pojemnikach organicznych nie była wyposażona w żadne przedmioty (33, 36, 38). W innych znajdowały się fragmenty zielonkawego szkła z naczynia (28), ułamki naczynia *terra sigillata* (73, *infans* I) czy elementy uzbrojenia (74, mężczyzna [?], wiek dorosły).

W kilku grobach wieku i płci zmarłych nie można było ocenić. Kości były w większości silnie przepalone a szkielety reprezentowane przez nieliczne fragmenty, dość często bez wartości diagnostycznej. Waga szczątków z grobów w domniemanych popielnicach organicznych zawiera się w przedziale od 5,2 do 98,7 g. Najmniejsza masa kostna, poniżej 10 gramów, została zarejestrowana w pochówkach 38 i 73, zawierających szczątki dzieci. Analiza anatomiczna przepalonych kości mogłaby prowadzić do wniosku, że wybór szczątków ze stosu był przypadkowy, jeśli tak możemy tłumaczyć brak elementów czaszki; nie stwierdzono ich w grobach 24 i 38.

Pod względem liczby na cmentarzysku w Raczkowicach przeważają groby ciałopalne jamowe, które obecne są od fazy inicjalnej po schyłek użytkowania nekropolii.

Frekwencją wyróżnia się grupa obiektów średniej wielkości (od 41 do 100 cm długości lub średnicy). Jam małych, o długości lub średnicy do 40 cm, i większych – powyżej 101 cm – zarejestrowano relatywnie niewiele (Ryc. 31). Nie zarysowały się reguły orientacji względem stron świata dłuższej osi grobu. Obok jam położonych na osi W-E (8, 14, 56, 62, 83, 84) obecne są takie, które zorientowano wzdłuż osi N-S (21, 30, 37, 51, 72) lub NE- SW czy NW-SE (61, 79[598]).

Jamy z reguły były płytkie (Ryc. 31), co częściowo jest może wypadkową stanu ich zachowania. Jest to przedział rzędu od ok. 10 do 30 cm. Do rzadkości należą obiekty głębsze – o miąższości powyżej 30 cm.

Przepalone szczątki ludzkie składano w jamach o zarysie w rzucie kolistym, owalnym lub do tych kształtów zbliżonym, mniej lub bardziej regularnym. Obiekty w profilu miały najczęściej formę nieckowatą, trójkątną, workowatą lub zbliżoną do powyższych.

Większa część jam zawierała pozostałości stosu kremacyjnego (40 grobów). Wskazanie, czy mamy do czynienia z przejawem praktyki łącznego umieszczania szczątków kostnych z węglami drzewnymi nie zawsze było oczywiste. Kwestię tę w odniesieniu do stanu dokumentacji polowej i zniszczeniu niektórych obiektów zasygnalizowano już wcześniej. Grobów tzw. czystych odnotowano połowę mniej (22 obiekty), jednak i w tym wypadku pojawiły się podobne wątpliwości.

Układ szczątków kostnych w jamach grobowych zwykle jest rozproszony, niekiedy z tendencją do koncentracji w centrum obiektu i w części stropowej. To może oznaczać, że prawdopodobnie dno jam wykładano organiką (np. tkaniny, skóry, futra, rośliny zielne), a dopiero na nie składano szczątki zebrane ze stosu kremacyjnego. Ten aspekt obrzędowości kultury przeworskiej jest wciąż mało poznany. Wnętrze jam grobowych charakteryzowane jest zwykle na podstawie obserwacji makro-, a nie mikroszczątków. W Raczkowicach w grobach jamowych nie stwierdzono przeżarzenia dna lub ścianek bocznych jam, które świadczyłyby o wsypywaniu pozostałości nieprzestygłych.

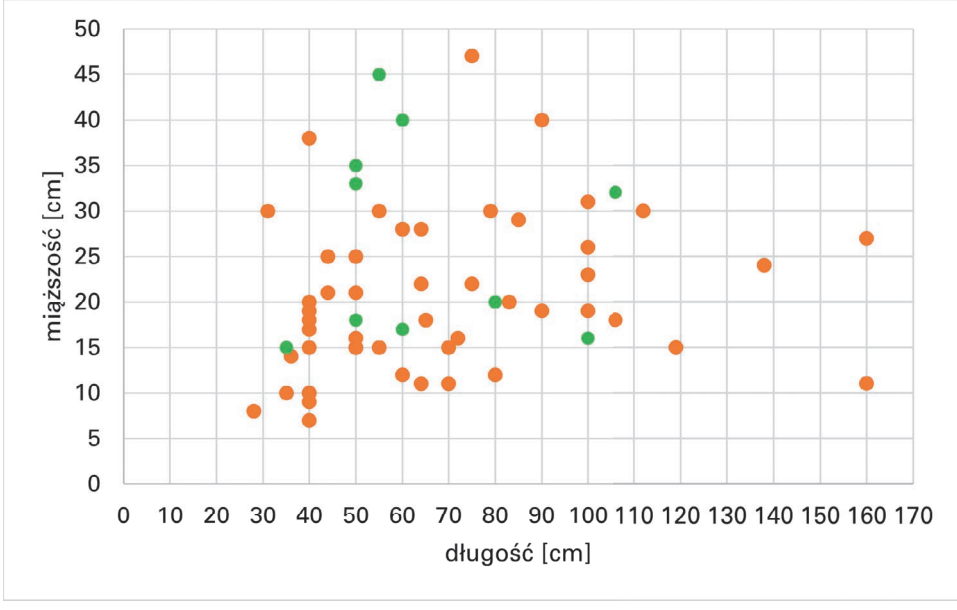
Groby ocenione jako zawierające pozostałości węgli drzewnych, dla których możliwe było przeprowadzenie analizy antrakologicznej, są reprezentowane nielicznie. W zdecydowanej większości obiektów o zsypaniu do jamy szczątków kostnych nieoddzielonych od resztek

[597] Na ten temat m.in. J. Zagórska-Telega 2019, 58–66.

[598] Np. w Oblinie jamy dłuższą osią były orientowane na linii E-W lub do niej zbliżonej (por. K. Czarnecka 2007, 107).

Tab. 4. Raczkowice, stan. 3. Lokalizacja elementów wyposażenia grobowego

	W popielnicy	Poza popielnicą	Na popielnicy
Miecz	–	–	78
Grot włóczni	A (?), 66 (2 egz.)	78 (*wbity* obok), 86 (2 egz. *wbite* obok popielnicy)	68, 71 (?)
Umbo	66	–	78, 86
Imacz	66	–	–
Inne okucia tarczy	–	66	–
Zapinka	18, 60, 65, 66, 80, 83	83	–
Sprzączka	60, 65, 86	66	86 (w umbie)
Paciorki	65, 82	–	–
Grzebień	18, 78	–	–
Zawieszki i wisiorki	65, 78, 82	–	–
Igła	18, 60, 82, 83	–	–
Przęślik	18, 65	83	60
Szpila haczykowata	60	–	–
Nóż	18, 60, 65, 66, 86	–	–
Szczypczyki	66	–	–
Krzesiwo	66, 86	–	–
Nożyk sierpikowaty	–	66	–
Okucia skrzyneczki lub klucz	60, 18, 65	–	66
Niezidentyfikowane stopione przedmioty ze stopu miedzi i szkła	60, 65, 86	–	60 (?)
Przystawki i fragmenty przepalonych naczyń	–	60, 66, 82, 83, 86	18, 66, 86

Ryc. 31. Raczkowice, stan. 3. Zróżnicowanie wielkości jam grobów ciałopalnych jamowych (pomarańczowy) oraz grobów popielnicowych (zielony)

stosu świadczy jedynie czarne, ciemnobrunatne lub szare zabarwienie wypełniska. Na podstawie dokumentacji rysunkowej można wskazać różne sposoby umiejscowienia części stosu w jamie. Dość często zdarza się rozproszenie węgli w całym obiekcie lub skupienie ich tylko w stropie, ewentualnie jednolicie czarne wypełnisko jamy. Relatywnie rzadko zdarza się koncentracja w wybranej części jamy, np. w części przydennej lub tylko w centrum.

Fragmenty naczyń glinianych rejestrowane są najczęściej w stropie grobu, w jego centrum, rzadziej rozproszone w całej jamie. Dotyczy to także innych elementów wyposażenia grobowego, na ogół drobnych, które składano razem ze szczątkami kostnymi i innymi częściami składowymi stosu. Niekiedy tylko można wnosić o innych regułach depozycji. W grobie 70 strop jamy przykryty był ułamkami naczyń, pod nimi znajdowały się przepalone kości, które ułożono najprawdopodobniej na warstwie pozostałości stosu kremacyjnego.

Pod względem liczby i asortymentu wyposażenie grobów jamowych jest uboższe od inwentarzy grobów popielnicowych co jest znamienne dla obrządku pogrzebowego kultury przeworskiej i jego przemian w czasie[599]. Tendencja do redukcji inwentarzy grobowych synchronizuje ze zmniejszeniem masy ludzkich szczątków kostnych i uwidacznia się zwłaszcza w późniejszych fazach okresu rzymskiego.

Przepalone kości ludzkie w przestrzeni między grobami

Przepalone kości ludzkie w liczbie 1924 fragmentów, o łącznej wadze ok. 878 gramów pochodzą z przestrzeni między grobami (Ryc. 27). Większa część z nich to – bez wątpienia – rozproszona pozostałość zniszczonych grobów ciałopalnych. Szczątki kostne zarejestrowano na różnych głębokościach (od poziomu humusu do głębokości 70 cm od poziomu gruntu) niemal wszystkich eksplorowanych odcinków objętych zasięgiem cmentarzyska. Kości ludzkich nie odkryto w obrębie położonego w centrum odcinka 15 i w części północnej odcinków 18 i 40, co pozwala przypuszczać, że w tych partiach nekropolii nie złożono pochówków.

Przepalone szczątki kostne notowano w obrębie warstw odcinków w różnym nasyceniu: od kilku do kilkuset kości (ponad 300 fragmentów z odcinków 3 i 46). Warstwa, która wyróżniała się pod względem wagi kości znajdowała się na poziomie 20–30 cm od powierzchni gruntu. W sumie zebrano z niej około 0,5 kg szczątków. Eksploracja pozostałych warstw mechanicznych (0–20, 30–40, 40–x cm) przeniosła znacznie mniejszą liczbę przepalonych szczątków ludzkich, odpowiednio ok. 170, 83 i 22 g.

Z reguły szczątki kostne są drobne, bez wartości diagnostycznej (88% zbioru, Ryc. 32)[600]. Cechuje je wysoki stopień przepalenia, w mniejszym stopniu – średni. Barwa szczątków jest jasnobrązowa, tylko sporadycznie szara. Pośród kości, których pochodzenie anatomiczne można było ustalić, najwięcej wskazań dotyczy czaszki i kości długich. Dokładniejsze oceny anatomiczne kośćca były możliwe rzadziej (1%) – wyróżniono w materiale fragmenty kości ramieniowych, udowych, paliczków, kręgów i obojczyków. Pozostałość zębów stwierdzono tylko trzykrotnie.

Określenie płci okazało się możliwe w trzech wypadkach. Za każdym razem wskazano płeć męską. Są to kości pochodzące z odcinków 2, 3 oraz 12, położonych w południowej strefie nekropolii.

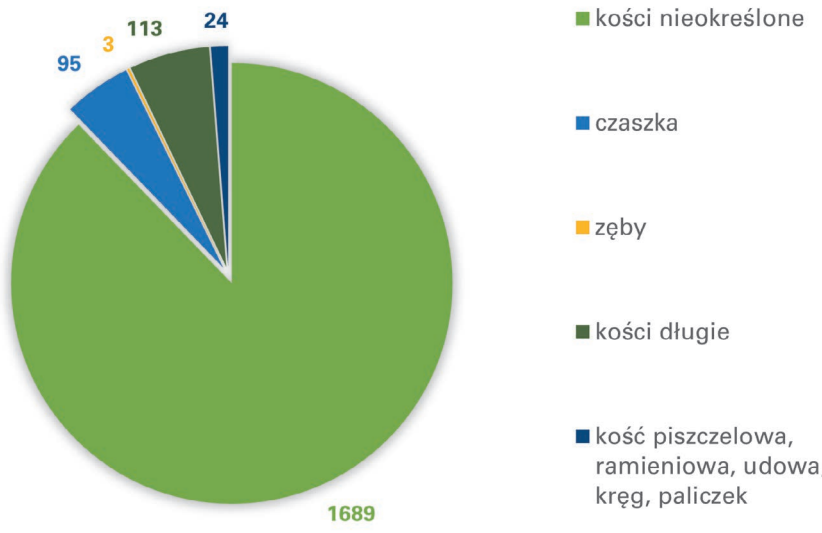
W wypadku oceny wieku największa liczba wskazań dotyczy osobników dorosłych. Kilkukrotnie kości określono jako należące do dzieci (*infans*, *infans* II), osób młodocianych (*infans* II/*iuvenis*, *iuvenis*), dorosłych i dojrzałych (*iuvenis/adultus*, *maturus*) oraz dwukrotnie osób w wieku starczym (*senilis)*.

Obecność omawianych szczątków w przestrzeni bez stwierdzonych obiektów wskazuje, że na całym stanowisku dochodziło do niszczenia grobów. Poświadcza to także znaczna liczba luźno znalezionych ułamków naczyń oraz przepalonych przedmiotów metalowych i szklanych, które pierwotnie stanowiły zawartość inwentarzy grobowych. Nie jest jednak wykluczone, że pewien odsetek ułamków naczyń należy wiązać z obrzędami, odbywającymi się na cmentarzysku. Analiza liczebności i dyspersji materiałów dowodzi, że wyodrębniające się dwie koncentracje grobów (N i S) odzwierciedlają organizację przestrzeni nekropolii przez ówczesną społeczność. Tylko w pewnym stopniu ten podział jest wynikiem zniszczenia przestrzeni między nimi w ostatnich stuleciach, głównie w XX wieku.

Między grobami, niekiedy w ich bliskim sąsiedztwie ujawniano także obiekty, których funkcję trudno zaklasyfikować. Część z nich to skupiska kości, które rejestrowano w warstwach odcinków, bez wyraźnie zarysowanych granic wypełnisk. Można założyć, że są to pozostałości zniszczonych grobów ciałopalnych bez resztek stosu kremacyjnego. Prawdopodobnie w ten sam sposób można klasyfikować nagromadzenie ułamków naczyń, którym nie towarzyszyły przepalone kości i przedmioty z inwentarza grobowego. Znajdowane luźno w warstwie pojedyncze kości i fragmenty ceramiki mogą także pochodzić ze zniszczonych pochówków,

[599] J. Zagórska-Telega 2013, 151.

[600] Informacje na podstawie ustaleń Beaty Borowskiej (zob. rozdział VI.1, tab. 1).

Ryc. 32. Raczkowice, stan. 3. Struktura anatomiczna przepalonych szczątków ludzkich (N) znalezionych luźno w przestrzeni cmentarzyska. Oprac. graficzne: K. Skóra

ale też – w wypadku tych drugich – mogą być świadectwem praktyk mających miejsce na terenie nekropolii, które można ogólnie określić jako funeralne lub postfuneralne.

III.13.2.3. Elementy infrastruktury cmentarzyska

Na cmentarzysku w Raczkowicach poza omówionymi formami grobów zarejestrowano jamy, wiążące się funkcjonalnie z cmentarzem, jednak niebędące pochówkami. Nie stwierdzono obiektów, które spełniałyby kryteria pozwalające określić je jako paleniska, co może być efektem słabego rozpoznania stanowiska i jego stanu zachowania.

Obiekty towarzyszące grobom

W Raczkowicach obok grobów ciałopalnych obecne były jamy, których przeznaczenie nie jest – jak dotąd – poznane. Przy grobie 33, na południe od niego, zarejestrowano okrągły w zarysie obiekt, o średnicy 60 cm i głębokości 35 cm. W profilu miał kształt workowaty, jego wypełnisko tworzył popielaty piasek z węglami drzewnymi. Podobną sytuację uchwycono w odcinku 21 przy grobie 65. Nie pobrano materiałów, które można by poddać datowaniu radiowęglowemu. Nie wiemy zatem, czy obiekty te są współczesne cmentarzysku. Ocenienie ich funkcji jako palenisk bądź jam związanych z obrzędami funeralnymi nie jest możliwie w przekonujący sposób. Analogiczne obiekty w pobliżu grobów ciałopalnych rejestrowano, np. na cmentarzyskach nadliswarciańskich[601].

Warstwa ciałopalenia

Na podstawie dokumentacji polowej jako prawdopodobną pozostałość warstwy ciałopalenia określiliśmy koncentrację przepalonych kości, ułamków naczyń i przedmiotów metalowych z węglami drzewnymi znajdującą się w odcinku 12, w południowej części stanowiska. Od północy graniczy ona z ustryną (55). Na podstawie elementów wyposażenia czas jej powstania można odnieść do faz C_3–D. Warstwa zajmuje powierzchnię o wymiarach około 2×3 m. W jej obrębie wyróżniono skupiska, które w dokumentacji terenowej określone były jako *groby* o odrębnych numerach: 48, 49, 50, 51, 52, 53 i 54[602]. Ich odrębność nie zawsze jest czytelna. Warstwa ta jest młodsza od sąsiadującej z nią od południa ustryny (obiekt 55), w której północno-zachodni narożnik wkopany został w obiekt 54. Bardziej dokładny dystans czasowy jest trudny do ocenienia ze względu na brak czułych chronologicznie przedmiotów. W strefie południowej położone są dwie kolejne ustryny – obiekty 45 i 57.

[601] Por. J. Zagórska-Telega 2019.

[602] Przyjęłyśmy dla nich neutralne znaczeniowo określenie – obiekty.

Wyróżnione w warstwie ciałopalenia obiekty rysowały się jako nieregularnie owalne lub koliste zagłębienia o różnej miąższości: od 12 cm (obiekt 54) do 40 cm (obiekt 49). Ich profile były nieckowate, rzadziej – trójkątne. Granica między niektórymi jamkami nie rysowała się wyraźnie (obiekty 48 i 49). Łączna masa kości ze wszystkich obiektów skupiska wynosi ponad 1000 g (Tab. 5). Płeć zidentyfikowano w trzech wypadkach (dwukrotnie prawdopodobnie mężczyzna, jedna kobieta). Wszystkie kości należą do osób w wieku dorosłym, w tym *maturus*. Barwa kości w obrębie wyróżnionych skupisk jest zróżnicowana: od jasnej, przez jasnobrązową, do ciemnoszarej. Szczątki są w większości silnie przepalone. Tylko w obiekcie 51 stwierdzono niejednolity stopień działania wysokiej temperatury, manifestujący się różnym zabarwieniem kości (Tab. 5). Nie jest możliwe pewne wskazanie, ile osób zostało poddanych w tym miejscu kremacji.

Strop warstwy – jak się wydaje – nie został uchwycony i zadokumentowany prawidłowo. Być może został zniszczony przed badaniami terenowymi. W skupiskach, których wypełnisko określono jako ciemnobrązowo-szare lub brązowo-szaro-czarne, rejestrowano węgle drzewne, przepalone kości, dużą ilość ceramiki, znacznie mniejszą liczbę przedmiotów szklanych i metalowych (te ostatnie z reguły we fragmentach o wielkości wykluczającej identyfikację). Nie odnotowano przebarwień podłoża wynikających z działania wysokiej temperatury stosu, natomiast w każdym ze skupisk znajdowała się polepa, od kilkunastu do prawie 200 fragmentów, pośród nich takie, które miały charakter konstrukcyjny (obiekty 49 i 54). Węgle drzewne z omawianej warstwy pochodzą przede wszystkim z drewna sosny zwyczajnej, w mniejszej liczbie z modrzewia lub świerku[603]. W dwóch skupiskach zidentyfikowano także kości zwierzęce, w tym należące do kury domowej[604]. Elementów dokładniej datujących ze względu na stopień rozdrobnienia i ograniczoną liczbę przedmiotów metalowych jest niewiele. Nie licząc naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego można wskazać tylko na pozostałości okuć prawdopodobnie wiadra, plasujące obiekt 54 u schyłku okresu wpływów rzymskich lub we wczesnej fazie wędrówek ludów. Nie jest jednak wykluczone, że wspomniany fragment pochodzi z obiektu 55, w którym odkryto okucia wiadra w większej liczbie. Ich relacja stratygraficzna nie została zobrazowana w dokumentacji polowej w sposób niebudzący wątpliwości. Możliwe jest, że ustryna (55) i warstwa ciałopalenia pochodzą z tej samej fazy chronologicznej i powstały w niewielkim następstwie czasowym po sobie.

Warstwy ciałopalenia odkryto na wszystkich nekropoliach skupiska nadliswarciańskiego, z wyjątkiem Walenczowa. Uchwyconą w Raczkowicach strukturę trudno porównać z powyższymi obiektami ze względu na stan dokumentacji, nie dającej odpowiedzi na stawiane pytania badawcze. Obiekty nadliswarciańskie – jak wiemy ze studium J. Zagórskiej-Telegi – zajmują powierzchnię do kilkudziesięciu m^2. Rejestrowane są jako przesycona węglem drzewnym warstwa o miąższości 10–20 cm, o barwie ciemnobrunatnej lub czarnej, niekiedy ceglastej – w wyniku działania wysokiej temperatury. Wyróżniano ją bezpośrednio pod humusem[605]. W warstwie znajduje się licznie węgiel drzewny, polepa, przepalone kości ludzkie i zwierzęce oraz ułamki ceramiki, przedmiotów ze szkła i metalu. W warstwie znajdują się zagłębienia, a w nich skupiska kości i fragmentów naczyń, które określano podczas badań jako groby (*casus* Raczkowic). Poświadczona jest także obecność dołków posłupowych, stanowiących ślad stabilizacji konstrukcji stosu[606].

W porównaniu z niektórymi obiektami w Opatowie, warstwa ciałopalenia z Raczkowic jest niezbyt rozległa. Większe struktury uchwycono także w Rybnie (wym. ok. 600×400 cm) i Żabieńcu (obiekt 35: 800×400 cm). W Rybnie pod warstwą znajdowały się obiekty rowkowe (16/1967 i 18/1967), które łącznie z warstwą można datować na późny okres wpływów rzymskich i wczesną fazę wędrówek ludów. Z kolei w Żabieńcu warstwa była umiejscowiona między obiektami rowkowymi i w jakiejś części nad nimi, podobnie plasująca się chronologicznie. Problematyczne pod względem klasyfikacji jako warstwa ciałopalenia są obiekty odkryte w Mokrej. Niektóre z nich mają powierzchnię 10 i 15 m^2. Wśród tych, które udało się właściwie opisać, znajdują się takie, które funkcjonowały jeszcze w fazie D_2 (sprzączka do pasa typu ML H44 – *Strzegocice-Tiszaladány-Kerč*)[607]. W odróżnieniu od Raczkowic omawiane obiekty są wysoce przesycone materiałem zabytkowym[608].

Umiejscowienie warstw ciałopalenia w obrębie nekropolii w Opatowie i Mokrej jest podobne, w obu wypadkach wyłącznie na południu założenia grzebalnego – w części SW i SE w Opatowie i tylko w SE w Mokrej. Lokalizacja warstwy w Raczkowicach nawiązuje do rysującej się tu prawidłowości.

Za najstarsze pośród rozpoznanych na cmentarzyskach kultury przeworskiej uchodzą warstwy ciało-

[603] Por. rozdział VI.4.
[604] Por. rozdział VI.3.
[605] J. Zagórska-Telega 2019, 112.
[606] J. Zagórska-Telega 2019, 116.
[607] J. Zagórska-Telega 2019, 119.
[608] J. Zagórska-Telega 2019, 118–119.

Tab. 5. Raczkowice, stan. 5. Charakterystyka przepalonych szczątków kostnych z warstwy ciałopalenia. Oprac.: B. Borowska

Nr	Opis	Płeć	Wiek	Stopień przepalenia	Barwa kości	Masa
48	235 ułamków kostnych, w tym 13 fragmentów kości mózgoczaszki, czaszki, szwy niezachowane	?	*maturus* (?)	duży	jasna	76,4
49	czaszka: dwa fragm. kości mózgoczaszki, fragm. lewej gałęzi żuchwy wraz z głową; szkielet postkranialny: liczne drobne fragm. głównie trzonów kości długich	M (?)	osobnik dorosły	duży	brązowa do szarej	105,1
50	146 ułamków kostnych, w tym fragment nasady bliższej kości udowej, korzeń zęba przedtrzonowego górnego, fragment głowy żuchwy	?	osobnik dorosły	duży	jasna	22,9
51	czaszka: dwa fragm. trzonu żuchwy z głową żuchwy, fragm. lewej kości szczękowej, fragm. kości mózgoczaszki (szew węgłowy L2 nieobliterowany, szew wieńcowy C1 nieobliterowany), korzenie zębów: P2 szczęki, 3C, 1J; szkielet postkranialny: fragm. rzepki, fragm. trzonów k. długich, fragm. trzonu kręgu piersiowego, fragm. talerza biodrowego wraz z grzebieniem, fragm. żebra, drobne ułamki kostne	K	osobnik dorosły	średni do dużego	szara i ciemnoszara	500
52	czaszka: cztery fragm. kości mózgoczaszki (C2 zachowany w stopniu średnim), 1 kieł szczęki i I2 żuchwy bez koron; szkielet postkranialny: drobne liczne ułamki kostne kości długich, fragm. nasady bliższej i dalszej kości ramiennej, fragm. rzepki, fragm. żebra, drobne ułamki kostne	?	osobnik dorosły, *maturus*	duży	jasnobrązowa do szarej	193,9
53	czaszka: cztery fragm. kości mózgoczaszki; szkielet postkranialny: fragm. zęba drugiego kręgu szyjnego, drobne fragm. trzonów kości długich	M (?)	?	duży	brązowa	102
54	czaszka: siedem fragm. kości mózgoczaszki bez zachowanych szwów, korzeń P i C; szkielet postkranialny: ząb drugiego kręgu szyjnego, dwa fragm. trzonów kręgów, fragm. paliczka ręki, mały fragm. panewki łopatki, drobne ułamki kostne głównie trzonów kości długich	?	osobnik dorosły	duży	jasnobrązowa i szara	106,7

palenia z Brzesków[609] i Grzybowa[610]. Obie datowane na schyłek wczesnego okresu wpływów rzymskich i początki młodszego okresu wpływów rzymskich. Podobnie chronologicznie plasują się te obiekty w Młodzikowie[611] i Kietrzu[612]. Młodszą metrykę mają warstwy z Tarnowa[613], Piasków[614] i Wiktorowa[615]. Grób warstwowy z Wiktorowa (fazy C_3–D) miał zawierać szczątki kostne (258 g) tylko prawdopodobnie jednego osobnika w wieku dorosłym, zebrane z warstwy o powierzchni 57 m^2 i miąższości do kilku centymetrów[616].

Ustryny

W grupie obiektów sepulkralnych w Raczkowicach wyróżniają się trzy, których odrębność wynika z rozmiaru i kształtu jamy oraz charakteru jej wypełniska. Obiekty 45, 55 i 57 położone są w południowym krańcu stanowiska (odc. 12 i 13), w którym grupują się groby z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich.

[609] M. Cieślak-Kopyt 1994.
[610] K. Garbacz 2000, 136–148.
[611] A. Dymaczewski 1958.
[612] K. Godłowski 1969, 122.
[613] K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, 161–162.
[614] J. Skowron 1997, 122–125.
[615] J. Moszczyński 2010, 153–154.
[616] J. Moszczyński 2010, 119, 154.

Obiekt 45 to wydłużona (191×75 cm), prostokątna jama, z wypełniskiem barwy czarnej – głównie na obrzeżach, natomiast w centrum – jaśniejszym. Profil miał zarys nieckowaty. Maksymalna miąższość obiektu wynosiła do 40 cm. Kości ludzkie, ułamki szkła i przedmiotów metalowych znajdowały się w górnej partii obiektu, pod nimi wypełnisko miało barwę szaro-czarną, w tej części jamy o miąższości od kilku do kilkunastu centymetrów znajdowały się ułamki naczyń.

Spalenizna o kilkunastocentymetrowej miąższości zalegała na dnie i ścianach bocznych obiektu. Pod nią znajdowała się kilkucentymetrowa warstwa, której pochodzenie trudno zidentyfikować (nie została dokładniej opisana w dokumentacji polowej). Można założyć, że jej pomarańczowo-brązowawy kolor to efekt działania wysokiej temperatury ognia. Z obiektu pochodzi 109,1 g szczątków kostnych prawdopodobnie mężczyzny w wieku *adultus.* Kości barwy jasnobrązowej były przepalone w stopniu od średniego do dużego. Zidentyfikowano kości mózgoczaszki, kręgu szyjnego, paliczka ręki, trzonów kości długich oraz pozostałości kilku zębów. Wiele ułamków kostnych było bardzo drobnych.

Obiekt 55 to jama także o regularnym prostokątnym zarysie – zarówno w rzucie poziomym jak i w profilu (Ryc. 33). Na powierzchni jej uchwycone wymiary wynosiły 210×130 cm. Miąższość sięgała 60 cm. Wypełnisko w stropie zostało określone jako ciemnoszaro-brązowe. Poniżej, około 10 cm od stropu, obrzeża jamy tworzyła czarna warstwa z węglami drzewnymi, o szerokości od 10 do 30 cm. Spalenizna układała się pasmowo, głównie na głębokości 30–40 cm od powierzchni stropu. Pod nią znajdowała się warstwa określona w dokumentacji polowej jako *żółto-szara*. Pytanie, czy można traktować ją jako efekt działania wysokiej temperatury, pozostanie – ze względu na sposób zadokumentowania – kwestią nierozstrzygniętą. Ułamki naczyń, nadtopione i uszkodzone przedmioty szklane i metalowe oraz kości ludzkie rejestrowano do dna jamy grobowej. Z obiektu pochodzą liczne grudki polepy (ok. 400 sztuk), których lokalizacja nie została zaznaczona w dokumentacji polowej. Można przypuszczać, że jest to pozostałość po przygotowaniu jamy pod miejsce kremacji. Kości według diagnozy antropologicznej należą do mężczyzny, którego wiek w chwili śmierci pozostaje nieznany. Łącznie było to 165,6 g szczątków, z których większość to liczne drobne fragmenty, głównie kości długich. Ponadto udało się zidentyfikować bardzo mały ułamek mózgoczaszki i kości skroniowej. Szczątki kostne były bardzo silnie przepalone i miały barwę szarą.

Obiekt 57 położony był również w południowej strefie cmentarzyska, w jego uchwyconym skraju. Został odkryty częściowo w pasie drogi gruntowej. Wyróżnia go na tle pozostałych obiektów poziom zarejestrowania, tj. ok. 60 cm od powierzchni gruntu. Jama miała w rzucie prostokątnym zarys o długości 200 cm zaś szerokość 96 cm. Obiekt w przekroju był odwrotnie trapezowaty o miąższości 28 cm. Pod względem rozmiarów nawiązuje zatem do dwóch opisanych ustryn. Wypełnisko zostało opisane jako niejednorodne. Do głębokości 15 cm od stropu jama wypełniona była czarno-szarym piaskiem, poniżej – brązowo-szarym. Zarejestrowano tylko nieliczne ułamki kostne o wadze 4,6 g i barwie jasnej, silnie przepalone. Było to 25 bardzo drobnych fragmentów kości długich. Nie stwierdzono obecności kości czaszki. Płci i wieku nie udało się ocenić. W jamie znajdowały się stop szklany, dwa małe ułamki przedmiotów z żelaza i relatywnie niewiele fragmentów naczyń. To nie pozwoliło ocenić dokładnie czasu powstania tego domniemanego miejsca kremacji.

Położenie ustryny 57 w skupisku południowym określa hipotetycznie jego pozycję chronologiczną na czas od młodszego okresu rzymskiego po okres wędrówek ludów. Obiekty 45 i 55 na podstawie zachowanych w ich wypełniskach pozostałości przedmiotów można odnieść do młodszego okresu wpływów rzymskich i prawdopodobnie do faz C_3–D, zakładając taką pozycję chronologiczną metalowych okuć wiadra.

Miejsca kremacji na cmentarzyskach kultury przeworskiej są coraz częściej przedmiotem pogłębionych badań[617]. Ich wcześniejsze „niedostrzeganie" jest wypadkową wielu różnych czynników – stopnia przebadania nekropolii, stanu ich zachowania, ale i możliwości rejestracji cech pozwalających na wyróżnienie w odniesieniu do stosowanych definicji i klasyfikacji obiektów: palenisko, ustryna[618], bustum[619] czy długi grób ciałopalny[620]. To przy zwyczajach pogrzebowych z końcowych faz okresu wpływów rzymskich jest kłopotliwe ze względu na małą ilość szczątków kostnych rejestrowaną w obiektach. Miejscom kremacji towarzyszą też dołki posłupowe, konstrukcje kamienne i na ogół jamy służące do gromadzenia szczątków z czyszczenia jednorazowej ustryny (*Aschengruben*)[621] lub z miejsca kremacji długotrwale użytkowanego[622]. Te ostatnie udało się w ostatnim czasie odkryć i właściwie zinterpretować, głównie w wyniku szerokopłaszczyznowych badań

[617] B. Józefów 2008; 2009; J. Zagórska-Telega 2019.

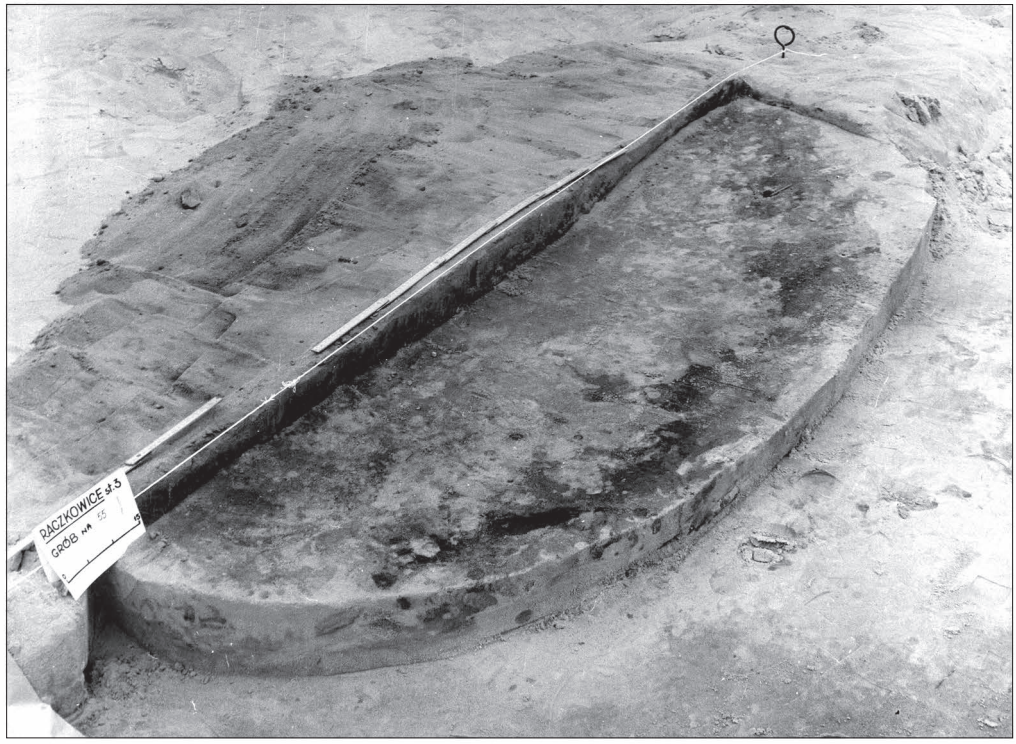
[618] Przy czym jednorazowe miejsce kremacji jest też ustryną, ale jednorazową, w odróżnieniu od kilkukrotnie użytych – wielorazowych (odmiennie por. B. Józefów 2009, 543, ryc. 1).

[619] Por. M. Polfer 2000, 32.

[620] Trudno ocenić, czy kryć się one mogą pod pojęciem *długi grób* ciałopalny (por. T. Dąbrowska 2014, 423).

[621] Zwykle zawierają węgle drzewne, ułamki przedmiotów oraz nie zawierają kości lub zawierają niewielką ich ilość.

[622] M. Polfer 2000, 30.

1

2

Ryc. 33. Raczkowice, stan. 3. Ustryna (obiekt 55) zlokalizowana w południowej części cmentarzyska.
Fot.: B. Błaszczyk

archeologicznych, np. w Modlniczce[623] i w miejscowości Łęki-Majątek[624]. Potwierdzono je także w trakcie wznowionych badań na eponimicznym cmentarzysku kultury przeworskiej w Gaci[625].

Ustryny użyte jednokrotnie lub nie więcej niż kilkukrotnie, znane z imperium i jego prowincji to zwykle obiekty o powierzchni 2–3 m^2 lub niekiedy mniejszej[626]. Pod względem wielkości odpowiada to obiektom z terenu kultury przeworskiej. W skupisku nadliswarciańskim ustryny zostały zidentyfikowane w Opatowie, Mokrej i Żabieńcu – łącznie 18 obiektów o rozmiarach od 70×110 do 140×330 cm i głębokości do 225 cm poniżej poziomu gruntu.

W wypadku Raczkowic – wnosząc na podstawie ocen antropologicznych, jak również rozmiarów i charakteru wypełniska – najprawdopodobniej mamy do czynienia z reliktami ustryn jednorazowych. Omawiane obiekty położone są na osi N-S lub z lekkim odchyleniem od niej (45, 55), bądź na osi W-E (57). Pod względem rozmiaru, kształtu i struktury nie odbiegają one od obiektów znad Liswarty. Odróżnia je mniejsza głębokość. Nie w pełni można ocenić i porównać stopień nasycenia węglami drzewnymi czy przeżarzenia warstw na skutek działania wysokiej temperatury. To wynika ze specyfiki pracy z archiwalną dokumentacją polową. Nie stwierdzono z pewnością warstw bruku lub kamieni w innym układzie lub zwęglonych belek i śladów konstrukcji drewnianych, w tym dołków posłupowych, świadczących o szalowaniu paleniska na dnie[627], które uchwycono w Opatowie[628]. Miejsca kremacji z Raczkowic nie mają wymienionych cech i pod pewnymi względami są zbliżone do obiektów tego typu odkrytych w Mokrej (148, 163, 327, 373). Jedynym ewidentnym elementem konstrukcyjnym w Raczkowicach jest polepa w ustrynie 55, w której znajdowało się kilkaset jej grudek, co znajduje analogię właśnie na cmentarzysku w Mokrej (obiekt 455)[629].

Ustryny z Raczkowic związane są z młodszą chronologicznie częścią cmentarzyska. Datowane są na młodszy okres wpływów rzymskich i prawdopodobnie fazy C_3–D. Nie znaleziono w nich elementów pozwalających odnieść czas ich powstania do wcześniejszych faz okresu wpływów rzymskich, w których funkcjonowała północna strefa nekropolii. Można to uznać za wynik stanu archeologicznego rozpoznania stanowiska. W Opatowie i Mokrej ustryny są obecne we wszystkich fazach użytkowania cmentarzyska. Z kolei pojedyncze miejsce kremacji z Żabieńca (obiekt 15C) datowane jest na późny okres wpływów rzymskich lub wczesną fazę okresu wędrówek ludów[630].

W ustrynach ze skupiska cmentarzysk nadliswarciańskich masa szczątków kostnych wynosiła od 3 do 42 g. W Raczkowicach poza obiektem 57 (4,6 g) odnotowano więcej kości, tj. 109,1g w obiekcie 45 i 165,6 g w obiekcie 55. W wypadku obiektu 45 warto zauważyć reprezentację różnych partii szkieletu, co nie zawsze jest normą. Zakładając, że ustryny miały jednorazowy charakter, to pozostałych elementów ciałopalenia należałoby szukać wśród grobów zlokalizowanych na cmentarzysku, czyli w skupisku południowym. Mimo że kości w Raczkowicach jest więcej, jest to nadal stosunkowo niewielka objętość. Nie zaryzykujemy hipotezy, że jest to wynik wyłącznie mniej dokładnego czyszczenia ustryn, zakładając, że okoliczności odpowiedzialne za taki stan rzeczy są tyleż samo bardziej złożone, co trudne do wskazania w odniesieniu do każdego indywidualnego aktu kremacji (konstrukcja stosu, przebieg ceremonii i jej zakłócenia wynikające z uwarunkowań pogodowych). Wspólną cechą jest użycie ustryn znad Liswarty i z Raczkowic do przeprowadzenia kremacji jednej osoby[631]. Wyjątkiem są dwa obiekty z Mokrej, w których zidentyfikowano pozostałości kości dwóch osób (obiekty 451 i 455)[632].

Ustryny z Opatowa i Mokrej zlokalizowane są w strefach granicznych nekropolii, raczej bez umiejscawiania w zgodzie z określonym kierunkiem świata, z wyjątkiem Opatowa, gdzie zdaje się przeważać lokalizacja w północnym skraju.

Gatunki drzew użytych do wzniesienia stosu kremacyjnego

Podczas badań cmentarzyska w Raczkowicach węgle drzewne nie były zbierane i selekcjonowane jako osobne próbki. Wyodrębniono je spomiędzy kości ludzkich i ułamków naczyń i przekazano do analizy specjalistycznej dopiero na etapie opracowania materiałów do publikacji[633]. Teoretycznie obniżałoby to wartość poznawczą zbioru i jego reprezentatywność. Jednak uzyskane wyniki pokazują, że dla badań jakościowych może to nie mieć przypisywanego znaczenia. Łącznie wybrano 296 węgielków drzewnych pochodzących z 27 kontekstów (obiekty grobowe i materiały luźne z warstwy).

[623] M. Byrska-Fudali, M.M. Przybyła 2010; A. Szczepanek 2013, 85–91.
[624] Por. K. Skóra 2014, 65.
[625] Niepublikowane badania A. Lasoty-Kuś.
[626] M. Polfer 2000, 32.
[627] J. Zagórska-Telega 2019, ryc. 76.
[628] J. Zagórska-Telega 2019, 121–122.
[629] J. Zagórska-Telega 2019, 121.
[630] J. Zagórska-Telega 2019, 127.
[631] J. Zagórska-Telega 2019, 127.
[632] J. Zagórska-Telega 2019, 127.
[633] Por. rozdział VI.4.

Pod względem gatunkowym zbiór ten w ogólnym charakterze okazał się nie odbiegać od surowców użytych do konstrukcji stosu kremacyjnego z innych cmentarzysk kultury przeworskiej. Węgle z Raczkowic w głównej mierze pochodziły z pni i gałęzi sosny zwyczajnej, modrzewia lub świerka, dębu i brzozy. Wyjątkiem jest czarny bez, z którego użyto tylko gałązki.

Najwyższą frekwencją (liczba węgli i odsetek prób) wyróżnia się sosna zwyczajna, która jako dominujący element drzewostanów Niżu Polskiego była surowcem pospolitym i łatwo dostępnym. Jej użycie wynikało nie tylko z rozpowszechnienia, ale także z wysokiego poziomu kaloryczności[634]. Pod tym względem dorównywało sośninie drzewo brzozowe[635]. Niezwykle rzadko w materiałach antrakologicznych z cmentarzysk okresu wpływów rzymskich wyróżniany jest wspomniany powyżej czarny bez. W Raczkowicach jego zastosowanie, łącznie z sosną zwyczajną, potwierdzone zostało dla grobu 21[636], datowanego na młodszy okres wpływów rzymskich.

Według Tomasza Stępnika stosy pogrzebowe były konstruowane najczęściej z drewna jednego gatunku, aczkolwiek drewno kolejnych gatunków jest też notowane, ale z mniejszym udziałem, jako komponent dodatkowy[637]. Gdy wymagał tego przebieg procesu kremacji, np. w określonych warunkach atmosferycznych, sięgano po gałęzie krzewów i drzew w bezpośrednim sąsiedztwie stosu czy cmentarzyska.

Z cmentarzysk nadliswarciańskich pochodzi relatywnie mała próba (w sumie 90 prób z Opatowa, 10 – z Żabieńca). W Opatowie podobnie jak w Żabieńcu przeważa liczebnie sosna zwyczajna. Mniejszy udział na pierwszym stanowisku ma dąb, jałowiec pospolity i lipa oraz jodła pospolita i grab[638].

Węgle drzewne pochodzące z grobów ciałopalnych zwykło traktować się w całości jako pozostałość drewna użytego do wzniesienia stosu kremacyjnego. Jednak możliwe jest także, że pomiędzy nimi znajdują się pozostałości np. naczyń (miski, talerze), wiader lub innej kategorii przedmiotów z drewna, które towarzyszyły zmarłemu na stosie (np. drewniane części uzbrojenia[639], rękojeści noży itd.). Można wziąć też pod uwagę mary, na których przetransportowano zmarłego i złożono razem z nim na stosie. Do pomyślenia są również zabiegi puryfikacyjne jamy grobowej, czyli niecenie ognia w ich obrębie. Oczywiście takie rozróżnienie nie jest możliwe w sposób pewny, ale wyniki badań antrakologicznych przeprowadzonych w Kowalewku dowodzą określonych preferencji i różnic w zakresie użytych gatunków do wzniesienia stosów (sosna) i do wytworzenia trumien kłodowych i przedmiotów stanowiących wyposażenie grobowe (gatunki drzew i krzewów liściastych)[640]. Osobną kwestią jest ocena, czy wybór gatunków drzew i krzewów warunkowany był wyłącznie utylitarnie, stanem i dostępnością drzewostanu w najbliższej okolicy, kalorycznością, łatwością spalania określonych gatunków czy również względami związanymi z wierzeniami i przypisywaną przedstawicielom świata roślin rolą symboliczną. Przekaz Tacyta dotyczący pochówków mówi o doborze gatunków drzew, których używano do wzniesienia stosu dla „sławnych mężów"[641]. Jest możliwe, że ta informacja miała swoje odbicie w rzeczywistości. Nie mniej jednak można liczyć się z tym, że jest to zabieg retoryczny mający na celu podkreślenie skromnego charakteru obrzędów germańskich w opozycji do okazałych ceremonii rzymskich.

III.13.3. Elementy obrzędowości pogrzebowej

Ceremonia pogrzebowa nie jest jednorazowym aktem – jest procesem. Jego elementem jest też zebranie ze stosu przepalonych kości ludzkich oraz szczątków zwierząt towarzyszących, selekcja przedmiotów i przeniesienie ich do grobu. Nie jesteśmy w stanie ocenić, jakie zasady lub uwarunkowania religijno-wierzeniowe stały za tym aktem i dlaczego w późnych fazach okresu wpływów rzymskich uległy one zmianie, polegającej na zminimalizowaniu w grobie „reprezentacji" fizycznej zmarłego i związanych z ceremonią pogrzebową przedmiotów.

Groby podwójne

W bezwzględnej większości groby odkryte w Raczkowicach zawierają szczątki jednej osoby. Jako podwójny zaklasyfikowano tylko obiekt 8. Jest to pochówek ciałopalny jamowy, w którym znajdowały się kości dorosłej kobiety i małego dziecka (*infans* I). Podwójny charakter tego grobu nie jest przypadkowy: szczątki dziecka są liczne, nie są więc domieszką. Reprezentowane są one przez części kości czaszki i kości kulszowej. Łącznie kości obu osobników ważą około 275 g, co jest dalekie od właściwej grobom podwójnym masy kostnej, aczkolwiek wartość ta reprezentuje standardy z młodszego okresu wpływów rzymskich, na który datowany

[634] T. Stępnik 2016, 145.
[635] T. Stępnik 2016, 146.
[636] Por. rozdział VI.4.
[637] T. Stępnik 2016, 146.
[638] J. Zagórska-Telega 2019, 175–176.
[639] Wskazuje się m.in. na cis, grab i jesion jako surowiec na łuczyska, brzechwy i drzewce. Zdarzają się te części jako zwęglone i zachowane w tulejkach (por. G. Martyniak, R. Pastwiński, S. Pazda 1997, 89).
[640] T. Stępnik 2001.
[641] *Germania*, 27.

jest omawiany grób. Obecność antropologa podczas badań w terenie mogłaby wyjaśnić, w jaki sposób zostały złożone szczątki – zmieszane czy jako osobne skupiska w obrębie jamy grobowej. Obiekt nie zawierał przedmiotów o walorze precyzyjnie datującym: fragmenty zapinki, przedmiotu ze stopu miedzi i okruchy stopionego szkła z paciorków oraz pozostałości trójwarstwowego grzebienia.

Ten niski udział grobów podwójnych na cmentarzysku kultury przeworskiej wypada ocenić jako niespodziewany. Może być traktowany jako dowód na częściowe rozpoznanie nekropolii i zniszczenie jej części. Zwykle w badanych antropologicznie populacjach okresu wpływów rzymskich odsetek obiektów ze wspólnie pochowanymi osobami w różnym wieku i płci, najczęściej jednak kobietami z dziećmi jest wyższy, od kilku do kilkunastu procent ogólnej liczby obiektów[642]. Dotyczy to także m.in. stanowisk nadliswarciańskich czy pobliskiego Drochlina, gdzie grobów zawierających szczątki dwóch lub więcej osób jest łącznie sześć (20% obiektów). We wszystkich z nich odnotowano obecność kości dzieci, raczej w wieku *infans* I lub z przełomu dzieciństwa młodszego i starszego w towarzystwie szczątków dorosłych osób. Z dotychczasowych ustaleń wynika, że najbardziej rozpowszechnioną kategorią grobu podwójnego jest wspólny pochówek kobiety z dzieckiem w wieku do 7 roku życia. Mimo upatrywania ich genezy w śmierci w okolicznościach okołoporodowych, to jednak wspólnych grobów kobiet i noworodków jest niezwykle mało na cmentarzyskach okresu rzymskiego[643]. W skupisku nadliswarciańskim groby kobiet z dzieckiem stanowią blisko 40% pochówków podwójnych i zbiorowych, przy tym tylko raz wskazanie dotyczy noworodka, a dzieci są z reguły w wieku 2–5 lat, co dowodziłoby jednoczasowości zgonu wskutek różnych wydarzeń losowych i chorób, np. zakaźnych, które dotykały osoby pozostające w bliskim kontakcie ze sobą[644]. Ten związek potwierdzałyby też wspólne pochówki dzieci z mężczyznami, relatywnie częste na cmentarzyskach kultury przeworskiej, ale też np. wielbarskiej[645].

Destrukcja przedmiotów

Rytualne niszczenie – gięcie, cięcie lub łamanie – przedmiotów w trakcie ceremonii pogrzebowej przedsiębrano w środowisku kultury przeworskiej najczęściej w stosunku do elementów uzbrojenia (miecz, groty broni drzewcowej, metalowe okucia tarczy) oraz niektórych, nie tylko ostrych: narzędzi i przedmiotów żelaznych. Destrukcją objęte były też naczynia gliniane[646]. Ten element ceremonii funeralnej miał pojawić się w środkowej i północnej Europie jako wynik latenizacji społeczności[647]. Jednakże wiadomo również, że omawiana praktyka miała szeroki zakres chronologiczny i kulturowy, sięgający w głąb stuleci p.n.e. i trwający po wczesne średniowiecze[648]. Zatem kwestia ta – nie tylko na poziomie interpretacji – wymaga szerszej analizy, nieukierunkowanej wyłącznie na wpływy z celtyckiego kręgu kulturowego.

W wypadku przedmiotów małych zwykle trudno jest ocenić, czy stan ich zachowania jest wyłącznie efektem przebywania w ogniu stosu, czynników postdepozycyjnych, czy też dodatkowych praktyk fragmentacyjnych. W odniesieniu do militariów podnoszony jest jeszcze aspekt ulokowania w grobie elementów uzbrojenia, których zniszczenie jest skutkiem stoczonej walki, z prawdopodobnym założeniem, że w jej trakcie śmierć poniósł właściciel. Niekiedy rozróżnienie, które ze zniszczeń mają charakter rytualny a które „bojowy" jest trudne do przeprowadzenia[649], np. perforacji umb jako następstwa uderzenia mieczem czy grotem broni drzewcowej[650], zagięcia czubków liści grotów w wyniku kontaktu z twardą powierzchnią[651] lub skrzywienia kolców umb[652].

W Raczkowicach zwyczaj niszczenia militariów stwierdzono we wszystkich grobach je zawierających, a zatem odnosi się ona właściwie do pierwszej fazy funkcjonowania nekropolii, fazy B_2. Grób 72 ze zniszczonym imaczem, datowany jest na podfazę C_{1a}. *Usus* destrukcji uzbrojenia w kulturze przeworskiej i obszarach sąsiednich miał miejsce przede wszystkim we wczesnym okresie wpływów rzymskich. Później spotykany jest sporadycznie i raczej w stosunku do imaczy[653]. Przy tym zauważyć należy, że nie wszystkie elementy uzbrojenia w danym zespole grobowym objęte były tą praktyką. Z dwóch grotów broni drzewcowej z grobu 66 wyłączono z takiego działania mały grot, podczas gdy drugi, dłuższy miał liść złożony w połowie długości. Podobnie rzecz miała się w wypadku grobu A, którego wyposażenie znane jest nam tylko z notatki i odręcznego rysunku. Z kolei w grobie 86 zniszczone zostały

[642] A. Wiśniewska 1999.
[643] Por. także J. Zagórska-Telega 2019, 132–140.
[644] J. Zagórska-Telega 2019, 131–132, 136, ryc. 82.
[645] K. Skóra 2015.
[646] J. Zagórska-Telega 2019, 141.
[647] K. Godłowski 1977b, 114; K. Czarnecka, B. Kontny 2009, 29––30, 39; por. też D. Măndescu 2012, 347, 351.
[648] Por. np. L.V. Grinsell 1961; P. Åström 1987.
[649] Por. N. Zieling 1989, 321–326; B. Kontny 2001, 118–120; K. Czarnecka, B. Kontny 2009.
[650] W odniesieniu do materiałów kultury oksywskiej por. P. Harasim 2014.
[651] Por. np. K. Czarnecka, B. Kontny 2009, 29.
[652] K. Czarnecka, B. Kontny 2009, 39.
[653] K. Czarnecka, B. Kontny 2009, 30.

okucia tarczy ułożone na popielnicy, natomiast groty włóczni nie noszą śladów destrukcji – zostały najprawdopodobniej wbite obok naczynia.

W Raczkowicach gięcie militariów stwierdzono w odniesieniu do miecza z grobu 78 oraz grotów broni drzewcowej (obiekty 66, A i B). Głownia miecza typu *Lachmirowice-Apa* została dwukrotnie złożona (78/1), natomiast groty noszą ślady gięcia o różnym stopniu i w różnych długościach liścia: w połowie długości (66/4), w ⅔ długości (grób A) lub lekko łukowato odgięty liść w partii wierzchołka (B/2). Minimalnie wygięte są czubki liści grotów z grobu 68 (1) i 78 (2), co może być rozpatrywane jako wynik działań rytualnych lub zniszczenie oręża w walce. Trudno ocenić jednoznacznie, jaki charakter mają ubytki krawędzi liści – wynik korozji czy celowe wyszczerbienie.

Metalowe okucia tarczy poddawano nie tylko gięciu. Kolec umba z grobu 66 (6) odgięto – uzyskano to za pomocą mocnego uderzenia bocznego toporem lub młotkiem – jak można przypuszczać na podstawie wgniecenia widocznego na krawędzi kolca. Wgnieciona jest także kopuła, oderwane są fragmenty kryzy i kołnierza, część kryzy odgięta ku górze. Z kolei w grobie 86 końcówka kolca umba (86/4) została odłamana, a kryza silnie zgięta w pewnej części oraz oderwana z częścią kołnierza. Kopuła jest podziurawiona, ale w tym wypadku trudno rozstrzygnąć, czy to wynik rytualnej perforacji czy korozji.

Łamanie, cięcie i odrywanie obserwujemy w wypadku kryzy umb z grobów 66 (6), 74 (2) i 78 (3). Te elementy zachowały się w postaci niekompletnej. Pofragmentowanie dotyczy też imaczy. Płytki na nity imacza z grobu 66 (7) najpierw silnie odgięto a potem oderwano (?). Imacz z grobu 72 (1) zachowany jest tylko w małych fragmentach i trudno ocenić, jakim zabiegom go poddano. W grobie 66 znajdował się uchwyt na szplincie (zapewne część tarczy), którego jedno ramię odgięto. Wydaje się, że zakres zabiegów podejmowanych w stosunku do okuć tarczy jest szerszy niż innych części uzbrojenia, a niszczenie bardziej „dotkliwe": fragmentacja poprzez łamanie i cięcie, wyginanie, perforowanie. W Raczkowicach niemal nie stwierdzono okuć brzegów tarczy, z wyjątkiem fragmentu z grobu 66 (8) i domniemanego ułamka z obiektu 45 (7). Nie jest jasne, czy tarcze trafiały na stos kompletne, czy częściowa destrukcja miała już miejsce wcześniej.

Zwykle trudno uchwycić obowiązujący schemat działań niszczących. W zakresie formy i stopnia destrukcji nie ma widocznych reguł, jeśli chodzi o liczbę zgięć i zawinięć, zastosowanie stępienia wierzchołków lub podgięcie krawędzi, wgnieceń (np. kopuły umb, wierzchołków, tulei grotów). Działania te podejmowane musiały być na przedmiotach, które przebywały w ogniu stosu (uchwytny na zgięciach brak patyny ogniowej). Wysoka temperatura stosu rozhartowywała metal i czyniła przedmiot podatnym na dalszą „obróbkę"[654]. Kwestią niewyjaśnioną jest, czy omawiany rytuał miał miejsce na cmentarzysku w pobliżu miejsca kremacji.

W Raczkowicach destrukcją objęte były także narzędzia i żelazne przedmioty o innej funkcji, np. taśmowate okucie kasetki drewnianej (65/14, zgięte w połowie długości, ułamane jedno z ramion kotwicowatego rozwidlenia końcówki), okucie wiadra (55/9.10, pocięcie obręczy), okucie zamka (60/11, złamane w połowie), klucz (60/10, zgięcie w połowie długości), noże (54/1, złamanie; 65/12, zgięcie w połowie długości; 66/10, ułamana końcówka ostrza), noże sierpikowate (66/11, ostrze łukowato wygięte, ułamane), igły (18/5, złamanie; 31/1, złamanie; 69/1, zgięcie dwukrotnie; 79/2, złamanie czterokrotnie; 82/4, złamanie). Ułamane zostały w połowie ramiona pęsety ze stopu miedzi z grobu 15 (1).

Praktyka niszczenia przedmiotów rozpatrywana jest w odniesieniu do środowiska kultury przeworskiej relatywnie najczęściej w stosunku do militariów. Idea ta obejmowała jednak znacznie szerszy asortyment, co oznaczać może, że rytuał mógł mieć znaczenie, wykraczające poza konkretną grupę społeczną, wojowników czy kategorię wieku lub płci. Najczęściej w dyskursie archeologicznym wskazuje się na praktykę uśmiercania przedmiotów, uwolnienie ich „duszy", co stanowiłoby wsparcie w wędrówce zmarłego do pożądanej rzeczywistości zaświatowej. Niszczenie pojęte jest jako „uzdatnienie", nadanie formy ułatwiającej zmianę statusu ontologicznego. To rozważane jest najczęściej w stosunku do mieczy, których szczególny związek z wojownikiem manifestuje się w różny sposób (nadawanie mieczom imion, itd.), a jako przedłużone ramię wojownika stawały się niemal częścią ciała, która po śmierci właściciela podlegała tym samym regułom pogrzebowym[655].

W wypadku militariów i ostrych narzędzi zwracano uwagę na konieczność neutralizacji mocy przedmiotów niebezpiecznych, z których zmarły mógłby skorzystać, zagrażając żywym. Zabieg niszczenia dotyczyłby wówczas raczej określonej grupy osób, budzących w społeczności obawy wynikające z cech osobowości jednostki, jej relacji ze społecznością, śmierci w stanie konfliktu czy śmierci przedwczesnej.

Zajmujące szczególne miejsce w rozważaniach nad rytualną destrukcją miecze, ze względu na społeczną rangę tego oręża, rozpatrywane były w kontekście prawa własności i dziedziczenia – śmierć właściciela bez potomka płci męskiej miała prowadzić do pozbawiania przedmiotu właściwości użytkowych poprzez łamanie

[654] K. Czarnecka, B. Kontny 2009, 29.
[655] D. Măndescu 2012, 347.

czy gięcie[656]. Wskazuje się też na inny sens niszczenia odnoszący się do sfery symbolicznej, w której manifestowane są – poprzez naniesienie na oręż intensywnych śladów użycia (tj. tępienie, wgniecenia, perforowanie) – cechy osobowości wojownika, jego męstwa i brawury na polu walki[657].

Koncepcja zakładająca, że destrukcja powodowana była potrzebą zmieszczenia przedmiotów w ograniczonej przestrzeni grobu nie ma istotnego znaczenia, zważywszy na fakt zginania i łamania igieł lub innych równie małych elementów inwentarza grobowego. Zwracano uwagę także na rozwinięcie tej praktyki jako formy uchronienia przedmiotów przed kradzieżą, co miałoby dotyczyć szczególnie wartościowych i cennych egzemplarzy uzbrojenia[658]. Wysoce zróżnicowane traktowanie przedmiotów, od drobnych uszkodzeń po wypadki objęcia zniszczeniem całej powierzchni, nie ułatwia ustalenia źródeł tej praktyki. Częściowo nowe światło na ten aspekt germańskich rytuałów rzuca wieloaspektowa analiza destrukcji uzbrojenia z ofiarnych stanowisk bagiennych północnej Europy. Ślady zniszczeń, które mogą mieć charakter rytualny najbardziej ewidentne są w wypadku mieczy i umb. Groty broni drzewcowej sprawią trudność w ocenie: zniszczenia bojowe czy obrzędowe?[659]. Rysuje się też wyraźny związek między jakością uzbrojenia a stopniem zniszczeń. Militaria wykonane z metali kolorowych z udziałem kruszców, należące jak można przypuszczać do elitarnych wojowników, nosiły więcej urazów, które były bardziej dotkliwe niż w wypadku przedmiotów wykonanych z żelaza. Ciosy zadawano za pomocą różnych narzędzi (topory, młotki)[660]. Ta sama zasada dotyczyła akcesoriów (np. bransolet) należących do wysoko postawionych w strukturach militarnych osób. Jednak w wypadku stanowisk ofiarnych mamy do czynienia ze zbiorem przedmiotów, należących do adwersarzy militarnych – wszystkie przedmioty pochodzące z ekwipunku wrogów podlegały rytualnej destrukcji, niekontrolowanej ekspresji przemocy i ofiarowaniu. Inaczej niż w sytuacji pochówku członka własnej społeczności.

Militaria jako posiadające własną osobowość i imiona (włócznie, oszczepy, miecz), a przynajmniej niektóre z nich, mogły być niszczone w sposób adekwatny do siły ich osobowości i natury właściciela[661]. Celem było ustanowienie nowego porządku społecznego. Jest to założenie, które można transponować do reguł funeralnych. Śmierć członka społeczności o określonej funkcji wymagała obrzędu wyłączenia, manifestującego się w symboliczny sposób uszkodzeniem atrybutów jego roli lub funkcji.

Wbijanie ostrych przedmiotów w jamę grobową

Zwyczaj wbijania w jamę grobową ostro zakończonych przedmiotów żelaznych w obrzędowości pogrzebowej społeczności środkowoeuropejskiego *Barbaricum* dotyczy w głównej mierze militariów: mieczy i grotów włóczni. Stosowano go jednak, jak wiemy, także wobec innych kategorii przedmiotów, m.in. igieł, noży czy nożyc[662]. Jest to praktyka szeroko rozpowszechniona w obrzędowości funeralnej w różnych epokach po wczesne średniowiecze włącznie[663].

W odniesieniu do materiałów kultury przeworskiej można przypuszczać, że część z omawianej grupy przedmiotów nie była obecna w ogóle na stosie kremacyjnym. Niektóre z nich składano pionowo w grobie, inne – jak dowodzą przykłady z różnych cmentarzysk – były rzeczywiście wbijane obok szczątków zmarłego.

W wypadku broni drzewcowej możliwe jest, że trafiały w przestrzeń grobu wraz z drzewcem, znaczącym na powierzchni miejsce pochówku. Nie jest jednak wykluczone, że samo drzewce podlegało rytualnej destrukcji i było łamane w trakcie ceremonii pogrzebowej. Pozostałości drewna w tulejach zachowują się rzadko, dowodzą jednak, że przedmiot nie towarzyszył zmarłemu podczas kremacji. W takiej sytuacji możliwe jest, że mamy do czynienia z włócznią, która mogła znaleźć się w strefie grobu w jakiś czas po pochówku, niekoniecznie w ramach ceremonii pogrzebowej.

W Raczkowicach dysponujemy trzema przykładami praktyki „wbijania" narzędzi i militariów w jamę grobową. W pochówku jamowym 3 z młodszego okresu wpływów rzymskich w skupisku przepalonych kości ludzkich i fragmentów naczyń ceramicznych tkwił ukośnie w jamie nożyk żelazny. Był to jedyny poza ceramiką element wyposażenia grobu dziecka zmarłego na przełomie dzieciństwa młodszego i starszego, *infans* I/*infans* II. W grobie jamowym 69 z fazy B_2 w południowej części jamy znajdowała się pionowo umieszczona, zapewne wbita, igła żelazna. W świetle analizy antropologicznej szczątki kostne należały do osobnika dorosłego, którego płci nie udało się oszacować.

Natomiast w grobie 86 obok popielnicy, w której znajdowały się szczątki kostne mężczyzny w wieku dojrzałym, odkryto wbite w ziemię dwa średniej wielkości

[656] M. Biborski, J. Stępiński, G. Żabiński 2004, 190; T. Kurasiński 2011, 223.
[657] T. Kurasiński 2011, 223.
[658] D. Măndescu 2012, 347; Ch. Jahn 2018, 179.
[659] A. Rau 2016, 176.
[660] A. Rau 2016, 177.
[661] A. Rau 2016, 180–182.
[662] T. Liana 1968.
[663] M.in. A. Wickholm 2006; T. Kurasiński 2011, 224–226.

groty broni drzewcowej: typu A.2. i X. Pozostałe elementy uzbrojenia, tj. umbo i inne okucia tarczy, złożone zostały w urnie lub nad nią.

Wbijanie w jamę grobu przedmiotów żelaznych dość często rozumiane jest jako przejaw praktyk apotropaicznych, mających na celu zatrzymanie zmarłego i jego mocy w grobie, stosowanych wobec zmarłych wywołujących w społeczności negatywne emocje. Takie interpretacje mają swoje źródło przede wszystkim w nowożytnym folklorze[664]. W takiej sytuacji istotnym się zdaje ustalenie, czy przedmioty te były wbijane w skupisko zawierające szczątki kostne[665], czy raczej obok w innej części grobu jamowego lub poza popielnicą, wyznaczając pole do dalszych interpretacji.

W wypadku pochówków kobiet wskazuje się na prawdopodobny związek ze śmiercią w połogu[666]. Ogólnie rozważa się użycie ostrych przedmiotów jako „gwoździ trumiennych", zamykających, blokujących zmarłego w grobie[667].

Przekaz Pawła Diakona dotyczący Longobardów i odnoszący się do omawianego zwyczaju, wskazuje na komemoratywne zaznaczenie członka społeczności, zmarłego z dala, np. podczas wyprawy militarnej. Na rodzinnym cmentarzu wbijano tyczkę zwieńczoną drewnianą rzeźbą wyobrażającą gołębia, głową zwróconego w kierunku miejsca śmierci[668]. Tyczka symbolizowała nieobecnego. Związek z rozważaną tu kwestią polega wyłącznie na możliwości istnienia zwyczaju wbijania włóczni jako jednego z ewentualnych przejawów praktyki upamiętnienia.

Drzewce mogło mieć różne przeznaczenie jako część naziemnej konstrukcji i „narzędzie" do komunikacji żywych ze zmarłym[669].

Zwraca się uwagę, na podstawie źródeł staronordyckich i wątków mitologicznych, na potencjalny związek z kultem Wodana/Odyna (m.in. naznaczanie się włócznią)[670]. Wychodząc z tego założenia przyjmuje się, że wbicie włóczni w grób było aktem dedykowanym tej sile wyższej. Rytuał ten miałby dotyczyć szlachetnych wojowników, którym nie dane było zginąć w walce – zatem uśmiercano ich rytualnie poprzez wbicie grotu w jamę grobową, co pozwalało pośmiertnie wstąpić w szeregi elitarnych zastępów Odyna[671]. Z kolei Justyn Skowron uznaje, że rozważana tu pozycja grotu włóczni mogła oznaczać brak gotowości do walki i symbolizować odwrotność życia[672]. Takie wyjaśnienie oznaczałoby też, że wszystkie groty broni drzewcowej z ekwipunku zmarłych wojowników powinny być traktowane w ten sam sposób. Nie jest to jednak praktyka powszechnie rejestrowana na cmentarzyskach.

Sposób traktowania szczątków kostnych

Cechą obrządku pogrzebowego kultury przeworskiej w młodszym i późnym okresie wpływów rzymskich oraz we wczesnej fazie wędrówek ludów jest składanie do jamy grobowej tylko niewielkiej części ludzkich szczątków kostnych zebranych ze stosu kremacyjnego[673]. Ta sytuacja ma swoje reperkusje dla badań antropologicznych i demograficznych oraz znacząco ogranicza możliwości studiów nad społecznościami późnej starożytności w perspektywie elementarnych identyfikacji cech osobniczych (płeć, wiek, kondycja biologiczna) i relacji ze statusem wyrażanym w obrządku pogrzebowym. Biologiczne informacje o zmarłych ograniczone są w ten sposób do minimum, co wyklucza badania paleodemograficzne w podstawowym zakresie, obejmującym ustalenie struktury wieku i płci, porządku wymieralności czy wielkości populacji użytkującej cmentarz. Swoje określone konsekwencje ma też – z archeologicznego punktu widzenia – rosnąca tendencja do redukcji inwentarzy grobowych w skali ilościowej i jakościowej, co oznacza problemy z chronologicznym rozwarstwieniem użytkowanych cmentarzyska.

Sposób depozycji

W dokumentacji z badań w Raczkowicach kilkukrotnie w stosunku do układu szczątków kostnych poczyniono obserwację na temat złożenia kości zmarłego do naczynia zgodnie z porządkiem anatomicznym, a zatem – ze stosu w kolejności zbierano szczątki od stóp w stronę czaszki. Przy tym ta zasada depozycji dotyczyłaby wyłącznie grobów popielnicowych. Kości części kranialnej miałyby znajdować się w górnej

[664] Np. A. Wickholm 2006, 198.
[665] Takie działanie interpretowane jest jako ponowne uśmiercenie (Ł. Ciesielski, L. Gardeła 2012, 49).
[666] T. Liana 1968, 384.
[667] A. Wickholm 2006, 202.
[668] *Ad Perticas autem locus ipse ideo dicitur, quia ibi olim perticae, id est trabes, erectae steterant, quae ob hanc causam iuxta morem Langobardorum poni solebant: si quis enim in aliqua parte aut in bello aut quomodocumque extinctus fuisset, consanguinei eius intra sepulchra sua perticam figebant, in cuius summitate columbam ex ligno factam ponebant, quae illuc versa esset, ubi illorum dilectus obisset, scilicet ut sciri possit, in quam partem is qui defunctus fuerat quiesceret. HL* V, 34.
[669] Ł. Ciesielski, L. Gardeła 2012, 39.
[670] Por. K. Skóra 2022, 224, 229–230.
[671] A. Wickholm 2006, 200, z dalszymi referencjami.
[672] J. Skowron 2005, 264–265.
[673] Na ten temat np. P. Kaczanowski, J. Rodzińska-Nowak 2015.

Tab. 6. Raczkowice, stan. 3. Zróżnicowanie masy szczątków kostnych

	Łączna masa kości [g]	Średnia masa kości w obiekcie [g]	Minimalna masa [g]	Maksymalna masa [g]
Groby popielnicowe (n=15)	11142,1	742,8	8	2850
Groby jamowe (n=62)	3625,9	58,5	0,01	316,3
Ustryny (n=3)	279,3	93,1	4,6	165,6
Warstwa ciałopalenia (n=1)	1107	158,1	22,9	500

partii urny. Niewiele wiadomo na temat metody eksploracji wnętrza urn z Raczkowic – czy prowadzono ją metodycznie, a przynajmniej, czy wyróżniano kolejne warstwy, które dokumentowano by osobno. Dysponujemy jedynie opisem układu zabytków w relacji do niektórych partii szkieletu – w zasadzie jedynym punktem są kości czaszki. Możemy zatem przyjąć, że to właśnie je w kilku popielnicach rzeczywiście złożono do naczynia jako ostatnie, ale jaką zasadę przyjęto w depozycji pozostałych części kośćca nie sposób stwierdzić.

Stopień przepalenia

Stopień przepalenia kości z cmentarzyska w Raczkowicach jest najczęściej duży (78% obiektów), średni do dużego (13%), średni (6%) i tylko wyjątkowo – bardzo duży (3%). Barwa szczątków jest zróżnicowana: od jasnej, jasnoszarej lub jasnobrązowej do ciemnej, ciemnoszarej lub ciemnobrązowej. Niekiedy zróżnicowanie barwy, świadczące o niejednorodnej temperaturze stosu, cechuje szczątki tego samego osobnika.

Dane ogólne o wadze szczątków kostnych

W Raczkowicach łączna waga kości pochodzących z grobów, warstwy ciałopalenia oraz z ustryn wynosi blisko 16,5 kg (Tab. 6). Na podstawie analizy szczątków kostnych można założyć, że kości należą do 91 osób. W bezwzględnej liczbie groby zawierają szczątki jednej osoby. Grób podwójny wyróżniono jednokrotnie (grób 8) – szczątki dorosłej kobiety i dziecka (*infans* I) ważyły łącznie 274,8 g.

Suma wagi szczątków kostnych z grobów popielnicowych i jamowych wynosi 14768 g, a średnia (liczba obiektów 77) wynosi 191,8 g.

Materiał porównawczy ze względu na analogiczny czas użytkowania cmentarzyska i reguły obrządku pogrzebowego stanowią pobliskie stanowiska w Opatowie i w Mokrej. Uzyskany w Raczkowicach średni wynik plasuje się pomiędzy wartościami obliczonymi dla tych obu nekropolii. Średnia masa kości w grobie w Opatowie wynosi 151,3 g i w Mokrej – 279,6 g[674].

Płeć i wiek

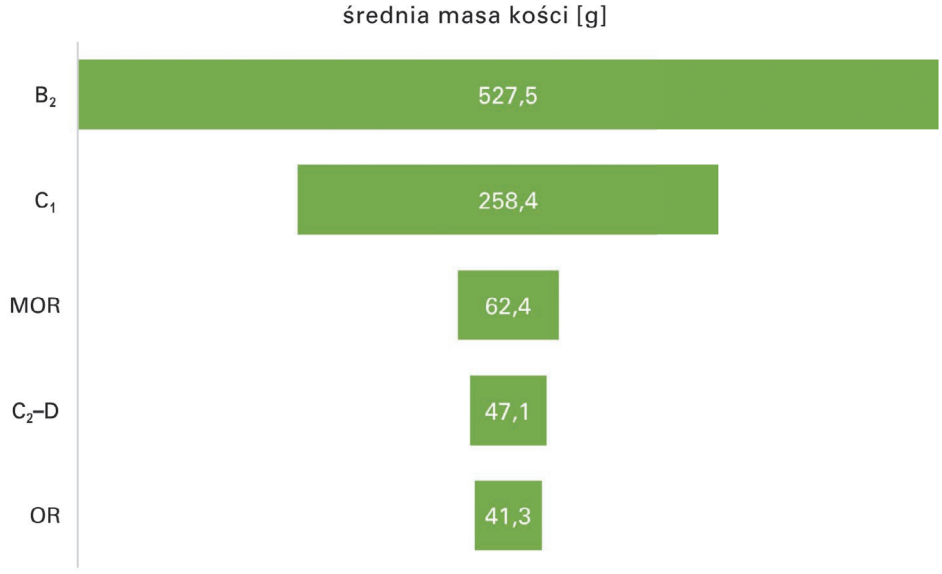
W Raczkowicach średnia masa szczątków kostnych w wypadku grobów kobiet wynosi 242,9 g, w wypadku mężczyzn jest zdecydowanie wyższa – 485,9 g. Za tę dysproporcję odpowiada kilka czynników. Poza tymi wynikającymi z uwarunkowań biologicznych (większa masa kostna osób płci męskiej), kolejnym jest obrządek i jego przemiany w czasie – w analizowanej grupie grobów męskich (n=16) pięć to popielnice, w wypadku kobiet (n=9) jest to tylko jeden pochówek w naczyniu. Starsze groby popielnicowe należą do lepiej wyposażonych, a ilość szczątków kostnych odpowiada lub jest zbliżona do oczekiwanej masy otrzymanej w wyniku kremacji (2–3 kg).

W wypadku pochówków dzieci średnia waga kości jest niska (ze wszystkich kategorii wiekowych, n=10) – wynosi 22,6 g. Tu również wynik jest wypadkową formy grobów: dziewięć jamowych i tylko jeden popielnicowy. Większość zespołów pochodzi z młodszego okresu wpływów rzymskich lub nie zawierała przedmiotów o walorze datującym. Tylko jeden grób (82, popielnicowy) datowany jest wcześniej, na fazę B_2.

Uwarunkowania chronologiczne

Chronologiczne uporządkowanie zbioru grobów ciałopalnych jamowych i popielnicowych w relacji z masą szczątków kostnych prowadzi do wniosku o znaczącym jej spadku w kolejnych fazach użytkowania nekropolii w Raczkowicach (Ryc. 34). Średnia uzyskana dla obiektów z fazy B_2 jest wysoka, za co odpowiadają w dużym stopniu groby popielnicowe, które w większości pochodzą z tego odcinka chronologicznego. Średnia waga kości z urn z tego okresu wynosi 821,7 g, podczas gdy z grobów jamowych zaledwie 86,2 g. Wraz z odchodzeniem w czasie

[674] A. Szczepanek 2013, ryc. 44.

Ryc. 34. Raczkowice, stan. 3. Średnia masa kości z grobów ciałopalnych w kolejnych stadiach użytkowania cmentarzyska i osobno dla grobów datowanych ogólnie na okres wpływów rzymskich. Oprac. graficzne: K. Skóra

od popielnicowej na rzecz jamowej formy grobu analizowana przeciętna wartość maleje do niewiele ponad 40 g.

W Opatowie w kolejnych wyróżnionych fazach użytkowania rysuje się także wyraźny spadek masy kości w grobach. Średnia waga największa jest w pierwszym etapie (240,3 g), a w następnych maleje, osiągając wartość 131,1, 140,7 i 106,2 g – w ostatnim odcinku chronologicznym[675]. Przy tym zauważa się, że większość grobów zawiera poniżej 100 g kości. W Mokrej uzyskano wyższe średnie wyniki. Przeciętna wartość dla wszystkich grobów wynosi 279,6 g. Natomiast w początkowych dwóch fazach wynosi 354,3 i 427 g a w następnych średnie oscylują w granicach ok. 200–300 g (od 175,2 do 262,8)[676]. Jednocześnie przez cały okres, w każdej fazie obecne są groby, które znacząco odbiegają od rysującej się normy – waga kości w nich jest zbliżona do rzeczywistej masy oczekiwanej uzyskiwanej w wyniku kremacji zwłok dorosłej osoby – w Mokrej (zakres od 713 do 1753 g) i w Opatowie (zakres od 1306 do 1830 g)[677].

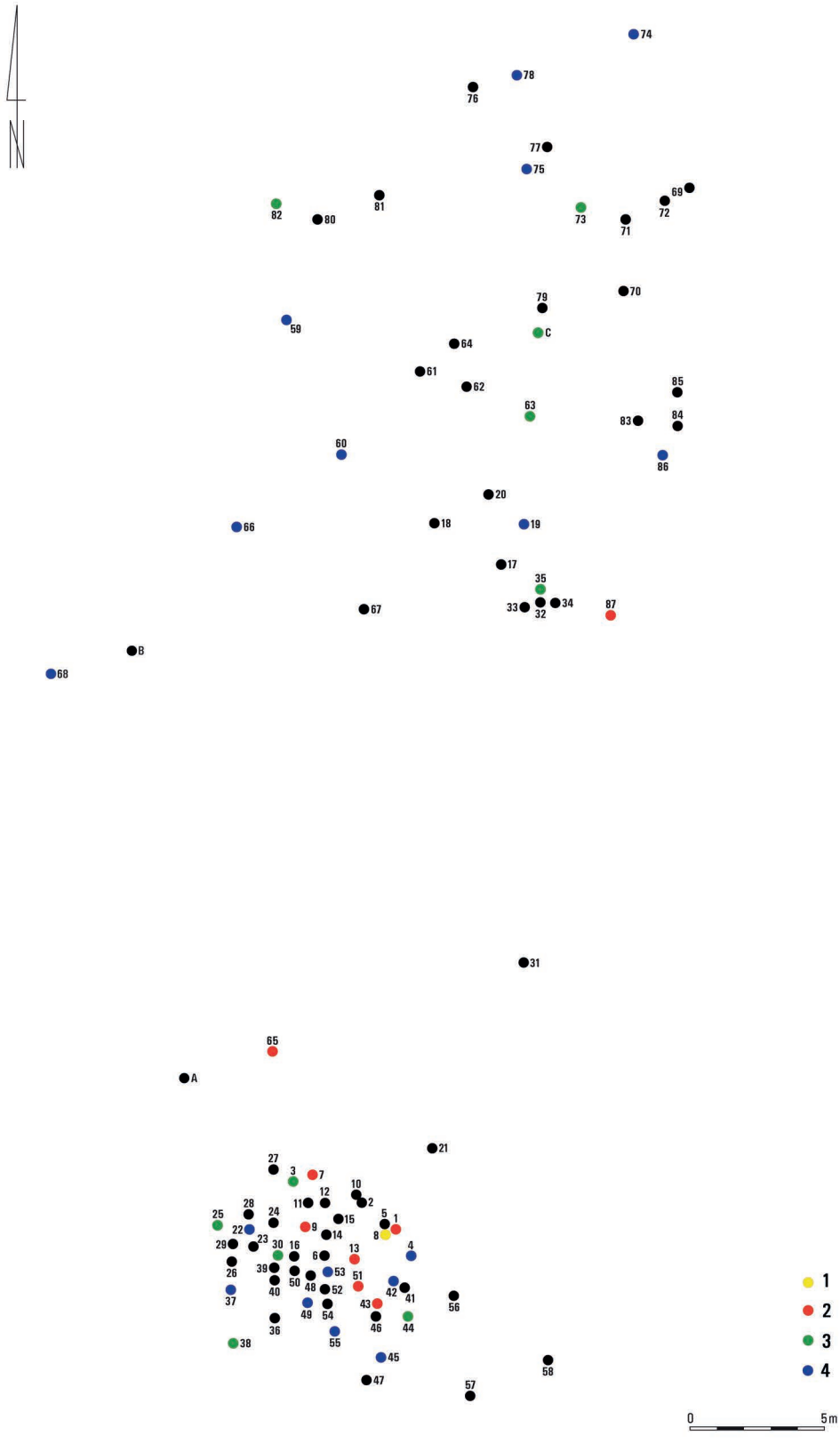
Płeć, wiek i status zmarłych

Obraz społeczności kultury przeworskiej użytkującej miejsce grzebalne w Raczkowicach z antropologicznej perspektywy jest możliwy do odtworzenia tylko w ograniczonym stopniu. Głównym czynnikiem zakłócającym analizę jest ciałopalny obrządek pogrzebowy z regułami, którym hołdowano od młodszego okresu wpływów rzymskich. To oznacza, że zmarły jest w sposób minimalny reprezentowany na poziomie osteologiczno-biologicznym, a jego własność grobowa, zniszczona w ogniu stosu i zdefragmentowana, i tylko w takim stanie i w małej części złożona do jamy grobowej. Ustalenia płci i wieku w takiej sytuacji, obarczone w wielu wypadkach niskim czy średnim poziomem prawdopodobieństwa, wynikającym z braku w materiale kostnym zachowanych elementów diagnostycznych, trudno jest uznać za idealnie odwzorowujące stan biologiczny populacji z Raczkowic. Drugim czynnikiem obniżającym wartość poznawczą omawianych materiałów jest częściowe zniszczenie powierzchni cmentarzyska w czasach współczesnych.

Wyłaniającą się z diagnozy osteologicznej proporcję płci trudno uznać za rzeczywistą (Ryc. 35). Tylko w dziewięciu wypadkach szczątki kostne zostały zaklasyfikowane jako kobiece. Szczątki mężczyzn oznaczono 17 razy w wypadku grobów a ponadto czterokrotnie określono tę płeć dla materiałów kostnych znajdujących się w warstwie (por. Tab. 7) – jednak nie można mieć pewności, czy szczątki te nie pochodzą z któregoś grobu zlokalizowanego w odcinkach 2, 3 i 12. Nie możemy zatem w sposób pewny zwiększyć liczby mężczyzn do 21. Natomiast zauważyć należy, że w luźnych materiałach kostnych nie mamy oceny wskazującej płeć żeńską.

Porządek wymieralności w obrębie grupy kobiet i mężczyzn w ogólnym zarysie odzwierciedla, mimo ewidentnego braku niektórych grup wieku (*iuvenis*, *senilis*), profil demograficzny populacji z okresu rzymskiego: najwyższa śmiertelność kobiet przypada w klasie

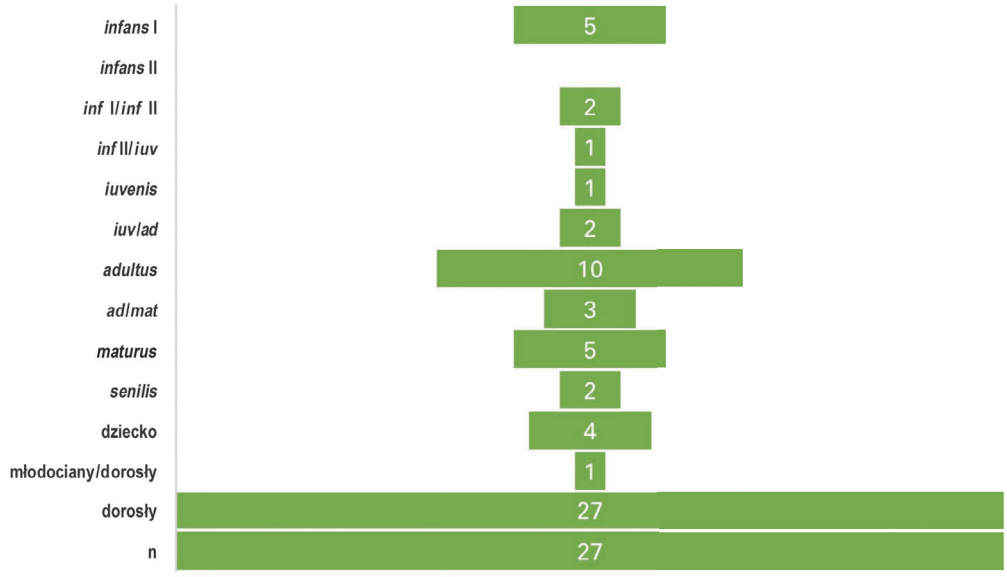
[675] A. Szczepanek 2013, 88–89, ryc. 44.
[676] A. Szczepanek 2013, ryc. 44.
[677] A. Szczepanek 2013, ryc. 44.

Ryc. 35. Raczkowice, stan. 3. Zróżnicowanie na podstawie danych oceny antropologicznej.
1 – grób podwójny: kobieta i dziecko; 2 – kobieta; 3 – dziecko; 4 – mężczyzna. Oprac. graficzne: K. Skóra

Tab. 7. Raczkowice, stan. 3. Struktura wieku i płci populacji – obiekty i luźne materiały kostne z poszczególnych odcinków

Obiekty							
Wiek	**Płeć**						
	Nieokreślona	Σ	K	Σ	M	Σ	Σ
infans I	8, 44, 70, 73, 82	**5**	–	–	–	–	**5**
infans II	–	–	–	–	–	–	–
infans I/*infans* II	3, 38	**2**	–	–	–	–	**2**
infans II/*iuvenis*	63	**1**	–	–	–	–	**1**
iuvenis	56 (?)	**1**	–	–	–	–	**1**
iuvenis/*adultus*	6, 12	**2**	–	–	–	–	**2**
adultus	18, 84	**2**	1, 13, 43 (?), 65 (?), 87 (?)	**5**	45 (?), 59, 75	**3**	**10**
adultus/*maturus*	40, 83	**2**	–	–	66	**1**	**3**
maturus	41 (?), 48 (?), 52 (?)	**3**	–	–	60 (??), 86 (?)	**2**	**5**
senilis	10, 62	**2**	–	–	–	–	**2**
dziecko	25, 30 (?), 35 (?), C	**4**	–	–	–	–	**4**
młodociany/dorosły	46 (?)	**1**	–	–	–	–	**1**
dorosły	2, 15, 16, 20 (?), 31, 39, 47, 50, 54, 67, 69, 71, 80, 81, B	**15**	8 (?), 9 (?), 51	**3**	4, 19, 22, 37, 42, 49 (?), 68, 74 (?), 78	**9**	**27**
nieokreślony	5, 10, 14, 17, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 36, 57, 58, 61, 64, 72, 76, 77, 79, 85	**24**	7 (?)	**1**	53 (?), 55 (?)	**2**	**27**
	64		**9**		**17**		**90**
Odcinki							
infans I	–	–	–	–	–	–	–
infans II	20	**1**	–	–	–	–	**1**
infans I/*infans* II	–	–	–	–	–	–	–
infans II/*iuvenis*	29	**1**	–	–	–	–	**1**
iuvenis	32	**1**	–	–	–	–	**1**
iuvenis/*adultus*	12, 25	**2**	–	–	–	–	**2**
adultus	–	–	–	–	–	–	–
adultus/*maturus*	–	–	–	–	–	–	–
maturus	2	**1**	–	–	–	–	**1**
senilis	12, 34	**2**	–	–	12	**1**	**3**
dziecko	–	–	–	–	–	–	–
młodociany	32	**1**	–	–	–	–	**1**
dorosły	3, 4, 5, 13, 16, 20 (?), 21, 24, 26, 32, 33, 35, 37, 46, 47, sondaż	**16**	–	–	2 (?), 3 (?), 12	**3**	**19**
nieokreślony	1, 2, 5, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 34, 35, 37, 38, 39, 45, 47, 49, 55, sondaż	**30**	–	–	–	–	**30**

Ryc. 36. Raczkowice, stan. 3. Struktura wieku na podstawie oceny antropologicznej szczątków kostnych z obiektów. Oprac. graficzne: K. Skóra

adultus, mężczyzn – w *maturus.* Dysponujemy w analizowanej grupie tylko jednym określeniem wieku *senilis.* To dotyczy szczątków mężczyzny, które znajdowały się bez kontekstu grobowego w odcinku 12.

Pod względem struktury wieku otrzymaliśmy obraz (Tab. 7; Ryc. 36) daleki od zakładanego i rzeczywistego, co bazuje na porównaniu z innymi cmentarzyskami okresu wpływów rzymskich oraz modelami demograficznymi populacji starożytnych. W materiałach osteologicznych z Raczkowic niedoreprezentowana jest grupa dzieci. Grobów osób zmarłych przed siódmym rokiem życia jest zaledwie pięć. Nie wyróżniono wśród analizowanych szczątków z grobów osoby zmarłej w wieku 7–15 lat. Należy zauważyć jednak, że klasa *infans* II jest reprezentowana w materiałach kostnych zebranych z warstwy w odcinku 20. Czterokrotnie kości określono ogólnie jako dziecięce lub z przełomu *infans* I i *infans* II. Niewiele jest także wskazań wieku *iuvenis.* Brakuje, co nie jest dużym zaskoczeniem, szczątków osób zmarłych w wieku starczym, *senilis.* Ogólnie rzecz ujmując analiza materiałów kostnych z Raczkowic ujawniła wszystkie problemy związane z oceną stanu populacji wynikające z kremacji, pogłębione małym udziałem grobów popielnicowych i uwarunkowaniami obrzędowymi z młodszych stadiów okresu wpływów rzymskich.

W trakcie analizy szczątków kostnych w grupie małych dzieci (*infans* I) nie udało się dokładniej ustalić wieku w latach, co dawałoby asumpt do badań nad zróżnicowaniem cech obrządku pogrzebowego i etapami socjalizacji. Co znamienne, nie wyróżniono w materiałach z Raczkowic także pochówków płodów i noworodków. Groby *infans* I to obiekty jamowe (44, 70 i 73) i jeden popielnicowy (82) z fazy B_2. Taka ich liczba nie jest dobrą podstawą do analizy reguł funeralnych przyjętych dla tej grupy wiekowej. Poza ceramicznymi elementami i ułamkami przedmiotów żelaznych lub ze stopu miedzi w inwentarzach grobowych odnotowano wisiorki wiaderkowate (70/1, 82/3) i szklane paciorki (82/1–2). Są to przedmioty relatywnie często spotykane w grobach dzieci w dorzeczu Liswarty, poza zapinkami i drobnymi przedmiotami codziennego użytku i narzędziami (igły, przęśliki) oraz pojedynczymi elementami uzbrojenia czy ostrogami[678].

W Raczkowicach pod względem wyposażenia w analizowanej grupie wiekowej wyróżnia się grób 73 z fazy C_1, w którym znajdowała się zapinka A.VII.193, fragmenty naczynia *terra sigillata* oraz część gładkiego pierścienia, wykonanego z poroża jelenia lub z kości metapodialnej dużego ssaka. Z kategorii narzędzi odnotowano tylko część igły żelaznej w obiekcie 82. Nie sposób rozdzielić elementów inwentarza grobu jamowego 8, w którym oprócz szczątków dziecka (*infans* I) złożono kości dorosłej kobiety.

Dwukrotnie szczątki kostne zaklasyfikowano jako należące do dziecka zmarłego w przełomie klasy *infans* I i *infans* II, czyli dzieciństwa młodszego i starszego. Są to groby jamowe 3 i 38 z okresu wpływów rzymskich i młodszego okresu wpływów rzymskich. Poza

[678] J. Zagórska-Telega 2019, 148–149.

inwentarzem ceramicznym odnotowano w nich tylko pozostałości nożyka (3/1).

W kilku wypadkach kości zostały uznane za dziecięce, bez przyporządkowania klasie dzieciństwa młodszego i starszego, *infans* I i II. Są to też oceny nie bez wątpliwości, które wynikają z zupełnie niewielkiej ilości przepalonych szczątków kostnych (groby 25, 30 (?), 35 (?), C). W tychże pochówkach znajdowała się głównie ceramika naczyniowa. Wyjątkiem jest grób 30 z młodszego okresu wpływów rzymskich, w którym obecne były fragmenty okładziny z poroża jelenia i niewielki fragment siekierki kamiennej lub rozcieracza z kamienia barwy czarnej. Celowa depozycja jest prawdopodobna: z wtórnym przeznaczeniem jako amulet[679] lub funkcją np. kamienia do gry[680].

Ta niewielka reprezentacja nie pozwala na szersze porównania czy odniesienie do hipotez zakładających niższą pozycję w społeczności kultury przeworskiej dzieci w wieku *infans* II[681].

W populacji raczkowickiej tylko jednokrotnie udało się wyróżnić szczątki osoby zmarłej w wieku młodzieńczym, *iuvenis*. Jest to grób jamowy 56 z młodszego okresu wpływów rzymskich, bez wyróżniających się elementów inwentarza. Do grupy osób zmarłych w wieku nastoletnim czy młodzieńczym można zaliczyć osobników *infans* II/*iuvenis* (grób 63) oraz *iuvenis*/*adultus* (groby 6 i 12). Poza szczątkami z kontekstu grobowego liczebność osób z tej grupy wieku hipotetycznie zwiększają materiały luźne z odcinków 12, 25, 29 i 32. W dorzeczu Liswarty pochówki osób nastoletnich zwykle wyposażone są na średnim poziomie zasobności, aczkolwiek zdarzają się także bogate inwentarze (niektóre jednak osób z przełomu *iuvenis* i *adultus*) z pełnym zestawem uzbrojenia, przedmiotami z metali szlachetnych i importowanymi przedmiotami rzymskimi[682].

W Raczkowicach liczba i rodzaj asortymentu przedmiotów składanych do grobów zwiększa się w grupach *adultus* (11 osób) i *maturus* (5 osób). Pochówki osób w wieku dorosłym i dojrzałym zawierają szerszy wachlarz ozdób i części stroju, uzbrojenie oraz przedmioty o funkcji narzędzi, jak również klucze i skrzyneczki.

Klasy wieku *adultus* i *maturus* są jedynymi, dla których w Raczkowicach dysponujemy określeniami płci, co umożliwia teoretycznie ocenę zróżnicowania inwentarzy według tego kryterium. Jednak ich liczebność jest na tyle mała, że wyklucza formułowanie wiążących uogólnień.

Groby kobiet (wszystkie pięć osób w wieku *adultus*) zawierały paciorki, grzebienie, przęśliki i bliżej nieokreślone pozostałości przedmiotów metalowych. W tej grupie wyróżnia się tylko pochówek popielnicowy 65 z fazy B_2, który zawierał ponadto cztery zapinki, sprzączkę, trzy wisiory opasane, okucie obwodu pasa, okucia skrzyneczki drewnianej, prawdopodobnie pozostałość naczynia szklanego i nóż. Kobiet zmarłych w wieku *maturus* nie wyróżniono w materiale kostnym z cmentarzyska w Raczkowicach.

Szczątki mężczyzn zidentyfikowano głównie w obiektach z fazy B_2 i podfazy B_{2b} (60, 65, 86). Kilka pochówków nie zawiera elementów datujących. Grób 60 został z małym prawdopodobieństwem oceniony jako męski, co potwierdzałyby również kobiece elementy wyposażenia. Zestawy uzbrojenia (po dwa groty broni drzewcowej, elementy okuć tarczy) i narzędzia stanowiły element inwentarza mężczyzn w wieku *adultus* (66) i *maturus* (86). Osoba z grobu 66 wyposażona była ponadto w krzesiwo, nożyk sierpikowaty, nóż i przedmiot kościany, a mężczyzna z obiektu 86 w nóż i krzesiwo. W stosunku do męskiego „przeworskiego" modelu wyposażenia kategoriami nie odnotowanymi w Raczkowicach są ostrogi, nożyce czy wyspecjalizowane narzędzia służących do obróbki metali tj. kowalskie. Notowane są one zarówno w nadliswarciańskim skupisku osadniczym jak i w pobliskim Drochlinie. Nożyk sierpikowaty, uchodzący za typowy element wyposażenia grobów kobiet[683], został w Raczkowicach znaleziony w grobie mężczyzny, co wskazywać mogłoby użycie jako brzytwy.

W ogólnym ujęciu – mimo ograniczonej próby – powyższe ustalenia odpowiadają prawidłowościom uchwyconym dla innych nekropoliach kultury przeworskiej.

W Raczkowicach w kontekście grobowym szczątki osób w wieku *senilis* wyróżniono tylko dwukrotnie. Niestety nie dysponujemy dla nich diagnozą płci. W grobie jamowym 10 z młodszego okresu wpływów rzymskich odnotowano poza ułamkami naczyń fragment blaszki żelaznej. W grobie 62 z fazy B_2 znajdowała się tylko popielnica. Na cmentarzyskach nadliswarciańskich łącznie tylko sześciokrotnie zdiagnozowano wiek podeszły. W tej grupie przeważają mężczyźni (Opatów, Walenczów), tylko jedno wskazanie dotyczy kobiety (Mokra)[684]. Wyposażenie tej grupy wiekowej nie prezentuje się spektakularnie. Wyróżnia się tylko grób 35 z cmentarzyska w Mokrej, w którym mężczyzna *senilis* wyekwipowany został w zaświaty w pełen zestaw uzbrojenia z mieczem[685]. W kwestii stosunku społeczności,

[679] Por. T. Kurasiński, K. Skóra 2020.
[680] Por. R. Knápek, O. Šedo 2017, 26, ryc. 6.
[681] K. Czarnecka 1990, 49, 58.
[682] J. Zagórska-Telega 2019, 153–154.
[683] J. Zagórska-Telega 2019, 142.
[684] J. Zagórska-Telega 2019, 168.
[685] J. Zagórska-Telega 2019, 168.

nie tylko okresu wpływów rzymskich, do osób w wieku podeszłym trudno snuć wnioski natury ogólnej ze względu na mocno zindywidualizowany proces starzenia, przebiegający własnym tempem, obejmujący jednostki o różnej pozycji społecznej i o różnym stopniu zaangażowania w sprawy lokalnej społeczności.

III.13.4. Obrządek pogrzebowy w Raczkowicach na tle lokalnych praktyk funeralnych społeczności kultury przeworskiej

Głównym punktem odniesienia dla Raczkowic ze względu na chronologię i lokalizację są nekropolie nadliswarciańskie oraz Drochlin. Oba wymienione stanowiska są też w pewnym stopniu zniszczone, co nie pozwala na dokładne porównanie cech obrządku pogrzebowego. W wypadku Drochlina, można przypuszczać, że obszar uszkodzenia był większy niż w Raczkowicach, jednak pod względem zajętej pod groby powierzchni zbliżony (ok. 35×50–55 m). Liczba uchwyconych pochówków w Raczkowicach jest trzykrotnie większa. Jednak biorąc pod uwagę zakres zniszczeń i obszar stanowiska można założyć, że w Drochlinie znajdowało się minimum 60 grobów.

Powstanie nekropolii w Raczkowicach datuje się najwcześniej, w fazie B_2. Faza inicjalna przypada najprawdopodobniej na B_{2b}, co potwierdzone jest tylko dla trzech zespołów grobowych (18, 60, 78). Natomiast w Drochlinie powstanie pierwszych pochówków odnoszone jest do stadium B_2/C_1. Nie ma materiałów przesuwających początek użytkowania nekropolii do wcześniejszych stadiów. Nie pozwala też na to w sposób pewny srebrna moneta Hadriana, której związek z cmentarzyskiem jest tylko hipotetyczny; dodatkowo długi obieg monet osłabia ich wartość jako precyzyjnych datowników.

Trudno ocenić, kiedy przypada w Raczkowicach szczytowa faza użytkowania nekropolii. Skupisko północne, które jest starsze, jest zniszczone i nie sposób oszacować pierwotnej liczby grobów w jego obrębie. Strefa południowa, w której koncentrują się groby z młodszego okresu wpływów rzymskich wydaje się wiodąca pod względem frekwencji zespołów (43 obiekty). W Drochlinie kulminacyjny punkt użytkowania nekropolii przypada wcześniej – na stadium B_2/C_1 i faza C_1, raczej jej starszy odcinek. Z tego okresu pochodzi większość pochówków. Grupują się one w centrum i we wschodniej partii. W zachodniej części stanowiska odnotowano liczne materiały luźne z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich.

Kres użytkowania obu nekropolii można odnieść do fazy C_3 lub D. Wskazują na to pojedyncze przedmioty, głównie elementy pasa. Z kolei w Drochlinie ze schyłkowego etapu funkcjonowania (3. faza cmentarzyska) pochodzi niewiele datowników, co nie jest nie tylko wynikiem frekwencji pochówków, ale też redukcji asortymentu inwentarzy grobowych związanej z przemianami w obrzędowości pogrzebowej – są to owalne sprzączki o pogrubionych ramach (Drochlin, obiekty 3 i 207). Oznacza to, że pochówki mogły odbywać się w tym miejscu jeszcze w fazie D. Z Raczkowic z końcowej fazy użytkowania nekropolii pochodzą znalezione luźno okucie końca pasa (odc. 12) i kolec sprzączki grupy H (odc. 3). Obiekty 22, 54 i 55 reprezentują także ten horyzont czasowy. Wskazują na to sprzączka ML H11 i żelazne okucia wiader klepkowych, mające analogie na stanowiskach typu dobrodzieńskiego. W ten przedział chronologiczny wpisuje się także pucharek z warstwy ciałopalenia (51/14).

Pod względem wyposażenia Drochlin jest nekropolią ubogą, co w dużym stopniu uwarunkowane jest zniszczeniem jej powierzchni. Grobów wyróżniających się bogatszym zestawem wyposażenia jest kilka (obiekty 3, 161, 177, 207), w tym obiekt 177 z elementami uzbrojenia i naczyniem szklanym. Osobliwością, którą trudno wyjaśnić, jest bardzo duża liczba wisiorków wiaderkowatych – 64 egzemplarze, znalezione głównie poza zespołami grobowymi. Z obiektów pochodzi tylko sześć wisiorków[686]. Jest to na tle innych cmentarzysk późnorzymskich ponadprzeciętnie wysoka reprezentacja.

Pewnych kategorii przedmiotów obecnych w wyposażeniu zmarłych z Drochlina nie potwierdzono w Raczkowicach, m.in. nożyc, metalowych okuć rogów do picia oraz monet. Niektóre, rzadziej spotkane na cmentarzyskach kultury przeworskiej, elementy asortymentu wyposażenia grobowego potwierdzone są na obu stanowiskach. Są to fragmenty siatki kolczej, reprezentowane w Drochlinie znacznie liczniej niż w Raczkowicach. O pozostawianiu elit obu populacji w tej samej strefie wpływów kulturowych świadczą ażurowe czterolistne okucia zachowane we fragmentach. Jednak w obu wypadkach zostały one znalezione poza zespołami grobowymi.

Zauważa się także różnice w asortymencie uzbrojenia. W Raczkowicach nie odkryto grotów strzał i ostróg, co może być wypadkową rozpoznania stanowiska. W Drochlinie natomiast słabo reprezentowane są groty broni drzewcowej – tylko trzy. Nieliczne są umba i imacze, znalezione w postaci silnie zdefragmentowanej. Fragment domniemanego okucia pochwy z obiektu 177 wskazuje natomiast na ewentualną obecność miecza[687].

[686] P. Kaczanowski 1987, 66.
[687] P. Kaczanowski 1987, 110.

W nadliswarciańskim skupisku militaria nie są często rejestrowanym elementem wyposażenia grobowego, a rzeczywiście rzadko spotykane są pełne zestawy, na które składa się miecz, groty broni drzewcowej i tarcza. Podobnie jak w Raczkowicach obecne są częściej pojedyncze elementy uzbrojenia w grobie – groty broni drzewcowej lub części tarczy – głównie imacz (Opatów, Żabieniec, Mokra). W Raczkowicach nie odnotowano w ogóle ostróg i grotów strzał, które poświadczone są w Opatowie i Mokrej[688]. Na tych ostatnich stanowiskach obecne są liczniej miecze, które wystąpiły siedmiokrotnie w obiektach z podfazy C_{1a}[689].

Obecność w grobach kości zwierzęcych jest odzwierciedleniem zwyczaju składania na stosie kremacyjnym darów z tusz zwierząt lub przygotowanych potraw. Odsetek grobów w Raczkowicach, w których ujawniono szczątki ssaków lub ptaków jest w porównaniu z Drochlinem podobny (10% i 13% wszystkich grobów). Z kolei w Drochlinie wyróżniono kości zwierzęce czterokrotnie (obiekty 53, 60, 75, 185) – nie określono przy tym ich gatunku – tylko w wypadku grobu 185 jest mowa o szczątkach ptasich. W Raczkowicach w dziewięciu grobach, głównie z B_2, ujawniono kości bardziej wartościowe pod względem diagnostycznym. To pozwoliło na określenie gatunków i ich zróżnicowania w obrębie zespołów grobowych. W przeważającym stopniu wskazania dotyczą świni i kury domowej.

Pod względem zróżnicowania form grobów zauważa się istotne różnice między omawianymi cmentarzyskami. W Drochlinie bezwzględnie przeważa ciałopalna jamowa forma grobu. Te obiekty, które określono jako popielnicowe, pochodzą z dawnych badań (grób A i grób z 1825 roku). Tylko jeden grób tego typu (105), jednak zniszczony, został zadokumentowany w trakcie badań P. Kaczanowskiego. Określenie ich formy jest zatem tylko hipotetyczne. Popielnicowa forma grobu w Raczkowicach nie jest częsta. Pochówki w tym obrządku koncentrują się w starszej, północnej części założenia cmentarnego. Datowane są na fazę B_2.

W Drochlinie wśród grobów ciałopalnych przeważają jamy o średnicy do 50 cm, zazwyczaj nieckowate w przekroju. Obiekty większe, o wymiarach przekraczających 100 cm nie są liczne (ob. 160, 185). Obserwacje utrudniało zniszczenie powierzchni stanowiska i wkopywanie grobów w starsze obiekty kultury łużyckiej[690]. Na uwagę zasługują dwa obiekty o dużych rozmiarach (3 i 18), które P. Kaczanowski uznał za *formę przejściową między typowymi grobami jamowymi a cmentarzyskami warstwowymi typu dobrodzieńskiego*[691]. Są to jamy o głębokości 50–90 cm i o wymiarach na powierzchni 240×140 i 500×200 cm. Przepalone kości, węgle drzewne oraz przedmioty rejestrowano w nich raczej w górnych partiach, do głębokości 50–60 cm. Jedna jama (18) miała jednolite wypełnisko, druga – *niewielkie różnice w zabarwieniu*[692]. Obiekty te pochodzą z fazy C_2 lub D[693]. Co istotne, w przestrzeni między nimi znajdowały się także przepalone kości, węgle drzewne, stopy szkła i fragmenty metalowych przedmiotów (do głębokości 30–40 cm). Ze względu na zniszczenie cmentarzyska P. Kaczanowski rozważał możliwość, że są to tylko pewne partie warstwy, w której znajdowały się pierwotnie pochówki w większej liczbie. Za tym miałaby przemawiać liczba wyróżnionych w materiale kostnym osobników – co najmniej trzech[694]. Także we wschodniej części cmentarzyska w Drochlinie odnotowano liczne materiały luźne, w górnych warstwach, co mogłoby być rozpatrywane – według P. Kaczanowskiego – jako pozostałość pochówków warstwowych. Zniszczenie stanowiska nie pozwala zweryfikować tego założenia.

Stan zachowania szczątków kostnych z Drochlina utrudnił określenie płci i wieku. Szczątki mężczyzn wyróżniono sześciokrotnie, a kobiety tylko raz. Zdecydowanie liczebnie przeważają wskazania osobników w wieku dorosłym (*adultus* i *adultus-maturus*). Osoby w wieku dojrzałym – *maturus* zidentyfikowano w materiale kostnym tylko dwie. Nie ujawniono kości osobników zmarłych w wieku *infans* II, *iuvenis* i *senilis*. W grupie dzieci wyróżniono wyłącznie szczątki *infans* I lub *infans* I/II. Jednokrotnie odnotowano szczątki dziecka w wieku okołoporodowym.

Pod tym względem Raczkowice – jako cmentarzysko mniej zniszczone – prezentują strukturę wymieralności bardziej zbliżoną do oczekiwanej dla populacji pradziejowych[695]. W wypadku obu nekropolii uchwycono jednak nieproporcjonalny rozkład płci (K:M) – w Drochlinie 1:6, w Raczkowicach 9:17. To koresponduje z obrazem, który znamy z wielu cmentarzysk kultury przeworskiej[696]. Jednak w analizowanych wypadkach proporcja płci jest bardzo silnie zaburzona.

Ocena zróżnicowania struktury społecznej populacji z Raczkowic, oparta o kryterium jakości wyposażenia grobowego i formy grobu, jest trudna do przeprowadzenia ze względu na uwarunkowania związane

[688] J. Zagórska-Telega 2019, 142.
[689] J. Zagórska-Telega 2019, 142.
[690] P. Kaczanowski 1987, 107.
[691] P. Kaczanowski 1987, 107–108.
[692] P. Kaczanowski 1987, 107.
[693] P. Kaczanowski 1987, 108.
[694] P. Kaczanowski 1987, 108.
[695] Por. K. Skóra 2020.
[696] Por. K. Skóra 2019.

z przemianą obrządku pogrzebowego, niewielki rozmiar nekropolii, stan jej zachowania i mało diagnostyczny materiał kostny.

Relatywnie zasobnie wyposażone są groby popielnicowe pochodzące z początkowych stadiów funkcjonowania cmentarzyska. Podobnie ten aspekt prezentuje się w Opatowie czy w Mokrej. Głównie groby popielnicowe, raczej ze stadium B_2/C_1 wyróżniają się w skali nekropolii. Podfaza C_{1b} oznacza odchodzenie od popielnicowej formy grobu, ograniczenie liczby wyposażenia w jamie grobowej i tendencję do coraz mniejszej objętości masy kostnej składanej po wybraniu ze stosu ciałopalnego do jamy grobowej[697]. Zmienność ta wiązana jest z przemianami sfery eschatologicznej i zanikiem wartości niektórych kategorii przedmiotów jako emblematów prestiżu lub utratą ich znaczenia w realizacji osiągnięcia przez zmarłych zaświatowego celu predestynacji[698].

[697] J. Zagórska-Telega 2019, 144.

[698] Por. K. Godłowski 1981, 120; R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2005, 183–184.

IV. Wnioski końcowe

Cmentarzysko w Raczkowicach zajmuje istotne miejsce na mapie osadnictwa kultury przeworskiej między górnym biegiem Warty i Pilicy, w odcinku chronologicznym obejmującym wczesny okres wpływów rzymskich po wczesną fazę wędrówek ludów. W świetle dotychczasowego stanu badań jest to największe założenie sepulkralne tej strefy. Biorąc jednak pod uwagę inne nekropolie tego ugrupowania kulturowego, należy ono do grupy obiektów średniej wielkości. Wyróżnia je natomiast relatywnie długie użytkowanie. Ta rozpiętość chronologiczna pozwala prześledzić przemiany w obrzędowości pogrzebowej objawiające się stopniowym zanikiem popielnicowej formy grobów na rzecz pochówków jamowych i towarzyszącej im warstwy ciałopalenia. Raczkowice należą, wraz m.in. ze stanowiskami w miejscowości Biała, Kurza i Zakrzów, do grupy nekropolii, które założono między Odrą a Wisłą jeszcze w młodszej fazie wczesnego okresu wpływów rzymskich. Początek cmentarzysk w Drochlinie, Korzeniu, Mokrej, stan. 8, Opatowie, Piaskach, Żabieńcu przypada nieco później – na młodszy okres wpływów rzymskich. Zaprzestanie ich użytkowania następuje na początku wczesnej fazy wędrówek ludów, zwykle w fazach C_3–D[699]. Zmiany w obrzędowości pogrzebowej, które szczególnie widoczne są począwszy od młodszego okresu wpływów rzymskich, mogą wpisywać się w szerszy kontekst wydarzeń polityczno-kulturowych związanych z wojnami markomańskimi, przesiedleniami ludności (migracja społeczności kultury wielbarskiej) i impulsami płynącymi z obszarów nadłabskich i nadreńskich. H. Machajewski i J. Schuster są zdania, że z tym związane jest rozpowszechnienie nowych, ponadregionalnych ideologii, w tym również odnoszących się do sfery śmierci i wyobrażeń eschatologicznych[700]. Te nowe praktyki widoczne są na cmentarzyskach wielu regionów i kultur w środkowoeuropejskim *Barbaricum* z różnym natężeniem po wczesne fazy okresu wędrówek ludów. W okresie między fazami C_2 a C_3–D w obrządku panuje zasada *pars pro toto*, której początki sięgają jeszcze młodszego okresu rzymskiego. Częściej niż we wczesnym okresie rzymskim notowane są w obrębie nekropolii miejsca kremacji. Pojawiają się obiekty typu Żabieniec, warstwy ciałopalenia i busta. Te nowe kategorie obiektów związanych z kremacją obecne są w kulturze przeworskiej głównie w jej południowej i południowo-zachodniej strefie. Odkrywane są także obiekty o unikalnym charakterze (Obłaczkowo[701], Konarzewo[702]), które być może mają powiązania z tradycją zakarpacką[703]. Około V stulecia wraz z rozpadem sieci osadniczej między Odrą i Wisłą dochodzi do przemian w obrzędowości pogrzebowej. Występują wówczas pojedyncze pochówki oraz małe nekropolie w miejscu starszych wielkich cmentarzysk (założenia typu Dobrodzień). Zmiana zachodzi również w wyposażeniu grobowym. Inwentarze mają bowiem wówczas interregionalny charakter, który może wskazywać na pewną wymianę ludności na wspomnianym terenie lub też na kontakty z różnymi, niejednokrotnie odległymi regionami[704].

Granice cmentarzyska w Raczkowicach nie są jednoznacznie określone. Wprawdzie nekropolia w uchwyconym kształcie sprawia wrażenie przebadanej w całości, aczkolwiek w znacznym stopniu zniszczonej. Dotyczy to zwłaszcza jej centralnej części, zdewastowanej przez działalność rolniczą. Zapewne obiekty kontynuowały się w kierunku wschodnim, gdzie w chwili obecnej znajdują się budynki gospodarcze. W części północnej i północno-wschodniej badania geomagnetyczne

[699] H. Machajewski, J. Schuster 2020, 335.
[700] H. Machajewski, J. Schuster 2020, 336.
[701] P. Pawlak 2013, 267–270, ryc. 16.
[702] T. Makiewicz *et alii* 2008.
[703] H. Machajewski, J. Schuster 2020, 339.
[704] H. Machajewski, J. Schuster 2020, 354–356.

wykazały obecność anomalii dipolowych, charakterystycznych dla obiektów zagłębionych, jednak dane te wymagają weryfikacji metodami inwazyjnymi. Badania powierzchniowe ujawniły bardzo nieliczne pozostałości (kości ludzkie lub zwierzęce, drobne i mało charakterystyczne ułamki naczyń ceramicznych i przedmiotów metalowych), których dyspersja teoretycznie wskazywałaby miejsca, w których można spodziewać się kolejnych grobów czy raczej ich pozostałości.

Pod względem zróżnicowania i asortymentu inwentarzy grobowych Raczkowice nie różnią się od tego rodzaju obiektów południowej strefy kultury przeworskiej. Pojedyncze elementy, podobnie jak w pobliskim Drochlinie, wskazują na ponadregionalne kontakty społeczności użytkującej to miejsce grzebalne. Istotnym elementem obrzędowości, uchwyconym podczas badań, są ustryny i warstwa ciałopalenia w południowej części stanowiska.

Badania specjalistyczne materiałów, które z perspektywy pół wieku od momentu rozpoczęcia badań archeologicznych, można właściwie uznać za archiwalne, zaowocowały całym spektrum nowych danych uzupełniających naszą wiedzę o obrzędowości pogrzebowej społeczności kultury przeworskiej i przyniosły informacje o stanie biologicznym samej analizowanej populacji[705]. Otrzymaliśmy nowe informacje o gatunkach drzew wykorzystywanych w procesie kremacji[706], a także o gatunkach zwierząt[707], które trafiły na stos ciałopalny wraz ze zmarłymi.

W wyniku badań izotopowych kości (Sr^{87}/Sr^{86}) możliwe było także wskazanie miejscowego lub obcego pochodzenia osób, których pochówki zlokalizowano w południowej i północnej części cmentarzyska[708]. Sprawą niejednoznacznie się rysującą jest wskazanie potencjalnych kierunków migracji. Tylko jedna osoba z badanej grupy grobów bez wątpliwości przybyła w okolice Raczkowic z dalej położonego obszaru, np. Niżu Polskiego lub Dolnego Śląska (BB12, grób 87), gdzie przebywała w ostatnich latach życia. Jest to grób kobiecy z inicjalnej fazy cmentarzyska, tj. z B_2. W wypadku pozostałych osób wykazano ich lokalne lub prawdopodobnie lokalne pochodzenie, oczywiście pamiętając, że w wypadku przepalonych szczątków dotyczy to odcinka ostatnich kilku lat życia. Ich groby znajdują się zarówno w skupisku północnym jak i południowym – przy tym w sposób pewny można było to stwierdzić dla osób ze skupiska południowego (BB02, BB03, BB011), a w prawdodpobny dla osób ze strefy północnej (BB05, BB06, BB07, BB09, BB10). Liczba danych poddana analizie izotopowej jest niewystarczająca do formułowania jednoznacznych wniosków na temat reguł organizacji nekropolii. Na tym etapie rozpoznania można tylko hipotetycznie założyć, co powinno jednak zostać sprawdzone na szerszej próbie, że skupisko północne może zawierać groby osób, które przybyły w rejon Niecki Przyrowskiej z zewnątrz – i tu można upatrywać grobów „założycieli". Część osób z tej strefy nekropolii ma jednak także sygnatury lokalne, ale wskazujące na spędzenie ostatnich lat życia na zachód od Wierciczki.

Natomiast profil izotopowy osób ze skupiska południowego wskazuje ich ewidentnie miejscowe pochodzenie, a więc w tej części cmentarzyska zlokalizowane byłyby groby osób kolejnych pokoleń, z tym jednak, że zamieszkiwały one teren na wschód od wspomianej rzeki.

Objęcie analizą stabilnych izotopów większej liczby grobów z obszarów nad górną Pilicą pozwoliłoby zweryfikować oparty na analizie materiału archeologicznego i intuicji badawczej pogląd Kazimierza Godłowskiego o zasiedleniu ich przez przybyszów ze środkowej Polski, południowej Wielkopolski lub północnej części Górnego Śląska[709].

Niewątpliwie jednak można przyjąć, że przestrzeń pola grzebalnego w Raczkowicach podlegała różnym czynnikom, w tym społecznym. Problem ten w odniesieniu do cmentarzysk położonych na południe od Bałtyku jest wciąż słabo rozpoznany. Nie są prowadzone analizy pokrewieństwa zmarłych, nawet razem pochowanych, a stan badań izotopowych wciąż jest niedostateczny, co oczywiście w pewnym stopniu wynika ze specyfiki szczątków kostnych poddanych działaniu wysokiej temperatury na stosie.

Na podstawie badań powierzchniowych prowadzonych w drugiej połowie XX wieku nie sposób ocenić dokładnie sytuację osadniczą istniejącą w okolicy cmentarzyska w Raczkowicach i na obszarze między górnym biegiem Warty i Pilicy. Stan rozpoznania archeologicznego tej części południowej strefy kultury przeworskiej jest niezadawalający. Jest to zagadnienie badawcze do realizacji w najbliższej perspektywie czasowej. Publikacja materiałów cmentarzyska w Raczkowicach stanowi pierwszy krok na tej drodze.

Kraków, Łódź, w grudniu 2024 r.

[705] Por. rozdział VI.1.
[706] Por. rozdział VI.4.
[707] Por. rozdział VI.3.
[708] Por. rozdział VI.2.
[709] K. Godłowski 1971, 84.

V. Bibliografia

Źródła

Germania – P. Cornelius Tacitus / Publiusz Korneliusz Tacyt, *Germania*, przekład T. Płóciennik, wstęp i komentarz Jerzy Kolendo, Fontes Historiae Antique X, Poznań 2008.

HL – Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* / Tłum. polskie: Paweł Diakon, *Historia Longobardów*. Tłum. H. Pietruszczak, Zgorzelec 2002.

Literatura

Abegg-Wigg, A.

2008 *Zu den Grabinventaren aus den „Fürstengräbern" von Neudorf-Bornstein*, (w:) A. Abegg-Wigg, A. Rau (red.), *Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum. Internationales Kolloquium. Schleswig 15–18. Juni 2006*, Neumünster, 279–297.

Abramek, B.

1986 *Wielookresowe cmentarzysko ciałopalne w Strobinie na stanowisku 4 w województwie sieradzkim,* „Sieradzki Rocznik Muzealny" 2, 53–79.

1988 *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy na stanowisku 7 w województwie sieradzkim (część II),* „Sieradzki Rocznik Muzealny" 5, 77–134.

Abramowicz, A.

1956 *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz,* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XX, 81–101.

Almgren, O.

1923 *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek 32, Leipzig.

Andrzejowski, J.

1998 *Nadkole. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.

2000 *Wczesnorzymska miniaturka tarczy z Nadkola nad Liwcem*, (w:) R. Madyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *Svperiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, Kraków, 23–47.

2001 *Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji,* „Wiadomości Archeologiczne" LIV (1995––1998), 59–87.

2006 *Nekropola ze schyłku starożytności w Modle koło Mławy*, (w:) W. Nowakowski (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*, Warszawa, 15–44.

2020 *The Eastern Zone of the Przeworsk culture – and what it comprehends*, „Acta Archaeologica Carpathica", LV, 9–38.

2023 *Jartypory, stan. 2. Cmentarzysko kultury wielbarskiej we wschodniej Polsce, Część 1,* Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina XII/1, Warszawa.

Andrzejowski, J., Przychodni, A.

2008 *Terra sigillata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Jartyporach na zachodnim Podlasiu*, „Wiadomości Archeologiczne" LX, 161–178.

Åström, P.

1987 *Intentional Destruction of Grave Goods*, „Aegaeum" 1, 213–218.

***Atlas historyczny Polski**. Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku.*

Mapy szczegółowe XVI w. 5. Część II. *Komentarz. Indeksy.* Pod red. Stanisława Trawkowskiego, Warszawa 1998.

Augustyniak, J.

1977 *Wyniki badań wykopaliskowych i powierzchniowych w międzyrzeczu Warty i Pilicy (woj. częstochowskie) w latach 1969–1972*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XXIV, 279–309.

2014 *Średniowieczne przeprawy przez Pilicę i ich ochrona*, Łódź.

Balke, B., Bender, W.

1991 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Wąchocku, woj. kieleckie. Studium krytyczne materiałów,* „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne" VI, 121–190.

Bazovsky, I.

2023 *Nálezy severského pôvodu na pohrebisku z doby rímskej v Závode*, „Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV" 70/1, 71–79.

Bazovsky, I. *et alii*

2020 I. Bazovsky, H. Majerova, D. Szabóova, D. Arendt, *Zaumzeug mit Zügelketten aus Borinka, Kreis Malacky (SW Slowakei)*, „Zborník Slovenského národného múzea" CXIV: Archeológia 30, 251–270.

Becker, A.

2006 *Die metallbeschlagenen germanischen Holzeimer der römischen Kaiserzeit*, „Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz" 53, 345–520.

Becker, C.

2005 *Spindle whorls or buttons? Ambiguous bone artefacts from a Bronze Age castelliere on Istria,* (w:) H. Luik, A.M. Choyke, C.E. Batey, L. Lõuga (red.), *From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth Manufacture and Use of Bone Artefacts from Prehistoric Times to the Present Proceedings of the 4th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group at Tallinn, 26th–31st of August 2003*, Muinasaja teadus 15, Tallinn, 157–174.

Becker, M., Breuer, H., Schafberg, R.

2003 *Diagnostik an Brandgräber der römischen Kaiserzeit*, „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte" 86, 133–165.

Bednarczyk, J., Łaszkiewicz, T.

1990 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Inowrocławiu-Szymborzu, woj. bydgoskie, stanowisko 1*, Inowrocław.

Bednarczyk, J., Romańska, A.

2015 *Karczyn-Witowy stan. 21/22. Birytualne cmentarzysko kultury przeworskiej z Kujaw*, Studia i Materiały do Dziejów Kujaw 12, Poznań-Inowrocław.

Behm-Blancke, G.

2003 *Heiligtümer der Germanen und ihrer Vorgänger in Thüringen: Die Kultstatte Oberdorla*, Forschungen zum alteuropäischen Religions- und Kultwesen, Stuttgart.

Bemmann, J.

2002 *Die Niemberger Fibeln und die Chronologie der Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland,* „Slovenská Archeólogia" 49/1–2, 59–101.

2007 *Anmerkungen zu Waffenbeigabensitte und Waffenformen während der jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland*, „Alt-Thüringen" XL, 274–290.

Biborski, M.

1978 *Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej*, „Materiały Archeologiczne" XVIII, 53–165.

1998 *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich w Mokrej, województwo częstochowskie*, „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku", 63–75.

2000a *Wyniki badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich w Mokrej, województwo częstochowskie*, „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1996 roku", 81–92.

2000b *Dalsze badania na stanowisku 8 w Mokrej, województwo częstochowskie*, „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku", 100–109.

2001 *Badania ratownicze na cmentarzysku kultury przeworskiej w Mokrej, województwo częstochowskie*, „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku", 125–133.

2002 *Ratownicze badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy wędrówek ludów w Mokrej, województwo śląskie*, „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000", 229–241.

2004a *Dalsze ratownicze badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów*

rzymskich i wczesnej fazy wędrówek ludów w Mokrej, województwo śląskie, „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002", 125–139.

2004b *Die Ergebnisse der Forschungen auf dem spätkaiserzeitlichen Gräberfeld von Mokra, Kreis Kłobuck, Woiw. Śląskie, Fundstelle 8. Forschungen von 1996––1998*, „Recherches Archeologiques de 1993–1998", 103–114.

2006a *Końcowe etapy badań wykopaliskowych na cmentarzysku kultury przeworskiej z okresu rzymskiego i wczesnej fazy wędrówek ludów w Mokrej, województwo śląskie*, „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2003––2004", 128–134.

2006b *Die Fortsetzung der Ausgrabungen auf dem Gräberfeld der Przeworsk–Kultur der jüngeren römischen Kaiserzeit und frühen Völkerwanderungszeit in Mokra, Kr. Kłobuck, Woiw. Śląskie, Fst. 8. Forschungen von 1999–2003*, „Recherches Archeologiques de 1999––2003", 169–189.

2010 *Chronologia cmentarzyska kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu rzymskiego oraz z wczesnej fazy wędrówek ludów z Mokrej na Śląsku*, „Wiadomości Archeologiczne" LXI (2009–2010), 137–151.

Biborski, M., Ilkjær, J.

2006a *Illerup Ådal 11: Die Schwerter. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:11, Højbjerg.

2006b *Illerup Ådal 12: Die Schwerter. Katalog, Tafeln und Fundlisten*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:12. Højbjerg.

Biborski, M., Kaczanowski, P., Stępiński, J.

2013 *Badania metaloznawcze mieczy z cmentarzyska z okresu rzymskiego w Czelinie, woj. zachodniopomorskie*, „Materiały Zachodniopomorskie", Nowa Seria 10, 133–157.

Biborski, M., Stępiński, J., Żabiński, G.

2004 *A Renaissance Sword from Racibórz*, „Gladius" 24, 187–208.

Biró, M.T.

2009 *Historischer Überblick der Beinschnitzerwerkstätten in Intercisa*, „Archaeologiai Értesítő" 134, 63–79.

Biró, M.T. *et alii*

2012 M.T. Biró, M.Ch. Alice, L. Vass, A. Vecsey, *Aquincumi csonttargyak / Bone objects in Aquincum*, Aquincumi múzeum gyűjteménye 2, Budapest.

Bishop, M.C., Coulston, J.C.N.

2006 *Roman Military Equipment. From the Punic Wars to the Fall of Rome*, Oxford.

Bitner-Wróblewska, A.

2001 *From Samland to Rogaland. East-West Connections in the Baltic Basin during the Early Migration Period*, Warszawa.

2003 *W poszukiwaniu wspólnego czasu. Ziemie bałtyjskie a Skandynawia we wczesnym okresie wędrówek ludów*, „Folia Praehistorica Posnaniensia" 10–11 (2002–2003), 177–241.

Błaszczyk, B.

1977 *Raczkowice, gm. Dąbrowa Zielona, woj. częstochowskie, stanowisko 3*, „Informator Archeologiczny. Badania 1976", 154.

1979 *Raczkowice, gm. Dąbrowa Zielona, woj. częstochowskie, stanowisko 3*, „Informator Archeologiczny. Badania 1978", 141.

1985a *Raczkowice, gm. Dąbrowa Zielona, woj. częstochowskie, stanowisko 3*, „Informator Archeologiczny. Badania 1984", 107.

1985b *Badania archeologiczne na cmentarzysku kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich w Raczkowicach, gm. Dabrowa Zielona, woj. częstochowskie*, mps w Archiwum Muzeum Regionalnego im. S. Sankowskiego w Radomsku.

Błażejewski, A.

1998 *Obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Śląsku*, Wrocław.

2015 *W kwestii definicji grobów warstwowych z okresu rzymskiego*, (w:) L. Tyszler, E. Droberjar (red.), *Barbari superiores et inferiores. Archeologia Barbarzyńców 2014,* Łódź-Wieluń, 199–209.

Błażejewski, A., Bohr, M., Chrzanowska, A.

2020 *Cmentarzyska kultur pomorskiej i przeworskiej w Głogowie-Nosocicach / Cemeteries of the Pomeranian and Przeworsk Cultures at Głogów-Nosocice,* Wrocław.

Błażejewski, A.

1998 *Obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Śląsku*, Wrocław.

Bohr, M.

2019 *Kultura przeworska w Kotlinie Sandomierskiej w świetle nowszych badań,* (w:) K. Kot-Legieć, A. Michałowski, M. Olędzki, M. Piotrowska (red.), *Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne / Przeworsk Culture Transformation Processes and External Contacts*, Łódź, 509–531.

Březinová, G., Hrnčiarik, E.
2021 *An antler workshop in a Germanic settlement in Nitra, Slovakia*, (w:) M. Wild, B.A. Thurber, S. Rhodes, Ch. Gates St-Pierre (red.), *Bones at a Crossroads: Integrating Worked Bone Research with Archaeometry and Social Zooarchaeology*, Leiden, 119–132.

Brzeziński, W.
1980 *Przyczynek do badań nad rogownictwem na ziemiach polskich u schyłku starożytności (IV–V w. n.e.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XXVIII/1, 27–39.

Byrska-Fudali, M., Przybyła, M.M.
2010 *Bog deposit of burnt human remains from site 2 in Modlniczka, dist. Cracow,* „Sprawozdania Archeologiczne" 62, 439–492.

von Carnap-Bornheim, C., Ilkjær, J.
1996a *Illerup Ådal. Die Prachtausrüstungen*, 5: *Textband*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV:5, Højbjerg.
1996b *Illerup Ådal. Die Prachtausrüstungen*, 6: *Katalog*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV:6, Højbjerg.
1996c *Illerup Ådal. Die Prachtausrüstungen*, 7: *Tafelband*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV:7, Højbjerg.

Chilińska-Drapella, A.
2010 *Próba nowego spojrzenia na „pasy sambijskie"*, „Wiadomości Archeologiczne" LXI (2009–2010), 3–79.

Ciesielski, Ł., Gardeła, L.
2012 *Włócznie śmierci. Włócznie w obrzędowości pogrzebowej w epoce żelaza*, (w:) M. Franz, Z. Pilarczyk (red.), *Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Barbarzyńcy u bram. Monografia oparta na materiałach z VI Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego, Wolin 5–7 sierpnia 2011*, Toruń, 30–59.

Ciesielski, M.
2008 *Sprawozdanie z prac archeologicznych na cmentarzysku kultury przeworskiej w Zapowiedni (stanowisko 5), gm. Pyzdry, woj. wielkopolskie – pierwszy sezon badań*, (w:) J. Skowron, M. Olędzki (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia – Interpretacje – Hipotezy 2*, Łódź, 259–298.
2015 *Cmentarzyska „warstwowe" kultury przeworskiej w Wielkopolsce wschodniej*, (w:) L. Tyszler, E. Droberjar (red.), *Barbari superiores et inferiores. Archeologia Barbarzyńców 2014,* Łódź-Wieluń, 211––223.

Cieślak-Kopyt, M.
1994 *Wyniki badań na cmentarzyku kultury przeworskiej w Brzeskach, gm. Klwów, woj. Radom*, „Sprawozdania Archeologiczne" XLVI, 153–168.

Cieśliński, A.
2014 *Kurhany w Lędyczku w pow. złotowskim a skamieniali tancerze z byłego Bergelau, Kr. Flatow*, (w:) R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak (red.), *Honoratissimus assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Kraków, 407–417.

Czarnecka, K.
1990 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej. Próba rekonstrukcji na podstawie źródeł archeologicznych i analizy danych antropologicznych z cmentarzyska*, Warszawa.
1994 *The re-use of Roman military equipment in barbarian context. A chain-mail souvenir?* „Journal of Roman Military Equipment Studies" 5, 245–253.
1999 *O pozornej niezgodności stratygraficznej. Dwa ciekawe groby z cmentarzyska kultury przeworskiej w Oblinie, pow. garwoliński*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, Warszawa, 165–177.
2004 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej*, (w:) J. Andrzejowski, A. Kokowski, Ch. Leiber (red.), *Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku*, Lublin-Warszawa, 97–106.
2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIII, Warszawa.
2020 *Zamki i klucze kultury przeworskiej. Działanie, zastosowanie, znaczenie symboliczne*, Warszawa.

Czarnecka, K., Kontny, B.
2009 *Traces of combat or traces of ritual destruction? The damage to weapons in the Przeworsk culture*, (w:) H.J. Schalles, A.W. Bursche (red.), *Waffen in Aktion. Akten des 16. Internationalen Roman Military Equipment Conference – ROMEC, Xanten, 13.-16. Juni 2007*, Xanten Berichte 16, Mainz, 29–40.

Čižmář, M.
2011 *Das Gräberfeld von Holubice*, (w:) J. Tejral *et alii*, *Langobardische Gräberfelder in Mähren I*, Schriften

des Archäologischen Instituts der AW CE in Brno 39, Brno, 129–224.

Dąbrowska, T.

1970 *Z problematyki późnego okresu lateńskiego na terenie Polski Wschodniej*, „Wiadomości Archeologiczne" XXXV/3, 275–285.

1980 *O pozornej niezgodności chronologicznej inwentarzy niektórych grobów kultury przeworskiej*, „Wiadomości Archeologiczne" XLIV/2 (1979), 144–155.

1981 *Zmiany kulturowe prawobrzeżnego Mazowsza i Podlasia w okresie wpływów rzymskich*, „Wiadomości Archeologiczne" XLV/1 (1980), 45–58.

1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.

1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk–Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.

2002 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Kołaczu, stan. 2, gm. Mrozy, pow. Mińsk Mazowiecki, woj. mazowieckie*, (w:) J. Andrzejowski *et alii* (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab Amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina I, Warszawa-Lublin, 219–262.

2007 *O rozplanowaniu cmentarzysk kultury przeworskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica" 25, 251–265.

2014 *Kilka uwag o planigrafii cmentarzysk ludności kultury przeworskiej*, (w:) R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak (red.), *Honoratissimus assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Kraków, 419–425.

Doan, K. *et alii*

2019 K. Doan, H. Panagiotopoulou, M. Molak, A. Siekiera, W. Bogdanowicz, *Analiza genetyczna szczątków ludzkich*, (w:) S. Wadyl (red.), *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk, 447–460.

Dobrzańska, H.

1980 *Zagadnienie datowania ceramiki toczonej w kulturze przeworskiej*, „Archeologia Polski" XXIV/1, 87–152.

1990a *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie. Część I*, Kraków.

1990b *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie. Część II*, Kraków.

Domański, G.

1967 *Ceramika jeżowata z okresu wpływów rzymskich w Polsce,* „Archeologia Polski" 12, 137–152.

Droberjar, E.

1993 *Germánský sídlištní objekt s římskou emailovou sponou typu Exner I 39 z Horních Věstonic*, „Přehled výzkumů 1990", 39–54.

Dymaczewski, A.

1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa*, „Fontes Archaeologici Posnanienses" VIII–IX, 179–442.

Dyrda, K., Kontny, B., Mączyńska, M.

2014 *Niezwykłe odkrycie grobu wojownika z wczesnego okresu wędrówek ludów w Juszkowie, gm. Pruszcz Gdański*, (w:) R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak (red.), *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Kraków, 111–134.

Dzierlińska, M.

2021 *Szczątki ludzkie kultury przeworskiej z cmentarzyska w Brudnicach, stan. V, pow. żuromiński*, (w:) A. Szela, *Brudnice stanowisko V. Nekropola kultury przeworskiej ze środka pustki osadniczej / Brudnice site V. A Przeworsk Culture Cemetery in the Heart of a Settlement Void,* Światowit Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XXIII, Warszawa, 147–175.

Dzięgielewska, M., Kulczyńska, M.

2008 *Ciebłowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im südwestlichen Masowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIV, Warszawa.

Flatscher, E.

2024 *Works like magic – „magische Schwertperlen" als Knebel für Schlagriemen/sword knot/portepée? Mit einem Exkurs zu archäologischen und historischen Aspekten des Fangriemens an kurzen Handwaffen*, (w:) A.-E. Awad-Konrad, H. Ilsinger, F. M. Müller, E. Waldhart (red.), *Opfer der eigenen Begeisterung. Festschrift für Harald Stadler zum 65. Geburtstag*, Nearchos 25, Brixen, 135–152.

Friesinger, H., Tuzar, J.M., Pollak, M.

2001 *Neue Überlegungen zu einem alten Depotfund der jüngeren Römischen Kaiserzeit aus der KG Mödring, Niederosterreich*, „Archaeologia Austriaca" 84/85, 259–278.

Fudzińska, E., Fudziński, P.

2013 *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu stan. 6, gm. Stary Targ*, Malbork.

Gajewski, L.

1959 *Badania nad organizacją produkcji pracowni garncarskich z okresu rzymskiego w Igołomi,* „Archeologia Polski" 3, 101–158.

Gałęzowska, A.

2007 *Obrządek pogrzebowy kultury wielbarskiej w Wielkopolsce*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica" 25, 155–234.

Gałęzowska, A., Wawrzyniak, P.

2012 *Kościane obrączki z okresu wpływów rzymskich z Jordanowa, pow. świebodziński i Konina, pow. loco. Przyczynek do badań nad pierścieniami kościanymi z obszaru środkowoeuropejskiego Barbaricum,* (w:) A. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Zielona Góra, 383–402.

Garbacz, K.

2000 *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Grzybowie, gm. Staszów, woj. świętokrzyskie*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego" XXI, 5–170.

Gedl, M.

1964 *Groby z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 1 w Kietrzu, pow. Głubczyce (materiały z badań Ekspedycji Kietrzańskiej w latach 1961–1962),* „Materiały Archeologiczne" 5, 147–157.

1988 *Obiektyz okresu wpływów rzymskich na cmentarzysku w Kietrzu, woj. Opole*, (w:) M. Gedl (red.), *Scripta Archaeologica*, Warszawa-Kraków, 119––198.

Gilewska, S.

1972 *Wyżyny Śląsko–Małopolskie*, (w:) M. Klimaszewski (red.), *Geomorfologia Polski*. Tom 1: *Polska Południowa, Góry i Wyżyny*, Warszawa, 232–339.

1999 *Rzeźba*, (w:) L. Starkel (red.), *Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze*, Warszawa.

Godłowski, K.

1969 *Kultura przeworska na Górnym Śląsku*. Katowice-Kraków.

1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCXVII = Prace Archeologiczne 11, Kraków.

1971 *Okres wpływów rzymskich*, (w:) M. Gedl, B. Ginter, K. Godłowski, *Pradzieje i wczesne średniowiecze dorzecza Liswarty*, cz. II, Katowice, 71–117.

1976 *Kryspinów, district of Cracow (A Cemetery of the Late La Tène and the Roman Periods),* „Recherches Archeologiques de 1974", 32–43.

1977a *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne" IV, 7–237.

1977b *Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna* IV: *Okres lateński w Europie*, Kraków.

1981 *Formy i wyposażenie grobów*, (w:) J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. V: *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław, 106–120.

1980 *Zur Frage des Miniaturgeräts in der Przeworsk-Kultur,* (w:) Th. Kruger, H.-G. Stephan (red.), *Beiträge zur Archäologie Nordwestdeutschlands und Mitteleuropas,* Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens 16 (Festschrift K. Raddatz), Hildesheim, 85–100.

1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław.

Godłowski, K., Szadkowska, L.

1972 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, powiat Opole*, „Opolski Rocznik Muzealny" 5, 5–246.

Godłowski, K., Wichman, T.

1998 *Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk--Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge*, Monumenta Archaeologica Barbarica VI, Kraków.

Gotfredsen, A.B.

2017 *Animal Sacrifices and Deposits in Inhumation Graves of the Roman Iron Age in Zealand and Funen, Eastern Denmark*, (w:) A. B. Gotfredsen *et alii*, *Wealth and Prestige* 2. *Animal Sacrifices and Deposits in Inhumation Graves of the Roman Iron Age in Zealand and Funen, Eastern Denmark*, Kroppedal. Studier i Astronomi. Nyere Tid. Arkæologi 4, Kroppedal, 15–268.

Grinsell, L.V.

1961 *The Breaking of Objects as a Funerary Rite*, „Folklore" 72/3, 475–491.

Grumeza, L.

2018 *Fashion by rituals: Rosette glass beads found in Sarmatian and Sântana de Mureş-Chernyakhov cultures (1st c. BC – 4th c. AD),* „Arheologia Moldovei" XLI, 193–217.

Gut, M.

2009 *Die historisch belegten Flechttechniken von Kettenhemden und ihre Eigenschaften*, „Mittelalter. Zeit-

schrift des Schweizerischen Burgenverein" 14/3, 65–90.

Hadaczek, K.
1909 *Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska ciałopalnego koło Przeworska (z epoki cesarstwa rzymskiego),* Teka Konserwatorska. Rocznik Grona C. K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej III/2, Lwów.

Hansen, L.
2003 *Die Panzerung der Kelten. Eine diachrone und interkulturelle Untersuchung eisenzeitlicher Rüstungen*, Kiel.

Harasim, P.
2014 *Rzadkie metody rytualnego niszczenia militariów kultury oksywskiej*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *In medio Poloniae barbaricae*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina III, Warszawa, 91–98.

Hermańska, A., Smyka, R.
1987 *Szczegółowa mapa geologiczna Polski 1:50 000, Arkusz Żytno (811)*. Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa.
1991 *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski 1:50 000, Arkusz Żytno (811)*. Państwowy Instytut Geologiczny, Warszawa.

Hrnčiarik, E.
2012 *Rímske kostené výrobky v zbierke Podunajského múzea v Komárne / Römische Beingegenstände in der Sammlung des Donauländischen Museums in Komárno / Római kori csontfaragványok a komáromi Duna Menti Múzeum gyűjteményében***.** Katalóg 6: *Rímske zbierky*, Komárno.

Ilkjær, J.
1990a *Illerup Ådal. 1. Die Lanzen und Speere. Textband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:1, Højbjerg.
1990b *Illerup Ådal. 1. Die Lanzen und Speere. Tafelband*, Jutland Archaeological Society Publications XXV:2, Højbjerg.
1993a *Illerup Ådal. 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Textband*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV:3, Højbjerg.
1993b *Illerup Ådal. 4. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Tafelband*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV:4, Højbjerg.
2001a *Illerup Ådal. 9. Die Schilde, Textband*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV:9, Højbjerg.
2001b *Illerup Ådal. 10. Die Schilde. Katalog, Tafeln und Fundliste*, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXV:10, Højbjerg.

Istvánovits, E., Kulcsár, V.
2017 *Sarmatians. History and Archaeology of a Forgotten People,* Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 123, Mainz.

Iván, R., Ölvecky, R., Rajtár, J.
2019 *Vybrané hrobové celky z germánskeho žiarového pohrebiska v Sekuliach*, „Zborník Slovenského národného múzea" CXIII: Archeológia 29, 235–262.

Jahn, Ch.
2018 *„Sulaužytas kalavijas": Linkūnų ginklai / „The Broken Sword": Weapons in Linkuhnen*, (w:) A. Bliujienė (red.), *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus. Paroda ir katalogas, skiriami Lietuvos valstybės šimtmečiui ir Europos kultūros paveldo metams 2018 / The Klaipėda (Memel) Region: from Origins to the 17th Century. The Exhibition and the Catalogue are Dedicated to the Centennial of the Restored State of Lithuania and European Year of Cultural Heritage 2018*. Klaipėda, 178–182.

Jahn, M.
1916 *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Mannus-Bibliothek 16, Würzburg.

Jakubczyk, I.
2014 *Die eingliederigen Fibeln der Almgrens VI. Gruppe in der Przeworsk-Kultur – Fibeln des Typs A 158,* „Recherches Archéologiques" NS 5–6, 113–218.

Jamka, R.
1936 *Cmentarzysko w Kopkach (pow. niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce zachodniej,* „Przegląd Archeologiczny" V (1933–1936), 23–62.
1959 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Starachowicach*, „Przegląd Archeologiczny" XI, 2–61.
1963 *Materiały kultury przeworskiej z Leonowa, stanowisko II, pow. Łódź*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego" LXXII = Prace Archeologiczne 5, 59–75.

Jaskanis, J.
2005 *Krupice. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Ostpolen*, Monumenta Archaeologica Barbarica X, Warszawa.

Jasnosz, S.
1954 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Sadowiu, pow. Ostrów Wielkopolski*, „Fontes Archaeologici Posnanienses" 5, 142–161.

Jobst, W.
1975 *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, Forschungen in Lauriacum 10, Linz.

Jażdżewska, M., Siciński, W.
2017 *Siemiechów stanowisko 2, województwo łódzkie. Cmentarzysko i osada kultury przeworskiej*. Łódź.

Jędrysik, J., Wagner, T.
2015 *The Kroczycka Cave – the history of research in the light of the most recent interpretations*, „Recherches Archéologiques" NS 7, 37–59.

Jílek, J., Horník, P.
2017 *Výzbroj a výstroj z doby římské ve východním Polabí,* „Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV" 62, 61–100.

Jonakowski, M.
1996 *Komplet narzędzi do krzesania ognia w kulturze przeworskiej ze szczególnym uwzględnieniem krzesiw sztabkowatych*, (w:) W. Nowakowski (red.), Concordia. *Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 93–104.

Józefów, B.
2008 *Typologia obiektów kremacji w okresie rzymskim. Na przykładach wybranych z terenów prowincji rzymskich i Barbaricum*, (w:) J. Skowron, M. Olędzki (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia – Interpretacje – Hipotezy 2,* Łódź, 211–242.
2009 *Problematyka badań miejsc kremacji*, (w:) M. Karwowski, E. Droberjar (red.), *Archeologia Barbarzyńców 2008. Powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*, Rzeszów, 543–557.

Kaczanowski, P.
1970 *Cmentarzysko z późnego okresu wpływów rzymskich w Kietrzu, pow. Głubczyce st. 11*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCXLVI = Prace Archeologiczne 12, 103–118.
1971 *Drochlin, district of Włoszczowa, site 3*, „Recherches Archeologiques de 1970", 45–46.
1980 *Wyniki badań na cmentarzysku kultury przeworskiej w Drochlinie, woj. Częstochowa*, „Sprawozdania Archeologiczne" XXXII, 169–189.
1987 *Drochlin. Ciałopalne cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCCXXVIII = Prace Archeologiczne 40, Kraków.
1992 *Importy broni rzymskiej na obszarze europejskiego Barbaricum*, Rozprawy Habilitacyjne UJ 244, Kraków.
1995 *Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego*, Klasyfikacje zabytków archeologicznych 1, Kraków.
2017 *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen – Band 2*: *Kleinpolen*, Kraków.

Kaczanowski, P., Madyda, R.
1976 *Secemin, district of Włoszczowa, site 1*, „Recherches Archeologiques de 1974", 47–49.

Kaczanowski, P., Margos, U. (red.)
2002 *Tabula Imperii Romani M34 – Kraków*, Kraków.

Kaczanowski, P., Rodzińska-Nowak, J.
2015 *Uwagi o przydatności wyników analizy cmentarzysk ciałopalnych z okresu rzymskiego do studiów paleodemograficznych*, (w:) B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam,* Światowit Suppl. Series B: Barbaricum 11, Warszawa, 215––220.

Kaczmarek, M.
1998 *Spätrömische Fibeln mit hohem Nadelhalter im nord--westlichen Polen,* (w:) J. Kunow (red.), *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Kleinmachnow*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Land Brandenburg, 305–317.

Karolczyk, B.
2018 *Badania archeologiczne w Lelowie* (https://www.bibliotekalelow.pl/Wykopaliska.html; dostęp: 21.11. 2018).

Kaszewska, E.
1971 *Tombe „princiére" no 22, Witaszewice, distr. de Łęczyca*, „Inventaria Archaeologica. Pologne" XXVII, pl. 165–167.
1975 *Kultura przeworska w Polsce środkowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XXII, 195–251.
1977 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (stan. 1), woj. Płock,* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XXIV, 63–150.
2023 *Zadowice bei Kalisz, Fundstelle 1. Ein Brandgräberfeld vom Ende der Hallstadtzeit bis zur Phase D der*

römischen Kaiserzeit / Zadowice pod Kaliszem, stanowisko 1. Cmentarzysko ciałopalne z końca okresu halsztackiego po fazę D okresu rzymskiego*, Łódź.

Kempisty, A.

1965 *Obrządek pogrzebowy w okresie rzymskim na Mazowszu*, „Światowit" XXVI, 5–163.

1968 *Birytualne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Brulino-Koski, pow. Ostrów Mazowiecka*, „Wiadomości Archeologiczne" XXXII/3–4 (1966–1967), 409–450.

Khrapunov, I.

2013 *Germanic Artefacts in the Cemetery of Neyzats*, (w:) I. Khrapunov, F.-A. Stylegar (red.), *INTER AMBO MARIA. Northern Barbarians from Scandinavia towards the Black Sea*, Kristiansand-Simferopol, 177–195.

Kieferling, G.

2000 *Badania wykopaliskowe przeprowadzone w 1999 r. na wielokulturowym stan. nr 8 w Radawie, pow. Jarosław*, „Rocznik Przemyski" 36/1, 55–65.

2001 *Archeologiczne badania wykopaliskowe przeprowadzone w 2000 r. na wielokulturowym stanowisku nr 8 w Radawie, pow. Jarosław*, „Rocznik Przemyski" 37/1, 33–41.

Knápek, R., Šedo, O.

2017 *Mocní a jejich hry: hrací kostky v rukách příslušníků elit doby římské*, „Živá Archeologie – REA" 19, 25–34.

Koch, U.

2001 *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*, Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60, Stuttgart.

Koj, J.

2000 *Ziemie powiatu częstochowskiego we wczesnym średniowieczu. Zarys problematyki*, (w:) M. Antoniewicz (red.), *Ziemia częstochowska XXVII: Szkice i materiały dotyczące ziem powiatu częstochowskiego*, Częstochowa, 17–29.

Kokowski, A.

1985 *Die Feuerstahlwerkzeuge der Przeworsk-Kultur*, (w:) A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, Lublin, 109–128.

1991 *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim,* Lubelskie Materiały Archeologiczne 4, Lublin.

1994 *Masłomęcz, st. 15, gm. Hrubieszów, woj. zamojskie*, „Informator Archeologiczny. Badania rok 1990", 61–62.

1995 *Grupa masłomęcka. Z badań nad przemianami kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim*, Lublin.

1997 *Schlossbeschläge und Schlüssel im Barbaricum in der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit. Klassifizierung, Verbreitung, Chronologie*, Klasyfikacja Zabytków Archeologicznych II, Lublin.

2004 *Przyczynek do historii kontaktów Germanów i Sarmatów w świetle badań archeologicznych*, (w:) A. Kokowski (red.), *Sarmaci i Germanie*, Studia Sarmatica, Lublin, 11–69.

2005 *O wandalskim wojowniku, który mógł być księciem,* „Z Otchłani Wieków" 60/1–4, 109–114.

2019 *Illerup Ådal 15. Kleinfunde zivilen Charakters,* Jutland Archaeological Society Publications XXV/15, Højbjerg.

Kokowski, A., Ścibor, J.

1990 *Tombe princière de Sandomierz-Krakówka, période romaine précoce,* „Inventaria Archaeologica. Pologne" LXIII, pl. 385.

Komoróczy, B.

2008 *Hradisko (Burgstall) u Mušova ve světle výzkumů v letech 1994–2007*, (w:) E. Droberjar, B. Komoróczy, D. Vachůtová (red.), *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumu*, Brno, 391–438.

Kondracki, J.

2002 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

Kontny, B.

2001 *Dwa nietypowe elementy uzbrojenia ze zbiorów Muzeum Miejskiego Wrocławia*, (w:) W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Officina archaeologica optima. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, 117–125.

2002 *Broń jako wyraz zmian w obrządku pogrzebowym. Analiza zespołów uzbrojenia w kulturze przeworskiej od młodszego okresu wpływów rzymskich do początku okresu wędrówek ludów*, „Światowit" 4(45), fasc. B, 101–144.

2015 *This came out of the swamp. Wolka See revisited: some debatable problems concerning Balt weapons*, (w:) B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur. Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam,* Światowit Suppl. Series B: Barbaricum 11, Warszawa, 307–331.

2019 *Archeologia wojny. Studia nad uzbrojeniem barbarzyńskiej Europy okresów wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, Oświęcim.

Kontny, B., Czarnecka, K.
2009 *O znajdowanych w Barbaricum tulejkach grotów ze śladami szczególnych zabiegów*, (w:) A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, Seminarium Bałtyjskie II, Warszawa, 695–728.

Kontny, B. *et alii*
2021 B. Kontny, M. Szeliga, M. Wojenka, T. Kosiński, A. Mueller-Bieniek, M. Kot, *A unique clay rattle from Koziarnia Cave in southern Poland*, „Archäologisches Korrespondenzblatt" 51/1, 91–109.

Koperski, A.
1986 *Osada z okresu wpływów rzymskich z elementami kultury czerniachowskiej w Przemyślu przy ul. Rycerskiej*, (w:) J. Gurba (red.), *Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej*, Lublin, 91–110.

Kordecki, J., Okoński, J.
1999 *Mikroregion osadniczy na prawobrzeżu dolnego biegu Raby*, (w:) S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim. Materiały z konferencji*, Rzeszów, 181–215.

Kordowska, M., Kowalska, K.
2018 *Łęgonice Małe, stan. II. Cmentarzysko kultury przeworskiej nad dolną Pilicą*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina VII, Warszawa.

Kostrzewski, B.
1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, „Fontes Archaeologici Posnaniensis" IV, 153–274.

Kostrzewski, J.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Mannus-Bibliothek 18–19, Würzburg.

Kozłowska, K.
1958 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Niecieplinie, pow. Garwolin*, „Materiały Starożytne" IV, 337–365.

Krzyżanowska, M.
2020 *Drobne przedmioty szklane – analiza archeologiczna żetonów do gry z okresu wpływów rzymskich z terenu Polski*, „Wiadomości Archeologiczne" LXXI, 251–268.

Kuczyński, J.
1970 *Wyniki badań archeologicznych Muzeum Świętokrzyskiego w latach 1966–1969 (przewodnik po wystawie)*, Kielce.

Kurasiński, T.
2011 *Łamanie, zginanie, wbijanie. O kilku nietypowych zabiegach dotyczących uzbrojenia na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach szkieletowych z ziem polskich*, (w:) O. Ławrynowicz, J. Maik, P.A. Nowakowski (red.), *Non senistis gladios. Studia ofiarowane Marianowi Głoskowi w 70. rocznicę urodzin*, Łódź, 219–236.
2015 *Wiadro obite blaszanymi okuciami z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Glinnie w świetle dotychczasowych znalezisk europejskich*, „Slavia Antiqua" 56, 191–208.
2021 *Kamienie zrodzone z pioruna. O nietypowej formie recyklingu w średniowieczu i czasach nowożytnych*, „Przegląd Archeologiczny" 69, 5–62.

Kurasiński, K., Skóra, K.
2020 *From the past into the future – archaica as a research problem (on the basis of medieval and modern period finds from Central-Eastern Europe) / Z przeszłości w przyszłość – archaika jako problem badawczy (na podstawie średniowiecznych i nowożytnych materiałów z Europy Środkowo-Wschodniej)*, (w:) M. Bogucki, A. Dymowski, G. Śnieżko (red.), *Slivers of the Antiquity. The Use of Ancient Coins in Central, Eastern and Northern Europe in the Medieval and Modern Periods / Okruchy starożytności. Użytkowanie monet antycznych w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej w średniowieczu i w okresie nowożytnym*, Warszawa, 301–366.

Kuziak, B.
2009 *Szczątki zwierzęce z wybranych cmentarzysk strefy wschodniej kultury przeworskiej*, „Studia i Materiały Archeologiczne" 14, 75–92.

Laberschek, J.
2004 *Przeobrażenia w osadnictwie w północno-zachodniej części ziemi krakowskiej do połowy XIII wieku. Teren dawnego powiatu lelowskiego*, „Średniowiecze Polskie i Powszechne" 3, 68–89.
2014 *Średniowieczne dzieje nadwarciańskiego Mstowa*, Kraków.

Lasota, A.

2014 *Grób wojownika z cmentarzyska w Gaci, pow. przeworski. Przyczynek do studiów nad lokalnymi formami okuć tarczy w kulturze przeworskiej*, (w:) R. Madyda-Legutko J. Rodzińska-Nowak (red.), *Honoratissimus assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, Kraków, 151–160.

Lasota-Kuś, A.

2018 *A cinerary urn from site 21 in Ostrów, Przemyśl District. A contribution to studies on the meaning and role of ornamentation of Early Roman Period ceramic vessels in the Przeworsk culture,* „Sprawozdania Archeologiczne" 70, 153–171.

2023 *Zróżnicowanie typologiczno-chronologiczne i kulturowe ceramiki z okresu wczesnorzymskiego z terenu południowo-zachodniej Małopolski*, Kraków.

Lau, N.

2018 *Die Pferdengeschirre der jüngeren Römischen Kaiserzeit aus Opferungen von Heeresausrüstungen und ihre Verbindungen in den Donauraum*, „Slovenská archeólogia" 66/2, 343–361.

Leube, A.

1975 *Die römische Kaiserzeit im Oder-Spree-Gebiet*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 9, Berlin.

Liana, T.

1968 *Niektóre zwyczaje pogrzebowe ludności kultury przeworskiej*, „Wiadomości Archeologiczne" XXXIII/3–4, 381–385.

1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne" XXXV/4, 429–491.

1976a *Kurhan i cmentarzysko płaskie kultury przeworskiej na stan. II w Łęgonicach Małych, pow. Opoczno*, „Wiadomości Archeologiczne" XLI/1, 64–127.

1976b *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Łęgonicach Małych, gm. Odrzywół, woj. radomskie, na stan. 1*, „Wiadomości Archeologiczne" XLI/4, 461–487.

2000 *Ślady wpływów kultur północno-zachodnich na cmentarzyskach przeworskich w okolicy Nowego Miasta nad Pilicą,* (w:) R. Madyda-Legutko, T. Bochnak (red.), *Superiores Barbari. Księga ku czci Profesora Kazimierza Godłowskiego*, Kraków, 223–228.

Liana, T., Piętka-Dąbrowska, T.

1962 *Sprawozdanie z badań ratowniczych przeprowadzonych w 1959 r. na stanowisku I w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów*, „Wiadomości Archeologiczne" XXVIII/2, 142–173.

Luštíková, L., Rákoš, J.

2018 *Osada z doby rímskej v Blažiciach – revízne vyhodnotenie výskumu z roku 1958*, „Východoslovenský Pravek" XI, 111–147.

Machajewski, H., Schuster, J.

2020 *Cemeteries and Burials*, (w:) A. Bursche, J. Hines, A. Zapolska (red.), *The Migration Period between the Oder and the Vistula* 1, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 59(1), Leiden-Boston, 333–369.

Madyda-Legutko, R.

1983 *Próba rekonstrukcji pasów z metalowymi częściami na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum w okresie wpływów rzymskich i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów*, „Przegląd Archeologiczny" 31, 91–133.

1987 *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. B.A.R. International Series 360 (1986), Oxford.

2009 *Uwagi o ornamentyce ażurowej w kręgu zachodniobałtyjskim*, (w:) A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, Seminarium Bałtyjskie II, Warszawa, 773–786.

2011 *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Opera Archaeologiae Iagellonicae 1, Kraków.

Madyda-Legutko, R., Rodzińska-Nowak, J., Zagórska-Telega, J.

2002 *Pozostałości miejsc kremacji z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, (w:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina I, Warszawa-Lublin, 333–352.

2003 *Obrządek pogrzebowy a płeć zmarłego. Uwagi na podstawie analizy materiałów archeologicznych z najstarszej fazy użytkowania cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, (w:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Kobieta – Śmierć – Mężczyzna,* Funeralia Lednickie. Spotkanie 5, Poznań, 263–271.

2004 *Pochówki dzieci z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie – próba interpretacji*,

(w:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Dusza maluczka, a strata ogromna*. Funeralia Lednickie. Spotkanie 6, Poznań, 199–215.

2005 *Uwagi na temat reguł wyposażania zmarłych w kulturze przeworskiej w okresie rzymskim*, (w:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja*, Funeralia Lednickie. Spotkanie 7, Poznań, 181–188.

2006 *Prusiek, pow. sanocki, stan. 25. Pierwsze cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w polskich Karpatach,* „Wiadomości Archeologiczne" LVIII, 394–400.

2007 *Organizacja przestrzenna cmentarzyska ludności kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, (w:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Środowisko pośmiertne człowieka*, Funeralia Lednickie. Spotkanie 9, Poznań, 263–271.

2011a *Opatów, Fst. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Kleinpolen. Katalog,* Monumenta Archaeologica Barbarica XV/1, Warszawa-Kraków.

2011b *Opatów, Fst. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Kleinpolen. Tafeln,* Monumenta Archaeologica Barbarica XV/2, Warszawa-Kraków.

2011c *Uwagi o chronologii i rozwoju przestrzennym cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, „Wiadomości Archeologiczne" LXII, 3–48.

Madyda-Legutko, R., Tunia, K.

1993 *Rytro. Karpacka osada z okresu wędrówek ludów*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCXVIII = Prace Archeologiczne 57, Kraków.

Madyda-Legutko, R., Zagórska-Telega, J.

2006 *Szczątki zwierzęce z ciałopalnego cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, woj. śląskie, stanowisko 1 – komentarz archeologa*, (w:) L. Kostuch, K. Ryszewska (red.), *Zwierzę jako sacrum w pradziejach i starożytności* 1, Kielce, 27–40.

Maik, J.

2012 *Włókiennictwo kultury wielbarskiej*, Łódź.

Majchrowska, A., Papińska, E.

2018 *Weryfikacja i uszczegółowienie granic mezoregionów fizycznogeograficznych województwa łódzkiego na podstawie współczesnych danych przestrzennych*, „Prace i Studia Geograficzne" 63 (1), 93–107.

Makiewicz, T.

1970 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Białej, pow. Łódź*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XVII, 175–255.

1995 *Badania cmentarzyska kurhanowego kultury przeworskiej w Psarach, gm. Jemielno, woj. leszczyńskie, stan. 40*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne" 3, 45–54.

Makiewicz, T. *et alii*

2008 T. Makiewicz, W. Kaczor, M. Krąpiec, D. Makowiecki, E. Miłosz, M. Polcyn, *Studnia – cmentarzysko z okresu wędrówek ludów w obrębie kompleksu osadniczego w Konarzewie (stan. 5), pow. Poznań ziemski. Nowy typ cmentarzyska kultury przeworskiej*, (w:) J. Skowron, M. Olędzki, *Kultura przeworska. Odkrycia – Interpretacje – Hipotezy 2*, Łódź, 299–355.

Makowicz-Poliszot, D.

2015 *Wyniki analizy zwierzęcego materiału kostnego z cmentarzyska ludności kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, (w:) R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Andrzejowski (red.), *Opatów, stan. 1. Analizy specjalistyczne*. Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina IV, Warszawa-Kraków, 91–101.

Makowiecki, D.

2008 *Archäozoologische Untersuchungen der Knochenreste aus dem Brandgräberfeld der römischen Kaiserzeit in Ciebłowice Duże, Fst. 1*, (w:) M. Dzięgielewska, M. Kulczyńska, *Ciebłowice Duże. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im südwestlichen Masowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIV, Warszawa, 85–96.

Malinowski, T.

1999 *Narzędzia dźwiękowe i instrumenty muzyczne z okresu późnolateńskiego i okresu wpływów rzymskich w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny" 47, 45–59.

Małek, Z.

2003 *Kłobuck-Zakrzew stan. 2 (Rybno stan. 1), Walenczów stan. 10. Cmentarzyska kultury przeworskiej w dorzeczu Liswarty*, mps pracy magisterskiej w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.

Marciniak, J.

1957 *Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie koło Warszawy*, „Materiały Starożytne" II, 7–174.

Martyniak, G., Pastwiński, R., Pazda, S.

1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Ciecierzynie, gmina Byczyna, woj. opolskie*, Wrocław.

Matešić, S.
2015 *Die militärischen Ausrüstungen. Vergleichende Untersuchungen zur römischen und barbarischen Bewaffnug*, Das Thorsberger Moor 3/1, Schleswig.

Mączyńska, M.
1971 *Cmentarzysko i osada z okresu rzymskiego w Krapkowicach*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne" I, 251–316.
2011 *Der frühvölkerwanderungszeitliche Hortfund aus Łubiana, Kreis Kościerzyna (Pommern)*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission" 90 (2009), 7–481.

Mączyńska, M., Jagusiak, M.
2002 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Czarnocinie, pow. Piotrków Trybunalski, stanowisko 1*, (w:) J. Andrzejowski, R. Prochowicz, A. Żórawska (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina I, Warszawa-Lublin, 353–374.

Mączyński, P., Polit, B.
2017 *Discovered Once Again. Interpretation of Flint Artefacts from Funerary Constructions of the Late Scythian Culture*, „Archäologisches Korrespondenzblatt" 47/3, 383–396.

Măndescu, D.
2012 *Killing the Weapons. An Insight on Graves with Destroyed Weapons in Late Iron Age Transylvania*, (w:) S. Berecki (red.), *Iron age Rites and Rituals in the Carphatian Basin. Proceedings of the International Colloquium form Tărgu Mureş, 7–9 October 2011*, Tărgu Mureş, 343–356.

Młodkowska-Przepiórowska, I.
2017 *Błaszczyk Bożena z d. Stoch*, (w:) G. Mieczyński (red.), *Radomszczański słownik biograficzny*, tom 1. Radomszczańska Biblioteczka Regionalna XIII, Radomsko, 17–19.

Moszczyński, J.
2010 *Zespół osadniczy kultury przeworskiej na stanowisku 1–4 w Wiktorowie, pow. Zgierz, woj. łódzkie*, Ratownicze badania archeologiczne na trasie autostrady A-2 w woj. łódzkim. Via Archaeologica Lodziensis II, Łódź.

Moszczyński, J., Siciński, W.
1997 *Importy przemysłowe i ich naśladownictwa na obszarze górnego i środkowego dorzecza Bzury,* (w:) J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura Przeworska. Materiały z konferencji*, Kultura Przeworska III = Lubelskie Materiały Archeologiczne 8, Lublin, 17–38.

Musteaţă, S., Popa, A.
2010 *Antler Manufacturing in the Eastern Carpathian Regions in the Time of Sântana de Mureş-Černjachov Culture (Late Roman Period),* (w:) A. Legrand-Pineau, I. Sidéra, N. Buc, E. David, V. Scheinsohn (red.), *Ancient and Modern Bone Artefacts from America to Russia. Cultural, Technological and Functional Signature*, B.A.R. International Series 2136, 159–170.

Niewęgłowski, A.
1972 *Mazowsze na przełomie er. Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze*, Wrocław.
1981 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II wiek p.n.e. – II wiek n.e.)*, Wrocław.
1982 *Cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu rzymskiego w Gościeradowie, gm. loco, woj. Tarnobrzeg,* „Sprawozdania Archeologiczne" XXXIII, 61–98.

Niezabitowska-Wiśniewska, B.
2018 *Puławy-Włostowice. Wielokulturowe stanowisko z zachodniej Lubelszczyzny*, Lublin.

Nowakowski, Z.
2003 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Żdżarowie, pow. sochaczewski,* „Wiadomości Archeologiczne" LVI (2002–2003), 283–379.

Okulicz, J.
1976 *Powiązania pobrzeża wschodniego Bałtyku i centrum sambijskiego z południem w podokresie wczesnorzymskim*, (w:) K. Godłowski (red.), *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCXXII = Prace Archeologiczne 22, Kraków, 181–209.

Olaczek, R., Tranda, E.
1990 *Z biegiem Pilicy*, Warszawa.

Oldenstein, J.
1976 *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n.Chr.*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission" 57, 49–284.

Onyshchuk, Y. I. / Онищук, Я.І.
2022 *Могильник Карів-І в контексті етнічних і культурних явищ останньої чверті II ст. н. е. на територіх Західного Побужжя і верхнього Подністров'я,* „Археологія" 2022/3, 66–87.

Ørsnes, M.
1988 *Ejsbøl I. Waffenopferfunde des 4.–5. Jahrh. nach Chr.,* Nordiske Fortidsminder B/11, København.

Palade, V.
1981 *Centrul meșteșugăresc de prelucrare a cornului de cerb de la Bîrlad-Valea Seacă, datând din secolul al IV-lea e.n.,* „Studii și comunicari de istorie a civilizației populare din România" 1, 179–215.

Pauli Jensen, X.
2008a *Vaben fra Vimose: Bearbejdning og tolkning af et gammelkendt fund*, mps pracy doktorskiej, Københavns Universitet.
2008b *Vaben fra Vimose: Bearbejdning og tolkning af et gammelkendt fund. Katalog*, mps pracy doktorskiej, Københavns Universitet.

Pawlak, P.
2013 *„Byłem we wnętrzu, wszystko obejrzałem". Obłaczkowo – od neolitycznych osadników po średniowieczną wieś*, „Fontes Archaeologici Posnanienses" 49, 231–327.

Petersen, E.
1940 *Ein neues wandalisches Fürstengrab des 1. Jahrhunderts aus dem Wartheland*, „Altschlesien" 9, 35–51.

Pfäffli, B.
2013 *Children? Children! Searching for clues in Augusta Raurica*, Augster Museumshefte 36, Augst.

Philpott, R.
1991 *Burial practices in Roman Britain, a survey of grave treatment and furnishing A.D. 43-410*, B.A.R. British Series 219, Oxford.

Piotrowska, M.
2019 *Zaczerpnąć wody. Sposoby użytkowania studni w pradziejach na przykładzie znalezisk związanych z kulturą przeworską*, (w:) K. Kot-Legieć, A. Michałowski, M. Olędzki, M. Piotrowska (red.), *Kultura przeworska. Procesy przemian i kontakty zewnętrzne / Przeworsk Culture Transformation Processes and External Contacts*, Łódź, 179–199.

Piotrowski, M., Dąbrowski, G.
2007 *Krzesiwa i krzesaki – przyczynek do badań nad krzesaniem ognia w starożytności oraz średniowieczu (na marginesie badań archeologicznych na stan. 22 w Łukawicy, pow. lubaczowski)*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej" IX, 231–242.

Pleinerová, I.
1995 *Opočno. Ein Brandgräberfeld der jüngeren und späten Kaiserzeit in Nordwestböhmen*, Kraków.

Polfer, M.
2000 *Reconstructing funerary rituals: the evidence of ustrina and related archaeological structures*, (w:) J. Pearce, M. Millett, M. Struck (red.), *Burial, Society and Context in the Roman World*, Oxford, 30–37.

Polit, B., Mączyński, P.
2016 *Wytwory krzemienne z cmentarzyska z późnej starożytności Nejzac na Krymie*, „Wiadomości Archeologiczne" LXVII, 175–193.

Przychodni, A.
2010 *Zur Frage der Verbreitung von Terra Sigillata auf dem Gebiet des heutigen Polens*, „Acta Archaeologica Carpathica" XLV, 67–177.

Przymorska-Sztuczka, M.
2024 *Hook Pins in the Grave Inventories of the Wielbark Culture. A Case Study Based on the Finds from Cemeteries in Czarnówko, Lubowidz and Wilkowo Nowowiejskie, Lębork District (PL)*, „Analecta Archaeologica Ressoviensia" 19, 93–104.

Pyrgała, J.
1973 *Gospodarcze i konsumpcyjne aspekty chowu zwierząt udomowionych na ziemiach polskich między I w. p.n.e. a IV w. n.e.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XXI/3, 481–495.

Raddatz, K.
1957 *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher 13, Neumünster.
1993 *Der Wolka-See, ein Opferplatz der römischen Kaiserzeit in Ostpreußen*, „Offa" 49–50, 127–187.

Rajtár, J. *et alii*
2019 J. Rajtár, C.M. Hüssen, R. Iván, L. Kovácsová, R. Ölvecky, *Das germanische Brandgräberfeld in Sekule,* (w:) M. Karwowski, B. Komoróczy, P. Trebsche (red.), *Auf den Spuren der Barbaren – Archäologisch,*

Historisch, Numismatisch (Archäologie der Barbaren 2015), Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 60, Brno, 131–135.

Rakowski, T.
2020 *Głos tradycji. Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Wyszomierzu Wielkim, pow. zambrowski*, „Wiadomości Archeologiczne" LXXI, 319–353.

Rau, A.
2010 *Nydam Mose 1–2. Die personengebundenen Gegenstände. Grabungen 1989–1999*, Jysk Arkæologisk Selskab Skrifter 72/1–2, Aarhus.
2016 *Raserei vs. rituelle Norm – Beobachtungen und Erklärungsansätze zu den Spuren ritueller Handlungen in den Opferungen von militärischen Ausrüstungen in Südskandinavien*, (w:) M. Egg, A. Naso, R. Rollinger (red.), *Waffen für die Götter. Waffenweihungen in Archäologie und Geschichte. Akten der internationalen Tagung am Institut für Archäologie der Leopold-Franzens-Universität, Innsbruck, 6.-8. März 2013*, Mainz, 173–189.

Richling, A. *et alii*
2021 A. Richling, J. Solon, A. Macias, J. Balon, J. Borzyszkowski, M. Kistowski (red.), *Regionalna geografia fizyczna Polski*, Poznań.

Roche-Bernard, G.
1993 *Costumes et textiles en Gaule romaine*, Paris.

Rodzińska-Nowak, J.
2006 *Jakuszowice stanowisko 2. Ceramika z osady kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów*, Kraków.
2012 *Gospodarka żywnościowa ludności kultury przeworskiej*, Opera Archaeologiae Iagellonicae 2, Kraków.
2017 *Co jadali mieszkańcy „barbarzyńskiej" Europy?*, (w:) M. Bohr, M. Teska (red.), *Extra limites*, Poznań-Wrocław, 185–199.
2020 *Early Migration Period Nomadic Finds*, (w:) A. Bursche, J. Hines, A. Zapolska (red.), *The Migration Period between the Oder and the Vistula* 1. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 59/1, Leiden-Boston, 370–410.

Rogalski, B.
2014 *Die Bewaffnung der Römischen Kaiserzeit im unteren Odertal am Beispiel des Gräberfeldes von Czelin (Zellin), Gem. Mieszkowice, Fndst. 23*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift" 55/1–2, 157–187.
2021 *Uzbrojenie znad dolnej Odry w okresie rzymskim na przykładach cmentarzysk w Czelinie (dawn.* Zellin*), Starych Łysogórkach (dawn.* Alt Lietzegöricke*) i Żelisławcu (dawn.* Sinzlow*), pow. gryfiński,* (w:) B. Kontny (red.), *Wojna w pradziejach i średniowieczu*, Światowit Suppl. Series B: Barbaricum 13, Warszawa, 219–245.

Rogatko, J.
1994 *O niektórych kategoriach wyrobów kościanych i rogowych w obrębie kultury przeworskiej*, Kultura przeworska I = Lubelskie Materiały Archeologiczne VIII/1, Lublin, 342–361.

Rybová, A.
1979 *Plotiště nas Labem, Eine Nekropole aus dem 2.-5. Jahrhundert U. Z.*, I. Teil, „Památky archeologické" LXX/2, 353–489.
1980 *Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.-5. Jahrhundert U.Z.*, II. Teil, „Památky archeologické" LXXI/1, 93–224.

Rygh, O.
1885 *Norske Oldsager*, Christiania.

Rzeszotarska-Nowakiewicz, A.
2024 *The Nidajno Style Sources, Inspirations, and Examples of a Romano-Barbarian Aesthetic Convention from Late Antiquity*, Warszawa.

Schulte, L.
2011 *Die Fiebeln mit hohem Nadelhalter (Almgren Gruppe VII),* Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 32, Neumünster.

Schuster, J.
2016 *„Ubogi książę" z okazałego grobu za Zgliczyna-Pobodzego,* (w:) A. Jarzec, W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów – Mazowsze u schyłku starożytności,* Światowit Suppl. Series P: Prehistory and Middle Ages XVII, Warszawa, 135–164.
2024 *Germanische Reiter zwischen Skandinavien und Schwarzem Meer – Elemente prunkvoller kaiserzeitlicher Pferdegeschirre aus der Westukraine und Anmerkungen zu bestimmten Durchbruchsverzierten Metallobjekten*, „Wiadomości Archeologiczne" LXXV, 181–267.

Sharov, O.
2017 *The Details of Roman / Germanic Harness Decorations from the Kuban Area,* (w:) *Na hranicích impéria / Extra fines imperii. Jaroslavu Tejralovi k 80. narozeninám*, Brno, 357–370.

Siciński, W.

2019 *Kolonia Rychłocice stanowisko 1, województwo łódzkie. Cmentarzysko od epoki brązu po okres wędrówek ludów*, Wydawnictwo Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 27, Łódź.

Skowron, J.

1997 *Cmentarzysko kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów rzymskich w miejscowości Piaski, gm. Kleszczów, woj. piotrkowskie – st. 1*, „Prace i Materiały Muzeum Miasta Zgierza" 2, 11–154.

2005 *Własność – dar – ofiara w obrządku pogrzebowym ludności kultury przeworskiej. Relikty indoeuropejskiej wspólnoty*, (w:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja*, Funeralia Lednickie. Spotkanie 7, Poznań, 257–268.

2015 *Relikty warsztatów rzemieślniczych w kulturze przeworskiej. Zarys problematyki*, (w:) A. Michałowski, M. Teska, M. Żółkiewski (red.), *Viator per devia scientiae itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza,* Poznań, 51–70.

Skóra, K.

2008 *Z czym wędrowano w zaświaty. O niemilitarnym wyposażeniu grobowym wojowników „wielbarskich"*, „Acta Archaeologica Lodziensia" 54, 7–26.

2014 *Trup nieobecny?... czyli o brakujących szczątkach kostnych w grobach kultury wielbarskiej*, „Acta Archaeologica Lodziensia" 60, 45–68.

2015 *Struktura społeczna ludności kultury wielbarskiej*, Łódź.

2019 *Männerdefizit auf den Gräberfeldern der Wielbark-Kultur? Eine archäologisch-anthropologische Perspektive*, (w:) A. Cieśliński, B. Kontny (red.), *Interacting Barbarians. Contacts, Exchange and Migrations in the First Millennium AD*, Neue Studien zur Sachsenforschung 9, Warszawa, 331–339.

2020 *Omnia mors aequat? Soziale Stratigraphien in der Römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit im Gebiet der Wielbark-Kultur*, Łódź.

2022 *Samobójstwo w społeczności wczesnych Germanów*, Łódź.

Skóra, K., Skrzyński, G.

2025 *Take a handful of nuts in a bowl! Turned wooden vessel with hazelnuts from Czarnówko against the background of other finds from cemeteries of the Wielbark culture*, „Praehistorische Zeitschrift" 100/2, 510–528. https://doi.org/10.1515/pz-2024-2028.

Skóra, K., Żabiński, G., Miśta-Jakubowska, E.

2019 *Weaponry of the Przeworsk Culture in the light of metallographic examinations. The case of the cemetery in Raczkowice*, „Praehistorische Zeitschrift" 94/2, 1–45.

***Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego** i innych krajów słowiańskich*, tom IX, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1888.

Solon, J. *et alii*

2018 J. Solon, J. Borzyszkowski, M. Bidłasik, A. Richling, K. Badora, J. Balon, T. Brzezińska-Wójcik, Ł. Chabudziński, R. Dobrowolski, I. Grzegorczyk, M. Jodłowski, M. Kistowski, R. Kot, P. Krąż, J. Lechnio, A. Macias, A. Majchrowska, E. Malinowska, P. Migoń, U. Myga-Piątek, J. Nita, E. Papińska, J. Rodzik, M. Strzyż, S. Terpiłowski, W. Ziaja, *Physico-geographical mesoregions of Poland: verification and adjustment of boundaries on the basis of contemporary spatial data*, „Geographia Polonica" 91/2, 143–170.

Stanek, K.

1999 *Wisiory opasane odmiany wschodniej w środkowoeuropejskim Barbaricum*, (w:) J. Andrzejowski (red.), *Comhlan. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 331–367.

Stasiak, M.

1994 *Ceramika z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opoce,* Kultura Przeworska II, Lublin.

Stempniak-Kusy, S., Lasota-Kuś, A.

2021 *Burial of mounted warrior with Ringknaufschwert-type sword from the necropolis in Ostrów, Przemyśl district*, „Sprawozdania Archeologiczne" 73/2, 221–249.

Stępnik, T.

2001 *Skład taksonomiczny prób drewna i węgli drzewnych z Kowalewka, stan. 12, gm. Oborniki*, (w:) T. Skorupka, *Kowalewko 12. Cmentarzysko birytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu ranzytowego, t. II: Wielkopolska, cz. 3, Poznań, 467–470.

2016 *Analiza taksonomiczna węgli drzewnych z cmentarzyska ciałopalnego kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierwszym, stan. 27, pow. kolski (aneks 2),* (w:) H. Machajewski, B. Rogalski, *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierw-*

szym, stan. 27, pow. kolski, woj. wielkopolskie, Prace Archeologiczne 2, Zielona Góra, 145–146.

Strobin, A.
2006 *Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski*, „Wiadomości Archeologiczne" LVIII, 127–143.

Struckmeyer, K.
2011 *Die Knochen- und Geweihgeräte der Feddersen Wierde: Gebrauchtsspurenanalysen an Geräten von der Römischen Kaiserzeit bis zum Mittelalter und ethnoarchäologische Vergleiche*, Studien zur Landschafts- und Siedlungsgeschichte im südlichen Nordseegebiet 2, Feddersen Wierde 7, Rahden/Westf.

Szczepanek, A.
2013 *Archeotanatologia pochówków zbiorowych od pradziejów po czasy współczesne*, Collection Archaeologica Ressoviensis XXV, Rzeszów.

Szczypek, T., Piontek, K.
2017 *Rzeźba eoliczna okolic Dąbrowy Zielonej w zachodniej części Niecki Włoszczowskiej*, „Acta Geographica Silesiana" 11/2 (26), 63–78.

Szela, A.
2007 *Nietypowy zespół grobowy z cmentarzyska kultury przeworskiej w Biejkowie stan. 9, pow. Białobrzegi*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica" 25, 287–293.

Szpondowski, P.
2017 *Technologia obróbki kości i poroża w kulturze przeworskiej,* mps pracy magisterskiej w archiwum Instytutu Archeologii UW, Warszawa.

Szydłowski, J.
1963 *Cmentarzysko późnorzymskie w Izbicku, pow. Strzelce Opolskie,* „Silesia Antiqua" 5, 106–142.
1964 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowice*, Biblioteka Archeologiczna 17, Wrocław.
1974 *Trzy cmentarzyska typu dobrodzieńskiego*, Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia 11, Bytom.
1984 *Naczynia drewniane w późnej starożytności na ziemiach polskich*, Katowice.

Tackenberg, K.
1925 *Die Wandalen in Niederschlesien,* Vorgeschichtliche Forschungen 1, 2, Berlin.

Taracha, P.
1990 *Materiały do bibliografii archeologii antycznej w Polsce za lata 1984–1985 [Materials for The Bibliography of Classical Archaeology in Poland for the Years 1984–1985*], „Archeologia" XXXIX (1988), 205–221.

Tejral, J.
1971 *Príspevek k datování moravských hrobových nálezu ze sklonku starší a z pocátku mladší doby rímské*, „Slovenská archeológia" 19, 27–93.
1982 *Morava na sklonku antiky*, Praha.
2006 *Die germanische Giesereinwerkstatt in Pasohlavky (Bez. Břeclav). Ein Beitrag zur Frage der Fernhandels- und Kulturbeziehungen nach den Markomannenkriegen*, „Památky archeologické" XCVII, 133–170.
2008 *Ke zvláštnostem sídlištního vývoje v době římské na území severné od středního Dunaje*, (w:) E. Droberjar, B. Komoróczy, D. Vachůtová (red.), *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumu*, Brno, 67–98.
2017 *Mähren zur Zeit der Markomannenkriege. Forschungsstand und neue Probleme*, „Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV" 61, 149–188.

Tempelmann-Mączyńska, M.
1983 *Badania osady z okresu rzymskiego w Opatowie, stan. 6, woj. Częstochowa, w latach 1971–1980*, „Sprawozdania Archeologiczne" 34, 183–199.
1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.

Teuber, S.W.
2005 *Die Einlagenkämme der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit im freien Germanien*, „Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen" 25, 167–310.

Teska, M., Frankiewicz, M., Żychliński, D.
2021 *Element miecza...? Kościane znalezisko ze stanowiska Będlewo 20/27*, (w:) E. Droberjar, B. Komoróczy (red.), *Příspěvky k poznání barbarských komunit (Archeologie barbarů 2016 a 2018)*, Brno, 245–251.

Thomas, S.
1960 *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege" 8, 54–215.

Tokarczyk, T.
2011 *Die Belegungszeit der Przeworsk-Kultur–Nekropolen*, „Analecta Archaeologica Ressoviensia" 5 (2010), 403–437.

Tomek, T.
2015 *Wyniki analizy szczątków ptaków z cmentarzyska ludności kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, (w:) R. Madyda-Legutko. J. Rodzińska-Nowak, J. Andrzejowski (red.), *Opatów, stan. 1. Analizy specjalistyczne,* Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina IV, Warszawa-Kraków, 103–108.

Tyszler, L.
1999a *Terra sigillata na ziemiach Polski*, cz. I, Łódź.
1999b *Terra sigillata na ziemiach Polski*, cz. II: *Katalog*, Łódź.
2012 *Ceramika rzymska na północ od Karpat i Sudetów*, Łódź.
2015 *Okazały pochówek z Witaszewic nad górną Bzurą. Z zagadnień ideologii funeralnej elit wojskowych superiores barbari*, (w:) L. Tyszler, E. Droberjar (red.), *Barbari Superiores et Inferiores. Archeologia Barbarzyńców 2014. Procesy integracji środkowoeuropejskiego Barbaricum Polska-Czechy-Morawy-Słowacja*, Łódź-Wieluń, 107–135.

Vích, D. *et alii*
2018 D. Vích, M.J. Biborski, M.R. Biborski, J. Jílek, J. Stępiński, J. Martínek, *Nálezy mečů protohistorického období z Křenova na Svitavsku / Protohistorical sword finds from Křenov in the Svitavy region of east Bohemia*, „Archeologické rozhledy" LXX, 528–553.

Voß, H.-U.
2007 *From the Baltic do the Danube: Early Roman Iron Age Warriors from Hagenow, Mecklenburg, and their Relations with the Barbarian and Roman World*, „Archaeologia Baltica" 8: *Weapons, Weaponry and Man (In memoriam Vytautas Kazakevičius)*, 58–68.

Wagner, T.
2015 *Wyniki badań archeologicznych prowadzonych na stanowisku 25 w Lelowie na tle mikroregionalnej sytuacji kulturowej w okresie rzymskim*, (w:) M. Skrzypczyk (red.), *Lelów: miejsce, doświadczenie, pamięć*, Lelów, 33–39.
brw *Badania Archeologiczne w Lelowie 2015*. (https://www.bibliotekalelow.pl/BADANIA_ARCHEOLOGICZNE_2015.html; dostęp 21.11.2018).

Watemborska-Rakowska, K.
2014 *Pochówek rodzinny z cmentarzyska kultury przeworskiej w Czersku na Urzeczu*, „Wiadomości Archeologiczne" LXV, 263–276.

Węgrzynowicz, T.
1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.

Wickholm, A.
2006 *„Stay Where You Have Been Put!" The Use of Spears as Coffin Nails in Late Iron Age Finland*, (w:) H. Valk (red.), *Etnos ja kultuur. Uurimusi Silvia Laulu auks*, Muinasaja Teadus 18, Tartu-Tallinn, 193–207.

Wiklak, J.
1963 *Cmentarzysko z XII w. w Dąbrowie Zielonej, pow. Radomsko*, „Wiadomości Archeologiczne" XXIX/4, 360.

Wilczyński, J., Wertz, K.
2018 *Wyniki badań archeozoologicznych szczątków zwierząt kręgowych odkrytych na stanowisku 3 w Puławach-Włostowicach*, (w:) B. Niezabitowska-Wiśniewska, *Puławy-Włostowice. Wielokulturowe stanowisko z zachodniej Lubelszczyzny*, Lublin, 720–733.

Wiśniewska, A.
1999 *Podwójne i zbiorowe pochówki w kulturze przeworskiej*, Kultura przeworska IV, Lublin, 55–144.

Woźniak, M.
2021 *Kleszewo. Cmentarzysko kultur przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu. Część 1: Katalog*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina X/1, Pruszków-Warszawa.
2023 *Kleszewo. Cmentarzysko kultur przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu. Część 2: Analiza*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina X/2, Pruszków-Warszawa.

Woźniak, Z.
1977 *A Survey of the Investigations of the Bronze and Iron Age Sites in Poland in 1976*, „Sprawozdania Archeologiczne" XXIX, 193–198.

Wrotek, L.
1968 *Groby szkieletowe z późnego okresu rzymskiego odkryte na stanowisku 5 w Mierzanowicach, pow. Opatów*, „Wiadomości Archeologiczne" XXXII/3–4 (1966–1967), 547–548.

Zagórska-Telega, J.

2013 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej nadliswarciańskiego regionu osadniczego w młodszym i późnym okresie rzymskim*, mps pracy doktorskiej w archiwum Zakładu Epoki Żelaza Instytutu Archeologii UJ, Kraków.

2019 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej nadliswarciańskiego regionu osadniczego w młodszym i późnym okresie rzymskim*, Opera Archaeologiae Iagellonicae 4, Kraków.

Zeman, J.

1956 *Dřevěná vědérka doby římské a otázka jejich dalšího vývoje*, „Památky Archeologické" XLVII, 86–104.

1961 *Severní Morava v mladší době římské. Problémy osídlení ve světle rozboru pohřebiště z Kostelce na Hané*, Praha.

Zeman, T.

2001 *Germánská kostěná a parohová industrie doby římské ve středoevropském barbariku*, „Studia archaeologica Brunensia. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada archeologická" 50/M6, 107–147.

Zieling, N.

1989 *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, B.A.R. International Series 505, Oxford.

Zielonka, B.

1958 *Cmentarzysko w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim,* „Przegląd Archeologiczny" X (1954–1956), 331–382.

Ziemlińska-Odojowa, W.

1999 *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica VII, Kraków.

Ziętek, J.

2004 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Mierzynie-Grobli, stan. 2, gm. Rozprza, woj. łódzkie*, (w:) M. Olędzki, J. Skowron (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia – Interpretacje – Hipotezy 1*, Łódź, 25–85.

Żołędziowska, I.

2013 *Przęśliki*, (w:) J. Kalaga (red.), *Sutiejsk. Gród pogranicza polsko-ruskiego w X–XIII wieku. Studium interdyscyplinarne*, Warszawa-Pękowice, 150–156.

Żychliński, D.

2014 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej w Wielkopolsce*, Prace Archeologiczne 1, Zielona Góra.

VI. Ekspertyzy specjalistyczne

VI.1. Stan biologiczny populacji z cmentarzyska w Raczkowicach (Beata Borowska)

Jednym z większych wyzwań dla osób specjalizujących się w antropologii populacji pradziejowych jest praca z materiałami ciałopalnymi, czyli spalonymi szczątkami ludzkimi. Wynika to ze zmian w kościach, które wywołuje temperatura spalania, takich jak zmiany kształtu lub kurczenie się. W wypadku znacznego przepalenia i zachowanej niewielkiej liczby kości dla badań antropologicznych problematyczna staje się identyfikacja podstawowych cech osobniczych, takich jak płeć, wiek, kondycja biologiczna oraz ich relacji ze statusem społecznym, który wyrażał się w obrządku pogrzebowym[1].

W kulturze przeworskiej, na przestrzeni okresu wpływów rzymskich i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów, obserwuje się znaczące zmiany w obrzędach pogrzebowych. Dotyczyły one nie tylko sposobów obchodzenia się ze zwłokami, ale także spadku liczby pochówków popielnicowych na rzecz grobów jamowych[2]. Równocześnie następowały przemiany w zakresie obrzędowości funeralnej tzn. rosło zjawisko coraz mniejszej staranności wybierania szczątków zmarłego ze stosu ciałopalnego, o czym świadczy zazwyczaj niewielka ilość odkrywanych fragmentów kostnych w grobach. Dominować zaczęło również skromniejsze obdarowywanie zmarłych[3].

Problemy analiz antropologicznych w wypadku przepalonych szczątków z pochówków kultury przeworskiej można zatem przedstawić następująco:

1. Uniemożliwiona lub utrudniona ocena liczby osobników pochowanych w jednym grobie, a także określenie ich płci i wieku w chwili śmierci. Problemy te wynikają z niewielkiej ilości odkrywanych szczątków kostnych, ich stanu zachowania lub braku diagnostycznych fragmentów szkieletu. Ogranicza to możliwości oceny struktury płci i wieku ludności użytkującej nekropolię[4].
2. Prawdopodobnie nie czyszczono dokładnie ustryn po każdym ciałopaleniu, więc do popielnicy lub jamy grobowej zmarłego, który miał być pochowany w jednoosobowym grobie, mogły trafiać elementy kostne innych osobników[5]. W wypadku kultury przeworskiej trudno stwierdzić, w jakim zakresie stosowano ustryny jako stałe miejsca, w których wielokrotnie spalano zwłoki, a w jakim palono zmarłych jednoosobowo w miejscu pochówku[6].
3. Trudności w oszacowaniu liczby pochówków dziecięcych wynikające z faktu, że szczątki małych dzieci mogły być grzebane poza nekropolią. Podobnie poza nią chowane były osoby, którym nie przysługiwał pochówek w obrębie cmentarzyska i osoby, które zmarły w warunkach uniemożliwiających pogrzebanie ich zwłok w tym miejscu.

[1] A. Malinowski 1974; M. Pyżuk 2004; J.J. Schultz *et alii* 2015; S. Mays 2021.
[2] R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2005; 2011.
[3] J. Skowron 2005; J. Zagórska-Telega 2015.
[4] P. Kaczanowski 1987; P. Kaczanowski, J. Rodzińska-Nowak 2015.
[5] J. Szydłowski 1964.
[6] J. Szydłowski 1964.

4. Nie można oczekiwać, że cała społeczność była chowana w obrębie jednej nekropolii i wszystkie pochówki są nienaruszone[7].

Ograniczenia powyższe często skutkują niemożnością przeprowadzenia podstawowych analiz paleodemograficznych, w tym ustalenia struktury wieku i płci, porządku wymieralności czy oszacowania wielkości populacji korzystającej z danego cmentarza.

Chociaż dotychczasowa baza danych dotyczących materiałów kremacyjnych kultury przeworskiej z obszaru Polski jest stosunkowo dobrze opracowana, wyniki każdej nowej analizy antropologicznej stanowią cenne źródło informacji, umożliwiające dokładniejszy opis biostruktury ludzkich populacji w badanym okresie historycznym.

Nekropolia w Raczkowicach to średniej wielkości cmentarzysko, na którym zidentyfikowano 90 obiektów sepulkralnych. Wyróżnia się ona obecnością ustryn oraz obiektu określanego jako warstwa ciałopalenia. Dominującą formą pochówku są groby jamowe ciałopalne, natomiast pochówki popielnicowe występują w znacznie mniejszej liczbie.

Znaczącym czynnikiem prowadzącym do fragmentacji i kruchości kości jest temperatura stosu[8]. Proces kurczenia się kości wynika z utraty wody oraz składników organicznych, w tym kolagenu, spowodowanej działaniem wysokich temperatur[9]. Przyjmuje się, że spalanie zwłok przebiegać mogło w wysokiej temperaturze sięgającej nawet 900–1000°C, czyli nie był to sposób oszczędny[10]. Stosy były na tyle duże, że mieściły się na nich zwłoki wraz z inwentarzem, a rodzaj i ilość spalanego drewna mogły zależeć od pozycji społecznej zmarłego. Spalanie mogło trwać nawet kilka godzin[11].

Badania przeprowadzono zgodnie z metodologią postępowania ze szczątkami ciałopalnymi, opracowaną przez Jacqueline I. McKinley[12]. Kości z każdego pochówku zostały zważone, a następnie przesiane przez zestaw sit o oczkach 10, 5 i 2 mm. We wszystkich uzyskanych frakcjach wyodrębniono zidentyfikowane elementy szkieletu, grupując je według pozycji anatomicznej: fragmenty czaszki, kości tułowia wraz z obręczami kończyn, a także oddzielnie kończynę górną i dolną, kości miedniczne, kręgi. Fragmenty kości, których nie można było jednoznacznie przyporządkować do żadnej grupy, zostały sklasyfikowane jako części nieokreślone oraz drobne ułamki kostne. Taka segregacja materiału pozwala na uchwycenie występowania pochówków wielokrotnych.

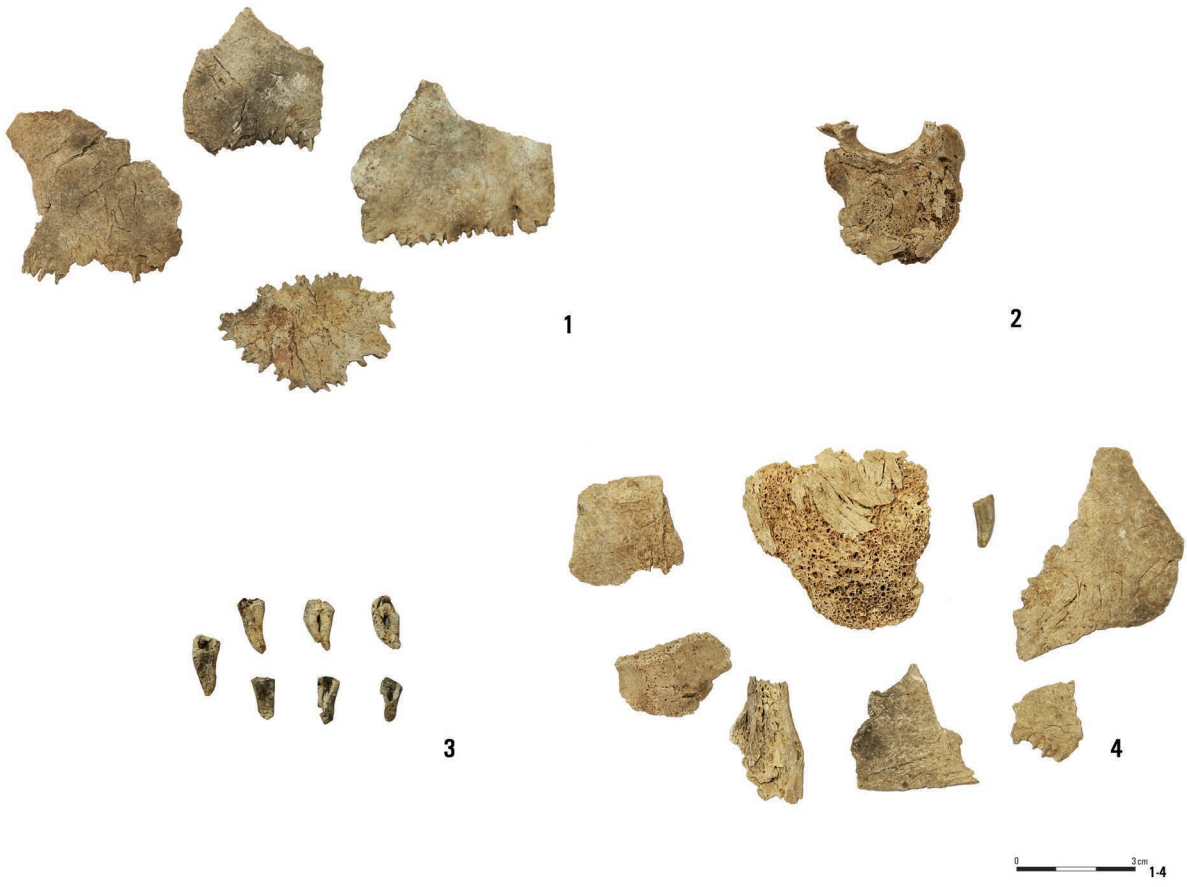
Kryteria morfologiczno-metryczne stanowią fundament w określaniu wieku i płci. Szacowanie przybliżonego wieku w chwili śmierci oparto na kompleksowej analizie zmian w morfologii kości, uwzględniając różnorodne cechy strukturalne[13]. W wypadku dorosłych osób, wiek określono głównie na podstawie ocen zmian degeneracyjnych, stopnia skostnienia szkieletu, a w niektórych przypadkach także na podstawie intensywności starcia powierzchni żujących koron zębowych oraz stanu zachowania szwów czaszkowych[14]. Dla szczątków dziecięcych analizowano grubość i wielkość kości oraz kolejność wyrzynania się zębów mlecznych i stałych[15] w początkowych etapach rozwoju. Dodatkowo uwzględniono stopień rozwoju zawiązków zębowych, grubość ich ścian oraz kształt korzeni. Przy ocenie wieku wprowadzono podział na kategorie: *infans* I – wczesne dzieciństwo (od urodzenia do 6–7 roku życia), *infans* II – późne dzieciństwo (od 6–7 do 12–14 roku życia), *iuvenis* – wiek młodzieńczy (od 12–14 do 20–22 roku życia), *adultus* – wiek dorosły (od 20–22 do 30–35 roku życia), *maturus* – wiek dojrzały (od 30–35 do 50–55 roku życia), *senilis* – wiek starczy (powyżej 55 roku życia).

W oznaczaniu płci osobników dorosłych szczególną uwagę zwrócono na cechy opisowe i metryczne, które pozwalają na wyróżnienie płci, a także na ogólne wrażenie morfologiczne. Kości miedniczne stanowią jeden z najlepszych wskaźników płci, jednak w wypadku materiałów ciałopalnych rzadko mogły być brane pod uwagę, ze względu na ich fragmentaryczny stan zachowania lub całkowity brak. Należy zaznaczyć, że określenie płci zmarłych wiąże się z większym błędem niż oznaczanie ich wieku. Wynika to z faktu, że cechy męskie i żeńskie w budowie ciała mogą występować w różnym nasileniu u obu płci. Określeń płci nie dokonuje się na kościach dzieci z uwagi na brak wykształconych na nich cech dymorfizmu płciowego.

Kości przetrwały zazwyczaj w bardzo słabym stanie (Ryc. 1), co w wielu przypadkach uniemożliwiało precyzyjne określenie wieku i płci zmarłych. Zła kondycja zachowanych kości (ich silne rozdrobnienie oraz fragmentaryczność szczególnie w wypadku grobów jamowych) sprawił, że identyfikacja zmian patologicznych (chorobowych) w układzie kostnym ograniczyła się jedynie do badań makroskopowych.

Łącznie analizą antropologiczną objęto szczątki kostne pochodzące z 90 obiektów (Tab. 1), w tym grobów

[7] P. Kaczanowski, J. Rodzińska-Nowak 2015.
[8] J. Piontek 2007.
[9] K. Imaizumi 2015.
[10] J. Szydłowski 1964; S. Ellingham, M.A. Sandholzer 2019.
[11] J. Szydłowski 1964.
[12] J.I. McKinley 1989; 1994.
[13] Na podstawie: D.H. Ubelaker 1978; J.E. Buikstra, D.H. Ubelaker 1994; W.M. Bass 1995; T.D. White, P.A. Folkens 2005.
[14] Na podstawie C.O. Lovejoy 1985.
[15] Na podstawie D.H. Ubelaker 1978.

Ryc. 1. Raczkowice, stan. 3. Przykładowy stan zachowania materiałów osteologicznych z poszczególnych grobów. 1 – grób 18, fragmenty kości mózgoczaszki z zachowanymi szwami czaszkowymi; 2 – grób 66, wyrośla kostne, tzw. osteofity (*exostosis*) na trzonie kręgu piersiowego; 3 – grób 66, korzenie zębów; 4 – grób 83, widoczne wyodrębnione większe fragmenty kości

ciałopalnych jamowych i popielnicowych, ustryn i warstwy ciałopalenia. Na uwagę zasługuje fakt, że zarówno w grobach jamowych, jak i popielnicowych wydzielono przepalone szczątki kostne, które należały głównie do jednej osoby, wyjątek stanowi grób 8 , w którym zidentyfikowano kości dziecka i dorosłej kobiety. Szczątki kostne wydobyte z dobrze zachowanych grobów jamowych są niestety stosunkowo nieliczne i często bardzo silnie rozdrobnione, co utrudnia ich identyfikację, a w niektórych przypadkach wręcz uniemożliwia określenie ich szczegółowych cech. Z kolei zachowanie 15 popielnic, a tym samym przepalonych kości ludzkich w nich zdeponowanych, pozwoliło na dokładniejsze określenie liczby osób, do których należały, a także ich płci i wieku w chwili śmierci, lub jedynie wieku, gdy pełne dane dotyczące płci nie były możliwe do ustalenia.

W grobach jamowych płeć udało się ustalić w 14 przypadkach (7 kobiet i 7 mężczyzn), natomiast wiek w 38 obiektach. Kobiety umierały w wieku 20–30 lat (*adultus*), a u pozostałych określono wiek jako dorosły. W wypadku mężczyzn, u dwóch ustalono wiek *adultus* (20–30 lat), natomiast u pozostałych, z powodu stanu zachowania materiału, nie było możliwe dokładne określenie wieku. W grobach jamowych znaleziono również szczątki dzieci należące do kategorii *infans* I lub *infans* I/*infans* II. Wśród dorosłych bez określonej płci stwierdzono, że trzej zmarli w kategorii wiekowej *adultus*, a jeden w kategorii *maturus.*

W odniesieniu do grobów popielnicowych (łącznie 15) płeć określono w sześciu przypadkach (40%), natomiast wiek w każdym z przypadków, co stanowi 100% przebadanych materiałów. Analizowane szczątki kostne należały do pięciu mężczyzn, jednej kobiety oraz dziecka w wieku *infans* I (0–6 lat). W pozostałych przypadkach, ze względu na stan zachowania materiału osteologicznego, nie udało się określić płci. Wiek jednego z mężczyzn oraz kobiety oceniono na około 20–30 lat (*adultus*), drugi mężczyzna zmarł w kategorii wiekowej *maturus* (30–50 lat), a wiek pozostałych osób określono jako dorosły. Wśród pozostałych

dorosłych, trzech zmarłych zaliczono do kategorii *adultus*, jeden do kategorii *adultus/maturus*, dwóch do kategorii *maturus*, a jeden do kategorii *senilis* (powyżej 55. roku życia).

Niestety, ogólny zły stan zachowania szczątków kostnych uniemożliwia wyciąganie daleko idących wniosków na temat struktury wymieralności populacji. Choć zarówno w grobach jamowych, jak i popielnicowych dominowali osobnicy w wieku *adultus*, należy zaznaczyć, że w większości przypadków wiek osób określono jedynie jako „dorosły". W grobach jamowych odkryto szczątki kostne jedynie 10 dzieci, co stanowi zaledwie 14,3% ogólnej liczby pochówków, a w grobach popielnicowych dziecięce szczątki występowały tylko w jednym przypadku (6,6%). Zarówno na badanym cmentarzysku, jak i na innych pradziejowych cmentarzyskach, często występują liczne zniszczenia, które obniżają pierwotną liczbę grobów, a tym samym pochowanych osób, szczególnie dzieci, których szczątki charakteryzują się kruchością i delikatnością.

Ślady schorzeń na kośćcu zaobserwowano tylko u dwóch osobników dorosłych w wieku *adultus/maturus*, co oczywiście nie może oznaczać dobrej kondycji biologicznej wszystkich badanych. Na trzonach kręgów piersiowych mężczyzny z grobu 66 stwierdzono ślady po tzw. guzkach Schmorla oraz wyrośla kostne, tzw. osteofity (*exostosis*) (Ryc. 1:2), podobne zmiany na trzonie kręgu lędźwiowego zaobserwowano u osobnika z grobu 83. Tylko u jednej osoby (grób 18) stwierdzono anomalię rozwojową w postaci kostki wystawnej (*os Ince*) na granicy szwów strzałkowego i węgłowego. Kostki szwów (*ossa intersuturalia*), uznawane za odmiany anatomiczne, które zazwyczaj nie wpływają na prawidłowe funkcjonowanie organizmu, klasyfikowane są jako cechy epigenetyczne (niemetryczne) o stosunkowo niskiej częstotliwości występowania.

Należy podkreślić, że przeprowadzona analiza antropologiczna umożliwiła jedynie częściowe odtworzenie biostruktury ludności kultury przeworskiej pochowanej na cmentarzysku w Raczkowicach. Stanowi ona przede wszystkim uzupełnienie w zakresie zróżnicowania wymieralności oraz stanu biologicznego grup użytkujących lokalne cmentarzyska, wzbogacając tym samym bazę źródłową dotyczącą kultury przeworskiej na obszarze Polski.

Bibliografia

Bass, W.M.
1995 *Human Osteology. A Laboratory and Field Manual*, Missouri Archaeological Society, Columbia.

Buikstra, J.E., Ubelaker, D.H. (red.)
1994 *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Proceedings of a Seminar at the Field Museum of Natural History*, Arkansas Archeological Survey Research Series 44, Fayetteville.

Ellingham, S., Sandholzer, M.A.
2020 *Determining Volumetric Shrinkage Trends of Burnt Bone Using Micro-CT*, „Journal of Forensic Sciences" 65/3, 196–199.

Imaizumi, K.
2015 *Forensic investigation of burnt human remains*, „Research and Reports in Forensic Medical Science" 5, 67–74.

Kaczanowski, P.
1987 *Drochlin. Ciałopalne cmentarzysko kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCCXXVIII = Prace Archeologiczne 40, Kraków.

Kaczanowski, P., Rodzińska-Nowak, J.
2015 *Uwagi o przydatności wyników analizy cmentarzysk ciałopalnych z okresu rzymskiego do studiów paleodemograficznych*, (w:) B. Kontny (red.), *Ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur: Jerzy Okulicz-Kozaryn in memoriam*, Światowit Suppl. Series B: Barbaricum 11, Warszawa, 215–225.

Lovejoy, C.O.
1985 *Dental Wear in the Libben Population: Its Functional Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death*, „American Journal of Physical Anthropology" 68, 47–56.

Malinowski, A.
1974 *Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych,* (w:) H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych. Materiały z sesji naukowej w dniu 25 III 1972 roku, Sesja naukowa UAM*, Seria Antropologiczna 2, Poznań, 7–15.

Madyda-Legutko, R., Rodzińska-Nowak, J., Zagórska-Telega, J.
2005 *Uwagi na temat reguł wyposażania zmarłych w kulturze przeworskiej w okresie rzymskim*, (w:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja*, Funeralia Lednickie. Spotkanie 7, Poznań, 181–188.
2011 *Uwagi o chronologii i rozwoju przestrzennym cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie, stan. 1, woj. śląskie*, „Wiadomości Archeologiczne" LXII, 3–48.

Mays, S.
2021 *The Archaeology of Human Bones*, London.

McKinley, J.I.
1989 *Cremations: expectations, methodologies and realities,* (w:) C.A. Roberts, F. Lee, J. Bintlifl (red.), *Burial Archaeology Current Research Methods and Developments*, B.A.R. British Series 211, Oxford, 9–50.
1994 *Bone Fragment Size in British Cremation Burials and its Implications for Pyre Technology and Ritual*, „Journal of Archaeological Science" 21/3, 339–342.

Piontek, J.
2007 *Metodyka antropologicznych badań materiałów kostnych z grobów ciałopalnych*, (w:) L. Bakalarska (red.), *Materiały z konferencji konserwatorstwa archeologicznego zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego Jurata (8–20 V 2005 r.), Wigry (28–30 IX 2005 r.), Krynica (30 XI–3 XII 2005 r.)*, Warszawa, 56–73.

Pyżuk, M.
2004 *Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołozębia, pow. Płońsk*, „Archeologia Polski" XLIX/1–2, 33–48.

Schultz, J.J., Warren, M.W., Krigbaum, J.S.
2015 *Analysis of Human Cremains: Gross and Chemical Methods*, (w:) Ch.W. Schmidt, S.A. Symes (red.), *The Analysis of Burned Human Remains*, Cambridge (MA), 83–103.

Skowron, J.
2005 *Własność – dar – ofiara w obrządku pogrzebowym ludności kultury przeworskiej. Relikty indoeuropejskiej wspólnoty*, (w:) W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński (red.), *Do, ut des – dar, pochówek, tradycja*, Funeralia Lednickie. Spotkanie 7, Poznań, 257–268.

Szydłowski, J.
1964 *Obrządek pogrzebowy na Górnym Śląsku w okresie wpływów rzymskich,* Rocznik Muzeum Górnośląskiego 2, Bytom.

Ubelaker, D.H.
1978 *Human Skeletal Remains. Excavation, Analysis, Interpretation*, Chicago.

White, T.D., Folkens, P.A.
2005 *The Human Bone Manual*, Cambridge (MA).

Zagórska-Telega, J.
2015 *Cremation Features in Przeworsk Culture Cemeteries in the Liswarta River Basin, from the Younger and Late Roman Period until the Early Phase of the Migration Period*, „Wiadomości Archeologiczne" LXVI, 201–246.

Tab. 1. Raczkowice, stan 3. Zestawienie ludzkich szczątków kostnych

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
1	grób ciałopalny jamowy	K	*adultus*	262,1	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzenie zębów, trzony kości kończyny górnej, fragmenty łuków kręgów, kości miednicznych, drobne ułamki kostne	–
2	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	75,8	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzenie zębów, fragmenty trzonów kręgów	–
3	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans* I/*infans* II	14,9	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki	–
4	grób ciałopalny jamowy	M	dorosły	16,6	duży i średni	jasnobrązowa	fragmenty kości sklepienia czaszki, fragmenty trzonów kręgów	–
5	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	47,8	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty kości kończyny górnej, fragmenty łuków kręgów, drobne ułamki kostne	–
6	grób ciałopalny jamowy	(?)	*iuvenis/adultus*	213,5	średni do dużego	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzenie zębów, trzony kości kończyny górnej, fragmenty łuków kręgów, drobne ułamki kostne	–
7	grób ciałopalny jamowy	K	(?)	39,1	duży	jasnobrązowa do ciemnej	fragmenty ze sklepienia czaszki, trzony kości kończyny dolnej, drobne ułamki kostne	–
8	grób ciałopalny jamowy	K i (?)	dorosły i *infans* I	274,8	duży i duży	jasna i jasnobrązowa	kobieta: fragmenty ze sklepienia czaszki, korzenie zębów, trzony kości kończyny górnej i dolnej, fragment kręgu, drobne ułamki kostne; dziecko: fragmenty kości mózgoczaszki, fragment kości kulszowej, drobne ułamki kostne	–
9	grób ciałopalny jamowy	K	dorosły	18,3	duży	jasna	fragmenty kości mózgoczaszki, fragment kości kończyny górnej, kręgu, drobne ułamki kostne	–
10	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	26,9	duży	jasna	fragmenty kości mózgoczaszki, fragment kości kończyny górnej i dolnej oraz kręgu, drobne ułamki kostne	–
11	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	14,5	duży	jasna	fragmenty kości kończyny górnej	–
12	grób ciałopalny jamowy	(?)	*iuvenis/adultus*	47,9	duży	jasna	fragmenty kości mózgoczaszki, korzeń zęba, fragment łuku kręgu, drobne ułamki kostne	–
13	grób ciałopalny jamowy	K	*adultus*	207,4	bardzo duży	brązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzenie zębów, trzony kości kończyny dolnej, drobne ułamki kostne	–
14	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	125	duży	szara	fragmenty kości kończyny górnej i dolnej oraz drobne ułamki kostne	–
15	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	18,5	duży	jasnobrązowa do brązowej	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyny górnej i dolnej oraz drobne ułamki kostne	–
16	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	39,3	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty kości kończyny górnej, drobne ułamki kostne	–

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
17	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	*adultus* (?)	31,9	duży	jasna	drobne ułamki kostne	–
18	grób ciałopalny popielnicowy	K (?)	*adultus*	995	średni do dużego	jasnoszara	czaszka: zachowanych 26 fragmentów kości mózgoczaszki, fragment lewego wyrostka suteczkowatego kości skroniowej, piramida prawej kości skroniowej, dwa fragmenty trzonu żuchwy (jeden z ułamkiem korzenia M1), dwa fragmenty prawej i lewej gałęzi żuchwy wraz z głowami, korzeń zęba M i C. Podstawowe szwy czaszkowe: szew wieńcowy (*s. coronalis*) – nieobliterowany, szew strzałkowy (*s. sagittalis*), szew węgłowy (*s. lambdoidea*) – nieobliterowane; szkielet postkranialny: podstawa kości krzyżowej, fragment lewej kości kulszowej, fragment kości biodrowej z powierzchnią uchowatą, fragment trzonu kręgu lędźwiowego, fragment końca dalszego prawej kości ramiennej, fragment grzebienia środkowego kości krzyżowej, trzy ułamki łuków kręgów lędźwiowych, fragment dwóch kręgów piersiowych oraz wyrostków stawowych trzech kręgów piersiowych, fragment wyrostka dziobiastego lewej łopatki, fragment nasady dalszej kości udowej, paliczek środkowy ręki, fragment łuku pierwszego kręgu szyjnego, dwa paliczki dystalne ręki, drobne fragmenty kręgów piersiowych, drobne ułamki kostne	kostka wstawna (*os Ince*) – anomalia
19	grób ciałopalny popielnicowy	M	dorosły	180,4	duży	jasnoszara do ciemnoszarej	czaszka: zachowanych 21 fragmentów kości mózgoczaszki, w tym potylicznej i kości ciemieniowych. Brak fragmentów kości twarzoczaszki; szkielet postkranialny: fragment nasady dalszej kości udowej, trzonów kości udowych oraz piszczelowych, drobne ułamki kostne	–
20	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	8,4	duży	jasna	fragmenty kości kończyny górnej i dolnej oraz drobne ułamki kostne	–
21	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	2,4	duży	jasnobrązowa do szarej	fragment trzonu kości długiej oraz drobne ułamki kostne	–
22	grób ciałopalny jamowy	M	(?)	47,1	duży	jasnoszara do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, trzony kości kończyny górnej, fragment żebra, drobne ułamki kostne	–
23	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	22,1	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, trzony kości kończyny dolnej, fragmenty kości kulszowej, drobne ułamki kostne	–
24	grób ciałopalny jamowy	(?)	dziecko (?)	62,1	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn dolnych, kości miednicznych, drobne ułamki kostne	–
25	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	3,7	duży	ciemnobrązowa	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
26	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	13,1	duży	jasnobrązowa do szarej	drobne ułamki kostne	–
27	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	3,8	duży	jasna	drobne ułamki kostne	–

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
28	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	13,1	duży	szara do ciemnoszarej	fragment korzenia zęba, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
29	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	5,7	duży	jasna	drobne ułamki kostne	–
30	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans* I (?)	26,5	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
31	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	62,8	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
32	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	3,4	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragment kręgu, drobne ułamki kostne	–
33	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	3,3	duży	jasnobrązowa do szarej	drobne ułamki kostne	–
34	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	2,6	duży	jasnobrązowa do szarej	drobne ułamki kostne	–
35	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans* (?)	1	duży	jasna	drobne fragmenty kości mózgoczaszki, drobne ułamki kostne	–
36	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	12,9	duży	szara	fragmenty kości kończyny górnej, drobne ułamki kostne	–
37	grób ciałopalny jamowy	M	dorosły	37	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn górnej, kości miednicznej, drobne ułamki kostne	–
38	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans* I/*infans* II	5,2	duży	szara	drobne ułamki kostne	–
39	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	117,8	bardzo duży	szara	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, drobne ułamki kostne	–
40	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	82,9	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
41	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	130	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragment łuku kręgu, drobne ułamki kostne	–
42	grób ciałopalny jamowy	M	dorosły	205,6	średni do dużego	jasnobrązowa	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzenie dwóch zębów, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, kości klatki piersiowej i miednicy, trzon kręgu lędźwiowego, drobne ułamki kostne	osteofity na trzonie kręgu lędźwiowego
43	grób ciałopalny jamowy	K	*adultus*	26,9	duży	jasnobrązowa do ciemnej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
44	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans* I	43,6	duży	jasnobrązowa do ciemnej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, fragment kręgu, drobne ułamki kostne	–

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
45	ustryna	M (?)	*adultus*	109,1	duży	jasnobrązowa do ciemnej	czaszka: cztery fragmenty kości mózgoczaszki, korzeń zęba siecznego, korony zębów 2P bez śladów starcia; szkielet postkranialny: fragment łuku kręgu szyjnego, fragment trzonu kręgu, fragment paliczka ręki, fragmenty trzonów kości długich, dużo drobnych ułamków kostnych	ognisko próchnicy korony zęba przedtrzonowego
46	grób ciałopalny jamowy	(?)	*iuvenis*	14,9	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
47	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	8,7	duży	jasna	fragment ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
48	warstwa ciałopalenia – skupisko	(?)	*maturus*	76,4	duży	jasna	fragmenty kości mózgoczaszki, drobne ułamki kostne	–
49	warstwa ciałopalenia – skupisko	M	dorosły	105,1	duży	brązowa do szarej	fragmenty kości mózgoczaszki, drobne ułamki kostne	–
50	warstwa ciałopalenia – skupisko	(?)	dorosły	22,9	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyny dolnej, drobne ułamki kostne	–
51	warstwa ciałopalenia – skupisko	K	dorosły	500	średni do dużego	szara, ciemnoszara	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, fragment kręgu, kości miednicznej, drobne ułamki kostne	–
52	warstwa ciałopalenia – skupisko	(?)	dorosły	193,9	duży	jasnobrązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
53	warstwa ciałopalenia – skupisko	M	(?)	102	duży	brązowa	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, fragment kręgu, drobne ułamki kostne	–
54	warstwa ciałopalenia – skupisko	(?)	dorosły	106,7	duży	jasnobrązowa i szara	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyn górnych, fragment kręgu, drobne ułamki kostne	–
55	ustryna	M (?)	dorosły	165,9	bardzo duży	szara	czaszka: bardzo mały fragment kości mózgoczaszki, fragment piramidy kości skroniowej; szkielet postkranialny: liczne drobne fragmenty kostne głównie kości długich (fragment głowy kości udowej), drobne fragmenty kostne	–
56	grób ciałopalny jamowy	(?)	*iuvenis*	9,5	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, drobne ułamki kostne	–
57	ustryna (?)	(?)	(?)	4,6	duży	jasna	czaszki brak, szkielet postkranialny: 25 bardzo drobnych ułamków kostnych kości długich	–

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
58	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	1,3	duży	jasna	drobne ułamki kostne	–
59	grób ciałopalny jamowy	M	*adultus*	186,7	średni	jasnobrązowa do szarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyny górnej i dolnej, fragment kręgu, drobne ułamki kostne	–
60	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	*maturus*	1325	równomierny	szara i ciemnoszara	czaszka: zachowane fragmenty kości mózgoczaszki (łącznie 21 fragmentów). Podstawowe szwy czaszkowe: szew wieńcowy (*s. coronalis*) – niezachowany, szew strzałkowy (*s. sagittalis*) – zachowany odcinek S2 częściowo obliterowany, szew węgłowy (*s. lambdoidea*) –zachowane odcinki L2, L3 nieobliterowane; stan uzębienia: zęby 2 trzonowe górne, fragmenty szczęki, siedem korzeni zębów w tym trzonowych; szkielet postkranialny: fragmenty trzonów kręgów głównie lędźwiowych, ząb drugiego kręgu szyjnego, wyrostek poprzeczny kręgu piersiowego, fragment panewki łopatki, fragmenty kości miednicznych (biodrowych, panewek), fragment nasady kości ramiennej (bloczek) i nasady kości łokciowej prawej, głowa kości ramiennej, głowa kości udowej, paliczek palca środkowego ręki, dwa dystalne paliczki palców (dobrze zachowane), fragmenty trzonów kości długich, drobne, liczne ułamki kostne	–
61	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	14,2	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyny górnej i dolnej, fragment kręgu, drobne ułamki kostne	–
62	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	*senilis* (?)	20,1	duży	brązowa	czaszka: zachowanych 12 fragmentów kości mózgoczaszki oraz dwa fragmenty korzeni zębów; szkielet postkranialny: drobne ułamki kostne	–
63	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans* II/*iuvenis*	17,6	duży	jasnobrązowa	fragmenty kości kończyny górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
64	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	0,01	duży	jasna	drobne ułamki kostne	–
65	grób ciałopalny popielnicowy	K	*adultus*	760	średni do dużego	jasnoszara, jasnobrązowa do szarej	stan zachowania i budowa kości czaszki: zachowane fragmenty kości mózgoczaszki (łącznie 29 fragmentów), fragment głowy prawej gałęzi żuchwy, fragment wyrostka jarzmowego kości skroniowej prawej. podstawowe szwy czaszkowe: szew wieńcowy (s. *coronalis*) – niezachowany, szew strzałkowy (s. *sagittalis*) – zachowany odcinek S2 częściowo obliterowany, szew węgłowy (s. *lambdoidea*) – niezachowany; stan uzębienia: brak; stan zachowania i budowa kości szkieletu postkranialnego: fragment łuku kręgu piersiowego, panewki lewej łopatki, fragmenty trzonów kości długich (ramiennych, łokciowych, udowych, piszczelowych, strzałkowych), nasady bliższe i dalsze kości udowych, fragment nasady prawej kości łokciowej, głowa i bloczek prawej kości ramiennej, paluch stopy, drobne ułamki kostne	–

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
66	grób ciałopalny popielnicowy	M	*adultus/maturus*	2099,5	średni	jasnoszara	stan zachowania i budowa kości czaszki: zachowane kości mózgoczaszki – kości ciemieniowe, fragmenty kości czołowej, kości potylicznej oraz kości klinowej, fragment trzonu i prawej gałęzi żuchwy z zachowaną głową, dwa fragmenty kości szczękowych. Podstawowe szwy czaszkowe: szew wieńcowy (s. *coronalis*) – niezachowany, szew strzałkowy (s. *sagittalis*) – zachowany odcinek S2 nieobliterowany, szew węgłowy (s. *lambdoidea*) – zachowany odcinek L2 nieobliterowany; stan uzębienia: korzenie zębów – szczęka C, I1, żuchwa – C, 2P, 1M; stan zachowania i budowa kości szkieletu postkranialnego: fragment drugiego kręgu szyjnego wraz z zębem, fragmenty łuków kręgów szyjnych wraz z powierzchnią stawową, fragmenty trzonów i łuków kręgów lędźwiowych, trzony kręgów piersiowych (8 dobrze zachowanych), fragmenty żeber, fragment łopatki, fragmenty kości długich: ramiennych, piszczelowy, udowych, fragment panewki stawu biodrowego, fragment podstawy kości krzyżowej, nasady dalsze kości udowych, fragmenty głów kości udowych, fragment kości piątkowej, fragment palucha prawego i lewego stopy, paliczek ręki, duże ułamki trzonów kości długich, fragment rzepki, fragmenty kości miednicznych, drobne ułamki kostne	ślady po guzkach Schmorla na trzonach trzech kręgów piersiowych i dwóch lędźwiowych; osteofity nad trzonach kręgów piersiowych
67	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	(?)	43.9	silny	jasna	czaszka: fragment korzenia zęba stałego, fragmenty kości mózgoczaszki; szkielet postkranialny: fragmenty trzonów kości długich kończyny górnej i dolnej, fragmenty łuków kręgów, drobne ułamki kostne	–
68	grób ciałopalny popielnicowy	M	dorosły	281,4	silny, równomierny	jasnobrązowa do szarej	czaszka: fragmenty kości mózgoczaszki; szkielet postkranialny: fragmenty trzonów kości długich kończyny górnej, fragmenty łuków kręgów, drobne ułamki kostne	–
69	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	185,7	duży	brązowa do szarej	czaszka: pięć fragmentów kości mózgoczaszki, jeden trzonowiec M3; szkielet postkranialny: fragment łuku kręgu lędźwiowego, fragmenty trzonów kości długich, fragment. końca dalszego kości łokciowej, drobne fragmenty kostne	ognisko próchnicy korony zęba trzonowego M3
70	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans*	5,1	duży	jasna	fragmenty kości mózgoczaszki, drobne ułamki	–
71	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	*infans* II/*iuvenis*	12,4	silny, równomierny	jasnobrązowa	czaszka: brak; szkielet postkranialny: kilka fragmentów trzonów kości długich, drobne ułamki kostne (w tym fragment nasady kości długiej)	–
72	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	2,7	duży	jasna	drobne ułamki kostne	–
73	grób ciałopalny jamowy	(?)	*infans* I	7,3	duży	jasna	fragmenty kości mózgoczaszki, drobne ułamki kostne	–
74	grób ciałopalny jamowy	M	dorosły	28,5	duży	jasnobrązowa	korzeń zęba, fragmenty kości kończyny górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
75	grób ciałopalny jamowy	M	*adultus*	130,6	duży	jasnobrązowa	fragmenty kości mózgoczaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyny dolnej, drobne ułamki kostne	–
76	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	81,7	duży	jasna	fragment kości mózgoczaszki, korzeń zęba, fragmenty kości kończyny górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
77	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	29,9	duży	jasna	fragmenty kości kończyny górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
78	grób ciałopalny popielnicowy	M	dorosły	2850	średni	jasnobrązowa i jasnoszara	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzenie dwóch zębów, fragmenty kości kończyn górnej i dolnej, kości klatki piersiowej i miednicy, trzon kręgu lędźwiowego, drobne ułamki kostne	–
79	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	316,3	duży	brązowa	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty żeber, kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	
80	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	? (dorosły)	243,9	silny, równomierny	brązowa do szarej	czaszka: fragmenty delikatnego sklepienia czaszki, korzeń siekacza; szkielet postkranialny: fragmenty trzonów kości długich, fragmenty kręgów i drobne ułamki kostne	–
81	grób ciałopalny jamowy	(?)	dorosły	54,4	duży	brązowa	fragmenty ze sklepienia czaszki, korzeń zęba, korzeń zęba, fragmenty żeber, kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
82	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	*infans* I	43,1	duży do silnego	jasna do ciemnoszarej	czaszka: fragmenty delikatnych kości mózgoczaszki oraz zawiązek korony zęba; szkielet postkranialny: fragmenty trzonów kości długich, ułamki kostne	–
83	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	*adultus/maturus*	1030	średni do dużego	jasnoszara do ciemnoszarej	czaszka: zachowanych 31 fragmentów kości mózgoczaszki, piramida prawej kości skroniowej, dwa fragmenty trzonu żuchwy, fragment lewej gałęzi żuchwy, korzeń zęba M i C. Podstawowe szwy czaszkowe: szew wieńcowy (s. *coronalis*) – nieobliterowany, szew strzałkowy (s. *sagittalis*) – obliteracja odcinka S3, szew węgłowy (s. *lambdoidea*) – nieobliterowany; szkielet postkranialny: fragmenty dwóch kręgów piersiowych oraz wyrostków stawowych czterech kręgów piersiowych, fragment trzonu kręgu lędźwiowego, fragment końca dalszego prawej kości ramiennej, trzonów kości przedramion, podstawa kości krzyżowej, fragment kości biodrowej z powierzchnią uchowatą, fragment trzonu oraz nasady dalszej kości udowej, dwa paliczki środkowe ręki, drobne ułamki kostne	drobne osteofity na trzonie kręgu lędźwiowego
84	grób ciałopalny jamowy	(?)	*adultus*	37,9	duży	jasna	fragmenty ze sklepienia czaszki, fragmenty kości kończyny górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
85	grób ciałopalny jamowy	(?)	(?)	9,8	duży	szara	drobne ułamki kostne	–

Nr obiektu	Rodzaj obiektu	Płeć	Wiek	Charakterystyka szczątków kostnych				
				Masa (g)	Stopień przepalenia	Barwa	Wyodrębnione kości	Anomalie/patologie
86	grób ciałopalny popielnicowy	M	*maturus*	1230	silny, równomierny	jasnoszara	czaszka: fragmenty kości mózgoczaszki (łącznie 29): kości czołowej, ciemieniowych, potylicznej, wyrostek suteczkowaty i piramida prawej kości skroniowej oraz fragment trzonu żuchwy. Podstawowe szwy czaszkowe: szew wieńcowy (s. *coronalis*) – nieobliterowany, szew strzałkowy (s. *sagittalis*) – zachowany S2 nieobliterowany, szew węgłowy (s. *lambdoidea*) – zachowany L1 nieobliterowany; stan uzębienia: fragment korzenia przedtrzonowca żuchwy; szkielet postkranialny: zachowany fragment powierzchni stawowej kręgu szyjnego, ułamki żeber, dwa fragmenty kości krzyżowej, panewka prawej łopatki, środkowy paliczek ręki, fragment głowy oraz nasady dalszej kości ramiennej, trzony kości ramiennych, fragmenty kości kulszowych, kilka fragmentów kości miednicznych (panewek i biodrowych), fragmenty głów oraz nasad dalszych kości udowych, trzonów kości długich, drobne i liczne ułamki kostne	–
87	grób ciałopalny jamowy	K	*adultus*	98,7	średni do dużego	szara do ciemnoszarej	fragmenty ze sklepienia czaszki, kości kończyn górnej i dolnej, drobne ułamki kostne	–
A	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	(?)	(?)	(?)	(?)	drobne ułamki kostne	–
B	grób ciałopalny, zniszczony	(?)	dorosły	265,6	duży	jasnobrązowa	fragmenty kości mózgoczaszki, korzeń zęba, drobne ułamki kostne	–
C	grób ciałopalny popielnicowy	(?)	*infans*	3,4	duży	jasnobrązowa	10 ułamków kostnych	–

VI.2. Pochodzenie populacji z cmentarzyska w Raczkowicach na podstawie składu izotopowego strontu ($^{87}Sr/^{86}Sr$) biogenicznych fosforanów

(Zdzisław Bełka, Jolanta Dopieralska, Aleksandra Walczak, Beata Borowska)

Wprowadzenie

Analiza składu izotopowego strontu ($^{87}Sr/^{86}Sr$) szczątków kostnych ludzi bądź zwierząt jest od wielu lat standardową i najbardziej pewną metodą określenia ich lokalnego bądź obcego pochodzenia[1]. Metoda wykorzystuje fakt, że sygnatury izotopowe strontu biogenicznych fosforanów (szkliwa zębów, kości) odzwierciedlają skład izotopowy strontu pokarmu i płynów, spożywanych w okresie mineralizacji tych elementów szkieletowych. Z kolei skład izotopowy strontu pożywienia i płynów zależą odpowiednio od składu izotopowego lokalnego podłoża geologicznego i składu hydrosfery na danym terenie, które zmieniając się lateralnie są często charakterystyczne dla danego obszaru. Ponieważ w trakcie procesów troficznych (na każdym poziomie łańcucha troficznego) następują procesy mieszania się strontu z roślinnego bądź zwierzęcego pożywienia ze strontem zawartym w spożywanej wodzie, skład izotopowy tkanek ludzkich (w tym elementów szkieletowych) jest wypadkową składu źródeł tego pożywienia. Stąd sygnatury izotopowe strontu ludzi przybierają wartości $^{87}Sr/^{86}Sr$ pośrednie pomiędzy składem izotopowym lokalnego podłoża a składem izotopowym lokalnych wód, będąc jednak generalnie zawsze bliższym sygnaturom lokalnej hydrosfery niż lokalnego podłoża geologicznego[2].

[1] Np. T.D. Price *et alii* 2004; J. Montgomery 2010; M. Scheeres *et alii* 2013; K.W. Alt *et alii* 2014; A. Szczepanek *et alii* 2018.

[2] Np. F. Lengfelder *et alii* 2019; P. Łuczkiewicz *et alii* 2022.

Materiał i metodyka badań

Próby do badań izotopowych stanowiły pozostałe po kremacji fragmenty kości 12 osobników z cmentarzyska kultury przeworskiej w Raczkowicach (Tab. 1). Do analizy wybrane zostały kości kobiet i mężczyzn oraz dzieci, o różnym statusie społecznym, ocenianym na podstawie kryteriów archeologicznych, pochodzące z dwóch skupisk grobów na cmentarzysku: północnego (starsze chronologicznie) i południowego (młodsze chronologicznie).

Wszystkie badania analityczne i pomiary izotopowe przeprowadzono w Laboratorium Izotopowym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Na wstępie fragmenty kości zostały oczyszczone z resztek osadu w myjce ultradźwiękowej. Po całkowitym wyschnięciu kości zostały rozdrobnione w moździerzu agatowym. W kolejnym kroku sproszkowane próby o wadze około 10–12 mg zostały poddane pięciokrotnie działaniu 0,1-normalnego ultraczystego kwasu octowego[3], w celu usunięcia ewentualnego wtórnego strontu, który mógł dostać się do kości podczas procesu kremacji lub później, gdy szczątki były pogrzebane w osadzie. W następnym kroku próby zostały rozpuszczone w 1-normalnym roztworze kwasu azotowego. Stront odseparowano z roztworów stosując metodę chromatograficzną[4], przy użyciu wymienników jonowych

[3] Zgodnie z procedurą opisaną przez E. Dufoura *et alii* 2007.

[4] Opracowaną przez C. Pin'a *et alii* 1994.

i reagentów zgodnie z modyfikacjami wprowadzonymi przez Jolantę Dopieralską[5]. Pomiary składu izotopowego wykonano przy pomocy spektrometru masowego Finnigan MAT 261. Stront nanoszono na filamenty z ultraczystego renu przy pomocy aktywatora ($TaCl_5$), a pomiary prowadzono w sposób dynamiczny. Podczas prowadzonych pomiarów mierzony materiał wzorcowy NIST SRM 987 wykazywał stosunek $^{87}Sr/^{86}Sr$ o wartości 0,710226 ± 10 (średnia 2σ z 18 pomiarów). Ślepe próby (zerowe) wykonane dla strontu dały wartości < 80 pg. Stosunki izotopowe Sr były normalizowane do wartości $^{86}Sr/^{88}Sr$ = 0,1194. Na końcu stosunki izotopowe analizowanych prób zostały skorygowane względem certyfikowanej wartości standardu NIST SRM 987 = 0,710240.

Podłoże geologiczne i jego tło izotopowe

Cmentarzysko w Raczkowicach położone jest w płytkim obniżeniu dolinnym strumienia Wierciczki, które znajduje się w północno-wschodniej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej. Dolina jest częścią systemu drenażowego dorzecza Warty i w okolicy Raczkowic ma przebieg południkowy. Podłoże geologiczne stanowią skały najwyższej kredy (mastrychtu), które są fragmentem mezozoicznej monokliny. Są to przede wszystkim skały węglanowe, margle i opoki, które po wschodniej stronie doliny odsłaniają się w szeregu miejscach lub znajdują się tam pod cienką, kilku metrowej grubości pokrywą osadów plejstoceńskich, zbudowanej głównie z piasków fluwioglacjalnych i eolicznych. Po zachodniej stronie doliny osady czwartorzędowe (głównie gliny zwałowe i piaski fluwioglacjalne) osiągają miąższość ponad 30 metrów. Wszystkie osady plejstoceńskie wokół Raczkowic powstały podczas fazy zlodowacenia Odry. W obrębie samej doliny osady plejstoceńskie pokryte są przez piaski, namuły i torfy powstałe w okresie holocenu. Naturalne odwodnienie doliny Wierciczki już nie istnieje. Zastąpione zostało przez tzw. Kanał Lodowy, który odprowadza wody z doliny bezpośrednio do Warty.

Geologiczne badania izotopowe nie były dotychczas prowadzone w okolicach Raczkowic. Pomimo tego skład izotopowy strontu osadów i skał podłoża oraz wód można tutaj dosyć dokładnie określić dzięki badaniom, które prowadzono w przeszłości w innych obszarach. Skały węglanowe mastrychtu, jeśli składają się z czystego węglanu wapnia, mają sygnatury izotopowe $^{87}Sr/^{86}Sr$ o wartościach 0,7077–0,7078[6]. Skały mastrychtu w okolicach Raczkowic to jednak głównie margle i opoki, a to wskazuje, że poprzez obecność domieszek minerałów ilastych ich stosunki $^{87}Sr/^{86}Sr$ są najprawdopodobniej nieco bardziej radiogeniczne (= wyższe). Wprawdzie osady plejstoceńskie cechuje duże zróżnicowanie litologiczne, ich skład izotopowy jest na terenie Polski powszechnie silnie radiogeniczny z sygnaturami powyżej 0,72[7]. Skład izotopowy wód powierzchniowych w dorzeczu Warty był przedmiotem specjalnych badań[8]. Nie obejmowały one jednak doliny Wierciczki. Wody rzeki Warty powyżej ujścia Kanału Lodowego (tj. Wierciczki) miały w różnych porach roku sygnatury izotopowe strontu w zakresie od 0,7090 do 0,7092. Przybliżone informacje o przypuszczalnym składzie izotopowym wód w dolinie Wierciczki dają również wody Szreniawy – rzeki odległej około 30–40 km bardziej na południe, która drenuje obszar z bardzo podobnym podłożem geologicznym złożonym z węglanowych skał mastrychtu i osadów plejstocenu. Wody Szreniawy mają tam bardzo niską sygnaturę izotopową strontu 0,7086[9].

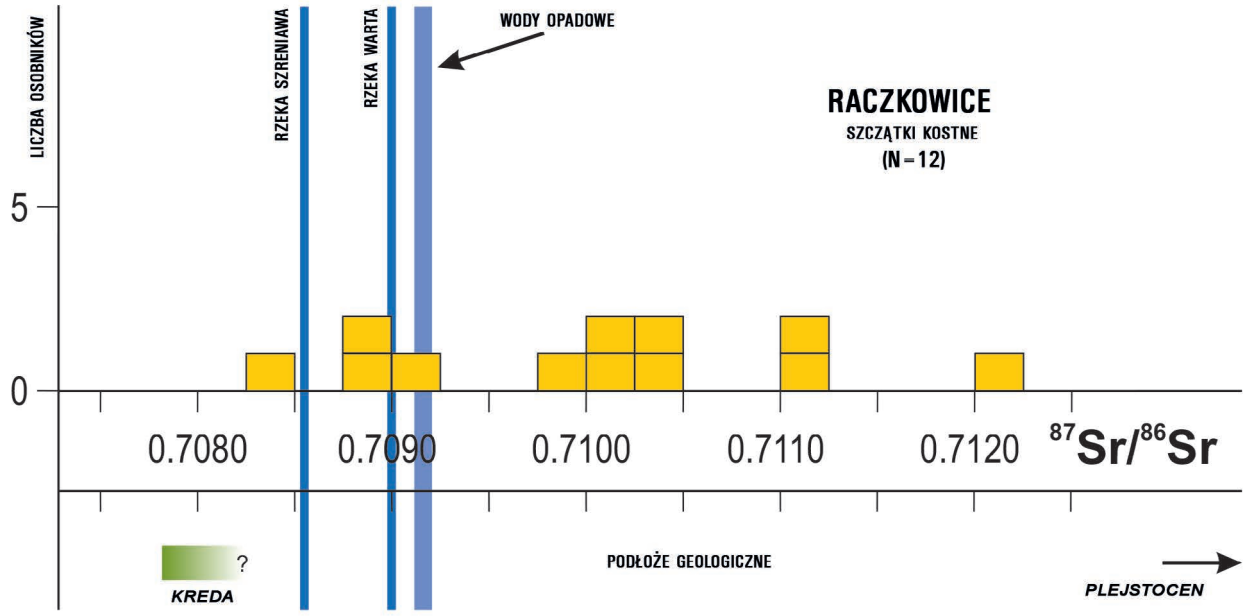
Wyniki

Sygnatury izotopowe ($^{87}Sr/^{86}Sr$) szczątków ludzkich z cmentarzyska w Raczkowicach mieszczą się w bardzo szerokim przedziale od 0,7085 do 0,7121 (Ryc. 1; Tab. 1), który jest znacznie większy niż zmienność zwykle obserwowana wśród lokalnych populacji zamieszkującej dany obszar[10]. Z drugiej strony w badanym materiale są grupy osób mających bardzo zbliżone wartości $^{87}Sr/^{86}Sr$. Na podkreślenie zasługuje jeszcze fakt, że wszystkie trzy osoby (BB02, BB03, BB11), których szczątki pozyskano z południowego (chronologicznie młodszego) skupiska pochówków na cmentarzysku cechują się najniższymi wartościami $^{87}Sr/^{86}Sr$.

Wnioski

Tło izotopowe podłoża geologicznego wokół Raczkowic ma wyraźnie bipolarny charakter. Po wschodniej stronie doliny na powierzchni dominują skały kredowe o składzie nieradiogenicznym (niskie wartości $^{87}Sr/^{86}Sr$), natomiast po zachodniej stronie osady plejstoceńskie mające silnie radiogeniczny charakter (Ryc. 1). Biorąc również pod uwagę, że wody powierzchniowe na podłożu kredowym mają najprawdopodobniej skład izotopowy zbliżony do składu wód

[5] J. Dopieralska 2003.
[6] J.M. McArthur *et alii* 2020.
[7] M. Zieliński *et alii* 2016; 2021.
[8] M. Zieliński *et alii* 2017.
[9] H. Schroeder *et alii* 2019.
[10] Dla porównania np. A. Linderholm *et alii* 2000; R.A. Bentley *et alii* 2003; M. Osypińska *et alii* 2021; P. Łuczkiewicz *et alii* 2022.

Ryc. 1. Skład izotopowy ($^{87}Sr/^{86}Sr$) kości osób z cmentarzyska w Raczkowicach na tle zmienności składu izotopowego strontu lokalnego podłoża geologicznego i wód powierzchniowych

Tab. 1. Skład izotopowy strontu kości osobników z cmentarzyska w Raczkowicach oraz ich charakterystyka

Próba	Nr obiektu / skupisko	Rodzaj obiektu	Płeć / wiek osobnika	Datowanie	$^{87}Sr/^{86}Sr$
BB01	18 / N	ciałopalny, popielnicowy	nieokreślona / *adultus*	B_{2b}	0,709061 ± 10
BB02	56 / S	ciałopalny, jamowy	nieokreślona / *iuvenis* (?)	młodzy okres wpływów rzymskich	0,708471 ± 9
BB03	51 / S	warstwa ciałopalenia	kobieta / *adultus*	C_3–D	0,708936 ± 12
BB04	60 / N	ciałopalny, popielnicowy	mężczyzna (?) / *maturus* (?)	B_{2b}	0,711053 ± 10
BB05	65 / N	ciałopalny, popielnicowy	kobieta / *adultus* (?)	B_2	0,710236 ± 10
BB06	66 / N	ciałopalny, popielnicowy	mężczyzna / *adultus* / *maturus*	B_2	0,710301 ± 10
BB07	78 / N	ciałopalny, popielnicowy	mężczyzna / *adultus*	B_{2b}	0,710311 ± 9
BB08	71 / N	ciałopalny, popielnicowy	nieokreślona / *infans* II / *iuvenis*	C_1	0,711102 ± 10
BB09	82 / N	ciałopalny, popielnicowy	nieokreślona / *infans* I	C_1	0,709877 ± 10
BB10	83 / N	ciałopalny, popielnicowy	nieokreślona / *adultus* / *maturus*	C_1	0,710085 ± 9
BB11	22 / S	ciałopalny, jamowy	mężczyzna / *adultus*	C_2–D	0,708946 ± 10
BB12	87 / N	ciałopalny, jamowy	kobieta (?) / *adultus*	B_2	0,712081 ± 10

rzeki Szreniawy, można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że osoby z najniższymi sygnaturami poniżej 0,7091 (BB01, BB02, BB03, BB11) były lokalnego pochodzenia. Biorąc pod uwagę, że przedmiotem badań izotopowych były kości, a nie szkliwo zębów, można dodać, że osoby te spędziły ostatnie lata swojego życia na wschód od Wierciczki. Drugą grupą o lokalnym pochodzeniu było najprawdopodobniej również pięć osób (BB05, BB06, BB07, BB09, BB10) z sygnaturami od 0,7099 do 0,7103. Ich sygnatury są całkowicie zgodne z przewidywalnym efektem procesu mieszania się strontu z radiogenicznego podłoża plejstoceńskiego i z wód powierzchniowych o składzie zbliżonym do wartości $^{87}Sr/^{86}Sr$ wód opadowych (0,7092). Takie warunki panują na zachód od doliny Wierciczki. Pochodzenia dwóch osób, mężczyzny

(BB04) i dziecka (BB08), które mają zbliżone sygnatury izotopowe około 0,7111 (Ryc. 1), nie można niestety jednoznacznie określić. Jeśli założymy, że osoby te piły wodę o składzie niższym niż 0,7092, tak jak wody powierzchniowe w czasach dzisiejszych na badanym obszarze, to można wskazać, że były one nielokalnego pochodzenia. Nie można jednak wykluczyć ich lokalnego pochodzenia biorąc pod uwagę, że współczesne sygnatury wód powierzchniowych na terenie Polski są często obniżone ze względu na powszechne stosowanie nawozów sztucznych w rolnictwie[11]. Stwierdzenie, czy taki scenariusz występuje również w okolicach Raczkowic, nie jest jednak możliwe bez przeprowadzenia dodatkowych badań. Nie ma natomiast żadnych wątpliwości w kwestii pochodzenia kobiety z grobu 87 (BB12), której szczątki wykazały najwyższą sygnaturę około 0,7121. Z całą pewnością można stwierdzić, że nie spędziła ostatnich lat swojego życia w okolicach Raczkowic. Jej wysoko radiogeniczna sygnatura sugeruje przybycie z północy, na przykład z jakiegoś obszaru Niżu Polskiego lub Dolnego Śląska, jeśli weźmiemy pod uwagę jedynie obszar dzisiejszej Polski.

Bibliografia

Alt, K.W. *et alii*

2014 K.W. Alt, C. Knipper, D. Peters, W. Muller, A.F. Maurer, I. Kollig, N. Nicklisch, C. Muller, S. Karimnia, G. Brandt, C. Roth, M. Rosner, B. Mende, B.R. Schone, T. Vida, U. von Freeden, *Lombards on the move – an integrative study of the migration period cemetery at Szolad,* Hungary, „PLoS One" 9/11, e110793. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0110793

Bentley, R.A. *et alii*

2003 R.A. Bentley, R. Krause, T.D. Price, B. Kaufmann, *Human mobility at the early neolithic settlement of Vaihingen, Germany: Evidence from strontium isotope analysis*, „Archaeometry" 45, 471–486. https://doi.org/10.1111/1475-4754.00122

Dopieralska, J.

2003 *Neodymium isotopic composition of conodonts as a palaeoceanographic proxy in the Variscan oceanic system*. mps pracy doktorskiej, Justus-Liebig-University, Giessen.

Dufour, E. *et alii*

2007 E. Dufour, C. Holmden, W. Van Neer, A. Zazzo, W.P. Patterson, P. Degryse, E. Keppens, *Oxygen and strontium isotopes as provenance indicators of fish at archaeological sites: the case study of Sagalassos, SW Turkey*, „Journal of Archaeological Science" 34/8, 1226–1239. https://doi.org/10.1016/j.jas.2006.10.014

Lengfelder, F. *et alii*

2019 F. Lengfelder, G. Grupe, A. Stallauer, R. Huth, F. Sollner, *Modelling strontium isotopes in past biospheres – Assessment of bioavailable (87)Sr/(86)Sr ratios in local archaeological vertebrates based on environmental signatures*, „Science of the Total Environment" 648, 236–252. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.08.014

Linderholm, A. *et alii*

2020 A. Linderholm, G.M. Kilinc, A. Szczepanek, P. Włodarczak, P. Jarosz, Z. Bełka, J. Dopieralska, K. Werens, J. Gorski, M. Mazurek, M. Hozer, M. Rybicka, M. Ostrowski, J. Baginska, W. Koman, R. Rodriguez-Varela, J. Stora, A. Gotherstrom, M. Krzewinska, *Corded Ware cultural complexity uncovered using genomic and isotopic analysis from south-eastern Poland*, „Scientific Reports" 10, 6885. https://doi.org/10.1038/s41598-020-63138-w

Łuczkiewicz, P. *et alii*

2022 P. Łuczkiewicz, Ł. Pospieszny, Z. Bełka, S. Łukasik, M. Krenz-Niedbała, A. Kuzioła, J. Kleemann, *Elusive Goths in northern Poland: Initial isotopic insights of the pre-Roman and Roman period populations from the Wielbark Culture cemetery in Malbork-Wielbark*, „Praehistorische Zeitschrift" 97/2, 609–623. https://doi.org/10.1515/pz-2022-2030

McArthur, J.M. *et alii*

2020 J.M. McArthur, R.J. Howarth, G.A. Shields, Y. Zhou, *Strontium Isotope Stratigraphy*, „Geologic Time Scale" 1/2020, 211–238.

Montgomery, J.

2010 *Passports from the past: Investigating human dispersals using strontium isotope analysis of tooth enamel*, „Annals of Human Biology" 37/3, 325–346. https://doi.org/10.3109/03014461003649297

Osypińska, M. *et alii*

2021 M. Osypińska, P. Osypiński, Z. Bełka, M. Chłodnicki, P. Wiktorowicz, R. Ryndziewicz, M. Kubiak, *Wild and Domestic Cattle in the Ancient Nile Valley: Marks of Ecological Change*, „Journal of Field Archaeology" 46/7, 429–447. https://doi.org/10.1080/00934690.2021.1924491

[11] M. Zieliński *et alii* 2021.

Pin, C. *et alii*

1994 C. Pin, D. Briot, C. Bassin, F. Poitrasson, *Concomitant separation of strontium and samarium-neodymium for isotopic analysis in silicate samples, based on specific extraction chromatography*, „Analytica Chimica Acta" 298/2, 209–217. https://doi.org/10.1016/0003-2670(94)00274-6

Price, T.D. *et alii*

2004 T.D. Price, C. Knipper, G. Grupe, V. Smrcka, *Strontium Isotopes and Prehistoric Human Migration: The Bell Beaker Period in Central Europe*, „European Journal of Archaeology" 7/1, 9–40. https://doi.org/10.1177/1461957104047992

Scheeres, M. *et alii*

2013 M. Scheeres, C. Knipper, M. Hauschild, M. Schönfelder,W. Siebel, D. Vitali, C. Pare, K.W. Alt, *Evidence for "Celtic migrations"? Strontium isotope analysis at the early La Tène (LT B) cemeteries of Nebringen (Germany) and Monte Bibele (Italy)*, „Journal of Archaeological Science" 40/10, 3614–3625. https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.05.003

Schroeder, H. *et alii*

2019 H. Schroeder, A. Margaryan, M. Szmyt, B. Theulot, P. Włodarczak, S. Rasmussen, S. Gopalakrishnan, A. Szczepanek, T. Konopka, T.Z.T. Jensen, B. Witkowska, S. Wilk, M.M. Przybyła, Ł. Pośpieszny, K.G. Sjogren, Z. Bełka, J. Olsen, K. Kristiansen, E. Willerslev, K.M. Frei, M. Sikora, N.N. Johannsen, M.E. Allentoft, *Unraveling ancestry, kinship, and violence in a Late Neolithic mass grave*, „ Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America" 116/22, 10705–10710. https://doi.org/10.1073/pnas.1820210116

Szczepanek, A. *et alii*

2018 A. Szczepanek, Z. Bełka, P. Jarosz, Ł. Pośpieszny, J. Dopieralska, K.M. Frei, A. Rauba-Bukowska, K. Werens, J. Górski, M. Hozer, M. Mazurek, P. Włodarczak, *Understanding Final Neolithic communities in south-eastern Poland: New insights on diet and mobility from isotopic data*, „PLoS One" 13/12, e0207748. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0207748

Zieliński, M. *et alii*

2016 M. Zieliński, J. Dopieralska, Z. Bełka, A. Walczak, M. Siepak, M. Jakubowicz, *Sr isotope tracing of multiple water sources in a complex river system, Noteć River, central Poland*, „Science of the Total Environment" 548–549, 307–316. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2016.01.036

Zieliński, M. *et alii*

2017 M. Zieliński, J. Dopieralska, Z. Bełka, A. Walczak, M. Siepak, M. Jakubowicz, *The strontium isotope budget of the Warta River (Poland): Between silicate and carbonate weathering, and anthropogenic pressure*, „Applied Geochemistry" 81, 1–11. https://doi.org/10.1016/j.apgeochem.2017.03.014

Zieliński, M. *et alii*

2021 M. Zieliński, J. Dopieralska, S. Królikowska-Ciągło, A. Walczak, Z. Bełka, *Mapping of spatial variations in Sr isotope signatures ($^{87}Sr/^{86}Sr$) in Poland – implications of anthropogenic Sr contamination for archaeological provenance and migration research*, „Science of the Total Environment" 775, 145792. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.145792

VI.3. Analiza archeozoologiczna szczątków zwierzęcych z cmentarzyska w Raczkowicach (Anna Grężak)

Materiał osteologiczny z cmentarzyska w Raczkowicach to przedmioty wykonane z poroża lub kości oraz szczątki zwierząt, które trafiły do pochówków łącznie z przepalonymi szczątkami ludzkimi po wybraniu ze stosu kremacyjnego.

Ta pierwsza kategoria to przede wszystkim grzebienie zachowane w postaci drobnych pozostałości płytek i zębów, wykonane z poroża jelenia lub prawdopodobnie z poroża jelenia. Z zespołów grobowych pochodzi łącznie 17 egzemplarzy o różnym stopniu defragmentacji – z reguły od jednego do sześciu fragmentów. Wyjątkiem jest około 25 ułamków grzebienia z popielnicowego grobu 78. W czasie eksploracji odcinków, w przestrzeni między obiektami, odkryto luźno trzy kolejne drobne pozostałości grzebieni (Tab. 1). Na uwagę w analizowanym zbiorze zasługują cztery inne zabytki, rzadko spotykane w inwentarzach grobowych kultury przeworskiej. Są to pierścień z róży poroża jelenia (grób 16; Ryc. 1:4), „zawieszka" z nawierconym otworem (grób 78; Ryc. 1:6) oraz fragment obrączki (grób 73; Ryc. 1:5). Biorąc pod uwagę wymiary tego ostatniego przedmiotu wydaje się, że został wykonany z kości metapodialnej dużego zwierzęcia: bydła lub konia. Analogii nie znajduje łukowato wygięty (prawdopodobnie wskutek przepalenia w ogniu stosu) podłużny przedmiot zrobiony z poroża jelenia, o jednej końcówce ukształtowanej czworokątnie z centralnie nawierconym otworem, a drugiej uszkodzonej (grób 66; Ryc. 1:3). Te elementy inwentarza zostały scharakteryzowane szczegółowo w rozdziale w III.4.10.

Szczątki zwierzęce z Raczkowic opracowano stosując standardową metodykę, przyjętą w analizach archeozoologicznych[1]. Identyfikację anatomiczną i gatunkową szczątków przeprowadzono makroskopowo. Oznaczenia kości ptaków konsultowano z dr hab. Teresą Tomek z Instytutu Systematyki i Ewolucji Zwierząt PAN. Zestawienia ilościowe oparte zostały na oszacowaniach NISP (*Number of Identified Specimens per Species*). Wiek zwierząt ustalono na podstawie kryteriów J. Koldy[2], a płeć ptaków – na podstawie obecności „ostróg" na kościach skoku kury domowej oraz struktury kostnej *medullary bone* obserwowanej w jamach szpikowych kości samic w okresie znoszenia jaj. Opisano zmiany tafonomiczne kości, ze szczególnym uwzględnieniem modyfikacji antropogenicznych.

Wyniki analizy archeozoologicznej przedmiotów z kości i poroża oraz pozostałości zwierzęcych szczątków kostnych zestawiono w Tabeli 1. Obejmują one rozpoznanie zoologiczne i anatomiczne kości oraz ocenę wieku zwierząt. Odkształcenia, będące skutkiem oddziaływania wysokich temperatur i defragmentacja, oznaczają ograniczenie możliwości identyfikacji poszczególnych szczątków. Częściowo ocena gatunkowa odbyła się bez żadnych wątpliwości. Szczątki, których identyfikacja gatunkowa była niepewna – oznaczono „?". Ostatnią kategorię stanowiły szczątki opisane jako „nieokreślone", przy czym w grupie tej znalazły się elementy, w wypadku części których nie ma nawet pewności, że pochodziły od zwierząt. W badanym zbiorze dominują dwa gatunki. Pierwszym jest kura domowa, której szczątki odnotowano w pięciu obiektach (2, 7, 51, 65 – Ryc. 1:1; 78 – Ryc. 1:2).

[1] E.J. Reitz, E. Wing 1999; A. Lasota-Moskalewska 2008.
[2] J. Kolda 1936.

Ryc. 1. Raczkowice, stan. 3. Stan zachowania kości zwierzęcych z grobów 65 (1) i 78 (2) oraz przedmioty z poroża i kości z grobów: 66 (3), 16 (4), 73 (5) i 78 (6). Fot.: K. Skóra

Ponadto w grobie 83 wyróżniono pośród kości ludzkich trzon kości długiej nieokreślonego gatunkowo ptaka, prawdopodobnie fragment kości goleniowej. Drugim gatunkiem jest świnia domowa, której szczątki znajdowały się w czterech grobach (2, 10, 78, 82). Inne gatunki, tj. bydło i koń zostały oznaczone tylko w wypadku przepalonych szczątków znalezionych luźno w przestrzeni między grobami. Ze względu na przepalenie, metryka współczesna cmentarzysku jest wysoce prawdopodobna, z wyjątkiem znaleziska z odcinka 8, z którego pochodzi kość, której białe zabarwienie może nie być efektem przepalenia, lecz długotrwałej ekspozycji na słońce.

Bibliografia

Kolda, J.
1936 *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelem k anatomii člověka*, Brno.

Lasota-Moskalewska, A.
2008 *Archeozoologia. Ssaki*, Warszawa.

Reitz, E.J., Wing, E.S.
1999 *Zooarchaeology*, Cambridge Manuals in Archaeology, Cambridge.

Tab. 1. Zestawienie przedmiotów z kości i poroża oraz szczątków kostnych z obiektów kultury przeworskiej z cmentarzyska w Raczkowicach, stan. 3

Grób/ obiekt/ odcinek	Charakter obiektu	Płeć i wiek pochowanej osoby	Datowanie	Przedmiot z kości lub poroża	Szczątki kostne		
					Ssak	Ptak	Nieokreślone
1	grób ciałopalny, jamowy	K, *adultus*	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (4 fragmenty)	–	–	–
2	grób ciałopalny, jamowy	(?), osobnik dorosły	młodszy okres wpływów rzymskich	–	**świnia domowa:** osobnik młody (poniżej 3,5 roku), fragment nasady dalszej kości udowej lewej	**kura domowa:** fragment trzonu z nasadą bliższą kości śródręczno-nadgarstkowej	–
3	grób ciałopalny, jamowy	(?), *infans* I/*infans* II	młodszy okres wpływów rzymskich	–	–	–	fragment kości przepalonej na biało – zwierzęca (?)
7	grób ciałopalny, jamowy	K (?), wiek nieokreślony	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (3 fragmenty)	–	**kura domowa (?):** 2 fragmenty kości skoku (?)	–
8	grób ciałopalny, jamowy	dwie osoby: K (?), wiek dorosły; (?), *infans* I	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (5 fragmentów)	–	–	pięć drobnych fragmentów kości przepalonych na biało – zwierzęce (?)
10	grób ciałopalny, jamowy	(?), *senilis*	młodszy okres wpływów rzymskich	–	**świnia domowa:** fragment nasady dalszej kości ramiennej lewej, przepalony na biało	–	–
13	grób ciałopalny, jamowy	K, *adultus*	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (2 fragmenty)	–	–	–
14	grób ciałopalny, jamowy	(?), wiek nieokreślony	młodszy okres wpływów rzymskich	–	–	–	13 drobnych fragmentów kości – zwierzęcych (?), przepalonych na biało
16	grób ciałopalny, jamowy	(?), wiek dorosły	młodszy okres wpływów rzymskich	1/ grzebień z poroża jelenia (6 fragmentów) 2/ połowa pierścienia z róży poroża jelenia, krawędzie wygładzane (?), przepalona na biało	–	–	–
18	grób ciałopalny, popielnicowy	(?), *adultus*	B_{2b}	grzebień z poroża jelenia (5 fragmentów)	–	–	–
19	grób ciałopalny, popielnicowy	M, osobnik dorosły	B_2	–	–	–	dziewięć drobnych fragmentów kości najprawdopodobniej zwierzęcych, przepalonych na biało
24	grób ciałopalny, jamowy	(?), wiek nieokreślony	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (fragmenty)	–	–	–
27	grób ciałopalny, jamowy	(?), wiek nieokreślony	młodszy okres wpływów rzymskich (?)	grzebień z poroża jelenia (fragment)	–	–	–

Grób/ obiekt/ odcinek	Charakter obiektu	Płeć i wiek pochowanej osoby	Datowanie	Przedmiot z kości lub poroża	Szczątki kostne		
					Ssak	Ptak	Nieokreślone
30	grób ciałopalny, jamowy	(?), *infans* (?)	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (fragment)	–	–	–
41	grób ciałopalny, jamowy	(?), osobnik dorosły: *maturus* (?)	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (fragment)	–	–	–
42	grób ciałopalny, jamowy	M, osobnik dorosły	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (4 fragmenty)	–	–	–
45	ustryna	M (?), *adultus*	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień prawdopodobnie z poroża jelenia (4 fragmenty)	–	–	–
51	warstwa ciałopalenia	K, osobnik dorosły	C_3–D	grzebień z poroża jelenia (2 fragmenty)	–	**kura domowa**: fragment kości udowej lewej	sześć fragmentów kostnych ptasich, niediagnostyczne
53	warstwa ciałopalenia	M (?), wiek nieokreślony	C_3–D	grzebień z poroża jelenia (fragment)	–	–	dwa drobne fragmenty kości, przepalonych na biało
60	grób ciałopalny, popielnicowy	M (??), *maturus* (?)	B_{2b}	–	–	–	niecharakterystyczny fragment kości ludzkiej lub zwierzęcej
62	grób ciałopalny, popielnicowy	(?), *senilis*	B_2 (?)	–	–	–	niediagnostycznyfragment,przepalony na biało, ludzki (?)
65	grób ciałopalny, popielnicowy	K, *adultus* (?)	B_2	–	**ssak:** niediagnostyczny fragment żebra lub kości długiej wyłożonej strukturą gąbczastą	**kura domowa**: fragment trzonu z nasadą bliższą kości udowej prawej, fragment trzonu kości, może być z opisanej udowej oraz 4 okruchy z tejże (?)	–
66	grób ciałopalny, popielnicowy	M, *adultus/maturus*	B_2	1/ grzebień z poroża jelenia (3 fragmenty) 2/ przedmiot z poroża jelenia, zachowany w kilku fragmentach, łukowato wygięty w ogniu stosu. Jedna końcówka ukształtowana czworokątnie z centralnie nawierconym otworem o średn. 0,5 cm. Druga końcówka rozwidlona, ułamana	–	–	–
73	grób ciałopalny, jamowy	(?), *infans* I	C_1	fragment gładkiego pierścienia z poroża jelenia lub z kości metapodialnej dużego zwierzęcia (bydła, konia lub jelenia)	–	–	–
77	grób ciałopalny, jamowy	(?), wiek nieokreślony	młodszy okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (fragment)	–	–	–

Grób/ obiekt/ odcinek	Charakter obiektu	Płeć i wiek pochowanej osoby	Datowanie	Przedmiot z kości lub poroża	Szczątki kostne		
					Ssak	Ptak	Nieokreślone
78	grób ciałopalny, popielnicowy	M, osobnik dorosły	B_{2b}	1/ grzebień z poroża jelenia (ok. 25 fragmentów) 2/ 4 fragmenty przedmiotu z poroża jelenia, o kolistym zarysie, z centralnym otworkiem – pacior mieczowy (?)	**świnia domowa:** dwa fragmenty miednicy – osobnik młody (poniżej 6–7 miesięcy), fragment guza kulszowego oraz fragment panewki miednicy z fragmentami trzonów kości biodrowej, łonowej i kulszowej; **świnia domowa (?):** fragment głowy kości ramiennej lewej, osobnik młody oraz dwa fragmenty żebra (jeden osobnik)	**kura domowa:** dwa fragmenty jednej prawej kości goleniowej (*tarsotibiotarsus* – trzon i nasada dalsza), fragment trzonu z nasadą dalszą prawej kości udowej (*femur*), obie kości przepalone na biało	–
79	grób ciałopalny, jamowy	(?), wiek nieokreślony	B_2	–	–	–	przepalone kości niediagnostyczne
82	grób ciałopalny, popielnicowy	(?), *infans* I	B_2	–	**świnia:** dwa fragmenty trzonu kości udowej prawej (jeden osobnik), przepalonej na biało; osobnik młody (poniżej 3,5 roku)	–	–
83	grób ciałopalny, popielnicowy	(?), *adultus*/*maturus*	C_1	–	–	trzon kości długiej ptaka, drobny fragment, przepalony na biało, prawdopodobnie fragment kości goleniowej	–
Odc. 1	warstwa	–	(?)	–	**bydło lub koń domowy (?)**: drobny fragment kości, opalony	–	–
Odc. 2	warstwa	–	okres wpływów rzymskich	grzebień lub okładzina z poroża jelenia (fragment)	–	–	–
Odc. 3	warstwa	–	okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (fragment)	–	–	–
Odc. 8	warstwa	–	(?)	–	**bydło:** fragment trzonu prawej kości łokciowej oraz fragment trzonu być może tej samej kości. Białe zabarwienie w efekcie przepalenia lub długotrwałej ekspozycji na słońce	–	–
Odc. 11	warstwa	–	(?)	–	–	–	fragment trzonu kości długiej, być może zwierzęcej
Odc. 24	warstwa	–	okres wpływów rzymskich	grzebień z poroża jelenia (fragment)	–	–	–

VI.4. Węgle drzewne z cmentarzyska w Raczkowicach jako źródło danych paleośrodowiskowych i paleoetnobotanicznych (Grzegorz Skrzyński)

Wstęp

Na cmentarzyskach okresu wpływów rzymskich odnotowuje się całe spektrum praktyk funeralnych związanych z podejściem do zwłok; w wypadku kultury przeworskiej – dotyczy to kremacji[1]. Materialnym świadectwem obrządku ciałopalnego są m.in. pozostałości drewna używanego do budowy stosów kremacyjnych. Materiały te, zachowane w postaci węgli drzewnych, stanowią źródło cennych danych o sferze wierzeń, jak i uwarunkowaniach paleośrodowiskowych, w których funkcjonowały dawne społeczności. Szczęśliwie, ten szeroki potencjał interpretacyjny, który niosą ze sobą wyniki analiz antrakologicznych, został uwzględniony podczas opracowywania materiałów archiwalnych pochodzących z wykopalisk archeologicznych prowadzonych w Raczkowicach.

Materiał i metoda

Przedmiotem badań antrakologicznych było 28 prób wyselekcjonowanych na etapie opracowania materiałów zabytkowych z obiektów kultury przeworskiej (Tab. 1). Szczątki drewna przekazane do analiz zostały wyodrębnione spośród fragmentów ceramiki i ludzkich szczątków kostnych. Należy podkreślić fakt, iż próbki nie były pobierane celowo podczas badań w 70.–80. latach XX wieku. Dopiero obecnie na etapie opracowania materiałów archiwalnych został on zebrany i potraktowany na równi z pozostałymi zabytkami jako ważne źródło danych o przeszłości.

Oznaczenia taksonomiczne materiałów antrakologicznych prowadzono na podstawie badań struktury anatomicznej zwęglonego drewna, które wykonywano poprzez obserwację trzech płaszczyzn tj. poprzecznej, podłużnej stycznej i podłużnej radialnej. W wypadku roślin iglastych prowadzono obserwacje swoistej budowy cewek i elementów je łączących oraz brano pod uwagę obecność występowania szczególnych struktur obecnych w drewnie niektórych taksonów (np. kanałów żywicznych). Drewno roślin liściastych oznaczano przede wszystkim kierując się analizami układu naczyń (elementów przewodzących nieobecnych u nagonasiennych) oraz właściwych im cech mikrostrukturalnych, takich jak budowa przepustów pomiędzy naczyniami czy wygląd promieni rdzeniowych. Część z oznaczeń pozostawiono w randze rodzaju, ponieważ określenie niektórych gatunków drzew na podstawie budowy anatomicznej jest niemożliwe lub bardzo niepewne. Z racji dużego podobieństwa anatomicznego pomiędzy szczątkami modrzewia i świerka, we wszystkich wypadkach znalezienia drewna o charakterystycznej budowie dla obydwu taksonów, zastosowano oznaczenie *Larix* sp./*Picea* sp.[2]

Podczas analiz posługiwano się mikroskopami: binokularowym Olympus SZ 30, pracującym w zakresie powiększeń 9–80× oraz metalograficznym Olympus BH-2 o optyce pozwalającej na uzyskanie powiększenia rzędu 50–500×.

[1] A. Kempisty 1965; K. Godłowski 1981, 119–120; A. Błażejewski 1998, 117–138.

[2] M. Lityńska-Zając, K. Wasylikowa 2005, 285.

Tab. 1. Raczkowice, stan. 3. Oznaczenie węgli drzewnych z grobów ciałopalnych, ustryny, warstwy ciałopalenia oraz ze zniszczonych obiektów (znaleziska z odcinków)

Obiekt	Odcinek	*Betula* sp.	*Larix* sp. /*Picea* sp.	*Pinus sylvestris*	*Quercus* sp.	*Sambucus* sp.	Nieokreślone
grób 2	–	–	–	36	–	–	–
grób 8	–	–	5	15	–	–	5
grób 13	–	–	5	–	–	–	–
grób 14	–	–	–	9	–	–	1
grób 19	–	–	–	5	–	–	–
grób 21	–	–	–	20	–	26	–
grób 25	–	–	–	21	–	–	–
grób 27	–	–	–	–	–	–	5
grób 28	–	–	–	–	55	–	–
grób 31	–	–	–	1	–	–	–
grób 33	–	–	1	–	–	–	–
grób 37	–	–	–	1	–	–	–
grób 39	–	–	1	2	–	–	–
warstwa ciałopalenia: obiekt 48	–	–	–	1	–	–	3
warstwa ciałopalenia: obiekt 50	–	–	–	2	–	–	2
warstwa ciałopalenia: obiekt 51	–	–	1	9	–	–	10
warstwa ciałopalenia: obiekt 52	–	–	–	1	–	–	–
warstwa ciałopalenia: obiekt 53	–	–	–	9	–	–	18
ustryna: obiekt 55	–	–	–	–	–	–	1
grób 62	–	–	–	1	–	–	–
grób 67	–	–	–	1	–	–	–
grób 75	–	–	–	1	–	–	–
grób 76	–	–	–	1	–	–	–
grób 81	–	–	–	5	–	–	–
Znaleziska luźne z odcinków							
–	3	–	–	5	–	–	1
–	4	3	–	1	–	–	–
–	46	–	–	5	–	–	1

Przy oznaczeniach taksonomicznych korzystano z kluczy anatomicznych[3] oraz ksylologicznej kolekcji porównawczej. Nazwy roślin podano zgodnie z obowiązującą w Polsce nomenklaturą botaniczną[4].

Wyniki

Łącznie przebadano 296 węgli drzewnych, z czego jedynie 47 pozostało nieoznaczonych. Zbiór ten pochodził z 27 prób, gdyż jedna z przekazanych próbek (z grobu 88) nie zawierała szczątków roślinnych a jedynie drobne fragmenty przepalonej ceramiki. Niemalże wszystkie ujęte w badaniu węgle posiadały wymiar (szerokość, wysokość lub grubość) liczący co najmniej 5 mm. Natomiast maksymalnie osiągały one nie więcej niż 15 mm. Na podstawie wyglądu przyrostów rocznych możliwe było stwierdzenie, że przeważająca liczba szczątków była pozostałością tkanki, której źródłem są pnie bądź gałęzie. Tylko w wypadku fragmentów drewna bzu mamy do czynienia ze szczątkami pochodzącymi wyłącznie z gałązek. Ogółem oznaczono drewno pięciu taksonów drzew i krzewów. Najliczniej reprezentowane było drewno sosny zwyczajnej *Pinus sylvestris* (łącznie 152 fragmenty) i równocześnie miało ono największą frekwencję – odnotowano je w 22 spośród 27 prób. Pozostałe taksony odnotowano w próbach zdecydowanie rzadziej – w pięciu próbach odnaleziono 13 fragmentów drewna modrzewia lub świerka *Larix* sp./*Picea* sp., natomiast 55 szczątków dębu (*Quercus* sp.), 26 bzu (*Sambucus* sp.) oraz trzy brzozy (*Betula* sp.) odkryto tylko w pojedynczych próbach.

Dyskusja

Najważniejszym czynnikiem wpływającym na wyniki i – w kolejnym etapie – na wnioski wyciągane z niniejszych badań ma metoda pozyskania szczątków. Problemem, który należy odnotować jest brak w zbiorze fragmentów największych i najmniejszych. Wydaje się, że można wyjaśnić ten fakt, metodyką prac archeologicznych, które to już na etapie wykopalisk nie zakładały zbierania materiałów botanicznych do późniejszych analiz – zatem, największe węgle od razu zostały odrzucone. Mniejsze szczątki drewna jako nieintencjonalna domieszka zostały zebrane razem z przepalonymi kośćmi i ułamkami ceramiki. Jednakże, istnieje prawdopodobieństwo, że przez kilka dekad od momentu eksploracji podczas pracy z materiałem doszło do utraty najdrobniejszej frakcji zwęglonego drewna. W takim wypadku mielibyśmy do czynienia z procesem podwójnej, przypadkowej redukcji liczby materiałów, które poddano ostatecznie badaniom antrakologicznym. Ma to bez wątpienia znaczenie dla uzyskanych wyników – na pewno negatywnie wpłynęło na liczebność szczątków. Taka metoda gromadzenia materiałów odbiega w znaczący sposób od ogólnie polecanej procedury, wymagającej od badacza przesiania lub szlamowania całego wypełniska[5]. Nie dyskwalifikuje to jednak analizowanego zbioru jako nośnika informacji, gdyż istnieją badania oparte na tego rodzaju depozytach, wykazujące dodatnią korelację między liczbą oznaczonych taksonów a liczbą przebadanych obiektów grobowych, nie zaś jej zależności od liczby szczątków czy sposobu ich pozyskania[6].

Analizując wyniki oznaczeń należy postawić kilka pytań: 1) czy podczas budowy stosu dokonywano selekcji materiału opałowego związanej z wierzeniami lub tradycją, czego mogą dowodzić analogie zarówno pradziejowe[7] jak i współczesne[8]; 2) czy może wybór budulca stosu warunkowany był dostępnością poszczególnych taksonów drzew w najbliższym sąsiedztwie miejsca ciałopalenia[9], a dobór ten, ewentualnie, uzależniony był dodatkowo od indywidualnych właściwości opałowych[10] każdego z rodzajów drewna?

Spośród oznaczonych materiałów z Raczkowic, dwa taksony zwracają szczególną uwagę. Pierwszym z nich jest sosna zwyczajna *Pinus sylvestris*, której pozostałości odkryto w większości obiektów, a jej frekwencja w próbach wyniosła ponad 80%. Podobnie z dominacją sosny mamy do czynienia na innych, przebadanych pod kątem antrakologicznym, cmentarzyskach kultury przeworskiej[11] oraz na stanowiskach innych kultur z okresu wpływów rzymskich[12]. Świadczy to o powszechności stosowania tego surowca podczas praktyk sepulkralnych. Możliwe jest zatem wysnucie wniosku, że wybór drewna do budowy stosu uwarunkowany był zwyczajowo bądź podyktowany wierzeniami. Jednakże, odkryto także stanowiska z okresu rzymskiego, na których odnotowano dominację innych taksonów drzew[13], zatem wyniki te stają niejako w kontrze do poprzedniego stwierdzenia. Prawdopodobne jest zatem, że o udziale

[3] F.H. Schweingruber *et alii* 2011; 2013.
[4] Z. Mirek *et alii* 2020.
[5] L. Chabal 1988; L. Chabal *et alii* 1999; E. Asouti, P. Austin 2005.
[6] M. Moskal del Hoyo 2012.
[7] A. Kreuz 1992; G.B. Thompson 1999; W.A. Out 2010.
[8] K.D. Upadhyaya 1964; D.K. Barua 2003.
[9] Por. T. Stępnik 2001; G. Skrzyński 2021.
[10] Por. A. Kreuz 2000.
[11] K. Godłowski, T. Wichman 1998, 73; K. Czarnecka 2007, 127–128; M. Moskal del Hoyo 2012; M. Lityńska-Zając 2015; G. Skrzyński w druku.
[12] B. Czeczuga, E. Kłyszejko 1981; M. Lityńska-Zając 1997; M. Krąpiec, A. Pasternak 2001; A. Bitner-Wróblewska 2007, 152–158.
[13] Z. Tomczyńska 2007.

sośniny w obrzędowości pogrzebowej decydowała jej powszechna dostępność. Przemawiają za tym mapy izopolowe[14], ilustrujące zasięg występowania sosny w okresie wpływów rzymskich, oparte na analizach palinologicznych. O powszechności użytkowania drewna sosny w życiu codziennym (a co za tym idzie, jego łatwej dostępności w sąsiedztwie siedzib ludzkich) w czasach wpływów rzymskich świadczą także wyniki badań archeobotanicznych prowadzonych na terenie osad[15]. Ponadto, wszystkie przytoczone powyżej stanowiska archeologiczne, w tym Raczkowice, położone są na terenach, które stanowią potencjalne lokalizacje sprzyjające rozwojowi siedlisk leśnych ze znacznym udziałem bądź dominacją sosny w drzewostanie[16], co z dużą dozą prawdopodobieństwa może świadczyć, że podobna sytuacja ekologiczna miała miejsce w przeszłości.

Drugim, wartym uwagi taksonem odnotowanym na stanowisku, jest bez (*Sambucus* sp.). Pośród wszystkich cmentarzysk ciałopalnych z okresu wpływów rzymskich na obszarze Polski został on odnaleziony jak dotąd jedynie na stanowisku w Raczkowicach. Na terenie Polski występują obecnie trzy gatunki bzu: czarny (*S. nigra*), koralowy (*S. ebulus*) i hebd (*S. racemosa*)[17]. Są to rośliny stosunkowo rzadkie, nieobecne w zwartych drzewostanach, natomiast porastające okrajki i poręby, ewentualnie tereny ruderalne[18]. W szczególności dwa ostatnie gatunki nie należą do często spotykanych w polskiej florze – zasiedlają głównie południową część naszego kraju, a częstotliwość ich występowania gradientowo maleje w miarę zwiększania się szerokości geograficznej[19]. W naturze, wszystkie trzy gatunki najczęściej przybierają pokrój krzewiasty, stąd nie dziwi fakt, że odnalezione w grobie 21 węgle drzewne pochodziły z gałęzi o stosunkowo małych średnicach w porównaniu do pozostałych szczątków drewna. Odrębność ta budzi zastanowienie, gdyż gałęzie o małym przekroju mogłyby być pozyskiwane również z innych taksonów, które odnotowano na stanowisku, a nie zostały one jednak odnalezione w zbiorze. Możliwe jest więc zatem, że w wypadku tego pochówku, drewno bzu trafiło do stosu w sposób nieprzypadkowy. Podstawą do wysnucia ciekawych, choć czysto hipotetycznych, przypuszczeń na temat odnalezionych szczątków bzu jest przyjęcie założenia, że mamy do czynienia z pozostałościami bzu czarnego – najczęściej występującej rośliny z tego rodzaju w Polsce. Dzięki tej supozycji, pośredniego potwierdzenia intencjonalnego użycia tego gatunku, można doszukać się w źródłach i wynikach badań etnobotanicznych z terenu Polski i innych części Europy Środkowo-Wschodniej[20] oraz z pozostałych części kontynentu[21], które spójnie opisują zastosowania bzu czarnego w obrzędowości wielu kultur. We wszystkich wypadkach bez czarny wiązany jest w wierzeniach z pozytywnymi siłami, chroniącymi od złych pierwiastków, takich jak diabeł, urok, choroba itp. Przesłanka ta, może zatem wspierać zasadność postawienia tezy o celowym użyciu drewna *Sambucus nigra* w zabiegach sepulkralnych (przynajmniej w tym konkretnym wypadku).

Wnioski

Metoda pozyskania szczątków drewna z cmentarzyska w Raczkowicach zapewne obarczyła wyniki pewnym błędem mającym wpływ na dane ilościowe jak i jakościowe. Aczkolwiek, rezultaty badań prowadzonych na innych cmentarzyskach kultury przeworskiej, gdzie analizowane były materiały pochodzące z porównywalnej liczby pochówków[22], wykazały zbliżoną bioróżnorodność. Zatem możliwe jest, że sposób pobrania prób nie miał istotnego wpływu na uzyskane wyniki.

Efekty badań antrakologicznych materiałów z Raczkowic wpisują się w ogólną tendencję, którą można zaobserwować w rezultatach analiz węgli drzewnych ze wszystkich dotąd opisanych cmentarzysk ciałopalnych kultury przeworskiej. Trend ten dotyczy przewagi udziału drewna sosny zwyczajnej wśród wszystkich taksonów odnalezionych w próbach. Wydaje się, że ta dominacja jest wypadkową co najmniej dwóch czynników – środowiskowego i ludzkiego. Kompleks osadniczy w Raczkowicach leży na terenie, na którym warunki środowiskowe sprzyjają rozwojowi drzewostanów z udziałem sosny, zatem można uznać, że w okresie wpływów rzymskich była ona stosunkowo dobrze dostępnym źródłem drewna, jednocześnie selektywnie pozyskiwanym z racji na swoje bardzo dobre właściwości opałowe. Nie jest wykluczone, że wybór sośniny był również uwarunkowany wierzeniami, niemniej jednak, co oczywiste, nie jest możliwe definitywne potwierdzenie takiej hipotezy.

Świadectwem praktyk kultowych lub magicznych może być natomiast znalezisko drewna bzu, który jest rośliną stosunkowo rzadko występującą w zbiorowiskach

[14] M. Latałowa *et alii* 2004.
[15] M. Lityńska-Zając 1997; 2012; K. Wasylikowa *et alii* 2012.
[16] W. Matuszkiewicz *et alii* 1995.
[17] W. Szafer, K. Zarzycki 1977.
[18] W. Matuszkiewicz 2007.
[19] A. Zając, M. Zając 2001, 494–495.
[20] E. Zaraś-Januszkiewicz, A. Szewczak 2010; I. Salamon, D. Grulova 2015; M. Kujawska *et alii* 2016, 79–83 i cytowana tam literatura,
[21] J. Vallès *et alii* 2004 i cytowana tam literatura.
[22] M. Moskal del Hoyo 2012.

roślinnych, a według danych etnobotanicznych, bez czarny wśród wielu kultur współczesnych stanowi ważną roślinę obrzędową.

Z przykrością należy odnotować fakt, że brak zaplanowanego i realizowanego na etapie prac terenowych pobierania materiałów do badań botanicznych uniemożliwił podjęcie próby interpretacji wyników archeodendrologicznych w świetle zróżnicowania funkcjonalnego badanych obiektów.

Zważywszy na powyższe spostrzeżenia, węgle drzewne stanowią wartościowe źródło informacji paleośrodowiskowych jak i paleoetnobotanicznych. Warto zatem podkreślić istotność metodycznego pobierania prób z możliwie jak największej liczby obiektów podczas prowadzenia badań archeologicznych na cmentarzyskach ciałopalnych.

Bibliografia

Asouti, E., Austin, P.
2005 *Reconstructing woodland vegetation and its exploitation by past societies, based on the analysis and interpretation of archaeological wood charcoal macro-remains*, „Environmental Archaeology" 10, 1–18.

Barua, D.K.
2003 *Funeral rituals of Buddhist in Bangladesh*, „Journal of Indian and Buddhist Studies" 51(2), 1017–1021.

Bitner-Wróblewska, A.
2007 *Netta. A Balt Cemetery in Northeastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica XII, Warszawa.

Błażejewski, A.
1998 *Obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Śląsku*, Wrocław.

Chabal, L.
1988 *Pourquoi et comment prélever les charbons de bois pour la période antique: les méthodes utilisées sur sites de Lattes (Hérault)*, „Lattara" 1, 187–222.

Chabal, L. *et alii*
1999 L. Chabal, L. Fabre, J.-F. Terral, I. Thery-Parisot, *L´anthracologie*, (w:) C. Bourquin Mignot, J.-E. Brochier, L. Chabal, L.S. Crozat, L. Fabre, F. Guibal, P. Marnival, H. Richard, J.-F. Terral, I. Thery (red.), *La Botanique*, Paris, 43–104.

Czarnecka, K.
2007 *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica XIII, Warszawa.

Czeczuga, B., Kłyszejko, E.
1981 *Drzewostan obszaru jaćwieskiego u schyłku starożytności*, „Rocznik Białostocki" 14, 209–215.

Godłowski, K.
1981 *Kultura przeworska*, (w:) J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. V: *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław, 57–134.

Godłowski, K., Wichman, T.
1998 *Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge*, Monumenta Archaeologica Barbarica VI, Kraków.

Kempisty, A.
1965 *Obrządek pogrzebowy w okresie rzymskim na Mazowszu*, „Światowit" XXVI, 5–163.

Krąpiec, M., Pasternak, A.
2001 *Results of dendrological and dendrochronological analyses of charcoals*, (w:) K. Hahuła, R. Wołągiewicz, *Grzybnica. Ein Gräberfeld mit Stienkreisen der Wielbark-Kultur in Pommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica VIII, Warszawa-Koszalin, 79–84.

Kreuz, A.
1992 *Charcoal from ten early Neolithic settlements in Central Europe and its interpretation in terms of wildwood management and wildwood resources*, „Bulletin de la Société botanique de France" 139, 383–394.
2000 *Functional and conceptual archaeobotanical data from Roman cremations,* (w:) J. Pearce, M. Millett, M. Struck (red.), *Burial, Society and Context in the Roman World*, Oxford, 45–51.

Kujawska, M. *et alii*
2016 M. Kujawska, M. Łuczaj, J. Sosnowska, P. Klepacki, *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*, Wrocław.

Latałowa, M., Tobolski, K., Nalepka, D.
2004 Pinus *L. subgenus* Pinus (*subgen.* Diploxylon (*Koehne*) *Pilger*) – *Pine*, (w:) M. Ralska-Jasiewiczowa, M. Latałowa, K. Wasylikowa, K. Tobolski, E. Madeyska, H.E. Wright Jr., C. Turner (red.), *Late Glacial and Holocene History of Vegetation in Poland Based on Isopollen Maps*, Kraków, 165–177.

Lityńska-Zając, M.
1997 *Roślinność i gospodarka rolna w okresie rzymskim. Studium archeobotaniczne*, Kraków.
2012 *Forest plant remains from the Late Pre-Roman and Roman Iron Age in Poland*, (w:) E. Badal, Y. Carrión,

M. Macías, M. Ntinou (red.), *Wood and charcoal evidence for human and natural history*, SAGVNTVM. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. Extra 13, Valencia, 167–172.

2015 *Die Holzkohle vom Gräberfeld der Przeworsk-Kultur von Opatów, Fpl. 1*, (w:) R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Andrzejowski (red.), *Opatów, Fpl. 1. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im nordwestlichen Kleinpolen. Naturwissenschaftliche Analysen,* Monumenta Archaeologica Barbarica XV/4, Warszawa-Kraków, 117–126.

Lityńska-Zając, M., Wasylikowa, K.

2005 *Przewodnik do badań archeobotanicznych*, Poznań.

Matuszkiewicz, W.

2007 *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*, Warszawa.

Matuszkiewicz, W. *et alii*

1995 W. Matuszkiewicz, J.B. Faliński, A.S. Kostrowicki, J.M. Matuszkiewicz, R. Olaczek, T. Wojterski, *Potencjalna roślinność naturalna Polski*, Mapa przeglądowa 1:300 000. Arkusz C2, Warszawa.

Mirek, Z. *et alii*

2020 Z. Mirek, H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając, M. Zając, *Vascular plants of Poland. An annotated checklist / Rośliny naczyniowe Polski. Adnotowany wykaz gatunków*, Kraków.

Moskal-del Hoyo, M.

2012 *The use of wood in funerary pyres: random gathering or special selection of species? Case study of three necropolises from Poland*, „Journal of Archaeological Science" 39, 3386–3395.

Out, W.A.

2010 *Firewood collection strategies at Dutch wetland sites in the process of Neolithisation*, „The Holocene" 20/2, 191–204.

Salamon, I., Grulova, D.

2015 *Elderberry* (Sambucus nigra)*: from Natural Medicine in Ancient Times to Protection against Witches in the Middle Ages – a Brief Historical Overview*, „Acta Horticulturae" 1061, 35–39.

Schweingruber, F.H., Börner, A., Schulze, E.-D.

2011 *Atlas of Stem Anatomy in Herbs*, *Shrubs and Trees*, t. 1, Heidelberg.

2013 *Atlas of Stem Anatomy in Herbs*, *Shrubs and Trees,* t. 2, Heidelberg.

Skrzyński, G.

2021 *Wyniki oznaczeń taksonomicznych szczątków drewna z cmentarzyska kurhanowego w Lipsku-Polesiu,* (w:) W. Brzeziński, W. Borkowski (red.), *Unikatowe wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Lipsku-Polesiu, gm. Zamość,* Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne XII, Warszawa, 259–264.

w druku *Wyniki oznaczeń taksonomicznych szczątków drewna z cmentarzyska kultury przeworskiej w Arbasach, gm. Drohiczyn*.

Stępnik, T.

2001 *Skład taksonomiczny prób drewna i węgli drzewnych z Kowalewka, stan. 12, gm. Oborniki,* (w:) T. Skorupka, *Kowalewko, powiat Oborniki. Cmentarzysko birytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III w. n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, t. II: Wielkopolska, cz. 3, Poznań, 467–470.

Szafer, W., Zarzycki, K.

1977 *Szata roślinna Polski*, tom 2, Warszawa.

Thompson, G.B.

1999 *The analysis of wood charcoals from selected pits and funerary contexts*, (w:) A. Barclay, C. Halpin (red.), *Excavations at Barrow Hills, Radley, Oxfordshire.* Vol. 1: *The Neolithic and Bronze Age Monument Complex,* Oxford Archaeological Unit. Thames Valley Landscape 11, Oxford, 247–253.

Tomczyńska, Z.

2007 *Wyniki analizy gatunkowej węgli drzewnych z cmentarzyska w Paprotkach Kolonii, stan. 1, gm. Miłki, pow. Giżycko*, (w:) A. Bitner-Wróblewska (red.), *Kultura bogaczewska w 20 lat później,* Seminarium Bałtyjskie I, Warszawa, 212–216.

Upadhyaya, K.D.

1964 *Indian botanical folklore*, „Asian Folklore Studies" 23/2, 15–34.

Vallès, J., Bonet, M.À., Agelet, A.

2004 *Ethnobotany of* Sambucus nigra *L. in Catalonia (Iberian Peninsula): The Integral Exploitation of a Natural Resource in Mountain Regions*, „Economic Botany" 58/3, 456–469.

Wasylikowa, K. *et alii*

2012 K. Wasylikowa, M. Mączyńska, M. Ralska-Jasiewiczowa, Z. Tomczyńska, A. Mueller-Bieniek, *The impact of the Przeworsk culture settlement (200–500 AD) on the vegetation in the Liswarta River basin, south-*

-central Poland: combined pollen and plant macrofossil evidence, „Acta Palaeobotanica" 52/1, 33–58.

Zając, A., Zając, M.
2001 *Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Polsce / Distribution Atlas of Vascular Plants in Poland*, Kraków.

Zaraś-Januszkiewicz, E., Szewczak, A.
2010 *The identification of tree and shrub species connected with the spiritual, secular life and cultural landscape of Warmia and Mazury, Poland*, „Annals of Warsaw University of Life Sciences – SGGW Horticulture and Landscape Architecture" 31, 81–90.

VI.5. Analiza chemiczna przedmiotów szklanych z cmentarzyska w Raczkowicach (Sylwia Wajda)

Wstęp

Zespół szklanych zabytków z cmentarzyska w Raczkowicach obejmuje kilkadziesiąt fragmentów wtórnie przetopionego szkła, pochodzącego najprawdopodobniej zarówno z naczyń szklanych, jak i paciorków. Odkryto je w 22 obiektach, datowanych od fazy B_2 okresu wpływów rzymskich po wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Jedenaście z nich datowanych jest ogólnie na młodszy okres wpływów rzymskich. Większość znalezisk to niewielkie, mało charakterystyczne grudki, fragmenty lub okruchy, dla których określenie funkcji jest utrudnione. Prawdopodobnie małe, okrągłe grudki szkła to przetopione paciorki. W wypadku dwóch egzemplarzy (obiekty 43 i 51) nie są widoczne ślady działania ognia, co pozwala na ich typologiczną klasyfikację. To samo dotyczy jednego, lekko nadtopionego okazu z grobu 65. Paciorek z grobu 43 reprezentuje typ TM II 35[1]. Ma formę pierścieniowatą. Wykonany jest techniką nawijania, z niebieskiego, słabo przejrzystego szkła (Ryc. 1:18). Paciorek odkryty w obiekcie 51 (Ryc. 1:26) jest dwusegmentowy o korpusach połączonych powierzchniami przykanalikowymi. Ozdobiony jest podłużnymi żłobkami układającymi się równolegle do osi kanalika. Powstał w technice nawijania, z zielonego, obecnie słabo przejrzystego szkła (typ TM X 103a)[2]. Trzeci paciorek, odkryty w grobie 65 jest lekko stopiony i reprezentuje typ zbliżony do TM XIII 364b, 366b lub 367a[3] (Ryc. 2:9). Jest to egzemplarz wytworzony z niebieskiego, słabo przejrzystego szkła, w technice mozaikowej, z motywem szachownicy, o polach w kolorze żółtym i białym opakowym[4] oraz czerwonym nieprzezroczystym. Znaleziony został w grobie 65 razem z innymi fragmentami szkła. W wypadku jednej grudki, o niebieskiej barwie z żółtym guzem, można przypuszczać, że jest ona pozostałością paciorka grupy TM XXIV. Natomiast słabo przejrzysta bryłka o ciemnożółtej (pomarańczowej) barwie (Ryc. 2:14) może pochodzić z paciorka grupy TM I lub TM II.

Prawdopodobnie paciorkami były również grudki szkła odkryte w obiektach 8, 11, 13, 14, 45, 51, 55 i 82 (Ryc. 1:2.5–8.19.20.26, 2:3.4.18), a także bryłka o niebieskiej (kobaltowej), słabo przejrzystej barwie (Ryc. 2:19) znaleziona luźno w odcinku 2. Pozostałe znaleziska to fragmenty szkła o różnym stopniu rozdrobnienia lub stopienia. W niektórych wypadkach stopione szkło było zespolone z kością (Ryc. 1:3.6.14). Większość przetopionych przedmiotów była wykonana z mocno przejrzystego szkła, o barwach jasnozielonej lub jasnożółtej. Kilkanaście fragmentów jest niebieskich lub ciemnoniebieskich (kobaltowych).

Jak już wyżej wspominano, niemal wszystkie wyroby szklane z cmentarzyska uległy zniszczeniu, nie można zatem w większości określić ich dokładnej formy czy funkcji. Z tego powodu głównym kryterium ich klasyfikacji jest ich skład chemiczny. Przeprowadzono analizy składu pierwiastkowego 24 szkieł. Szczegółowy opis próbek, uwzględniający ich barwę, przezroczystość i kontekst odkrycia, prezentuje Tabela 1.

[1] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 29–30, tabl. I:35, por. rozdział III.1.3.

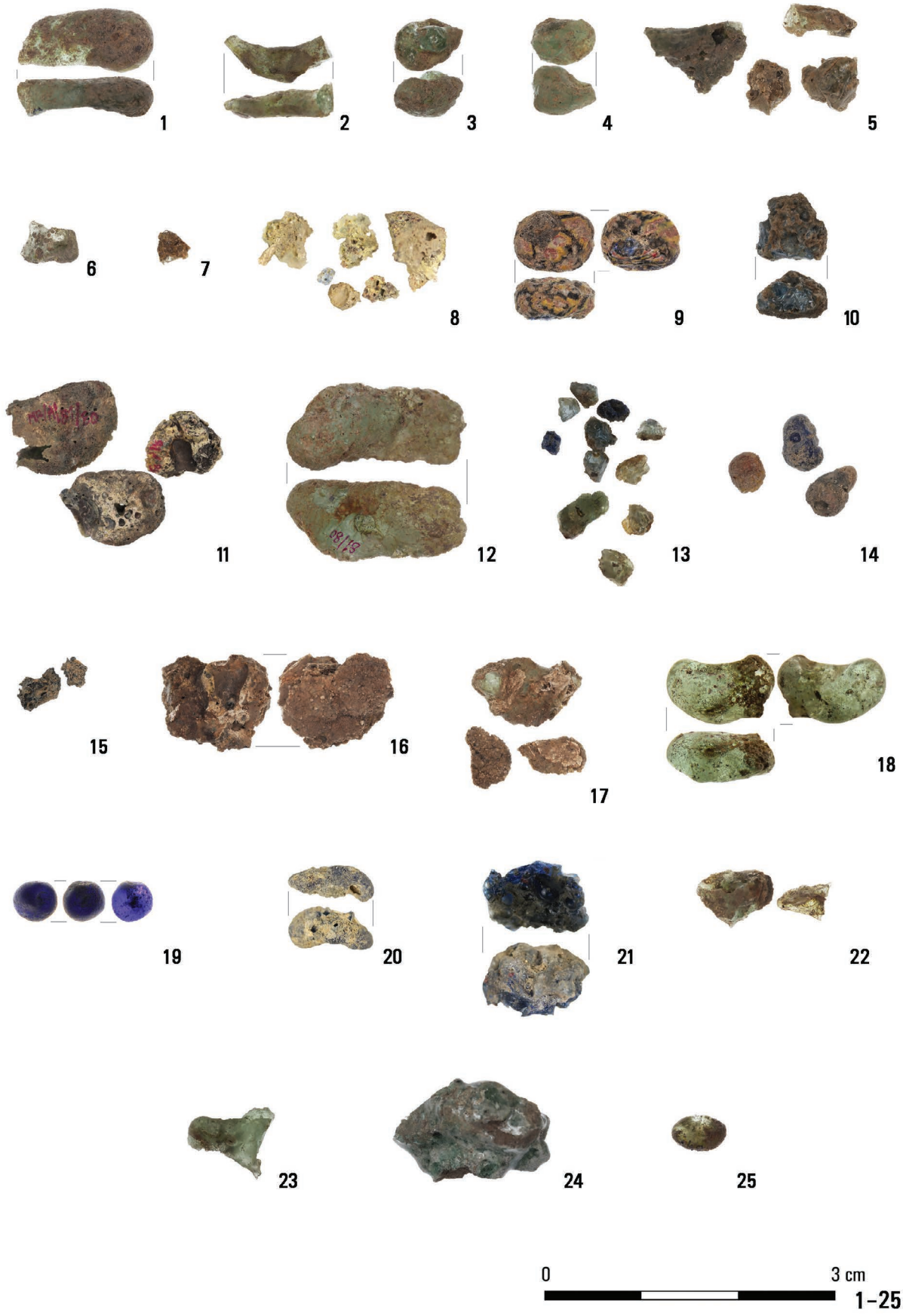
[2] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 35, tabl. II:103a.

[3] M. Tempelmann-Mączyńska 1985, 59–60, tabl. XII:366a.

[4] Szkło opakowe jest szkłem nieprzezroczystym, które mącono, aby nie przepuszczało światła.

Ryc. 1. Przedmioty szklane z cmentarzyska w Raczkowicach. 1 – grób 1; 2–5 – grób 8; 6 – grób 11; 7 – grób 13; 8, 9 – grób 14; 10 – grób 28; 11 – grób 39; 12, 13 – grób 41; 14–17 – grób 42; 18 – grób 43; 19–23 – obiekt 45; 24 – obiekt 49; 25–27 – obiekt 51; 28 – obiekt 52. Fot.: S. Wajda

Ryc. 2. Przedmioty szklane z cmentarzyska w Raczkowicach. 1–5 – obiekt 55; 6 – obiekt 57; 7 – grób 58; 8 – grób 60; 9–14 – grób 65; 15 – grób 79; 16–18 – grób 82; 19, 20 – odcinek 2; 21–23 – odcinek 12; 24 – odcinek 26; 25 – wykop sondażowy. Fot.: S. Wajda

Metody badawcze

Badania składu pierwiastkowego wykonano za pomocą metody spektrometrii mas z jonizacją próbki w plazmie indukcyjnie sprzężonej po ablacji laserowej (LA-ICP-MS – *Laser Ablation Inductively Coupled Plasma Mass Spectrometry)* na Wydziale Chemii Uniwersytetu Jagiellońskiego[5].

Dla każdej próbki pomiar powtarzano dwukrotnie. Zawartość tlenków wybranych pierwiastków obliczono na podstawie porównania zarejestrowanych sygnałów izotopów w badanych próbkach i w certyfikowanym materiale odniesienia (NIST 610). SiO_2 został zastosowany jako wzorzec wewnętrzny, a wyniki zostały znormalizowane do 100%. Wiarygodność wyników analizy składu pierwiastkowego próbek oceniono na podstawie uzyskanych wartości tlenków w szkle o znanym składzie chemicznym (Corning CMG B, C, D). Porównanie wyników średnich wartości (z pięciu miejsc pomiarowych dla każdej próbki) oraz odchyleń standardowych (SD) z danymi literaturowymi pozwala na ocenę precyzyjności oznaczeń metodą LA-ICP-MS (Tab. 1).

Wyniki analiz składu pierwiastkowego

Wszystkie przeanalizowane próbki z cmentarzyska w Raczkowicach reprezentują typ szkła sodowo-wapniowo-krzemowego[6]. Dwutlenek krzemu (SiO_2), który jest głównym składnikiem szkła występuje w zakresie od 62,03% do 72,19%, ze średnią wartością 67,70%, tlenek sodu (Na_2O) w koncentracji od 15,36% do 19,91%, tlenek wapnia (CaO): od 4,91% do 8,24% a tlenek glinu (Al_2O_3): od 1,96% do 2,60%. W większości próbek tlenek potasu (K_2O) oraz tlenek magnezu (MgO) występują w stężeniach poniżej 1,5 % (Ryc. 3), a zatem do wytopu szkła jako składnika, który obniżał temperaturę topienia krzemionki, użyto sody pochodzenia mineralnego[7], co jest zgodne z rzymską technologią szklarską[8]. Najsłynniejsze złoża tego surowca, który wykorzystywany był do produkcji szkła od IV tysiąclecia p.n.e. do wczesnego średniowiecza znajdują się w Wadi Natrun w Egipcie[9]. Na podstawie składu pierwiastkowego analizowanych przedmiotów trudno jednak jednoznacznie określić, z których złóż natronu korzystano w procesie wytopu szkła. Jego skład bowiem może różnić się nawet w obrębie jednego złoża. Ponadto niektóre składniki mają ograniczoną rozpuszczalność w masie szklanej, co powoduje, że pierwotny skład tego surowca nie zawsze odzwierciedla jego skład pierwiastkowy w wytopionym tworzywie[10]. Najbardziej użyteczne w rozpoznawaniu źródeł surowców szklarskich są analizy izotopowe strontu i neodymu[11]. Trzy próbki z grobów 11 i 60 oraz obiektu 45 (91/76, 288/78, 141/78b), charakteryzują się podwyższoną zawartością K_2O (od 1,78% do 2,11%), przy jednak niskiej zawartości MgO (poniżej 1,5 %). Szkła te również wytopione zostały z sody mineralnej. Zwiększona koncentracja tlenku potasu może wynikać z zanieczyszczenia piasku użytego do produkcji szkła, np. przez skalenie potasowe[12]. Możliwe również, że K_2O przedostało się z tygli lub z pieców, które były opalane drewnem[13]. Głównym źródłem SiO_2 w szkłach z Raczkowic mógł być piasek lub rozdrobniony kwarc[14]. Analizując średnie stężenia tlenku żelaza (Fe_2O_3), na poziomie 0,64% oraz tlenku glinu (Al_2O_3) wynoszące 2,17%, można przypuszczać, że do wytopu szkła wykorzystano piasek zawierający podwyższone ilości tych zanieczyszczeń[15]. Niskie zawartości Zr (<0,1%) oraz podwyższone Sr (>0,3%) świadczą o zastosowaniu piasku ze wschodniej części Morza Śródziemnego[16]. Tlenek wapnia (CaO) występuje w stężeniach od 5,4% do 8,24% (średnia zawartość 6,43%) i mógł być wprowadzany do szkła jako celowy dodatek. Często jednak występuje jako zanieczyszczenie piasku w postaci muszli[17].

Większość przedmiotów szklanych z cmentarzyska w Raczkowicach ma barwę jasnozieloną, jasnożółtą lub jasnoniebieską, mocno przejrzystą (Ryc. 1, 2). Często rzymskie szkła sodowo-wapniowe, zanieczyszczone są tlenkiem żelaza (Fe_2O_3), który nadaje im zielonkawo-niebieski odcień. Był to niezamierzony efekt, który starano się zneutralizować dodając do szkieł związki manganu lub antymonu[18], które powodowały utlenianie jonów żelaza Fe^{2+} do niemal bezbarwnego Fe^{3+}. W literaturze przedmiotu, uważa się, że MnO dodawany był celowo do szkła, jeśli jego poziom przekracza 0,025%

[5] Badania przeprowadziła dr Anna Telk (Wydział Chemii UJ).

[6] V. Sarye, R.W. Smith 1961.

[7] Zasady podziału szkieł przyjęte zostały za V. Sarye i R.W. Smith 1961. Jeśli stężenie K_2O i MgO wynosi około lub poniżej 1,5% to mamy do czynienia ze szkłami sodowymi mineralnymi, jeśli powyżej – ze szkłami wytopionymi przy użyciu sody pochodzenia popiołowego.

[8] A. Silverstrii *et alii* 2008.

[9] A.J. Shortland 2004.

[10] D. Brems, P. Degryse 2014.

[11] C.M. Jackson *et alii* 2018.

[12] J. Henderson 2013, 94.

[13] O. Tal, R.E. Jackson-Tal, I. Freestone 2008, 91.

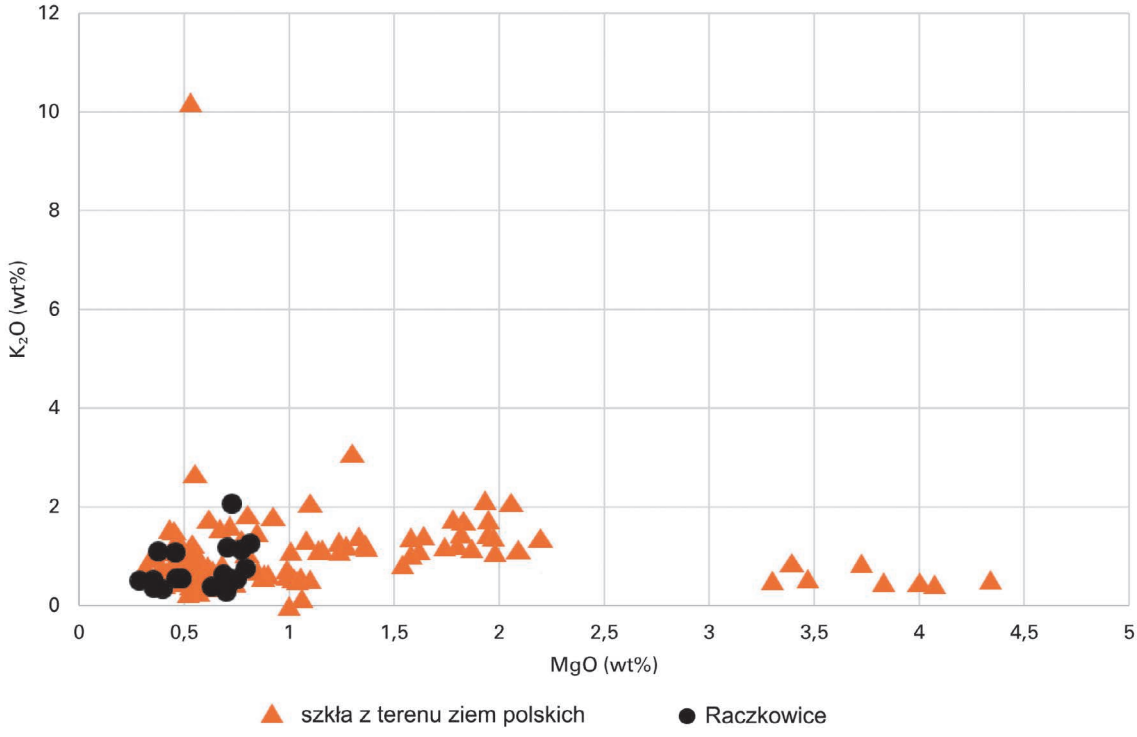
[14] J. Henderson 2000, 26–27.

[15] P.T. Nicholson, J. Henderson, 2000, 195.

[16] S. Panighello *et alii* 2012, 2951. Należy także pamiętać, że piaski cechują się dużą zmiennością składu pierwiastkowego. Bez analiz stosunków izotopowych, np. strontu i neodymu trudno jest dokładnie określić ich pochodzenie, D. Brems *et alii* 2012; P. Degryse 2014.

[17] J. Henderson 2013.

[18] D. Brems, P. Degryse 2014.

Ryc. 3. Korelacja zawartości MgO i K_2O w przedmiotach szklanych z Raczkowic na tle innych szkieł z terenu ziem polskich. Dane na podstawie: P. Łuczkiewicz *et alii* 2020; S. Wajda, B. Marciniak-Maliszewska 2020; M. Krzyżanowska *et alii* 2021; S. Wajda 2023

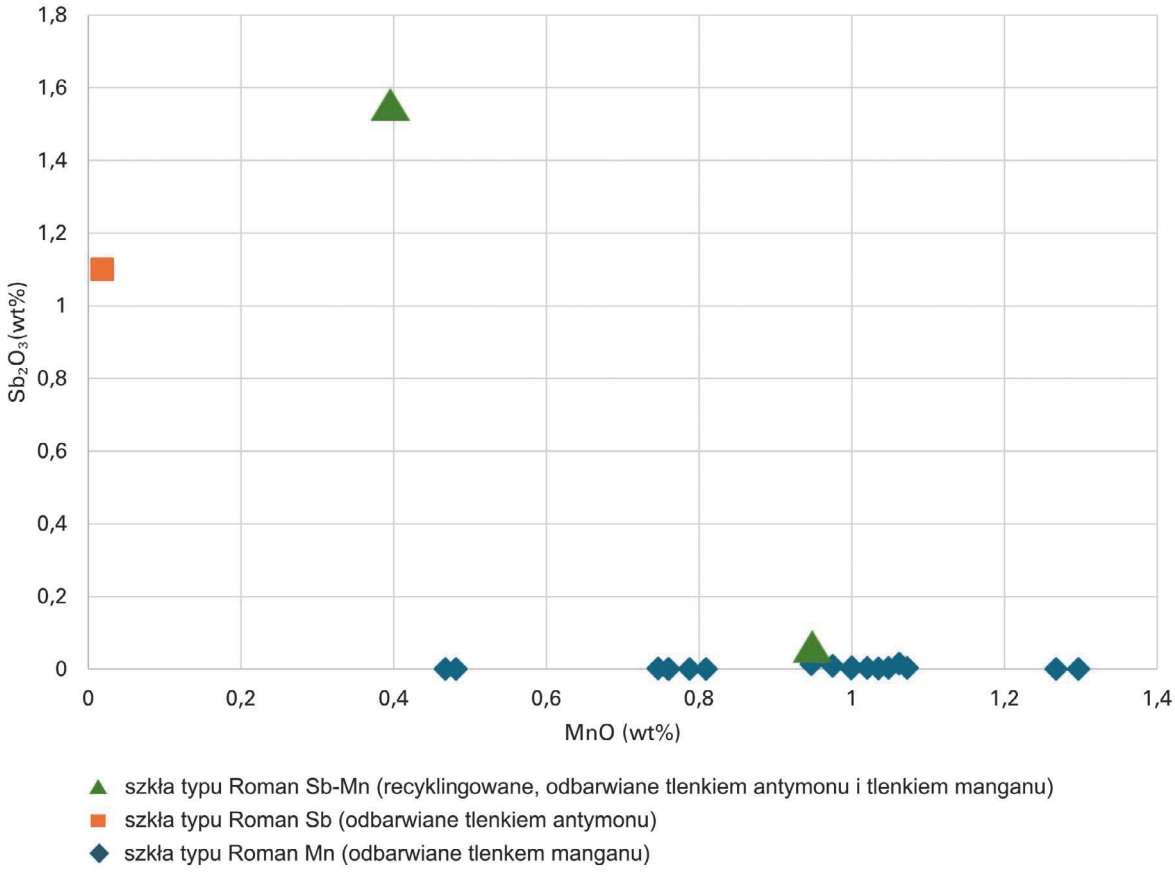
(250 ppm) (w starszej literaturze 0,5% lub 1%)[19]. Dla antymonu (Sb_2O) granica ta została ustalona na poziomie poniżej 0,025%[20]. Jeśli oba te pierwiastki występują poniżej wskazanych wartości, to ich obecność uznawana jest za naturalne zanieczyszczenie surowca. Jak wskazują wyniki analiz szkieł z warsztatów w basenie Morza Śródziemnego, gdzie znajdowały się stanowiska związane z pierwotnym wytopem szkła, do jego produkcji stosowano albo mangan, albo antymon. Nie ma dowodów na to, aby oba te składniki stosowano jednocześnie[21], a zatem szkło, w którym ujawnia się wysokie stężenia MnO i Sb_2O_5 najprawdopodobniej powstało w wyniku recyklingu i zmieszania obu tych typów szkła.

Ze względu na obecność tych środków odbarwiających (MnO i Sb_2O_5) w próbkach szkła z Raczkowic, podzielone zostały na trzy grupy: 1) szkła odbarwiane manganem (R Mn), 2) odbarwiane antymonem (R Sb) oraz 3) szkła mieszane, które powstały z recyklingu dwóch grup szkieł, odbarwianych manganem i antymonem – R Mn oraz R Sb (Ryc. 4).

Większość przebadanych szkieł z Raczkowic (21 próbek) charakteryzuje się wysoką zawartością tlenku manganu (MnO), powyżej 0,03%, oraz niską tlenku antymonu (>0,004%), co pozwala zaklasyfikować je jako szkła typu R Mn. W grupie tej można dodatkowo wyróżnić wariant wysokomanganowy („high R Mn"), w którym składnik ten występuje powyżej 0,7%. Podwyższona zawartość MnO wskazuje na zastosowanie piroluzytu jako środka odbarwiającego w procesie produkcji (wytopu) masy szklanej[22]. Należy również dodać, że tlenek manganu jest skutecznym środkiem odbarwiającym, tylko jeśli stosunek MnO/Fe_2O_3 jest wyższy niż 0,2[23] (Ryc. 5). W wypadku omawianych szkieł, trzy spośród próbek, których zawartość MnO jest mniejsza niż 0,2% mają barwę niebieską, słabo przejrzystą, pozostałe szkła są jasnozielonkawe lub żółtawe.

W porównaniu ze szkłami odbarwianymi antymonem, szkła R Mn cechują się niższą zawartością tlenku sodu, wyższym poziomem tlenku wapnia i glinu, a także nieco większymi ilościami tlenków potasu, magnezu i żelaza. Warto również podkreślić, że pomimo różnic udziału manganu szkła w tej grupie mają niemal identyczny skład bazowy. Najprawdopodobniej oba warianty

[19] C.M. Jackson *et alii* 2005; D. Brems, P. Degryse 2014, 38; N. Schibille *et alii* 2017.
[20] C.M. Jackson *et alii* 2005; N. Schibille 2022.
[21] N. Schibille 2022, tam starsza literatura.
[22] N. Schibille *et alii* 2017.
[23] A. Silvestri *et alii* 2008.

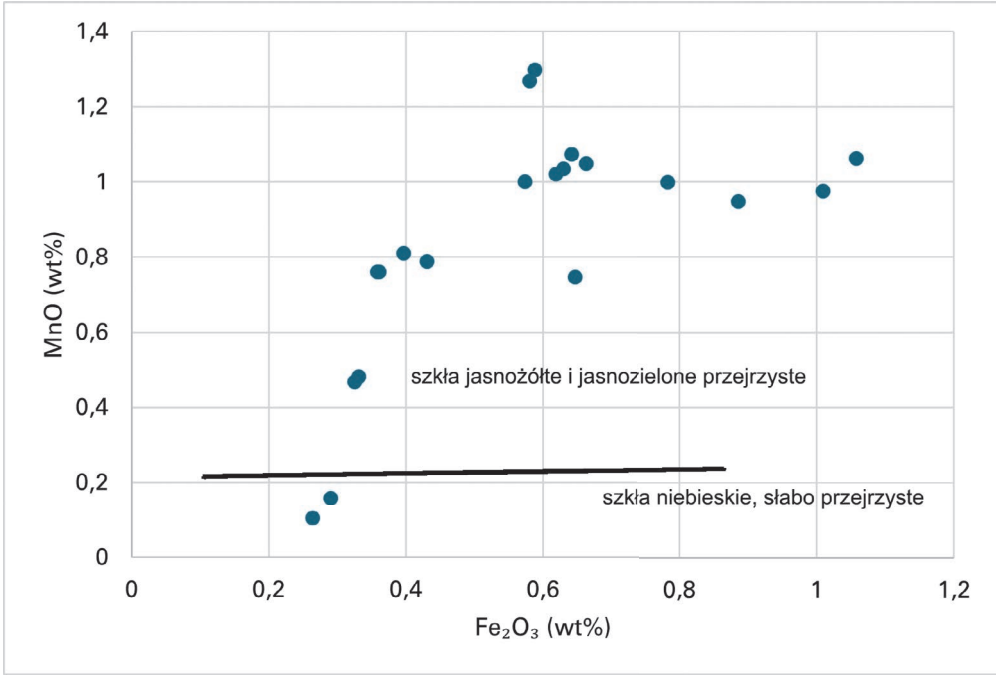
Ryc. 4. Korelacja zawartości Sb_2O_3 i MnO w przedmiotach szklanych z Raczkowic

(high R Mn i R Mn) wytopiono z tego samego surowca piaskowego[24]. Szkła z okresu rzymskiego, które odbarwiane były manganem uznaje się za produkt warsztatów syro-palestyńskich[25]. W wypadku szkieł z Raczkowic można zauważyć niższą zawartość Al_2O_3 w porównaniu do analogicznych wyrobów z terenów Cesarstwa Rzymskiego. Jednak zestawienie wyników analiz z danymi dotyczącymi szkieł z innych stanowisk na ziemiach polskich, takich jak Malbork-Wielbark, wskazuje na podobieństwo ich składu[26] (Ryc. 6).

Druga grupa szkieł (R Sb), czyli odbarwiana tlenkiem antymonu, reprezentowana jest w Raczkowicach tylko przez jedną próbkę, tj. 288/78. Zawiera ona mniej niż 0,025% MnO, a tlenku antymonu powyżej 1%[27]. Według N. Schibille, A. Sterrett-Krause i I.C. Freestone[28] szkła R Sb nie były zmodyfikowane przez recykling, w odróżnieniu od szkieł R Sb-Mn. Być może tworzywa tego typu były mieszane tylko z tymi zawierającymi antymon. Jak zauważyli C.K. Jackson i S. Paytner[29], rzymscy szklarze prawdopodobnie bardzo starannie przechowywali bezbarwne szkło, starając się unikać jego zanieczyszczenia przez mieszanie z kolorowymi tworzywami w procesie recyklingu. Obecnie wskazuje się Egipt jako prawdopodobne miejsce pochodzenia szkła odbarwianego antymonem[30].

Dwie próbki z Raczkowic z grobów 14 i 41 (119/76; 77/78) należy zaliczyć to szkieł mieszanych, zawierających zarówno antymon jak i mangan w stężeniach wskazujących na celowe dodanie tych pierwiastków podczas wytopu masy szklanej (Sb_2O_3 >0,03%, MnO >0,025%). Szkła typu R Sb-Mn powstały przez mieszanie dwóch głównych typów szkła (R Mn i R Sb). Rycina 6 ilustruje ich pośrednią pozycję pomiędzy R Mn a R Sb. Stężenie tlenku manganu w całkowitej koncentracji odbarwiaczy ($Mn/(Mn+Sb_2O_3)$) wykazuje dużą korelację z tlenkiem glinu (Al_2O_3). W literaturze przedmiotu wskazuje się, że szkła odbarwiane antymonem

[24] Szkła takie wydzielone zostały przez C.M. Jackson i S. Paytner (2015) jako szkła tzw. nisko manganowe („low Mn").
[25] P. Degryse 2014.
[26] Por. P. Łuczkiewicz *et alii* 2021, tab. 2.
[27] C.M. Jackson, S. Paytner 2015.
[28] N. Schibille *et alii* 2017.
[29] C.M. Jackson, S. Paytner 2015.
[30] G.H. Barfod *et alii* 2020.

Ryc. 5. Korelacja zawartości K_2O i MnO w szkłach z Raczkowic, która wskazuje, że MnO jest skutecznym odbarwiaczem tylko jeśli występuje w stężeniu powyżej 0,2% wt

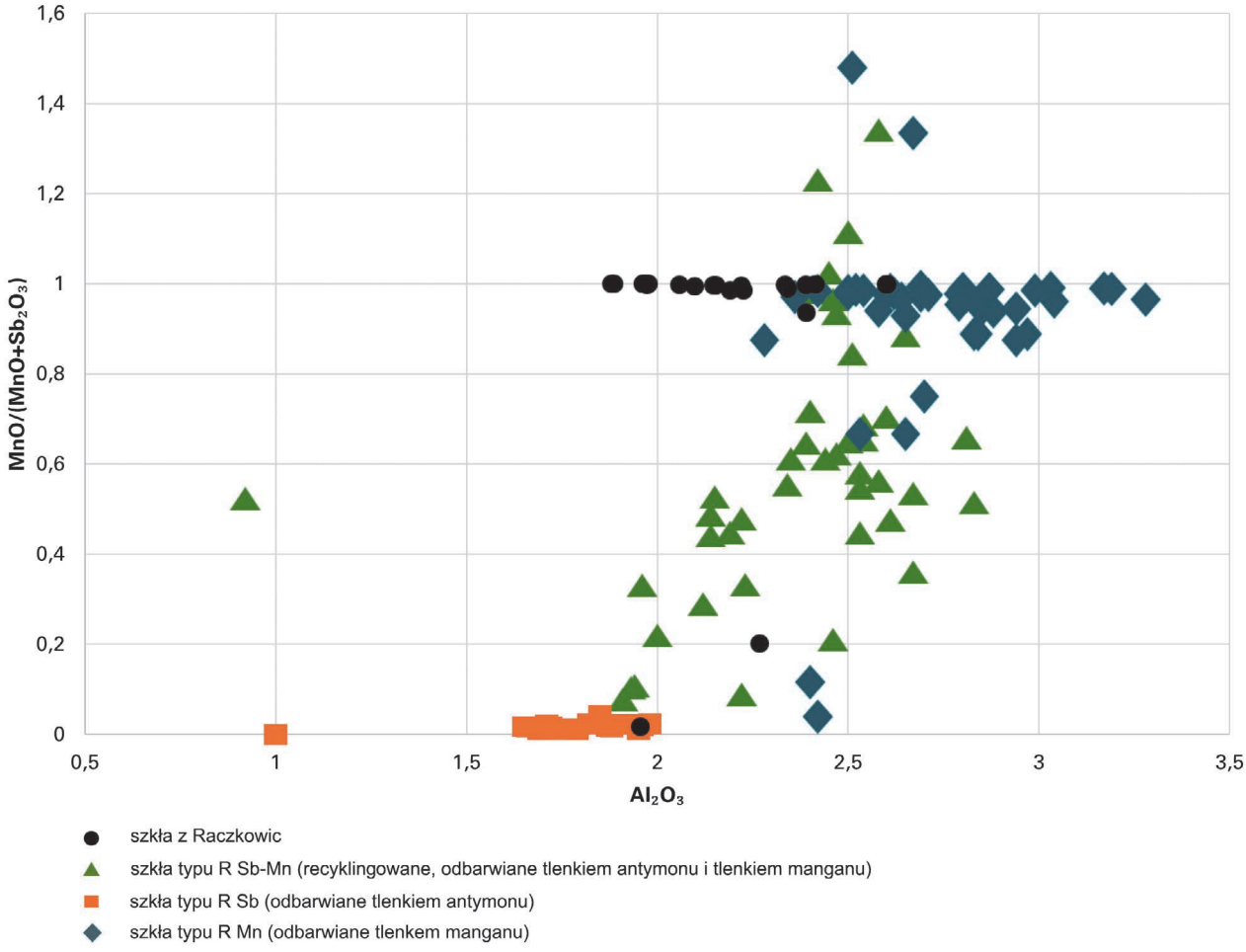
mają niską zawartość tego składnika, zaś R Mn – wysoką[31]. Koncentracja Al_2O_3 między tymi dwoma grupami dostarcza dodatkowych dowodów na mieszanie obu tych typów szkieł (Ryc. 6).

Duże rozdrobnienie zabytków szklanych z cmentarzyska w Raczkowicach utrudnia ustalenie ich pierwotnej funkcji. Do analiz wybrano bardzo niewielkie fragmenty szkieł. Być może w większości były to ułamki naczyń, które mogły pochodzić z tego samego przedmiotu, co częściowo może wyjaśniać duże podobieństwo składu pierwiastkowego analizowanego zespołu (grupa R Mn).

Porównanie wyników analiz z Raczkowic do wcześniejszych badań przeprowadzonych przez Teresę Stawiarską dla naczyń szklanych z okresu rzymskiego jest utrudnione[32]. Główną przeszkodą jest czułość zastosowanej metody – w starszych badaniach zawartość antymonu określano z dokładnością tylko do jednego miejsca po przecinku, co uniemożliwia wykrycie jego niskich stężeń i ogranicza bezpośrednie zestawienie wyników. Na podstawie uzyskanych wyników badaczka uznała, że antymon nie był powszechnie stosowany w okresie rzymskim[33]. Obecnie dzięki użyciu bardziej precyzyjnych metod wiemy, że jego użycie w starożytnym szklarstwie było częste[34]. Z tego powodu, aby przeprowadzić porównanie szkieł z Raczkowic z innymi wyrobami z terenu Polski uwzględniono wyłącznie analizy wykonane metodą LA-ICP-MS. To pozwoliło wyeliminować ograniczenia wynikające z mniej dokładnych metod stosowanych w starszych badaniach.

Jako materiał porównawczy wykorzystano dane analityczne dotyczące szkieł z cmentarzysk w Kleszewie[35] i w Malborku-Wielbarku[36] oraz żetonów do gry pochodzących z różnych stanowisk[37]. Wiele z nich to szkła celowo barwione, w tym mącone. Natomiast szkła z Raczkowic to przede wszystkim szkła odbarwiane, co stanowi istotną różnicę w ich charakterystyce. Do analizy włączone zostały także wyniki badań szkieł z wraku statku *Iulia Felix*, który zatonął u wybrzeży Grado (Włochy) w pierwszej połowie III wieku n.e.[38]. Reprezentują one bowiem zbiór naczyń, w tym wyselekcjonowaną stłuczkę szklaną, która przeznaczona była zapewne do wtórnego użycia. Pod uwagę wzięto zarówno szkła bezbarwne, jak i bawione.

[31] C.M. Jackson, S. Paytner 2015; A. Silvestri 2008.
[32] T. Stawiarska 1999, Aneks 1.
[33] T. Stawiarska 1999, 41.
[34] N. Schibille 2022.
[35] S. Wajda 2023.
[36] P. Łuczkiewicz *et alii* 2021.
[37] M. Krzyżanowska *et alii* 2021.
[38] A. Silvestrii 2008; A. Silvestri *et alii* 2008.

Ryc. 6. Korelacja między frakcją manganu w całkowitej koncentracji odbarwiaczy ($Mn/(Sb_2O_3+MnO)$ a zawartością glinu (Al_2O_3) we wszystkich trzech wydzielonych grupach szkieł. Dane na podstawie: C.M. Jackson, S. Paynter 2016; N. Schibille *et alii* 2017

W celu określenia stopnia podobieństwa składu bazowego szkła[39] z Raczkowic do innych grup szkieł, przeprowadzono analizę klastrową, wykorzystując odległości euklidesowe oraz metodę Warda do stworzenia dendrogramu. Jest to sposób często wykorzystywany do analizy porównawczej składu chemicznego szkieł[40]. Stanowi on graficzne przedstawienie hierarchicznej analizy skupień, umożliwiając wizualizację wspólnych cech. Do badań analizy wybrano osiem tlenków metali, które wchodzą w skład mineralogiczny piasków (Al_2O_3, CaO, SrO, Fe_2O_3, TiO_2, ZrO_2) oraz Na_2O i SiO_2, które określają proporcje natronu do piasku, czyli recepturę szklarską[41]. Na utworzonym dendrogramie wyraźnie wyodrębniły się dwie główne grupy. Pierwsza z nich obejmuje szkła pochodzące z wraku statku i dzieli się na wyraźne dwa podzbiory: grupę 1a – obejmującą szkła barwione oraz grupę 1b, czyli szkła bezbarwne. W obu tych podzbiorach można zauważyć niewielkie skupiska niektórych szkieł z terenu Polski. Druga skupia większość analizowanych szkieł z ziem polskich (paciorki i żetony) – grupa 2.

Analiza HCA składu chemicznego szkieł z Raczkowic, wykazała, że są one bardziej zbliżone do fragmentów naczyń z *Iulia Felix* niż do szkieł paciorków i żetonów z terenu Polski. Większość próbek szkieł z Raczkowic grupuje się w obrębie bezbarwnych szkieł z wraku statku (grupa 1b). Różnice między tworzywami z omawianego cmentarzyska, a paciorkami i żetonami mogą wynikać z odmiennego procesu recyklingu.

[39] Szkło bazowe to podstawowy skład chemiczny szkła, który jest niezależny od ewentualnych środków barwiących lub odbarwiających. Są to głównie SiO_2, Na_2O, CaO, Al_2O_3. Dodatki takie jak MnO, Sb_2O_3 czy PbO mogą wpływać na barwę i przezroczystość szkła.

[40] Por. M. Phepls *et alii* 2016; M. Auch, M. Trzeciecki 2023.

[41] Por. M. Phelps *et alii* 2016, tam starsza literatura.

Szkła odbarwiane, jak już wspominano, były poddawane wtórnemu przetapianiu w mniejszym stopniu niż szkła barwione, które często służyły do produkcji ozdób i mniejszych przedmiotów. Jednocześnie mimo zbliżonego składu do szkieł z *Iulia Felix*, próbki z Raczkowic tworzą wewnętrzną odrębną grupę w obrębie szkieł bezbarwnych. Aby w pełni zrozumieć te zależności, konieczne są dalsze badania obejmujące większą grupę przedmiotów. Być może pozwoliłoby to na pełniejsze określenie procesów produkcji, dystrybucji i recyklingu szkła w badanym okresie oraz rozpoznanie przyczyn różnic między szkłami z obszaru *Barbaricum* a szkłami z basenu Morza Śródziemnego.

Podsumowanie

Grupy szkła – R Mn oraz R Sb-Mn – powstały najprawdopodobniej z surowców szklarskich pochodzących ze wschodnich wybrzeży Morza Śródziemnego, zaś R Sb – z Egiptu. Nie można jednak jednoznacznie ustalić, gdzie wytworzono paciorki i naczynia, które finalnie trafiły do grobów na cmentarzysku w Raczkowicach.

Szkła z omawianego stanowiska kultury przeworskiej wyróżniają się na tle innych zespołów wyrobów badanych w ostatnich latach ze względu na wysoki udział szkieł typu R Mn. Większość materiałów analizowanych przez zespoły Marty Krzyżanowskiej, Piotra Łuczkiewicza oraz przez Sylwię Wajdę to przede wszystkim paciorki wykonane ze szkła recyklingowanego typu R Sb-Mn. Jak zauważa M. Krzyżanowska, szkła mieszane mogły być łatwo dostępne dla ówczesnych rzemieślników, którzy wykorzystywali je do produkcji niewielkich przedmiotów. Na podstawie obecnego stanu badań nad szkłami z środkowoeuropejskiego *Barbaricum* trudno jest jednoznacznie określić sposoby rozpowszechnienia i obiegu szkła w okresie rzymskim. Choć wyroby szklane są stosunkowo licznie reprezentowane w materiałach archeologicznych, to wciąż brakuje kompleksowych analiz, które pozwoliłyby na pełniejsze zrozumienie procesów ich dystrybucji.

W okresie wpływów rzymskich produkcja szkła była wysoce wyspecjalizowaną dziedziną, a wytapianie surowego szkła i produkcja ozdób czy naczyń prowadzone były w osobnych warsztatach. Warto zwrócić uwagę, że na stanowiskach z ziem polskich pojawiają się tworzywa, w których podwyższona zawartość dotyczy albo tlenku potasu (K_2O), albo tlenku magnezu (MgO), niezależnie od siebie[42]. Jak już wspomniano, zwiększona koncentracja K_2O może wynikać z przedostawania się tego pierwiastka z pieców szklarskich, być może w efekcie wtórnego przetapiania szkła. Zjawisko to jest rzadko spotykane w tworzywach pochodzących z terenu Cesarstwa Rzymskiego. Możliwe, że podwyższona zawartość tych tlenków stanowi specyficzną cechę wyrobów z *Barbaricum*, jednak na obecnym etapie badań dostępne dane są zbyt ograniczone, by formułować jednoznaczne wnioski.

Przedstawione wyniki stanowią drobny wkład w badania nad określeniem proweniencji szklanych artefaktów z okresu wpływów rzymskich na ziemiach polskich. Aby jednak w pełni zrozumieć zmiany technologiczne, takie jak pochodzenie surowców szklarskich, identyfikacja stosowanych receptur oraz lokalizacja warsztatów, w których szkło było wytwarzane, konieczne jest przeprowadzenie bardziej rozległych badań.

[42] S. Wajda, B. Marciniak-Maliszewska 2020; M. Krzyżanowska *et alii* 2021.

Bibliografia

Auch, M., Trzeciecki, M.
2023 *Wyniki analiz składu chemicznego wczesnośredniowiecznej ceramiki importowanej z Kruszwicy*, (w:) W. Dzieduszycki, J. Sawicka (red.), *Kruszwica wczesnośredniowieczna*, Origines Polonorum XVI, Warszawa, 1–26.

Barfod, G.H. *et alii*
2020 G.H. Barfod, I.C. Freestone, C.E. Lesher, A. Lichtenberger, R. Raja, *Alexandrian glass confirmed by hafnium isotopes*, „Scientific Reports" 10/1, 1–7.

Brems, D. *et alii*
2012 D. Brems, P. Degryse, F. Hasendoncks, D. Gimeno, A. Silvestri, E. Vassilieva, S. Luypaers, J. Honings, *Western Mediterranean sand deposits as a raw material for Roman glass production*, „Journal of Archaeological Science" 39, 2897–2907.

Brems, D., Degryse, P.
2014 *Western Mediterranean sands for ancient glass making*, (w:) P. Degryse (red.), *Glass Making in the Greco-Roman World*, Studies in Archaeological Sciences 4, Lauven, 27–49.

Degryse, P.
2014 *Glass Making in the Greco-Roman World: Results of the ARCHGLASS project*, Leuven.

Henderson, J.
2000 *The Science and Archaeology of Materials*, London-New York.

Henderson, J.
2013 *Ancient Glass: An Interdisciplinary Exploration*, New York-Cambridge.

Jackson, C.M., Smedley, J.W., Booth, C.M.
2005 *Glass by design? Raw materials, recipes and compositional data*, „Archaeometry" 47/4, 781–795.

Jackson, C.M., Paynter, S.
2016 *A great big melting pot: exploring patterns of glass supply, consumption and recycling in Roman Coppergate, York*, „Archaeometry" 58/1, 68–95.

Jackson, C.M. *et alii*
2018 C.M. Jackson, S. Paynter, M.-D. Nenna, P. Degryse, *Glassmaking using natron from el-Barnugi (Egypt); Pliny and the Roman glass industry*, „Archaeological and Anthropological Science" 10, 1179––1191.

Krzyżanowska, M. *et alii*
2021 M. Krzyżanowska, O. Syta, L. Kępa, B. Wagner, *Small and overlooked: Roman glass counters from archaeological sites in Poland*, „Journal of Archaeological Science: Reports" 47, 103786.

Łuczkiewicz, P. *et alii*
2021 P. Łuczkiewicz, M. Daszkiewicz, A. Kuzioła, J. Kleemann, M. Mecking, A. Presz, *How far did they come from? Archaeological and archaeometric provenance studies on glass beads recovered from the Malbork--Wielbark cemetery*, „Praehistorische Zeitschrift" 95/1, 173–205.

Nicholson, P.T., Henderson, J.
2000 *Glass*, (w:) P.T. Nicholson, I. Shaw (red.), *Ancient Egyptian Materials and Technology*, Cambridge, 195–224.

Panighello, S. *et alii*
2012 S. Panighello, E.F. Orsega, J.T. Van Elteren, V.S. Selih, *Analysis of polychrome Iron Age glass vessels from Mediterranean I, II and II groups by LA ICP MS*, „Journal of Archaeological Science" 39, 2945––2955.

Phelps, M. *et alii*
2016 M. Phelps, I.C. Freestone, Y. Gorin-Rosen, B. Gratuze, *Natron glass production and supply in the late antique and early medieval Near East: The effect of the Byzantine-Islamic transition*, „Journal of Archaeological Science" 75, 57–71.

Sayre, E.V., Smith, R.W.
1961 *Compositional categories of ancient glass*, „Science" 133/3467, 1824–1826.

Schibille, N.
2022 *Islamic Glass in the Making. Chronological and Geographical Dimensions*, Studies in Archaeological Sciences 7, Leuven.

Schibille, N., Sterrett-Krause, A., Freestone, I.C.
2017 *Glass group, glass supply and recycling in late Roman Carthage*, „Archaeological and Anthropological Science" 9, 1223–1241.

Shortland, A.J.
2004 *Evaporites of the Wadi Natrun: seasonal and annual variation and its implication for ancient exploitation*, „Archaeometry" 46/4, 497–516.

Silvestri, A.
2008 *The coloured glass of Julia Felix*, „Journal of Archaeological Science" 35, 1489–1501.

Silvestri, A., Molin, G., Salviulo, G.
2008 *The colourless glass of Julia Felix*, „Journal of Archaeological Science" 35, 331–341.

Stawiarska, T.
1999 *Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski*, Warszawa.

Tal, O., Jackson-Tal, R.E., Freestone, I.
2008 *Glass from a Late Byzantine Secondary Workshop at Ramla (South), Israel*, „Journal of Glass Studies" 50, 81–95.

Tempelmann-Mączyńska, M.
1985 *Die Perlen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Römisch-Germanische Forschungen 43, Mainz am Rhein.

Wajda, S.
2023 *Charakterystyka technologiczna wybranych paciorków szklanych z cmentarzyska w Kleszewie*, (w:) M. Woźniak, *Kleszewo. Cmentarzysko kultury przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu, Część 2: Analiza*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina X, Pruszków-Warszawa, 349–361.

Wajda, S., Marciniak-Maliszewska, B.
2020 *Wyroby ze szkła i fajansu egipskiego*, (w:) M. Cieślak-Kopyt, M. Pogodzińska (red.), *Nowa Żelazna, stanowisko 2. Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej z Zapilcza na południowym Mazowszu*, Radom-Pękowice, 107–118.

Tab. 1. Raczkowice. Wyniki analiz składu pierwiastkowego szkieł z Raczkowic – tlenki i chlor (wt%); pierwiastki śladowe (ppm)

Obiekt	Nr próbki	Typ szkła	Barwa szkła	Przezroczystość szkła	SiO_2	Na_2O	K_2O	CaO	MgO	Al_2O_3	Fe_2O_3	CuO	P_2O5	TiO_2	MnO	Sb_2O_5	Cl	Pb	Sn	Li	B	V
					(wt%)													ppm				
grób 8	68/76 a	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	67,99	19,81	0,28	5,39	0,70	1,96	0,58	0,003	0,03	0,12	1,27	<LOD	1,02	6	1	<LOD	197	24
grób 11	91/76	R Sb-Mn	niebieska	słabo przejrzysta	66,50	17,58	2,26	5,27	0,71	2,56	1,39	0,119	0,05	0,17	1,02	0,069	1,04	838	85	<LOD	174	36
grób 14	119/76	R Mn	niebieska	słabo przejrzysta	66,87	19,38	0,55	6,03	0,76	2,08	0,79	0,071	0,04	0,11	1,01	0,002	1,29	819	8	<LOD	177	32
grób 28	46/77	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	68,97	16,26	0,63	7,80	0,69	2,34	0,65	0,002	0,06	0,11	0,75	0,001	0,88	7	1	<LOD	143	24
grób 39	105/77	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	66,65	19,35	0,58	6,68	0,74	2,19	0,60	0,003	0,05	0,11	1,04	0,005	1,13	15	2	<LOD	191	29
grób 41	78/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	66,59	19,97	0,56	6,48	0,63	2,39	0,63	0,005	0,06	0,11	1,04	0,002	0,83	70	8	<LOD	176	21
grób 41	77/78	R Sb-Mn	niebieska	przejrzysta	68,11	17,75	0,56	8,27	0,46	2,61	0,33	0,009	0,09	0,05	0,48	0,000	0,44	7	1	<LOD	94	14
grób 42	89/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	68,46	18,83	0,56	6,56	0,49	1,97	0,43	<LOD	0,06	0,08	0,79	<LOD	0,97	4	1	<LOD	121	21
grób 42	92/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	71,76	15,40	1,10	6,21	0,38	1,98	0,40	0,002	0,04	0,08	0,81	<LOD	1,02	8	1	<LOD	123	21
grób 42	96/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	69,21	18,73	0,56	6,05	0,35	1,88	0,36	<LOD	0,03	0,08	0,76	<LOD	1,23	4	0	<LOD	128	20
grób 60	288/78	R Sb	niebieska	przejrzysta	68,53	17,12	1,79	6,19	0,37	1,97	0,78	0,076	0,03	0,07	0,02	1,105	0,76	2620	44	<LOD	190	8
grób 65	81/80	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	68,11	17,75	0,56	8,27	0,46	2,61	0,33	0,009	0,09	0,05	0,48	0,000	0,44	7	1	<LOD	94	14
grób 65 (1)	81/80 (1)	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	72,10	16,87	0,51	6,16	0,29	1,97	0,26	0,002	0,10	0,05	0,10	0,000	0,78	6	0	<LOD	168	8
grób 65 (2)	81/80 (2)	R Mn	jasnoniebieska	mocno przejrzysta	67,60	17,87	1,08	8,10	0,46	2,61	0,33	0,009	0,10	0,05	0,47	0,000	0,48	8	1	<LOD	101	14
grób 65 (4)	81/80 (4)	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	70,45	16,30	0,34	7,74	0,39	2,41	0,29	<LOD	0,11	0,05	0,16	0,000	0,94	5	0	<LOD	110	9
obiekt 45	141/78b	R Mn	niebieska	przejrzysta	65,14	19,13	2,08	5,97	0,73	2,20	1,06	0,065	0,05	0,11	1,07	0,016	1,32	1194	55	<LOD	185	31
obiekt 45	121/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	70,88	17,47	0,36	5,82	0,35	1,89	0,36	<LOD	0,03	0,08	0,76	<LOD	1,20	5	0	<LOD	125	20
obiekt 49	166/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	66,62	18,72	1,27	7,12	0,81	2,15	0,66	0,004	0,13	0,10	1,05	0,003	0,47	4	2	<LOD	160	32
obiekt 55	240/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	67,75	19,67	0,36	5,55	0,69	1,98	0,59	0,003	0,04	0,12	1,30	<LOD	1,06	117	1	<LOD	208	24
obiekt 55	236/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	66,74	18,62	1,14	7,24	0,77	2,16	0,62	<LOD	0,07	0,11	1,02	0,003	0,63	8	2	<LOD	172	32
odcinek 2	155/77	R Mn	niebieska	przejrzysta	67,24	18,35	1,19	6,30	0,71	2,23	0,89	0,088	0,04	0,10	0,95	0,013	0,78	1819	73	<LOD	160	26
odcinek 12	330/78	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	67,08	19,32	0,47	6,45	0,72	2,23	0,64	0,002	0,05	0,11	1,08	0,004	1,00	18	2	<LOD	174	32
odcinek 12	321/78	R Mn	niebieska	przejrzysta	67,15	18,13	0,76	6,26	0,79	2,35	1,01	0,136	0,15	0,11	0,98	0,009	1,00	985	42	<LOD	160	34

Tab. 1. c.d.

Obiekt	Nr próbki	Typ szkła	Barwa szkła	Przezroczystość szkła	Cr	Co	Ni	Zn	Ga	As	Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Ag	Cd	Cs	Ba	La	Ce	Pr
					ppm																		
grób 8	68/76 a	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	13	7	<LOD	12	2	<LOD	4	418	6	70	1	4	<LOD	<LOD	<LOD	291	6	10	1
grób 11	91/76	R Sb-Mn	niebieska	słabo przejrzysta	21	788	153	1442	3	27	11	399	7	81	2	15	<LOD	<LOD	<LOD	258	6	12	1
grób 14	119/76	R Mn	niebieska	słabo przejrzysta	12	444	111	53	2	<LOD	5	434	6	55	1	5	<LOD	<LOD	<LOD	274	6	10	1
grób 28	46/77	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	11	<LOD	<LOD	25	3	<LOD	13	781	6	60	2	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	210	6	11	1
grób 39	105/77	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	12	<LOD	<LOD	12	4	<LOD	3	452	6	54	1	2	<LOD	<LOD	<LOD	237	6	10	1
grób 41	78/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	12	<LOD	<LOD	14	2	<LOD	8	449	7	62	1	3	<LOD	<LOD	<LOD	391	6	11	1
grób 41	77/78	R Sb-Mn	niebieska	przejrzysta	9	71	<LOD	12	5	<LOD	9	473	7	35	1	2	<LOD	<LOD	<LOD	229	5	10	1
grób 42	89/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	8	<LOD	<LOD	10	2	<LOD	13	418	6	45	1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	171	5	9	1
grób 42	92/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	9	<LOD	<LOD	8	7	<LOD	35	415	6	47	1	2	<LOD	<LOD	<LOD	183	5	10	1
grób 42	96/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	<LOD	<LOD	<LOD	6	3	<LOD	10	391	5	45	1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	155	5	9	1
grób 60	288/78	R Sb	niebieska	przejrzysta	8	438	<LOD	16	2	<LOD	8	545	5	48	1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	152	5	9	1
grób 65	81/80	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	9	71	<LOD	12	2	<LOD	9	473	7	35	1	2	<LOD	<LOD	<LOD	229	5	10	1
grób 65 (1)	81/80 (1)	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	9	9	<LOD	10	5	<LOD	7	294	5	34	1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	156	5	8	1
grób 65 (2)	81/80 (2)	R Mn	jasnoniebieska	mocno przejrzysta	9	71	<LOD	10	2	<LOD	9	475	7	35	1	3	<LOD	<LOD	<LOD	228	5	9	1
grób 65 (4)	81/80 (4)	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	12	<LOD	<LOD	7	2	<LOD	8	417	6	35	1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	205	5	10	1
obiekt 45	141/78b	R Mn	niebieska	przejrzysta	14	437	101	96	3	<LOD	16	429	6	56	1	8	<LOD	<LOD	<LOD	240	6	10	1
obiekt 45	121/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	7	<LOD	<LOD	6	2	<LOD	5	396	5	44	1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	161	5	10	1
obiekt 49	166/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	12	<LOD	<LOD	60	2	<LOD	37	520	6	55	1	<LOD	<LOD	<LOD	2	379	6	11	1
obiekt 55	240/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	12	<LOD	<LOD	14	2	<LOD	6	421	6	69	1	3	<LOD	<LOD	<LOD	298	6	10	1
obiekt 55	236/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	12	<LOD	<LOD	27	2	<LOD	54	505	6	55	1	2	<LOD	<LOD	<LOD	345	5	10	1
odcinek 2	155/77	R Mn	niebieska	przejrzysta	11	449	59	99	4	<LOD	16	449	6	56	1	9	<LOD	<LOD	<LOD	236	6	11	1
odcinek 12	330/78	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	13	<LOD	<LOD	14	2	<LOD	9	450	6	57	1	<LOD	<LOD	<LOD	<LOD	283	6	10	1
odcinek 12	321/78	R Mn	niebieska	przejrzysta	12	717	163	685	3	<LOD	27	434	6	56	2	9	<LOD	<LOD	<LOD	317	6	11	1

Tab. 1. c.d.

Obiekt	Nr próbki	Typ szkła	Barwa szkła	Przezroczystość szkła	Nd	Sm	Eu	Gd	Tb	Dy	Ho	Er	Tm	Yb	Lu	Hf	Ta	W	Bi	Th	U	Sc	Be
					ppm																		
grób 8	68/76 a	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	6	0,8	0,2	0,9	0,1	0,4	0,1	0,5	0,0	0,4	0,0	1,3	0,1	0,1	0,0	0,7	1,1	1,8	0,0
grób 11	91/76	R Sb-Mn	niebieska	słabo przejrzysta	8	0,9	0,2	1,0	0,1	0,7	0,1	0,4	0,0	0,3	0,0	1,5	0,1	0,5	0,0	0,9	0,7	2,3	<LOD
grób 14	119/76	R Mn	niebieska	słabo przejrzysta	6	0,8	0,2	1,0	0,1	0,6	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	1,0	0,1	0,0	0,0	0,7	0,6	1,6	0,0
grób 28	46/77	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	7	0,8	0,2	0,8	0,1	0,5	0,1	0,4	0,0	0,2	0,0	1,1	0,1	0,1	0,0	1,0	0,5	1,8	<LOD
grób 39	105/77	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	6	<LOD	0,1	0,8	0,1	0,5	0,1	0,3	0,0	<LOD	0,0	0,7	0,0	0,0	<LOD	0,6	0,6	1,8	<LOD
grób 41	78/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	6	0,8	0,2	0,8	0,1	0,6	0,1	0,4	0,0	<LOD	0,0	1,2	0,1	0,0	0,0	0,7	0,8	1,8	<LOD
grób 41	77/78	R Sb-Mn	niebieska	przejrzysta	6	0,9	0,2	0,8	0,1	0,7	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	0,5	0,0	<LOD	0,0	0,6	1,7	1,4	0,0
grób 42	89/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	5	0,7	0,2	<LOD	0,1	0,5	0,1	0,3	0,0	0,4	0,0	0,8	0,0	0,2	0,0	0,6	0,6	1,3	0,0
grób 42	92/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	6	<LOD	0,2	<LOD	0,1	0,6	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	0,7	0,0	0,2	0,0	0,7	0,6	1,6	<LOD
grób 42	96/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	5	<LOD	0,2	1,0	0,1	0,6	0,1	0,4	0,0	0,2	0,0	0,8	0,0	0,2	0,0	0,6	0,6	1,4	0,0
grób 60	288/78	R Sb	niebieska	przejrzysta	5	<LOD	0,2	0,8	0,1	0,5	0,1	0,3	0,0	<LOD	0,0	0,8	0,1	0,0	0,0	0,7	1,0	1,3	0,0
grób 65	81/80	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	6	0,9	0,2	0,8	0,1	0,7	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	0,5	0,0	<LOD	0,0	0,6	1,7	1,4	0,0
grób 65 (1)	81/80 (1)	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	5	0,7	0,2	0,8	0,1	0,5	0,1	0,3	0,0	<LOD	0,0	0,6	0,0	<LOD	<LOD	0,6	0,6	1,6	0,0
grób 65 (2)	81/80 (2)	R Mn	jasnoniebieska	mocno przejrzysta	6	0,8	0,2	<LOD	0,1	0,6	0,1	0,4	0,0	0,3	0,0	0,6	0,0	<LOD	0,0	0,5	1,7	1,5	<LOD
grób 65 (4)	81/80 (4)	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	5	<LOD	0,3	0,9	0,1	0,7	0,1	0,5	0,0	0,4	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,6	0,7	1,4	0,0
obiekt 45	141/78b	R Mn	niebieska	przejrzysta	5	0,8	0,1	<LOD	0,1	0,6	0,1	0,3	0,0	<LOD	0,0	1,0	0,1	0,2	0,0	0,7	0,8	1,8	<LOD
obiekt 45	121/78	R Mn	jasnożółta	mocno przejrzysta	6	0,8	0,1	0,7	0,1	0,6	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	0,7	0,0	0,2	<LOD	0,5	0,6	1,4	<LOD
obiekt 49	166/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	6	<LOD	0,2	0,7	0,1	0,6	0,1	0,4	0,0	0,3	0,0	1,0	0,1	0,0	0,0	0,8	0,7	1,7	0,0
obiekt 55	240/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	6	<LOD	0,2	0,6	0,1	0,5	0,1	0,4	0,0	0,3	0,0	1,2	0,0	0,0	0,0	0,7	1,0	2,0	0,0
obiekt 55	236/78	R Mn	jasnozielona	mocno przejrzysta	6	0,9	0,2	1,0	0,1	0,5	0,1	0,4	0,0	0,3	0,0	1,0	0,1	0,1	<LOD	0,7	0,8	2,0	0,0
odcinek 2	155/77	R Mn	niebieska	przejrzysta	7	0,8	0,2	0,6	0,1	0,7	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	1,0	0,0	0,1	0,0	0,6	0,6	1,8	<LOD
odcinek 12	330/78	R Mn	jasnozielona	przejrzysta	6	0,8	0,2	0,8	0,1	0,5	0,1	0,3	0,0	0,3	0,0	0,9	0,1	0,1	<LOD	0,7	0,7	1,8	0,0
odcinek 12	321/78	R Mn	niebieska	przejrzysta	7	0,8	0,2	<LOD	0,1	0,7	0,1	0,3	0,0	0,4	0,0	1,0	0,1	0,2	0,0	0,8	0,6	2,0	0,0

VI.6. Wyniki datowania radiowęglowego próbek węgli drzewnych z cmentarzyska w Raczkowicach (Jerzy Sikora, Tomasz Goslar)

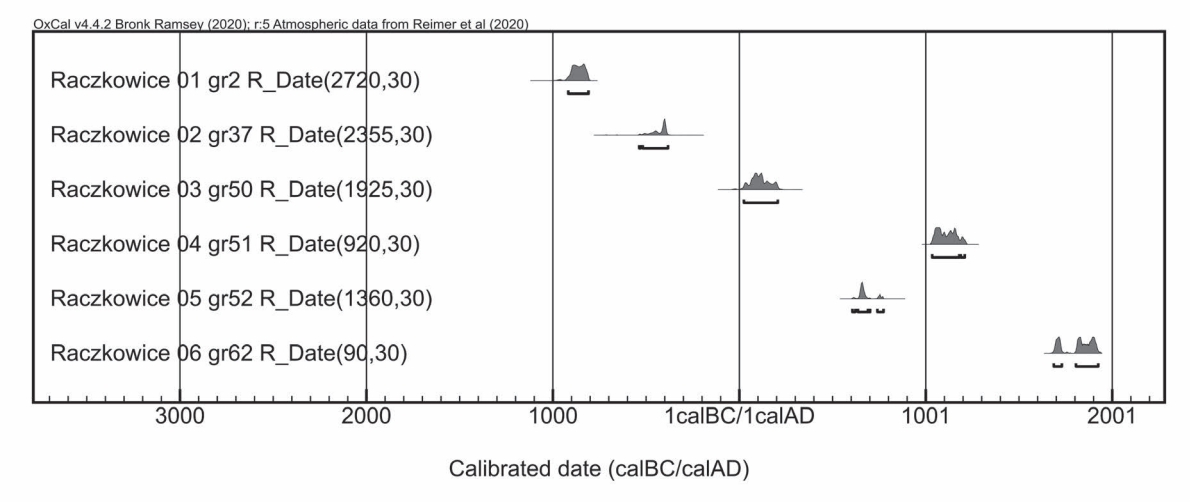
Do badań radiowęglowych wyselekcjonowano węgiel drzewny (*Pinus sylvestris*) z sześciu obiektów kultury przeworskiej w Raczkowicach: grobów ciałopalnych jamowych i popielnicowych oraz z warstwy ciałopalenia (Tab. 1). Analizę wykonano w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, posługując się metodą akcelatorowej spektrometrii masowej (AMS). Otrzymane wyniki zostały skalibrowane z zastosowaniem oprogramowania OxCal v. 4.4.2[1] i najnowszej krzywej kalibracyjnej IntCal 20[2].

Uzyskane daty radiowęglowe wykazują znaczącą rozbieżność z datowaniem uzyskanym metodami archeologicznymi (Tab. 1; Ryc. 1). Mieszczą się one w bardzo szerokim przedziale czasowym od 2720 ± 30 BP po czasy nam współczesne (90± 30BP). Daty najstarsze (Poz-182115, 182116) wskazują na koniec II tysiąclecia i I tysiąclecie przed naszą erą. Być może są one świadectwem starszego osadnictwa na stanowisku, gdzie rejestrowane były ślady z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu, choć wskazują raczej na nieujawnione do tej pory incydenty osadnicze. Nie można też wykluczyć zupełnie naturalnych zjawisk pożarowych. Wszystko wskazuje na to, że datowane węgle drzewne były na stanowisku materiałem rezydualnym i wtórnie znalazły się w kontekstach z młodszego okresu wpływów rzymskich. W wypadku daty Poz-182009, która po kalibracji wskazuje na I–II wiek n.e. także jest widoczna rozbieżność w stosunku do chronologii obiektu 50 określonej na podstawie analizy archeologicznej – ta wskazuje na fazy C_3–D, a więc późny okres wpływów rzymskich i początki okresu wędrówek ludów. Uzyskana data radiowęglowa jest więc około 200 lat starsza. Warto jednak zaznaczyć, że odpowiada ona chronologii

[1] Ch. Bronk Ramsey 2020.
[2] P. Reimer *et alii* 2020.

Tab. 1. Raczkowice, stan. 3. Zestawienie próbek oraz wyniki datowania radiowęglowego

Nazwa	Obiekt	Charakter próbki i gatunek drewna	Datowanie archeologiczne	Daty BP
Poz-182115	2, grób ciałopalny jamowy	węgiel drzewny, *Pinus sylvestris*	młodszy okres wpływów rzymskich	**2720 ± 30**
Poz-182116	37, grób ciałopalny jamowy	węgiel drzewny, *Pinus sylvestris*	młodszy okres wpływów rzymskich	**2355 ± 30**
Poz-182009	50, warstwa ciałopalenia	węgiel drzewny, *Pinus sylvestris*	C_3–D	**1925 ± 30**
Poz-182012	51, warstwa ciałopalenia	węgiel drzewny, *Pinus*, *Picea/Larix*	C_3–D	**920 ± 30**
Poz-182011	52, warstwa ciałopalenia	węgiel drzewny, *nieoznaczony gatunek*	C_3–D	**1360 ± 30**
Poz-182248	62, grób ciałopalny popielnicowy	węgiel drzewny, *Pinus sylvestris*	B_2 (?)	**90 ± 30**

Ryc. 1. Raczkowice, stan. 3. Daty modelowane (p.n.e./n.e). Ryc.: T. Goslar

części grobów na cmentarzysku. Może wynikać więc z poddania analizie materiału, który znalazł się we wtórnym kontekście stratygraficznym, a pierwotnie wiązać mógł się ze starszym obiektem. Nie możemy też wykluczyć, że mamy do czynienia z tzw. efektem starego drewna[3].

Zaskoczeniem i pewną zagadką są natomiast wyniki datowań próbek Poz-182011, Poz-182012 oraz Poz-182248. Są one zdecydowanie młodsze niż daty uzyskane na podstawie analiz archeologicznych. Dwie z próbek można odnieść do szeroko rozumianego wczesnego średniowiecza, choć nie grupują się w ramach jednego horyzontu chronologicznego, są więc świadectwem dwóch, niepowiązanych ze sobą wydarzeń. Pierwszą z dat odnieść możemy, po kalibracji do VII–VIII wieku, a więc początków wczesnego średniowiecza i raczej wczesnych faz funkcjonowania na tych terenach kultury słowiańskiej[4]. Data Poz-182012 natomiast zawiera się w ramach XI i XII wieku. Na stanowisku nie rejestrowano obiektów wczesnośredniowiecznych, pamiętać należy jednak, że przed rozpoczęciem badań archeologicznych było ono silnie zniszczone. Obecność wczesnośredniowiecznych węgli drzewnych może być zresztą świadectwem sporadycznego odwiedzania tego miejsca, a nie stałego osadnictwa. Warto w tym miejscu podkreślić, że w pobliżu Raczkowic rejestrowano relatywnie bogate osadnictwo średniowieczne, związane właśnie z XI–XII wiekiem. Jego świadectwem są położone nieopodal słabo rozpoznane, choć pierwotnie bogate cmentarzyska inhumacyjne w Dąbrowie Zielonej, Borzykowej i Silniczce, gdzie znajdowano elementy uzbrojenia (topory, miecze oraz wyjątkowe znalezisko, czyli hełm z Silniczki[5]). W tym rejonie zarejestrowano także liczne ślady osadnictwa średniowiecznego m.in. w Soborzycach, Gidlach czy Borzykowej[6]. Można domniemywać, że mieszkańcy osad położonych w rejonie Raczkowic eksploatowali teren dawnego cmentarzyska, czego świadectwem mogą być opisane wyżej próbki radiowęglowe. Sposób, w jaki dostały się do zespołów grobowych jest niejasny, ale najpewniej jest to wynik procesów podepozycyjnych, np. bioturbacji.

W wypadku ostatniej próbki Poz-182248, datowanej na okres późnonowożytny i współczesny, sądzić można, że jest świadectwem tych samych procesów, które doprowadziły do zniszczenia stanowiska.

Analizy radiowęglowe przeprowadzone dla wybranych próbek węgli drzewnych z grobów ciałopalnych w Raczkowicach nie pomogły więc w analizie chronologii całego cmentarzyska, wskazując na zdarzenia, które poprzedziły jego funkcjonowanie lub nastąpiły później. Ich związek z obiektami funeralnymi może wynikać z procesów depozycji (np. zniszczenia starszych obiektów) a także podepozycyjnych (jak bioturbacja oraz naruszenie starszych struktur w wyniku późniejszej aktywności ludzkiej). Nie można też ostatecznie wykluczyć błędów związanych z akwizycją próbek podczas badań archeologicznych, lub też ich niewłaściwej inwentaryzacji lub archiwizacji.

[3] M.B. Schiffer 1986.

[4] Por. J. Sikora 2009, 133–137.

[5] H. Wiklak 1963; J. Augustyniak 1977; M. Rychter, P. Strzyż 2016; 2019.

[6] J. Augustyniak 1977.

Bibliografia

Augustyniak, J.

1977 *Wyniki badań wykopaliskowych i powierzchniowych w międzyrzeczu Warty i Pilicy (woj. Częstochowskie) w latach 1969–1972*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XXIV, 279–309.

Bronk Ramsey, Ch.

2020 *OxCalk v4.4.2*, Oxford (https://c14.arch.ox.ac.uk)

Reimer, P.J. *et alii*

2020 P.J. Reimer, W.E.N. Austin, E. Bard, A. Bayliss, P.G. Blackwell, C. Bronk Ramsey, M. Butzin, H. Cheng, R.L. Edwards, M. Friedrich, P.M. Grootes, T.P. Guilderson, I. Hajdas, T.J. Heaton, A.G. Hogg, K.A. Hughen, B. Kromer, S.W. Manning, R. Muscheler, J.G. Palmer, Ch. Pearson, J. van der Plicht, R.W. Reimer, D.A. Richards, E. Marian Scott, J.R. Southon, C.S.M. Turney, L. Wacker, F. Adolphi, U. Büntgen, M. Capano, S.M. Fahrni, A. Fogtmann-Schulz, R. Friedrich, P. Köhler, S. Kudsk, F. Miyake, J. Olsen, F. Reinig, M. Sakamoto, A. Sookdeo, S. Talamo, *The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP)*, „Radiocarbon" 62/4, 725–757.

Rychter, M., Strzyż, P.

2016 *A forgotten helmet from Silniczka in Poland*, „Fasciculi Archaeologiae Historicae" 29, 105–113.

2019 *Hełm z Silniczki w świetle rekonserwacji i badań metaloznawczych*, „Wiadomości Konserwatorskie. Journal of Heritage Conservation" 58, 23–32.

Schiffer, M.B.

1986 *Radiocarbon dating and the "old wood" problem: The case of the Hohokam chronology*, „Journal of Archaeological Science" 13/1, 13–30.

Sikora, J.

2009 *Ziemie Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Łódź.

Wiklak, J.

1963 *Cmentarzysko z XII w. w Dąbrowie Zielonej, pow. Radomsko*, „Wiadomości Archeologiczne" XXIX/4, 360.

VI.7. Obserwacje strukturalne i technologiczne wybranych przedmiotów ze stopów miedzi z cmentarzyska w Raczkowicach (Paweł Gan)

Badaniami metaloznawczymi objęto 12 przedmiotów lub ich fragmentów pochodzących z cmentarzyska w Raczkowicach. Zastosowano nieniszczące metody analityczne wykorzystując możliwości mikroskopu skaningowego serii Vega 4, w którym źródłem wzbudzania elektronów jest katoda wolframowa z termoemisją. Dzięki wbudowanej przystawce z detektorem dyspersji charakterystycznego promieniowania rentgenowskiego (metoda EDS) wyznaczono, na podstawie analizy intensywności widma i standardowej korekcji ZAF[1], zawartości procentowe pierwiastków w mikroobszarach. Uzyskany wynik składu chemicznego jest stężeniem przybliżonym do faktycznej kompozycji chemicznej. Obserwacje powierzchni zabytków prowadzono w kontraście elektronów wtórnych (SE) i wstecznie rozproszonych (BSE) w celu uchwycenia charakterystyki powierzchni, topografii i śladów antropogenicznych. Należy podkreślić, że wszystkie ujęte w badaniu przedmioty przeszły przez stos ciałopalny. Uwidaczniało się to w porowatości materiału, a także nieregularności kształtu. Pomiary składu pierwiastkowego wykonywano w obszarach miejscowo oczyszczonych z produktów korozji i warstw konserwatorskich (Ryc. 1). Każdy obszar, z uwagi na niejednorodny charakter metalu próbkowano kilkukrotnie w celu uśrednienia wyników. Do ewaluacji rezultatów wykorzystano oprogramowanie Aztec. Wyniki wraz z klasyfikacją materiałową opartą na zawartości dodatków stopowych Zn, Sn i Pb zestawiono tabelarycznie (Tab. 1).

Analizowane zabytki charakteryzują się różnorodnością składów stopów, które można sklasyfikować jako brązy cynowe (dwa przedmioty; średnia wystąpień Sn 2,67%, Zn 0,02%, Pb 0,09%), brązy cynowo-cynkowe (dwa przedmioty; średnia wystąpień Sn 4,06%, Zn 2,13%, Pb 0,43%) a także mosiądze (dwa przedmioty; średnia wystąpień Zn 9,78%, Sn 0,68%, Pb 0,31%) i mosiądze dwuskładnikowe z cyną (cztery przedmioty; średnia wystąpień Zn 8,93%, Sn 3,81%, Pb 0,33%). Tylko w jednym przedmiocie oznaczono nieznacznie podwyższony poziom ołowiu i wykorzystany stop można określić jako mosiądz trzyskładnikowy (Zn 12,44%, Sn 1,26%, Pb 1,01%).

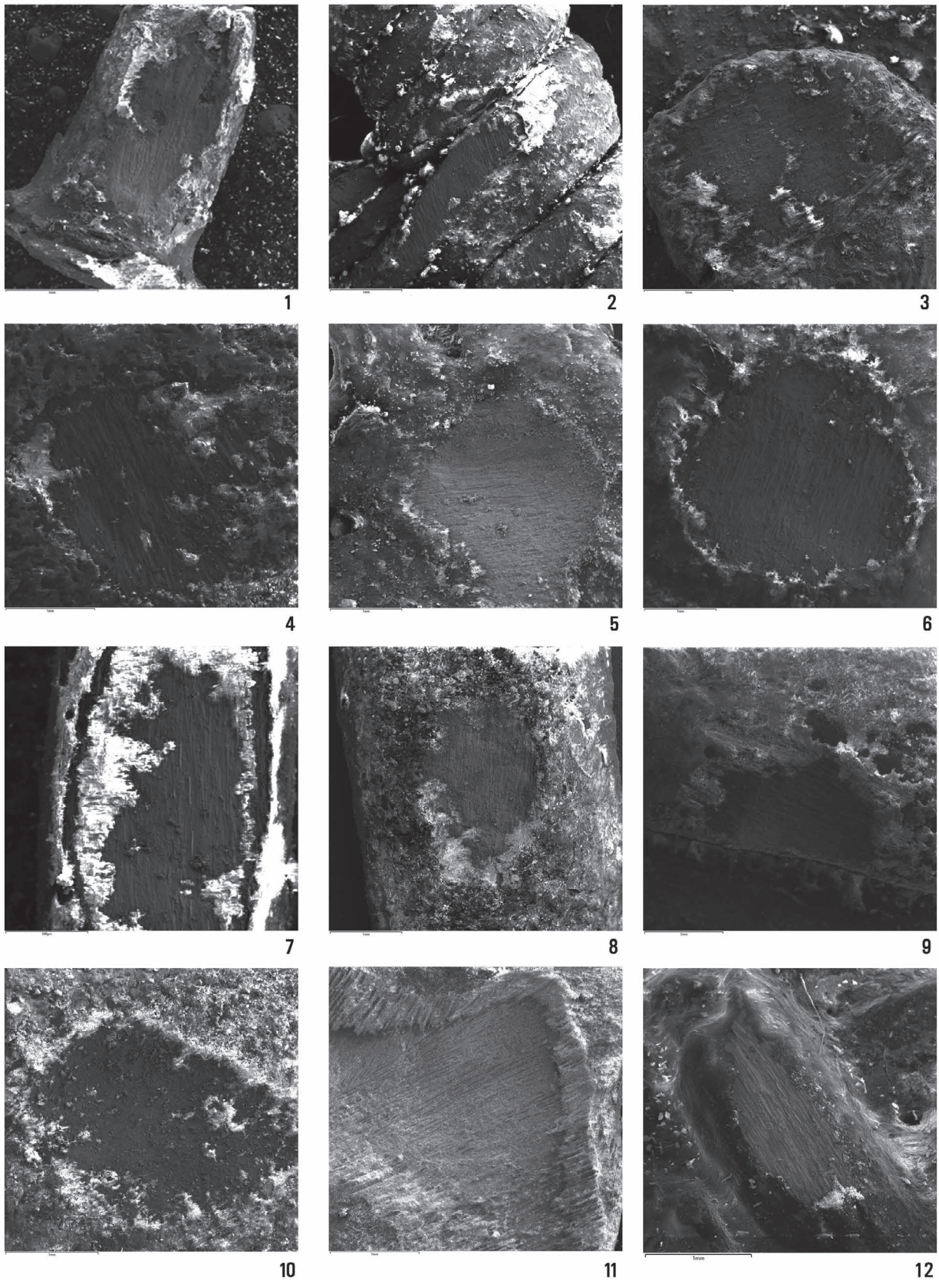
Brązy z udziałem cyny nieprzekraczającym 5% mają barwę zbliżoną do miedzi i podobne właściwości plastyczne, lecz o wiele lepszą lejność. W okresie wpływów rzymskich niskie koncentracje cyny w stopach miedzi łączone są z wykorzystaniem w produkcji złomu brązowego[2].

Stopy miedzi z cyną i cynkiem zwane są spiżami. W omawianym materiale te z przewagą cyny określono jako brązy cynowo-cynkowe, a te z przewagą cynku – jako mosiądze cynkowo-cynowe[3]. Cynk w brązach wpływa korzystnie na lejność i właściwości plastyczne zwiększając kowalność i ciągliwość aliażu. W wyrobach niskocynowych wyższa domieszka cynku pozwalała również na oszczędność cyny. Ponadto przy ponad 13% koncentracji Zn stop uzyskiwał barwę złota – warunkiem była nieznaczna zawartość pozostałych domieszek.

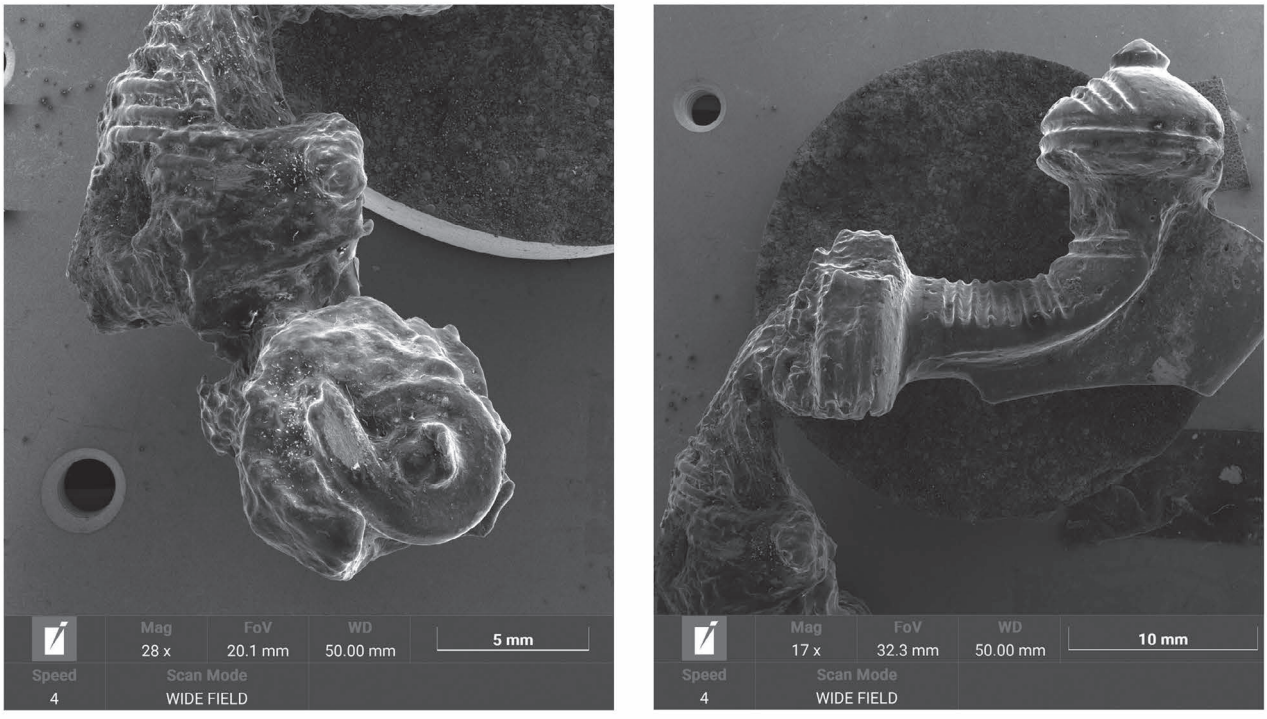
[1] Zastosowano stusekundowy czas pomiaru przy napięciu przyspieszającym 20keV. Pomiary wykonywano w próżni.

[2] J. Riederer, E. Briese 1972, 84.

[3] Por. A. Garbacz-Klempka *et alii* 2020, 266.

Ryc. 1. Obszary analityczne oczyszczone z warstw korozyjnych na wybranych przedmiotach z Raczkowic: 1 – grób 65 (CL22337); 2 – grób 65 (CL22338); 3 – grób 65 (CL22339); 4 – grób 84 (CL22340); 5 – znalezisko luźne z sondażu (CL22341); 6 – znalezisko luźne z sondażu (CL22342); 7 – znalezisko luźne z odcinka 12 (CL22343); 8 – grób 61 (CL22344); 9 – znalezisko luźne z odcinka 32 (CL22345); 10 – znalezisko luźne z odcinka 12 (CL22346); 11 – grób 7 (CL22347); 12 – grób 65 (CL22348)

Ryc. 2. Obraz mikroskopowy obszarów analitycznych na zapince żelaznej z grobu 65 z Raczkowic

Z uwagi na proporcje dodatków cyny i cynku oba wyróżnione stopy są prawdopodobnie kolejnymi etapami w cyklu użytkowania metalu. Prawie 10% udział Zn wśród mosiądzów, z uwagi na zachodzące straty w koncentracji cynku podczas każdego przetopu, może wskazywać na przetwarzanie wyrobów wysokocynkowych[4]. Natomiast niższe zawartości cynku, zaobserwowane w wyróżnionych brązach cynowo-cynkowych uzyskiwano najprawdopodobniej przez stapianie ze sobą złomu brązowego i mosiężnego. Uzyskane stopy wieloskładnikowe miały bardzo dobre właściwości technologiczne i mechaniczne, nadawały się do odlewania jak i do obróbki plastycznej.

Innym prawdopodobnym wytłumaczeniem jest metoda uzyskiwania mosiądzu na drodze cementacji – procesu rozwiniętego przez rzymskich metalurgów[5]. Jego istotą było prowadzenie redukcji miedzi z rudami cynku w zamkniętym tyglu, z wykorzystaniem węgla drzewnego. Przypuszcza się, że uzyskiwane tym sposobem mosiądze powinny zawierać między 20% a 33% cynku[6]. Jednak w wypadku, gdy zamiast czystej miedzi w tyglu umieszczano brąz cynowy to absorpcja cynku do końcowego stopu była odpowiednio mniejsza. Podobnie niższe zawartości cynku mogły pochodzić z przetopu niedostatecznie rafinowanych rud mieszanych miedzi z cynkiem, jak i ze stapiania oddzielnie uzyskanych mosiądzów i brązów. Jako czyste mosiądze zidentyfikowano dwa przedmioty (nit – CL22339; okucie końca pasa – CL22346). W wypadku nitu z grobu 65 zawartość cynku w nieznaczny sposób w porównaniu do miedzi zwiększa twardość i sprężystość stopu. Natomiast ponad 12% udział cynku w kabłąku zapinki A.VI.158 (CL 22342) prócz wzmocnienia cech mechanicznych, nadawał przedmiotowi złotawą barwę. Jego wykonanie może wskazywać na dostęp do surowca wysokocynkowego z procesu cementacji. Podwyższony (około 1%) udział ołowiu widoczny jest jedynie w kółku – elemencie zawieszki (analiza CL22343). Jest to wartość zbyt niska, by w istotny sposób obniżyć temperaturę topnienia i zwiększyć lejność aliażu. Ołów w tym wypadku mógł pochodzić z naturalnego zanieczyszczenia, być składnikiem wprowadzonego brązu lub wykorzystanej rudy cynku, powyższe przypuszczenie wzmacnia również ponad 1% udział żelaza[7].

Z grobu 65 pozyskano również zapinkę żelazną, silnie profilowaną i znacznie uszkodzoną w ogniu stosu. Wykonane analizy (CL22348; Ryc. 2) miały na celu potwierdzenie istnienia powłok kruszcowych. Ich pozostałości oparte na stopie srebra wysokiej próby zidentyfikowano na kabłąku i guzie, i częściowo na sprężynie, którą wykonano ze stopu brązu z zanieczyszczeniami.

[4] M.J. Ponting 1999, 1315; P. Gan 2015.
[5] T. Rehren, M. Martinón-Torres 2016, 170.
[6] P.T. Craddock 1978, 9–10.
[7] A. Niewęgłowski 1986, 317.

Przedstawiona powyżej charakterystyka chemiczna stopów metali kolorowych z Raczkowic nie pozwala w sposób jednoznaczny wskazać pochodzenia badanych przedmiotów, a z uwagi na niewielką próbę badawczą – na szersze wnioskowanie. Charakter stopów wskazuje na przetapianie metalu, które mogło mieć miejsce zarówno w warsztatach rzymskich, jak i na terenie *Barbaricum*. Z dużym prawdopodobieństwem jedynie dwa wyroby o wysokiej zawartości cynku można określić jako importy.

Bibliografia

Craddock, P.T.
1978 *The Composition of the Copper Alloys used by the Greek, Etruscan and Roman Civilizations*, „Journal of Archaeological Science" 5, 1–16.

Gan, P.
2015 *Charakterystyka chemiczna zabytków z cmentarzyska w Czarnówku – analizy wprowadzające,* (w:) J. Andrzejowski (red.), *Czarnówko, stan. 5, Cmentarzyska z późnej starożytności na Pomorzu, część 1*, Monumenta Archaeologica Barbarica. Series Gemina V, Lębork-Warszawa, 175–214.

Garbacz-Klempka, A. *et alii*
2020 A. Garbacz-Klempka, M. Perek-Nowak, M. Piękoś, J. Kozana, P. Jurecki, *Badania metaloznawcze przedmiotów ze stopów miedzi pod względem składu chemicznego, mikrostruktury oraz technologii wykonania,* (w:) E. Bokiniec (red.), *Małe Czyste, gmina Stolno, województwo kujawsko-pomorskie, stanowisko 20: wielokulturowe stanowisko sepulkralne na ziemi chełmińskiej*, Toruń, 263–302.

Niewęgłowski, A.
1986 *Problemy i metody metaloznawczych badań starożytnych wyrobów z miedzi i jej stopów*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 34/2, 289–329.

Ponting, M.J.
1999 *East meets West in Post-Classical Bet She'an: the archaeometallurgy of culture change*, „Journal of Archaeological Science" 26, 1311–1321.

Rehren, T., Martinón-Torres, M.
2016 *Naturam ars imitata: European brassmaking between craft and science,* (w:) T. Rehren, M. Martinón-Torres (red.), *Archaeology, History and Science. Integrating Approaches to Ancient Materials*, New York, 167–188.

Riederer, J., Briese, E.
1972 *Metallanalysen römischer Gebrauchsgegenstände*, „Jahrbuch des Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz" 19, 83–88.

Tab. 1. Zestawienie zawartości procentowej analizowanych wyrobów z cmentarzyska w Raczkowicach, stan. 3. Wyniki podano w % wagowych

Lp.	Nr kat.	Nr CL	Obiekt	Przedmiot badany chemicznie	Al	Si	P	S	Mn	Fe	Ni	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Sb	Au	Pb	Dato-wanie	Tablica	Profil metalu
1	MR/A/52/76	22347	7, grób jamowy	fragment cienkiej blaszki, z ornamentem wytłaczanych dołków	0,14	0,29	0,21	0,02	0,01	0,37	0,13	94,81	0,01	0,18	0,20	3,59	0,00	0,00	0,07	MOWR	II	CuSn
2	MR/A/300/78	22344	61, grób jamowy	fragmenty ozdoby z blaszki (zawieszka?)	0,27	0,22	0,12	0,28	0,00	0,16	0,00	86,49	7,68	0,17	0,00	3,49	0,15	0,22	0,78	B_2	XXVI	CuZnSn
3	MR/A/82/80	22338	65, grób popielnicowy	wisiorek w kształcie spiralki	0,12	1,18	0,07	0,11	0,01	0,27	0,03	83,49	8,39	0,02	0,87	4,77	0,18	0,13	0,40	B_2	XXVIII	CuZnSn
4	MR/A/72/80	22348	65, grób popielnicowy	zapinka żelazna, silnie profilowana, z częściowo zachowaną inkrustacją srebrną – sprężynka	0,11	0,10	0,01	0,21	0,00	3,77	0,04	74,70	1,08	0,02	6,38	13,49	0,13	0,00	0,00	B_2	XXVIII	Ag
4	MR/A/72/80	22348	65, grób popielnicowy	jw., kabłąk – powłoka	0,07	0,19	0,03	0,07	0,04	0,76	0,04	2,04	0,38	0,05	95,66	0,00	0,00	0,21	0,51	B_2	XXVIII	Ag
4	MR/A/72/80	22348	65, grób popielnicowy	jw., guz – powłoka	0,12	0,09	0,02	0,03	0,05	0,68	0,03	0,67	0,15	0,03	97,29	0,29	0,00	0,24	0,34	B_2	XXVIII	Ag
5	MR/A/75/80	22339	65, grób popielnicowy	jw., guz – kopuła nitu	0,14	0,44	0,05	0,08	0,04	1,70	0,09	89,03	2,90	0,10	0,38	4,54	0,05	0,15	0,36	B_2	XXIX	CuSnZn
6	MR/A/76/80	22337	65, grób popielnicowy	nit	0,20	0,34	0,29	0,05	0,00	0,39	0,00	90,49	6,88	0,01	0,11	0,89	0,03	0,15	0,20	B_2	XXIX	CuZn
7	MR/A/120/83	22340	84, grób jamowy	fragmenty zapinki, typ zbliżony do A.IV.93	0,14	0,23	0,02	0,02	0,01	0,32	0,04	86,01	9,28	0,06	0,27	3,53	0,08	0,05	0,00	B_2	XLIII	CuZnSn
8	MR/A/331/78	22346	odc. 12, znalezisko luźne	okucie końca pasa ze stopu miedzi, języczkowate, typ ML 12, odmiana 2	0,16	0,40	0,10	0,00	0,05	0,06	0,05	93,55	1,35	0,18	0,01	3,59	0,02	0,00	0,50	C_3–D	XLVIII:9	CuSnZn
9	MR/A/340/78	22343	odc. 12, znalezisko luźne	kółko z drutu ze stopu miedzi, spłaszczon (element zawieszki?).	0,21	0,10	0,06	0,01	0,02	1,10	0,06	83,59	12,44	0,03	0,07	1,26	0,06	0,02	1,01	OWR	XLVIII:18	CuZnSnPb
10	MR/A/121/80	22345	odc. 32, znalezisko luźne	nóżka zapinki z guzkiem na profilowanej podstawie i fragmentem pochewki, grupa A.IV	0,39	0,21	0,05	0,09	0,03	0,15	0,04	84,54	10,36	0,01	0,46	3,48	0,08	0,01	0,14	B_2	XLVIII:2.	CuZnSn
11	MR/A/63/84	22341	sondaż, znalezisko luźne	fragment czterolistnej aplikacji ażurowej	0,18	0,27	0,13	0,08	0,00	0,05	0,00	97,01	0,03	0,04	0,10	1,75	0,06	0,21	0,12	C_1–C_2	XLIX:22	CuSn
12	MR/A/69/84	22342	sondaż, znalezisko luźne	fragment kabłąka zapinki, prawdopodobnie typ A.VI.158	0,07	0,13	0,06	0,00	0,00	0,35	0,00	85,65	12,67	0,04	0,00	0,47	0,07	0,08	0,42	C_1	XLVIII:6	CuZn

VI.8. Wyniki nieinwazyjnych badań geofizycznych metodą magnetyczną w okolicy cmentarzyska w Raczkowicach (Robert Ryndziewicz)

Wstęp

Współcześnie stosowane w archeologii procedury nieinwazyjnych badań znajdują coraz szersze zastosowanie jako metoda badań niewidocznych na powierzchni pozostałości archeologicznych[1]. Pozwalają uzyskać informacje zarówno na temat reliktów przeszłości, współczesnych przekształceń terenu, budowy geologicznej, jak i czynników środowiskowych, umożliwiając jednocześnie objęcie badaniami nieporównywalnie większe powierzchnie, niż wykopaliska. Badania geofizyczne pozwalają zatem kontekstualizować wyniki badań inwazyjnych w szerszej perspektywie, ale przede wszystkim umożliwiają w efektywny czasowo i opłacalny sposób uzyskiwać informacje takie jak np. rozpoznawanie struktury, rozplanowania i organizacji przestrzennej stanowisk archeologicznych czy też określania lub weryfikacji ich zasięgu.

Pomimo nieustannego rozwoju technik pozyskiwania i przetwarzania danych geofizycznych, metody geofizyczne mają swoje ograniczenia. Poszczególne metody podatne są na różnego rodzaju zakłócenia[2], wyzwaniem może być też słaby stan zachowania badanych obiektów oraz warunki litologiczne niesprzyjające rejestracji dostatecznie wysokiego kontrastu geofizycznego. Badania geofizyczne nie zawsze pozwalają także na osiągnięcie precyzji i rozdzielczości dokumentacji uzyskanej dzięki regularnym wykopaliskom archeologicznym.

We wrześniu 2024 r. przeprowadziliśmy badania nieinwazyjne z zastosowaniem magnetometrii na terenie cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich i wędrówek ludów w Raczkowicach (otoczenie stanowiska nr 3). Celem badań było określenie zasięgu użytkowania nekropolii oraz określenie stanu zachowania znajdujących się pod ziemią struktur. Podjęliśmy również próbę rozpoznania organizacji przestrzennej cmentarzyska oraz identyfikacji poszczególnych obiektów, jam grobowych lub ich skupisk. W niniejszym rozdziale omówiona zostanie metodyka badań, ich wyniki oraz wyzwania i trudności, które napotkaliśmy podczas interpretacji.

Metodyka

W związku ze spodziewaną obecnością obiektów o charakterze jam, zawierających przepalony materiał (grobów ciałopalnych), do badań wybrano metodę magnetyczną z zastosowaniem gradientometru transduktorowego[3]. Pomiary oraz obróbkę danych przeprowadzono zgodnie z ogólnie obowiązującymi standardami Europejskiej Rady Archeologicznej[4] oraz Narodowego Instytutu Dziedzictwa[5].

Metoda magnetyczna należy do grupy pasywnych metod geofizycznych i polega na rejestracji zmian w obrębie ziemskiego pola magnetycznego. Lokalne anomalie magnetyczne spowodowane mogą być różnymi czynnikami, zarówno pochodzenia naturalnego (np.

[1] A. Clark 2003; R. Persico, S. Piro, N. Linford 2019.
[2] A. Schmidt, M. Dabas, A. Sarris 2020.
[3] T. Herbich, W. Małkowski 2023.
[4] A. Schmidt *et alii* 2015.
[5] A. Oniszczuk *et alii* 2019.

Ryc. 1. Badania magnetyczne przy użyciu gradientometru Bartington GRAD 601-2 w Raczkowicach we wrześniu 2024 roku. Fot.: P. Strzyż

określone rodzaje skał, osady aluwialne, pokłady rud darniowych) jak i wywołanych aktywnością człowieka. Wiele obiektów rejestrowanych na stanowiskach archeologicznych powoduje występowanie anomalii magnetycznych[6]. Najczęstsze zastosowania magnetometrów w archeologii, związane są z detekcją zjawisk wywołanych magnetyzacją indukcyjną oraz szczątkową (remanentną) i związane są z obecnością tlenków żelaza, a także do detekcji zjawisk wywołanych magnetyzacją termoremanentną[7]. Badania magnetyczne są również użyteczne przy lokalizacji jam, rowów i innych obiektów archeologicznych, charakteryzujących się wypełniskiem o odmiennej niż otoczenie podatności magnetycznej. W sprzyjających warunkach możliwa jest także lokalizacja konstrukcji kamiennych. Magnetometria umożliwia także precyzyjną lokalizację ukrytych pod ziemią palenisk i pieców, warstw spalenizny i przepalonych konstrukcji, oraz murów ceglanych i skupisk ceramiki o znacznej masie. Pomimo swej wszechstronności, metoda bardzo podatna jest na zakłócenia spowodowane żelaznymi zanieczyszczeniami zalegającymi w badanym gruncie oraz współczesną infrastrukturą (np. instalacje podziemne, zbrojenia *etc*.).

Pomiary terenowe w Raczkowicach przeprowadzono gradientometrem transduktorowym (fluxgate) Bartington Grad 601-2 (Ryc. 1). Zestawienie kluczowych informacji na temat pomiarów zestawiono w Tabeli 1.

Pomiary przeprowadzono w obrębie ustabilizowanej w terenie siatki poligonów kwadratowych o boku 20 m, wytyczonej przy użyciu instrumentu GPS RTK. Wytyczone punkty nawiązano do układu współrzędnych geodezyjnych EPSG:2180 - ETRS89 / Poland CS92.

Przetwarzanie danych geofizycznych przeprowadzono przy pomocy oprogramowania Geoscan Research Geoplot 4.0. W celu wyeliminowania błędów pomiarowych i przygotowania wizualizacji wyników pomiarów zastosowano następujące funkcje przetwarzania: zero mean traverse, despike, interpolate (0,25×0,25 m), lowa pass filter.

Przetworzone dane zostały wyeksportowane do środowiska GIS, gdzie zostały nadane im georeferencje dla układu EPSG:2180 i przeprowadzona została dalsza ich

[6] A. Aspinall, C. Gaffney, A. Schmidt 2008.
[7] J.W.E. Fassbinder 2017.

Tab. 1. Zestawienie podstawowych informacji o badaniach geofizycznych w Raczkowicach we wrześniu 2024 roku. Oprac.: R. Ryndziewicz

Miejsce badań	Stanowisko nr 3 w Raczkowicach (powiat częstochowski, woj. śląskie)
Metoda prospekcji:	Magnetyczna
Data prac terenowych	18–19 września 2024
System pomiarowy	Gradientometr transduktorowy fluxgate Bartington GRAD 601-2
Parametry pomiaru	Profilowanie w trybie równoległym z rozdzielczością 0,1 nT
Rozdzielczość pomiaru	Odległość między profilami: 0,5 m Gęstość próbkowania w obrębie profili: 0,25 m
Oprogramowanie	Geoscan Research Geoplot 4.0, QGIS
Pozycjonowanie danych	GPS RTK Topcon Hiper V
Układ współrzędnych	ETRS89 / Poland CS92 [EPSG:2180]
Przebadana powierzchnia	1,24 ha

analiza, integracja z podkładami mapowymi, klasyfikacja anomalii i graficzna interpretacja wyników.

Wyniki

Prospekcją objęto obszar o powierzchni 1,24 ha, mający kształt wieloboku (Ryc. 2) Rezultaty pomiarów przedstawione zostały jako mapy zmian gradientu składowej pionowej ziemskiego pola magnetycznego. Wyniki pomiarów przedstawione zostały w postaci map w skali szarości, odzwierciedlających zmiany składowej pionowej natężenia ziemskiego pola magnetycznego. Skrajnie wysokim wartościom odpowiada czerń, a skrajnie niskim biel. Wizualizacje wyników badań zaprezentowano w czterech przedziałach wartości: -10/+10 nT, -3/+3 nT, -1/+1 nT oraz -0,5/+0,5 nT (Ryc. 3–6). Pierwsza z nich służy uczytelnieniu najsilniejszych anomalii. Kolejne (z danymi pomiarowymi w stopniowo coraz węższych przedziałach wartości) służą zobrazowaniu kształtu struktur wywołujących zmiany pola magnetycznego o niewielkim natężeniu.

Odnotowany zakres anomalii mieścił się w przedziale -100/+97.06 nT. Odchylenie standardowe (SD) zarejestrowanych wartości wynosi 2.002.

Następnie przeprowadzono półautomatyczną klasyfikację, opartą o analizę wartości pomiarowych. Wyodrębniono obszary w różnych przedziałach uchwyconych wartości pomiarowych, co umożliwiło wskazanie anomalii o różnej intensywności. Spośród uzyskanych danych wyodrębniono obszary anomalne w następujących przedziałach wartości (Ryc. 7):

Anomalie dodatnie:
a. od +0.5 nT do +1nT – 393 obszary tego typu
b. od +1 nT do +3 nT – 190 obszarów tego typu
c. od +3 nT do +9nT – 55 obszarów tego typu
d. powyżej +9 nT – 10 obszarów tego typu

Anomalie ujemne:
a. od -0.5 nT do -1 nT – 347 obszarów tego typu
b. od -1 nT do -3 nT – 127 obszarów tego typu
c. od -3 do -9 nT – 50 obszarów tego typu
d. poniżej -9 nT – 8 obszarów tego typu.

Uzyskany w Raczkowicach wynik charakteryzuje się znaczną ilością zakłóceń spowodowanych obecnością niewielkich przedmiotów ferromagnetycznych (żelaznych) zalegających w warstwie ornej. Na mapach wynikowych widoczne są one jako niewielkie, punktowe anomalie dipolowe. Ich znaczna koncentracja zarejestrowana została wzdłuż współczesnej drogi gruntownej we wschodniej części badanego obszaru, jednak występują one dość jednolicie na całym badanym terenie. W jego południowo-wschodniej partii pomiar został bardzo silnie zakłócony metalową konstrukcją dachu stodoły. We wschodniej strefie widoczne są także równoległe zakłócenia o niewielkiej intensywności. Są zgodne z orientacją działki, na której przeprowadzono badania i wywołane zostały orką prowadzoną równolegle do granicy działki.

Stosunkowo nieliczne anomalie o przewadze wartości dodatnich i intensywności nie przekraczającej -0.5/+5nT (przeciętnie nie więcej niż -0.2/+2.5 nT) i niewielkich wymiarach (1–2 m średnicy), rozmieszczone

Ryc. 2. Zasięg badań geofizycznych na tle ortofotomapy (podkład mapowy na podstawie Google Earth).
Oprac.: R. Ryndziewicz

nieregularnie w południowej oraz wschodniej części badanego obszaru mogą odpowiadać obiektom archeologicznym o charakterze jamowym, zachowanym poniżej warstwy ornej. Anomaliom tym towarzyszą słabo czytelne, rozległe strefy charakteryzujące się niewielkimi zmianami i lekko podwyższonymi wartościami odczytów (w zakresie około -0.2/+1 nT). Mogą być interpretowane jako obszary akumulacji nawarstwień antropogenicznych, charakteryzujących się podwyższoną podatnością magnetyczną.

Dyskusja i podsumowanie

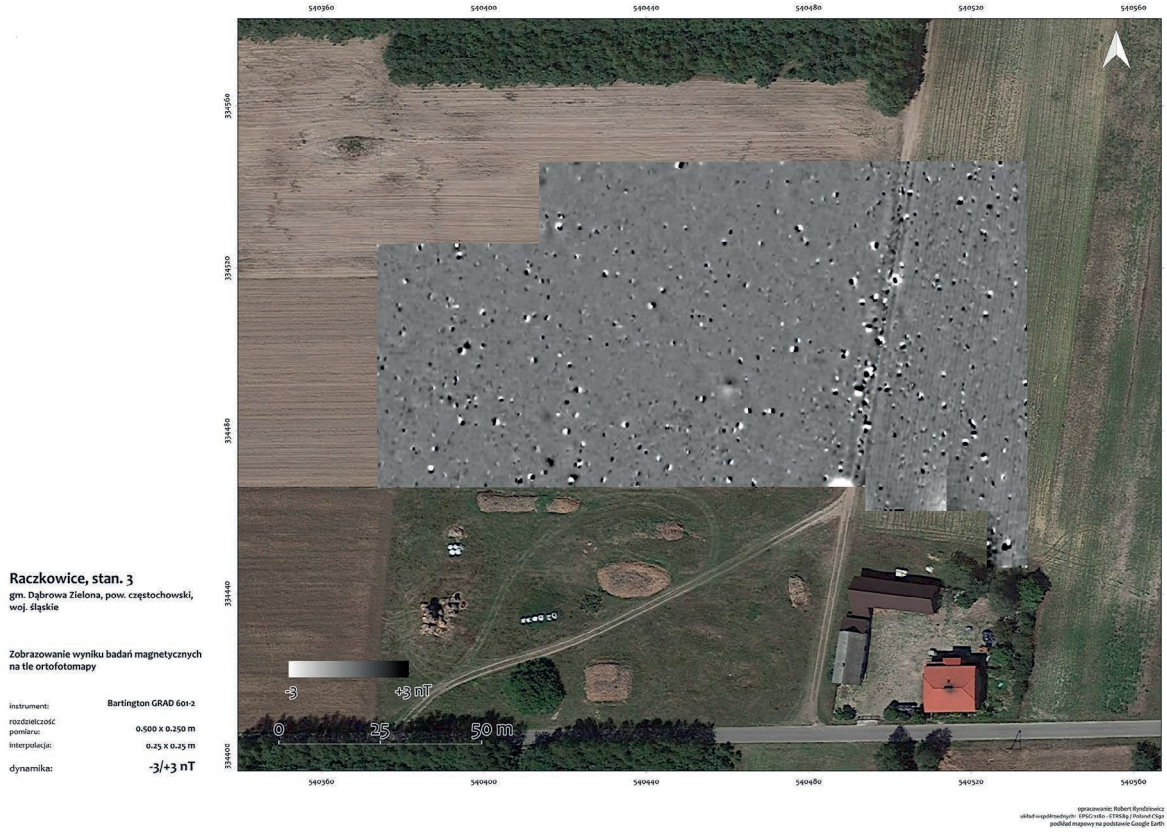
Wyniki badań geofizycznych mogą być traktowane jako rezultat interakcji czynników geologicznych, środowiskowych i antropogenicznych. Budowanie na ich podstawie wiedzy archeologicznej – to znaczy przypisywanie zarejestrowanym odczytom konkretnych zjawisk i procesów kulturowych które manifestują się w istniejących pod ziemią pozostałościach – jest zawsze procesem do pewnego stopnia subiektywnym i nie może zostać przeprowadzone prawidłowo bez uwzględnienia innych kategorii wiedzy o badanym terenie, takich jak wyniki wykopalisk, wierceń lub badań powierzchniowych. Niezbędne jest również wzięcie pod uwagę informacji na temat litologii podłoża oraz sposobu zagospodarowania terenu i jego przekształceń obecnie i w przeszłości. Należy także pamiętać, że dane geofizyczne są danymi pośrednimi a ich wizualizacje nie odzwierciedlają bezpośredniego obrazu struktur archeologicznych, a jedynie przetworzony cyfrowo sygnał zmierzony przez sensory urządzeń pomiarowych[8].

Zarówno spodziewany charakter pozostałości archeologicznych i warunki litologiczne podłoża, sprawiają, że interpretacja danych geofizycznych z Raczkowic nastręcza trudności (Ryc. 8, 9). Luźne, piaszczyste i podatne na erozję podłoże, oraz prace polowe (orka) pozwalają zakładać postepującą destrukcję stanowiska i przypuszczać, że stan zachowania pozostałości archeologicznych jest bardzo słaby. Utrudnione jest wnioskowanie na temat organizacji przestrzennej nekropolii, a identyfikacja poszczególnych pochówków okazała się niemożliwa. Pochówki ciałopalne, których obecność zarejestrowano w trakcie badań wykopaliskowych w latach 1976–1984, mające postać niewielkich, płytkich jam

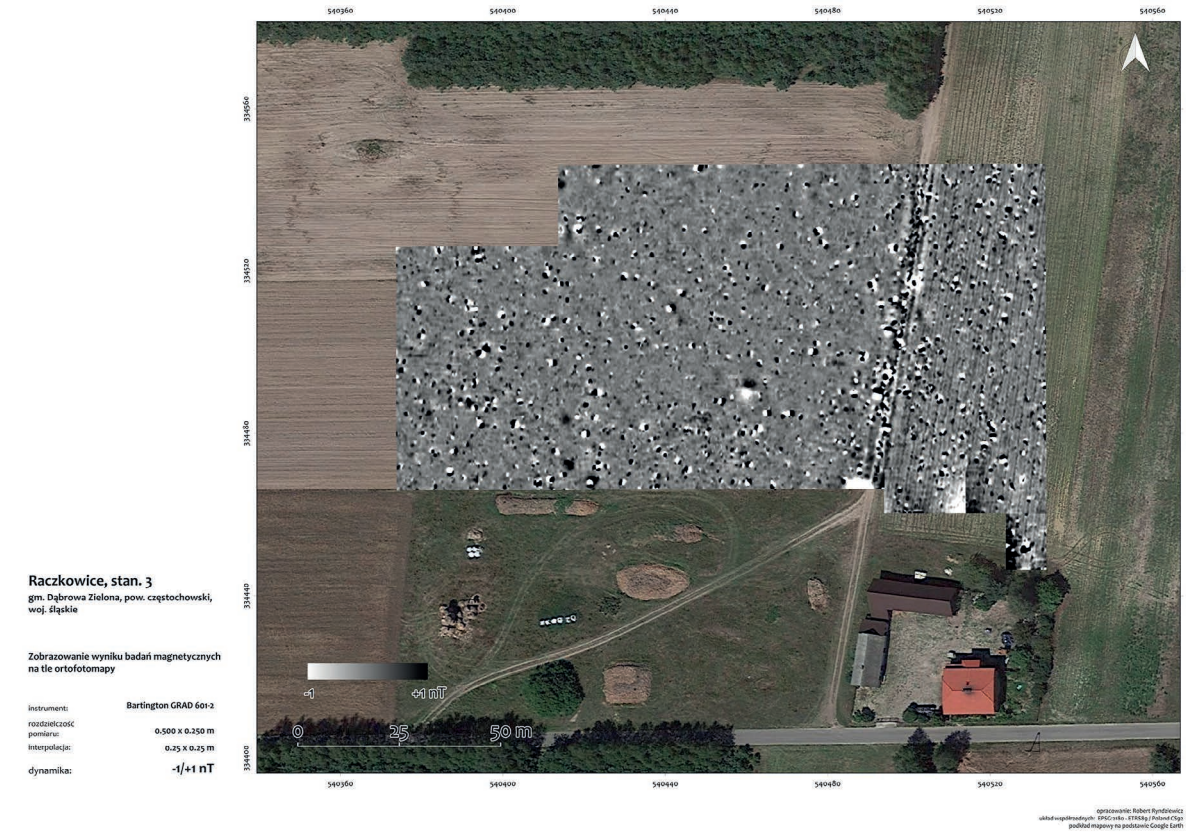
[8] W. Rączkowski 2020.

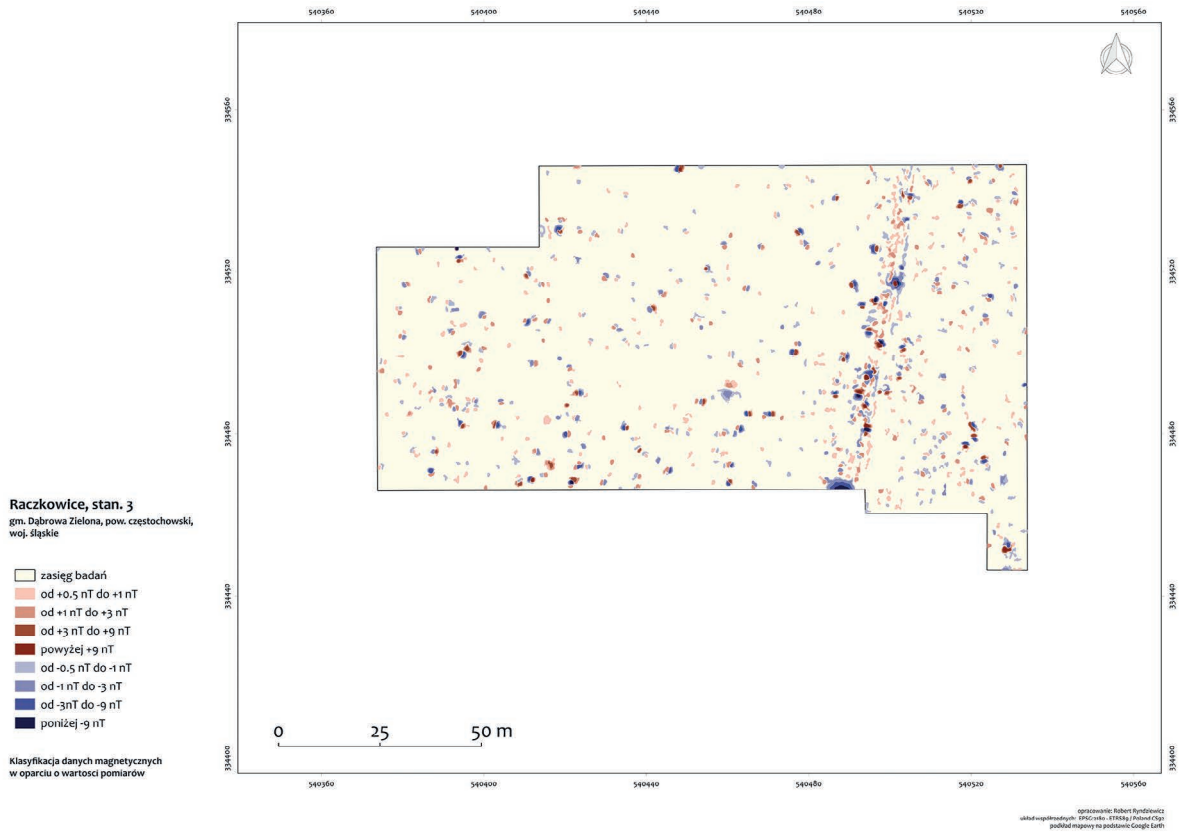

Ryc. 3. Mapa rozkładu gradientu wektora pionowego ziemskiego pola magnetycznego. Dynamika -10/+10 nT na tle ortofotomapy (podkład mapowy na podstawie Google Earth). Oprac.: R. Ryndziewicz

Ryc. 4. Mapa rozkładu gradientu wektora pionowego ziemskiego pola magnetycznego. Dynamika -3/+3 nT na tle ortofotomapy (podkład mapowy na podstawie Google Earth). Oprac.: R. Ryndziewicz

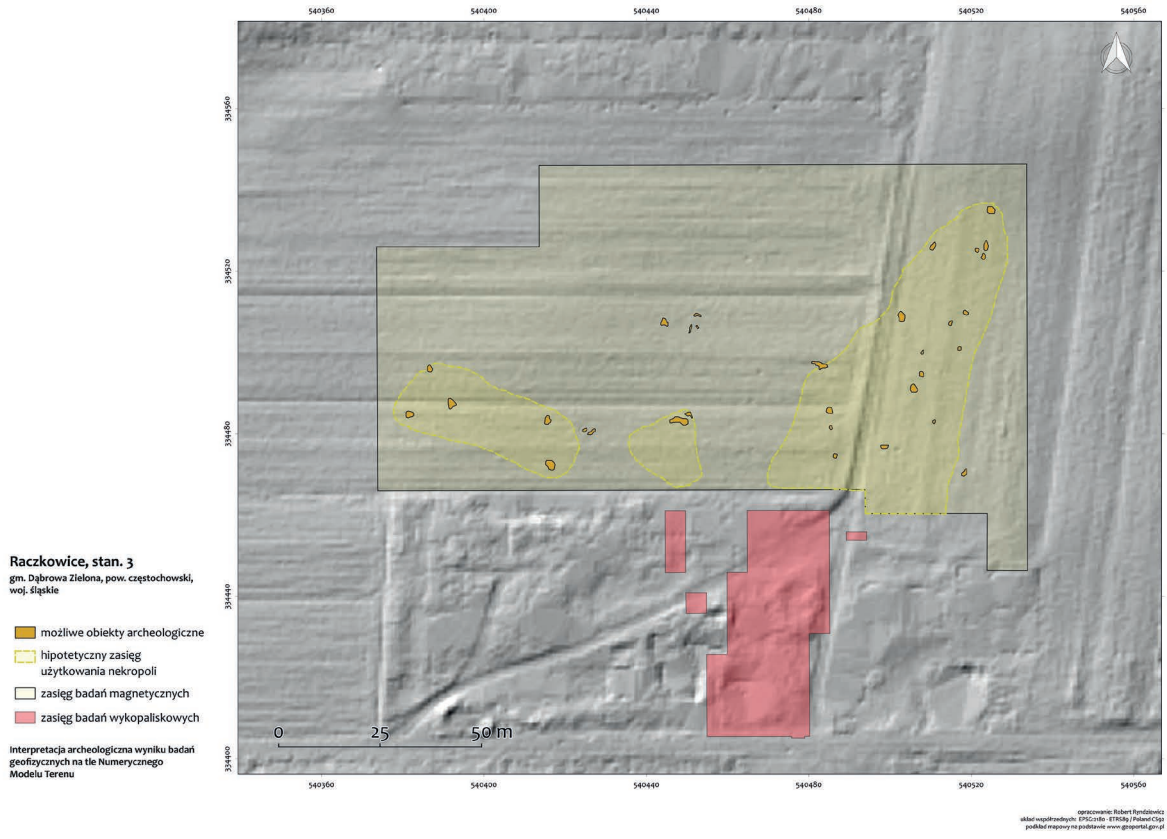

Raczkowice, stan. 3
gm. Dąbrowa Zielona, pow. częstochowski, woj. śląskie
Zobrazowanie wyniku badań magnetycznych na tle ortofotomapy
instrument: Bartington GRAD 601-2
rozdzielczość pomiaru: 0.500 x 0.250 m
interpolacja: 0.25 x 0.25 m
dynamika: -1/+1 nT
-1
+1 nT
0
25
50 m
5403605404005404405404805405205405603346563345203344803344403344005403605404005404405404805405205405603346563345203344803344403344005403605404005404405404805405205405603346563345203344803344403344005

Ryc. 7. Klasyfikacja danych magnetycznych w oparciu o wartości pomiarów. Oprac.: R. Ryndziewicz

Ryc. 8. Archeologiczna interpretacja wyników badań geofizycznych na tle ortofotomapy (podkład mapowy na podstawie Google Earth). Oprac.: R. Ryndziewicz

Ryc. 9. Archeologiczna interpretacja wyników badań geofizycznych na tle Numerycznego Modelu Terenu. (podkład mapowy na podstawie: www.geoportal.gov.pl). Oprac.: R. Ryndziewicz

wypełnionych kośćmi i węglami drzewnymi, prawdopodobnie charakteryzują się niedostatecznym kontrastem właściwości magnetycznych. Interpretację danych geofizycznych utrudniała dodatkowo znaczna ilość niewielkich przedmiotów metalowych w warstwie ornej, powodująca silne zakłócenia. Choć nie można wykluczyć, że niektóre z przedmiotów mogą być elementami wyposażenia pochówków, to przyjąć należy, że zdecydowana większość z nich jest współczesną kontaminacją. Nieliczne anomalie o stosunkowo małej intensywności i przewadze wartości dodatnich, mogą odpowiadać większym niż pojedyncze groby ciałopalne obiektom o charakterze jamowym. W trakcie badań nie zarejestrowano anomalii, które mogą sugerować istnienie stosów pogrzebowych lub obiektów rowkowych. Słabo czytelne w danych, rozległe strefy charakteryzujące się lekko podwyższonymi wartościami odczytów, interpretowane jako obszary akumulacji nawarstwień antropogenicznych mogą wskazywać na zasięg cmentarzyska. Dodatkowo strefa wschodnia wyraźnie koreluje z planigrafią znalezisk powierzchniowych[9]. Pomimo tego należy stwierdzić, że badania geofizyczne nie pozwoliły na jednoznaczne ustalenie zasięgu stanowiska. Uzyskane wyniki wskazują na ograniczony potencjał metody magnetycznej w rozpoznawaniu i charakteryzowaniu ciałopalnych cmentarzysk z okresu wypływów rzymskich.

[9] Por. rozdz. VI.9.

Bibliografia

Aspinall, A., Gaffney, C., Schmidt, A.
2008 *Magnetometry for archaeologists*, Lanhmam.

Clark, A.
2003 *Seeing beneath the soil: prospecting methods in archaeology*, London.

Fassbinder, J.W.E.
2017 *Magnetometry for archaeology*, (w:) A.S. Gilbert (red.), *Encyclopedia of Geoarchaeology*, Dordrecht, 499–514. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4409-0

Herbich, T., Małkowski, W.
2023 *Metody geofizyczne w archeologii*, (w:) A. Makowska, W. Rączkowski (red.), *Metody teledetekcyjne dla archeologów. Poradnik*, cz. 1, Warszawa, 135–163.

Oniszczuk, A. *et alii*
2019 A. Oniszczuk, Z. Misiuk, A. Makowska, J. Wrzosek, M. Sekuła, *Standardy prowadzenia badań archeologicznych, cz. 1. Badania nieinwazyjne lądowe*, Warszawa.

Persico, R., Piro, S. Linford, N. (red.)
2019 *Innovation in Near-Surface Geophysics: Instrumentation Application and Data Processing Methods*, Amsterdam.

Rączkowski, W.
2020 *Power and/or Penury of Visualizations: Some Thoughts on Remote Sensing Data and Products in Archaeology*, „Remote Sensing" 12/18, 2996. https://doi.org/10.3390/rs12182996

Schmidt, A., Dabas, M., Sarris, A.
2020 *Dreaming of Perfect Data: Characterizing Noise in ArchaeoGeophysical Measurements*, „Geosciences" 10/10, 382. https://doi.org/10.3390/geosciences10100382

Schmidt, A. *et alii*
2015 A. Schmidt, P. Linford, N. Linford, A. David, C. Gaffney, A. Sarrais, J.W.E. Fassbinder, *EAC Guidelines for the use of geophysics in archaeology. Questions to Ask and Points to Consider. EAC Guidelines 2,* Namur.

VI.9. Wyniki badań nieinwazyjnych na powierzchni stanowiska 3 w Raczkowicach (Anna Lasota-Kuś, Kalina Skóra, Piotr Strzyż, Radosław Zdaniewicz, Beata Borowska)

Prospekcja terenowa w Raczkowicach prowadzona była wiosną i jesienią 2024 roku kilkoma metodami. Weryfikowano obszary w okolicy stanowiska 3, obejmujący działki o nr 1389/2, 511/1, 514/2, 515, 420, 521 i 523 (Ryc. 1). Sam teren cmentarzyska (nr 518, tzw. *Sołtysówka*), podobnie jak w trakcie badań w latach 1976–1984, pozostaje zarośniętym nieużytkiem przeznaczonym do różnych celów gospodarczych; jest też wysoce zaśmiecony przedmiotami metalowymi, co uniemożliwiło przeprowadzenie badań geomagnetycznych i użycie detektorów metali.

Badania powierzchniowe pozwoliły odkryć nieliczne ślady, które można łączyć z cmentarzyskiem kultury przeworskiej. Są to drobne, niecharakterystyczne ułamki naczyń w niewielkiej liczbie oraz kilka szczątków kostnych (Ryc. 2).

Stopień rozdrobnienia ceramiki świadczy o długim procesie turbacji w trakcie rolniczego gospodarowania przestrzenią wokół cmentarzyska. Są to fragmenty wielkości rzędu 15 do 30 mm (najdłuższa przekątna) pochodzące z naczyń wykonanych ręcznie lub z użyciem koła garncarskiego, w tym dwa ułamki krawędzi.

Trudno ocenić, czy znalezione fragmenty znajdują się blisko miejsca swojego pierwotnego kontekstu czy jest to pozycja dalece wtórna. Tylko jeden fragment naczynia jest przepalony, a zatem był obecny na stosie ciałopalnym. Pozostałe ułamki mogłyby pochodzić z popielnic lub naczyń pełniących funkcję przystawek.

Przepalone kości, różnej frakcji, zebrane z powierzchni zostały poddane ocenie osteologicznej metodą makroskopową oraz mikroskopową (mikroskop Nikon SMZ745T) wraz z oprogramowaniem NIS element D. Materiały poddane zostały analizie anatomo-morfologicznej i analizie antropologicznej. W opracowaniu wykorzystano ogólnie przyjęte metody analiz i opisów anatomicznych kośćca[1]. Z badania wynika, że w większości szczątki kostne należą do zwierząt (m.in. fragmenty trzonów kości długich). W dwóch wypadkach fragmenty były drobne i trudno było jednoznacznie stwierdzić, czy jest to kość ludzka czy zwierzęca (Ryc. 3). Przepalone szczątki zwierzęce nie przesądzają definitywnie o lokalizacji w tym miejscu obiektów sepulkralnych. Można rozważać ewentualność, że dostały się na pola razem z odpadkami z pobliskich gospodarstw. Ich metrykę mogłyby sprecyzować datowanie metodami chronologii bezwzględnej.

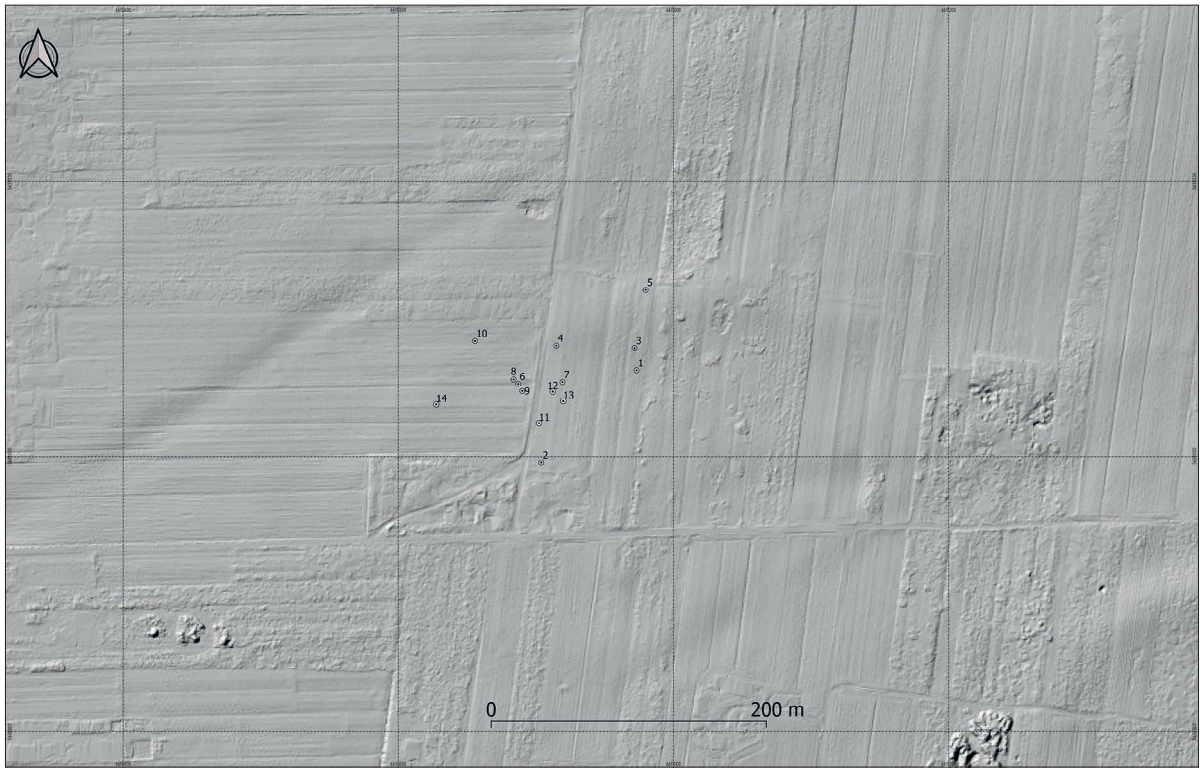
Zastosowanie detektorów metali doprowadziło do odkrycia w Raczkowicach przedmiotów z różnych epok. W tej grupie jest tylko kilka obiektów, które hipotetycznie pochodzą z czasu użytkowania nekropolii. Z okresem rzymskim łączymy główkę nitu ze stopu miedzi, małą srebrną blaszkę oraz grudkę stopionego przedmiotu ze stopu miedzi (Ryc. 2:3–5). Pozostałe odkryte przedmioty reprezentują powszechnie spotykane kategorie artefaktów nowożytnych i współczesnych, tj. m.in. numizmaty, guziki, klamry.

Suma powyższych obserwacji terenowych, uzupełnionych o informacje uzyskane z fotografii lotniczej

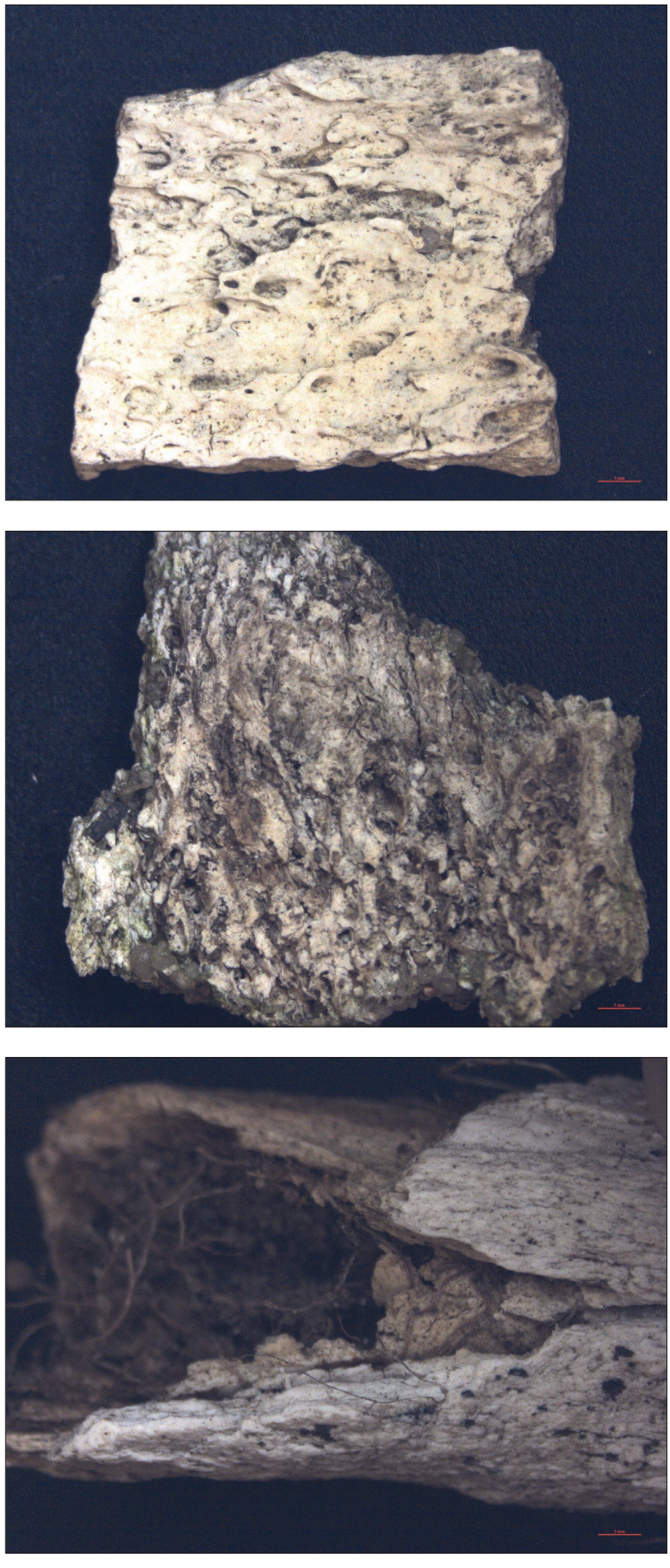
[1] A. Bochenek, M. Reicher 1990; J.E. Buikstra, D.H. Ubelaker 1994; J. Piontek 1996.

Ryc. 1. Raczkowice. Widok na stanowisko 3 i jego najbliższą okolicę. Fot.: P. Strzyż

Ryc. 2. Raczkowice. Rozprzestrzenienie ułamków naczyń (nr 1, 2, 7, 8, 11, 12), szczątków kostnych (nr 6, 9, 10, 13) i przedmiotów metalowych (nr 3, 4, 5) z okresu wpływów rzymskich lub prawdopodobnie z okresu wpływów rzymskich w okolicy stanowiska 3. Oprac.: R. Zdaniewicz

Ryc. 3. Raczkowice. Przepalone kości (zwierzęce i ludzkie/zwierzęce) zebrane z powierzchni w sąsiedztwie stanowiska 3 – w powiększeniu mikroskopowym (Nikon SMZ745T). Fot.: B. Borowska

oraz wyniki badań geomagnetycznych (te prezentuje rozdział VI.8), prowadzi do niejednoznacznych wniosków. Wydaje się, że najbardziej przekonujący jest kierunek północno-wschodni kontynuacji cmentarzyska. Niewykluczona jest także obecność w N i W części badanego obszaru obiektów archeologicznych z innych horyzontów czasowych, które potwierdzone są na stanowisku 3 badaniami radiowęglowymi i znaleziskami ułamków naczyń oraz wyrobami krzemiennymi.

Przy tym należy zauważyć, że ten lekko nachylony teren rozciągający się w kierunku północno-wschodnim od cmentarzyska, z silnie spiaszczonymi glebami, był i jest intensywnie użytkowany rolniczo i należy dopuścić możliwość całkowitego zniszczenia grobów ciałopalnych lub tylko szczątkowe ich zachowanie. Ze względu na małe nasycenie pozostałościami o jednoznacznie sepulkralnym charakterze można szacować, że liczba pochówków w tej części jest raczej niewielka.

Bibliografia

Bochenek, A., Reicher, M.
1990 *Anatomia człowieka*, t. 1, Warszawa.

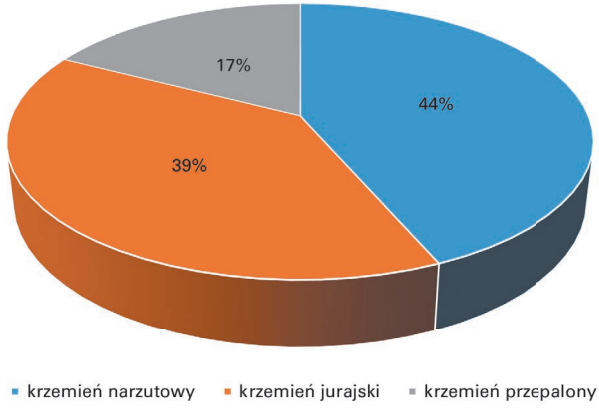
Buikstra, J.E., Ubelaker, D.H. (red.)
1994 *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Proceedings of a Seminar at The Field Museum of Natural History,* Arkansas Archeological Survey Research Series 44, Fayetteville.

Piontek, J.
1996 *Biologia populacji pradziejowych*, Poznań.

VI.10. Materiały krzemienne ze stanowiska 3 w Raczkowicach (Dominik Kacper Płaza)

Wstęp

W czasie badań na stanowisku 3 w Raczkowicach odkryto 23 przedmioty wykonane z krzemienia (Tab. 1). Wśród nich 21 sztuk pozyskano z tzw. warstwy kulturowej znajdującej się pomiędzy obiektami a dwa przedmioty krzemienne odkryto w grobach kultury przeworskiej. Przekazane materiały zostały przeanalizowane pod kątem surowcowym oraz typologiczno-technicznym. W związku ze szczupłością zbioru w opisie zastosowano ogólne kategorie klasyfikacyjne tzn. rdzenie, formy techniczne, wióry, odłupki, narzędzia, łuszczynie i odłupki łuszczyniowe oraz łuski, okruchy i odpadki. Wybrane przedmioty opisano pod kątem cech morfologicznych i mikromorfologicznych oraz zaprezentowano parametry mierzalne: największą długość, szerokość oraz grubość przedmiotu. W związku z niewielką liczbą przedmiotów zrezygnowano ze szczegółowej analizy planigraficzno-przestrzennej zalegania zabytków zastępując ją wersją opisową. Mimo szczupłości zbioru możliwe było przedstawienie ogólnej charakterystyki chronologicznej materiałów.

Ryc. 1. Raczkowice, stan. 3. Zestawienie procentowe surowców krzemiennych

Charakterystyka materiałów krzemiennych

Surowce krzemienne

Na omawianym stanowisku zidentyfikowano dwa rodzaje surowców krzemiennych, które mogą być uznane za dostępne lokalnie. Dziewięć okazów wykonanych zostało z powszechnie dostępnego krzemienia narzutowego, a dziesięć – z krzemienia jurajskiego. Z tego ostatniego rodzaju krzemienia wytworzony był m.in. jeden z rdzeni, formy techniczne oraz fragment wiórka, które noszą na sobie ślady rdzeniowania wiórowego nawiązującego do starszej epoki kamienia. Niestety ze względu na silny stopień przepalenia pięciu zabytków nie udało się określić ich surowca (Ryc. 1).

Analiza planigraficzno-przestrzenna materiału

Ogólna analiza lokalizacji odcinków, w których odkrywano zabytki krzemienne pokazuje, że nieco więcej przedmiotów znajdowało się w południowo-zachodniej części stanowiska. Najliczniej, cztery sztuki odkryte zostały w odcinku 30. Dookoła niego odkrywane były

Tab. 1. Raczkowice, stan. 3. Charakterystyka surowcowa i morfologiczna inwentarza krzemiennego

	Surowiec krzemienny			Razem
	Narzutowy	Jurajski	Przepalony	N
Rdzenie				
dwupiętowy szczątkowy	–	1	–	1
wiórkowy szczątkowy	–	1	–	1
Zaprawa i modyfikacje rdzeni				
świeżaki	–	2	–	2
Eksploatacja				
wióry i fragmenty	–	2	1	3
odłupki i fragmenty	4	2	1	7
Narzędzia				
odłupki retuszowane	2	–	–	2
skrobacze	–	–	1	1
łuszczeń retuszowany	1	–	–	1
Odpadki i nieokreślone				
okruchy	–	–	1	1
Eksploatacja łuszczniowa				
łuszczeń wiórowy	1	1	–	2
odłupki łuszczniowe	1	1	–	2
N	9	10	4	23

pojedyncze egzemplarze, które mogą wskazywać na potencjalne funkcjonowanie paleolitycznego obozowiska w tym rejonie stanowiska. W innych odcinkach badawczych były to pojedyncze zabytki. Po jednym zabytku odnotowano w grobach kultury przeworskiej (nr 49 i 58).

Szczegółowa analiza typologiczno-techniczna materiałów

W Raczkowicach najliczniej odnotowano materiały związane z eksploatacją odłupkową – siedem przedmiotów oraz eksploatacją wiórową – trzy sztuki. Zarejestrowano także po dwa rdzenie i formy techniczne. Zidentyfikowano także cztery narzędzia, cztery okazy związane z eksploatacją łuszczniową oraz jeden okruch. Jak już podano powyżej najliczniejszy zbiór pochodzi z odcinka 30 (w sumie cztery przedmioty).

Rdzenie

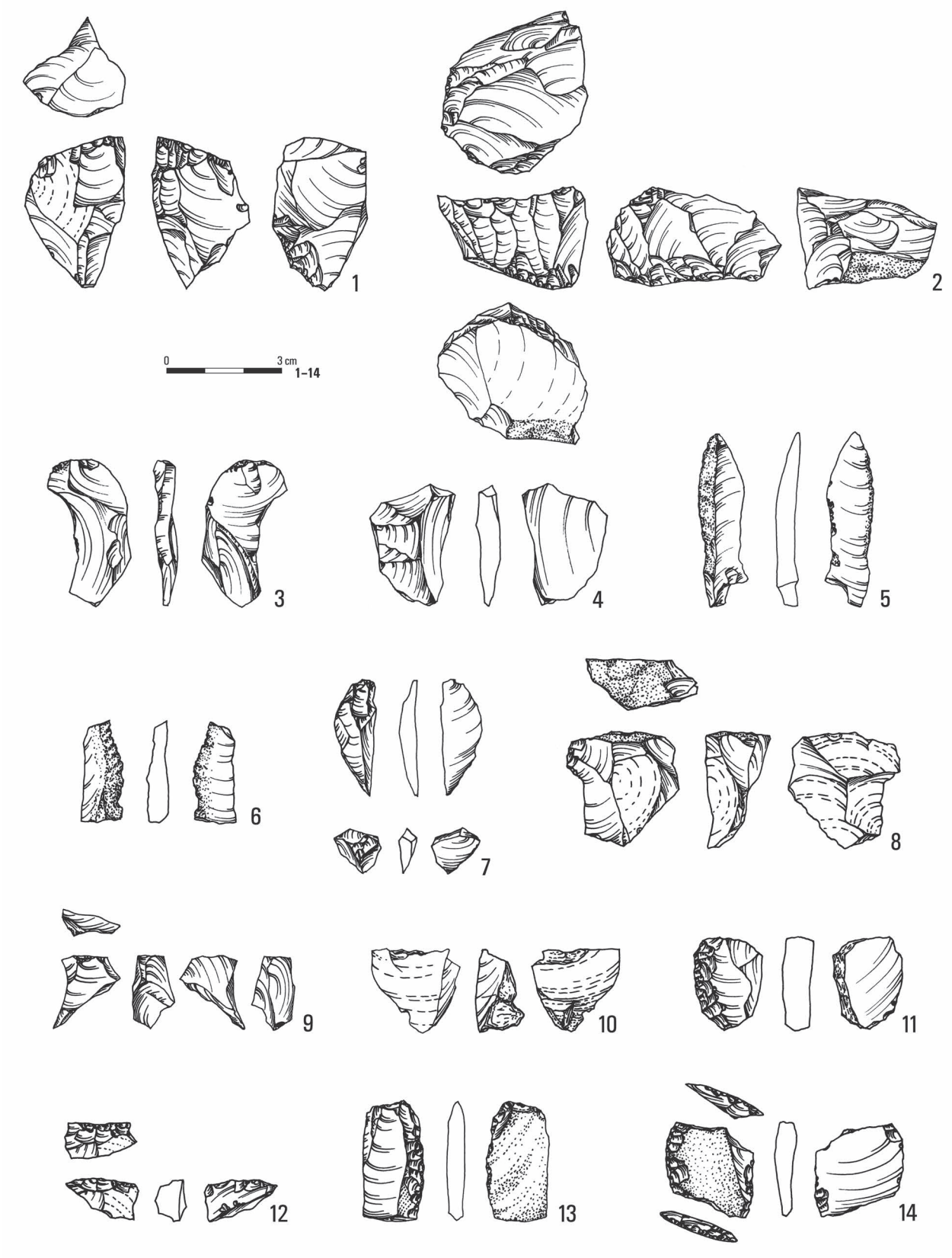
W materiale wyróżniono dwa szczątkowe rdzenie z surowca jurajskiego. Pierwszy z odmiany miodowobrązowej odkryty w odcinku 23 jest formą szczątkową z czytelną dwupiętowością o wymiarach 3,91×2,46×2,52 cm. Oba styki pięty z odłupnią są częściowo przygotowane. Na odłupni widoczne są dwa negatywy krótkich odłupków zakończonych zawiasami. Na jednym z boków czytelny jest negatyw po wcześniejszym długim wiórze (Ryc. 2:1). Drugi rdzeń (wymiary 2,52×4,53×2,31 cm) jest barwy szaroniebieskiej, z białą wapienną korą z drobnymi muszelkami. Został odkryty w odcinku 48 (Ryc. 2:2). Jest to forma o klockowatym kształcie, dwupiętowa na tym etapie o zmienionej orientacji. Jedna pięta jest jednonegatywowa a druga przygotowana drobnymi świeżakami frontalnymi. Na odłupni widoczne są negatywy po niewielkich wiórkach. Rdzeń być może związany jest ze społecznościami łowiecko-zbierackimi z mezolitu.

Formy techniczne

Do tej kategorii zaliczone zostały dwa świeżaki z miodowobrązowej odmiany surowca jurajskiego odkryte w odcinku 31. Pierwszy został odbity od korowego boku rdzenia. Zabieg tan miał spowodować poprawę kształtu rdzenia i strefy stuku pięty oraz odłupni. Drugi nie ma piętki. Na stronie górnej są widoczne liczne, wielokierunkowe negatywy po świeżakach lub odłupkach.

Wióry

Pierwszy wiór zachowany w całości ma wymiary 4,38× 1,17× 0,45 cm został odkryty w grobie 58 w odcinku 13. Jest to forma odbita od boku rdzeni jednopiętowego z małą owalną piętką i wyraźną wargą (Ryc. 2:5). Fragment drugiego przedmiotu to część wierzchołkowa wióra korowego odbitego w początkowej fazie eksploatacji rdzenia (Ryc. 2:6). Okaz trzeci jest fragmentem środkowym wióra. Jest on bardzo mocno przepalony.

Ryc. 2. Raczkowice, stan. 3. Materiały krzemienne. Rys.: E. Górska

Z eksploatacją wiórową powinien być wiązany także bardzo charakterystyczny wióroodłupek z surowca jurajskiego barwy miodowobrązowej, który jest odpadkiem z seryjnej produkcji wiórów i pochodzi z etapu przygotowania punktu pod uderzenia (Ryc. 2:7). O tego typu wiórach pisał Marcin Dziewanowski w kontekście analizy materiałów ze stanowiska 37 w Dręstwie[1].

Odłupki

Z siedmiu przedmiotów cztery sztuki wykonane zostały z surowca narzutowego, dwa z krzemienia jurajskiego a jedna forma jest przepalona. Kategoria ta jest dość mocno zróżnicowana pod względem wielkości i morfologii. Pięć okazów zachowanych jest we fragmentach. Dwa, które przetrwały w całości, mają widoczne cechy na piętkach i powierzchniach odłupków pozwalające sugerować zastosowanie uderzenia bezpośredniego twardym tłuczkiem bez podkładki (Ryc. 2:8–10).

Narzędzia

Wśród narzędzi zidentyfikowano dwa skrobacze, retuszowaną formę łuszczniową oraz prawdopodobnie skałkę do muszkietów. Pierwszy ze skrobaczy został odkryty w grobie 49. Jest przepalony i zachowany we fragmencie. Na jednym z boków ma półstromy, regularny retusz tworzący równą krawędź. Wymiary skrobacza to 1,89×2,4×0,75 cm (Ryc. 2:11). Drugi skrobacz, wykonany z surowca jurajskiego barwy miodowobrązowej, jest zachowany w niewielkim ułamku, na którym czytelny jest półstromy, szeroki retusz. Okaz ten odkryto w odcinku 14 (Ryc. 2:12).

Bardzo intersującą formą jest naturalna, złuszczona bryłka krzemienia narzutowego, która na jednej z krawędzi ma regularny, półstromy retusz. Formalnie okaz ten należy uznać za łuszczeń retuszowany. Jest to niespotykana forma być może związana z krzesaniem ognia w okresie rzymskim (Ryc. 2:13). Znaleziono ją luźno w odcinku 1 na głębokości 20–30 cm od powierzchni humusu.

Ostatnia forma wykonana jest z surowca narzutowego i została odkryta w odcinku 32. Wykonaną ją z szerokiego, korowego wióra retuszowanego na wszystkich bokach i formującego kształt trapezu. Tego typu przedmioty przypominające trapezy z epoki kamienia należy łączyć z masową produkcją skałek do broni (Ryc. 2:14). Krzemienne skałki były nieodzownym elementem zamków skałkowych stosowanych w broni palnej od około połowy XVI aż po wiek XIX. Użytkowanie „skałek" wykonanych z krzemienia przypominało zasadę działania krzesiwa ze średniowiecza czy okresu rzymskiego. Odpowiednio ukształtowany krzemień, o geometrycznych kształtach był instalowany w metalowych szczękach kurka pistoletu lub karabinu i uderzając w stalowe krzesiwko dawał iskrę zapalającą proch. Uważa się, że po oddaniu kilkunastu do kilkudziesięciu strzałów, skałkę krzemienną należało wymienić na nowy egzemplarz[2].

Łuszcznie i odłupki łuszczniowe

W tej kategorii znalazły się cztery okazy, przy czym dwa mogłyby być zaliczone do wiórów, stąd zostały określone jako wióry łuszczniowe. Wiór wykonany z surowca jurajskiego ma wymiary 2,4×0,62×0,19 cm, okaz z surowca narzutowego – 1,96×0,85×0,27 cm. Ostatnie dwa odłupki łuszczniowe są niewielkich rozmiarów. Jeden był wykonany z surowca jurajskiego a drugi jest przepalony i zachowany we fragmencie.

Odpadki, okruchy i łuski

Tę kategorię reprezentuje jeden egzemplarz.

Próba charakterystyki chronologicznej

Materiały krzemienne pozyskane w trakcie badań w Raczkowicach, choć nieliczne, należy uznać za dostarczające wartościowych danych. Uzupełniają naszą wiedzę o funkcjonowaniu człowieka w tym rejonie w różnych okresach pradziejów i nowożytności. Najciekawsze wydaje się odkrycie kilku przedmiotów wykonanych z surowca jurajskiego, które ewidentnie związane są ze społecznościami ze schyłkowego paleolitu. Szczególnie dwupiętowy rdzeń (Ryc. 2:1), jak i wiórodłupek (Ryc. 2:7) bez wątpliwości należy zaliczyć do tzw. kultury świderskiej. Tego typu materiały znane są m.in. ze stanowisk z Zakola Załęczańskiego[3] oraz z równoleżnikowego odcinka Warty z okolic Działoszyna[4], znad Pilicy z Łęgu Ręczyńskiego[5] czy z wydmy w Rąbieniu koło Aleksandrowa Łódzkiego[6]. Inne okazy wykonane z tego surowca, jak fragment wióra czy skrobacza lub odłupka retuszowanego z dużą dozą prawdopodobieństwa również należy łączyć z tą społecznością. Mikrolityczny rdzeń krzemienny może wskazywać na obecność na omawianym stanowisku ludzi w okresie borealnym lub wczesnoatlantyckim w mezolicie. W tym rejonie nie ma zbyt wielu znanych stanowisk z końca paleolitu czy mezolitu, dlatego rdzeń ten jest istotnym odkryciem. Inne okazy[7] takie jak retuszowany łuszczeń czy

[1] M. Dziewanowski 2006.

[2] R. de Latour 2009.

[3] K. Cyrek 1996.

[4] B. Ginter 1969.

[5] P. Papiernik 1998.

[6] Niesiołowska-Śreniowska *et alii* 2011, 179.

[7] B. Ginter, S. Kowalski 1964.

skałka krzemienna pokazują, że krzemienie mają długie trwanie i mogły być wykorzystywane również w okresie rzymskim, ale też w epokach późniejszych.

Katalog: materiały krzemienne z warstwy

Odcinek 1
Warstwa 20–30 cm
1. Łuszczeń retuszowany na stronę pozytywową, narzutowy. Dług. 3,08 cm.
2. Łuszczeń (fragment) narzutowy. Dług. 2,4 cm.
3. Okruch krzemienny, przepalony. Dług. 2,5 cm.

Odcinek 7
Warstwa 0–20 cm
1. Wiór łuszczniowy, jurajski. Dług. 1,9 cm.

Odcinek 14
Warstwa 20–30 cm
1. Odłupek retuszowany (fragment). Dług. 2,0 cm.

Odcinek 18
Warstwa 40–50 cm
1. Wiórek krzemienny (fragment) i odłupek krzemienny, narzutowe. Dług. 2,9 i 1,2 cm.

Odcinek 23
Warstwa 0–20 cm
1. Rdzeń wiórowy szczątkowy dwupiętowy, jurajski (paleolit schyłkowy). Wym. 3,9×2,5×2,5 cm.

Odcinek 28
Warstwa 20–30 cm
1. Odłupek krzemienny, jurajski. Dług. 3,44 cm.

Odcinek 30
Warstwa 0–20 cm
1. Wiór krzemienny, przepalony. Dług. 2,1 cm.
Warstwa 30–40 cm
2. Wiór krzemienny (fragment wierzchołka), narzutowy. Dług. 2,5 cm.

Odcinek 31
Warstwa 40–50 cm
1. Dwa świeżaki z rdzenia. Krzemień jurajski (paleolit schyłkowy). Dług. 3,8 i 3,0 cm.

Odcinek 32
Warstwa 20–30 cm
1. Skrobacz (skałka), narzutowy. Dług. 2,04 cm.

Odcinek 45
Warstwa 30–50 cm
1. Wiór łuszczniowy, narzutowy. Dług. 2,4 cm.
2. Dwa odłupki, narzutowe. Dług. 1,9 i 2,8 cm.

Odcinek 48
Warstwa 20–30 cm
1. Rdzeń szczątkowy o zmienionej orientacji, jurajski. Wym. 4,5×2,5×2,3 cm.

Odcinek 55
Warstwa 50–60 cm
1. Jeden odłupek krzemienny. Wym. 2,3×1,3 cm.

Bibliografia

Cyrek, K.
1996 *Osadnictwo schyłkowopaleolityczne w Zakolu Załęczańskim doliny Warty*, Łódź.

Dziewanowski, M.
2006 *Flint assemblage Dręstwo 37, a preliminary analysis of predetermined Swiderian debitage*, (w:) A. Wiśniewski, T. Płonka, J.M. Burdukiewicz (red.), *The Stone: Technique and Technology*, Wrocław, 149–166.

Ginter, B.
1969 *Z problematyki badawczej schyłkowopaleolitycznych pracowni krzemieniarskich cyklu mazowszańskiego w rejonie Wyżyny Wieluńskiej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XVI, 22–49.

Ginter, B., Kowalski, S.
1964 *Produkcja skałek do broni palnej i jej znaczenie dla poznania krzemieniarstwa czasów przedhistorycznych*, „Materiały Archeologiczne" 5, 83–91.

de Latour, R.
2009 *O skałce krzemiennej słów kilka*, (w:) P. Król (red.), *Historia krzemienia*, Kielce, 72–87.

Niesiołowska-Średniowska, E. *et alii*
2011 E. Niesiołowska-Śreniowska, D.K. Płaza, P. Marosik, Z. Balwierz, *Obozowiska ze starszej i środkowej epoki kamienia na stanowisku 1 w Aleksandrowie Łódzkim w kontekście analizy środowiska naturalnego*, Wydawnictwo Fundacji Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego 15, Łódź.

Papiernik, P.
1998 *Poźnopaleolityczna pracownia wiórów w Łęgu Ręczyńskim, st. 1, woj. piotrkowskie,* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XXXIX, 21–64.

VI.11. Analiza ułamka narzędzia kamiennego z Raczkowic
(Marcin Krystek, Dominik Kacper Płaza)

Wstęp

W jamie ciałopalnego grobu 30 (odc. 5) znaleziono ułamek kamiennego przedmiotu, który został zidentyfikowany podczas badań terenowych jako „fragment wierzchołka siekiery lub toporka kamiennego”[1]. Znajdował się w stropie obiektu, w którym pochowano osobę zmarłą prawdopodobnie w wieku dziecięcym. Poza nimi w jamie grobowej odnotowano fragmenty naczyń ceramicznych, drobne węgle drzewne oraz fragment przedmiotu z poroża jelenia.

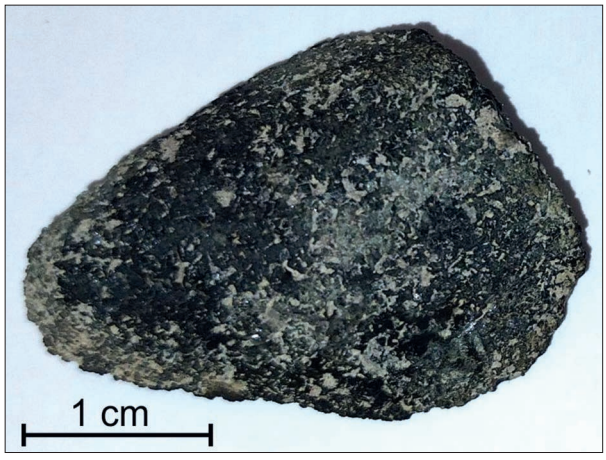
Analizowany przedmiot to pojedynczy, ciemnozielony odłupek skalny mogący stanowić fragment rozcieracza lub innego narzędzia kamiennego – niekrzemiennego. Odłupek ma kształt mocno spłaszczonego czworokątnego ostrosłupa o długości ok. 3,7 cm i masie 10,65 g (Ryc. 1).

Analiza

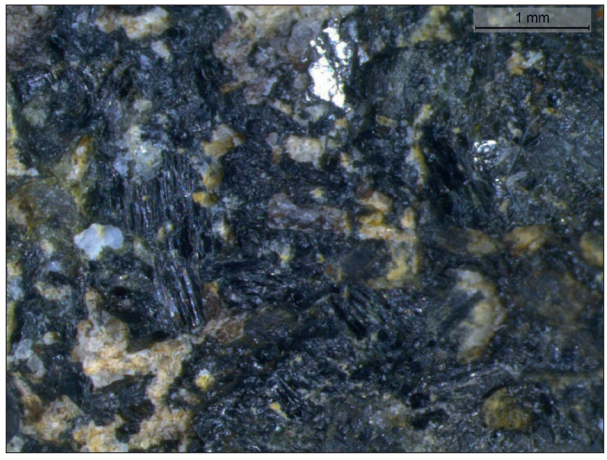
Ze względu na status zabytku, analizy zrealizowano metodami nieniszczącymi. Pomiar gęstości wykonano wagą Radwag PS z zestawem do wyznaczania gęstości ciał stałych. Analizę przeprowadzono w 99,7% roztworze alkoholu izopropylowego. Obliczona gęstość objętościowa badanego odłupka wynosi 2,94g/cm^3. Jest to wartość mieszcząca się w granicach średnich gęstości objętościowych skał typu gabr (2,88–3,02 g/cm^3) oraz amfibolitów (2,92–3,08g/cm^3) pochodzących m.in. z obszaru Dolnego Śląska[2]. Obserwacje powierzchni zabytku przeprowadzono na poziomie makroskopowym, z wykorzystaniem mikroskopu stereoskopowego Leica M125, wyposażonego w zestaw do cyfrowej akwizycji obrazu. Badania powierzchni miały na celu ujawnienie intencjonalnych śladów formowania odłupka oraz późniejszego użycia lub użytkowania narzędzia. Analizy makropetrograficzne powierzchni skały pozwoliły zidentyfikować minerały główne, ustalić w przybliżeniu ich stosunki ilościowe oraz cechy strukturalno-teksturalne na potrzeby podstawowej klasyfikacji petrograficznej.

Obserwowane pod mikroskopem ściany odłupka mają zróżnicowane rozmiary i charakter powierzchni. Największą płaszczyznę ma ściana podstawy ostrosłupa. Nie widać na niej śladów długotrwałego wietrzenia, ponieważ dominujące w kompozycji skały, ciemnozielone minerały mają ostre krawędzie. Krawędzie te, powstały w wyniku działania siły kierunkowej oraz doskonałej dwukierunkowej łupliwości minerałów. Trzy z czterech ścian bocznych ostrosłupa mają typowe powierzchnie noszące ślady długotrwałego wietrzenia. Kryształy ciemnych minerałów mają tylko częściowo zachowane krawędzie. Widoczne, pomiędzy ciemnymi minerałami zagłębienia, powstały w wyniku wietrzenia jasnych minerałów. Tylko w niektórych miejscach, na ścianach zagłębień, zachowały się fragmenty kryształów, trudnych do oznaczenia minerałów jasnych. Dodatkowo, w niektórych miejscach, zagłębienia wypełnione są jasnożółtym materiałem ilastym. Punktowo, w obrębie masy ilastej, widoczne są żółto-brązowe wykwity związków żelaza. Czwarta z bocznych ścian ostrosłupa jest znacznie gładsza od pozostałych. W obrębie masy ciemnozielonych minerałów widoczne są pojedyncze jasne kryształy, tworzące z ciemnymi jedną płaszczyznę. Jej charakter wskazuje na długotrwałe tarcie.

[1] Nr inw. MR/A/11/77, nr kat. MR/A/58/77.
[2] M. Plewa, S. Plewa 1992.

Ryc. 1. Raczkowice, stan. 3. Ogólny widok analizowanego odłupka skalnego

Ryc. 2. Raczkowice, stan. 3. Makroskopowy obraz jednej z powierzchni analizowanego odłupka

Ogląd makroskopowy badanego odłupka skalnego ujawnia cztery grupy składników mineralnych (Ryc. 2). Dominującymi składnikami skały są minerały ciemnozielone. Charakteryzują się rozmiarami do 1 mm, pokrojem krótkosłupkowym, doskonałą łupliwością z płaszczyznami zbliżonymi do 90° oraz silnym, szklistym połyskiem. Te cechy makroskopowe wskazują na obecność minerałów z grupy piroksenów. Dodatkowo, w obrębie agregatów ciemnozielonych kryształów piroksenów, widoczne są miejsca zbudowane z trawiastozielonych, lekko wydłużonych kryształów minerału o szklistym połysku i doskonałej łupliwości. Stosunkowo niewielki udział oraz forma występowania tego minerału w skale, a także charakter powierzchni odłupka nie pozwoliły na określenie diagnostycznych kątów płaszczyzn łupliwości. Relief powierzchni trawiastozielonych minerałów w stosunku do wcześniej zidentyfikowanych piroksenów jest ujemny. Powyższe cechy makroskopowe mogą wskazywać na jeden z amfiboli – aktynolit. Drugą grupę składników mineralnych skały stanowią minerały białe i jasnoszare. Obecne są one w postaci pojedynczych kryształów o pokroju tabliczkowym, jednak częściej tworzą polikrystaliczne agregaty wypełniające przestrzenie pomiędzy ściankami piroksenów. Dodatkowo, na ich powierzchniach dostrzegalny jest połysk szklisty oraz bardzo dobra łupliwość w dwóch kierunkach. Na podstawie dostrzeżonych cech makroskopowych można minerały te uznać za skalenie – plagioklazy. Zróżnicowanie barwne plagioklazów, obserwowane w agregatach wskazuje, że skała ta zbudowana jest z dwóch odmian tej grupy skaleni. Trzecia grupa składników mineralnych w odłupku ma postać szaroczarnych, nieprzeźroczystych kryształów o pokroju izometrycznym i połysku metalicznym. Ich średnice nie przekraczają 0,2 mm. Dodatkowo, często widoczne są w ich otoczeniu żółto-rdzawe smugi związków żelaza. Na podstawie tych cech analizowany minerał można określić jako magnetyt lub ilmenit. Ostatnią grupę zidentyfikowanych składników mineralnych stanowią osady ilaste wypełniające zagłębienia po zwietrzałych plagioklazach. Ich żółte zabarwienie pochodzi od związków żelaza. Na podstawie oglądu makroskopowego oraz braku do porównań materiału pochodzącego bezpośrednio z warstwy kulturowej, z której pozyskany został zabytek, nie można stwierdzić czy są to minerały wtórne powstałe kosztem plagioklazów, czy jest to osad warstwy.

W celu makroskopowej klasyfikacji petrograficznej analizowanego odłupka skalnego określono udziały ilościowe dominujących składników mineralnych: piroksen 60–70%, plagioklazy 25–35%. Pozostałe składniki są zasadniczo znikome i nie wpływają na pozycję klasyfikacyjną skały.

Na poziomie rozpoznania makroskopowego, analizowany fragment odłupka skalnego ma strukturę pełnokrystaliczną (holokrystaliczną), drobnokrystaliczną, natomiast jego tekstura jest bezładna, masywna. Na podstawie ilościowych proporcji składników mineralnych oraz cech budowy wewnętrznej można zaliczyć go do skał magmowych, głębinowych, grupy gabra i diorytu, typu gabra. Ujawnienie, wśród piroksenów, niewielkiej ilości aktynolitu wskazuje na udział procesów metamorficznych. W związku z tym skałę tę można również określić jako metagabro.

Podsumowanie

Gęstość objętościowa, skład mineralny oraz cechy strukturalno-teksturalne pozwalają na klasyfikację skały, jako magmową, głębinową typu gabra. Gabro to nosi ślady

słabego metamorfizmu regionalnego i może być również określane jako metagabro. Skały typu gabra w Polsce tworzą trzy masywy: Ślęży[3], Nowej Rudy[4] oraz Grochowej-Braszowic[5]. Analizowana próbka skalna zasadniczo nie wykazuje podobieństwa do gabr dolnośląskich, natomiast jest podobna do gabr występujących w postaci materiału narzutowego. Przykładowo udział tego typu skał w strukturze surowcowej materiału narzutowego jest stosunkowo wysoki i wynosi ok. 3%[6].

Kształt odłupka oraz charakter jego powierzchni wskazują na odłupanie z większej bryły, którą mogła stanowić jakaś większa forma narzędziowa np. siekierka lub rozcieracz.

Bibliografia

Borkowska, M.
1985 *Skały gabrowe masywu Nowej Rudy w Sudetach i ich minerały*, „Geologia Sudetica" 20/1, 3–35.

Chachlikowski, P.
2013 *Surowce eratyczne w kamieniarstwie społeczeństw wczesnoagrarnych Niżu Polskiego (IV-III tys. przed Chr.)*, Studia i materiały do dziejów Kujaw – Niżu Polski 11, Poznań.

Gunia, P.
1992 *Petrologia skał ultrazasadowych z masywu Braszowic-Brzeźnicy (blok przedsudecki)*, „Geologia Sudetica" 26/1– 2, 119–170.

Majerowicz, A.
2006 *Krótki przewodnik terenowy po skałach ofiolitowego zespołu Ślęży oraz ich petrologicznej i geologicznej historii*, Wrocław.

Plewa, M., Plewa, S.
1992 *Petrofizyka*, Warszawa.

[3] A. Majerowicz 2006.
[4] M. Borkowska 1985.
[5] P. Gunia 1992.
[6] P. Chachlikowski 2013.

VI.12. Materiały z epoki kamienia oraz z wczesnej epoki brązu ze stanowiska 3 w Raczkowicach (Piotr Włodarczak)

Wstęp

W trakcie badań na stanowisku 3 w Raczkowicach odkryto nieliczne ślady związane z osadnictwem pradziejowym sprzed okresu wpływów rzymskich. Większość łączy się z wczesną fazą kultury mierzanowickiej (wczesna epoka brązu). Zadokumentowano także ślady osadnictwa kultury pucharów lejkowatych z okresu środkowego eneolitu. W sumie, zbiór analizowanych tu zabytków tworzy: 17 fragmentów ceramiki, dwa przęśliki (jeden cały oraz drugi zachowany we fragmencie), fragment łyżki ceramicznej oraz rozcieracz kamienny. Ponadto, na okres pradziejowy jest najprawdopodobniej datowanych większość zabytków krzemiennych (poza skałką karabinową z okresu nowożytnego), omówionych w odrębnym artykule przez Dominika K. Płazę. Wyróżnione wśród nich formy diagnostyczne nie łączą się jednak ze znaleziskami neolitycznymi i wczesnobrązowymi, wskazując na starszą i środkową epokę kamienia.

Z uwagi na obecność pojedynczych fragmentów ceramiki, z osadnictwem pradziejowym łączy się obiekt 1 (Ryc. 1). Został odkryty w północnej części przebadanego terenu w odcinku 45. Ze strefy tej pochodzi większość omawianych tu znalezisk. Niemniej, pojedyncze zabytki zostały odkryte także w innych strefach stanowiska.

Materiały neolityczne

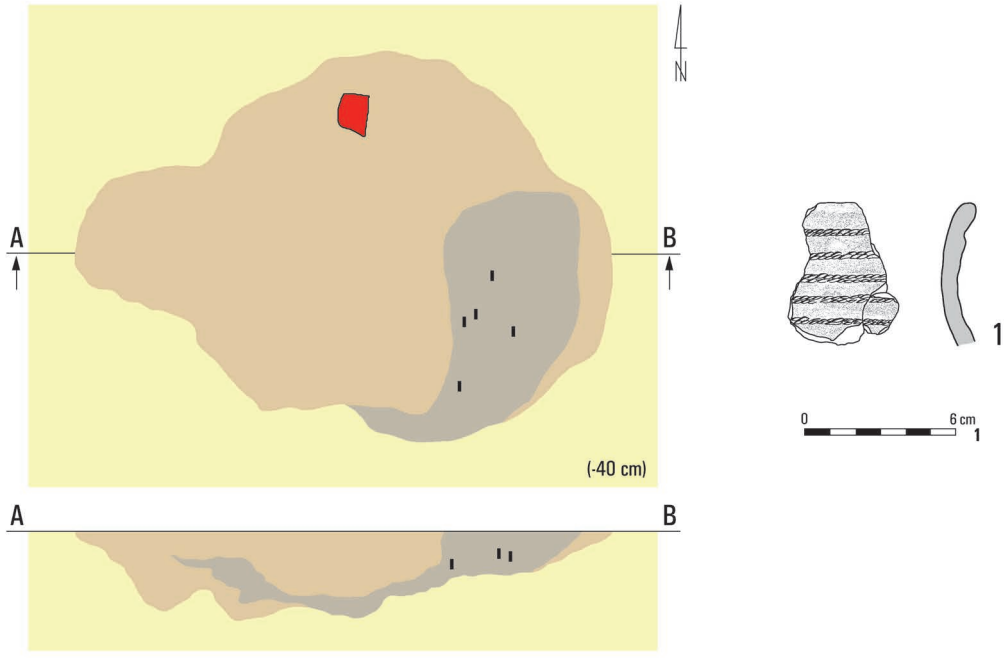
Na okres neolitu można datować znaleziska dwóch fragmentów naczyń (w tym jednego ornamentowanego) oraz dwóch przęślików (Ryc. 2:1.2). Fragmenty naczyń pod względem cech stylistycznych i technologicznych wiązać należy ze środkowoeneolityczną kulturą pucharów lejkowatych. Zbyt ubogi zestaw cech uniemożliwia bliższą charakterystykę taksonomiczno-chronologiczną tych znalezisk.

Obydwa przęśliki to formy, które z największym prawdopodobieństwem można łączyć z okresem środkowego bądź późnego eneolitu, czyli najpewniej z kulturą pucharów lejkowatych[1]. Zachowany w całości okaz miał formę płaską dwustożkową, zaś fragment przęślika płasko-wypukłą.

Materiały z wczesnej epoki brązu

Znaleziska z wczesnej epoki brązu wyraźnie dominują w materiałach ze stanowiska 3 w Raczkowicach. Na ten okres datowany jest również jeden obiekt (jama 1, Ryc. 1). Jego kształt i charakter wypełniska pozwalają przypuszczać, że był on pochodzenia antropogenicznego. Zarazem zaawansowany stopień zniszczenia (zachowała się tylko część spągowa) nie pozwala na bliższe określenie jego funkcji. Owalny kształt, rozmiary oraz orientacja dłuższej średnicy zgodnie z osią W-E mogłyby wskazywać na jego grobowe przeznaczenie (za czym przemawia także odkrycie dużych fragmentów kubka w północnej części jamy). Nietypowy dla grobów jest nieckowaty przekrój pionowy jamy – co jednak może wynikać z trudności w dokumentacji słabo widocznych zarysów w piaszczystym podłożu. Przy braku silnych przesłanek pozostać należy przy ogólnym

[1] T.J. Chmielewski 2009.

Ryc. 1. Raczkowice, stan. 3. Jama 1, odcinek 45. 1 – glina. Rys.: E. Wtorkiewicz-Marosik

zakwalifikowaniu obiektu 1 do reliktów osadnictwa kultury mierzanowickiej.

Fragmenty naczynia z obiektu 1 pochodzą od charakterystycznej formy kubka esowato profilowanego, powszechnie obecnego w materiałach ze starszych faz kultury mierzanowickiej, czyli etapów proto- i wczesnomierzanowickiego[2]. Szyjka naczynia była ornamentowana wielokrotnie powtórzonymi pasmami zdwojonego sznura, czyli w sposób właściwy dla tej formy naczyń (Ryc. 1:1). Charakterystyczne dla fazy wczesnej są także S-skrętne odciski oraz cienki sznur użyty do ich wykonania (o grubości około 1 mm).

W luźno odkrytych materiałach obecne są dwa inne fragmenty z odciskami sznurowymi: zdwojonymi (Ryc. 2:8) oraz pojedynczymi (Ryc. 2:6). Podobnie jak na zabytkach z jamy 1, były to odciski s-skrętne – charakterystyczne dla wczesnej kultury mierzanowickiej w Polsce południowo-wschodniej.

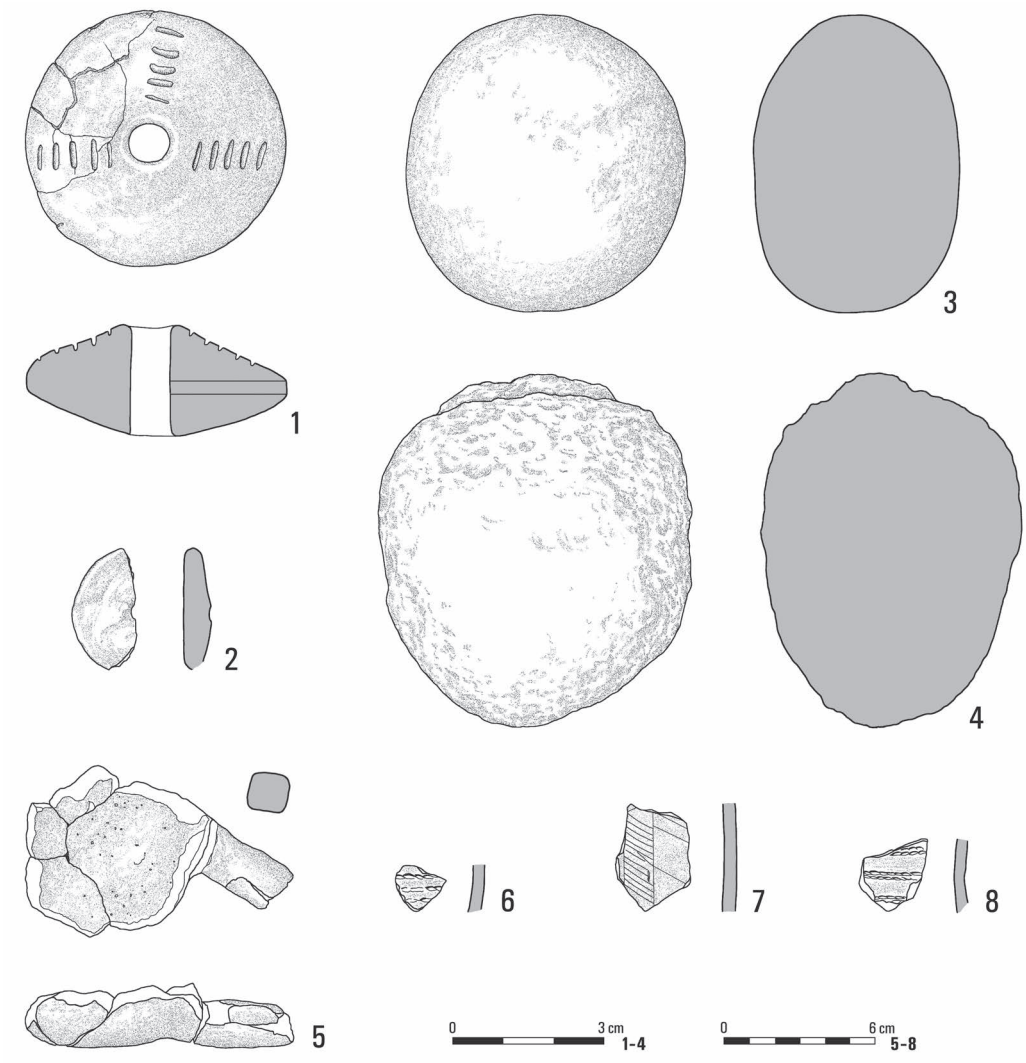
Trudniejszy do oceny kulturowo-chronologicznej jest fragment zdobiony rytymi kreskami (Ryc. 2:7). Pod względem cech technologicznych jest on najbliższy materiałom z interstadium neolitu i epoki brązu, a więc kultury ceramiki sznurowej bądź kultury mierzanowickiej. Sam ornament nie ma jednak dobrych analogii w znaleziskach z Polski Środkowej. Ryte zdobienia, tworzące skomplikowane układy zdobnicze, są znane z naczyń kultury ceramiki sznurowej – jak np. na amforze z Wągłczewa z okolic Sieradza[3]. Są także stosowane na naczyniach kultury pucharów dzwonowatych, przez co spotkać je można także na ceramice z najwcześniejszych faz kultury mierzanowickiej (jako importy lub kulturowe zapożyczenia). W wypadku fragmentu z Raczkowic trudno zadecydować o precyzyjniejszej klasyfikacji.

Zabytki ceramiczne miały cechy technologiczne charakterystyczne dla wytwórczości wczesnobrązowej. W przełamach wszystkich ułamków odnotowano schudzanie masy ceramicznej domieszką tłucznia kamiennego, w większości wypadków koloru białego. Tylko w jednym wypadku (nr kat. 185/77) obecny był tłuczeń barwy różowej. Wszystkie fragmenty pochodziły od naczyń cienkościennych (grubość 0,4–0,5 cm), w typie kubków, ewentualnie małych dzbanów bądź amfor. Nie odkryto masywniejszych ułamków, pochodzących od garnków – naczyń dominujących na stanowiskach osadniczych kultury mierzanowickiej.

Pod względem cech technologicznych oraz stylistycznych zespół zabytków wczesnobrązowych z Raczkowic wydaje się być homogeniczny i poświadcza epizod osadniczy datowany na wczesną fazę kultury mierzanowickiej. Można go odnieść do lat około 2200–2000 BC. Homogeniczność oznacza w tym wypadku przynależność wszystkich bądź większości znalezisk do jednej fazy chronologicznej, a nie jednego epizodu osadniczego. Specyfika odkryć ze stanowiska w Raczkowicach

[2] S. Kadrow, J. Machnik 1997; P. Włodarczak 2017a.

[3] H. Wiklak 1975, 97, tabl. VIII:2.

Ryc. 2. Raczkowice, stan. 3. Materiały z neolitu i z wczesnej epoki brązu. Znaleziska luźne: 1, 2, 5–8 – glina; 3, 4 – kamień.
Rys.: E. Wtorkiewicz-Marosik

jest charakterystyczna dla tak zwanej „strefy B", czyli obszaru zlokalizowanego poza „rdzenną" ekumeną osadnictwa kultury mierzanowickiej[4]. Typowe dla tej strefy są stanowiska ubogie w znaleziska, zazwyczaj bez obiektów nieruchomych, czasem z pojedynczymi jamami i paleniskami. Niemniej, efemeryczny charakter tego osadnictwa wynika także ze słabego rozpoznania obszarów położonych poza lessowymi wyżynami Polski południowej[5]. W szeroko pojmowanej Polsce Środkowej, liczba znalezisk datowanych na początki epoki brązu sukcesywnie wzrasta, a charakterystyczne dla „strefy B" są materiały wczesnej fazy kultury mierzanowickiej[6]. Brakuje natomiast znalezisk fazy późnej tej kultury. Pod tym względem zbiór ceramiki z Raczkowic nie odbiega od innych inwentarzy.

Stanowisko 3 w Raczkowicach jest położone na pograniczu Wyżyny Małopolskiej i Wyżyny Śląsko-Krakowskiej, w strefie o słabo rozpoznanym osadnictwie z przełomu neolitu i epoki brązu. Pojedyncze znaleziska wskazują na obecność osadnictwa kultury ceramiki sznurowej, w okresie schyłkowego eneolitu. Należą do nich znaleziska amfor z miejscowości Dudki[7] i Dobryszyce w gminie Mykanów[8]. Jak wspomniano powyżej, skromna baza źródłowa wynika w dużej mierze z braku systematycznych badań. Przypadkowe odkrycia, tak jak

[4] J. Machnik 1977, 29–31; 1978, 32.
[5] Np. A. Pelisiak 1981–1982.
[6] Np. B. Józwiak, P. Makarowicz 2003; J. Górski, P. Makarowicz, A. Wawrusiewicz 2012.
[7] I. Młodkowska-Przepiórowska, P. Włodarczak 2001.
[8] P. Włodarczak 2017b, 307, ryc. 21.

w wypadku Raczkowic, mogą wskazywać na osadniczą atrakcyjność tego regionu u schyłku III tysiąclecia p.n.e.

Materiały chronologicznie nieokreślone

W skład materiałów kulturowo i chronologicznie bliżej nieokreślonych wchodzą dwa kamienne tłuczki-rozcieracze oraz fragmenty glinianej łyżki (Ryc. 2: 3–5). Ten ostatni przedmiot sprawia problemy klasyfikacyjne z uwagi na mało diagnostyczne cechy technologiczne masy ceramicznej oraz sposobu wykończenia powierzchni. Analogiczne wytwory są znane z różnych okresów pradziejowych: od środkowego eneolitu do okresu przedrzymskiego.

Katalog. Materiały z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu

Odcinek 7

Warstwa 0–20 cm

1. Fragment brzuśca naczynia o powierzchni zewnętrznej gładkiej, dość równej, wewnętrznej – matowej, nierównej, lekko przecieranej. Przełam warstewkowany, ceglasty. Wielkość[9] 3,7 cm, grub. 0,5 cm. Niewielka domieszka tłucznia kamiennego, głównie barwy różowej, do 2 mm.
Datowanie/atrybucja kulturowa: wczesna epoka brązu – kultura mierzanowicka (faza wczesna).

Warstwa 20–40 cm

1. Połowa przęślika glinianego. Bieguny płaskie. Średn. 5,0 cm, średn. otworu 0,5 cm. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna – nierówna, matowa, barwa jasnobrązowa, brak domieszki (Ryc. 2:2).
Datowanie/atrybucja kulturowa: neolit – kultura pucharów lejkowatych (?).

Odcinek 8

Warstwa 0–20 cm

1. Dwa fragmenty naczyń cienkościennych, w tym jeden z ornamentem pionowych stempelków (słupki dług. 0,5 cm). Niewielka ilość drobnej domieszki tłucznia ceramicznego. Fragment z ornamentem: wielkość 2,3 cm, grub. 0,6 cm. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna równa, matowa, barwy brązowej.
Fragment niezdobiony: wielkość 2,1 cm, grub. 0,7 cm. Powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna barwy brązowej, równa, matowa.
Datowanie/atrybucja kulturowa: neolit – kultura pucharów lejkowatych.

[9] W ujęciu autora termin „wielkość" to maksymalna cięciwa ułamku naczynia.

Odcinek 10

Warstwa 20–30 cm

1. Jeden niecharakterystyczny fragment naczynia. Powierzchnia zewnętrzna nierówna, matowa, barwy jasnobrązowej; powierzchnia wewnętrzna nierówna, matowa, barwy szarobrązowej. Średnia ilość domieszki tłucznia kamiennego białego, średnioziarnistego, nierównomiernie rozprowadzonego i gruboziarnistego (do 4 mm). Przełam warstewkowany, jednolity, ciemnoszary. Wielkość 4,7 cm, grub. 0,4 cm.
Datowanie/atrybucja kulturowa: wczesna epoka brązu – kultura mierzanowicka (faza wczesna).

Odcinek 14

Warstwa 30–40 cm

1. Jeden fragment naczynia z odciskiem sznura. Wielkość 1,8 cm, grub. 0,4 cm. Powierzchnia zewnętrzna nierówna, matowa, barwy brązowej; powierzchnia wewnętrzna równa, matowa, barwy szarobrązowej. Przełam jednolity, ciemnoszary. Ornament sznurowy: skręt Z, 2 mm, zachowane cztery powtórzenia (niezdwojony). Domieszka tłucznia kamiennego białego, drobnego (śladowo).
Datowanie/atrybucja kulturowa: wczesna epoka brązu – kultura mierzanowicka (faza wczesna).

Odcinek 19

Warstwa 50–70 cm

1. Jeden niezdobiony fragment naczynia cienkościennego. Wielkość 2,7 cm, grub. 0,5 cm. Powierzchnia zewnętrzna równa, matowa, barwy jasnobrązowej; powierzchnia wewnętrza nierówna, matowa, barwy jasnobrązowej. Przełam jednolity, ciemnoszary. Domieszka białego tłucznia kamiennego, średnioziarnistego (do 3 mm).
Datowanie/atrybucja kulturowa: wczesna epoka brązu – kultura mierzanowicka (faza wczesna).

Odcinek 23

Warstwa 50–60 cm

1. Rozcieracz kamienny, wym. 6,2×7,0 cm. Waga 281 g (Ryc. 2:4).
Datowanie/atrybucja kulturowa: nieokreślone.

Odcinek 33

Grób 71

Na złożu wtórnym w wypełnisku jamy grobowej kultury przeworskiej dwa fragmenty naczynia, w tym jeden z ornamentem.
Fragment niezdobiony: wielkość 2,9 cm, grub. 0,4 cm. Powierzchnia zewnętrzna pomarańczowo-brązowa, nierówna, matowa; wewnętrzna szarobrązowa, nierówna, matowa. Mała ilość domieszki drobnego tłucznia

kamiennego białego oraz drobnego tłucznia ceramicznego.
Fragment zdobiony: wielkość 3,2 cm, grub. 0,4 cm. Powierzchnia zewnętrzna pomarańczowo-brązowa, równa, matowa; powierzchnia wewnętrzna szarobrązowa, nierówna, matowa. Mała ilość domieszki tłucznia kamiennego, białego, drobnego. Ornament sznurowy: trzy pasma zdwojonych odcisków o szer. 1 mm.
Datowanie/atrybucja kulturowa: wczesna epoka brązu – kultura mierzanowicka.

Odcinek 37

Warstwa 20–30 cm
1. Łyżka gliniana we fragmentach. Zarówno trzonek jak i miseczka zachowane fragmentarycznie. Masa ceramiczna bez domieszki (Ryc. 2:5).
Datowanie/atrybucja kulturowa: nieokreślona.

Warstwa 30–40 cm
1. Jeden fragment naczynia z ornamentem. Wielkość 4,3 cm, grub. 0,5 cm. Powierzchnie zewnętrzne i wewnętrzne barwy szarej, równe, matowe. W glinie nieliczna domieszka białego tłucznia kamiennego (o wielkości do 3 mm) oraz nieliczna domieszka tłucznia ceramicznego (do 3 mm). Ornament w postaci wstęgi z rytymi kreskami.
Datowanie/atrybucja kulturowa: neolit/wczesna epoka brązu – kultura ceramiki sznurowej/kultura mierzanowicka.

Odcinek 45

Warstwa 0–20 cm
1. Obustronnie spłaszczony rozcieracz z widocznymi śladami zużycia. Kamień, szaro-różowy. Średn. 5,8 cm (Ryc. 2:3).
Datowanie/atrybucja kulturowa: nieokreślona. Neolit (?).

Warstwa 30–50 cm
1. Przęślik stożkowaty mocno spłaszczony zdobiony z jednej strony trzema pionowymi pasami poprzecznych kresek (po pięć); z drugiej strony nieco uszkodzony. Glina z piaskiem. Średn. 5,3 cm, grub. 2,3 cm (Ryc. 2:1).
Datowanie/atrybucja kulturowa: neolit (?).

Obiekt kultury mierzanowickiej, odc. 45
Jama 1 (Ryc. 1)

Na głęb. 45 cm od powierzchni gruntu zbliżony do owalnego zarys jamy (wym. 135×104 cm), w przekroju nieregularna niecka. Wypełnisko w postaci szarobrązowej próchnicy. Od strony wschodniej jamę wypełniała szaroczarno próchnica (pozostałość spalenizny o szer. do 40 cm), o miąższości do kilkunastu cm. W jamie pozostałości dużego kubka.
Inwentarz: Trzy fragmenty części wylewowej dużego kubka, zdobionego odciskiem sznura. Wylew bez okapu, zaoblony. Domieszka tłucznia kamiennego, białego, średnioziarnistego (do 3 mm). Powierzchnia zewnętrzna równa, matowa, barwy jasnobrązowej; powierzchnia wewnętrzna równa, matowa, barwy jasnobrązowej i szarobrązowej. Przełam jednolity, ciemnoszary. Sznur zdwojony, cienki, skręt S, 1 mm, zachowane pięć powtórzeń. Wielkość 5,7 cm, grub. 0,6 cm (Ryc. 1:1).
Datowanie/atrybucja kulturowa: wczesna epoka brązu – kultura mierzanowicka (faza wczesna).

Odcinek 51

Warstwa 40–50 cm
1. Pięć drobnych fragmentów cienkościennego naczynia, w tym fragment wyodrębnionego płaskiego dna (ze stopką). Wielkość fragmentów do 2,8 cm, grub. 0,4–0,5 cm (częściej 0,4 cm). Przełam jednolity, szary. Domieszka kamiennego białego tłucznia, średnio- i drobnoziarnistego (do 0,2 cm). Powierzchnia zewnętrzna nierówna, matowa, barwy jasnobrązowej; powierzchnia wewnętrzna równa, matowa, barwy jasnobrązowej.
Datowanie/atrybucja kulturowa: wczesna epoka brązu – kultura mierzanowicka (faza wczesna?).

Bibliografia

Chmielewski, T.J.
2009 *Po nitce do kłębka… O przędzalnictwie i tkactwie młodszej epoki kamienia w Europie Środkowej*, Warszawa.

Górski, J., Makarowicz, P., Wawrusiewicz, A.
2012 *Materiały kultury mierzanowickiej ze stanowiska 1 w Polesiu, woj. łódzkie,* (w:) R.F. Mazurowski, D. Manasterski, K. Januszek (red.), *Studia i materiały do badań nad neolitem i wczesną epoką brązu na Mazowszu i Podlasiu,* tom II, Warszawa, 95–103.

Józwiak, B., Makarowicz, P.
2003 *Osadnictwo z interstadium epok neolitu i brązu*, (w:) L. Czerniak (red.), *Badania Archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców" kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów" S.A., 3, Część II. Wyniki badań archeologicznych w Zabrzeziu, gm. Rząśnia, woj. łódzkie, stanowisko 1*, Poznań, 287–310.

Kadrow, S., Machnik, J.
1997 *Kultura mierzanowicka. Chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny*, Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej 29, Kraków.

Machnik, J.

1977 *Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen*), Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie, Prace Komisji Archeologicznej 15, Wrocław.

1978 *Wczesny okres epoki brązu*, (w:) A. Gardawski, J. Kowalczyk (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. III: *Wczesna epoka brązu*, Wrocław, 9–136.

Młodkowska-Przepiórowska, I., Włodarczak, P.

2001 *Znalezisko amforki kultury ceramiki sznurowej w Dudkach, pow. Częstochowa*, „Sprawozdania Archeologiczne" 53, 199–206.

Pelisiak, A.

1981–1982 *Początki epoki brązu na terenie województwa sieradzkiego,* „Sieradzki Rocznik Muzealny" 8, 25–35.

Wiklak, H.

1975 *Neolit w Polsce Środkowej,* „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi" seria archeologiczna XXII, 67–99.

Włodarczak, P.

2017a *Toward the Bronze Age in south-eastern Poland (2300–2000 BC)*, (w:) P. Włodarczak (red.), *The Past Societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the early Middle Ages 2: 5500––2000 BC*, Warszawa, 377–397.

2017b *Battle axes and beakers. The Final Eneolithic societies*, (w:) P. Włodarczak (red.), *The Past Societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the early Middle Ages 2: 5500–2000 BC*, Warszawa, 275–336.

VI.13. Nowożytna ceramika naczyniowa ze stanowiska 3 w Raczkowicach (Agata Sztyber)

Podczas badań cmentarzyska kultury przeworskiej w Raczkowicach pozyskano zbiór ceramiki nowożytnej, liczący 102 fragmenty naczyń i jeden ułamek kafla. Jest to materiał pochodzący z powierzchni stanowiska, ale także z warstwy podglebia (20–40 cm), co spowodowało, że jest drobny, często niedystynktywny i w większości źle zachowany (o mocno startych lub odspojonych powierzchniach). Stanowią go pozostałości naczyń wykonanych głównie z glin żelazistych (94 fragmenty) i w mniejszej liczbie – kaolinitowych (8 fragmentów).

Pierwszą grupę ceramiki reprezentują przede wszystkim tzw. siwaki, a więc nieglazurowane wyroby garncarskie, zawdzięczające swoją charakterystyczną „siwą" barwę specjalnemu sposobowi wypalania. Polega on na odcięciu dopływu powietrza do pieca garncarskiego w końcowej fazie wypału. Można w ten sposób uzyskać różny stopień czy jakość wypału, co jest dostrzegalne w omawianym materiale. Są to bowiem zarówno fragmenty odznaczające się jednolitym, jednobarwnym przełamem, jak i takie, które mają przełamy w różnych odcieniach szarości czy nawet przełamy trzywarstwowe: dwubarwne – brunatne na zewnątrz i szare w partii środkowej. Również powierzchnie ścianek są niekiedy wybarwione plamiście (brunatno-szare), co w praktyce garncarskiej określane jest często jako „niedosiwienie"[1].

Pozyskane na stanowisku w Raczkowicach siwaki wykonane zostały z masy garncarskiej, w której domieszkę schudzającą stanowiła duża ilość drobno- lub średnioziarnistego piasku. Powierzchnie naczyń są przez to równe, ale szorstkie. Grubość ścianek mieści się w przedziale 0,4–0,6 cm.

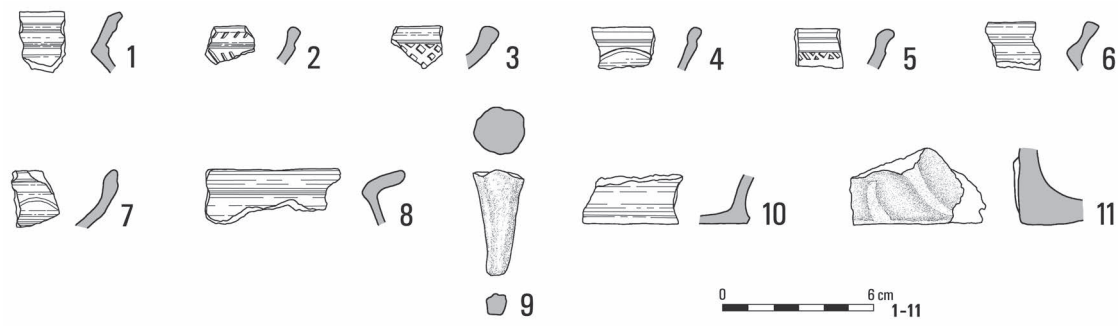
Część ułamków jest ornamentowana techniką rycia (trzy fragmenty), wyświecania (dwa fragmenty) lub wyciskania (osiem fragmentów). Ten pierwszy rodzaj zdobienia uchwycono na trzech ułamkach wylewów: jeden pokrywają dookolne poziome żłobki, dwa – pojedyncza linia falista (Ryc. 1:4, 1:7). Ryte żłobki wykonane przy pomocy szablonu są elementem ozdobnym, będącym w użyciu od czasów średniowiecza po współczesność[2]. Bardzo charakterystyczny dla ceramiki siwej jest ornament wyświecany. W zespole naczyń z Raczkowic reprezentowany jest on w postaci pionowych, nieregularnych pasm o lekko metalicznym połysku. Uważa się, że tego typu zdobienie cechuje wyroby datowane zwłaszcza na 2. połowę XIX i 1. połowę XX wieku[3]. Kolejny typ ornamentu to dekoracja wykonana przy użyciu radełka, w postaci poziomo i skośnie ułożonych, pojedynczych lub wielokrotnych pasm czworokątów i trójkątów. Znajdują się one najczęściej pod wylewem i w górnej partii brzuśca naczynia (Ryc. 1:3, 1:5). W opisywanym materiale jeden fragment wylewu wyróżnia się zdobieniem w postaci krótkich nacięć poprowadzonych na przemian lewo- i prawoskośnie (Ryc. 1:2). Ornament taki był powszechny od XVII aż do początków XIX wieku[4]. W Raczkowicach odnotowano także zdobienie skośnymi żłobkami, powstałymi poprzez nacisk patyczka na krawędź wylewu. Takie plastyczne potraktowanie

[1] W. Hołubowicz 1950, 226; P. Skiba 2010, 155; J. Wowak 2014, 22; M. Matuszczyk, A. Oborska-Oracz, J. Wowak 2019, 168–170.

[2] R. Reinfuss 1955, 52–53; K. Radwański 1968, 65; A. Wałowy 1979, 95.

[3] W. Tabaszewski 2021, 75.

[4] S. Czopek, A. Lubelczyk 1993.

Ryc. 1. Raczkowice, stan. 3. Ułamki naczyń glinianych (1–10) i kafla (11). Znaleziska luźne z odcinków 1 (1), 2 (2, 9, 10), 3 (11), 8 (3, 6), 9 (4, 5), 15, 20 (7, 8) Rys.: E. Wtorkiewicz-Marosik

krawędzi naczyń jest zabiegiem powszechnie stosowanym w garncarstwie nowożytnym, obecnym również na przełomie XIX i XX oraz w 1. połowie XX wieku[5].

W materiale ceramicznym z Raczkowic jasną barwą wyróżnia się niewielka liczba form z glin kaolinowych. Naczynia wypalone w atmosferze utleniającej mają powierzchnie i przełamy białe, kremowe lub różowawe, zaś wypalane redukcyjnie – jasnoszare. W ich masie garncarskiej widoczna jest niewielka ilość domieszki drobnoziarnistego piasku. Na jednym fragmencie, po wewnętrznej stronie ścianki naczynia stwierdzono pozostałości brązowej angoby.

Ze względu na zbyt duże rozdrobnienie materiału i w wielu wypadkach – brak cech dystynktywnych – niewiele można powiedzieć na temat form naczyń. Dwa z opisywanych fragmentów ceramiki tzw. siwaków są prawdopodobnie częściami mis (Ryc. 1:3, 1:7). Wskazuje na to charakterystyczne ukształtowanie wylewów o krawędziach pogrubionych i ściankach zaokrąglonych do wnętrza naczynia. Oba fragmenty zdobi ryta linia falista bądź ornament radełkowy.

Kilka innych ułamków brzegowych partii naczyń mogło należeć do garnków o różnorodnie ukształtowanych wylewach, wśród których przeważają brzegi proste, wychylone na zewnątrz oraz krawędzie pogrubione i zaokrąglone (Ryc. 1:5, 1:6, 1:9), rzadziej skośnie ścięte (Ryc. 1:1, 1:2, 1:6). Jeden fragment wyróżnia obecność żeberka poniżej krawędzi i na przejściu wylewu w brzusiec (Ryc. 1:1). Inny fragment odznacza się delikatnie zaznaczonym wrębem na pokrywkę po wewnętrznej stronie wylewu (Ryc. 1:6). Co najmniej pięć ułamków partii brzegowych naczyń ma wyraźnie zaznaczony dookolny żłobek pod krawędzią wylewu (Ryc. 1:2, 1:4). Tego typu formy wylewów charakterystyczne są dla garncarstwa w okresie od XVIII do 1. połowy XIX wieku, ale część z nich może również pochodzić z wyrobów powstałych po połowie XIX wieku[6]. Określenie ściślejszego datowania utrudnia fragmentaryczny stan zachowania naczyń.

W zbiorze ceramiki z Raczkowic znajduje się również siedem niewielkich fragmentów części przydennych naczyń. Są to wyroby o płaskich dnach grubości od 0,4 do 0,6 cm. W dwóch wypadkach dna mają wyraźnie zaznaczoną stopkę (Ryc. 1:10). Na kolejnych dwóch fragmentach widoczne są natomiast ślady odcinania dna od tarczy koła garncarskiego. Na uwagę zasługuje także ułamek części przydennej patelni z zachowaną nóżką (wys. 4,4 cm; Ryc. 1:9). Naczynia na trzech nóżkach używane były od okresu późnego średniowiecza[7], ale spotykane są jeszcze w XIX i XX wieku[8].

Niewiele wnoszą do analizy omawianego zbioru dwa fragmenty uch, ze względu na ich szczątkowy stan zachowania. Możemy stwierdzić jedynie, że są one prawdopodobnie pozostałościami dzbanów lub uchatych garnków, ze świadomością, że w garncarstwie nowożytnym znane są również misy zaopatrzone w dwa symetrycznie ulokowane ucha[9].

Wśród ułamków ceramiki naczyniowej odnotowano niewielki fragment płytowego kafla piecowego (Ryc. 1:11) ze śladami zdobienia motywem roślinnym (?). Wypał w atmosferze utleniającej nadał jego powierzchniom barwę ceglastą. Przełam jest dwubarwny – ceglasto-szary. Glina zawiera dużą ilość domieszki drobnoziarnistego piasku. Rozmiar ułamka wyklucza jakiekolwiek szersze wnioskowanie na jego podstawie, poza wskazaniem jego nowożytnej proweniencji.

Podsumowując trzeba powtórzyć, że na opisywany zbiór składają się fragmenty naczyń bardzo rozdrobnione (o wysokim indeksie fragmentacji) i zniszczone

[5] J. Flasza 2008, 169.

[6] W. Tabaszewski 2021, 68–70.

[7] A. Wałowy 1979, 86.

[8] W. Tabaszewski 2018, 204.

[9] W. Tabaszewski 2018, 203, 204.

(zerodowane i zwietrzałe) w procesach postdepozycyjnych. Nielicznie zachowane ułamki wylewów wskazują na typowe formy (garnki i misy), użytkowane na wsi polskiej od schyłku XVIII po połowę XX wieku. W tę chronologię wpisuje się również wspomniany fragment kafla. Szczególną uwagę zwraca dominujący udział tzw. ceramiki siwej („siwaków"). Już od XVIII wieku wypierana była ona przez wyżej cenioną ceramikę glazurowaną, jednak w wiejskich i małomiasteczkowych pracowniach garncarskich „siwaki" wyrabiano co najmniej do połowy XX wieku[10]. Wymienić można tu przede wszystkim nieodległe od Raczkowic warsztaty w Szczekocinach, Lelowie, Małogoszczu czy Skalbmierzu[11].

Naczynia z glin kaolinitowych wyrabiano z kolei na bazie lokalnych pokładów glin, w ośrodkach garncarskich, działających głównie na terenach dawnego województwa sandomierskiego[12]. Należy jednak zaznaczyć, że wyroby kaolinitowe wytwarzane były także z glin pozyskiwanych w okolicach Alwerni[13].

„Siwaki" produkowane były głównie na potrzeby lokalne i stanowiły, obok naczyń białych, przedmiot wymiany handlowej na targach i jarmarkach[14].

Katalog

Odcinek 1

1. Fragment wylewu naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 3,0 cm²); brzeg profilowany (delikatnie zaznaczone żeberko), wychylony na zewnątrz; krawędź skośnie ścięta do wnętrza i na zewnątrz; powierzchnie i przełam barwy szarej; grub. ścianki 0,6 cm (Ryc. 1:1).
2. Drobny (wielkości ok. 1 cm²) fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka; krawędź ścięta skośnie i zdobiona skośnymi żłobkami (dołki powstałe poprzez nacisk patykiem na krawędź); grub. ścianki 0,5–0,7 cm.
3. Fragment niecharakterystyczny naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 3,0 cm²); powierzchnie barwy brunatnej; przełam barwy szarej; grub. ścianki 0,6 cm.
4. Fragment niecharakterystyczny naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 2 cm²); powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej; grub. ścianki 0,7 cm.
5. Fragment niecharakterystyczny naczynia tzw. siwego (wielkości ok. 1 cm²); powierzchnie i przełam barwy szarej.
6. Siedem małych (wielkości do 4,0 cm²) niecharakterystycznych fragmentów naczyń tzw. siwaków; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia i przełam barwy szarej; miejscami w przełamie odcień brunatny (niedosiwienie); grub. ścianek ok. 0,5 cm.

Odcinek 2

7. Drobny fragment wylewu naczynia tzw. siwaka; krawędź pogrubiona i zaokrąglona; dookolne wgłębienie pod krawędzią; krawędź i powierzchnia poniżej żłobka zdobiona skośnymi krótkimi nacięciami wykonanymi radełkiem (na krawędzi prawoskośnie, poniżej lewoskośnie); powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie); grub. ścianki 0,5 cm (Ryc. 1:2).
8. 13 drobnych (wielkości do 2 cm²) niecharakterystycznych fragmentów naczyń tzw. siwaków; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia i przełam barwy szarej; gdzieniegdzie w przełamie odcień brunatny (niedosiwienie); grub. ścianek ok. 0,4 cm.
9. Niecharakterystyczny fragment brzuśca naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 2 cm²); powierzchnie i przełam barwy szarej; ślady wyświecania (pionowe, nieregularne smugi); grub. ścianki 0,4 cm.
10. Fragment części przydennej naczynia tzw. siwaka; dno płaskie grub. ok. 0,5 cm z wyraźnie zaznaczoną stopką; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie); grub. ścianki 0,55 cm (Ryc. 1:10).
11. Drobny fragment części przydennej naczynia tzw. siwaka; dno płaskie grub. 0,3–0,4 cm; powierzchnie barwy szarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie).
12. Nóżka patelni naczynia tzw. siwego; wys. 4,4 cm; średn. maks. 2,0 cm; Fragment części przydennej; dno płaskie grub. 0,6 cm; ślady odcinania dna; powierzchnie barwy jasnoszarej; przełam barwy ciemnoszarej; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnie mocno zniszczone (Ryc. 1:9).

Odcinek 3

13. 20 drobnych (wielkości do 2,0 cm²) niecharakterystycznych fragmentów naczyń tzw. siwaków; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia i przełam barwy szarej; miejscami w przełamie odcień brunatny (niedosiwienie); grub. ścianek ok. 0,5 cm.
14. Drobny fragment części przydennej naczynia tzw. siwaka; grub. ścianki 0,4 cm, dno płaskie o grub. 0,4 cm.
15. Trzy drobne niecharakterystyczne fragmenty naczyń z gliny kaolinitowej; domieszka drobnoziarnistego piasku; grub. ścianki 0,45 cm;
16. Fragment kafla płytowego. Powierzchnie barwy ceglastej; przełam barwy ciemnoszarej; domieszka drobnoziarnistego piasku; ślady zdobienia plastycznego (motyw nieczytelny); 5,0×3,0×3,0 cm (Ryc. 1: 11).

[10] E. Fryś-Pietraszkowa 1994.
[11] Z.B. Głowa 1956, 190–192; J. Skotnicka 2018, 147.
[12] Stąd popularne w literaturze nazwy: ceramika iłżecka, ceramika kielecka (M. Bis 2014, 51, z odwołaniami do wcześniejszej literatury).
[13] Z.B. Głowa 1956, 192.
[14] A. Wyrobisz 1966, 15, 26–29; M. Bis 2014, 60.

Odcinek 4

17. Trzy drobne (wielkości do 1 cm²) fragmenty niecharakterystyczne naczynia tzw. siwaka; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia i przełam barwy szarej; grub. ścianek ok. 0,4 cm.
18. Fragment brzuśca naczynia tzw. siwaka, niecharakterystyczny (wielkości ok. 3,0 cm²); ślady wyświecania (pionowe nieregularne smugi); grub. ścianki 0,4 cm.
19. Fragment brzuśca naczynia tzw. siwaka, niecharakterystyczny (wielkości ok. 4,0 cm²); powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie); dwa pasma radełka szer. ok. 1,0 cm (czworokąty wielkości ok. 0,3×0,3 cm); grub. ścianki 0,4 cm.
20. Fragment części przydennej naczynia tzw. siwaka; dno płaskie grub. 0,6 cm; ślady odcinania dna; powierzchnie barwy szarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie).
21. Fragment części przydennej naczynia tzw. siwaka; dno płaskie grub. 0,5 cm; ślady odcinania dna; powierzchnie i przełam barwy szarej; ścianki skośne, mocno wychylone na zewnątrz, grub. 0,6 cm.

Odcinek 5

22. Fragment wylewu naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 2,0 cm²); brzeg lekko wychylony na zewnątrz; krawędź zaokrąglona; powierzchnie mocno starte; powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie); grub. ścianki 0,4 cm.
23. Drobny fragment wylewu naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 1,0 cm²); brzeg lekko wychylony na zewnątrz; krawędź zaokrąglona; powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie); grub. ścianki 0,4 cm.
24. Trzy drobne (wielkości do 2,0 cm²) fragmenty naczyń tzw. siwaków, niecharakterystyczne; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia i przełam barwy szarej; miejscami w przełamie odcień brunatny (niedosiwienie); grub. ścianek ok. 0,5–0,7 cm.
25. Drobny fragment naczynia tzw. białego, niecharakterystyczny (wielkości ok. 2,0 cm²).

Odcinek 6

26. Drobny (wielkości ok. 1,0 cm²) fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka; krawędź ścięta skośnie i zdobiona skośnymi żłobkami (dołki powstałe poprzez nacisk patykiem na krawędź); grub. ścianki 0,5–0,7 cm.
27. Drobny fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka; krawędź skośnie ścięta na zewnątrz; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnie i przełam barwy jasnobrunatnej; grub. ścianki 0,6– 0,8 cm.
28. Drobny fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka; krawędź pogrubiona i zaokrąglona; grub. ścianki 0,5–0,9 cm.
29. Drobny fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka; krawędź pogrubiona i zaokrąglona; grub. ścianki 0,3–0,5 cm.
30. Dwa drobne (wielkości do 1,0 cm²) fragmenty naczynia tzw. siwaka, niecharakterystyczne; grub. ścianki 0,4 cm.

Odcinek 8

31. Drobny fragment wylewu naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 2,0 cm²); brzeg prosty, lekko wychylony na zewnątrz; krawędź pogrubiona i płasko ścięta; powierzchnie i przełam barwy szarej; grub. ścianki 0,5 cm (Ryc. 1:6).
32. Drobny fragment (wielkości ok. 1,0 cm²) wylewu naczynia tzw. siwaka – misy (?); krawędź pogrubiona i zaokrąglona, nachylona do wnętrza naczynia; ślady zdobienia radełkiem (pasma skośnie ułożonych czworokątów); powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie); grub. ścianki 0,7 cm (Ryc. 1:3).
33. Drobny fragment części przydennej naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 2,0 cm²); lekko wyodrębniona stopka; grub. ścianki 0,45 cm; partia dna niezachowana; powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie).

Odcinek 9

34. Fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 3,0 cm²); brzeg lekko profilowany (delikatnie zaznaczone żeberko); krawędź pogrubiona i zaokrąglona; pod żeberkiem ornament ryty w postaci pojedynczej linii falistej; grub. ścianki 0,4–0,55 cm (Ryc. 1:4).
35. Fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 3,0 cm²); brzeg lekko profilowany; krawędź pogrubiona i zaokrąglona; pasmo zdobienia wykonane radełkiem (ornament geometryczny); grub. ścianki 0,5– 0,6 cm (Ryc. 1:5).
36. Fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 2,0 cm²); brzeg lekko profilowany (dookolne wgłębienie poniżej krawędzi); krawędź pogrubiona i zaokrąglona; ornament wykonany radełkiem w postaci poziomych pasm czworokątów (ornament wykonany niestarannie, częściowo zatarty); grub. ścianki 0,5–0,7 cm.
37. Fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 3,0 cm²); krawędź ułamana; ornament wykonany radełkiem w postaci poziomych pasm czworokątów (ornament wykonany niestarannie); grub. ścianki 0,35–0,6 cm.
38. Mały, niecharakterystyczny (wielkości do 2,0 cm²) fragment partii wylewu naczynia tzw. siwaka; krawędź skośnie ścięta na zewnątrz (częściowo ułamana);

powierzchnie barwy szarej; przełam barwy ceglasto-brunatnej (niedosiwienie); grub. ścianki 0,7 cm.
39. Dwa drobne (wielkości do 2,0 cm²) niecharakterystyczne fragmenty naczyń; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia i przełam barwy szarej; miejscami w przełamie odcień brunatny (niedosiwienie); grub. ścianek ok. 0,5 cm.
40. Drobny (wielkości ok. 1 cm²) fragment naczynia z gliny białej; niecharakterystyczny; domieszka drobnoziarnistego piasku; grub. ścianki 0,4 cm.

Odcinek 11

41. Mały fragment wylewu naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 2 cm²); brzeg prosty, wychylony na zewnątrz; krawędź ścieniona i zaokrąglona; powierzchnie i przełam barwy szarej; grub. ścianki 0,5 cm.

Odcinki 15, 20 i znaleziska z powierzchni stanowiska

42. Mały fragment wylewu naczynia tzw. siwaka (wielkości ok. 4,0×2,0 cm); brzeg lekko wychylony na zewnątrz; krawędź pogrubiona i zaokrąglona; powierzchnie i przełam barwy szarej; grub. ścianki 0,5 cm.
43. Drobny (wielkości ok. 1,0 cm²) fragment wylewu naczynia tzw. siwaka; brzeg prosty, wychylony na zewnątrz; delikatnie zaznaczony wręb na pokrywkę; krawędź zaokrąglona; poniżej krawędzi trzy dookolne wąskie żłobki; powierzchnie barwy ciemnoszarej; przełam barwy brunatnej (niedosiwienie); grub. ścianki 0,5 cm.
44. Mały fragment (wielkości ok. 2,0 cm²) wylewu naczynia tzw. siwaka – misy (?); krawędź pogrubiona i zaokrąglona, nachylona do wnętrza naczynia; ślady zdobienia rytego w postaci pojedynczej linii falistej; powierzchnie i przełam barwy szarej; grub. ścianki 0,5–0,6 cm (Ryc. 1:7).
45. Mały fragment partii brzegowej naczynia tzw. siwaka; krawędź ułamana; zdobienie radełkiem (czworokąty), zachowane fragmentarycznie; grub. ścianki 0,4–0,6 cm.
46. Dziewięć drobnych (wielkości do 3 cm²) niecharakterystycznych fragmentów naczyń; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia i przełam barwy szarej; miejscami w przełamie odcień brunatny (niedosiwienie); grub. ścianek ok. 0,5 cm.
47. Dwa małe fragmenty naczynia tzw. siwaka – ucha (?), niecharakterystyczne; jedna zachowana krawędź zaokrąglona.
48. Fragment wylewu naczynia tzw. białego; brzeg prosty, mocno wygięty na zewnątrz; krawędź zaokrąglona; powierzchnie i przełam barwy białej; po wewnętrznej stronie brzegu widoczne ślady angoby barwy brązowej; grub. ścianki 0,4–0,7 cm (Ryc. 1:8).
49. Dwa drobne (wielkości do 1,0 cm²) fragmenty naczynia z gliny białej, niecharakterystyczne; wypał redukcyjny; domieszka drobnoziarnistego piasku; powierzchnia barwy szarej, przełam trzywarstwowy: jasnoszaro-białawo-jasnoszary; grub. ścianek ok. 0,5 cm.

Bibliografia

Bis, M.
2014 *Późnośredniowieczne i wczesnonowożytne naczynia białe z Solca nad Wisłą*, Warszawa.

Czopek, S., Lubelczyk, A.
1993 *Ceramika rzeszowska: XIV–XVIII wiek*, Rzeszów.

Flasza, J.
2008 *Piękno minione, utracone, niedocenione... Krajobraz kulturowy powiatu bocheńskiego*, Bochnia.

Fryś-Pietraszkowa, E.
1994 *Rozkwit i zmierzch ceramiki siwej*, (w:) A. Gruszczyńska, A. Targońska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji – Rzeszów – 21–23. IX. 1993*, Rzeszów, 15–19.

Głowa, Z.B.
1956 *Materiały do ośrodków garncarskich w Polsce*, cz. II, „Polska Sztuka Ludowa" X/3, 190–195.

Hołubowicz, W.
1950 *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń.

Matuszczyk, M., Oborska-Oracz, A., Wowak, J.
2019 *Ceramika siwa i czarna – przyczyny powstawania określonej barwy na podstawie stanu badań oraz analizy procesu wypału*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo" L, 165–190.

Radwański, K.
1968 *Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienie jej chronologii*, „Materiały Archeologiczne" 9, 5–89.

Reinfuss, R.
1955 *Garncarstwo ludowe w Polsce*, Warszawa.

Skiba, P.
2010 *Garncarstwo. Sztuka pięciu żywiołów*, Warszawa.

Skotnicka, J.
2018 *Ośrodek garncarski w Szczekocinach w tradycji i zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach,* (w:) L. Frączek (red.), *Szczekociny. Społeczeństwo-przedmioty--wizerunki*, Szczekociny, 147–160.

Tabaszewski, W.
2018 *Osadnictwo średniowieczne i nowożytne na stan. 9 i 10 w Stanisławicach, gm. Bochnia*, Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce, Kraków, 197–296.
2021 *Ceramika od XVIII do XX wieku z badań archeologicznych na wybranych stanowiskach w Małopolsce – zarys problematyki*, „Raport" 16, 65–77.

Wałowy, A.
1979 *Późnośredniowieczne garncarstwo krakowskie w świetle źródeł archeologicznych*, „Materiały Archeologiczne" 19, 5–151.

Wowak, J.
2014 *Ceramika siwa i czarna pogranicza polsko-litewskiego*, „Szkło i Ceramika" 6, 19–23.

Wyrobisz, A.
1966 *Handel w Solcu nad Wisłą do końca XVIII wieku: przyczynki do historii rynku wewnętrznego w Polsce przedrozbiorowej*, „Przegląd Historyczny" 57, 15–48.

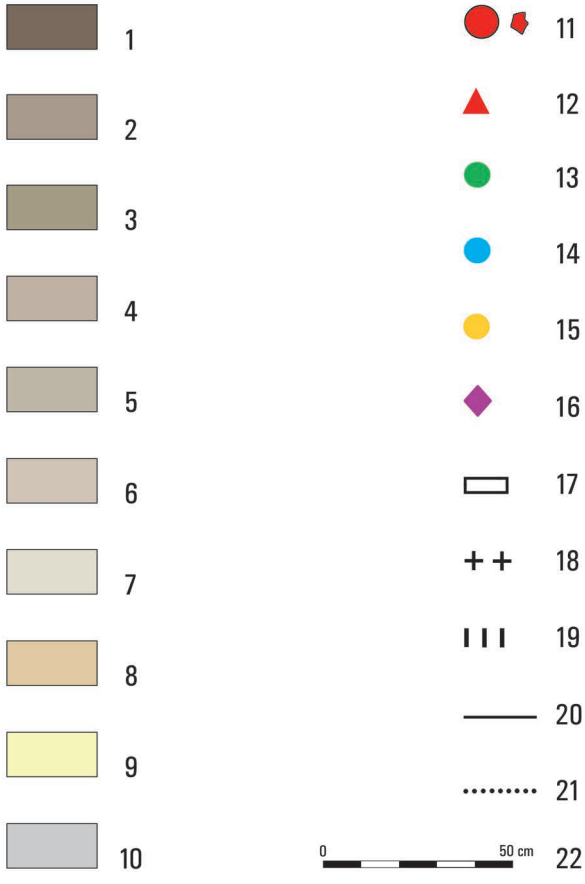
VII. Wykaz cytowanych miejscowości

Aleksandrowice (PL), pow. krakowski, woj. małopolskie
Augusta Raurica (Augst) (CH), Kanton Basel-Landschaft
Bârlad-Valea Seacă (R), jud. Bacău
Beszowa (PL), pow. staszowski, woj. świętokrzyskie
Biała (PL), pow. zgierski, woj. łódzkie
Biely Kostol (SK), okr. Trnava
Blažice (SK), okr. Košice
Będlewo (PL), pow. poznański, woj. wielkopolskie
Bodzanowo (PL), pow. radziejowski, woj. kujawsko-pomorskie
Borinka (SK), okr. Malacky
Borzykowa (PL), pow. radomszczański, woj. łódzkie
Brulino-Koski (część wsi Brulino-Piwki) (PL), pow. wysokomazowiecki, woj. podlaskie
Brzeski (PL), pow. przysuski, woj. mazowieckie
Čáslavky (CZ), okr. Náchod
Chmielów Piaskowy (PL), pow. ostrowiecki, woj. świętokrzyskie
Chorula (PL), pow. krapkowicki, woj. opolskie
Ciebłowice Duże (PL), pow. tomaszowski, woj. łódzkie
Ciepłe (PL), pow. tczewski, woj. pomorskie (dawn. *Warmhof, Kr. Mewe*)
Cífer-Pác (SK), okr. Trnava
Czarnocin (PL), pow. piotrowski, woj. łódzkie
Czelin (PL), pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie
Czersk (PL), pow. piaseczyński, woj. mazowieckie
Czerwony Dwór (PL), pow. olecki, woj. warmińsko-mazurskie
Dąbrowa Zielona (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Dobřichov-Pičhora (CZ), okr. Kolín
Dobrodzień (PL), pow. oleski, woj. opolskie
Dobryszyce (PL), pow. radomszczański, woj. łódzkie
Domaradzice (PL), pow. rawicki, woj. wielkopolskie
Drochlin (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Dudki (część wsi Mykanów) (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Feddersen Wierde (D), Lkr. Cuxhaven, Niedersachsen
Gać (PL), pow. przeworski, woj. podkarpackie
Gidle (PL), pow. radomszczański, woj. łódzkie
Gledzianówek (PL), pow. łęczycki, woj. łódzkie
Glinki (PL), pow. otwocki, woj. mazowieckie
Głogów-Nosocice (PL), pow. głogowski, woj. dolnośląskie
Gościeradów (PL), pow. kraśnicki, woj. lubelskie
Gościęcin (PL), pow. kędzierzyńsko-kozielski, woj. opolskie
Grodzisko, (PL), pow. radomszczański, woj. łódzkie
Grzybów (PL), pow. staszowski, woj. świętokrzyskie
Hamfelde (D), Lkr. Herzogtum Lauenburg, Schleswig-Holstein
Hohenwutzen (część Bad Freienwalde) (D), Lkr. Märkisch-Oderland, Brandenburg
Holubice (CZ), okr. Vyškov
Hruszowice (PL), pow. przemyski, woj. podkarpackie
Igołomia (PL), pow. krakowski, woj. małopolskie
Illerup Ådal (DK), Skanderborg Kommune, Region Midtjylland
Inowrocław-Szymborze (dzielnica Inowrocławia) (PL), pow. inowrocławski, woj. kujawsko-pomorskie
Intercisa (Dunaújváros) (HU), kom. Féjer
Izbicko (PL), pow. strzelecki, woj. opolskie
Jakuszowice (PL), pow. kazimierski, woj. świętokrzyskie
Janow (D), Lkr. Ostvorpommern, Mecklenburg-Vorpommern
Jaskinia Kroczycka (Kostkowice) (PL), pow. zawierciański, woj. śląskie
Kamieńczyk (PL), pow. wyszkowski, woj. mazowieckie
Karczyn/Witowy (PL), pow. inowrocławski, woj. kujawsko-pomorskie
Kazanskaya (Stanica) (RUS), Krasnodarski kraj / Казанская станица, Краснодарский край
Kemnitz (D), Lkr. Potsdam-Mittelmark, Brandenburg
Kietrz (PL), pow. głubczycki, woj. opolskie
Kleszewo (PL), pow. pułtuski, woj. mazowieckie
Kłobuck-Zakrzew (PL), pow. kłobucki, woj. śląskie
Kolonia Rychłocice (PL), pow. wieluński, woj. łódzkie
Konarzewo (PL), pow. poznański, woj. wielkopolskie
Konin (PL), pow. *loco*, woj. wielkopolskie

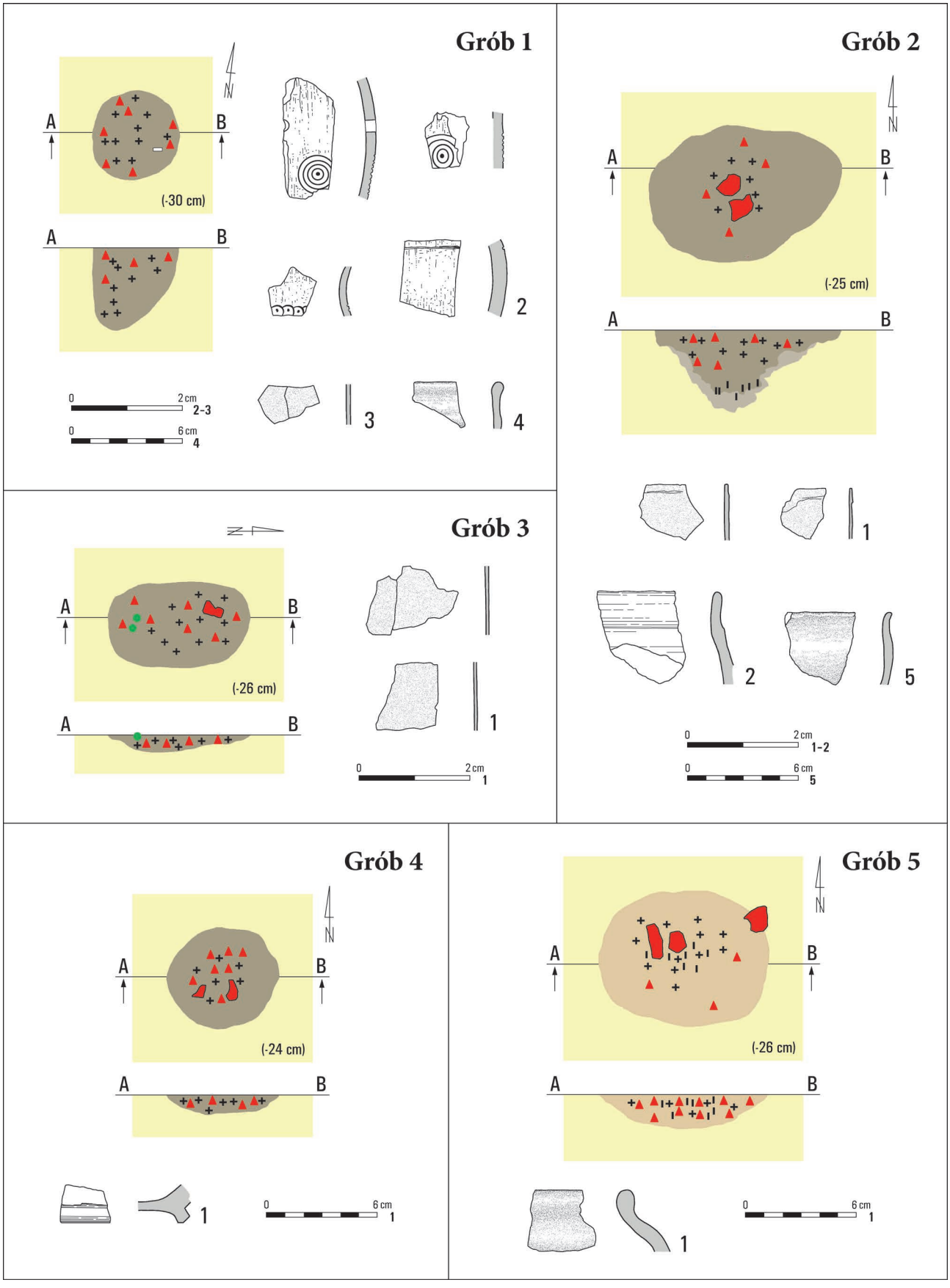
Konopnica (PL), pow. wieluński, woj. łódzkie
Korzeń (PL), pow. płocki, woj. mazowieckie
Kostelec na Hané (CZ), okr. Prostějov
Kowalewko (PL), pow. obornicki, woj. wielkopolskie
Kraków-Nowa Huta-Pleszów (PL), pow. Kraków, woj. małopolskie
Krapkowice (PL), pow. *loco*, woj. opolskie
Krupice (PL), pow. siemiatycki, woj. podlaskie
Kryspinów (PL), pow. krakowski, woj. małopolskie
Lelów (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Leżnica Wielka (PL), pow. zgierski, woj. łódzkie
Lędyczek (PL), pow. złotowski, woj. wielkopolskie
Łęg Piekarski (PL), pow. turecki, woj. wielkopolskie
Łęgonice Małe (PL), pow. przysuski, woj. mazowieckie
Łęki-Majątek (PL), pow. kutnowski, woj. łódzkie
Masłomęcz (PL), pow. hrubieszowski, woj. lubelskie
Mierzanowice (PL), pow. opatowski, woj. świętokrzyskie
Mierzyn-Grobla (PL), pow. piotrkowski, woj. łódzkie
Młodzikowo (PL), pow. średzki, woj. wielkopolskie
Modlniczka (PL), pow. krakowski, woj. małopolskie
Modła (PL), pow. mławski, woj. mazowieckie
Mödring (A), Stadtgemeinde Horn, Bez. Horn
Mojmírovce (SK), okr. Nitra
Mokra (PL), pow. kłobucki, woj. śląskie
Mosty (PL), pow. radomszczański, woj. łódzkie
Mušov (CZ), okr. Brno-venkov
Nadkole (PL), pow. węgrowski, woj. mazowiecki
Neudorf-Bornstein (D), Kr. Rendsburg-Eckernförde, Schleswig-Holstein
Nejzac (UA), Avtonomna Respublìka Krim / Нейзац (Красногірське), Автономна Республіка Крим
Niedanowo (PL), pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie
Nitra-Chrenová (SK), okr. Nitra
Nowy Targ (PL), pow. sztumski, woj. pomorskie
Nydam Mose (Øster Sottrup) (DK), Sønderborg Kommune, Region Syddanmark
Oberdorla (D), Unstrut-Hainich-Kreis, Thüringen
Oblin (PL), pow. garwoliński, woj. mazowieckie
Obłaczkowo (PL), pow. wrzesiński, woj. wielkopolskie
Olsztyn (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Opatów (PL), pow. kłobucki, woj. śląskie
Opočno (CZ), okr. Louny
Opoka (PL), pow. puławski, woj. lubelskie
Ostrów (PL), pow. przemyski, woj. podkarpackie
Piaski (PL), pow. radomszczański, woj. łódzkie
Plotiště nad Labem (CZ) (część Hradec Králové), okr. Hradec Králové
Pławno-Gidle (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Pňov-Předhradí (CZ), okr. Kolín
Prusicko (PL), pow. pajęczański, woj. łódzkie
Prusiek (PL), pow. sanocki, woj. podkarpackie
Przemyśl (PL), pow. Przemyśl, woj. podkarpackie
Psary (PL), pow. górowski, woj. dolnośląskie
Puławy-Włostowice (PL), pow. puławski, woj. lubelskie
Raczkowice-Kolonia (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Radawa (PL), pow. jarosławski, woj. podkarpackie
Regów (PL), pow. skierniewicki, woj. łódzkie
Rybno (PL), pow. kłobucki, woj. śląskie
Rihtičì (UA), Drogobic'kij raj., L'vìvs'ka obl. / Рихтичі, Дрогобицький рай., Львівська обл.
Sandomierz-Krakówka (PL), pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie
Secemin (PL), pow. włoszczowski, woj. świętokrzyskie
Sekule (SK), okr. Senica
Siemiechów (PL), pow. łaski, woj. łódzkie
Silniczka (PL), pow. radomszczański, woj. łódzkie
Skovgårde (DK), Vordingborg Kommune, Region Sjælland
Sobieszyn (PL), pow. rycki, woj. lubelskie
Soborzyce (PL), pow. częstochowski, woj. śląskie
Spicymierz (PL), pow. poddębicki, woj. łódzkie
Starachowice (PL), pow. *loco*, woj. świętokrzyskie
Stendell (część Schwedt/Oder) (D), Lkr. Uckermark, Brandenburg
Stinka (UA), Zoločìvs'kij r., L'vìvs'ka obl. / Стінка, Золочівський рай., Львівська обл.
Strobin (PL), pow. wieluński, woj. łódzkie
Szczedrzyk (PL), pow. opolski, woj. opolskie
Świdno (PL), pow. włoszczowski, woj. świętokrzyskie
Tarnów (PL), pow. *loco*, woj. małopolskie
Thorsberger Moor (Süderbrarup) (D), Kr. Schleswig-Flensburg, Schleswig-Holstein
Trinnemose (DK), Fredrikshavn Kommune, Region Nordjylland
Vimose (DK), Odense Kommune, Region Syddanmark
Waleńczów (PL), pow. kłobucki, woj. śląskie
Warszawa-Wilanów (PL), m.st. Warszawa, woj. mazowieckie
Wąchock (PL), pow. starachowicki, woj. świętokrzyskie
Wągłczew (PL), pow. sieradzki, woj. łódzkie
Werbkowice-Kotorów (PL), pow. hrubieszowski, woj. lubelskie
Wiktorów (PL), pow. zgierski, woj. łódzkie
Witaszewice (PL), pow. łęczycki, woj. łódzkie
Wola Skromowska (PL), pow. lubartowski, woj. lubelskie
Wólka (daw. *Wolka-See, Kr. Rastenburg*) (PL), pow. kętrzyński, woj. warmińsko-mazurskie
Wyszomierz Wielki (PL), pow. zambrowski, woj. mazowieckie
Zadowice (PL), pow. kaliski, woj. wielkopolskie
Zapowiednia (PL), pow. wrzesiński, woj. wielkopolskie
Závod (SK), okr. Malacky
Żabieniec (część dzielnicy Grabówka w Częstochowie) (PL), pow. Częstochowa, woj. śląskie

VIII. Tablice

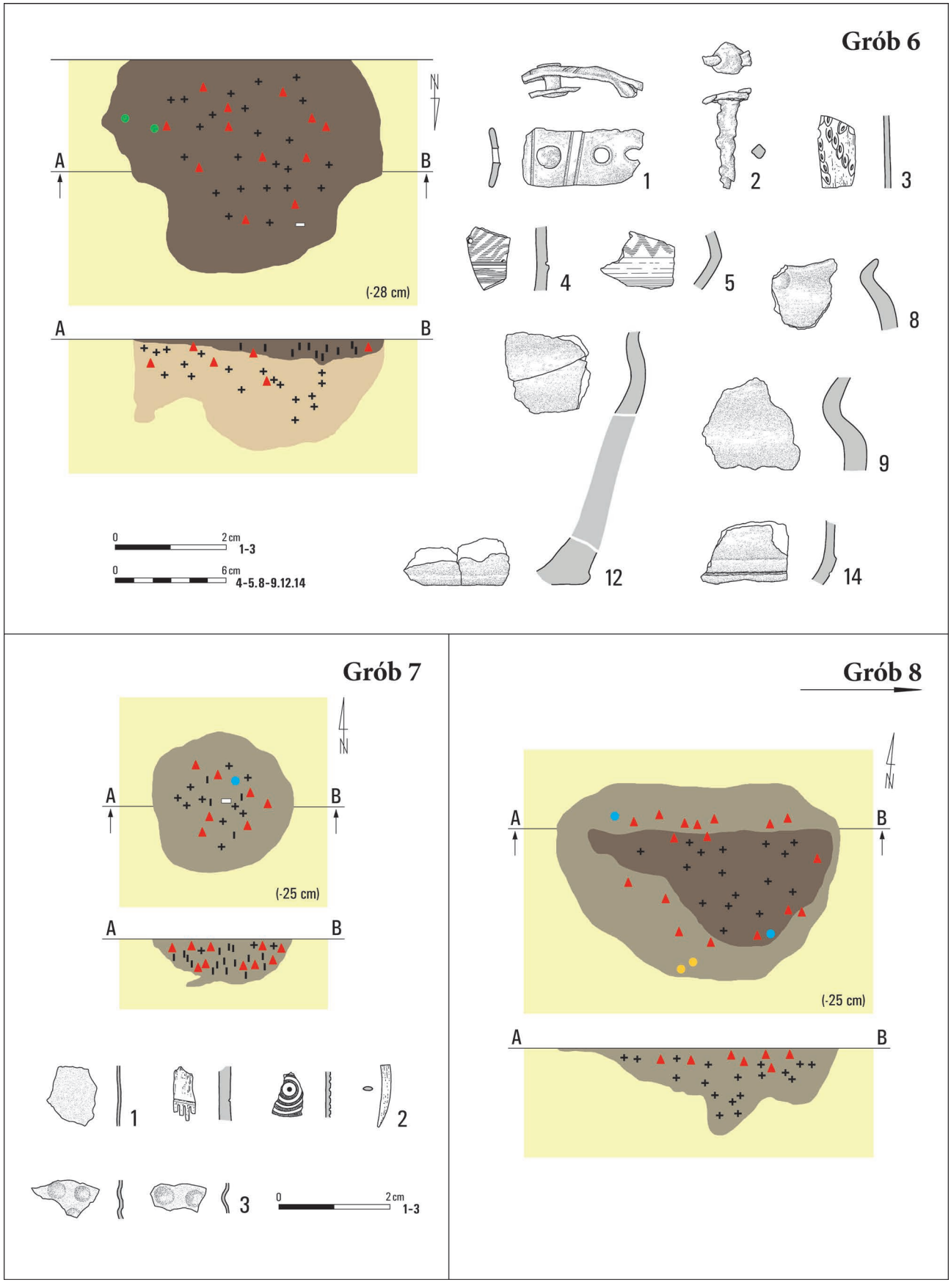
Legenda

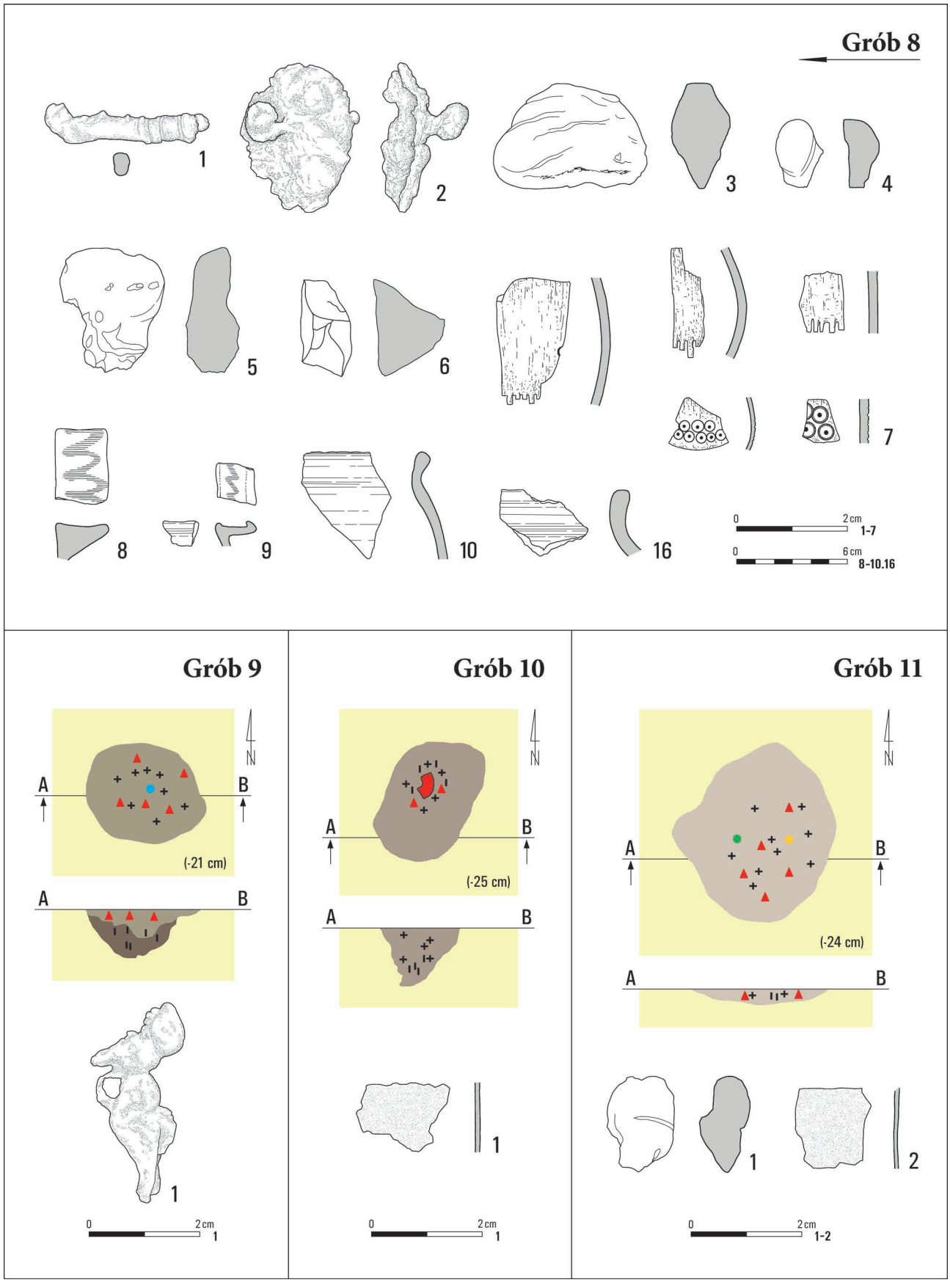
1 – czarna próchnica
2 – czarno-brunatna próchnica
3 – brunatna próchnica
4 – szaro-czarno-brunatna próchnica
5 – szaro-czarna próchnica
6 – szara próchnica
7 – żółto-brązowo-szara próchnica
8 – szaro-brązowa próchnica
9 – żółty piasek (calec)
10 – humus
11 – naczynia gliniane i większe ich fragmenty
12 – małe fragmenty naczyń glinianych
13 – przedmiot żelazny
14 – przedmiot ze stopu miedzi
15 – przedmiot szklany
16 – przęślik
17 – przedmiot z kości lub poroża
18 – przepalone szczątki ludzkie
19 – węgle drzewne
20 – zarys jamy grobowej
21 – zniszczenia współczesne
22 – skala planów (rzuty i profile) obiektów

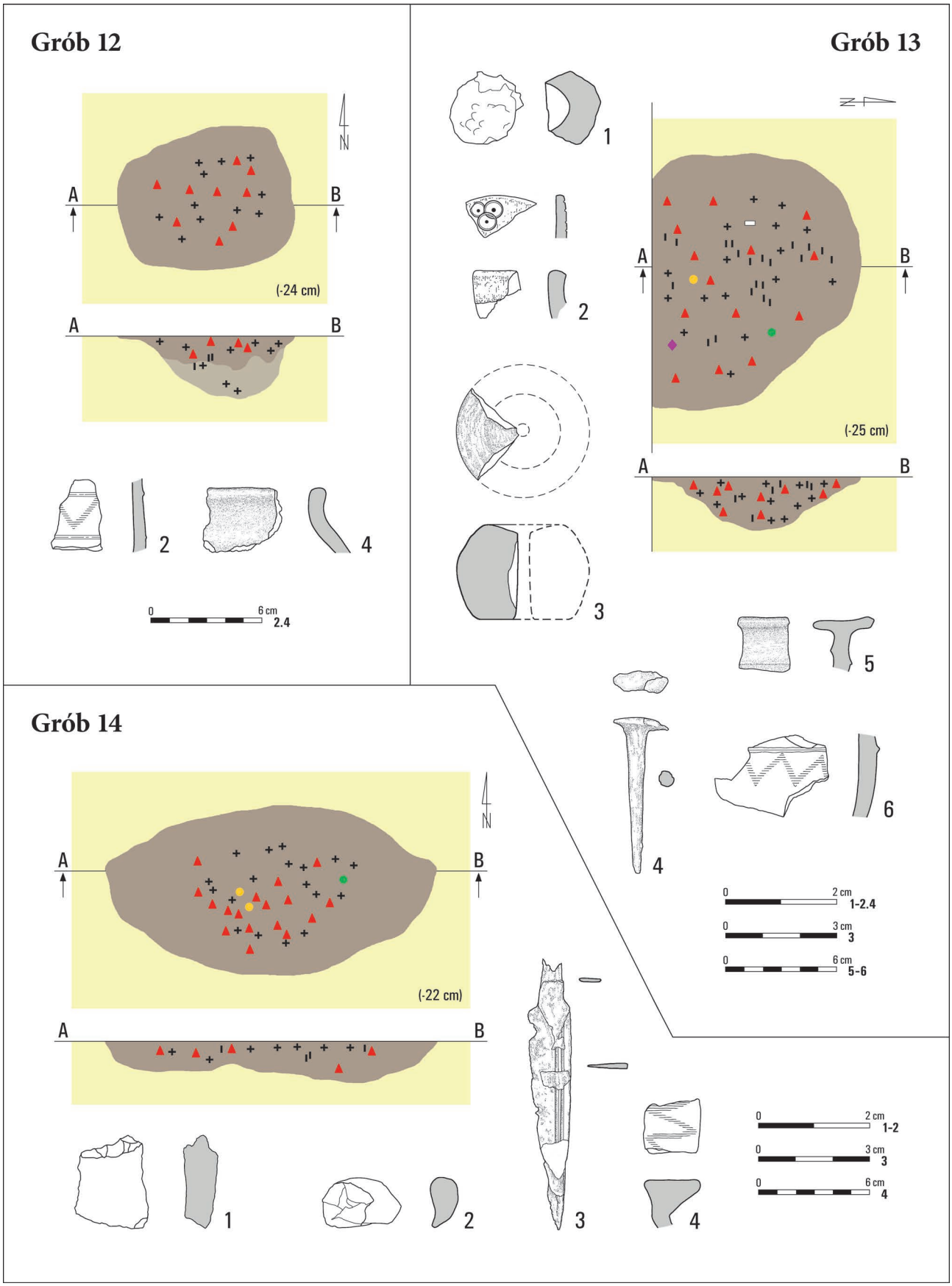
Tabl. I. Raczkowice, stan. 3. Grób 1: 2 – poroże; 3 – żelazo; 4 – glina. Grób 2: 1 – żelazo; 2, 5 – glina. Grób 3: 1 – żelazo. Grób 4: 1 – glina. Grób 5: 1 – glina

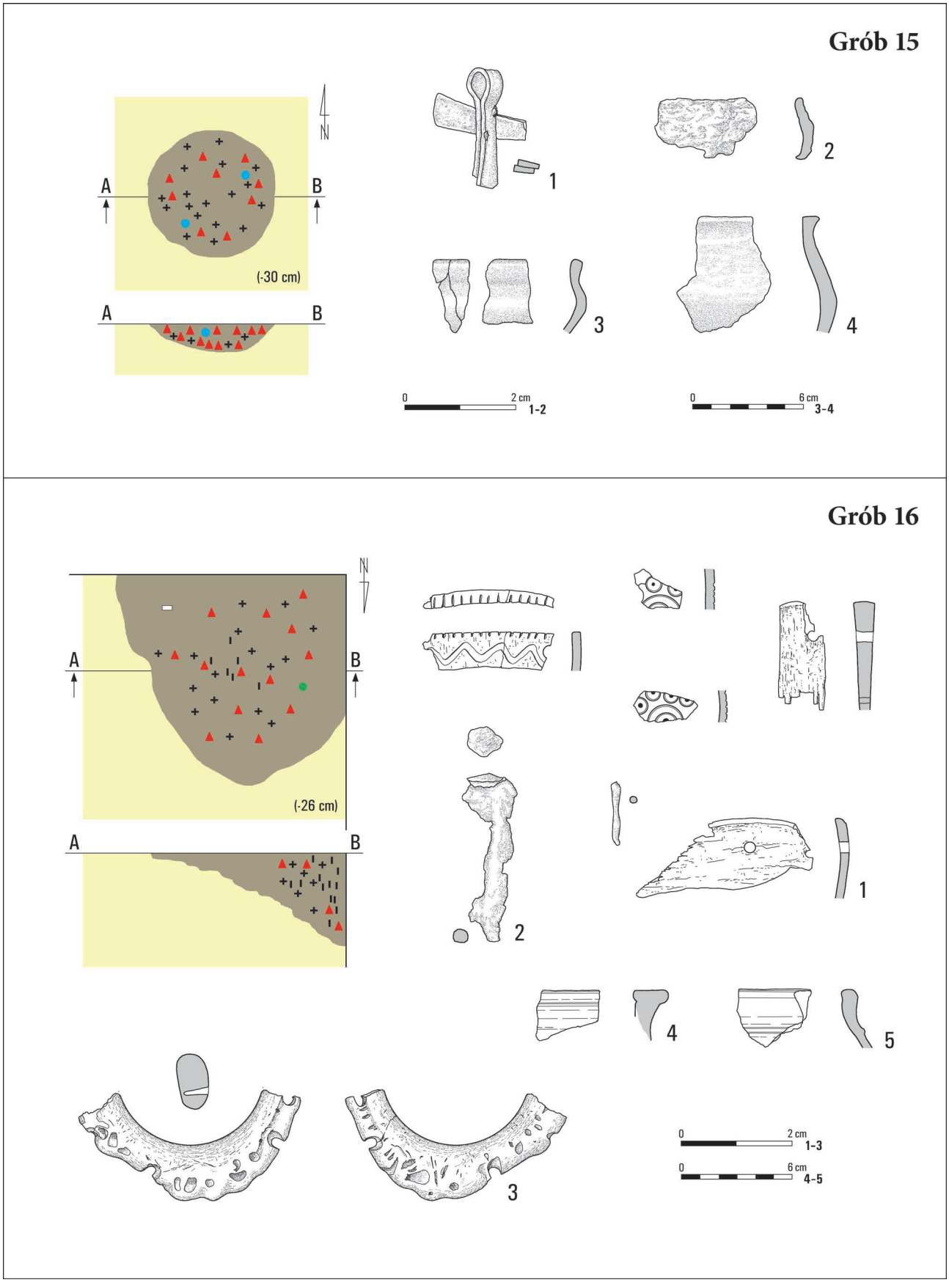
Tabl. II. Raczkowice, stan. 3. Grób 6: 1 – stop miedzi; 2 – żelazo; 3 – poroże; 4, 5, 8, 9, 12, 14 – glina.
Grób 7: 1 – żelazo; 2 – poroże; 3 – stop miedzi. Grób 8

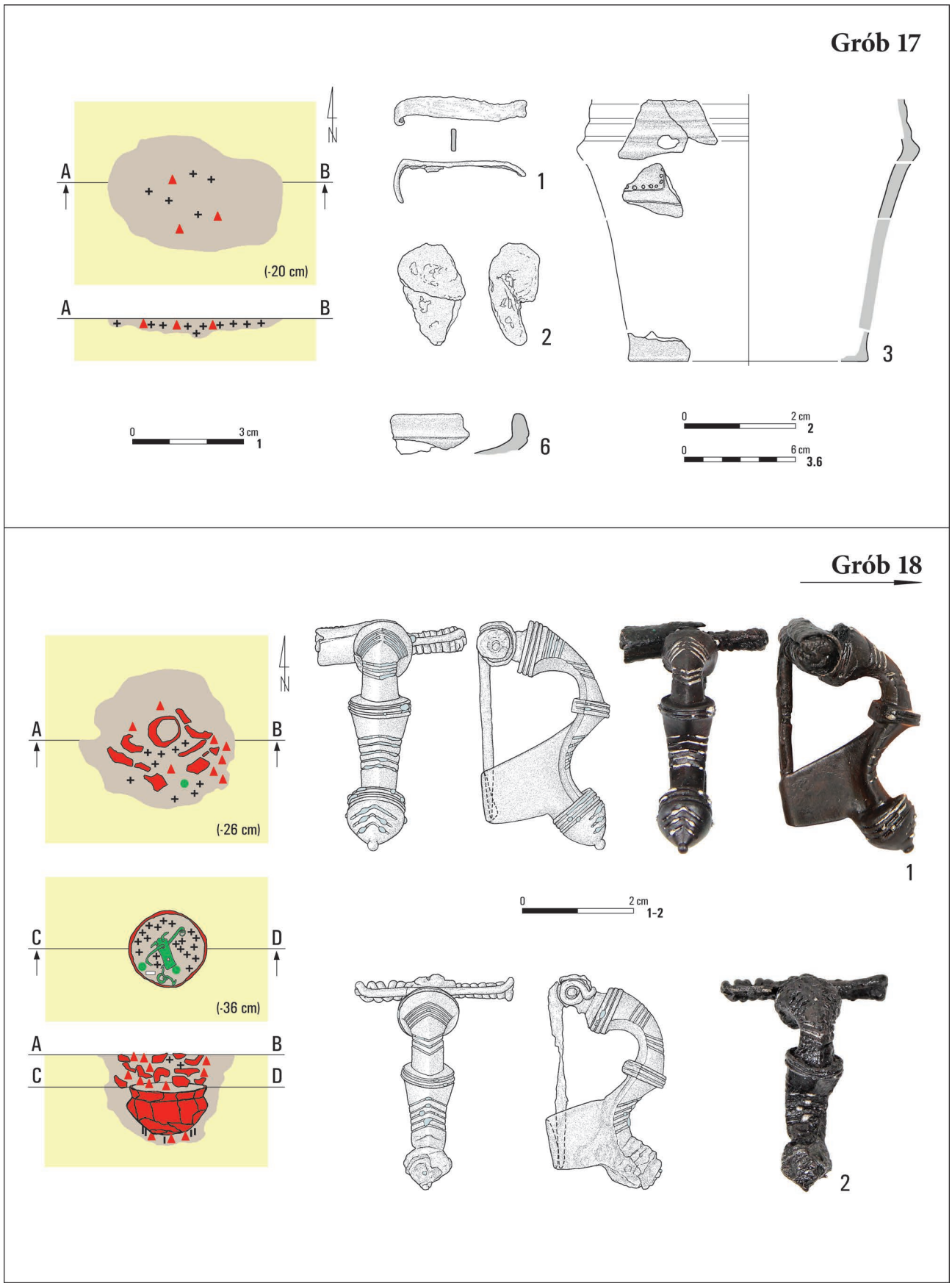
Tabl. III. Raczkowice, stan. 3. Grób 8: 1, 2 – stop miedzi; 3–6 szkło; 7 – poroże; 8–10, 16 – glina. Grób 9: 1 – stop miedzi. Grób 10: 1 – żelazo. Grób 11: 1 – szkło; 2 – żelazo

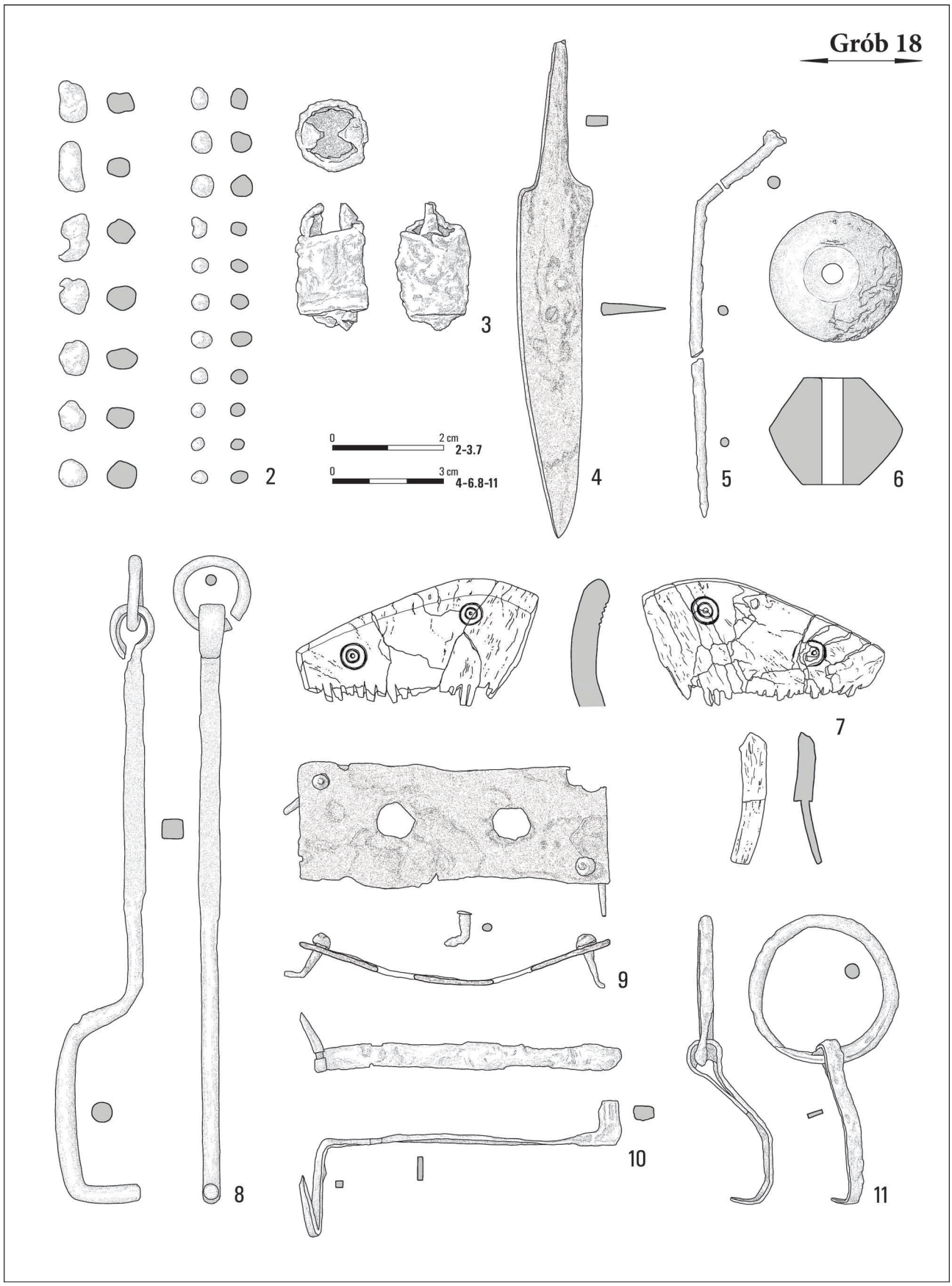
Tabl. IV. Raczkowice, stan. 3. Grób 12: 2–4 – glina. Grób 13: 1 – szkło; 2 – poroże; 3 – glina; 4 – żelazo; 5, 6 – glina. Grób 14: 1, 2 – szkło; 3 – żelazo; 4 – glina

Tabl. V. Raczkowice, stan. 3. Grób 15: 1, 2 – stop miedzi; 3, 4 – glina. Grób 16: 1, 3 – poroże; 2 – żelazo; 4, 5 – glina

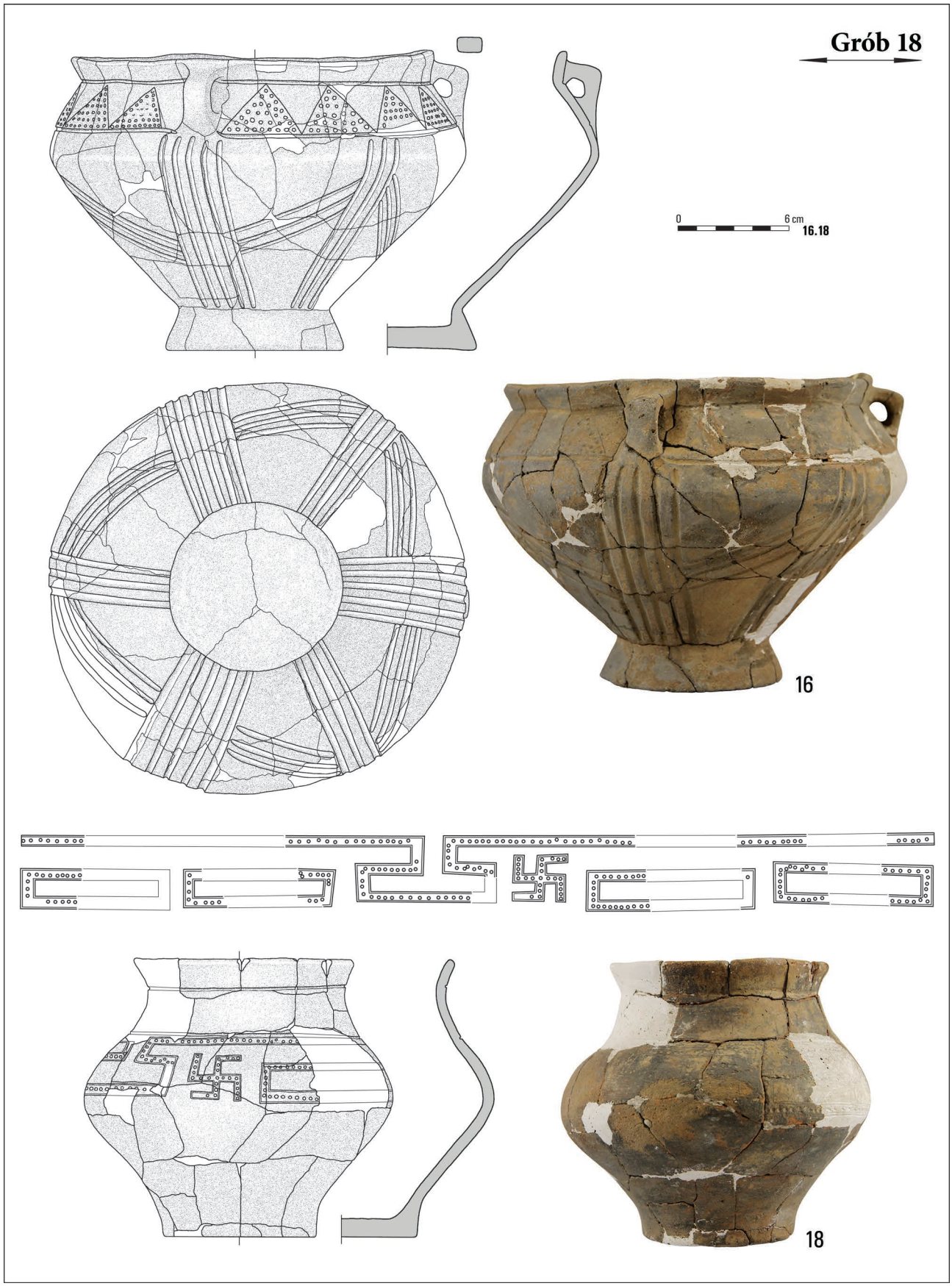
Tabl. VI. Raczkowice, stan. 3. Grób 17: 1 – żelazo; 2 – stop miedzi; 3, 6 – glina. Grób 18: 1, 2 – żelazo i srebro

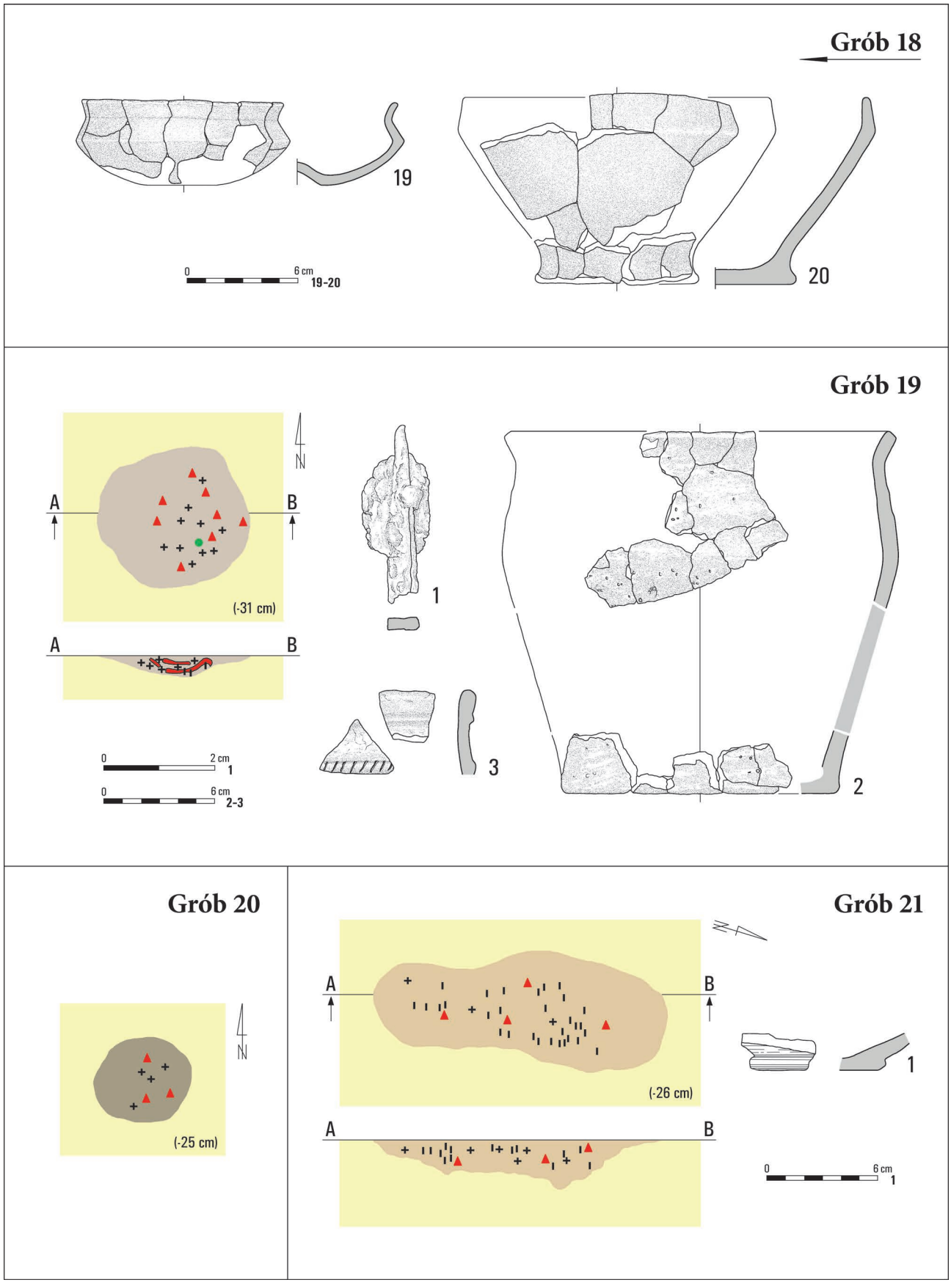
Tabl. VII. Raczkowice, stan. 3. Grób 18: 2 – srebro i stop miedzi; 3–5 – żelazo; 6 – glina; 7 – poroże; 8–11 – żelazo

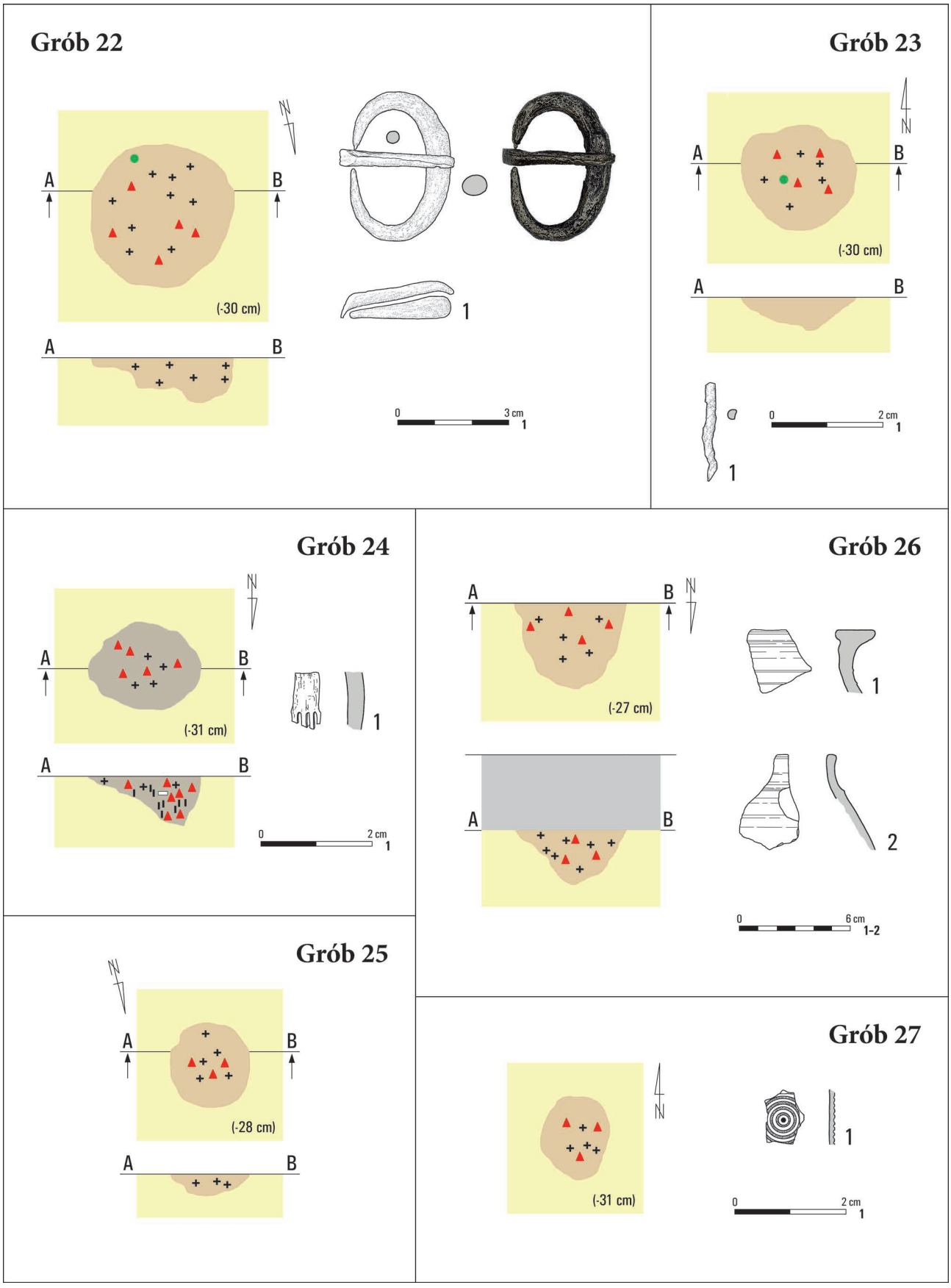
Tabl. VIII. Raczkowice, stan. 3. Grób 18: 13–15, 17 – glina

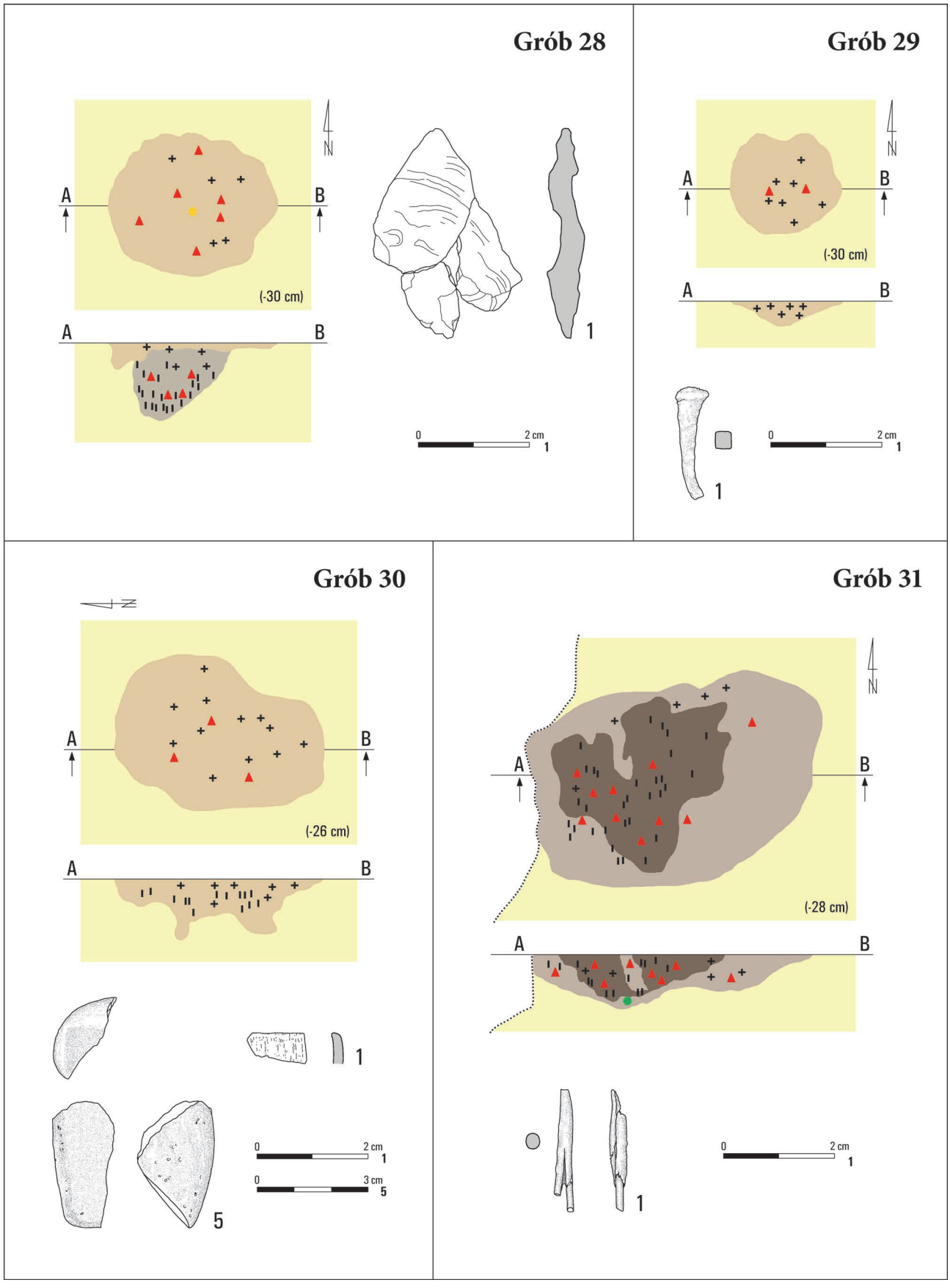
Tabl. IX. Raczkowice, stan. 3. Grób 18: 16, 18 – glina

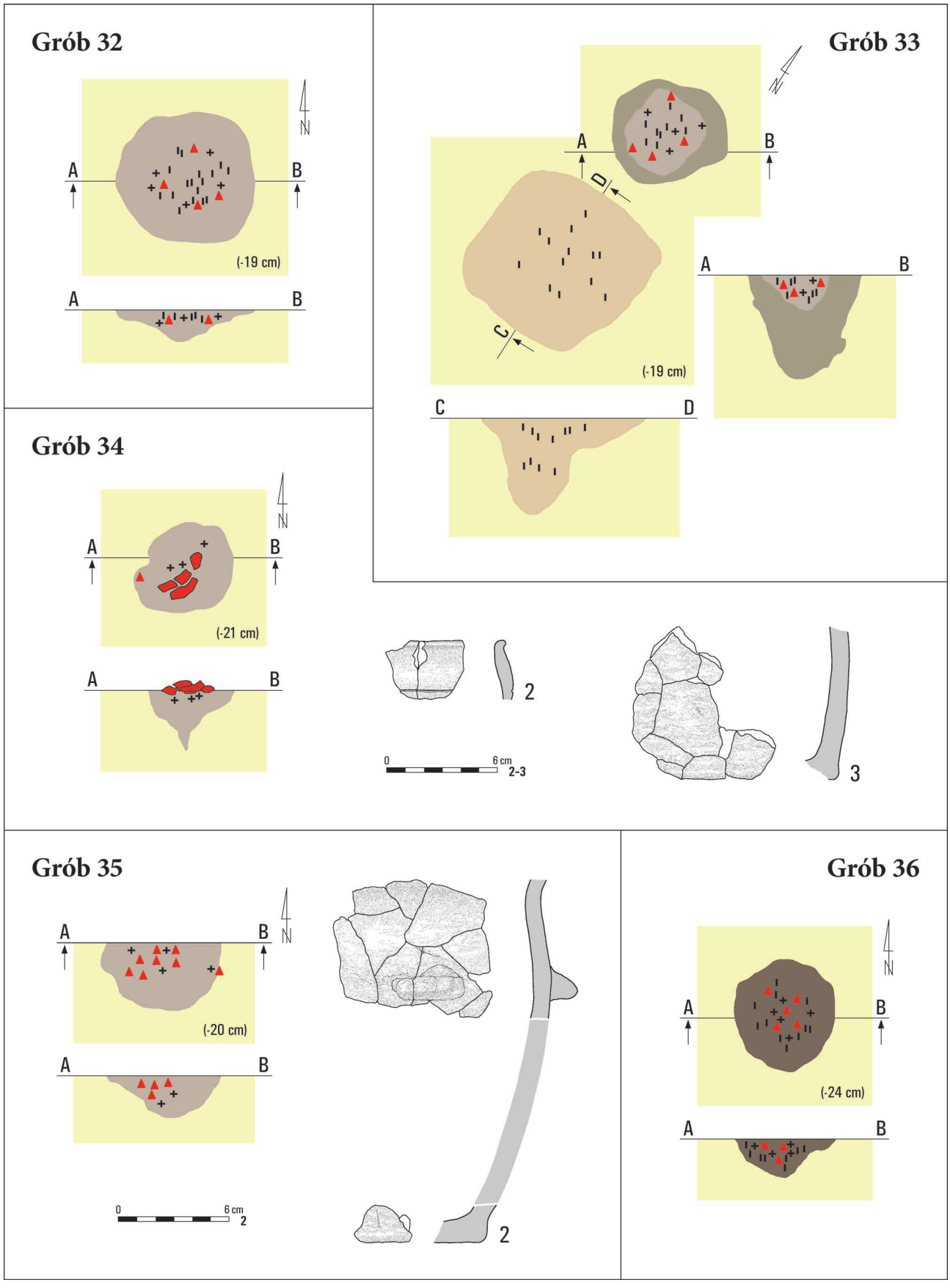
Tabl. X. Raczkowice, stan. 3. Grób 18: 19–20 – glina. Grób 19: 1 – żelazo; 2, 3 – glina. Grób 20. Grób 21: 1 – glina

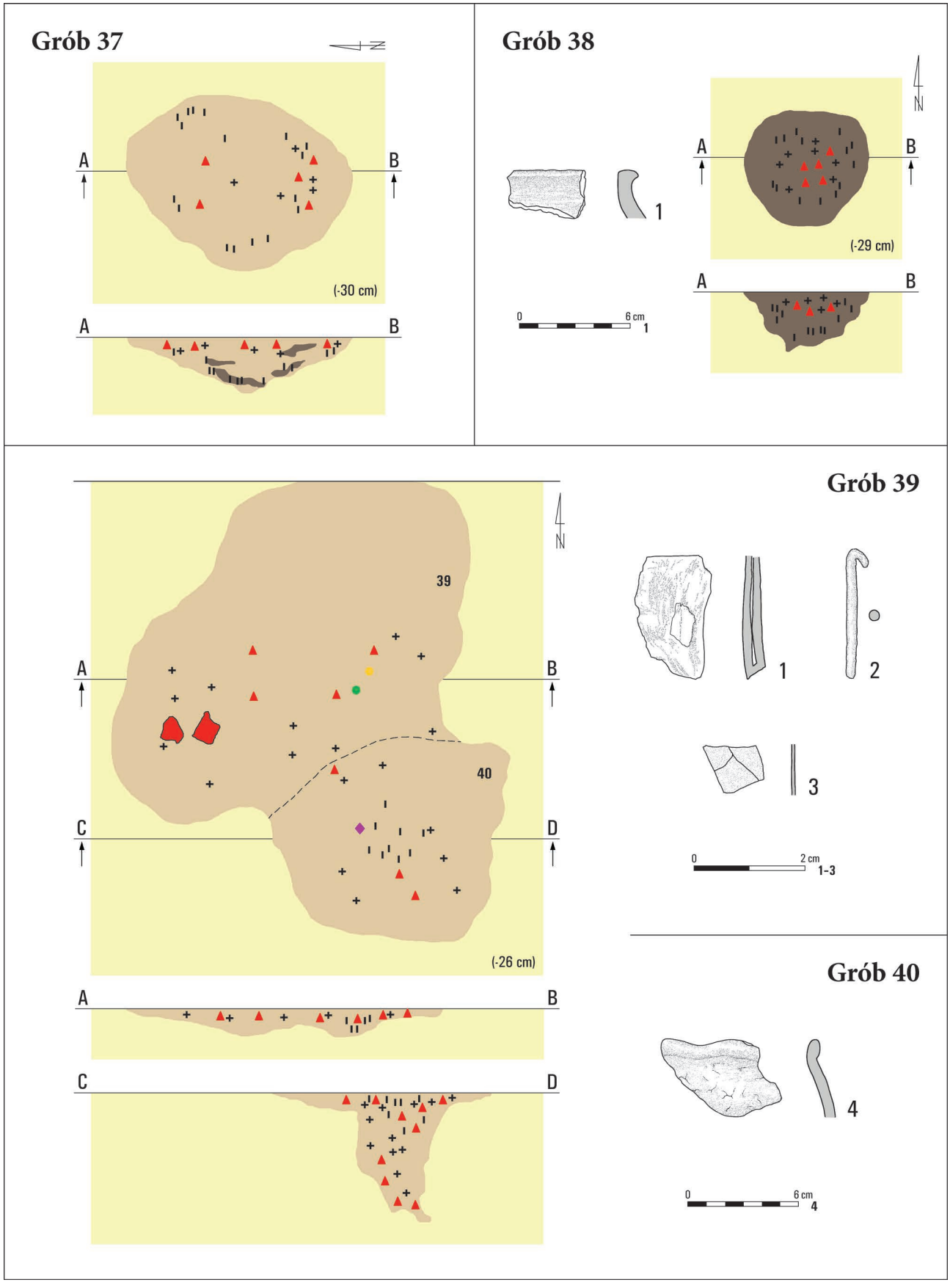
Tabl. XI. Raczkowice, stan. 3. Grób 22: 1 – żelazo. Grób 23: 1 – żelazo. Grób 24: 1 – poroże. Grób 25. Grób 26: 1, 2 – glina. Grób 27: 1 – poroże

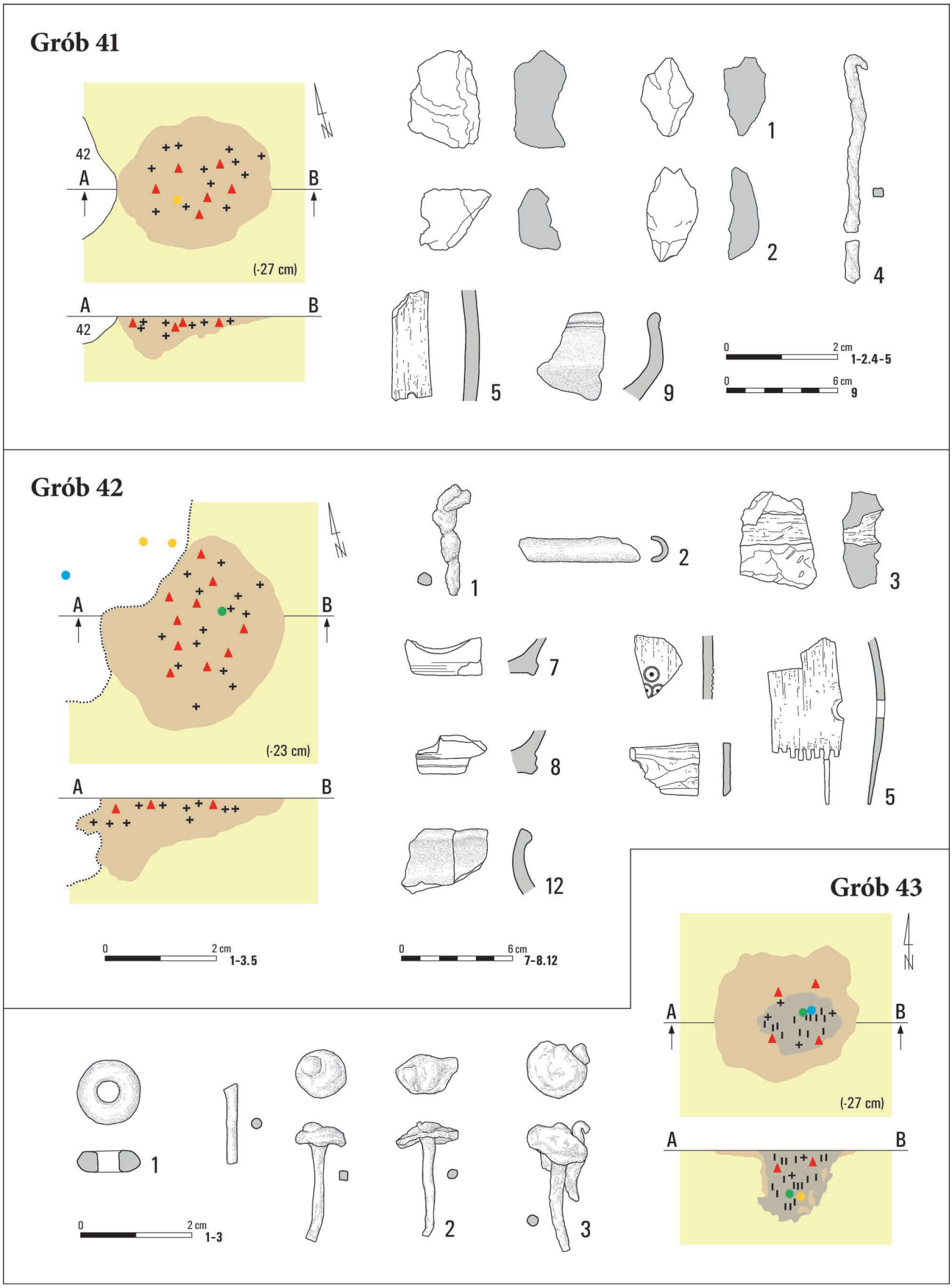
Tabl. XII. Raczkowice, stan. 3. Grób 28: 1 – szkło. Grób 29: 1 – żelazo. Grób 30: 1 – poroże; 5 – kamień. Grób 31: 1 – żelazo

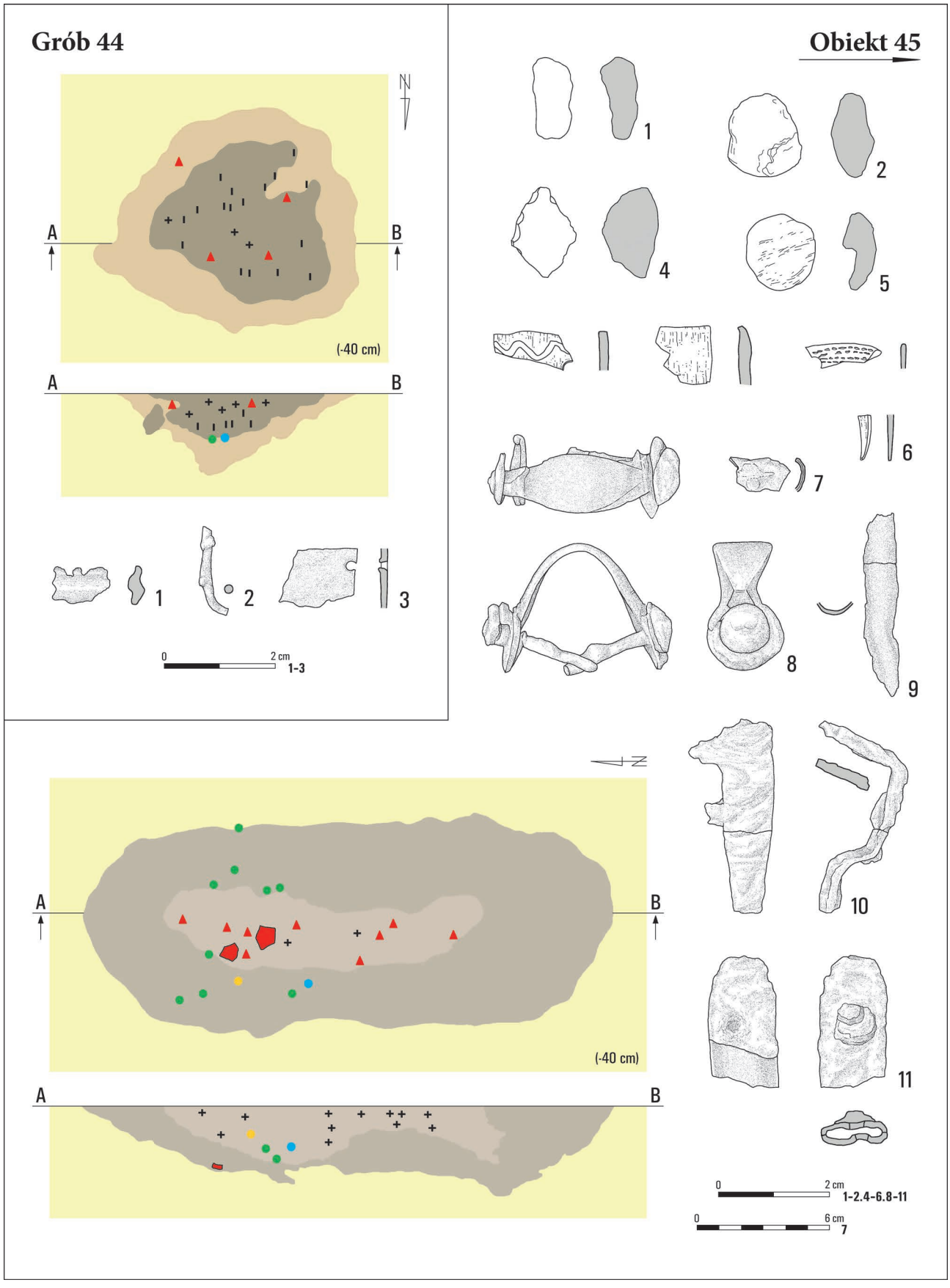
Tabl. XIII. Raczkowice, stan. 3. Grób 32. Grób 33. Grób 34: 2, 3 – glina. Grób 35: 2 – glina. Grób 36

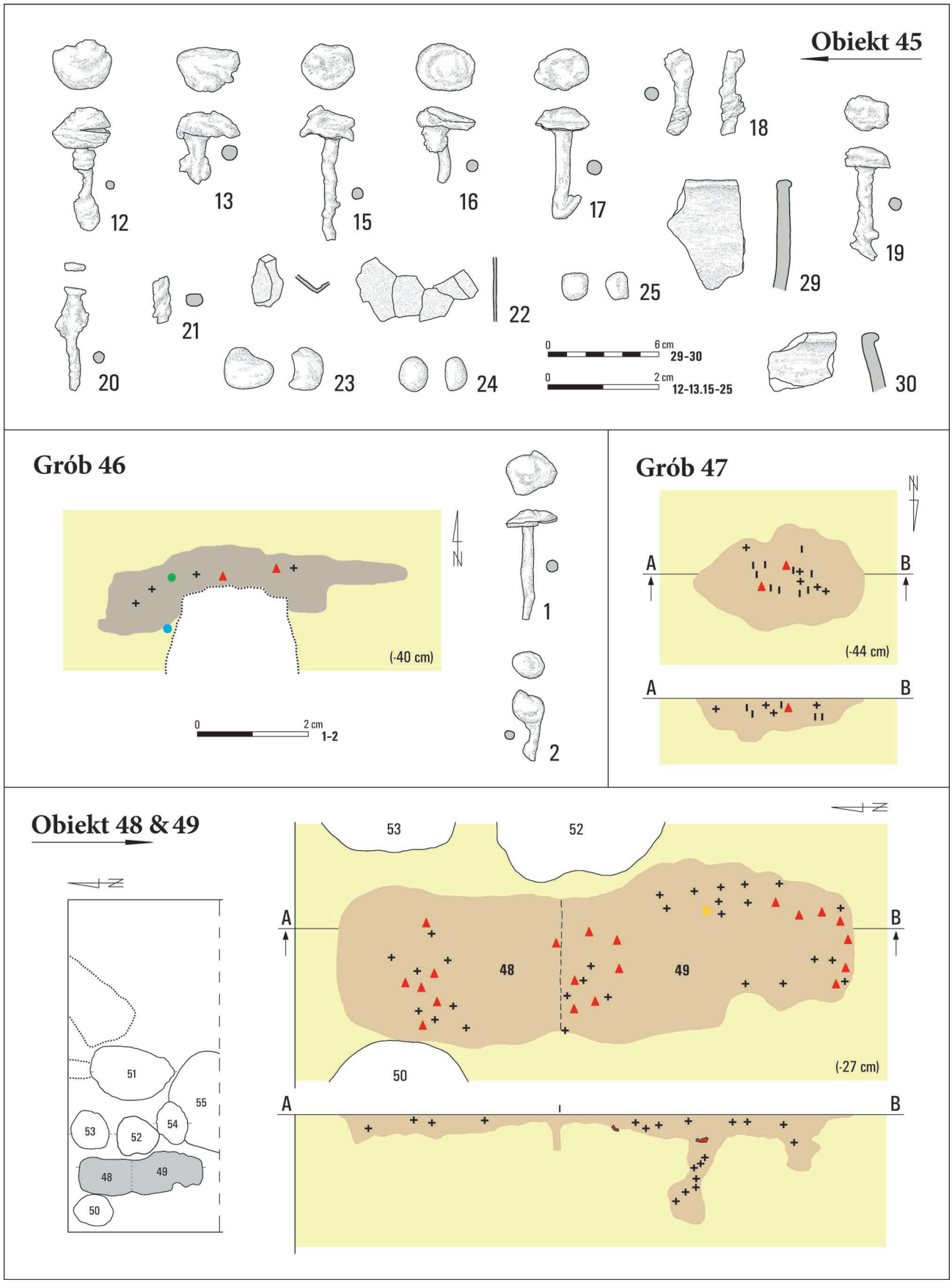
Tabl. XIV. Raczkowice, stan. 3. Grób 37. Grób 38: 1 – glina. Grób 39: 1 – szkło; 2, 3 – żelazo. Grób 40: 4 – glina

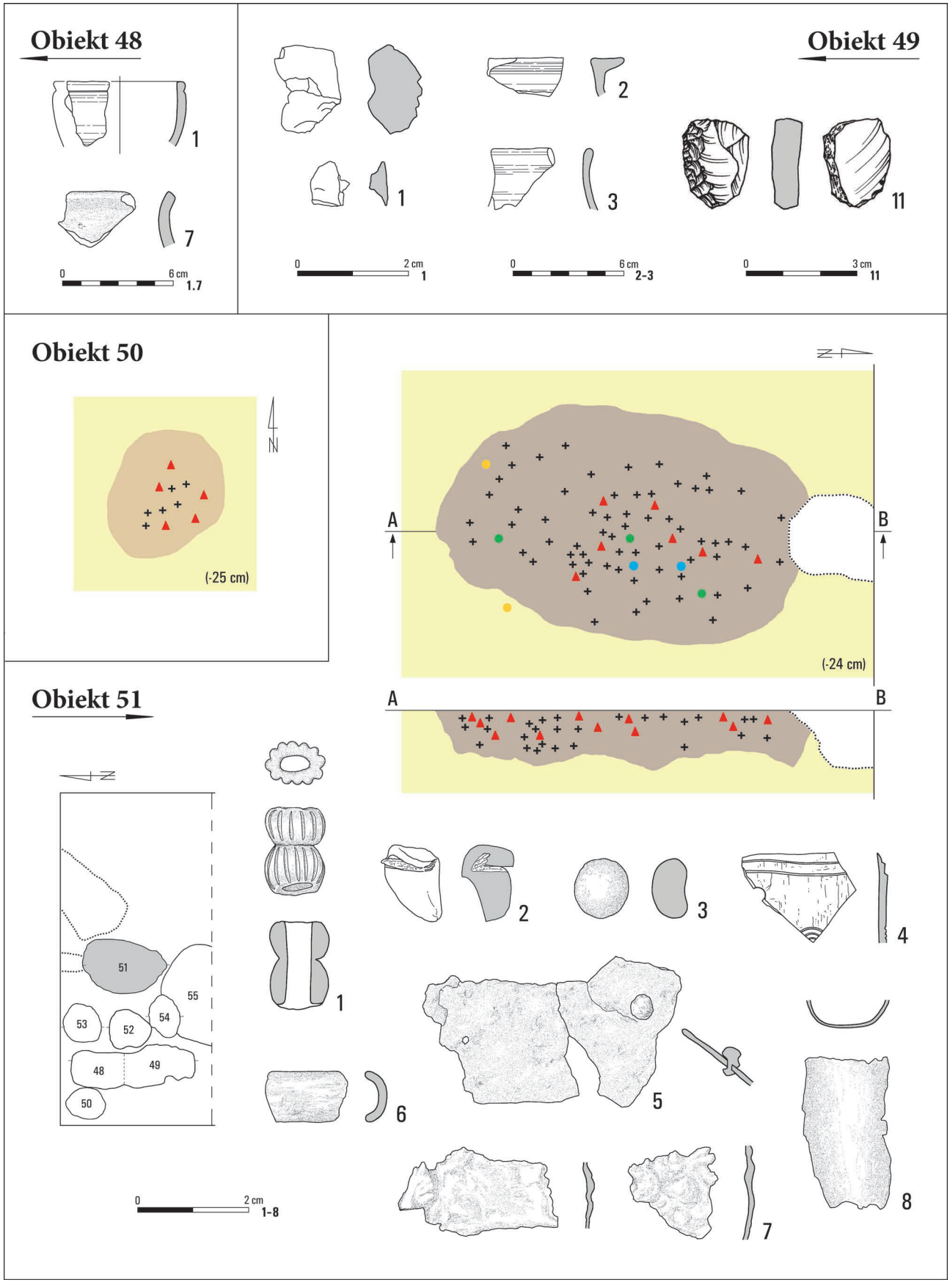
Tabl. XV. Raczkowice, stan. 3. Grób 41: 1, 2 – szkło; 4 – żelazo; 5 – poroże; 9 – glina. Grób 42: 1 – żelazo; 2 – stop miedzi; 3 – szkło; 5 – poroże; 7, 8, 12 – glina. Grób 43: 1 – szkło; 2, 3 – żelazo

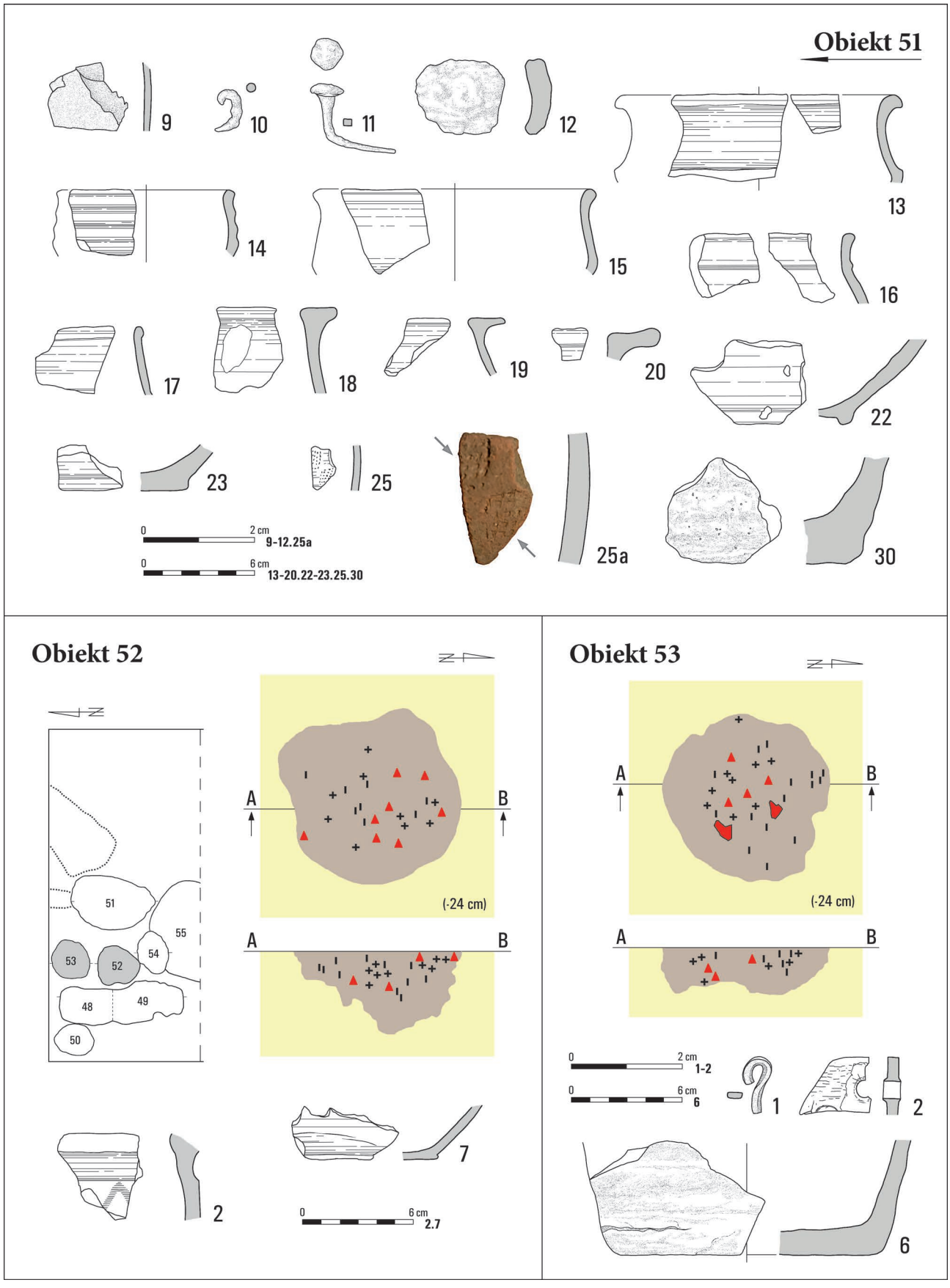
Tabl. XVI. Raczkowice, stan. 3. Grób 44: 1 – stop miedzi; 2, 3 – żelazo. Obiekt 45: 1, 2, 4, 5 – szkło; 6 – poroże; 7, 8, 10, 11 – żelazo; 9 – stop miedzi

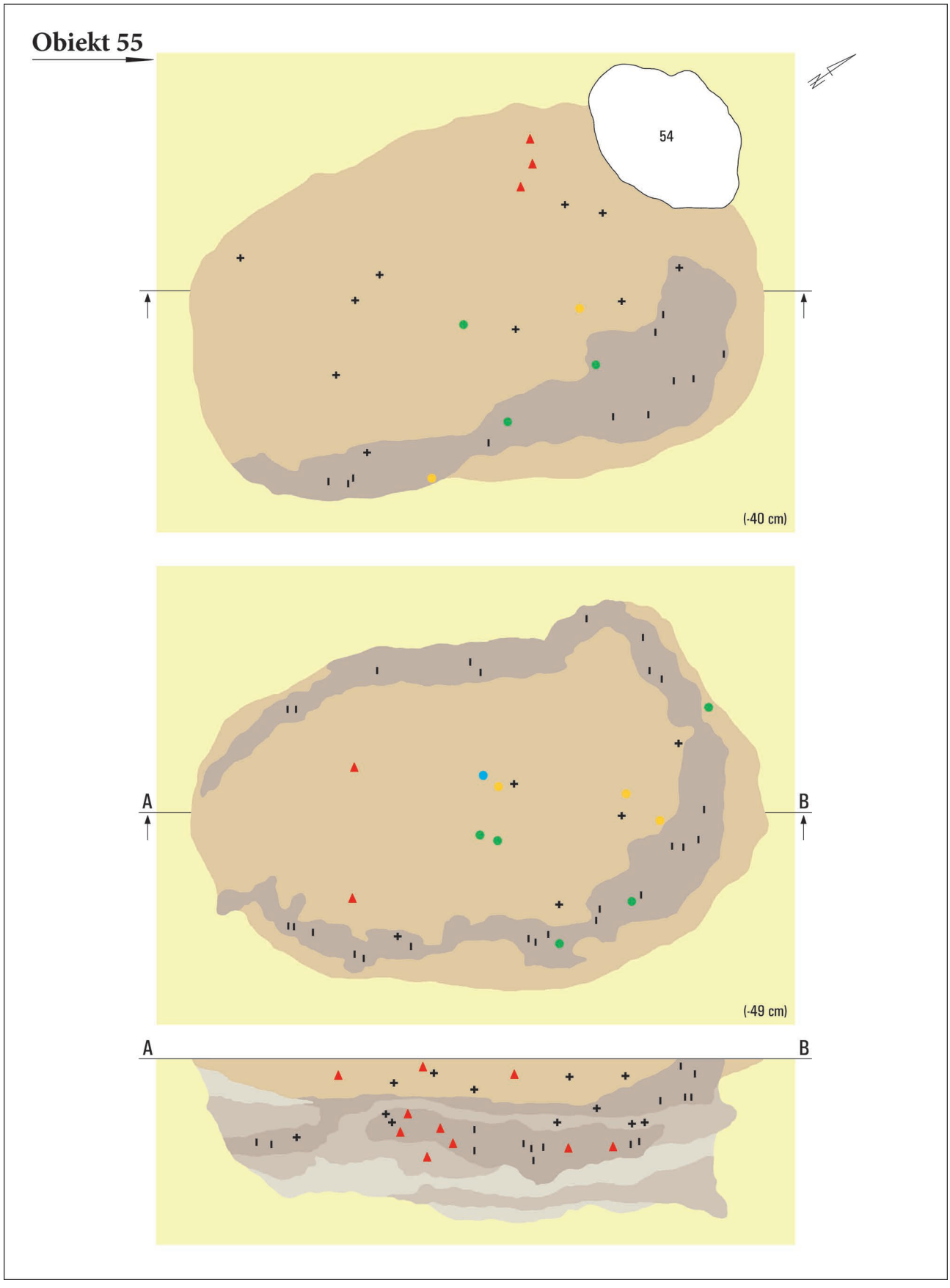
Tabl. XVII. Raczkowice, stan. 3. Obiekt 45: 12, 13, 15–22 – żelazo; 23–25 – stop miedzi; 29, 30 – glina. Grób 46: 1 – żelazo; 2 – stop miedzi. Grób 47. Obiekt 48 & 49

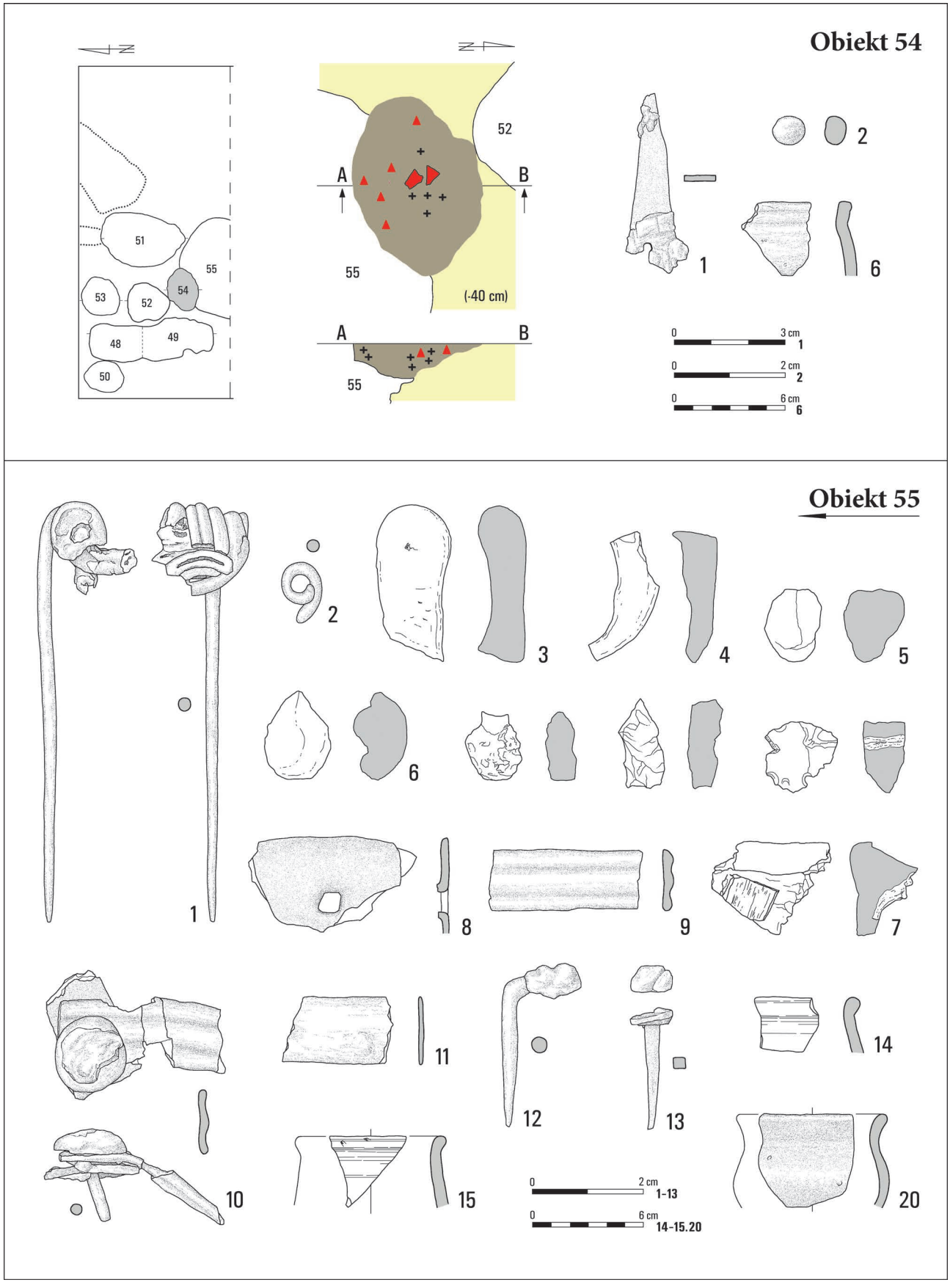
Tabl. XVIII. Raczkowice, stan. 3. Obiekt 48: 1, 7 – glina. Obiekt 49: 1 – szkło; 2, 3 – glina; 11 – krzemień. Obiekt 50. Obiekt 51: 1–3 – szkło; 4 – poroże; 5–7 – żelazo; 8 – stop miedzi

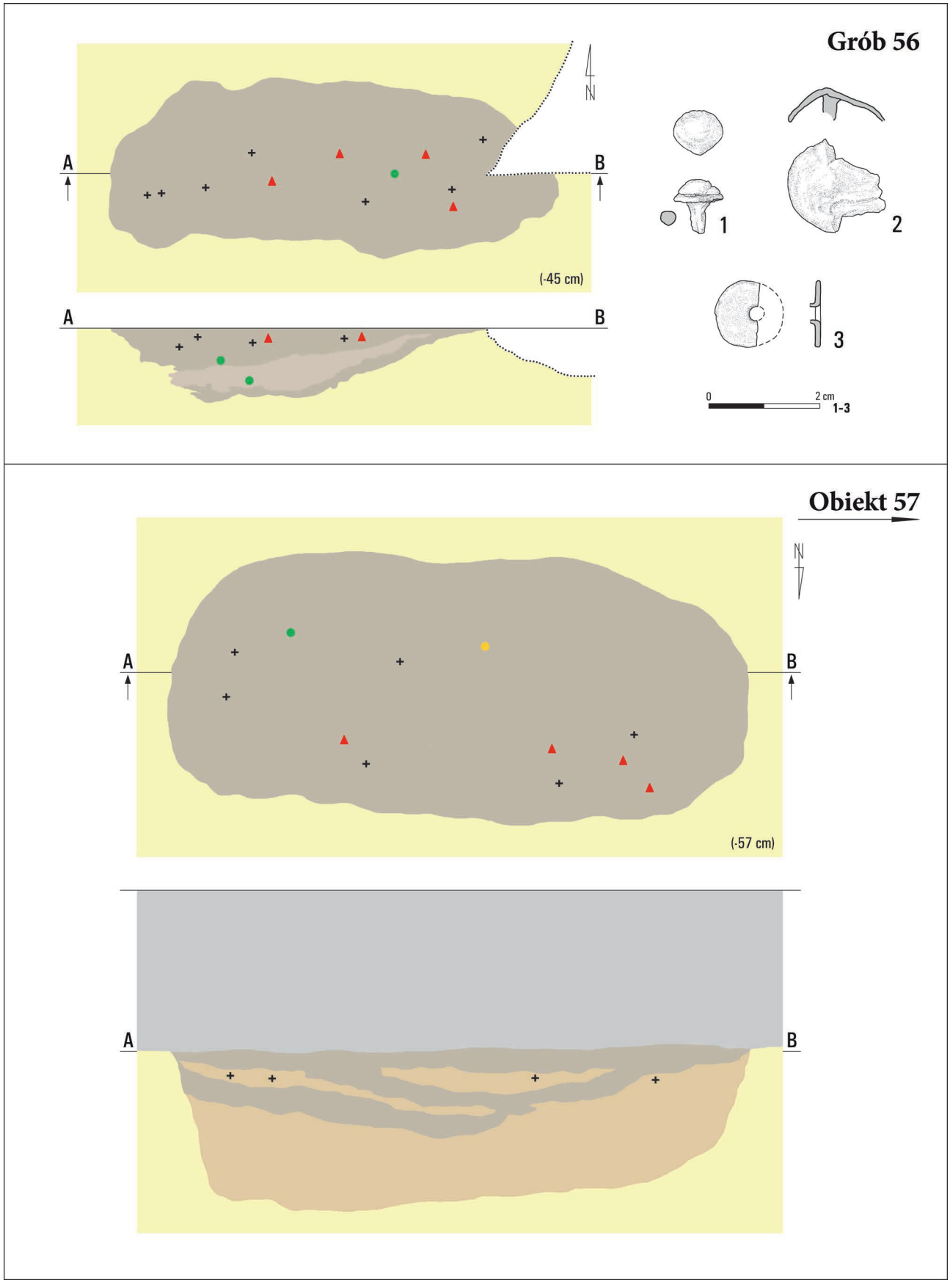
Tabl. XIX. Raczkowice, stan. 3. Obiekt 51: 9–11 – żelazo; 12 – stop miedzi; 13–20, 22, 23, 25, 30 – glina. Obiekt 52: 2, 7 – glina. Obiekt 53: 1 – żelazo; 2 – poroże; 6 – glina

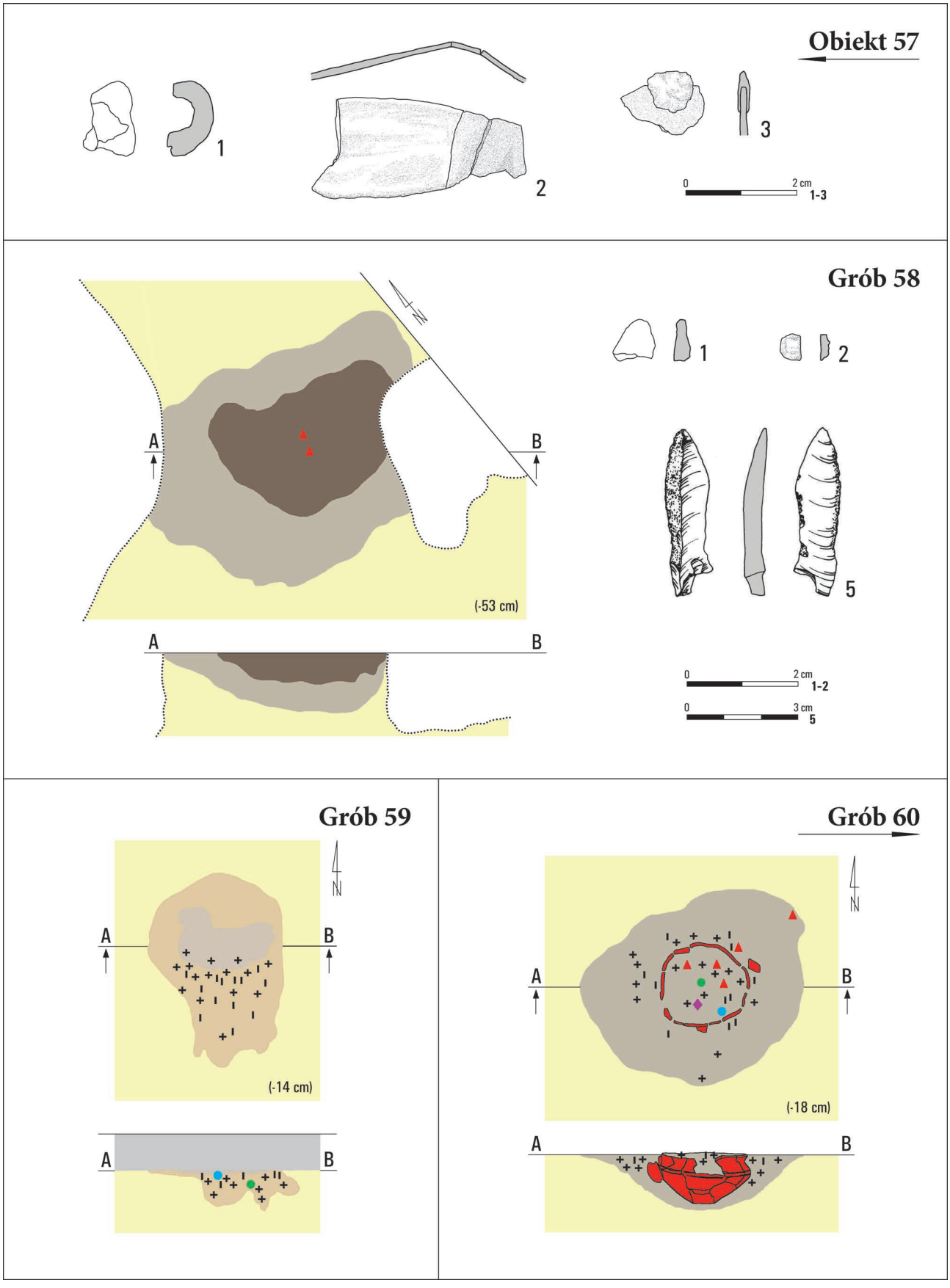
Tabl. XX. Raczkowice, stan. 3. Obiekt 55

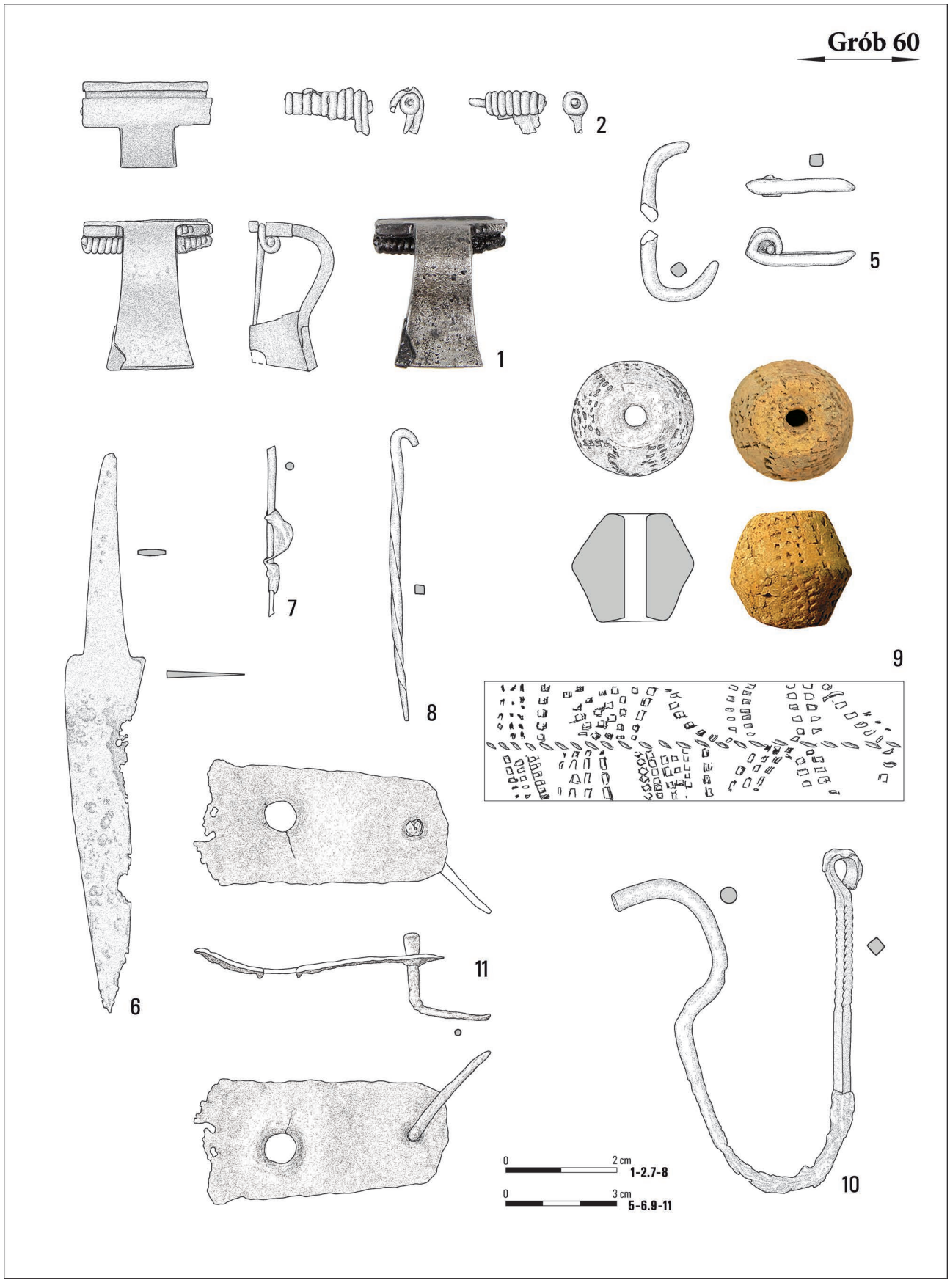
Tabl. XXI. Raczkowice, stan. 3. Obiekt 54: 1 – żelazo; 2 – stop miedzi; 6 – glina. Obiekt 55: 1, 8–13 – żelazo; 2 – stop miedzi; 3–7 – szkło; 14, 15, 20 – glina

Tabl. XXII. Raczkowice, stan. 3. Grób 56: 1–3 – żelazo. Obiekt 57

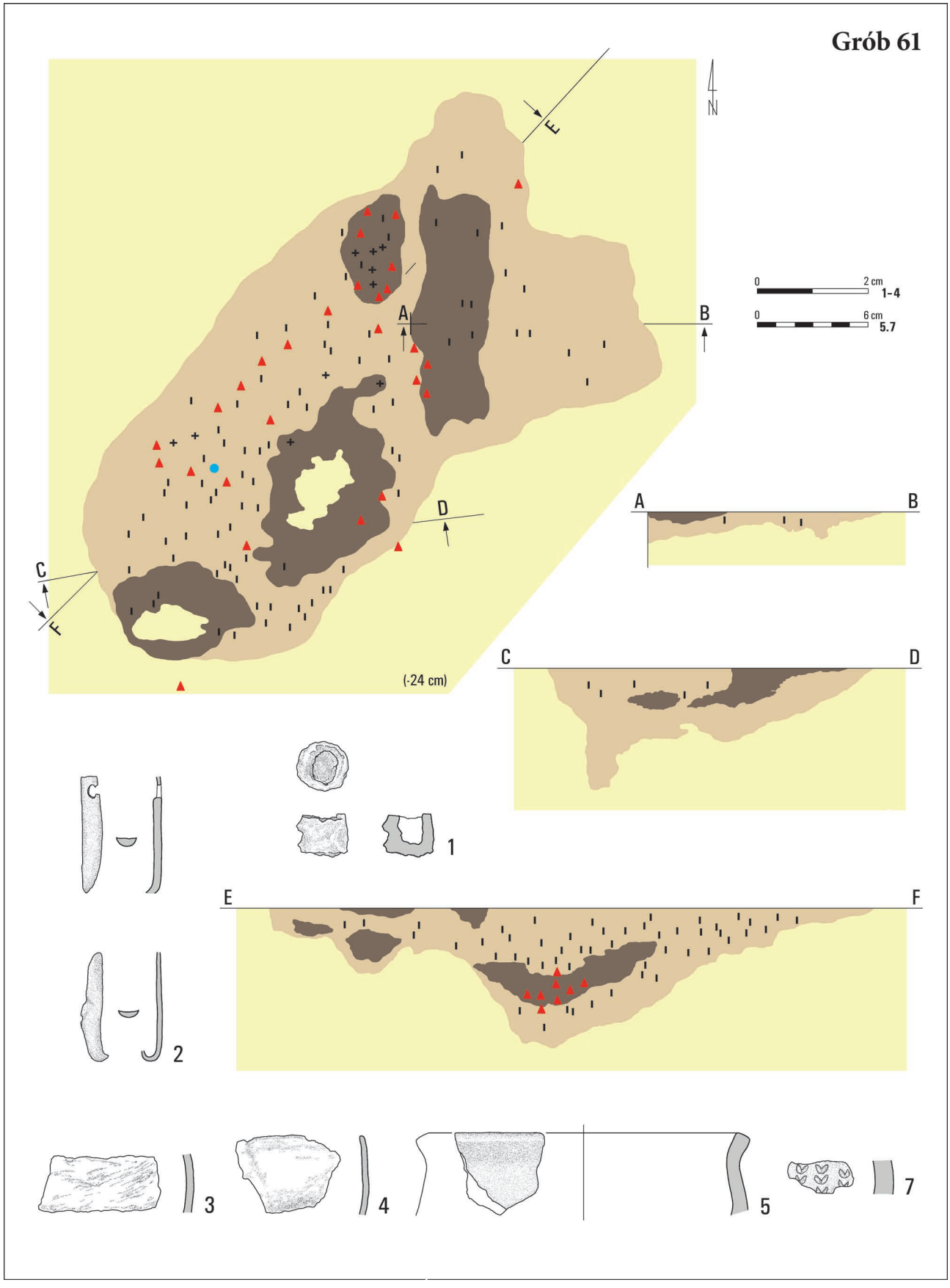
Tabl. XXIII. Raczkowice, stan. 3. Obiekt 57: 1 – szkło; 2, 3 – żelazo. Grób 58: 1 – szkło; 2 – żelazo; 5 – krzemień. Grób 59. Grób 60

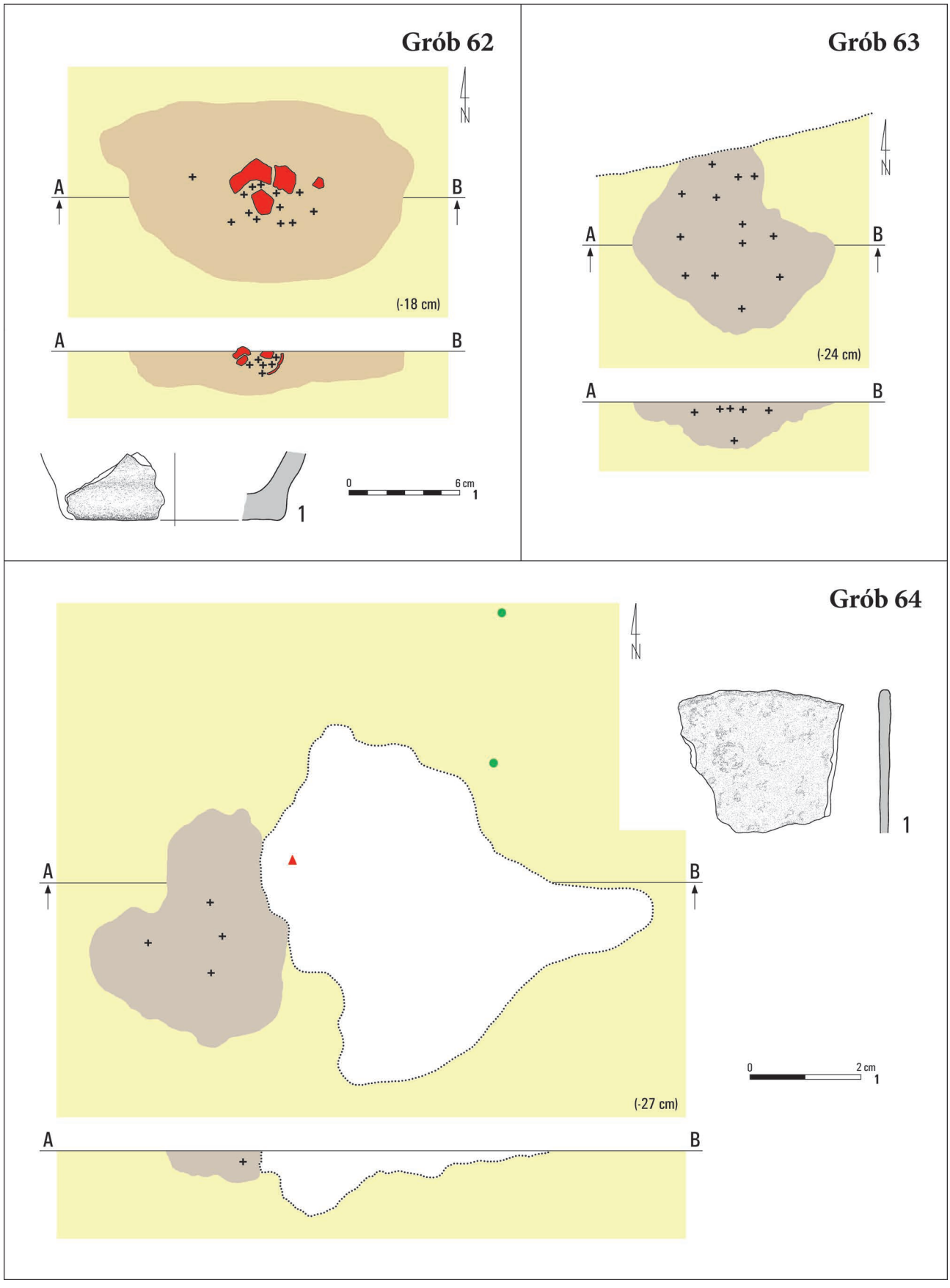
Tabl. XXIV. Raczkowice, stan. 3. Grób 60: 1, 5–8, 10, 11 – żelazo; 2 – stop miedzi; 9 – glina

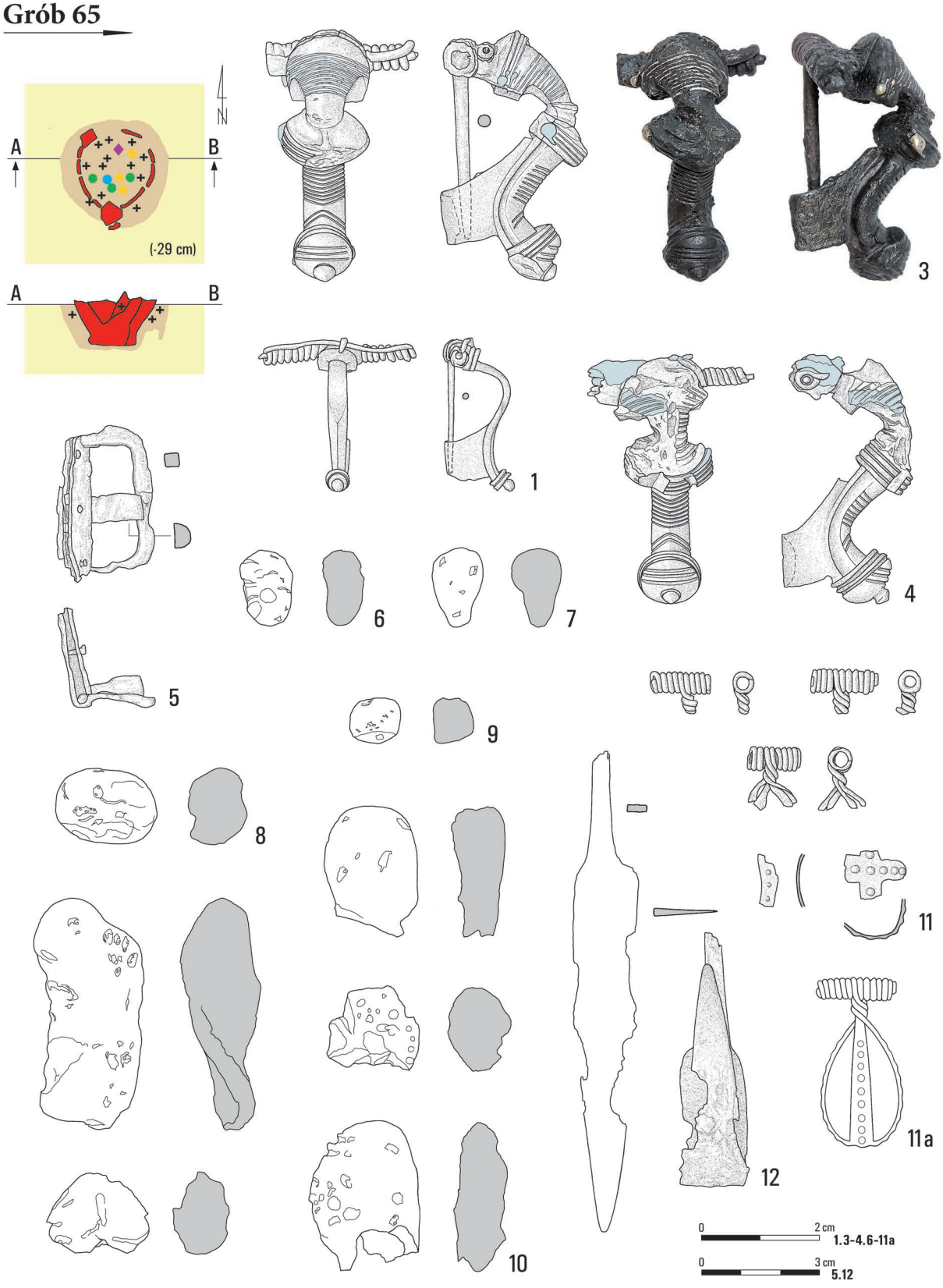
Tabl. XXV. Raczkowice, stan. 3. Grób 60: 12, 13 – żelazo; 14–16 – glina

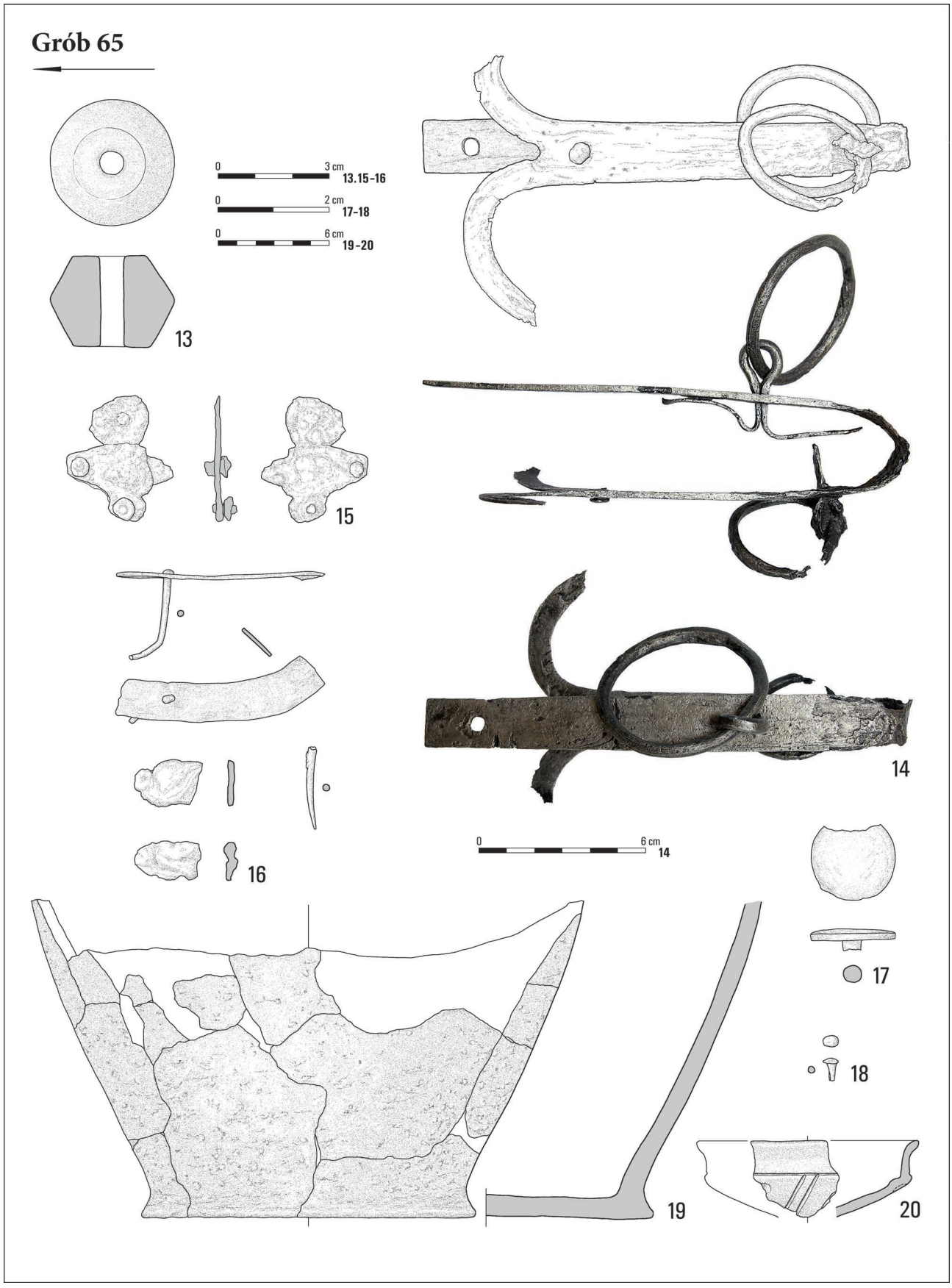
Tabl. XXVI. Raczkowice, stan. 3. Grób 61: 1, 3, 4 – żelazo; 2 – stop miedzi; 5, 7 – glina

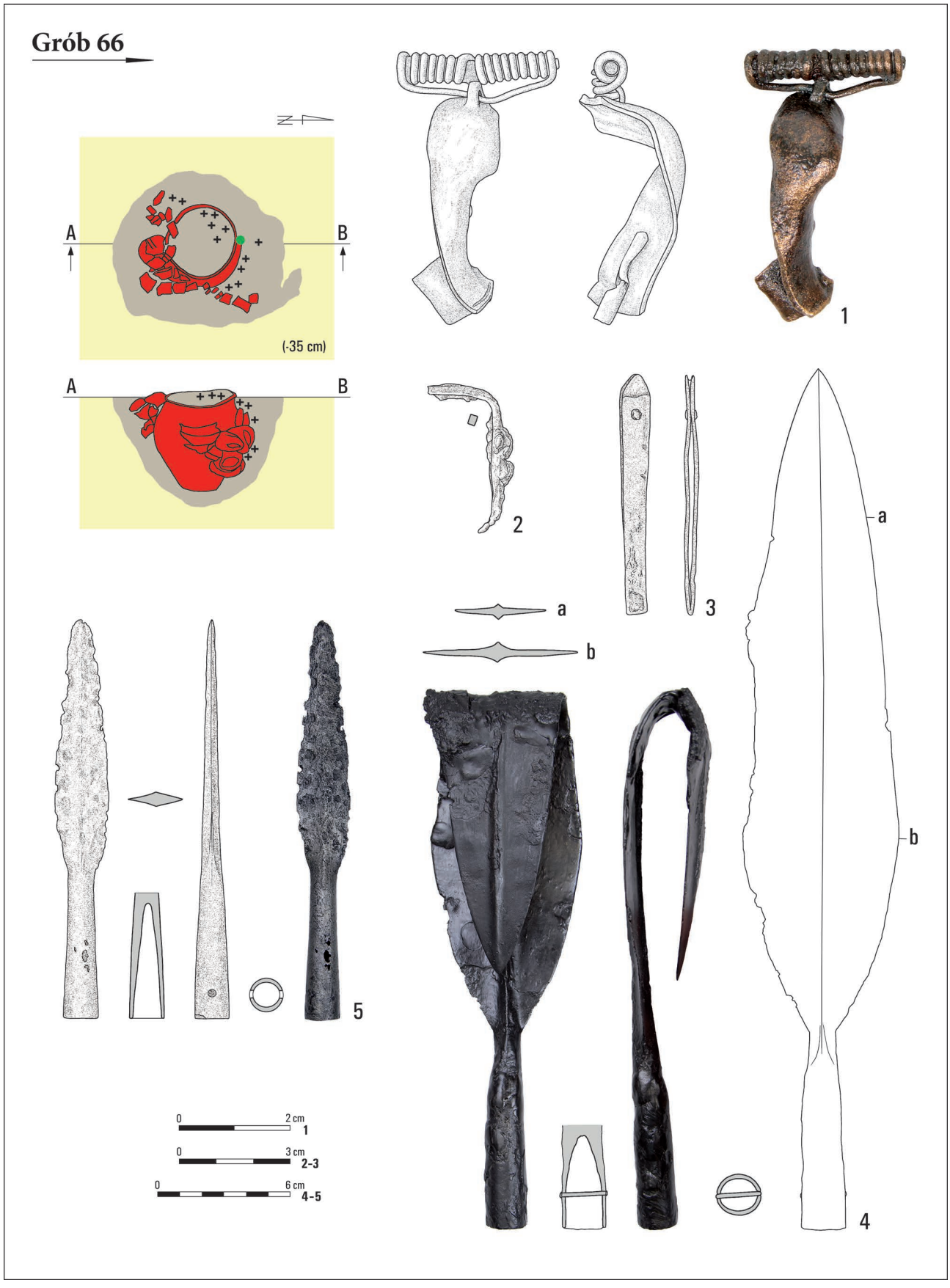
Tabl. XXVII. Raczkowice, stan. 3. Grób 62: 1 – glina. Grób 63. Grób 64: 1 – żelazo

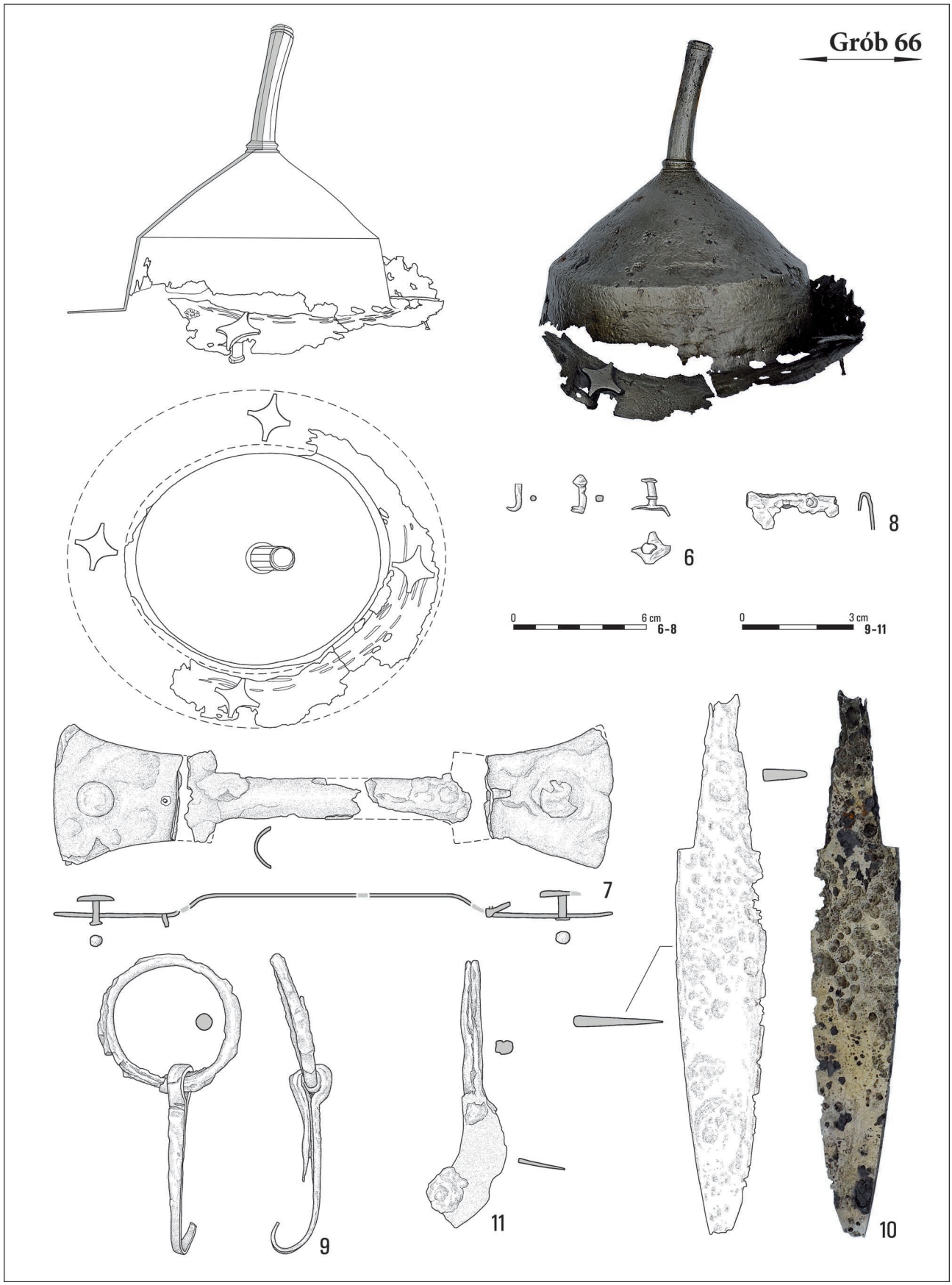
Tabl. XXVIII. Raczkowice, stan. 3. Grób 65: 1 – stop miedzi i żelazo; 3, 4 – żelazo i srebro; 5, 12 – żelazo; 6–10 – szkło; 11 – stop miedzi

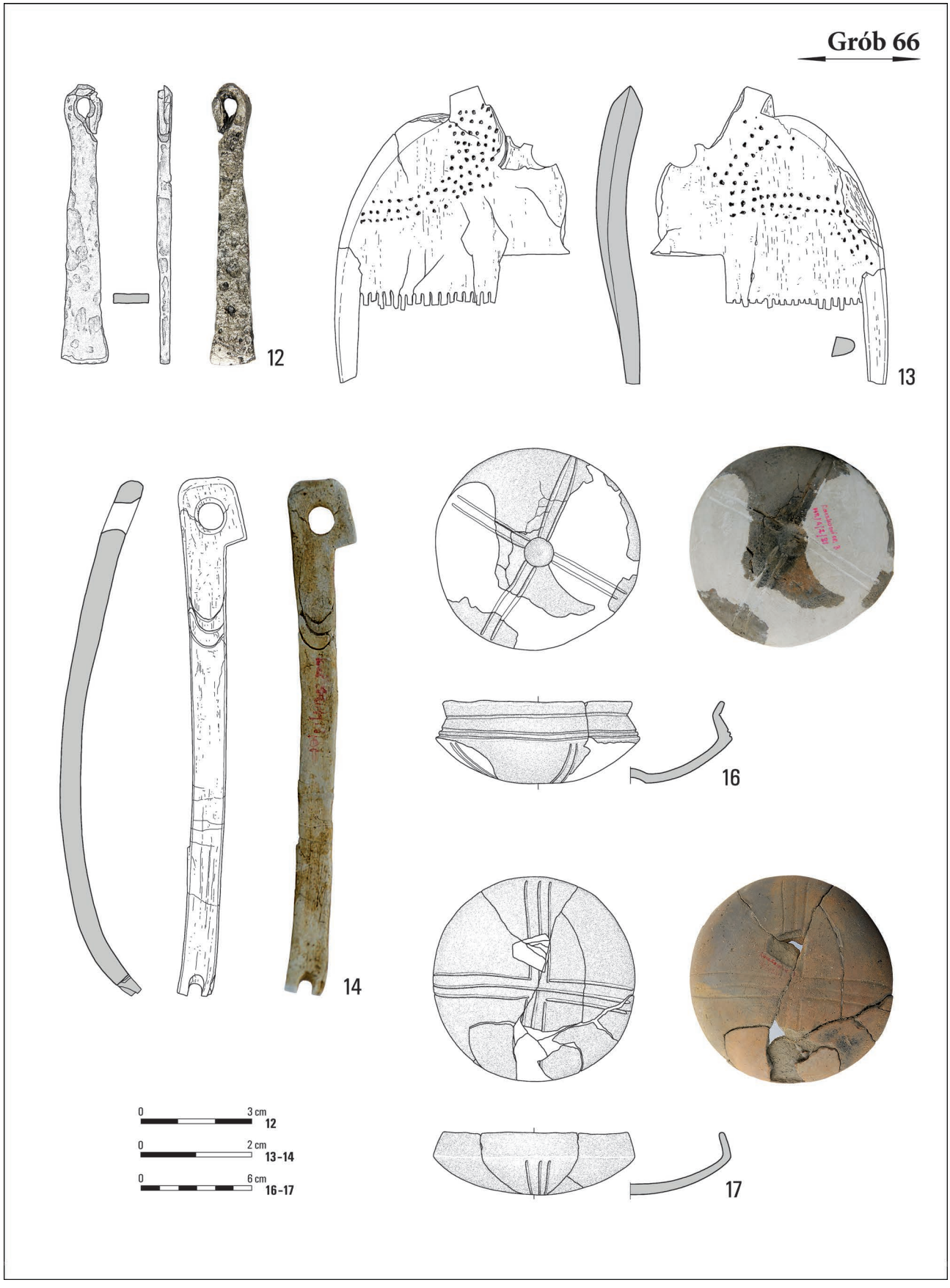
Tabl. XXIX. Raczkowice, stan. 3. Grób 65: 13 – glina; 14–16 – żelazo; 17, 18 – stop miedzi; 19, 20 – glina

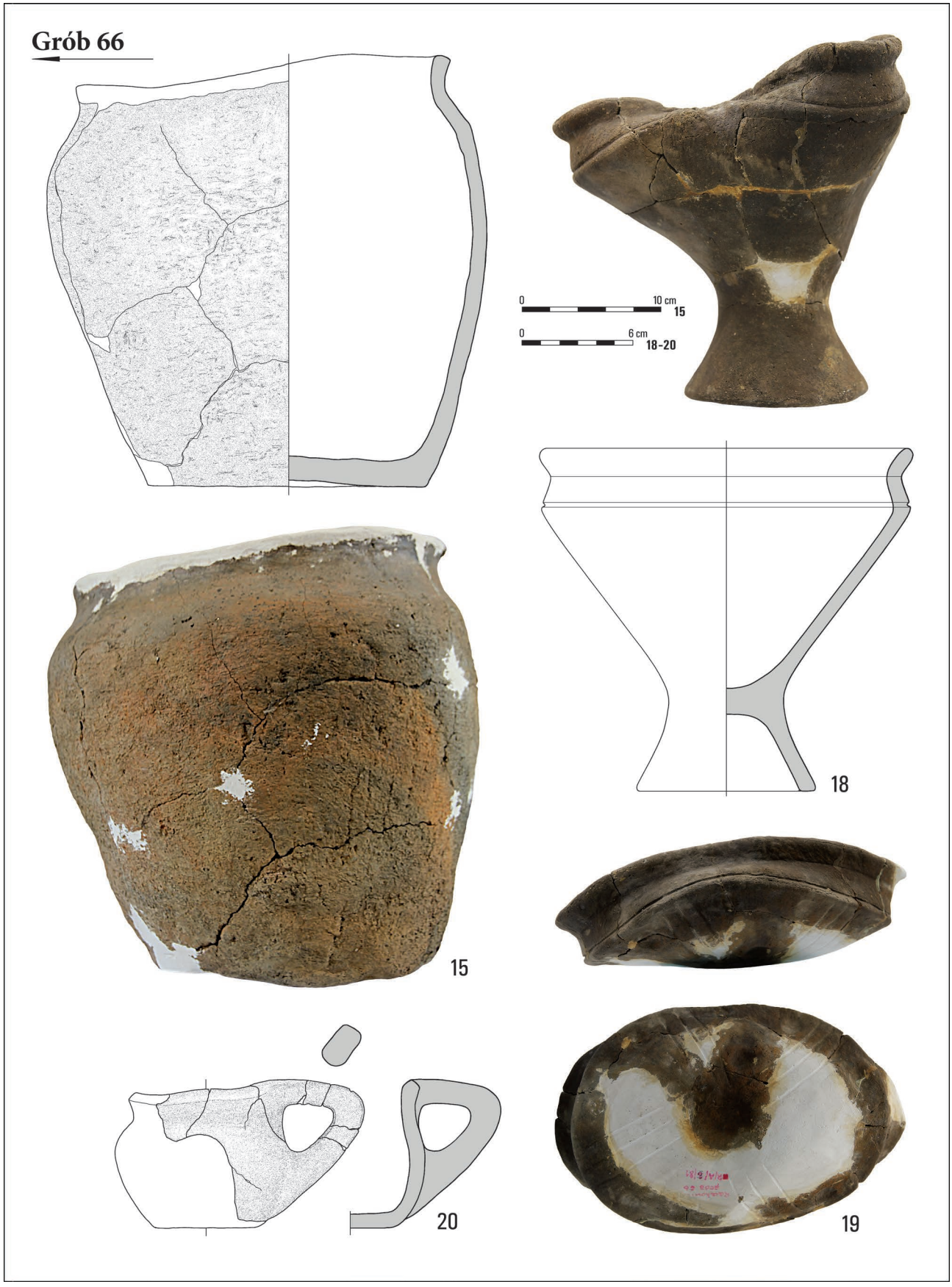
Tabl. XXX. Raczkowice, stan. 3. Grób 66: 1 – stop miedzi; 2–5 – żelazo

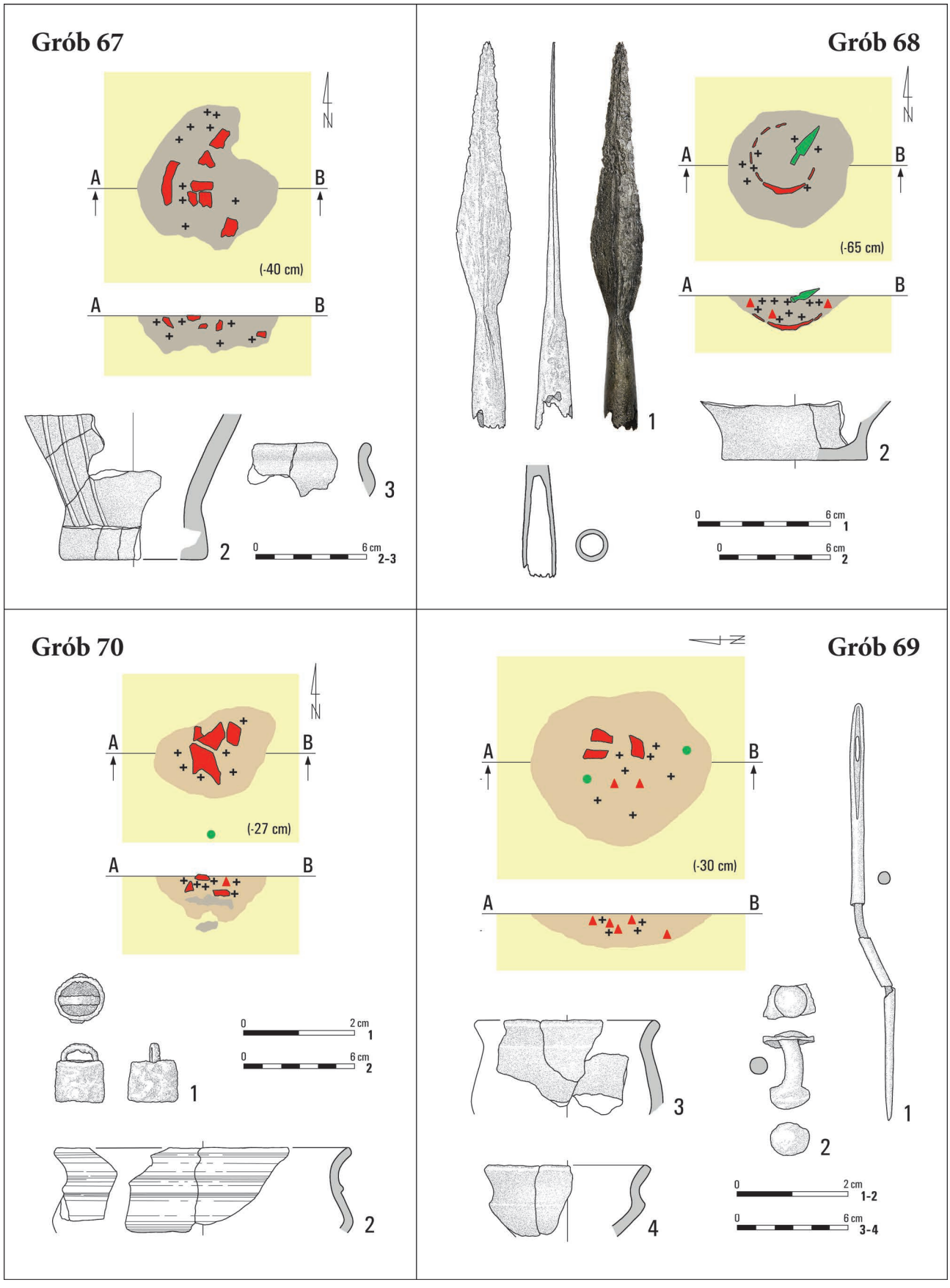
Tabl. XXXI. Raczkowice, stan. 3. Grób 66: 6–11 – żelazo

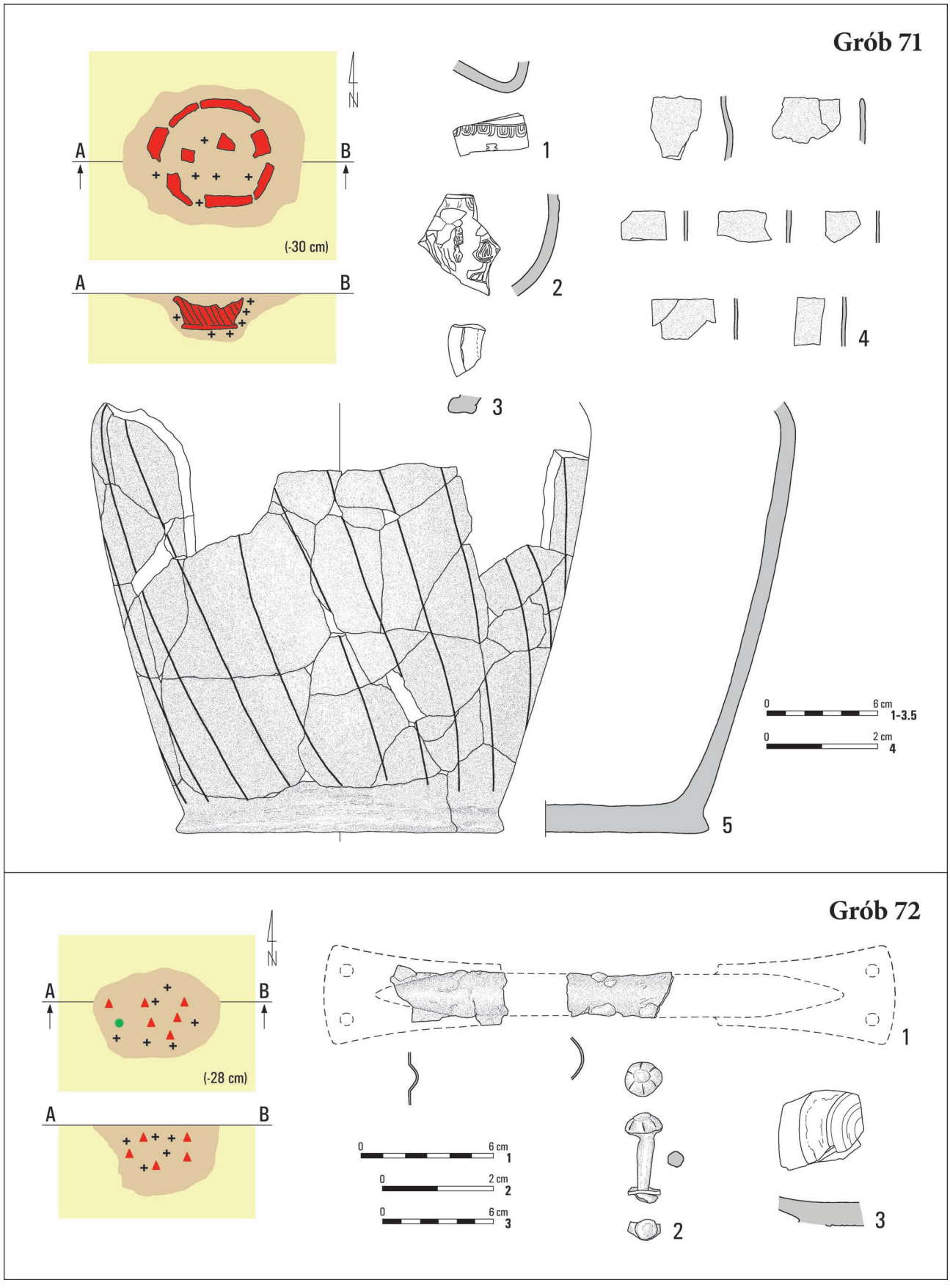
Tabl. XXXII. Raczkowice, stan. 3. Grób 66: 12 – żelazo; 13, 14 – poroże; 16, 17 – glina

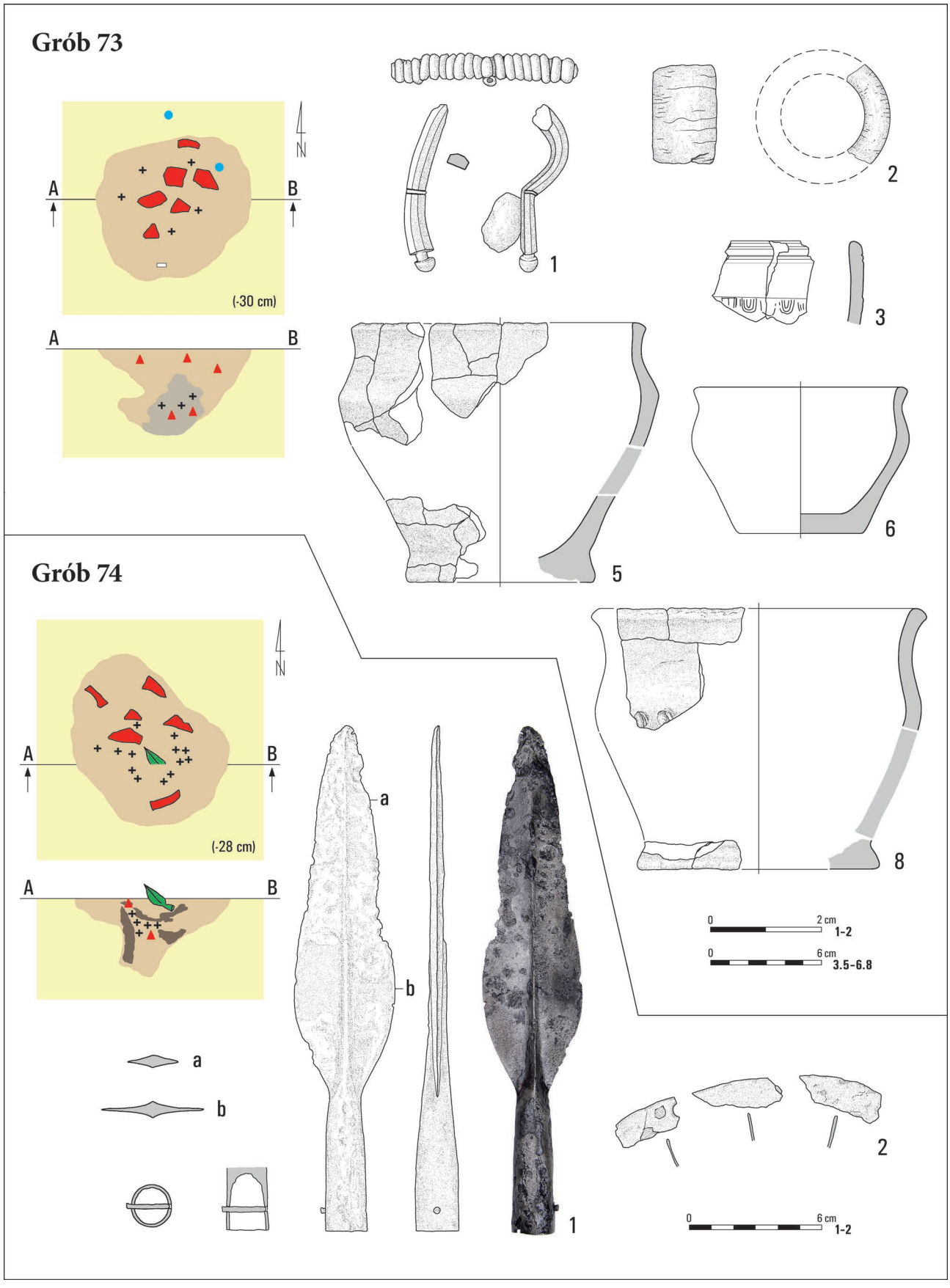
Tabl. XXXIII. Raczkowice, stan. 3. Grób 66: 15, 18–20 – glina

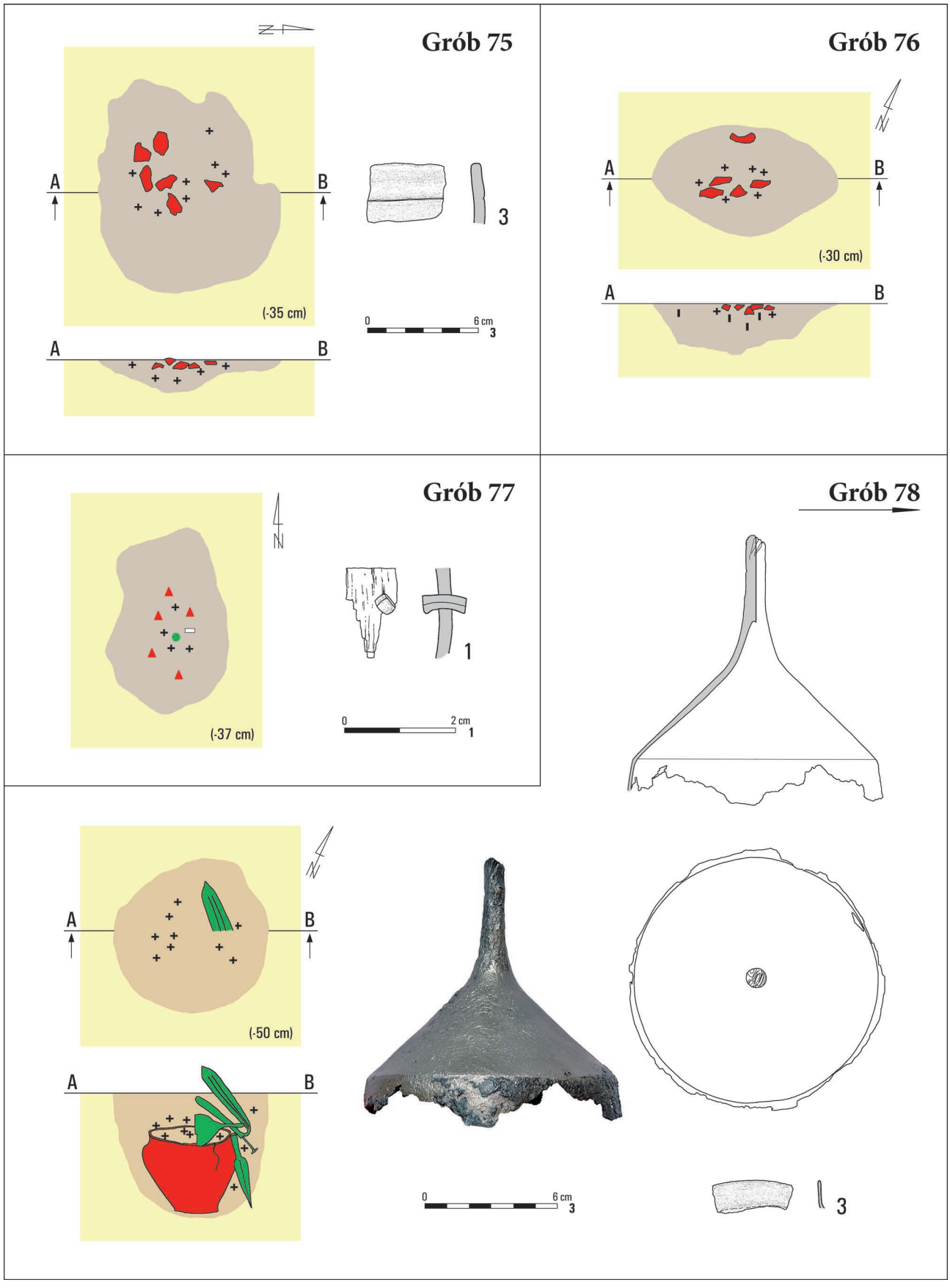
Tabl. XXXIV. Raczkowice, stan. 3. Grób 67: 2, 3 – glina. Grób 68: 1 – żelazo; 2 – glina. Grób 69: 1, 2 – żelazo; 3, 4 – glina. Grób 70: 1 – żelazo; 2 – glina

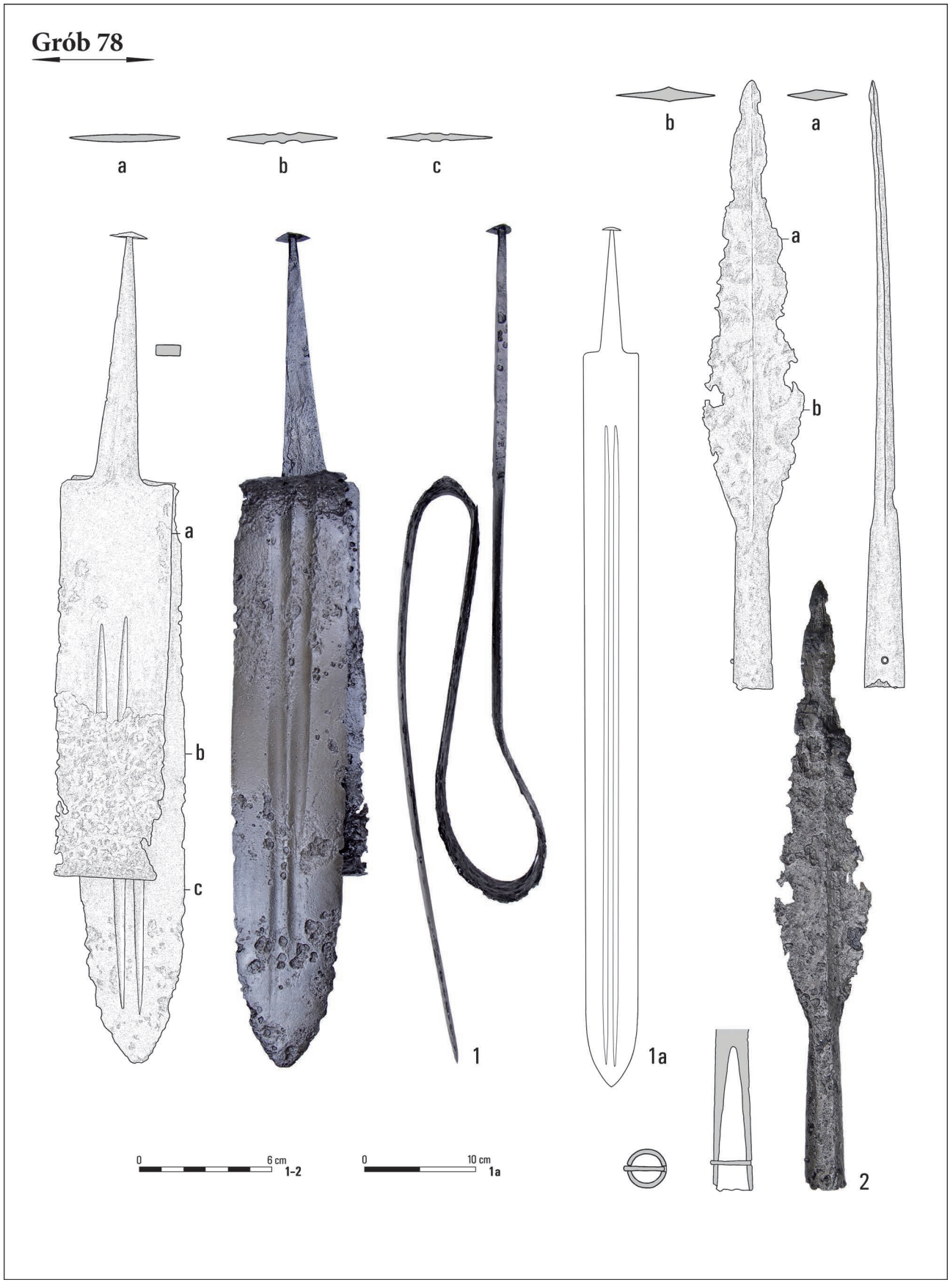
Tabl. XXXV. Raczkowice, stan. 3. Grób 71: 1–3, 5 – glina; 4 – żelazo. Grób 72: 1, 2 – żelazo; 3 – glina

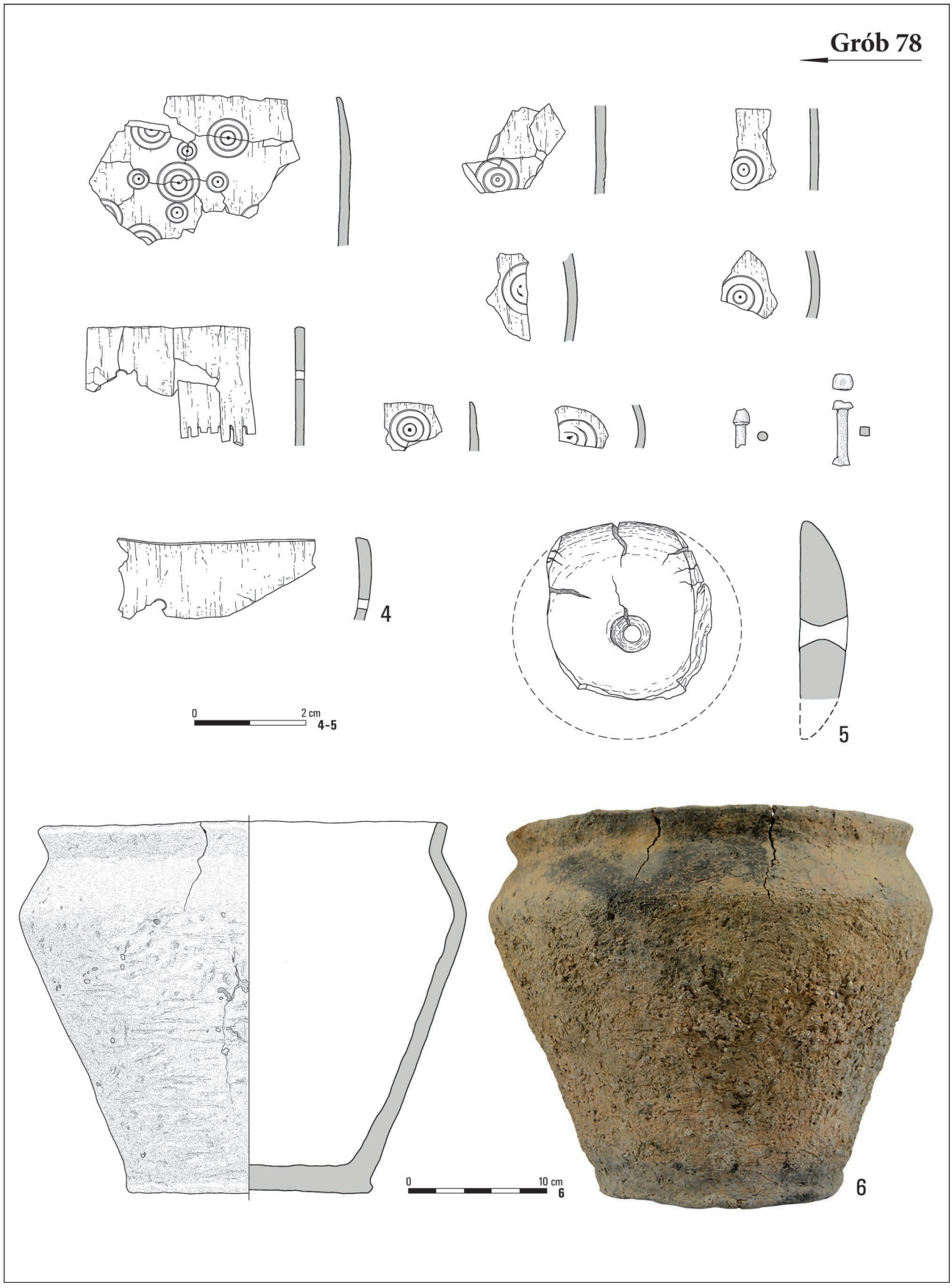
Tabl. XXXVI. Raczkowice, stan. 3. Grób 73: 1 – stop miedzi i żelazo; 2 – kość; 3, 5, 6, 8 – glina. Grób 74: 1, 2 – żelazo

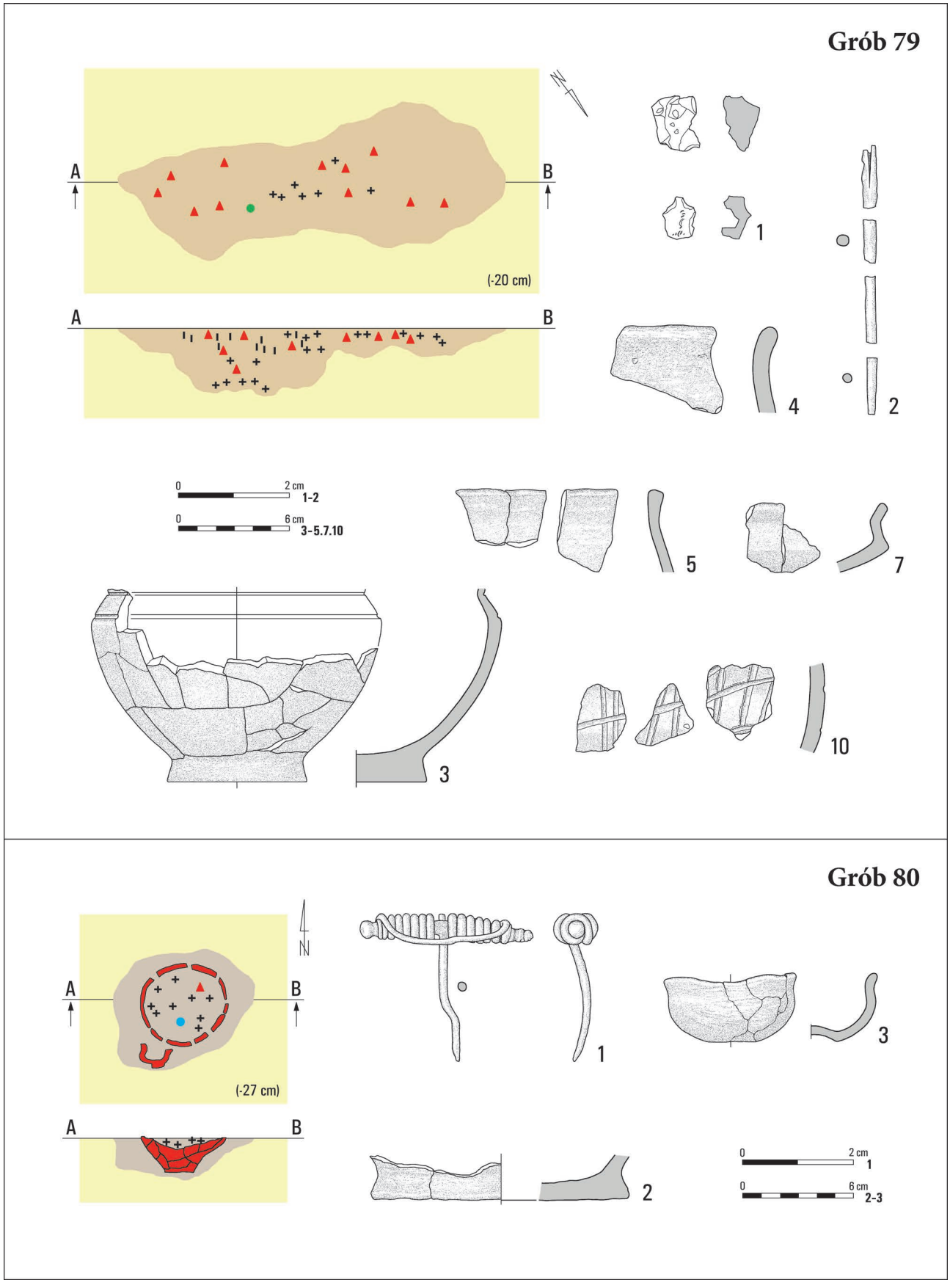
Tabl. XXXVII. Raczkowice, stan. 3. Grób 75: 3 – glina. Grób 76. Grób 77: 1 – poroże i żelazo. Grób 78: 3 – żelazo

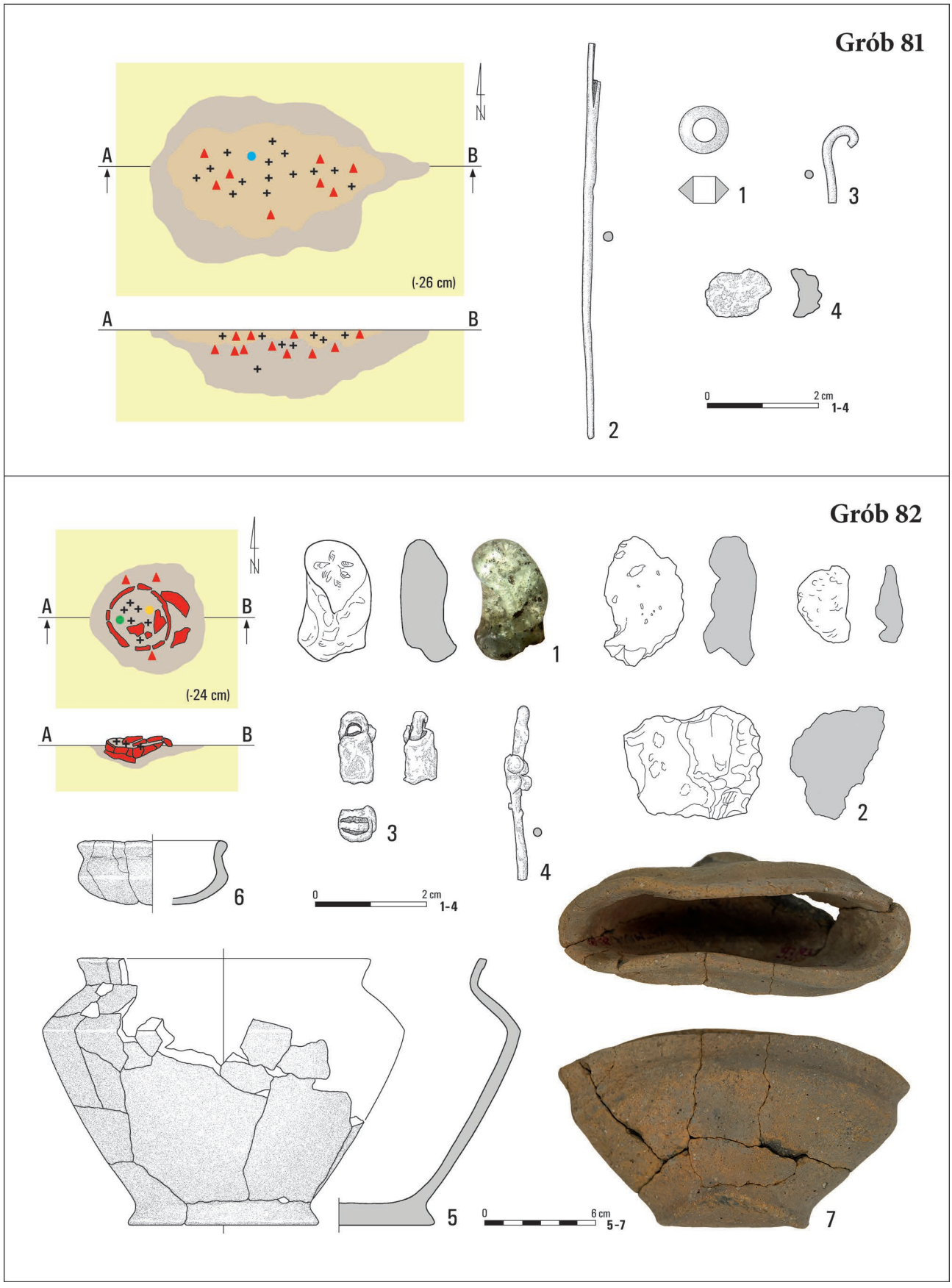
Tabl. XXXVIII. Raczkowice, stan. 3. Grób 78: 1, 2 – żelazo

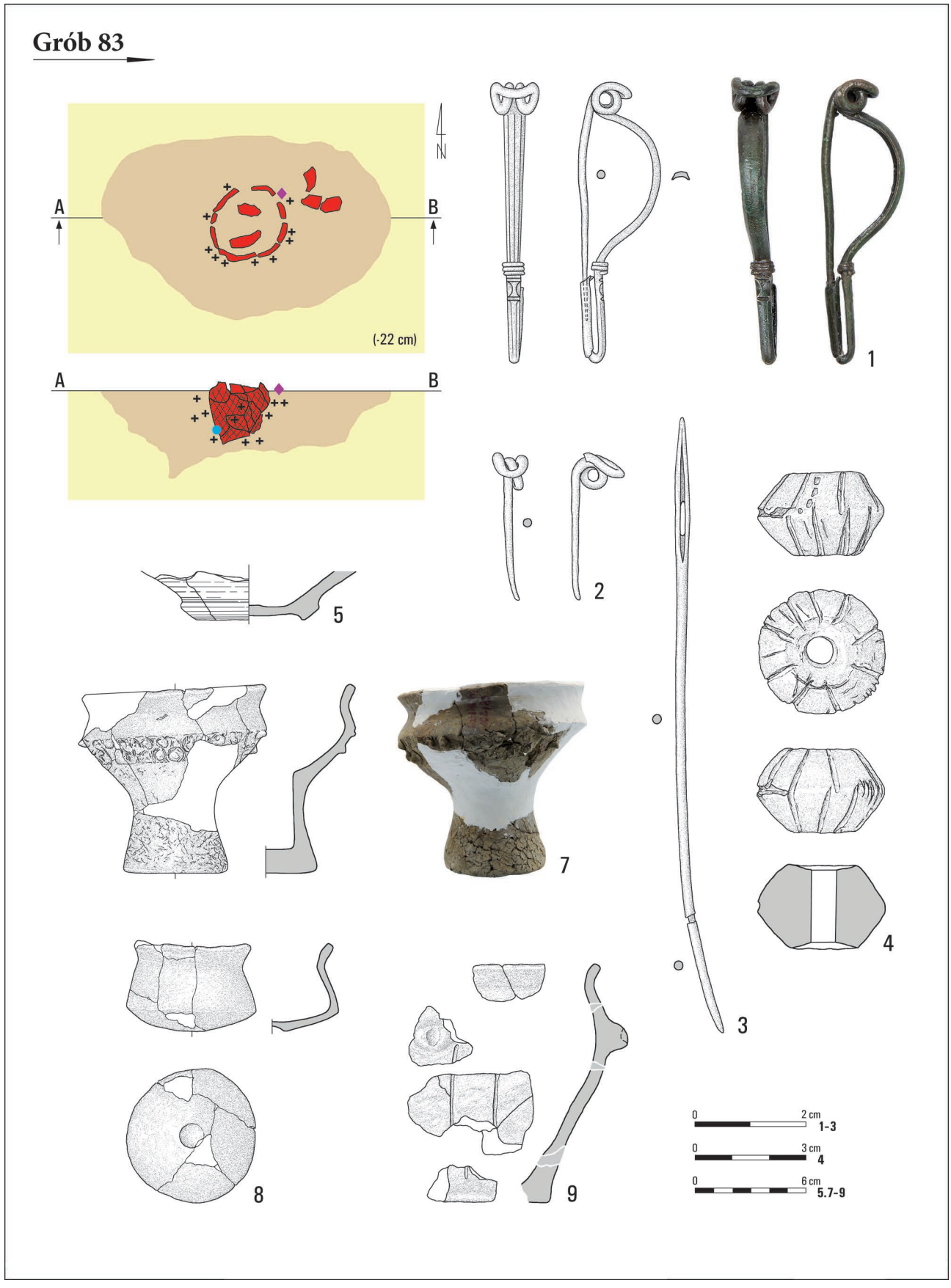
Tabl. XXXIX. Raczkowice, stan. 3. Grób 78: 4 – poroże i żelazo; 5 – poroże; 6 – glina

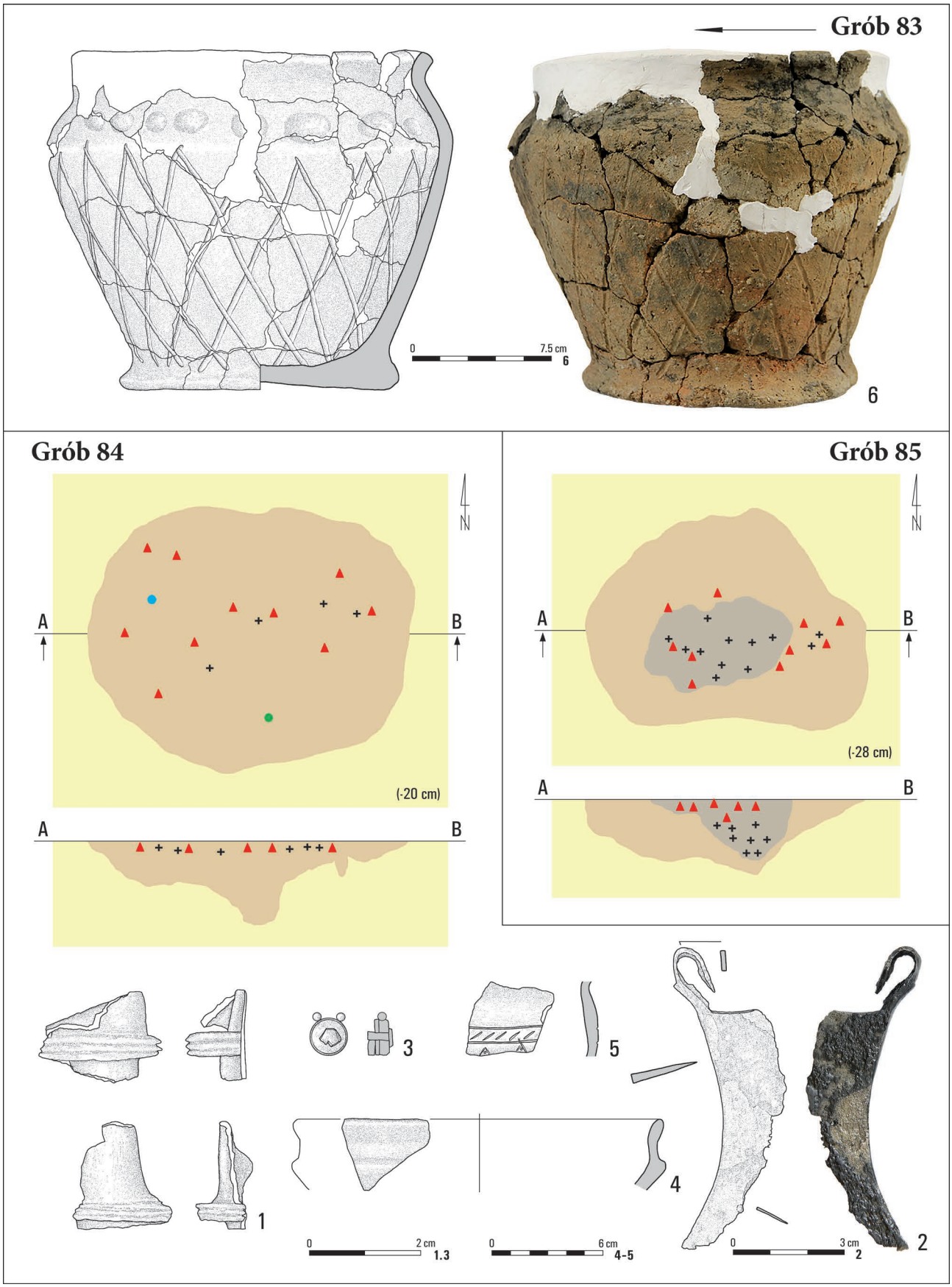
Tabl. XL. Raczkowice, stan. 3. Grób 79: 1 – szkło; 2 – żelazo; 3–5, 7, 10 – glina. Grób 80: 1 – stop miedzi; 2, 3 – glina

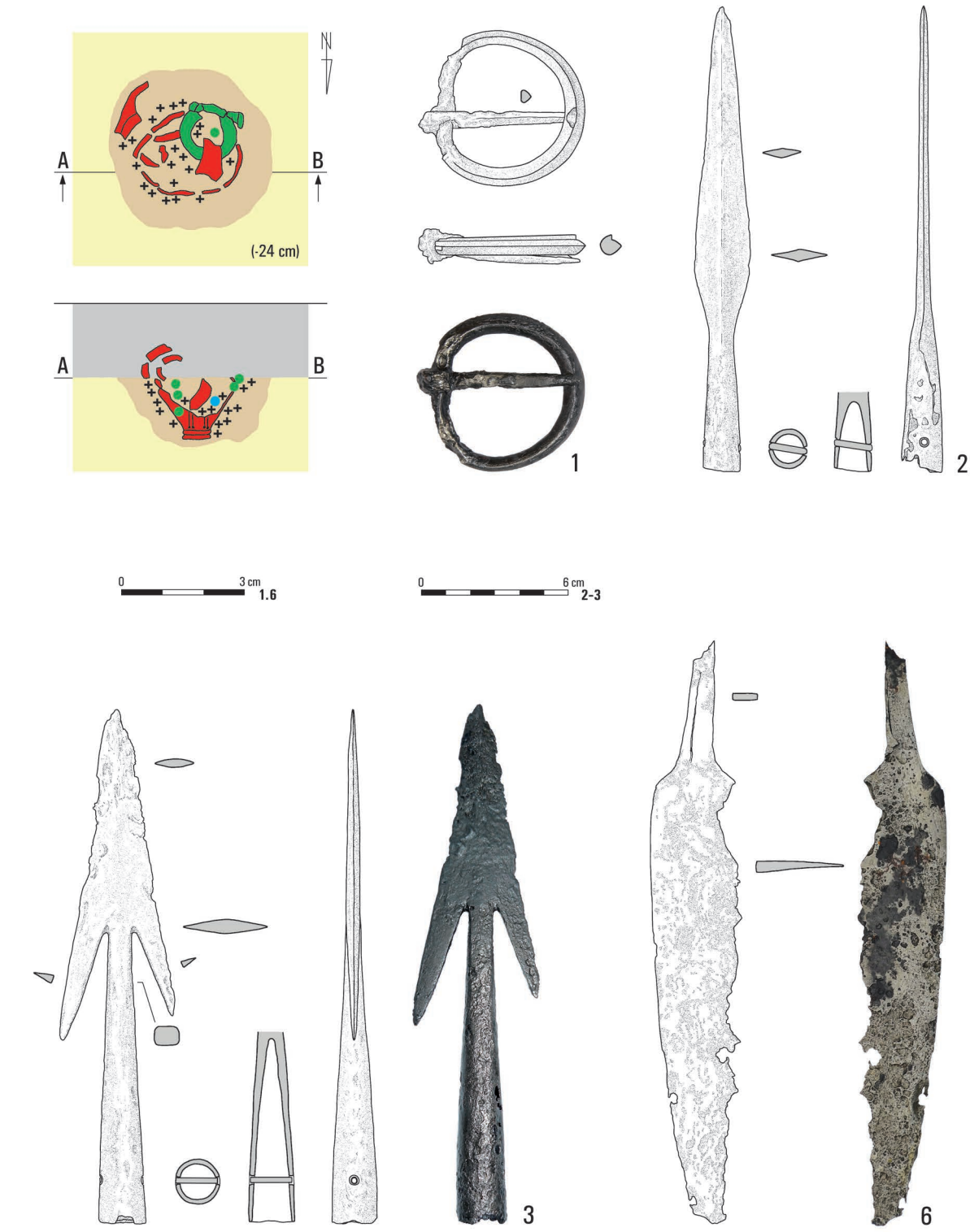
Tabl. XLI. Raczkowice, stan. 3. Grób 81: 1 – szkło; 2 – żelazo; 3, 4 – stop miedzi. Grób 82: 1, 2 – szkło; 3, 4 – żelazo; 5–7 – glina

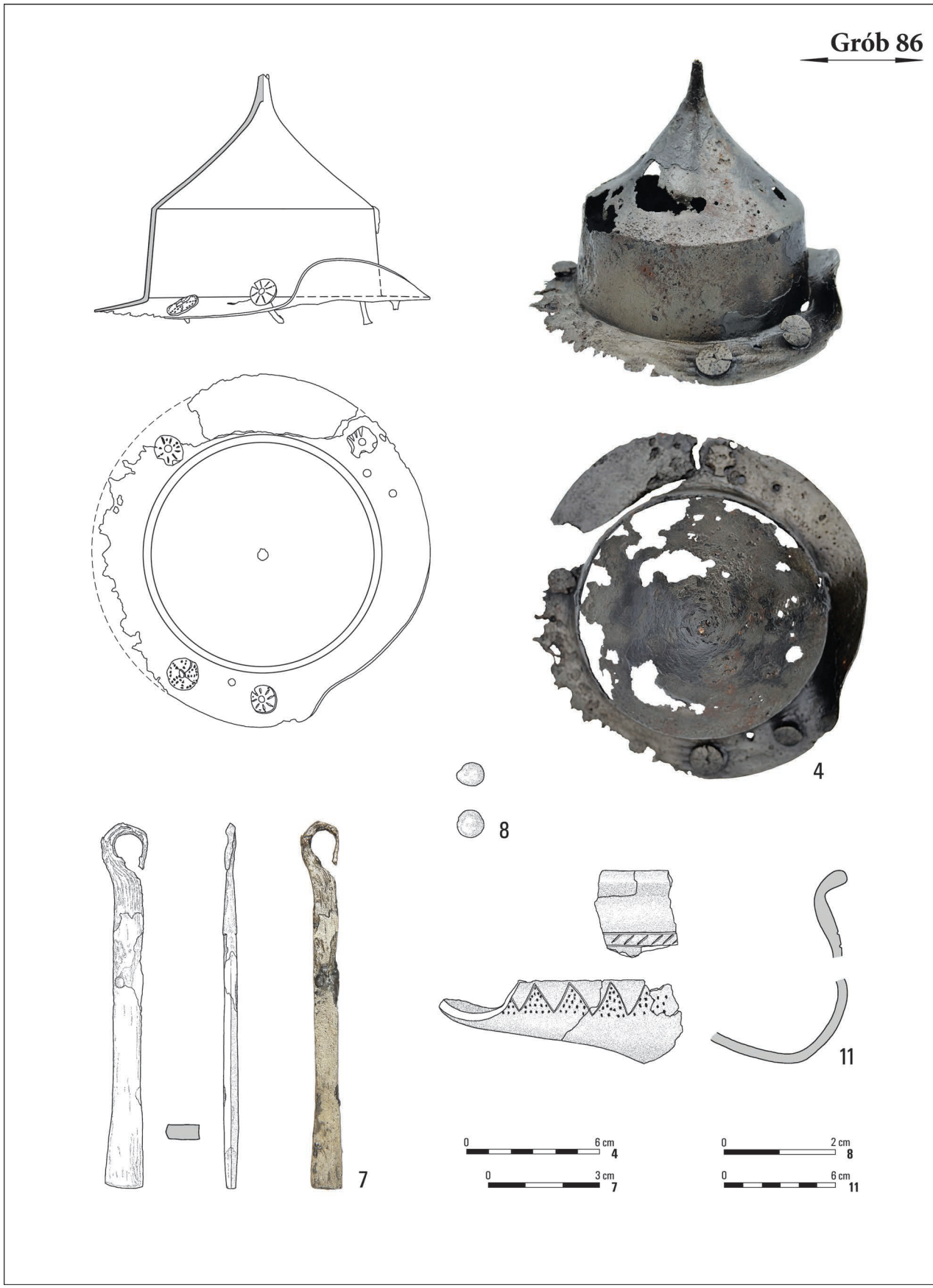
Tabl. XLII. Raczkowice, stan. 3. Grób 83: 1, 2 – stop miedzi; 3 – żelazo; 4, 5, 7–9 – glina

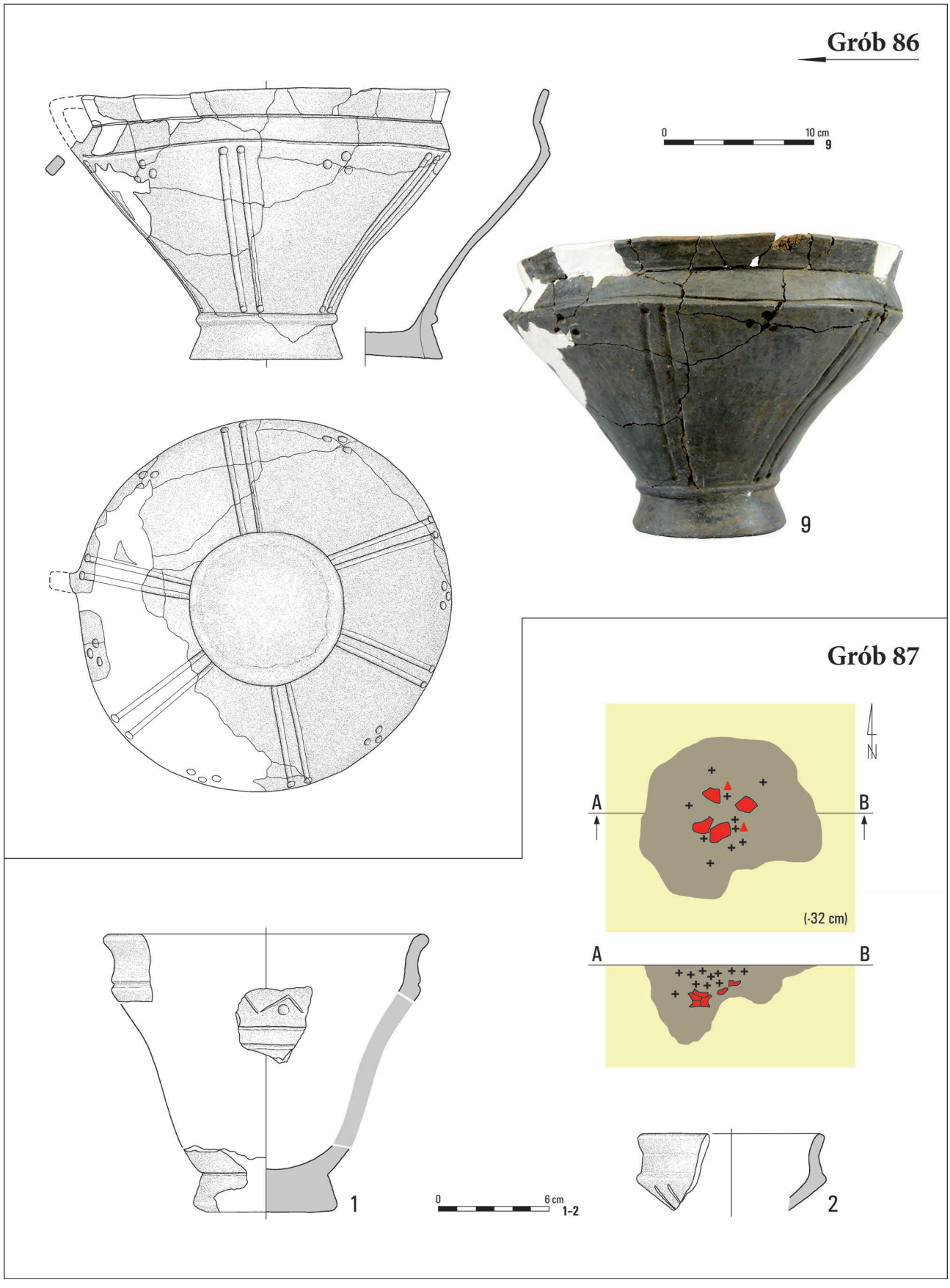
Tabl. XLIII. Raczkowice, stan. 3. Grób 83: 6 – glina. Grób 84: 1, 3 – stop miedzi; 2 – żelazo; 4, 5 – glina. Grób 85

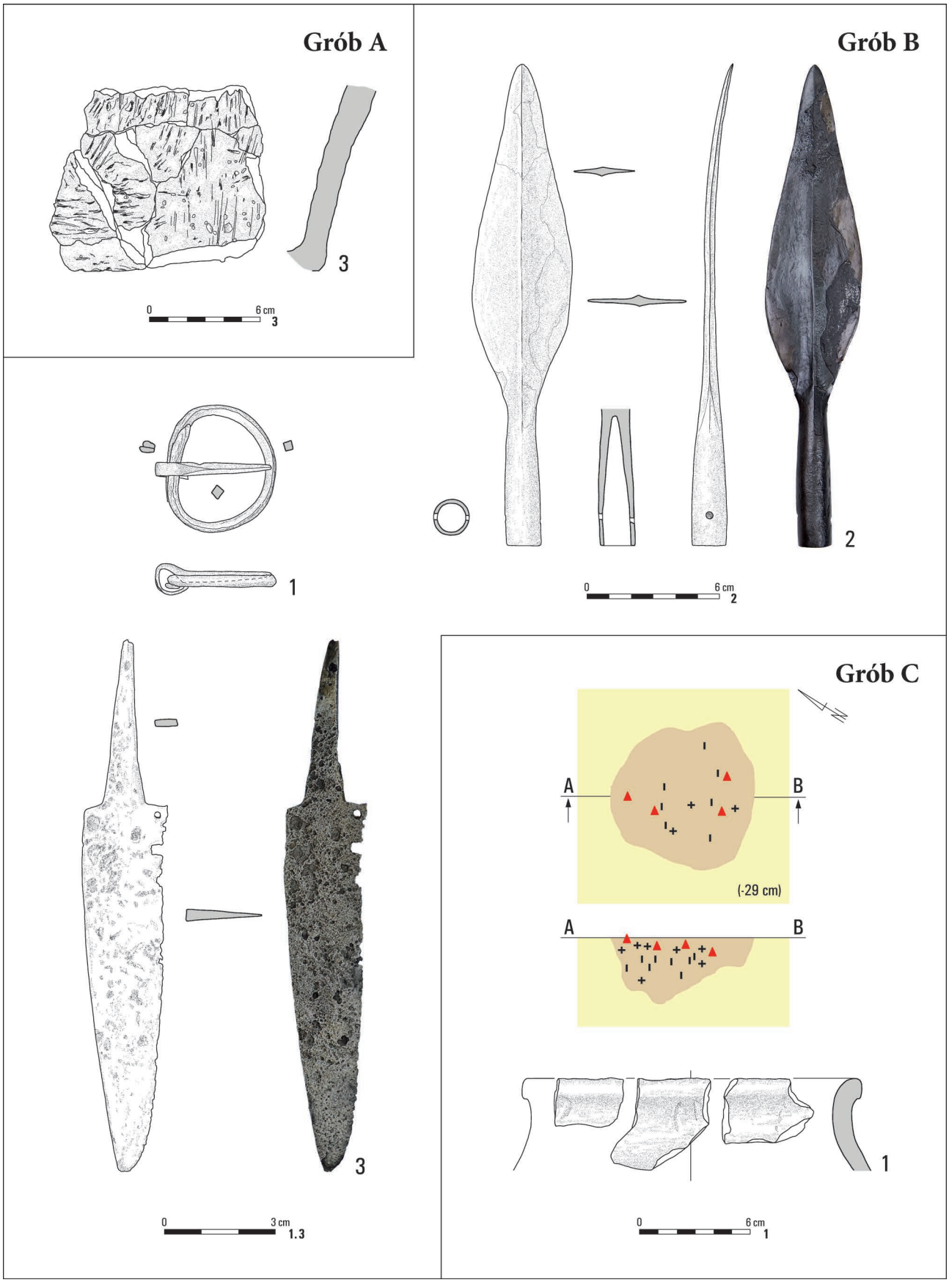
Tabl. XLIV. Raczkowice, stan. 3. Grób 86: 1–3, 6 – żelazo

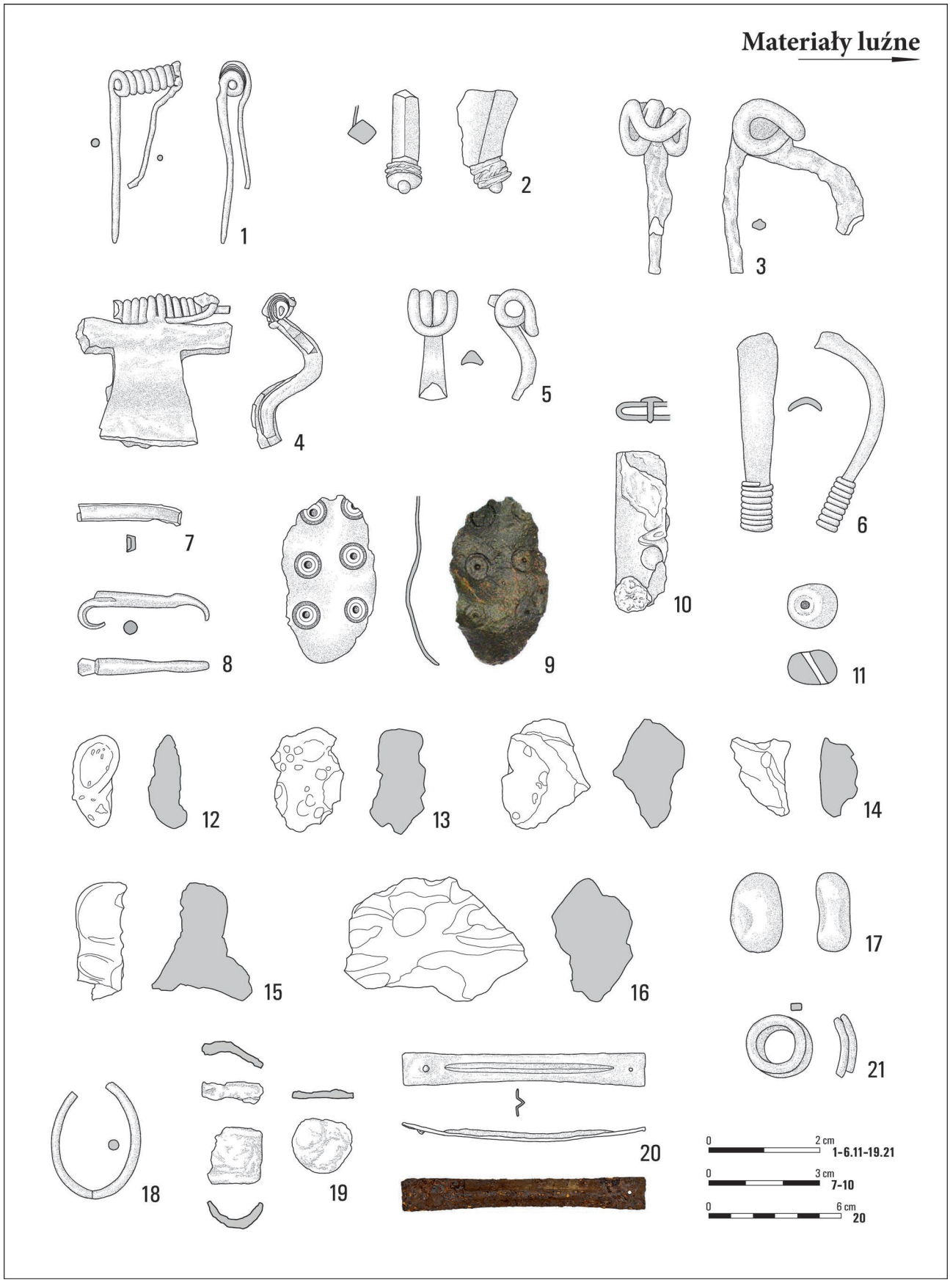
Tabl. XLV. Raczkowice, stan. 3. Grób 86: 4, 7 – żelazo; 8 – stop miedzi; 11 – glina

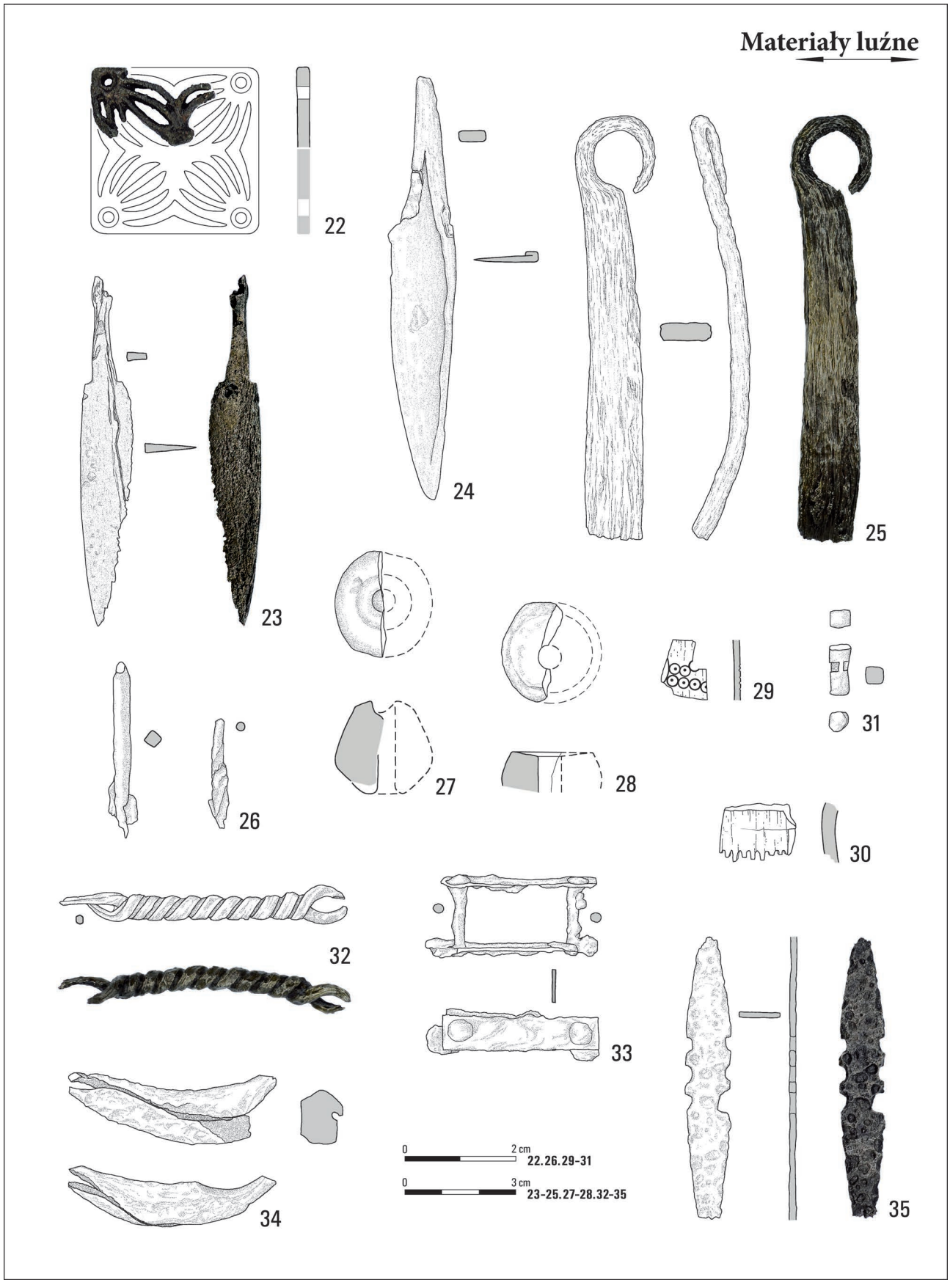
Tabl. XLVI. Raczkowice, stan. 3. Grób 86: 9 – glina. Grób 87: 1, 2 – glina

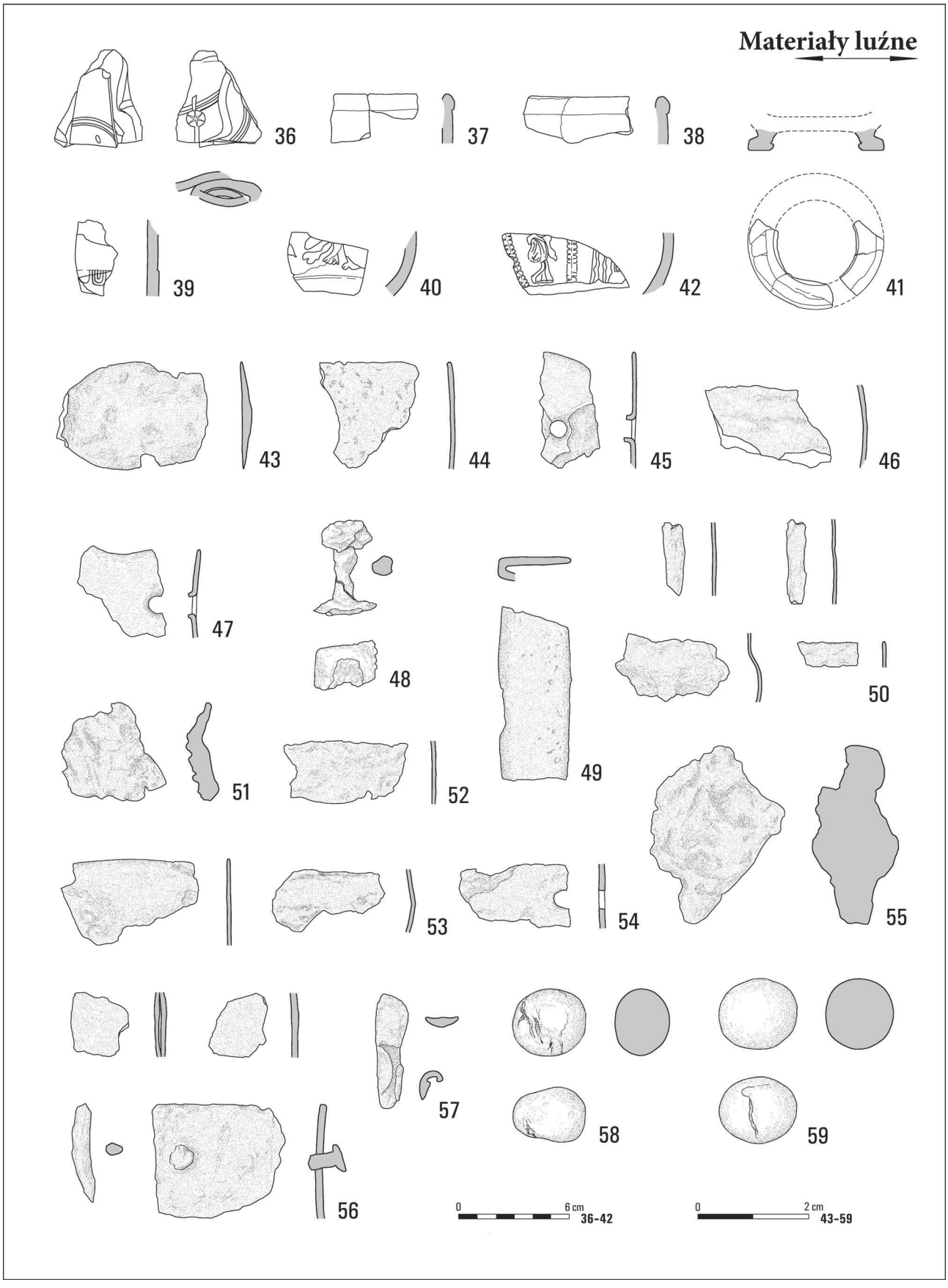
Tabl. XLVII. Raczkowice, stan. 3. Grób A: 3 – glina. Grób B: 1–3 – żelazo. Grób C: 1 – glina

Tabl. XLVIII. Raczkowice, stan. 3. Znaleziska luźne: 1, 2, 6, 9 – stop miedzi; 3–5, 7, 8, 10, 18–21 – żelazo; 11–17 – szkło

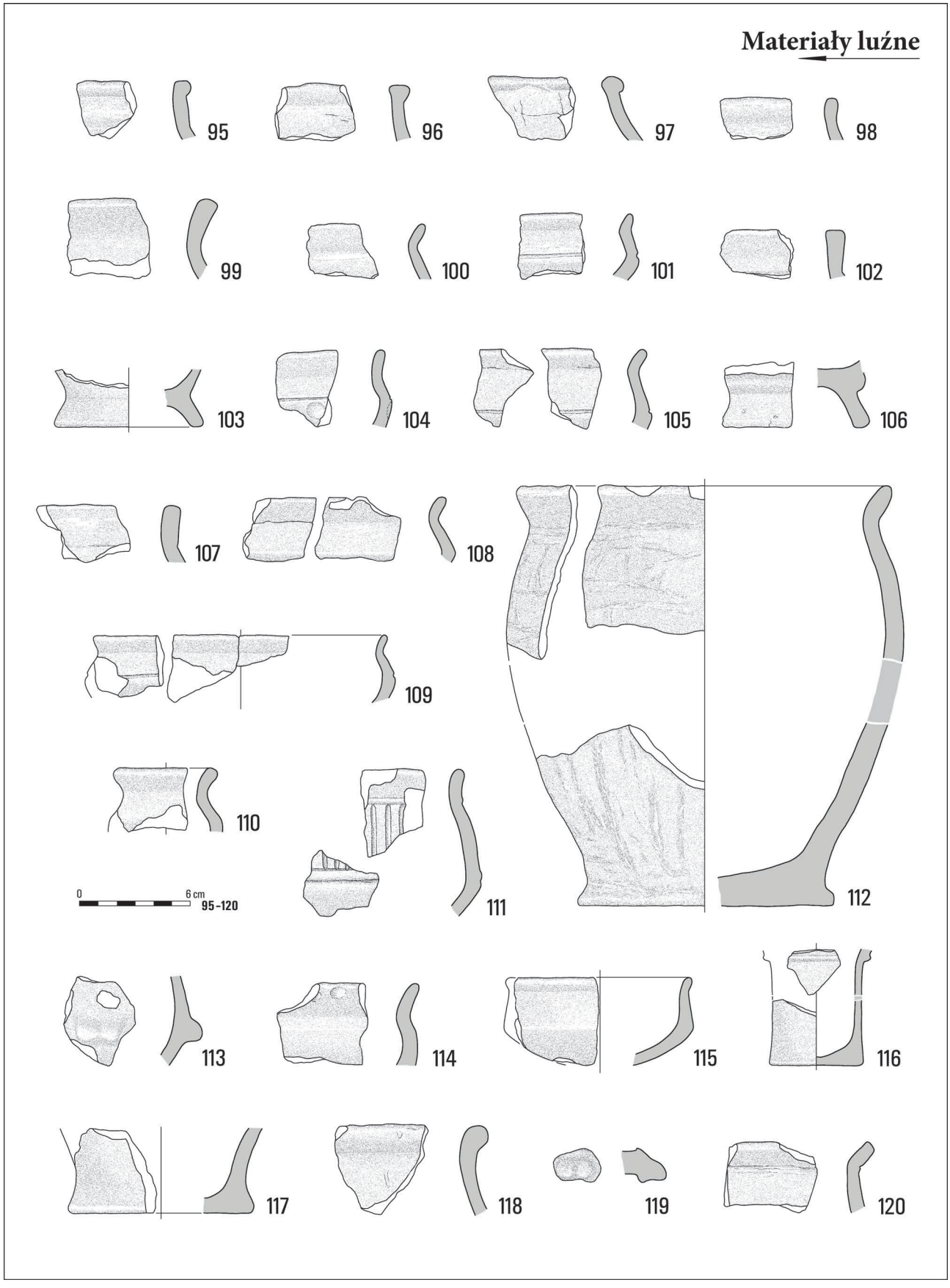
Tabl. XLIX. Raczkowice, stan. 3. Znaleziska luźne: 22 – stop miedzi; 23–26, 31–35 – żelazo; 27, 28 – glina; 29, 30 – poroże

Tabl. L. Raczkowice, stan. 3. Znaleziska luźne: 36–42, 58, 59 – glina; 43–46, 48–50, 52–54, 56 – żelazo; 47, 51, 55, 57 – stop miedzi

Tabl. LI. Raczkowice, stan. 3. Znaleziska luźne: 60–94 – glina

Tabl. LII. Raczkowice, stan. 3. Znaleziska luźne: 95–120 – glina

MONUMENTA ARCHAEOLOGICA BARBARICA

SERIES GEMINA

Tomus I	Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata (2002)
Tomus II	Terra Barbarica. Studia ofiarowane Magdalenie Mączyńskiej w 65. rocznicę urodzin (2010)
Tomus III	In medio Poloniae Barbaricae. Agnieszka Urbaniak in memoriam (2014)
Tomus IV	Opatów, stan. 1. Cmentarzysko kultury przeworskiej w północno-zachodniej Małopolsce. Analizy specjalistyczne (2015)
Tomus V	Czarnówko, stan. 5. Cmentarzyska z późnej starożytności na Pomorzu. Część 1 (2015)
Tomus VI	Orbis Barbarorum. Studia ad archaeologiam Germanorum et Baltorum temporibus Imperii Romani pertinentia Adalberto Nowakowski dedicata (2017)
Tomus VII	Maria Kordowska, Katarzyna Kowalska, Łęgonice Małe, stan. II. Cmentarzysko kultury przeworskiej nad dolną Pilicą (2018)
Tomus VIII	Jan Schuster, Czarnówko, stan. 5. Osiem grobów okazałych – narodziny nowych elit w II wieku po Chr. w basenie Morza Bałtyckiego (2018)
Tomus IX	Magdalena Mączyńska, Ireneusz Jakubczyk, Agnieszka Urbaniak, Babi Dół-Borcz. Cmentarzysko kultury wielbarskiej z kręgami kamiennymi i kurhanami na Pomorzu (2021)
Tomus X/1	Marcin Woźniak, Kleszewo. Cmentarzysko kultur przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu. Część 1: Katalog (2021)
Tomus X/2	Marcin Woźniak, Kleszewo. Cmentarzysko kultur przeworskiej i wielbarskiej na północnym Mazowszu. Część 2: Analiza (2023)
Tomus XI	Magdalena Natuniewicz-Sekuła, Marek Baczewski, Weklice. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na wschodnim obrzeżu delty Wisły (badania 2005–2018) (2023)
Tomus XII/1	Jacek Andrzejowski, Jartypory, stan. 2. Cmentarzysko kultury wielbarskiej we wschodniej Polsce. Część 1 (2023)
Tomus XIII	Kalina Skóra, Anna Lasota-Kuś, Raczkowice. Cmentarzysko kultury przeworskiej w międzyrzeczu Pilicy i Warty (2025)

ISSN 1644-8774
ISBN 978-83-973169-1-1 (FMAB)
ISBN 978-83-68122-21-3 (IAE PAN)